“Geçmişten Geleceğe Bir Perspektif”
Тарихтан болашаққа бағдар

35 Yıl

BAĞIMSIZLIĞININ 35. YILINDA
TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ
ТӘУЕЛСІЗДІККЕ 35 ЖЫЛ
ТҮРКИЯ-ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫ

BAĞIMSIZLIĞININ 35.YILINDA TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ

ТӘУЕЛСІЗДІККЕ 35 ЖЫЛ
ТҮРКИЯ-ҚАЗАҚСТАН
ҚАТЫНАСТАРЫ

Editör
Prof.Dr. Kürşad ZORLU

BAĞIMSIZLIĞININ 35.YILINDA TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ
ТӘУЕЛСІЗДІККЕ 35 ЖЫЛ ТҮРКИЯ-ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫ

Editör : Prof.Dr. Kürşad ZORLU

1. Baskı 2026
ISBN: 978-625-8651-22-5

Basım: HERMES Tanıtım Ofset Baskı Hiz. Kağ. Ltd. Şti.
Sebze Bahçeleri Cad. No:105 İskitler/ANKARA
Sertifika No: 47869

Bu kitabın tüm hakkları saklıdır.
Kitabın hiçbir bölümü editörün izni olmadan fotokopi ve bilgisayar ortamında yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

BAĞIMSIZLIĞININ 35.YILINDA TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ

ТӘУЕЛСІЗДІККЕ 35 ЖЫЛ
ТҮРКИЯ-ҚАЗАҚСТАН
ҚАТЫНАСТАРЫ

Takdim

Алғы Сөз

Ortak tarihî ve kültürel mirasın yanı sıra güçlü kardeşlik bağlarına dayanan Türkiye–Kazakistan ilişkileri, Kazakistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesini müteakip süratle kurumsallaşmış; siyaset, ekonomi, kültür ve eğitim başta olmak üzere, pek çok alanda gelişerek stratejik bir hüviyet kazanmıştır.

İki ülke arasındaki münasebetler, Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında derinleşen çok taraflı iş birliği mekanizmalarıyla ikili boyutun ötesine taşınmıştır. Değerli Kardeşim Kazakistan Cumhurbaşkanı Sayın Kasım Comart Tokayev'in dirayetli ve vizyoner liderliğiyle bu ilişkiler, karşılıklı çabalarımız neticesinde farklı bir ivme kazanmıştır.

Katmanlı bir yapı arz eden bu ilişkilerin akademik çerçevede ele alınması, hem mevcut birikimin sistematik biçimde değerlendirilmesi hem de geleceğe yönelik yeni fırsat pencerelerinin tespiti bakımından mühimdir.

AK Parti Türk Devletleri ile İlişkiler Başkanlığımız tarafından, Kazakistan'ın bağımsızlığının 35'inci yılı münasebetiyle hazırlanan "Bağımsızlığının 35. Yılında Türkiye-Kazakistan İlişkileri" başlıklı bu eser, iki ülke arasındaki köklü ilişkileri akademik bir bakışla ele alan kıymetli bir çalışmadır.

Ортақ тарихи және мәдени мұрамен қатар, берік бауырластық байланыстарға негізделген Түркия-Қазақстан қатынастары Қазақстанның 1991 жылы тәуелсіздігін жариялауынан кейін жедел түрде институционалдық сипат алып, саясат, экономика, мәдениет және білім беру салалары бастау болып, көптеген бағыттарда дамып, стратегиялық сипатқа ие болды.

Екі ел арасындағы қарым-қатынастар Түркі мемлекеттері ұйымы аясында тереңдей түскен көпжақты ынтымақтастық тетіктері арқылы екіжақты өлшемнен асып түсті. Қадірлі бауырым Қазақстан Республикасының Президенті Қасым Жомарт Тоқаев мырзаның парасатты әрі көреген көшбасшылығының арқасында бұл қатынастар өзара күш-жігеріміздің нәтижесінде жаңа қарқынға ие болды.

Көпқабатты құрылымға ие бұл қатынастарды академиялық тұрғыдан қарастыру қолда бар тәжірибені жүйелі түрде бағалау және болашаққа арналған жаңа мүмкіндіктерді айқындау тұрғысынан аса маңызды.

АК Партияның Түркі мемлекеттерімен байланыстар жөніндегі төрағалығымыз тарапынан Қазақстан тәуелсіздігінің 35 жылдығына орай дайындалған «Тәуелсіздігінің 35 жылында Түркия-Қазақстан қатынастары» атты бұл еңбек екі ел

Takdim

Алғы Сөз

15 Mayıs 2026 tarihinde, Kazakistan'ın Türkistan şehrinde gerçekleştirilen Türk Devletleri Teşkilatı Gayriresmî Devlet Başkanları Zirvesi vesilesiyle daha da anlam kazanan bu eser, gelişmeleri bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmekte ve alana önemli bir katkı sunmaktadır.

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkilerin önümüzdeki dönemde daha da güçlenerek derinleşeceğine olan inancımız tamdır. Bu tür eserlerin, karşılıklı anlayışı pekiştiren, iş birliği imkânlarını genişleten, ortak tarihi ve gelecek tasavvurunu güçlendiren bir görevi icra edeceği muhakkaktır.

Eserin hazırlanmasında emeği geçen AK Parti Türk Devletleri ile İlişkiler Başkanlığımızı ve alanında uzman kıymetli akademisyenlerimizi tebrik ediyor, çalışmanın Türkiye ile Kazakistan arasındaki dostluk ve kardeşliğin daha da ilerletimesine vesile olmasını temenni ediyorum.

AK Parti Genel Başkanı
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
RECEP TAYYİP ERDOĞAN

арасындағы терең тамырлы байланыстарды академиялық көзқараспен қарастыратын құнды зерттеу болады.

2026 жылғы 15 мамырда Қазақстанның Түркістан қаласында өткен Түркі мемлекеттері ұйымының Бейресми мемлекет басшылары саммиті аясында маңызы одан әрі артқан бұл еңбек үдерістерді тұтас көзқараспен бағалап, салаға маңызды үлес қосуда.

Түркия мен Қазақстан арасындағы қатынастар алдағы кезеңде одан әрі нығайып, тереңдей түсетініне сеніміміз кәміл. Осындай еңбектердің өзара түсіністікті нығайтып, ынтымақтастық мүмкіндіктерін кеңейтіп, ортақ тарих пен болашаққа деген көзқарасты күшейтетін міндет атқаратыны сөзсіз.

Еңбектің дайындалуына үлес қосқан АК Партияның Түркі мемлекеттерімен байланыстар жөніндегі төрағалығын және өз саласының білікті, қадірлі академиктерін құттықтай отырып, бұл жұмыстың Түркия мен Қазақстан арасындағы достық пен бауырластықтың одан әрі дамуына себепші болуын тілеймін.

АК Партиясының Төрағасы
Түркия Республикасының Президенті
Режеп Тайип ЕРДОҒАН

Editörden

Редактордан

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkiler, ortak tarihî ve kültürel mirasın sağladığı güçlü zeminden beslenerek bağımsızlık sonrası dönemde istikrarlı bir şekilde gelişmiş ve çok boyutlu bir iş birliği modeline dönüşmüştür. Siyaset, ekonomi, kültür ve eğitim alanlarında derinleşen bu ilişkiler, zaman içerisinde kurumsal mekanizmalarla pekişmiş, özellikle Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde gelişen çok taraflı iş birliği süreçleriyle daha geniş bir bölgesel çerçeveye taşınmıştır. Bu gelişim seyri, Türkiye-Kazakistan ilişkilerini yalnızca ikili düzeyde değil, Türk Dünyası perspektifi içerisinde çok katmanlı bir etkileşim alanı olarak değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Bağımsızlığının 35. Yılında Türkiye-Kazakistan İlişkileri başlıklı bu kapsamlı eser, Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın 14-15 Mayıs tarihlerinde gerçekleştirdiği Kazakistan ziyareti vesilesiyle hazırlanmıştır.

Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası dönemde geçirdiği dönüşüm ile Türkiye'nin bölgesel ve küresel düzlemde artan etkinliği birlikte düşünüldüğünde, iki ülke arasındaki ilişkilerin sadece tarihi ve kültürel yakınlık çerçevesinde ele alınmasının ötesine geçilmesi gerektiği açıktır. Bu eser, söz konusu

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде Түркия мен Қазақстан арасындағы қатынастар ортақ тарихи және мәдени мұраның берік іргетасына сүйене отырып тұрақты түрде дамып, көпқырлы ынтымақтастық үлгісіне айналды. Саясат, экономика, мәдениет және білім салаларында тереңдеген бұл қатынастар институттық механизмдер арқылы уақыт өте келе нығайып, әсіресе Түрік мемлекеттері ұйымы аясында дамып келе жатқан көпжақты ынтымақтастық процестері арқылы кең өңірлік шеңберге дейін кеңейтілді. Осы даму бағыты Түркия мен Қазақстан арасындағы қатынастарды тек екіжақты деңгейде ғана емес, Түрік әлемінің көзқарасы аясында көпқабатты өзара әрекеттестік саласы ретінде бағалауды талап етеді.

«Тәуелсіздіктің 35 жылдығы аясында Түркия-Қазақстан қатынастары» атты бұл жан-жақты еңбек 14-15 мамырда біздің Президентіміз Режеп Тайип Ердоғанның Қазақстандағы сапарын атап өту мақсатында дайындалды.

Тәуелсіздік алғаннан бері Қазақстанда жүзеге асқан өзгерістер мен Түркияның өңірлік және жаһандық деңгейдегі ықпалының артуын

ilişkileri ekonomik, kültürel, siyasal ve entelektüel boyutlarıyla çok katmanlı bir analiz düzlemine taşımaktadır.

Kitapta yer alan çalışmalar, Türkiye-Kazakistan ilişkilerini farklı tematik eksenler üzerinden incelemektedir. Ticaret ve enerji iş birliğinin dönüşümü bağlamında ortaya konulan analizler, bölgesel bağlantısallık ve ekonomik entegrasyon tartışmalarına katkı sunarken, dil, kültür ve eğitim alanındaki incelemeler, kimlik, kültürel süreklilik ve ortak alfabe tartışmalarını tarihi ve güncel boyutlarıyla ele almaktadır. Tarihi ve edebî ilişkiler üzerine odaklanan bölümler, entelektüel mirasın sürekliliğini ve kültürel etkileşimin derinliğini ortaya koyarken, ekonomik ilişkilerin gelişimini ele alan çalışmalar, iki ülke arasındaki iş birliğinin yapısal dönüşümünü ve geleceğe yönelik perspektiflerini değerlendirmektedir.

Özellikle Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde gelişen çok taraflı iş birliği mekanizmaları, iki ülke arasındaki ilişkilerin sadece ikili düzeyde değil, çok katmanlı bir bölgesel etkileşim alanı içerisinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Eğitim alanındaki kurumsal iş birliklerine yönelik analizler ise bu etkileşimin sürdürülebilirliğine ve kurumsal derinliğine ışık tutmaktadır.

ескере отырып, екі ел арасындағы қатынастарды тек тарихи және мәдени жақындық шеңберімен шектеуге болмайтыны анық. Бұл еңбек экономикалық, мәдени, саяси және интеллектуалдық өлшемдерде осы қатынастардың көпқабатты талдауын ұсынады.

Кітапқа енген зерттеулер Түркия-Қазақстан қатынастарын әртүрлі тақырыптық бағыттар бойынша қарастырады. Сауда және энергетика саласындағы ынтымақтастықтың трансформациясы контекстінде ұсынылған талдаулар өңірлік байланыс пен экономикалық интеграция туралы пікірталастарға үлес қосады, ал тіл, мәдениет және білім беру салаларындағы зерттеулер тарихи және қазіргі заманғы тұрғыдан сәйкестік, мәдени үздіксіздік және ортақ әліпби мәселелері бойынша пікірталастарды қарастырады. Тарихи және әдеби қатынастарға арналған бөлімдер зияткерлік мұраның үздіксіздігін және мәдени өзара әрекеттестіктің тереңдігін көрсетсе, экономикалық қатынастардың дамуына арналған зерттеулер екі ел арасындағы ынтымақтастықтың құрылымдық өзгерістерін және оның болашақ перспективаларын бағалайды.

Alanında uzman akademisyenlerimizin müşterek emeğinin ürünü olan eser, disiplinler arası bir iş birliğinin ve akademik dayanışmanın somut bir tezahürü olarak anlam kazanmaktadır.

Son olarak, bu eserin ortaya çıkmasında kıymetli katkıları bulunan yazarlarımıza teşekkürlerimi sunarken, Türk Dünyası ile güçlü ve kurumsal bağların tesis edilmesinin önemini ortaya koyan ve çizdiği büyük vizyon ile bizlere liderlik eden Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'a şükranlarımı arz ederim.

Saygılarımla.

Genel Başkan Yardımcısı
Türk Devletleri ile İlişkiler Başkanı
Ankara Milletvekili

Атап айтқанда, Түрік мемлекеттері ұйымының шеңберінде дамып келе жатқан көпжақты ынтымақтастық механизмдері екі ел арасындағы қатынастарды тек екіжақты деңгейде ғана емес, көп деңгейлі өңірлік өзара әрекеттесу шеңберінде де бағалауды талап етеді. Ал білім беру саласындағы институционалдық ынтымақтастықты талдау осы өзара әрекеттесудің тұрақтылығы мен институционалдық тереңдігін айқындайды.

Соңында, осы еңбектің жарыққа шығуына құнды үлес қосқан авторларымызға алғысымды білдіре отырып, Түркі дүниесімен берік әрі институционалдық байланыстарды қалыптастырудың маңызын айқындап, айқындаған кең ауқымды көрегендігімен бізге жетекшілік етіп отырған Түркия Республикасының Президенті Құрметті Режеп Тайип Ердоғанға шынайы ризашылығымды білдіремін.

Түркі мемлекеттерімен байланыс жөніндегі басшы
Анкара парламентінің депутаты

Prof.Dr. Kürşad ZORLU

İçindekiler
Мазмұны

1 **KAZAKİSTAN - TÜRKİYE: DOSTLUK VE İŞ BİRLİĞİNDE 35 YIL**
ҚАЗАҚСТАН - ТҮРКИЯ: ДОСТЫҚ ПЕН ЫНТЫМАҚТАСТЫҚҚА- 35 ЖЫЛ
Prof. Dr. Canseyit TÜYMEBAYEV
Проф. Др. ЖАНСЕЙІТ ТҮЙМЕБАЕВ **19**

2 **TÜRK DÜNYASINDA BİLİMSEL BÜTÜNLEŞME VE ULUSLARARASI TÜRK AKADEMİSİ: KURUMSALLAŞMA, FAALİYETLER VE KAZAKİSTAN- TÜRKİYE İŞBİRLİĞİ**
ТҮРКІ ӘЛЕМІНДЕГІ ҒЫЛЫМИ ИНТЕГРАЦИЯ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТҮРКІ АКАДЕМИЯСЫ: ИНСТИТУЦИОНАЛДАНУЫ, ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН-ТҮРКИЯ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV
Проф. Др. Шаһин МҰСТАФАЕВ **61**

3 **TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİNİN 35. YILINDA ORTAK ALFABENİN DİL KÜLTÜR VE EĞİTİM AÇISINDAN STRATEJİK ÖNEMİ**
ТІЛ, МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ БІЛІМ ТҰРҒЫСЫНАН ОРТАҚ ӘЛІППЕНІҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ: ТҮРКИЯ-ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ 35 ЖЫЛДЫҒЫ АЯСЫНДА
Prof. Dr. Osman MERT
Проф. Др. Осман МЕРТ **107**

4 **35. YILINDA TÜRKİYE KAZAKİSTAN EDEBÎ İLİŞKİLERİ**
ТҮРКИЯ МЕН ҚАЗАҚСТАН АРАСЫНДАҒЫ ӘДЕБИ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ 35 ЖЫЛЫ
Prof. Dr. Cemile KINACI BARAN
Проф. Др. Жемиле КЫНАЖЫ БАРАН..... **151**

5 **TÜRKİYE VE KAZAKİSTAN: 35 YILLIK KÜLTÜREL İLİŞKİLER**
ТҮРКИЯ МЕН ҚАЗАҚСТАН: МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ 35 ЖЫЛЫ
Prof. Dr. Uli SCHAMİLOGLU
Проф. Др. Ули Шамилоғлу **193**

TÜRK DÜNYASI BAĞLAMINDA KAZAKİSTAN YÜKSEKÖĞRETİMİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE STRATEJİK YÖNELİMLERİ
ТҮРКІ ӘЛЕМІ КОНТЕКСІНДЕ ҚАЗАҚСТАН ЖОҒАРЫ БІЛІМІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖӘНЕ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАҒЫТТАРЫ
6 **Prof. Dr. Zhanar TEMİRBEKOVA**
Проф. Др. Жанар Темірбекова **251**

KAZAKİSTAN'DA ANAYASAL DÜZEN VE 2026 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİNİN TÜRK ÇAĞDAŞLAŞMASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ТӘРТІП ЖӘНЕ 2026 ЖЫЛҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ТҮЗЕТУЛЕРДІ ТҮРІК ЖАҢҒЫРУЫ ТҰРҒЫСЫНАН БАҒАЛАУ
7 **Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU**
Проф. доктор Абдулла ГЮНДОҒДУ **303**

ABAY'DAN ALAŞ'A:
BİR MİLLETİN UYANIŞI VE TÜRKİYE'DEKİ YANKILARI
АБАЙДАН АЛАШҚА:
ҰЛТТЫҚ РУХТЫҢ ЖАҢҒЫРУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРКИЯДА ЗЕРТТЕЛУІ
8 **Prof. Dr. Güljanat KURMANGALIYEVA ERCİLASUN**
Проф. Др. Гүлжанат ҚҰРМАНҒАЛИЕВА ЕРДЖИЛАСУН **357**

ORTA KORİDOR EKSENİNDE TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ: TİCARET VE ENERJİ İŞBİRLİĞİNİN DÖNÜŞÜMÜ
ОРТА ДӘЛІЗ АЯСЫНДАҒЫ ТҮРКИЯ - ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫ: САУДА ЖӘНЕ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ
9 **Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, Dr. Abzal DOSBOLOV, Dr. Rüştü KAYA**
Проф. Др. ФЫРАТ ПУРТАШ, Др. АБЗАЛ ДОСБОЛОВ, Др. РУШТІ КАЯ **425**

TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK BOYUTU: 35 YILLIK DÖNÜŞÜM VE GELECEK PERSPEKTİFİ
ТҮРІК-ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨЛШЕМІ: 35 ЖЫЛ ІШІНДЕГІ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖӘНЕ БОЛАШАҚ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ
10 **Prof. Dr. Murat ÇETİNKAYA**
Проф. Др. Мурат ЧЕТИНКАЯ **473**

35 yıl

KAZAKİSTAN - TÜRKİYE: DOSTLUK VE İŞ BİRLİĞİNDE 35 YIL

ҚАЗАҚСТАН - ТҮРКИЯ: ДОСТЫҚ ПЕН ЫНТЫМАҚТАСТЫҚҚА- 35 ЖЫЛ

Prof. Dr. Canseyit TÜYMEBAYEV
Проф. Др. Жансейіт ТҮЙМЕБАЕВ

Prof. Dr. Canseyit TÜYMEBAYEV*
*Проф. Др. ЖАНСЕЙІТ ТҮЙМЕБАЕВ **

Kazakistan ile Türkiye arasındaki dostane ilişkiler, bağımsızlık döneminin en başarılı ve en istikrarlı uluslararası ortaklıklarından biridir. 1991 yılında ülkemiz bağımsızlığını ilan ettiğinde, Türk kardeşlerimiz bizi ilk tanıyan ülkelerden biri olmuş ve yüksek düzeyde destek vermiştir. O dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, sevincinden sabahı bekleyemeyip gece yarısı telefon ederek tebrik etmesi, neredeyse efsaneleşmiş bir hatıradır.

2 Mart 1992'de kurulan diplomatik ilişkiler, iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın temelini attı. Geçen 35 yıl içinde Kazakistan-Türkiye ilişkileri, siyasi diyalogdan başlayarak ekonomi, güvenlik ve kültürel-insani alanlarda derin ve çok boyutlu bir iş birliğine dönüştü.

Bu konuda Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Comart Tokayev şu ifadeleri kullanmıştır: "Aramızda hiçbir sorun yok. Bizi yalnızca kardeşlik ve iş birliği bağlamaktadır."

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise şöyle demiştir: "Kıymetli kardeşim Kasım Comart Tokayev'in yapıcı liderliğinde Kazakistan, bölgesinde barış ve istikrarın merkezi hâline geldi. Kazakistan'ın başarılarıyla her zaman gurur

* Kazak Ulusal Üniversitesi Yönetim Kurulu Başkanı-Rektör, Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçi.

Қазақстан-Түркия арасындағы достық қарым-қатынастар- тәуелсіздік кезеңіндегі ең табысты және тұрақты халықаралық серіктестіктердің бірі. 1991 жылы еліміз егемендігін жариялаған сәтте түрік бауырларымыз алғашқылардың бірі болып танып, жоғары қолдауын білдірді. Сол кездегі Президент Тұрғыт Өзалдың қуаныштан таңның атуын күте алмай, түн ортасында телефон соғып құттықтағаны аңызға бергісіз әңгіме.

1992 жылғы 2 наурызда орнатылған тарихи қадам екі ел арасындағы стратегиялық серіктестіктің негізін қалады. 35 жыл ішінде Қазақстан-Түркия қатынастары саяси диалогтан бастап, экономикалық, қауіпсіздік және мәдени-гуманитарлық салаларда терең әрі көпқырлы ынтымақтастыққа ұласты.

Бұл туралы Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев өз сөзінде: «Біздің арамызда ешқандай түйткіл жоқ. Бізді тек туыстық, ынтымақтастық байланыстырады», – деп атап өтті.

Түркия Республикасының Президенті Режеп Тайып Ердоған: «Қымбатты бауырым Қасым-Жомарт Тоқаевтың сындарлы басшылығымен Қазақстан өз аймағындағы бейбітшілік пен тұрақтылықтың мекеніне айналды. Қа-

* Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Басқарма Төрағасы- Ректор, төтенше және өкілетті елші

duyuyoruz. Ayrıca Kazakistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurumsallaşmasına yaptığı katkıyı yüksek takdirle karşılıyorum."

Gerçekten de Kazakistan'ın egemen bir devlet olarak şekillenmesinde ve dünya toplumuna entegre olmasında, kökleri derinlere uzanan kardeşlik ve akrabalık duygularını taşıyan Türk halkının desteği ve iyi niyetinin etkisi tartışılmazdır.

Bugün ikili ilişkilerin gelişimini şartlı olarak üç döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem olan 1991-2000 yılları arası, ikili ilişkilerin kurumsal ve hukuki temellerinin atıldığı dönemdir. İki ülke arasında temel anlaşmalar imzalanmış, diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Büyükelçilikler açılmış ve ittifakın ana yönleri belirlenmiştir. Siyasi-ekonomik ilişkiler, yatırımların karşılıklı korunması ve teşviki konusunda bir dizi önemli anlaşma ve belge kabul edilmiştir.

Türkiye ile Kazakistan arasındaki dostane ilişkiler, bağımsızlık döneminin en başarılı ve en istikrarlı uluslararası ortaklıklarından biridir.

Eğitim ile kültürel-insani alanlarda da bir dizi görüşme gerçekleştirilmiştir. Türk burs programları aracılığıyla Kazak gençlerinin Türkiye üniversitelerinde eğitim almasına imkân sağlanmıştır. Ayrıca kültür merkezleri ile ortak bilimsel projelerin geliştirilmesine yönelik kararlar alınmıştır.

2000-2010 yıllarını kapsayan ikinci dö-

зақстанның жетістіктерін біз әрқашан мақтан тұтамыз. Сондай-ақ Қазақстанның Түркі мемлекеттері ұйымын институттандыруға қосқан үлесін жоғары бағалаймын», – деп жоғары ықыласын білдірді.

Шын мәнінде Қазақстанның егемен ел болып қалыптасып, әлемдік қоғамдастыққа кірігуіне де тамыры тереңде жатқан бауырластық, туыстық сезімдерін арқаланған түрік халқының қолдауы мен тілеулестігінің ықпал еткені даусыз.

Қазіргі таңда екіжақты қарым-қатынастардың даму кезеңін шартты түрде үш кезеңге бөліп қарастыруға болады. Атап айтқанда бірінші кезең, яғни 1991-2000 жылдар аралығы, бұл екіжақты қатынастардың институционалдық және құқықтық негіздері қалыптасқан уақыт. Екі ел арасында негізгі келісімдер жасалып, дипломатиялық байланыстар орнатылды. Елшіліктер ашылып, одақтастықтың негізгі бағыттары айқындалды. Саяси-экономикалық, инвестицияларды өзара қорғау және көтермелеу жөніндегі бірқатар маңызды келісімдер мен құжаттар қабылданды.

Білім беру және мәдени-гуманитарлық салаларда да бірқатар келіссөздер жүзеге асты. Түрік стипендиялық бағдарламалары арқылы қазақстандық жастардың Түркия университеттерінде білім алуына мүмкіндік жасалды. Сонымен қатар мәдени орталықтар мен бірлескен ғылы-

nemde, Kazakistan ile Türkiye arasındaki ekonomik iş birliği önemli ölçüde güçlenmiştir. Bu dönemde ikili ticaret hacmi istikrarlı biçimde artmış, Türkiye'den Kazakistan ekonomisine yönelen doğrudan yabancı yatırımlar birkaç milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Türk şirketleri inşaat, altyapı, hafif sanayi, hizmet ve lojistik alanlarında aktif olarak çalışmaya başlamıştır.

Kazakistan'ın yeni başkenti Astana'nın inşasında Türk inşaat şirketleri özel bir katkı sağlamıştır. Türk müteahhitlik firmaları, şehirdeki ilk idari binaların, konutların, otellerin, iş merkezlerinin ve sosyal altyapı tesislerinin inşasına katılarak başkentin modern görünümünün oluşmasına katkıda bulunmuştur. Uluslararası standartlara uygun kaliteli inşaat teknolojilerini hayata geçirerek şehrin mimari gelişimine ivme kazandırmışlardır.

Ayrıca bu yıllarda ortak yatırım projelerinin sayısı artmıştır. Türk girişimciler Kazakistan'da bankacılık sistemi, ticaret ağları ve üretim işletmeleriyle bağlantılar kurmuştur. Kazakistan tarafından da Türk pazarına açılmaya yönelik ihracat girişimleri hayata geçirilmeye başlanmıştır.

2009 yılı, Kazakistan-Türkiye ilişkileri tarihinde sembolik ve içerik bakımından özel bir yere sahiptir. Astana'nın merkezinde, İşim Nehri kıyısında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve büyük devlet adamı

ми жобаларды дамытуға бағытталған шешімдер қабылданды.

2000-2010 жылдар аралығындағы екінші кезеңде Қазақстан мен Түркия арасындағы экономикалық ынтымақтастық айтарлықтай нығайды. Бұл уақытта екіжақты сауда көлемі тұрақты түрде өсіп, Түркиядан Қазақстан экономикасына бағытталған тікелей шетелдік инвестициялар көлемі бірнеше миллиард АҚШ долларына жетті. Түрік компаниялары құрылыс, инфрақұрылым, жеңіл өнеркәсіп, қызмет көрсету және логистика салаларында белсенді жұмыс істей бастады.

Қазақстанның жаңа астанасы- Астана құрылысына түрік құрылыс компаниялары ерекше үлес қосты. Түрік мердігерлік ұйымдары қаладағы алғашқы әкімшілік ғимараттар, тұрғын үйлер, қонақүйлер, бизнес орталықтар мен әлеуметтік инфрақұрылым нысандарының салынуына қатысып, елорданың заманауи келбетін қалыптастыруға атсалысты. Халықаралық стандарттарға сай сапалы құрылыс технологияларын енгізіп, қаланың сәулеттік дамуына серпін берді.

Сонымен қатар бұл жылдары бірлескен инвестициялық жобалар саны артты. Түркиялық кәсіпкерлер Қазақстанда

Қазақстан-Түркия арасындағы достық қарым-қатынастар-тәуелсіздік кезеңіндегі ең табысты және тұрақты халықаралық серіктестіктердің бірі.

Mustafa Kemal Atatürk'ün görkemli anıtı açılmıştır. Bu olay, Türk halklarının ortak tarihî köklerini ve karşılıklı saygıya dayalı bağlarını daha da belirginleştirmiştir.

2010 yılından günümüze kadar uzanan üçüncü dönemi ise stratejik ortaklık dönemi olarak adlandırmak yanlış olmaz. Bu yıllarda Kazakistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler niteliksel olarak yeni bir seviyeye yükselmiştir. İki ülke arasındaki iş birliği yalnızca ikili formatla sınırlı kalmamış; manevi, bilimsel ve kültürel entegrasyona dönüşmüştür.

Başkentte, Türk dünyasının bilimsel ve entelektüel merkezini geliştirmeye yönelik bir dizi önemli kurum kurulmuştur. Bunlar arasında Uluslararası Türk Akademisi, Türk Kütüphanesi ve Türk Tarihi Müzesi bulunmaktadır. Bu kurumların açılışına Kazakistan ve Türkiye Cumhurbaşkanlarının yanı sıra Türk dünyasının önde gelen bilim insanları ve toplum önderleri katılmıştır. Söz konusu merkezler, Türk medeniyetinin tarihini araştırmak, ortak kültürel mirası korumak ve bilimsel iş birliğini geliştirmek amacıyla faaliyete başlamıştır.

Önemli adımlardan biri de 2012 yılında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulması olmuştur. Bu mekanizma, iki ülke arasındaki siyasi diyaloğu düzenli bir zemine oturtmuş; ticaret, ekonomi, yatırım ve insani alanlardaki projelerin eşgü-

банк жүйесімен, сауда желілерімен және өндірістік кәсіпорындармен байланыс орнатты. Қазақстан тарапынан да түрік нарығына шығуға бағытталған экспорттық бастамалар жүзеге асырыла бастады. Конец формы

2009 жыл Қазақстан-Түркия қатынастары тарихында символдық әрі мазмұндық тұрғыдан ерекше орын алды. Астананың орталығында, Есіл өзенінің жағалауында Түркия Республикасының негізін қалаушы, көрнекті мемлекет қайраткері Мұстафа Кемал Ататүрікке еңселі ескерткіш ашылды. Бұл оқиға түркі халықтарының ортақ тарихи тамырын және өзара құрметке негізделген байланыстарын айшықтай түсті.

Ал 2010 жылдан бүгінге дейінгі үшінші кезеңді стратегиялық серіктестік кезеңі десек қателеспейміз. Бұл жылдары Қазақстан мен Түркия арасындағы қатынастар сапалық жаңа деңгейге көтерілді. Екі ел арасындағы ынтымақтастық тек екіжақты форматпен шектелмей, рухани, ғылыми және мәдени интеграцияға ұласты.

Бас шаһарда түркі әлемінің ғылыми-интеллектуалдық орталығын дамытуға бағытталған бірқатар маңызды институттар құрылды. Олардың қатарында Халықаралық түркі академиясы, Түркі кітапханасы және Түркі тарихы музейі бар. Бұл мекемелердің ашылуына Қазақстан мен Түркия Президенттерімен

dümünü mümkün kılmıştır. Devlet başkanlarının düzenli görüşmeleri, bu ortaklığın içeriğini daha da derinleştirmiştir.

Bu dönemde Türk Konseyi, bugünkü adıyla Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesindeki entegrasyon süreçleri de hızla gelişmiştir. Kazakistan ile Türkiye, Türk dünyasındaki siyasi-ekonomik ve kültürel iş birliğinin başlıca itici güçleri hâline gelmiştir. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) ile TÜRKSOY kurumları, iki ülkenin aktif katılımıyla daha da güçlenmiştir.

Ekonomik alanda da kayda değer başarılar elde edilmiştir. Türkiye, Kazakistan'ın en büyük ticaret ortaklarından biri hâline gelmiş; ikili ticaret hacmi istikrarlı büyüme göstermiştir. Türk şirketleri inşaat, enerji, ulaşım, sağlık ve eğitim alanlarında yeni yatırım projelerini hayata geçirmiştir. Kazakistan'da yüzlerce Türk şirketi faaliyet göstermiş, binlerce yeni iş alanının açılmasına katkı sağlamıştır.

Kültürel-insani alanda ise eğitim ve bilim alanındaki iş birliği özel bir ivme kazanmıştır. Öğrenci ve öğretim üyesi değişim programları genişlemiş, ortak bilimsel projeler artmıştır. Kazakistan ile Türkiye hükümetleri arasındaki anlaşmalar sonucunda Türkistan şehrinde Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi açılmıştır. Üniversite, kuruluşundan itibaren ulusla-

қатар, түркі әлемінің жетекші ғалымдары мен қоғам қайраткерлері қатысты. Аталған орталықтар түркі өркениетінің тарихын зерттеу, ортақ мәдени мұраны сақтау және ғылыми ынтымақтастықты дамыту мақсатында іске кірісті.

Кезекті маңызды қадамдардың бірі-2012 жылы Жоғары деңгейдегі стратегиялық ынтымақтастық кеңесінің құрылуы болды. Бұл механизм екі ел арасындағы саяси диалогты тұрақты арнаға түсіріп, сауда-экономикалық, инвестициялық және гуманитарлық бағыттардағы жобаларды үйлестіруге мүмкіндік берді. Мемлекет басшыларының тұрақты кездесулері қауымдастықтың мазмұнын тереңдете түсті.

Осы кезеңде Түркі кеңесі, қазіргі Түркі мемлекеттері ұйымы аясындағы интеграциялық үдерістер қарқынды дамыды. Қазақстан мен Түркия түркі әлеміндегі саяси-экономикалық және мәдени ынтымақтастықтың негізгі драйверлеріне айналды. Түркітілдес мемлекеттер арасындағы Парламенттік Ассамблея (ТҮРКПА), ТҮРКСОЙ институттары екі елдің белсенді қатысуымен нығая түсті.

Экономикалық салада да айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізілді. Түркия Қазақстанның ірі сауда серіктестерінің біріне айналып, екіжақты тауар айналымы тұрақты өсім көрсетті. Түрік компаниялары құрылыс, энергетика, көлік, денсаулық сақтау және білім беру сала-

rarası standartlara uygun bir eğitim sistemi oluşturmayı hedeflemiştir.

Türkiye'nin 11. Cumhurbaşkanı, yeni eğitim binasının temel atma törenine katılmış ve üniversitenin akademik kadrosuyla görüşmüştür. Bu olay, Kazakistan ile Türkiye arasındaki eğitim ve bilim alanındaki iş birliğini daha da derinleştirmiştir. Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi'nin gelişimi yalnızca akademik bir proje değil, aynı zamanda iki ülke arasındaki tarihî-kültürel ve stratejik ortaklığın önemli dayanaklarından biri hâline gelmiştir. Kazakistan ve Türkiye'den gelen akademisyenler birlikte çalışarak çok dilli ve çok disiplinli bir eğitim modelini hayata geçirmiştir.

Üniversitenin gelişim sürecinde maddi-teknik altyapısı aşamalı olarak yenilenmiş; modern laboratuvarlar, bilim merkezleri, kütüphaneler ve öğrenci altyapısı oluşturulmuştur. Bugün Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, tüm Türk dünyasının saygın üniversitelerinden biri hâline gelmiştir.

Bölgesel İş Birliği

2010-2016 yılları arasında iki ülke arasındaki ilişkiler hız kazandı. Bu yıllarda Kazakistan ile Türkiye arasındaki iş birliği; Birleşmiş Milletler, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İslam İşbirliği Teşkilatı, Asya'da İş

ларында жаңа инвестициялық жобаларды жүзеге асырды. Қазақстан аумағында жүздеген түрік кәсіпорындары жұмыс істеп, мыңдаған жұмыс орындарының ашылуына ықпал етті.

Мәдени-гуманитарлық бағытта білім беру және ғылым саласындағы ынтымақтастық ерекше қарқын алды. Студенттер мен оқытушылар алмасу бағдарламалары кеңейіп, бірлескен ғылыми жобалар көбейді. Қазақстан мен Түркия үкіметтері арасындағы келісімдер нәтижесінде Түркістан қаласында Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті ашылды. Жоғары оқу орны бастапқы кезеңнен бастап халықаралық стандарттарға сай білім беру жүйесін енгізуге бағытталды.

Түркияның 11-ші Мемлекет басшысы жаңа оқу ғимаратының іргетасын қалау рәсіміне қатысып, университеттің профессор-оқытушылар құрамымен кездесті. Бұл оқиға Қазақстан мен Түркия арасындағы білім және ғылым саласындағы ынтымақтастықты одан ары тереңдетті. Халықаралық қазақ-түрік университетінің дамуы тек академиялық жоба ғана емес, екі ел арасындағы тарихи-мәдени және стратегиялық әріптестіктің маңызды тіректерінің бірі ретінде қалыптасты. Қазақстан мен Түркиядан келген профессор-оқытушылар құрамы бірлесіп жұмыс істеп, көптілді және көпсалалы білім беру моделін жүзеге асырды.

Birliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı, Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi, TÜRKSOY Kültür Bakanları Daimi Konseyi ve diğer uluslararası platformlar çerçevesinde yürütüldü.

2011 yılı Ekim ayında Almatı'da Türk Konseyi'nin ilk zirvesi düzenlenmiş, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Binali Bozdağ özel olarak katılmıştır.

Eylül ayından itibaren "SCAT" havayolu şirketinin Şımkent–İstanbul–Şımkent hattında, Türk "Pegasus Airlines" havayolu şirketinin ise İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı'ndan Almatı'ya uçuşları başlamıştır.

Kasım ayında Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu Senato Başkanı Kayrat Mami'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne resmî ziyareti gerçekleştirilmiştir. Ziyaret sırasında iki ülke arasındaki siyasi-ekonomik, kültürel-insani alanlardaki ikili ve çok taraflı iş birliği konuları ele alınmıştır.

2012 yılı Mayıs ayında Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Kazakistan'a resmî ziyarette bulunmuştur. R. T. Erdoğan, V. Astana Ekonomi Forumu'na ve Kazak-Türk İş Forumu'na katılmıştır. Ziyaret sırasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuş ve "Yeni Sinerji" ortak ekonomik programı kabul edilmiştir.

Университеттің даму кезеңінде оның материалдық-техникалық базасы кезең-кезеңімен жаңартылып, заманауи зертханалар, ғылыми орталықтар, кітапханалар және студенттік инфрақұрылым қалыптастырылды. Бүгінде ХҚТУ бүкіл түркі әлеміндегі беделді университеттердің біріне айналып отыр.

Өңіраралық ықпалдастық

2010-2016 жылдар аралығында екі ел арасындағы қатынас қарқын алды. Бұл жылдары Қазақстан мен Түркияның ынтымақтастығы Біріккен Ұлттар Ұйымы, Экономикалық ынтымақтастық ұйымы, Ислам ынтымақтастығы ұйымы, Азиядағы өзара ықпалдастық және сенім шаралары жөніндегі кеңес, Түркітілдес мемлекеттер басшыларының саммиті, ТҮРКСОЙ мәдениет министрлерінің

Kazakistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri arasında Kazakistan-Türkiye sanayi bölgelerinin kurulması ve yatırım hacminin 500 milyon dolara çıkarılması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Yakın gelecekte Kazakistan ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacminin 3,9 milyar ABD dolarından 10 milyar dolara çıkarılması kararlaştırılmıştır. Ortak girişim kurulmasına ilişkin anlaşma doğrultusunda Almatı'da optik cihaz üretim fabrikasının inşasına başlanmıştır.

35 yıl içinde Türkiye-Kazakistan ilişkileri, siyasi diyalogdan başlayarak ekonomik, güvenlik ve kültürel-insanî alanlarda derin ve çok yönlü bir iş birliğine dönüşmüştür.

Eylül ayında sanayi bölgelerinin kurulmasına ilişkin olarak, Kazakistan Cumhuriyeti Sanayi ve Yeni Teknolojiler Bakan Yardımcısı N. Sauranbayev başkanlığındaki Kazak heyetinin çalışma ziyareti gerçekleştirilmiştir. Ekim ayında İstanbul'da iki ülkenin iş çevrelerinin katılımıyla bir iş forumu düzenlenmiştir. Forum kapsamında toplam değeri 1 milyar ABD dolarını aşan ortak projelerin hayata geçirilmesine yönelik 15 sözleşme imzalanmıştır.

Önde gelen şirketlerin katılımıyla Kazakistan'ın sanayi alanındaki başarılarını tanıtan bir sergi düzenlenmiştir. Forum kapsamında "Kaznex Invest" ile "Coca-Cola İçecek" şirketleri arasında "Alkolsüz İçecek

Тұрақты кеңесі және басқа да бірлестіктер шеңберінде жүзеге асырылды.

2011 жылы қазан айында Алматы қаласында Түркі кеңесінің алғашқы саммиті өтіп, Түркия Республикасының премьер-министрі Б.Боздағ арнайы қатысты.

Қыркүйектен бастап «СКАТ» авиакомпаниясының Шымкент – Ыстамбұл – Шымкент бағыты бойынша, түркиялық «Pegasus Airlines» авиакомпаниясының Ыстамбұлдың Сабиха Гөкчен әуежайынан Алматы бағыты бойынша рейстер қатынай бастады.

Қараша айында Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының төрағасы Қайрат Мәмидің Түркия Республикасына ресми сапары ұйымдастырылды. Сапар барысында екі ел арасындағы саяси-экономикалық, мәдени-гуманитарлық салаларда екіжақты және көпжақты ынтымақтастық мәселелері талқыланды.

2012 жылы мамырда Түркия премьер-министрі Режеп Тайып Ердоған Қазақстанға ресми сапармен келді. Р.Т.Ердоған V Астана экономикалық форумына, сондай-ақ қазақ-түрік іскерлер форумына қатысты. Сапар барысында Жоғары деңгейдегі стратегиялық ынтымақтастық кеңесі құрылып, «Жаңа синергия» бірлескен экономикалық бағдарламасы қабылданды.

Қазақстан Республикасы мен Түрік Республикасы үкіметтері арасында Қа-

Üretim Tesisi İnşası", "Kaznex Invest" ile "Saray Halı" arasında "Halı Üretimi", "Alma Pharm" LLP ile "Abdi İbrahim" şirketi arasında ise "Almatı bölgesinde farmasötik fabrika inşası" konularında mutabakat zabıtları imzalanmış, ayrıca başka anlaşmalar da teyit edilmiştir.

2013 yılı Haziran ayında Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu Meclisi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasında parlamentolar arası iş birliğine ilişkin mutabakat zaptı teati edilmiştir.

Eylül ayında, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti nezdindeki Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçisi olarak İstanbul'da Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüşerek, Kazakistan-Türkmenistan-İran demiryolu hattının Türkiye'nin demiryolu sistemiyle bağlanması meselesini ele aldık.

2013-2014 yıllarında Türkiye'nin Sakarya, Kocaeli, İzmir, İzmit, Eskişehir, Nevşehir, Trabzon, Rize, İstanbul, Muğla, Niğde, Samsun, Hatay, Konya, Giresun, Malatya, Manisa ve Denizli illerinde bölgesel iş forumları düzenlenmeye başlanmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden, valiler başkanlığındaki iş heyetleri Kazakistan'a çalışma ziyaretlerinde bulunmuştur. Ankara'da İpek Yolu üzerindeki Türk devletleri ekonomik iş birliği zirvesi düzenlenmiştir.

Bu dönemde Kazakistan Cumhuriyeti'nin

зақстан-Түркия индустриялық аймақтарын құрып, инвестиция көлемін 500 миллион долларға арттыруға келісім жасалды. Таяудағы келешекте Қазақстан мен Түркия арасындағы сыртқы сауда көлемін 3,9 миллиард АҚШ долларынан 10 миллиардқа дейін ұлғайтуға уағдаласты. Бірлескен кәсіпорын ашу туралы келісімге сәйкес, Алматыда оптикалық аспаптар жасау зауытының құрылысы басталды.

> 35 жыл ішінде Қазақстан-Түркия қатынастары саяси диалогтан бастап, экономикалық, қауіпсіздік және мәдени-гуманитарлық салаларда терең әрі көпқырлы ынтымақтастыққа ұласты.

Қ ы р қ ү й е к т е өнеркәсіп аймақтарын құру жөніндегі Қазақстан Республикасы индустрия және жаңа технологиялар вице-министрі Н.Сауранбаев бастаған Қазақстан делегациясының жұмыс сапары ұйымдастырылды. Қазан айында Ыстамбұл қаласында екі елдің іскер топтарының қатысуымен бизнес-форум өтті. Форум барысында 1 млрд АҚШ долларынан астам соманы құрайтын бірлескен жобаларды жүзеге асыру үшін 15 келісімшартқа қол қойылды.

Жетекші кәсіпорындардың қатысуымен Қазақстанның индустрия саласындағы жетістіктерінің көрмесі таныстырылды. Форум барысында «Kaznex

Türkiye'nin Adana, Kayseri, Bursa ve Antalya şehirlerinde fahri konsolosluklar açması, ikili ilişkilerin coğrafi kapsamını genişletmiş ve sivil ilişkilerin gelişmesi için elverişli bir ortam oluşturmuştur.

Ayrıca kardeş şehirler ve bölgeler arasında ilişkiler kurulmuştur. Doğu Kazakistan Bölgesi ile Bursa ili, Karagandı Bölgesi ile Eskişehir ili arasında "Kardeş Şehir" protokolleri; ayrıca Astana ile Ankara belediyeleri arasında imzalanan mutabakat zaptı ve Pavlodar ile Kayseri şehirleri arasındaki kardeşlik ilişkileri, bölgeler arası iş birliğini güçlendirmiştir.

Genel olarak, fahri konsolosluk ağının genişlemesi ve kardeş şehirler kurumunun gelişmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da yakınlaştırmıştır.

Tarihî Hafızanın Yeniden Canlandırılması

2011 yılında Bağımsızlığın 20. yılı vesilesiyle Kırşehir ve Nevşehir şehirlerinde merkezi cadde ve bulvarlara "Kazakistan" adı verildi. Ayrıca Kırşehir, Nevşehir ve Erzincan şehirlerindeki üniversitelerde "Kazakistan" adlı derslikler ile "Abay" adını taşıyan kültür merkezleri hizmete açıldı. Ankara'da "İS" Güzel Sanatlar Galerisi'nde Kazak ressamlarının "Altın Çağ" sergisinin açılışı yapıldı.

Haziran ayında Ankara'nın Astana'daki kültür günleri düzenlendi.

Invest» және «Кока-Кола Ичежек» компаниялары арасында «Алкогольсіз өнім өндірісі жөніндегі зауыт құрылысы» және «Kaznex Invest», «Сарай Халы» компаниялары арасында «Кілем өндірісі» бойынша, «Алма Фарм» ЖШС және «Абди Ибрагим» компаниясы арасындағы «Алматы облысында фармацевтикалық зауыт құрылысы» бойынша өзара түсіністік туралы меморандумға қол қойылып, басқа да уағдаластықтар бекіді.

2013 жылы маусымда Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісі мен Түркия Республикасы Ұлы ұлттық мәжілісі арасындағы парламентаралық ынтымақтастық туралы меморандум алмасылды.

Қыркүйек айында Қазақстан Республикасының Түркия Республикасындағы төтенше және өкілетті елшісі ретінде Ыстамбұлда Түркия Республикасының премьер-министрі Режеп Тайып Ердоғанмен кездесіп, Қазақстан-Түрікменстан-Иран магистралының Түркияның теміржол жүйесімен қосылу мәселесін талқыладық.

2013-2014 жылдары Түркияның Сакария, Қожаелі, Измир, Измит, Ескишехир, Невшехир, Трабзон, Ризе, Ыстамбұл, Мұғла, Ниде, Самсун, Хатай, Кония, Гиресун, Малатия, Маниса, Денизли провинцияларында аймақтық бизнес-форумдар өткізу қолға алынды. Осы уақытта Түркияның бірқатар аймақтарынан провин-

Ekim ayında Ankara'da Dina Nurpeyisova'nın 150. doğum yılı dolayısıyla Atırau Bölgesi Dina Nurpeyisova Akademik Halk Çalgıları Orkestrası'nın konser turnesi gerçekleştirildi. Ayrıca Türk halklarının kültürünü destekleme kuruluşu TÜRKSOY ile iş birliği içinde İstanbul ve Ankara'da düzenlenen "Kasım Günleri" çerçevesinde edebî ve müzikli bir gece tertip edildi.

2012 yılında Dünya Kazakları Derneği'nin kuruluşunun ve Kazakistan-Türkiye ilişkilerinin 20. yılı dolayısıyla İstanbul'da bir konferans ile Kazakistan Günleri düzenlendi.

Ekim ayında Asya'da İş Birliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK) girişiminin 20. yıl dönümü kutlandı ve Gülşehir'de Kazakistan-Türkiye Dostluk Parkı resmî olarak açıldı. Ankara'da Türkiye'nin devlet ve toplum adamları ödüllendirildi, ayrıca Astana'nın kültür günleri düzenlendi. USAK Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde, Ankara, Gazi ve Kırşehir üniversitelerinde bilimsel ve uygulamalı konferanslar gerçekleştirildi.

Bursa ilinde Doğu Kazakistan Bölgesi'nin kültür günleri düzenlendi; İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde "Eski Göçebelerin Altını" ve "Kazakistan'ın Mücevher Sanatı" başlıkları altında "Altın Elbiseli Adam" sergisi sunuldu.

Ankara'da Kazakistan kültür günleri ve Kazak sineması haftası düzenlendi; "Kız Jibek", "Takiyalı Perişte", "Göçebeler" ve

ция губернаторлары бастаған бизнес-делегациялар Қазақстанға іссапармен келді. Анкарада Ұлы Жібек жолындағы түрік мемлекеттері экономикалық ынтымақтастық саммиті өтті.

Осы кезеңде Қазақстан Республикасының Түркияның Адана, Кайсери, Бурса және Анталия қалаларында құрметті консулдықтарының ашылуы екіжақты қатынастардың географиялық ауқымын кеңейтіп, азаматтық байланыстарды дамытуға қолайлы жағдай қалыптастырды.

Сонымен қатар бауырлас қалалар мен өңірлер арасындағы байланыстар орнатылды. Шығыс Қазақстан облысы мен Бурса провинциясы, Қарағанды облысы мен Ескишехир провинциясы арасындағы «Бауырлас қала» хаттамасы, сондай-ақ Астана мен Анкара қалалары әкімдіктері арасындағы өзара түсіністік меморандумы және Павлодар мен Кайсери қалалары арасындағы бауырластық қатынастар өңіраралық ықпалдастықты нығайтты.

Жалпы алғанда, құрметті консулдықтар желісінің кеңеюі мен бауырлас қалалар институтының дамуы екі ел арасын одан ары жақындатты.

Тарихи жадыны жаңғырту

2011 жылы Тәуелсіздіктің 20 жылдығына орай, Қыршехир және Невшехир қалаларында орталық көшелер мен

"Bayterek" filmleri Türkçeye çevrilerek gösterildi.

Türkçe olarak "Kazakistan" ile Astana, Burabay, Çarın Kanyonu, Karkaralı, Kolsay Gölleri, Korgaljın, Türkistan ve Ulıtau bölgelerini tanıtan belgeseller gösterildi.

2010 ve 2014 yıllarında İstanbul, Ankara, Eskişehir, İzmir, Konya ve Amasya şehirlerinde opera sanatçısı Bibigül Tölegenova'nın konser turneleri ile Karaganda Bölgesi Tattimbet Halk Çalgıları Orkestrası'nın konser programları, Kazak sanatının geniş çevrelere tanıtılmasına katkı sağladı.

Ankara, İstanbul ve Eskişehir şehirlerinde "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" (M. Auezov Kazak Devlet Akademik Drama Tiyatrosu) ve "Ayman-Şolpan" (T. Jurgenov Kazak Ulusal Sanat Akademisi genç topluluğu) tiyatro oyunları sahnelendi.

2013-2014 yıllarında Mukan Tölebayev'in 100. doğum yılı dolayısıyla Samsun, Eskişehir, İstanbul ve Ankara'da "Birjan ile Sara" operası ilk kez Türkçe sahnelendi.

2014 yılında Ankara'da "Türkoloji Alanında İş Birliği ve Kazak-Türk Araştırmalarının Gelişimi: Neler Yapıldı, Neler Yapılmalı?" başlıklı konferans, Eskişehir'de "VI. Türk Dünyası Edebiyat Kurultayı", Edirne'de ise Dünya Türk Forumu düzenlendi.

2015 yılında Ankara'da Süyinbay Aronu-

даңғылдарға «Қазақстан» атауы берілді. Сонымен қатар Қыршехир, Невшехир және Ерзинжан қалаларындағы университеттерде «Қазақстан» атындағы аудитория және «Абай» атындағы мәдениет орталығы пайдалануға берілді. Анкарада «IC» көркемөнер галереясында Қазақстан суретшілерінің «Алтын ғасыр» көрмесінің тұсауы кесілді.

Маусым айында Анкараның Астана қаласындағы мәдени күндері өтті.

Қазан айында Анкарада Дина Нұрпейісованың 150 жылдығына арналған Атырау облыстық Д.Нұрпейісова атындағы академиялық халық аспаптар оркестрінің гастрольдік сапары өтті. Сондай-ақ Түркі халықтарының мәдениетін қолдау ұйымы – ТҮРКСОЙ-мен бірлесе отырып Ыстамбұл, Анкара қалаларында ұйымдастырылған «Қасым күндерінің» аясында әдеби-музыкалық кеш өтті.

2012 жылы Дүниежүзі қазақтар қауымдастығының құрылғанына және Қазақстан-Түркия қатынастарының 20 жылдығына орай, Ыстамбұл қаласында конференция және Қазақстан күндері өтті.

Қазан айында АӨСШК шақыру бастамасының 20 жылдық мерейтойы өтіп, Гүлшехир қаласында Қазақстан-Түркия достық паркі ресми түрде ашылды. Анкара қаласында Түркияның мемлекет және қоғам қайраткерлері марапатталып, Астананың мәдени күндері ұйымдастырылды. USAK стратегиялық зерттеу

li'nın doğumunun 200. yılı münasebetiyle bir park açıldı ve anma töreni düzenlendi.

Ankara'da Kazak şairleri Mağcan Cumabayev (2014) ve Süyinbay Aronulı (2016) adına anıtlar dikildi.

2016 yılında Olcas Süleymenov ile Atatürk ve Yıldırım Beyazıt üniversitelerinde buluşmalar düzenlenmiş, kendisine "Fahri Doktor" unvanı verilmiştir.

Ankara'da Kazak besteci Tattimbet Kazangapulı adına bir park açıldı.

Jambıl Jabayev'in 170. doğum yılı dolayısıyla düzenlenen anma programı, iki halk arasındaki tarihî ve kültürel bağların güçlenmesine katkı sağladı.

Türkiye'de Tanıtılan Eserler

Kültürel ve insani alandaki başarılar, iki halk arasındaki manevi yakınlaşmanın önemli göstergelerinden biri hâline geldi. Türkçe yayımlanan eserler, Kazak edebiyatı ve kültürünün uluslararası düzeyde tanıtılmasına ve ortak kültürel değerlerin görünürlük kazanmasına katkı sağladı.

"Kazakistan. Yatırımcılar İçin Rehber" (2011), "Kazakistan-Türkiye: Dostluk ve İş Birorталығында, Анкара, Гази, Қыршехир университеттерінде ғылыми-тәжірибелік конференция өтті.

Түркия Республикасы сыртқы істер министрі А.Давутоғлуның қатысуымен Қазақстан мен Түркия дипломатиялық қатынастарының 20 жылдығына арналған Қазақстан өнер шеберлерінің концерті паш етілді.

Бурса провинциясында Шығыс Қазақстан облысының мәдени күндері, Ыстамбұл археологиялық мұражайында «Ежелгі көшпенділер алтыны» және «Қазақстанның зергерлік өнері» атауымен «Алтын адам» көрмесі тарту етілді.

Анкарада Қазақстанның мәдени күндері, қазақ киносының апталығы ұй-

liğinin 20 Yılı" (2012), "Kazakistan-Türkiye: Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği" (2013), Abay Kunanbayev'in Kara Sözleri (2014), Muğagali Makatayev'in seçme şiirleri (2014), Farabi'nin eserleri (2015), "Kazakistan: Ülke ve Toplum" (2017) adlı kitaplar Anadolu'da kendi okuyucusunu buldu.

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkiler, karşılıklı güven, tarihî yakınlık ve stratejik çıkarlar temelinde her geçen yıl daha da güçlü biçimde gelişmektedir.

Gabit Müsirepov'un Ulpan, Smagul Elubay'ın Ak Boz Ev, Beksultan Nurjekeulı'nın Bir Pişmanlık, Bir Ümit, A. Aşiri'nin İdikut romanı, Tölen Abdik'in biyografisi ve hikâyeler derlemesi, Marhabat Baygut'un Ses Rengi adlı hikâye kitabı, İlyas Esenberlin'in 100. doğum yılı vesilesiyle Göçebeler üçlemesi, "Olcas Süleymenov'un On Türk Dilindeki Şiirleri" adlı şiir seçkisi, Temirhan Medetbek'in Son Söz Öncesindeki Son Söz, Süyinbay Aronulı şiir ve denemeleri ile Türk yazarlarının Hüzün Kuşağı adlı hikâye antolojisi Türkçeye çevrildi.

Avrasya Yazarlar Birliği'nin aylık olarak yayımladığı Kardeş Kalemler dergisinin özel sayıları Kasım Amanjolov, Şerhan Murtaza, Berdibek Sokpakbayev, Süyinbay Aronulı ve daha birçok önemli şahsiyetin edebî mirasına ayrıldı.

ымдастырылып, «Қыз Жібек», «Тақиялы періште», «Көшпенділер», «Бәйтерек» фильмдері түрік тіліне аударылып, көрсетілді.

Түрік тілінде «Қазақстан» және Астана, Бурабай, Шарын шатқалы, Қарқаралы, Көлсай көлдері, Қорғалжың, Түркістан, Ұлытау өңірлерін таныстыру фильмдері көрсетілді.

2010 және 2014 жылдары Ыстамбұл, Анкара, Ескишехир, Измир, Кония, Амасия қалаларында опера әншісі Бибігүл Төлегенованың гастрольдік концерті және Қарағанды облысының Тәттімбет атындағы халық аспаптар оркестрінің концерттік бағдарламасы қазақ өнерін кең танытты.

Анкара, Ыстамбұл, Ескишехир қалаларында «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» (М.Әуезов атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық драма театры) және «Айман – Шолпан» (Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының жастар ұжымы) спектакльдері қойылды.

2013-2014 жылдары Мұқан Төлебаевтың 100 жылдық мерейтойына орай, Самсун, Ескишехир, Ыстамбұл және Анкарада «Біржан мен Сара» операсы тұңғыш рет түрік тілінде сахналанды.

2014 жылы Анкарада «Түркология саласындағы ынтымақтастық және қазақ-түрік зерттеулерінің дамуы: не істелді және не істеу керек?» атты конференция-

Türk Dilli Halkların Birliğinin Güçlendirilmesi (2016-2018-2019)

2016-2019 yılları arasında Güney Kazakistan Eyaleti ve Türkistan Eyaleti yönetimleri düzeyinde yürütülen politika, bölgesel kalkınmayı uluslararası iş birliğiyle birleştirmeye yönelikti. Türk dünyası ülkelerinden girişimcilerin katılımıyla büyük bölgesel iş forumları sıkça düzenlendi. Bu toplantılarda sanayinin ve genel olarak ülke ekonomisinin gelişiminde lokomotif görevi görecek organize sanayi bölgelerinin kurulması konuları ele alındı. Türk dilli ülkelerde yatırım ortamının iyileştirilmesine ve sosyal sorunların çözümüne önem verildi.

Türk Akademisi ile birlikte düzenlenen "Kadim Türkistan ve Türk Dünyasının Manevi Yeniden Doğuşu" başlıklı büyük uluslararası bilimsel-uygulamalı konferans, Türk halklarının ortak tarihî ve kültürel mirasının yeniden değerlendirilmesine ve bilimsel olarak canlandırılmasına öncülük etti. Etkinliğe ABD, Türkiye, Hindistan, Macaristan, Rusya, Özbekistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve diğer ülkelerden bilim insanları katıldı.

Türkistan -Türk Dünyasının Kültür Başkenti 21 Mart -5 Aralık 2017

23 Ocak 2017 tarihinde "Türkistan – Türk Dünyasının Kültür Başkenti" yılı kapsы, Ескишехирде «VI. Түрік әлемі әдебиет құрылтайы», Эдирнеде Дүниежүзілік түрік форумы ұйымдастырылды.

2015 жылы Анкарада Сүйінбай Аронұлының туғанына 200 жыл толуына орай, саябақ ашылып, еске алу жиыны өтті.

Анкарада қазақ ақындары Мағжан Жұмабаевқа (2014 ж.), Сүйінбай Аронұлына (2016 ж.) ескерткіш орнатылды.

> Қазақстан мен Түркия арасындағы қатынастар өзара сенім, тарихи жақындық және стратегиялық мүдделер негізінде жыл өткен сайын қарқынды дамып келеді.

2016 жылы Олжас Сүлейменовпен Ататүрік, Йылдырым Беязит университеттерінде кездесу ұйымдастырылып, «Құрметті доктор» дәрежесі берілді.

Анкарада қазақ композиторы Тәттімбет Қазанғапұлы атындағы саябақ ашылды.

Жамбыл Жабаевтың туғанына 170 жыл толуына арналған еске алу жиыны екі халық арасындағы тарихи-мәдени байланысты нығайтты.

Түркияда таныстырылған туындылар

Мәдени-гуманитарлық саладағы жетістіктер екі халық арасындағы руха-

samında düzenlenecek etkinlik planına ilişkin üçlü imza töreni gerçekleştirildi. Törene TÜRKSOY Genel Sekreteri Düysen Kaseinov ile Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve Spor Bakanlığı Kültür ve Sanat İşleri Dairesi Başkan Vekili Almaz Nurazhan katıldı. Sonuç olarak aşağıdaki plan çerçevesinde yaklaşık 40 etkinlik hayata geçirildi.

21 Mart- "Türkistan-Türk Dünyasının Kültür Başkenti" yılının açılış töreni yapıldı. Türkistan'daki görkemli etkinliğe 23 ülkeden, 25 Türk halkını temsil eden yaklaşık 300 yabancı konuk, uluslararası kuruluş temsilcileri, Kazak aydınları ve toplamda yaklaşık 10 bin kişi katıldı.

21 Mart- "Türkistan ve Türkoloji" bilimsel-teorik konferansı.

21 Mart- "Türk Dünyasını Dirilten Nevruz" kutlaması.

23 Mart- "Burang Bel" uluslararası dans festivali.

TÜRKSOY Uluslararası Teşkilatı "Basın Ödülü" töreni.

26 Mart- Türk dünyasının "Nevruz" uluslararası şairler atışması.

30 Mart- "Gülüş Panayırı".

18-21 Nisan- "Tiyatro Baharı – 2017" uluslararası tiyatro festivali.

19-21 Nisan- TÜRKSOY üyesi ülkelerin fotoğraf sanatçıları sergisi.

ни жақындасудың маңызды көрсеткішіне айналды. Түрік тілінде жарық көрген еңбектер қазақ әдебиеті мен мәдениетін халықаралық деңгейде насихаттауға, ортақ мәдени құндылықтардың танылуына жол ашты.

«Қазақстан. Инвесторлар үшін жол сілтеме» (2011), «Қазақстан-Түркия: достық пен ынтымақтастықтың 20 жылы» (2012), «Қазақстан-Түркия: Жоғары деңгейлі стратегиялық ынтымақтастық» (2013), Абай Құнанбаевтың қара сөздері (2014), Мұқағали Мақатаевтың таңдаулы жырлары (2014), әл-Фарабидің шығармалары (2015), «Қазақстан. Ел және қоғам» (2017) кітаптары Анадолы жерінде өз оқырманын тапты.

Ғ.Мүсіреповтің «Ұлпан», С.Елубайдың «Ақ боз үй», Б.Нұржекеұлының «Бір өкініш, бір үміт», А.Аширидің «Идикут» романы, Т.Әбдіктің өмірбаяны мен әңгімелер жинағы, М.Байғұттың «Дауыстың түсі» әңгімелер жинағы, Ілияс Есенберлиннің 100 жылдығына орай, «Көшпенділер» трилогиясы, «О.Сүлейменовтің 10 түркі тіліндегі жырлары» өлеңдер жинағы, Темірхан Медетбектің «Соңғы сөз алдындағы соңғы сөз», «Сүйінбай Аронұлы» өлеңдер және эсселер жинағы, түрік жазушыларының «Хүзүн кушағы» («Сырлас буын») атты әңгімелер антологиясы түрік тіліне аударылды.

Еуразия жазушылар одағының ай сайын шығатын «Кардеш калемлер» жур-

12 Mayıs - “Türk Dünyası ve Enformasyon Alanı” uluslararası gazeteciler forumu.

12 Mayıs - Türk dünyası kitap fuarı ve şair-yazar buluşması.

12 Mayıs - “Alaş Araştırmaları ve Müze” uluslararası konferansı.

27-29 Mayıs - “Opera Yıldızları” festivali.

6-9 Haziran - Kukla tiyatroları uluslararası festivali.

17 Ağustos- Türk dünyası ressamları plenarı.

25 Ağustos- Türk dünyası şairleri buluşması.

12 Eylül - Türk dünyası edebiyat dergileri editörleri kongresi.

20-21 Eylül- “Altın Saka” animasyon filmleri festivali.

20-21 Eylül- “Yesevî Araştırmaları – 2017” yarışması.

30-31 Ekim- “Hoca Ahmet Yesevî Mirası ve Türkistan” uluslararası konferansı.

1-5 Kasım- Türk filmleri haftası.

2 Kasım- İlk diplomat Nezir Törekulov’un 125. doğum yılına adanan “Alaş’ın Seçkin Evladı” uluslararası bilimsel-uygulamalı konferansı.

4 Kasım- Türk dünyası dayanışma gününe adanan resmî tören.

10-12 Kasım- Türk dünyası el sanatları ustaları sergisi.

5 Aralık- TÜRKSOY Daimi Konseyi’nin XXXV. toplantısı.

налының арнайы шығарылымы Қасым Аманжолов, Шерхан Мұртаза, Бердібек Соқпақбаев, Сүйінбай Аронұлы, тағы басқа тұлғалардың шығармашылығына арналды.

Түркітілдес халықтардың бірлігін нығайту (2016-2018-2019)

Оңтүстік Қазақстан облысы, Түркістан облысы әкімдігі деңгейіндегі 2016-2019 жылдары жүргізілген саясат өңірлік дамуды халықаралық ықпалдастықпен ұштастыруға бағытталды. Түркі әлемі елдері кәсіпкерлерінің қатысуымен ірі өңірлік бизнес-форумдар жиі өткізілді. Жиында өнеркәсіп пен тұтастай ел экономикасын дамытудың локомотиві ретінде қызмет ететін ұйымдасқан индустриялық аймақтарды құру мәселелері пысықталды. Түркітілдес елдердегі инвестициялық ахуалды жақсартуға, әлеуметтік мәселелерді шешуге маңыз берілді.

Түркі академиясымен бірлесіп «Ежелгі Түркістан және түркі әлемін руханы жаңғырту» атты ірі халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция түркі халықтарының ортақ тарихи-мәдени мұрасын қайта зерделеуге және ғылыми тұрғыда жаңғыртуға мұрындық болды. Іс-шараға АҚШ, Түркия, Үндістан, Мажарстан, Ресей, Өзбекстан, Әзірбайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және т.б. елдердің ғалымдары қатысты.

5 Aralık- Türkistan'da Semboller Meydanı halkın hizmetine açıldı ve ülke genelinde yükseklik bakımından üçüncü en büyük bayrak direği dikildi.

5 Aralık- "Türkistan – Türk Dünyasının Kültür Başkenti" yılının resmî kapanış töreni.

"Türkistan- Türk Dünyasının Kültür Başkenti / Turk Dunyasi Kultur Baskenti: Turkistan" fotoğraf albümü yayımlandı.

"Türkistan- Türk Dünyasının Kültür Başkenti" yılı kapsamında düzenlenen geniş çaplı etkinlikler, Türk halklarının manevi, kültürel ve tarihî birliğini güçlendirmeyi amaçlayan büyük bir uluslararası girişim olarak geniş takdir topladı. Türkistan'da düzenlenen bu kültür yılı yalnızca kutlamalarla sınırlı kalmayıp; bilimsel, kültürel, edebî ve toplumsal önemi yüksek projeleri de kapsadı. Açılış ve kapanış törenleri, uluslararası konferanslar, festivaller, sergiler ve forumlar Türk dünyasının ortak değerlerini geniş ölçüde tanıttı. Nevruz kutlamaları, şairler atışmaları, tiyatro ve opera festivalleri, gazeteciler forumu ve edebî buluşmalar halklar arasındaki kültürel diyaloğu yeni bir seviyeye taşıdı.

Bunun yanı sıra "Yesevî Araştırmaları" ve "Alaş Araştırmaları" başlıklı bilimsel konferanslar ile Hoca Ahmet Yesevî mirasına adanan etkinlikler, manevi yenilenme sürecinin önemli bir parçası hâline geldi. Nezir Törekulov'a adanan uluslararası konferans ise

Түркістан -Түркі әлемінің мәдени астанасы 21 наурыз- 5 желтоқсан 2017 жыл

2017 жылы 23 қаңтарда «Түркістан – Түркі әлемінің мәдени астанасы» жылының аясында өткізілетін іс-шаралар жоспарына үшжақты қол қою рәсімі өтті. Шараға ТҮРКСОЙ халықаралық ұйымының бас хатшысы Дүйсен Қасейінов, ҚР Мәдениет және спорт министрлігі Мәдениет және өнер істері департаменті директорының міндетін атқарушы Алмаз Нұразхан қатысты. Нәтижесінде төмендегі жоспар бойынша 40-қа жуық іс-шара жүзеге асты.

1. 21 наурыз – «Түркістан – Түркі әлемінің мәдени астанасы» жылының ашылу салтанаты өтті. Түркістан төріндегі дүбірлі шараға 23 мемлекеттен келген түркітілдес 25 ұлттан тұратын 300-ге тарта шетелдік қонақ, халықаралық ұйым өкілдері, қазақстандық зиялы қауым және жалпы саны 10 мыңға жуық адам қатысты.

2. 21 наурыз – «Түркістан және түркология» ғылыми-теориялық конференциясы.

3. 21 наурыз – «Түркі дүниесін тірілткен Наурыз» мерекелік шарасы.

4. 23 наурыз – «Бұрақ бел» халықаралық би фестивалі.

5. ТҮРКСОЙ халықаралық ұйымының «Баспасөз сыйлығын» табыстау рәсімі.

tarihî şahsiyetlerin yüceltilmesi yoluyla millî hafızanın canlandırılmasına katkı sundu.

Yıl sonunda hayata geçirilen kültürel projeler, yayımlanan fotoğraf albümleri ve yeni altyapı yatırımları, Türkistan'ın yalnızca tarihî ve manevi bir merkez değil, aynı zamanda modern bir kültür merkezi hâline gelmekte olduğunu gösterdi.

Genel olarak bu yıl, Türk dilli devletler arasındaki kültürel etkileşimi derinleştirerek ortak medeniyet alanının güçlenmesine hizmet etti. Türkistan'ın kültür başkenti olarak üstlendiği misyon, Türk dünyasının bütünleşme süreçlerini ileri taşıdı ve gelecekteki iş birlikleri için sağlam bir zemin oluşturdu.

6. 26 наурыз – Түркі әлемінің «Наурыз» халықаралық ақындар айтысы.

7. 30 наурыз – «Күлкі жәрмеңкесі».

8. 18-21 сәуір – «Театр көктемі – 2017» халықаралық театр фестивалі.

9. 19-21 сәуір – ТҮРКСОЙ ұйымына мүше елдер фотосуретшілерінің көрмесі.

10. 12 мамыр – «Түркі әлемі және ақпараттық кеңістік» халықаралық журналистер форумы.

11. 12 мамыр – Түркі әлемінің кітап көрмесі және ақын-жазушыларының кездесуі.

12. 12 мамыр – «Алаштану және музей» халықаралық конференциясы.

Türk Dünyasıyla İş Birliği

2017 yılı Şubat ayında Şımkent'te Kazakistan-Türkiye Ortak Yatırım Forumu düzenlendi. Bölgeye daha fazla yabancı yatırımcı çekmeyi amaçlayan etkinliğe yaklaşık 200 Türk delege ile 300 Kazak girişimci katıldı.

Haziran ayında ise Güney Kazakistan Eyaleti Valisi Canseyit Tüymebayev'in desteğiyle 20 basın mensubu Türkiye'de dinlenme ve mesleki deneyim paylaşımı programına katıldı.

2018 yılı Mayıs ayında Güney Kazakistan Eyaleti'nin üretim ve sanayi alanına yabancı yatırımcı çekmek ve bölgede üretilen ürünleri dış pazarlara sunmak amacıyla Güney Kazakistan heyeti Türkiye'ye çalışma ziyaretinde bulundu.

Ziyaret kapsamında özel heyet, İstanbul'daki çeşitli üretim tesislerini gezerek önde gelen işletme yöneticileriyle görüşmeler gerçekleştirdi. Bunun yanı sıra heyet, 750 hektarlık alana kurulu "İkitelli" Organize Sanayi Bölgesi'nin faaliyetlerini inceledi. Ekonomik, yatırım ve altyapı projeleri aracılığıyla Kazakistan'ın güney bölgesi uluslararası iş bağlantılarının aktif merkezlerinden biri hâline gelmiş; Türk dünyası ve komşu ülkelerle bütünleşme süreçlerinin derinleşmesine önemli katkı sağlamıştır.

Kadim Türkistan- Yeni Fırsatlar

19 Haziran 2018 tarihinde Türkistan Eyaleti kuruldu ve merkezi, yüzyıllar boyunca Kazak Hanlığı ile Türk dünyasının siyasi ve manevi hayatının kalbi olmuş Türkistan şehri olarak belirlendi. Türkistan şehrini Türk dünyasının manevi-kültürel merkezi olarak geliştirmeye yönelik ana planın hazırlanması için yarışma düzenlemek üzere bir komisyon kuruldu.

Temmuz ayında Türkistan Eyaleti merkezinde mimarlar, arkeologlar, tarihçiler ve

13. 27-29 мамыр – «Опера жұлдыздарының» фестивалі

14. 6-9 маусым – Қуыршақ театрларының халықаралық фестивалі.

15. 17 тамыз – Түркі әлемі суретшілерінің пленэрі.

16. 25 тамыз – Түркі әлемі ақындарының кездесуі.

17. 12 қыркүйек – Түркі әлемі әдеби журналдары редакторларының конгресі.

18. 20-21 қыркүйек – «Алтын сақа» анимациялық фильмдер фестивалі.

19. 20-21 қыркүйек – «Ясауитану – 2017» байқауы.

20. 30-31 қазан – «Қожа Ахмет Ясауи мұрасы және Түркістан» халықаралық конференциясы.

21. 1-5 қараша – Түрік фильмдерінің апталығы.

22. 2 қараша – Тұңғыш дипломат Нәзір Төреқұловтың туғанына 125 жыл толу мерейтойына арналған «Алаштың асыл перзенті» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция.

23. 4 қараша – Түркі әлемінің ынтымақтастық күніне арналған салтанатты іс-шара.

24. 10-12 қараша – Түркі әлемі қолөнер шеберлерінің көрмесі.

25. 5 желтоқсан – ТҮРКСОЙ тұрақты кеңесінің XXXV отырысы.

26. 5 желтоқсан – Түркістан қаласын-

sanatçılar bir araya geldi. Kendi alanlarında ülke çapında tanınan yaklaşık 40 uzman, yuvarlak masa toplantısında Türkistan'ın Türk dünyasının manevi-kültürel merkezi olarak geliştirilmesini ele aldı.

17 Ağustos 2018 tarihinde Türkistan Eyaleti Valiliği'ne bağlı devlet memurları Şımkent'ten Türkistan'a taşındı. Yüzyıllar boyunca Kazak Hanlığı'nın başkenti olmuş, Kazak halkının 21 hanı ile birçok kahraman, bey ve sultanının defnedildiği Türkistan'ı Türk dünyasının kültürel-manevi merkezi olarak geliştirmeye yönelik en iyi konsept için açık uluslararası yarışma ilan edildi. 11 Temmuz-11 Ağustos tarihleri arasında süren yarışmaya Türkiye, Güney Kore, Özbekistan ve Kazakistan'dan mimarlar katıldı.

Eylül 2018'de Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi Kültür Merkezi'nde TÜRKSOY'un 25. kuruluş yılına adanan resmî tören düzenlendi. Törende Türkistan Eyaleti Valiliği ile TÜRKSOY Uluslararası Teşkilatı arasında kültür alanında iş birliğine ilişkin mutabakat zaptı imzalandı.

Ayrıca Türkiye'nin önde gelen "Dal Holding Investment CO." şirketinin Kazakistan temsilcisi Demircan Kuse başkanlığındaki heyet bölgeyi ziyaret etti.

Eylül ayında Türkistan'da "Kadim Türkistan- Yeni Fırsatlar" başlıklı uluslararası yatırım ve turizm forumu düzenlendi. Foruma Avrupa ülkeleri ile Türkiye, Rusya,

да Рәміздер алаңы ел игілігіне беріліп, еліміз бойынша биіктігі жағынан үшінші алып ту орнатылды.

27. 5 желтоқсан – «Түркістан – түркі әлемінің мәдени астанасы» жылының салтанатты жабылуы.

28. «Түркістан – түркі әлемінің мәдени астанасы» – «Turk Dunyasi Kultur Bagkenti: Turkistan» фотоальбомы жарық көрді.

«Түркістан – Түркі әлемінің мәдени астанасы» жылы аясында ұйымдастырылған ауқымды іс-шаралар түркі халықтарының рухани, мәдени және тарихи бірлігін нығайтуға бағытталған ірі халықаралық бастама ретінде көпшілік көңілінен шықты. Түркістан қаласында өткен бұл мәдени жыл тек мерекелік сипатпен шектелмей, ғылыми, мәдени, әдеби және қоғамдық маңызы зор жобаларды қамтыды. Атап айтқанда: айтулы жылдың ашылу және жабылу салтанаттары, халықаралық конференциялар, фестивальдер, көрмелер мен форумдар түркі әлемінің ортақ құндылықтарын кеңінен насихаттады. Наурыз мерекесіне арналған іс-шаралар, ақындар айтысы, театр және опера фестивальдері, журналистер форумы мен әдеби кездесулер халықтар арасындағы мәдени диалогты жаңа деңгейге көтерді.

Сонымен қатар «Ясауитану», «Алаштану» бағыттарындағы ғылыми конференциялар мен Қожа Ахмет Ясауи мұрасы-

Güney Kore, Çin, Singapur, İran, Malezya, Pakistan, Özbekistan ve diğer ülkelerden 250'den fazla delege katıldı. Forum kapsamında toplam değeri 1,7 milyar ABD dolarına ulaşan 19 mutabakat zaptı imzalandı.

Türkistan şehrinin simgesi hâline gelen Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, turistler için özel cazibe merkezleri dünya listesine alındı. Bu durum, "Kadim Türkistan- Yeni Fırsatlar" uluslararası yatırım ve turizm forumunda açıklandı. Toplantıda Avrasya Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri Vladimir Piskurev açıklamada bulunarak ilgili sertifikayı takdim etti. Ayrıca Arıstan Bab Türbesi ile antik Otrar yerleşimi de turistler için özel cazibe merkezleri dünya listesine dâhil edildi.

Ekim 2018'de Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi Kültür Merkezi'nde Uluslararası Avrasya Göç Sempozyumu'nun açılış töreni gerçekleştirildi. Toplantının amacı, Türk halklarına ortak edebiyat ve kültürü yeniden canlandırmak, manevi değerlerin gelecek nesillerin hafızasında yaşatılmasına katkı sağlamaktı. İstanbul Kültür Üniversitesi ile ortaklaşa düzenlenen etkinliğe Türkiye, Kırgızistan, Bosna ve Azerbaycan'dan bilim insanları katıldı.

Ayrıca "Türkistan: Yeni Enformasyon Alanı" uluslararası gazeteciler forumuna Kazakistan'ın yanı sıra Türkiye, Kırgızistan, Azerbaycan ve Tataristan'dan haber ajansына арналған іс-шаралар рухани жаңғыру үдерісінің маңызды құрамдас бөлігіне айналды. Нәзір Төреқұлов тұлғасына арналған халықаралық конференция тарихи тұлғаларды ұлықтау арқылы ұлттық жадыны жаңғыртуға үлес қосты.

Жыл қорытындысында жүзеге асқан мәдени жобалар мен жарияланған фотоальбомдар, жаңа инфрақұрылымдық нысандардың ашылуы Түркістанның тек тарихи-рухани орталық қана емес, сонымен қатар заманауи мәдени хаб ретінде қалыптасып келе жатқанын көрсетті.

Жалпы алғанда, бұл жыл түркітілдес мемлекеттердің мәдени ықпалдастығын тереңдетіп, ортақ өркениеттік кеңістікті нығайтуға қызмет етті. Түркістанның мәдени астана ретіндегі миссиясы түркі әлемінің интеграциялық үдерістерін ілгерілетіп, болашақтағы ынтымақтастыққа берік негіз қалады.

Түркі әлемімен ынтымақтастық

2017 жылы ақпанда Шымкентте Қазақстан-Түркия инвестициялық бірлескен форумы өтті. Өңірге шетелдік инвесторларды көптеп тартуға бағытталған шараға 200-ге жуық түркиялық делегат пен қазақстандық 300 кәсіпкер қатысты.

Ал маусым айында Оңтүстік Қазақстан облысының әкімі Жансейіт Түймебаевтың қолдауымен 20 БАҚ өкілі Түркия елінде демалып, тәжірибе алмасып қайтты.

ları ile önde gelen yayın kuruluşlarının yöneticileri, Türkistan Eyaleti medya temsilcileri katıldı. Forum çerçevesinde Türkiye'nin TRT televizyonunun Astana temsilciliği, Kırgızistan'ın "Kabar" ajansı ve Azerbaycan'ın ITV televizyonuyla iş birliği anlaşmaları imzalandı.

"TÚRKISTAN MEDIA" Uluslararası Merkezi ile "TÚRKISTAN" Entelektüel Kulübü açıldı. Törene Kazakistan'ın yanı sıra Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Tataristan ve Kırgızistan'dan medya temsilcileri katıldı.

Kasım ayında Türkistan'da "Kutsal Türkistan ve Türk Dünyasının Manevi Yeniden Doğuşu" başlıklı bilimsel-teorik konferans düzenlendi. Etkinliğe yabancı diplomatlar ve uluslararası kuruluş temsilcileri ile Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'den Türkologlar; ayrıca ABD, Rusya, Hindistan ve Özbekistan'dan araştırmacılar katıldı. Toplantı, Türk dünyasının kutsal mekânları, önde gelen şahsiyetleri, dilleri ve alfabelerinin ele alındığı oturumlarla devam etti.

Ocak 2019'da Türkistan Eyaleti Valisi Canseyit Tüymebayev'in desteğiyle 40'tan fazla bölge öğretmeni Türkiye'de deneyim paylaşımı programına katıldı.

Şubat ayında Türkistan Eyaleti Valisi Canseyit Tüymebayev, Türk "ERA" şirketinin temsilcileriyle görüştü. Taraflar, Türkistan Eyaleti ve bölge merkezindeki sanayi

2018 жылы мамырда Оңтүстік Қазақстан облысының өндірісі мен өнеркәсіп саласына шетел инвесторларын тарту және өңірде өндірілетін өнімдерді сыртқы нарыққа шығару мақсатында оңтүстікқазақстандық делегация Түркия мемлекетінде жұмыс сапарымен болды.

Делегация 750 гектар аумақта орналасқан «Икителли» индустриалды аймағының жұмысымен танысты. Экономикалық, инвестициялық және инфрақұрылымдық жобалар арқылы Қазақстанның оңтүстік өңірі халықаралық іскерлік байланыстардың белсенді орталығына айналып, түркі және көршілес елдермен интеграциялық үдерістерді тереңдетуге маңызды үлес қосты.

Көне Түркістан- жаңа мүмкіндіктер

2018 жылы 19 маусымда Түркістан облысы құрылып, оның орталығы ғасырлар бойы Қазақ хандығы мен түркі әлемінің саяси және рухани өмірінің жүрегі болып келген Түркістан қаласы болып бекітілді. Түркістан қаласын түркі әлемінің рухани-мәдени орталығы ретінде дамыту бойынша бас жоспарды әзірлеуге конкурс ұйымдастыру және өткізу жөнінде комиссия құрылды.

Шілдеде Түркістан облысының орталығында сәулетшілер мен археологтар, тарихшылар мен суретшілер бас қосты. Өз салаларында елімізге белгілі 40-қа

bölgesi ile mimari projeler çerçevesinde iş birliği konusunda mutabakata vardı.

Sonuç olarak bu dönemde Türkistan'ın yeni idari merkez olarak şekillenmesi ve onu Türk dünyasının manevi-kültürel merkezine dönüştürme yönündeki girişimler sistemli ve stratejik bir nitelik kazandı. Türkistan Eyaleti'nin kurulması ve tarihî Türkistan'ın merkez olarak belirlenmesi, bölgenin jeopolitik, kültürel ve manevi önemini daha da artırdı.

Şehrin gelişimine yönelik uluslararası mimari yarışmalar ve bilimsel tartışmalar düzenlenmiş; yabancı ve yerli uzmanların katılımıyla Türkistan'ın gelecekteki görünümü şekillendirilmiştir. Bununla birlikte TÜRKSOY ile iş birliğinin güçlenmesi, kültürel ve insani ilişkileri yeni bir düzeye taşımıştır.

Ayrıca Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, Arıstan Bab Türbesi ve Otrar gibi tarihî mekânların uluslararası düzeyde tanınması, Türkistan'ın turizm potansiyelini önemli ölçüde artırmıştır. Bu da bölgenin kültür turizmi merkezi olarak rolünü güçlendirmiştir.

Bilimsel ve enformasyon alanında da önemli adımlar atılmıştır. Uluslararası sempozyumlar, gazeteciler forumu ve yeni medya merkezlerinin açılması, Türk dünyasında entelektüel ve enformasyonel bütünleşmenin gelişmesine katkı sağlamıştır.

жуық азамат дөңгелек үстел барысында Түркістан қаласын түркі әлемінің рухани-мәдени орталығы ретінде дамыту жайын сөз етті.

2018 жылы 17 тамызда Түркістан облысы әкімдігінің мемлекеттік қызметкерлері Шымкенттен Түркістан қаласына көшіп келді. Ғасырлар бойы Қазақ хандығының астанасы болып, қазақтың 21 ханы мен батырлары, би-сұлтандары жерленген Түркістанды түркі әлемінің мәдени-рухани орталығы ретінде дамытудың үздік тұжырымдамасына ашық халықаралық байқау жарияланды. 11 шілдеден 11 тамызға дейін жалғасқан байқауға Түркияның, Оңтүстік Кореяның, Өзбекстанның және Қазақстанның сәулетшілері қатысты.

2018 жылы қыркүйекте Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-дың Мәдениет орталығында ТҮРКСОЙ ұйымының 25 жылдығына арналған салтанатты шара өтті. Салтанатты шарада Түркістан облысының әкімдігі мен ТҮРКСОЙ халықаралық ұйымы арасында мәдениет саласындағы ынтымақтастық жөніндегі өзара түсіністік туралы меморандумға қол қою рәсімі өтті.

Сондай-ақ Түркияның атақты «Dal Holding Investment CO» компаниясының Қазақстан Республикасы бойынша бірінші басшысы Демирджан Кусе бастаған өкілдер келді.

Қыркүйекте Түркістан қаласында «Көне Түркістан – жаңа мүмкіндіктер»

El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi ve Türk Dünyası

El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), TÜRKSOY, Türkiye'nin Kazakistan Büyükelçiliği ve fahri konsolosluklarla ikili ilişkiler kurarak karşılıklı iş birliğini geliştirmiştir.

Azerbaycan, Kırgızistan, Başkurdistan, Tataristan, Moğolistan, Türkiye ve Hazar Üniversitesi Bilimler Akademileri başkanlarıyla ilişkiler kurulmuş, iş birliği mutabakatları imzalanmıştır. Amaç; ortaklığı geliştirmek, ortak bilimsel araştırmalar yürütmek ve akademik kadroların niteliğini artırmaktır. Taraflar kütüphane kaynaklarını paylaşmakta, bilimsel yayın ve materyal alışverişinde bulunmakta, ortak seminer ve konferanslar düzenlemekte, akademik eserleri birlikte yayımlamaktadır.

Bugün El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Türkiye'deki 45 yükseköğretim kurumu ve bilim-eğitim kuruluşuyla yakın iş birliği içindedir. Üniversite, öğretim üyeleri ile öğrencilerin akademik hareketlilik programları kapsamında staj ve değişim süreçlerini koordine ederek kapsamlı çalışmalar

атты халықаралық инвестициялық және туристік форум өтті. Форумға Еуропа елдерінен, Түркия, Ресей, Оңтүстік Корея, Қытай, Сингапур, Иран, Малайзия, Пәкістан, Өзбекстан т.б. мемлекеттерден 250-ден астам делегат келді. «Көне Түркістан – жаңа мүмкіндіктер» атты халықаралық инвестициялық және туристік форум аясында құны 1,7 млрд АҚШ долларын құрайтын 19 меморандумға қол қойылды.

Түркістан қаласының символына айналған Қожа Ахмет Ясауи кесенесі туристер үшін ерекше тартымды нысандардың бүкіләлемдік тізіміне кірді. Бұл туралы «Көне Түркістан – жаңа мүмкіндіктер» атты халықаралық инвестициялық және туристік форумда белгілі бол-

yürütmektedir. Üniversitenin birçok çalışanı, doktora ve yüksek lisans öğrencisi ile lisans öğrencileri uluslararası konferanslara, sempozyumlara ve araştırma projelerine katılma fırsatı bulmuştur. Dil stajları için Türk dünyası üniversitelerine giderek yetkinliklerini geliştirmektedirler.

Özellikle Türkiye'nin Kastamonu, İstanbul, Bilkent, Akdeniz, Bilim, Gazi, Hacettepe, Muğla Sıtkı Koçman, Sivas ve Ankara Sosyal Bilimler üniversiteleriyle imzalanan mutabakatlar iş birliği imkânlarını genişletmiştir.

Üniversitenin Şarkiyat Fakültesi'nde TÜRKSOY Kürsüsü ve Kültür Merkezi başarıyla faaliyet göstermektedir.

2021 yılında Türkoloji ve Dil Teorisi Bölümü açılmıştır. Bölümün amacı, yabancı diller ve Türkoloji alanında çağdaş gereksinimlere cevap verebilecek nitelikli ve rekabetçi uzmanlar yetiştirmektir. Bölüm, kardeş Türk halklarını yakınlaştırmayı, kültürel-insani ve bilimsel-teknik bütünleşmeyi derinleştirmeyi ve akademik ilişkileri geliştirmeyi hedeflemektedir.

Üniversitede Türk dünyası ülkelerinden gelen öğrencilerin eğitimi için gerekli tüm koşullar sağlanmaktadır. Bugün lisans, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde Özbekistan'dan 152, Türkiye'den 88, Kırgızistan'dan 20 ve Azerbaycan'dan 14 öğrenci öğrenim görmektedir. Bu alandaki çalışmalar giderek artmaktadır.

ды. Жиында Еуразиялық экономикалық ынтымақтастық ұйымының бас хатшысы Владимир Пискурев мәлімдеме жасап, мәртебелі сертификатты салтанатты түрде тапсырды. Сонымен қатар туристер үшін ерекше тартымды нысандардың бүкіләлемдік тізіміне Арыстан баб кесенесі мен көне Отырар қалашығы да кірді.

2018 жылы қазанда Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің Мәдениет орталығында Халықаралық Еуразия көші-қон симпозиумының ашылу салтанаты өтті. Басқосудың мақсаты- түркі елдеріне ортақ әдебиет пен мәдениетті қайта жаңғырту, рухани дүниелерді ұрпақ жадында қалдыруға ықпал жасау. Ыстамбұл Мәдениет университетімен бірлесе ұйымдастырылған шараға Түркия, Қырғызстан, Босния, Әзірбайжан елдерінен ғалымдар қатысты.

Ал «Түркістан: Жаңа ақпараттық кеңістік» халықаралық журналистер форумына елімізбен қатар, Түркия, Қырғызстан, Әзірбайжан және Татарстан елдерінің ақпараттық агенттіктері мен белді басылымдардың жетекшілері, Түркістан облысындағы БАҚ басшылары мен өкілдері қатысты. Форум аясында Түркияның TRT телекомпаниясының Астанадағы өкілдігімен, Қырғызстанның «Кабар», Әзірбайжанның ITV телерадиокомпаниясымен келісім жасалды.

«TÚRKISTAN MEDIA» халықаралық

2024-2025 eğitim yılında Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarına 96 öğretim üyesi, 138 doktora öğrencisi, 57 yüksek lisans öğrencisi ve 93 lisans öğrencisi bilimsel staj ve araştırma amacıyla gönderilmiştir.

İstanbul Üniversitesi'nde "El-Farabi Avrasya Araştırmaları Merkezi" faaliyete başlamıştır. Merkez, beşerî, sosyal ve doğa bilimleri alanlarında ortak projeler yürüten ve Ebu Nasr el-Farabi'nin zengin mirasını uluslararası düzeyde tanıtan önemli bir platformdur.

TÜRKSOY'un desteğiyle açılan TÜRKSOY Kürsüsü ve Kültür Merkezi de faaliyetlerini başarıyla sürdürmektedir.

2021 yılı Haziran ayında El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi ile Uluslararası Türk Akademisi arasında iş birliği mutabakatı imzalanmıştır.

Üniversitenin yaklaşık 100 öğretim üyesi ve genç araştırmacısı Türkiye'nin Antalya şehrindeki Bilim Üniversitesi'nde deneyim paylaşımı programına katılmıştır.

Üniversite yayınevinin eserleri XVI. Uluslararası Ankara Kitap Fuarı'nda tanıtılmıştır.

Nisan 2022'de seçkin bilim insanı, dilbilimci-Türkolog ve Moğol uzmanı Prof. Edham Tenişev'in 100. doğum yılı dolayısıyla "E. R. Tenişev Dünyası: Bilimde Bir Ömür" başlıklı uluslararası konferans düzenlenmiştir.

орталығы мен «TÚRKISTAN» интеллектуалды клубы ашылды. Салтанатты шараға елімізбен қатар, Түркия, Әзірбайжан, Өзбекстан, Татарстан және Қырғызстан Республикалары ақпарат құралдарының жетекшілері мен өкілдері қатысты.

Қарашада Түркістан қаласында «Киелі Түркістан және Түркі дүниесінің рухани жаңғыруы» атты ғылыми-теориялық конференциясы ұйымдастырылды. Шараға шетел дипломаттары мен халықаралық ұйымдардың өкілдері, Әзірбайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Түркия ғалым-түркологтары мен АҚШ, Ресей, Үндістан, Өзбекстан зерттеушілері қатысып, түркі әлемінің киелі мекендері мен атақты тұлғалары және түркі елдерінің тілдері мен жазулары талқыланған секциялық отырыстарға ұласты.

2019 жылы қаңтар айында Түркістан облысының әкімі Жансейіт Түймебаевтың қолдауымен 40-тан аса аймақ ұстаздары Түркия елінде тәжірибе алмасып қайтты.

Ақпан айында Түркістан облысының әкімі Жансейіт Түймебаев түркиялық «ERA» компаниясының өкілдерімен кездесті. Қос тарап Түркістан облысы мен өңір орталығындағы индустриалды аймақ мен ғимараттардың сәулеттік жобасы аясында әріптестік орнатты.

Қорыта айтқанда, бұл кезеңде Түркістан қаласының жаңа әкімшілік орталық ретінде қалыптасуы және оны түр-

Mayıs ayında Ankara Valisi Vasip Şahin, Kazakistan-Türkiye diplomatik ilişkilerinin 30. yılına adanan liderlik dersi vermiştir.

Mayıs 2022'de İstanbul'da El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi'nin şubesi açılmıştır.

Haziran ayında İbn Haldun Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkan Vekili Necmeddin Bilal Erdoğan, Rektör Prof. Atilla Arkan ve beraberindeki heyet üniversiteyi ziyaret ederek ortak projeleri değerlendirmiştir.

Ekim ayında üniversitede Türkoloji ve Altay Araştırmaları Enstitüsü kurulmuştur.

Aralık ayında "Dünyanın Etnodilsel Görünümü ve Türk Mirası" başlıklı I. Uluslararası Bilim Kongresi düzenlenmiştir.

2023 yılı Ocak ayında "Kazakistan-Türkiye Arasında Türkolojik Araştırmaların Derinleştirilmesinin Güncel Sorunları" konferansı gerçekleştirilmiştir.

Şubat ayında El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Türkiye'de depremden etkilenen vatandaşlar için bir günlük maaş bağışı yapmış; ayrıca özel bir insani yardım merkezi açmıştır. Gönderilen yardımın toplam değeri 100 milyon tengeye ulaşmıştır.

Kasım ayında Prof. İlber Ortaylı, "Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı: Türk Dünyasının Gelecek Perspektifi" başlıklı liderlik dersini vermiştir.

Aralık ayında Hoca Ahmet Yesevi'nin 930. doğum yılы dolayısıyla "Hoca Ahmet

кі әлемінің рухани-мәдени орталығына айналдыру бағытындағы бастамалар жүйелі әрі стратегиялық сипат алды. Түркістан облысы құрылып, орталығы ретінде тарихи Түркістанның бекітілуі өңірдің геосаяси, мәдени және рухани маңызын арттыра түсті.

Қаланы дамытуға бағытталған халықаралық деңгейдегі сәулеттік байқаулар мен ғылыми пікірталастар ұйымдастырылып, шетелдік және отандық мамандардың қатысуымен Түркістанның болашақ келбеті айқындалды. Сонымен қатар ТҮРКСОЙ ұйымымен ынтымақтастықтың нығаюы мәдени-гуманитарлық байланыстарды жаңа деңгейге көтерді.

Сондай-ақ Қожа Ахмет Ясауи кесенесі, Арыстан баб кесенесі және Отырар қалашығы сияқты тарихи нысандардың халықаралық деңгейде танылуы Түркістанның туристік әлеуетін айтарлықтай арттырды. Бұл өз кезегінде өңірдің мәдени туризм орталығы ретіндегі рөлін күшейтті.

Ғылыми және ақпараттық кеңістікте де маңызды қадамдар жасалды. Халықаралық симпозиумдар, журналистер форумы және жаңа медиа орталықтардың ашылуы түркі әлеміндегі зияткерлік, ақпараттық интеграцияны қалыптастырды.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ және Түркі әлемі

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық

Yesevi Mirası ve Türk Halklarının Manevi Dünyası" başlıklı uluslararası konferans düzenlenmiştir.

2024 yılı Ocak ayında "Dünyanın Etnodilsel Görünümü ve Türk Mirası" başlıklı II. Uluslararası Kongre gerçekleştirilmiştир.

2025 yılında Ordu Üniversitesi Rektörü Orhan Baş üniversiteyi ziyaret etmiş; bilim, eğitim ve kültür alanlarında iş birliği konuları ele alınmıştır.

Haziran ayında TİKA temsilcisi Fuat Erdoğmuş ile Antalya'daki OFM Hastanesi heyetiyle sağlık alanında iş birliği görüşmeleri yapılmıştır.

Türk Dünyası Gazeteciler Federasyonu Başkanı Menderes Demir, uluslararası sempozyum ve medya forumu düzenleme ile gazetecilik ve sinema alanlarında iş birliği geliştirme konularında hazır olduklarını ifade etmiştir. Gazetecilik Fakültesi ile ortak projeler yürütmek üzere çalışma grubu oluşturulmuştur.

Tüm bu gelişmeler, El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi'nin Türkiye ve genel olarak Türk dünyasıyla bilimsel-eğitsel, kültürel-insani ve sektörel iş birliğini sistemli biçimde genişlettiğini göstermektedir. Üniversite; uluslararası конуниверситеті Түркі мемлекеттерінің Парламенттік Ассамблеясымен (ТүркПА), ТҮРКСОЙ ұйымымен, Түркияның Қазақстандағы елшілігімен және Құрметті консулымен екіжақты байланыс орнатып, өзара ынтымақтастықты жолға қойды.

Әзірбайжан, Қырғызстан, Башқұртстан, Татарстан, Моңғолия, Түркия және Хазар университеті Ғылым академияларының президенттерімен байланыс орнатылып, ынтымақтастық туралы меморандум жасалды. Мақсат – серіктестікті дамыту, бірлескен ғылыми зерттеулер жүргізу және ғылыми кадрлардың біліктілігін арттыру. Тараптар кітапхана қорларын пайдаланады, ғылыми зерттеулердің жарияланымдары және

feranslar, resmî temaslar, ortak projeler ve akademik hareketlilik programları aracılığıyla akademik alandaki konumunu güçlendirmiştir. Böylece yalnızca uluslararası saygınlığını artırmakla kalmamış, aynı zamanda Kazakistan ile Türkiye arasındaki stratejik akademik ortaklığın derinleşmesine, eğitim ve bilim alanındaki entegrasyonun güçlenmesine ve Türk dünyası içindeki karşılıklı iş birliğinin gelişmesine de önemli katkı sunmuştur.

Kazakistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler, karşılıklı güven, tarihî yakınlık ve stratejik çıkarlar temelinde her geçen yıl daha da gelişmektedir. Bu iş birliğinin gelecekte de halkların yararı doğrultusunda güçlenerek süreceği kuşkusuzdur.

материалдарымен алмасады, бірлескен семинарлар мен конференциялар ұйымдастырады, ғылыми және академиялық еңбектерді бірлесіп шығарады.

Бүгінде Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Түркияның 45 жоғары оқу орны және ғылыми-білім беру ұйымдарымен тығыз ынтымақтастықта. Оқу ордасының оқытушы-профессорлар құрамы мен студенттерді академиялық ұтқырлық бағдарламасы бойынша тағылымдамадан өткізу жұмыстарын үйлестіріп, ауқымды жұмыстар жүргізуде. ҚазҰУ-дың көптеген қызметкерлері, докторанттары, магистранттары, бакалавриат студенттері халықаралық конференциялар мен симпозиумдарға қатысуға, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік алды. Тілдік тағылымдамадан өту үшін түркі әлемінің университеттеріне барып, біліктіліктерін жетілдіріп келуде.

Әсіресе Түркияның Кастамону, Ыстамбұл, Билкент, Ақтеңіз, Білім, Гази, Қожа-тепе, Мугла Сыткы Кочман, Сивас және Анкара әлеуметтік ғылымдар университетімен меморандумға қол қойып, мүмкіндіктерін кеңейтті.

Университеттің шығыстану факультетінде ТҮРКСОЙ кафедрасы мен мәдени орталығы табысты жұмыс істейді.

2021 жылы Түркология және тіл теориясы кафедрасы ашылды. Оның қызметі – шет тілдері және түркология саласындағы заманауи талаптарға жауап

беретін жоғары білікті, бәсекеге қабілетті мамандарды даярлау. Кафедра қызметі туысқан түркі халықтарын жақындастыруға, мәдени-гуманитарлық және ғылыми-техникалық интеграцияны тереңдетуге, ғылыми-білім беру байланыстарын дамытуды көздейді.

ҚазҰУ-да түркі әлемі мемлекеттерінің студенттерін оқытуды ұйымдастыру үшін барлық қажетті жағдайлар жасалып жатыр. Мәселен, бүгінгі таңда жоғары оқу орнында бакалавриат, магистратура және докторантурада Өзбекстаннан келген 152 студент, Түркиядан 88 студент, Қырғызстаннан 20 студент және Әзірбайжаннан 14 студент білім алады. Бұл бағыттағы жұмыс күшейе түсуде.

2024-2025 оқу жылында Түркияның жоғары оқу орындарына 96 оқытушы-профессор, 138 докторант, 57 магистрант және 93 бакалавриат студенті ғылыми тағылымдамадан өту және ғылыми-зерттеу жұмыстарын орындау мақсатында іссапармен жіберілді.

Ыстамбұл университетінде «Әл-Фараби» Еуразиялық зерттеу орталығы өз жұмысын бастады. Орталық гуманитарлық, әлеуметтік және жаратылыстану ғылымдары саласында бірлескен ғылыми жобаларды жүзеге асыратын және Шығыстың ұлы ойшылы Әбу Насыр әл-Фарабидің бай мұрасын халықаралық деңгейде насихаттайтын бірегей алаң.

ТҮРКСОЙ халықаралық ұйымының қолдауымен ашылған ТҮРКСОЙ кафед-

расы мен мәдени орталығы да өз жұмысын табысты жүргізуде.

2021 жылы маусымда Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық түркі академиясы ұйымымен меморандумға қол қойды.

Білім ордасының 100-ге жуық оқытушы-профессорлар құрамы мен жас ғалымдары Түркияның Анталия қаласындағы Білім университетінде тәжірибе алмасты.

ҚазҰУ баспа үйінен жарық көрген өнімдер XVI халықаралық Анкара кітап көрмесінде жұртшылық назарына ұсынылды.

2022 жылы сәуір айында көрнекті ғалым, лингвист-түрколог, моңғолтанушы, филология ғылымының докторы, профессор, КСРО ҒА корреспондент-мүшесі Эдхам Рахымұлы Тенишевтің 100 жылдық мерейтойына арналған «Э.Р.Тенишев әлемі: ғылымдағы ғұмыр» атты халықаралық конференция өтті.

Мамыр айында Анкара қаласының губернаторы Васип Шахин Қазақстан-Түркия дипломатиялық қарым-қатынасының 30 жылдығына арналған көшбасшылық дәріс оқыды.

2022 жылы мамырда Ыстамбұлда Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің филиалы ашылды.

Маусымда Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетіне Түркиядағы Ибн Халдун университеті Қамқоршылық кеңесі төрағасының орынбасары Нежмед-

дин Біләл Ердоған және Ибн Халдун университетінің ректоры, профессор Атилла Аркан, Қамқоршылық кеңесінің төрағасы, доктор Ирфан Гүндүз, Гейдар Әлиев атындағы Еуразиялық зерттеулер орталығының директоры, профессор Яшар Сары, Ибн Халдун университеті халықаралық байланыстар бөлімінің директоры Енес Иалман ҚазҰУ ұжымымен кездесу өткізіп, ортақ мәселелерді талқылады.

Қазанда ҚазҰУ-да Түркітану және алтайтану ғылыми-зерттеу институты құрылды.

Желтоқсан айында «Әлемнің этнотілдік бейнесі және түркі мұрасы» атты I халықаралық ғылыми-зерттеу конгресі өтіп, қатысушылар Қазақстандағы және әлемдегі түркітану мен алтайтанудың өзекті мәселелерін талқылады. Алқалы жиынға қазақстандық ғалымдармен қатар, Түркия, Әзірбайжан, Қытай, Қырғызстан, Өзбекстан, Ресей, Мажарстан мемлекеттерінің зерттеуші ғалымдары, тарихшылар, мемлекет және қоғам қайраткерлері қатысты.

Желтоқсанда Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетіне Түркия Республикасының Президенті Әкімшілігінің басшысы Метин Кыратлы бастаған делегация арнайы келді. Заңгер, тәжірибелі дипломат Метин Кыратлы оқытушы-профессорлар мен студенттер алдында көшбасшылық дәріс оқыды.

2023 жылы қаңтарда «Қазақстан-Түркия арасындағы түркологиялық зертте-

улерді тереңдетудің өзекті мәселелері» конференциясы өтті.

Шараға Қазақстан мен Түркияның түркітанушы ғалымдары, Әзірбайжан, Қырғызстан, Өзбекстан, Мажарстан, Түрікменстан елдерінің бас консулдары, ЖОО басшылары, университет оқытушылары мен білім алушы жастар қатысты.

«Түрік әдебиетінің есімдер сөздігі» атты 20 томдық таныстырылды.

Тұсаукесерге Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің Өкілетті кеңес төрағасы, профессор Мұхиттин Шимшек, Түркия Республикасының Алматы қаласындағы бас консулы Али Риза Акынжы, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры Суат Бейлур, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің ректоры Жанар Темірбекова қатысып, «Түрік әдебиетінің есімдер сөздігін» түркітануға қосылған елеулі үлес ретінде баға берді.

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің Өкілетті кеңес төрағасы, профессор Мұхиттин Шимшекке Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың «Құрметті профессоры» атағы беріліп, «Әл-Фараби» төсбелгісімен марапатталды.

Ақпанда Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Түркияда жер сілкінісінен зардап шеккен азаматтарға бір күндік жалақысын аударды. Бұған қо-

сымша, көшбасшы университет арнайы гуманитарлық көмек беру орталығын ашты. Барлық жіберілген көмек 100 млн теңгені құрады.

Наурызда белгілі түркітанушы ғалым, филология ғылымының докторы, профессор Николай Егоров «Зерттеу университетінің дамуы аясында түркітану мен алтайтанудың өзекті мәселелері» тақырыбында көшбасшылық дәріс оқыды.

Сәуірде Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде Ғылым апталығы аясында Түркі әлемі Ұлттық ғылым академиялары одағы президиумының VI отырысы өтті. Іс-шараға ҚР ғылым және жоғары білім министрі Саясат Нұрбек, Халықаралық түркі академиясының президенті Шаһин Мұстафаев, ҚР Ұлттық ғылым академиясының президенті Күнсұлу Закария, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының президенті Қанатбек Әбдірахматов, Татарстан Республикасы Ғылым академиясының вице-президенті Дания Загидуллина, Түркия Ғылым академиясының президенті Музаффер Шекер және Әзірбайжан, Моңғолия, Башқұртстан, Өзбекстан Ғылым академияларының президенттері қатысты.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Әзірбайжан, Қырғызстан, Башқұртстан, Татарстан, Моңғолия, Түркия Ғылым академиялары президенттерімен және Хазар университетімен ынтымақтастық туралы меморандумға қол қойды.

Мамырда көрнекті лингвист ғалым, түрколог, профессор Игорь Георгиевич Добродомовқа арналған «Танымал түркітанушылар мұрасы» атты халықаралық ғылыми семинар өтіп, ғалымның жеке кітапханасы оқу ордасына сыйға тартылды. Профессордың жеке кітапханасында түрколог ғалымдардың кітаптары мен сирек кездесетін қолжазбалар – барлығы 200-ден астам түркологияға қатысты құнды мұралар жинақталған.

Қазанда Түркияда қазақ халқының көрнекті жазушысы, детектив жанрының негізін қалаушы Кемел Тоқаевтың 100 жылдығына орай, «Кемел Тоқаев – қоғам қайраткері, көрнекті жазушы, белгілі журналист» атты халықаралық конференция өтті. Шара барысында Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың түрік тіліне аударылған «Әке туралы ой-толғау» кітабы таныстырылып, тұсауы кесілді.

Қараша айында Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ға арнайы сапармен келген профессор Ильбер Ортайлы «Түркия Республикасының 100 жылдығы. Түркі әлемі болашағының бағдары» тақырыбында көшбасшылық дәріс оқыды.

Желтоқсан айында Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде Қожа Ахмет Ясауидің туғанына 930 жыл толуына орай, «Қожа Ахмет Ясауи мұрасы және түркі халықтарының рухани әлемі» тақырыбында халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция өтті. Ша-

раға ҚР Президентінің кеңесшісі Мәлік Отарбаев, Халықаралық түркі академиясының президенті Шаһин Мұстафаев, Әзірбайжаннан келген профессор Фузули Баят, Түркия профессоры Ибрахим Мараш, түркітанушы және шығыстанушы ғалымдар қатысты.

2024 жылы қаңтарда Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде «Әлемнің этнотілдік бейнесі және түркі мұрасы» атты II халықаралық конгресс өтті. Әлемдегі этнотіл байлығын сақтау мен зерттеуге байланысты өзекті тақырыптарды талқылауға арналған жиында тәжірибелі түркітанушылар, лингвистер мен мәдениеттанушылар бас қосты.

2025 жылы Орду университетінің ректоры Орхан Баш арнайы келіп, ғылым, білім және мәдениет салаларындағы ынтымақтастықты дамыту мәселелері талқыланды.

Маусымда Түрік ынтымақтастық және үйлестіру агенттігінің (TİKA) өкілі Фуат Эрдогмушпен, сондай-ақ Анталия қаласындағы OFM жеке ауруханасының директоры Тургай Бирсөз бастаған делегациямен кездесу өтті. Кездесуде медицина саласындағы ынтымақтастықты нығайту және бірлескен ғылыми жобаларды іске асыру мәселелері қарастырылды.

Түркі әлемі журналистер федерациясының президенті Мендерес Демирмен жұмыс барысымен келіп, халықаралық симпозиум мен медиафорум өткізу, сондай-ақ журналистика және кино салала-

рындағы ынтымақтастықты дамытуға дайын екенін білдірді. Журналистика факультетімен бірлескен жобаларды жүзеге асыру үшін жұмыс тобы құрылды.

Келтірілген мәліметтер Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Түркия және жалпы түркі әлемі елдерімен ғылыми-білім беру, мәдени-гуманитарлық және салалық ынтымақтастықты жүйелі түрде кеңейтіп отырғанын көрсетеді. Университет халықаралық конференциялар, ресми кездесулер, бірлескен жобалар мен академиялық ұтқырлық бағдарламалары арқылы академиялық кеңістіктегі орнын кеңейте түсті. ҚазҰУ осылайша халықаралық беделін арттырып қана қоймай, Қазақстан мен Түркия арасындағы стратегиялық академиялық әріптестікті тереңдетуге, білім мен ғылым саласындағы интеграцияны күшейтуге және түркі әлемі арасындағы өзара ынтымақтастықты дамытуға маңызды үлес қосуда.

Қазақстан мен Түркия арасындағы қатынастар өзара сенім, тарихи жақындық және стратегиялық мүдделер негізінде жыл өткен сайын қарқынды дамып келеді. Бұл ынтымақтастық болашақта да халықтар игілігі үшін жалғасын табатыны сөзсіз.

35 yıl

TÜRK DÜNYASINDA BİLİMSEL BÜTÜNLEŞME VE ULUSLARARASI TÜRK AKADEMİSİ: KURUMSALLAŞMA, FAALİYETLER VE KAZAKİSTAN- TÜRKİYE İŞBİRLİĞİ

ТҮРКІ ӘЛЕМІНДЕГІ ҒЫЛЫМИ ИНТЕГРАЦИЯ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТҮРКІ АКАДЕМИЯСЫ: ИНСТИТУЦИОНАЛДАНУЫ, ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН-ТҮРКИЯ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV
Проф. Др. Шаһин МҰСТАФАЕВ

Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV*
*Проф. Др. Шаһин МҰСТАФАЕВ**

Giriş

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk devletleri arasında siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesiyle birlikte, bu ilişkilerin bilimsel ve akademik temelde kurumsallaştırılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ortak tarih, dil ve kültür unsurlarına dayanan Türk dünyası, bu potansiyelin sistemli bir şekilde değerlendirilmesi için kurumsal yapılara ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda kurulan Uluslararası Türk Akademisi, Türk dünyasında bilimsel işbirliğinin merkezinde yer alan stratejik bir kurum olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkiler, Türk dünyasının entegrasyonunun en güçlü eksenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu ilişkiler yalnızca siyasi ve ekonomik alanlarda değil, bilimsel ve entelektüel düzeyde de derinleşmektedir. Uluslararası Türk Akademisi, bu sürecin kurumsal taşıyıcısı olarak iki ülke arasındaki akademik işbirliğini güçlendirmekte ve Türk dünyasında ortak bilimsel alanın oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Bu makalede Uluslararası Türk Akademisinin kuruluş süreci, misyonu ve vizyonu, Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesindeki rolü, yürüttüğü bilimsel projeler ve faaliyetler ile özellikle Kazakistan-Türkiye ilişkilerine katkıları kapsamlı biçimde ele alınacaktır.

* Prof. Dr., Uluslararası Türk Akademisinin Başkanı, Astana, Kazakistan, office@turkicacademy.org

Кіріспе

Совет Одағы ыдырағаннан кейін тәуелсіздіктеріне қол жеткізген түркі мемлекеттері арасында саяси, экономикалық және мәдени қатынастар қарқынды дами бастады. Осыған байланысты бұл қатынастарды ғылыми және академиялық негізде институционалдандыру қажеттілігі яғни тұрақты және құрылымдық сипатқа көшіру қажеттілігі туындады. Ортақ тарих, тіл және мәдениет негізінде біріккен Түркі әлемі осы әлеуетті жүйелі түрде іске асыру үшін институционалдық құрылымдарға мұқтаж болды. Осы мақсатпен құрылған Халықаралық Түркі Академиясы түркі әлеміндегі ғылыми ынтымақтастыққа жауапты стратегиялық ұйым ретінде ерекшеленеді.

Түркия мен Қазақстан арасындағы қатынастар түркі әлемі интеграциясының ең берік өзектерінің бірін құрайды. Бұл байланыстар тек саяси және экономикалық салаларда ғана емес, ғылыми және зияткерлік деңгейде де тереңдей түсуде. Халықаралық Түркі Академиясы осы үдерістің институционалдық тірегі ретінде екі ел арасындағы академиялық ынтымақтастықты нығайтып, түркі әлемінде ортақ ғылыми кеңістіктің қалыптасуына ықпал етуде.

Бұл мақалада Халықаралық Түркі Ака-

* Халықаралық Түркі Академиясының президенті, профессор, д-р., Астана, Қазақстан, office@turkicacademy.org

Uluslararası Türk Akademisinin Kuruluşu ve Kurumsal Evrimi

Uuslararası Türk Akademisi, Türk dünyasında bilimsel işbirliğini geliştirmek amacıyla Kazakistan tarafının önerisi üzerine 2010 yılında Astana'da kurulmuş ve kısa sürede bölgesel bir girişimden uluslararası bir kuruma dönüşmüştür. 2014 yılında uluslararası statü kazanmasıyla birlikte kurumsal yapısı güçlenen Akademi, 2022 itibarıyla tam teşekküllü bir uluslararası kuruluş olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.

Kuruluş süreci, Türk dünyasında ortak akademik platform oluşturma arayışının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu süreçte özellikle Kazakistan'ın öncü rolü dikkat çekmektedir. Astana'da kurulan Akademi; coğrafi olarak Türklerin atayurdu ve Türk medeniyetinin beşiği olan Büyük Bozkırın tam merkezinde konumlanmış olması itibarıyla sembolik ve stratejik bir öneme sahiptir.

Akademinin kurucu üyeleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye olup, zamanla Macaristan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin gözlemci üye olarak katılımıyla kapsayıcılığı artmıştır. Bu genişleme, Türk dünyasında bilimsel işbirliğinin giderek daha geniş bir coğrafyaya yayıldığını göstermektedir.

Uluslararası Türk Akademisi, kuruluşundan itibaren yalnızca bir araştırma kurumu

Халықаралық Түркі Академиясының құрылуы және институционалдық эволюциясы

Халықаралық Түркі Академиясы түркі әлемінде ғылыми ынтымақтастықты дамыту мақсатында Қазақстан тарапының бастамасымен 2010 жылы Астанада құрылып, қысқа уақыт ішінде өңірлік мекемеден халықаралық ұйымға айналды. 2014 жылы халықаралық мәртебе алғаннан кейін оның институционалдық құрылымы нығайып, 2022 жылдан бастап толыққанды халықаралық ұйым ретінде қызмет ете бастады.

Құрылу үдерісі түркі әлемінде ортақ академиялық алаң қалыптастыру ұмтылысының нәтижесі ретінде қарастырылуы тиіс. Бұл процесте әсіресе Қазақстанның бастамашыл рөлі ерекше екенін атап өтуіміз керек. Академияның географиялық тұрғыдан түркі халықтарының атақонысы және түркі өркениетінің бесігі саналатын Ұлы Даланың қақ ортасында орналасуының рәміздік әрі стратегиялық маңыз өте зор.

olmanın ötesine geçerek, Türk dünyasında akademik koordinasyonu sağlayan bir merkez haline gelmiştir. Akademinin bünyesinde bulunan zengin kütüphane ve müze koleksiyonları da bu kurumsal kapasitenin önemli unsurlarıdır.

Misyon, Vizyon ve Stratejik Hedefler

Uluslararası Türк Akademisinin temel misyonu, Türk dünyasında bilim ve eğitim alanlarında entegrasyonu teşvik etmek ve ortak akademik çalışmaların gelişmesini sağlamaktır. Bu misyon doğrultusunda Akademi, disiplinlerarası araştırmaları desteklemekte ve ortak projeler aracılığıyla bilgi üretimini teşvik etmektedir.

Akademinin vizyonu ise Türk dünyasında ortak bir bilimsel alan oluşturmak, akademik bilgi paylaşımını kurumsallaştırmak ve Türk halklarının ortak tarihsel ve kültürel mirasını bilimsel temelde yeniden değerlendirmektir.

2010 yılında düzenlenen Türk Devletler Teşkilatının Bişkek Zirvesinde imzalanan “Türk Akademisi Kuruluş Anlaşması”nın 2. maddesine göre Akademiye yüklenen görevler şunlardır:

- Türk dilleri, edebiyatı ve kültürünün

Академияның құрылтайшы мүшелері – Әзербайжан, Қазақстан, Қырғызстан және Түркия. Уақыт өте келе Мажарстан, Өзбекстан, Түрікменстан және Солтүстік Кипр Түрік Республикасы бақылаушы мүше ретінде Академияға қосылып, ұйымның қамту ауқымы кеңейді. Бұл кеңею түркі әлеміндегі ғылыми ынтымақтастықтың барған сайын кең географияға жайылып жатқанын көрсетеді.

Халықаралық Түркі Академиясы құрылған күннен бастап тек ғылыми-зерттеу мекемесі болумен шектелмей, түркі әлеміндегі академиялық үйлестіруді қамтамасыз ететін орталыққа айналды. Академия құрамындағы бай кітапхана қоры мен музейлік коллекциялар да осы институционалдық әлеуеттің маңызды құрамдас бөліктері болып саналады.

Миссия, міндеттер және стратегиялық мақсаттар

artzamanlı çalışmalarının korunması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına odaklanarak Türk dilleri alanındaki araştırmaları koordine etmek ve teşvik etmek;

• Türk dilleri çalışmalarının geliştirilmesini ve Türk dilleri alanındaki bilimsel araştırmalarda uluslararası işbirliğini teşvik etmek;

• Ortak Türk tarihi ve etnografyası üzerine kapsamlı çalışmalar yürütmek;

• Türk halklarının kültürel ve manevi mirası hakkında araştırmalar yapmak, dünya medeniyetinin gelişimine katkılarını tanıtmak ve başarılarını kamuoyuna duyurmak;

• Tarafların ve diğer Türk devletlerinin bilimsel toplulukları, kültürel ve eğitim çevreleri, ilgili devlet kurumları tarafından yapılan girişimleri kolaylaştırmak ve teşvik etmek;

• Ortak eski metinler ve sözlü kaynaklar da dahil olmak üzere Türk dillerinin tüm potansiyelini kullanarak tüm Türk halkları için ortak bir edebi dil oluşturmaya çalışmak;

• Tüm Türk dilleri için geçerli bir birleşik alfabe oluşturmak;

• İlgili Tarafların eğitim kurumlarında kullanılmak üzere ortak ders kitapları/ öğretim materyalleri hazırlamak amacıyla çalışmalar yürütmek;

Bu hedefler, Türk dünyasının yalnızca

Халықаралық Түркі Академиясының негізгі миссиясы – түркі әлемінде ғылым мен білім салаларындағы интеграцияны ілгерілету және ортақ академиялық зерттеулердің дамуына жағдай жасау. Осы миссия аясында Академия пәнаралық зерттеулерді қолдап, бірлескен жобалар арқылы ынтымақтастықты ынталандырады.

Академияның міндеттері – түркі әлемінде ортақ ғылыми кеңістік қалыптастыру, академиялық ақпарат алмасуды институционалдандыру және түркі халықтарының ортақ тарихи-мәдени мұрасын ғылыми тұрғыдан қайта бағалау.

2010 жылы ТМҰ-ың Бішкек саммитінде қол қойылған «Түркі Академиясын құру туралы келісімнің» 2-бабына сәйкес Академияға жүктелген міндеттер мыналар:

• Түркі тілдері, әдебиеті мен мәдениетінің диахрондық зерттеулерін сақтау, дамыту және кеңінен таратуға бағытталған ғылыми жұмыстарды үйлестіру және ынталандыру;

• Түркі тілдерін зерттеуді дамыту және осы саладағы халықаралық ғылыми ынтымақтастықты қолдау;

• Ортақ түркі тарихы мен этнографиясы бойынша кешенді зерттеулер жүргізу;

• Түркі халықтарының мәдени және рухани мұрасын зерттеу, олардың әлем өркениетіне қосқан үлесін таныту және жетістіктерін кеңінен насихаттау;

geçmişine değil, geleceğine yönelik bir vizyon ortaya koymaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı Çerçevesinde Uluslararası Türk Akademisi

Uluslararası Türk Akademisi, Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) çatısı altında faaliyet gösteren başlıca Türk İşbirliği Kuruluşlarından biridir. Akademi, çalışmalarını doğrudan TDT Devlet Başkanları Zirvelerinde alınan kararlar ve verilen talimatlar doğrultusunda yürütmektedir.

Bu bağlamda Akademi, Türk dünyasında bilimsel işbirliğinin stratejik koordinasyonunu sağlayan bir kurumdur. TDT'nin "Türk Dünyası Vizyonu 2040" belgesi doğrultusunda faaliyetlerini şekillendiren Akademi, bilimsel projelerini bu uzun vadeli hedeflerle uyumlu şekilde yürütmektedir.

Akademinin bu yapı içerisindeki rolü, diğer Türk İşbirliği Kuruluşlarıyla olan ilişkilerinde de açıkça görülmektedir. TÜRKSOY, TÜRKPA ve diğer kuruluşlarla koordinasyon içinde çalışan Akademi, özellikle bilim ve eğitim alanlarında merkezi bir rol üstlenmektedir. Akademi Hazar'ın doğusunda, Türkistan coğrafyasında bulunan tek Türk İşbirliği Kuruluşu'dur.

Türk Akademisi, yalnızca Kazakistan merkezli bir kurum değil, tüm Türk dünyasını kapsayan ve bu geniş alanda faaliyet

• Қатысушы тараптардың және басқа түркі мемлекеттерінің ғылыми қауымдастықтары, мәдени және білім беру ортасы мен тиісті мемлекеттік мекемелер бастамаларын қолдау және ынталандыру;

• Ежелгі жазба ескерткіштер мен ауызша дереккөздерді қоса алғанда, түркі тілдерінің барлық әлеуетін пайдалану арқылы барлық түркі халықтары үшін ортақ әдеби тіл қалыптастыруға ұмтылу;

• Барлық түркі тілдеріне ортақ бірыңғай әліпби жасау;

• Қатысушы елдердің білім беру мекемелерінде қолдануға арналған ортақ оқулықтар мен оқу-әдістемелік материалдар әзірлеу бойынша жұмыстар жүргізу.

Бұл аталғандар түркі әлемінің тек өткеніне ғана емес, оның болашағына бағытталған стратегиялық мақсаттарды айқындайды.

Түркі Мемлекеттері Ұйымы аясындағы Халықаралық Түркі Академиясы

Халықаралық Түркі Академиясы – ТМҰ аясында қызмет ететін негізгі түркі ынтымақтастық ұйымдарының бірі. Академия өз қызметін тікелей Мемлекет Басшылары саммиттерінде қабылданған шешімдер мен берілген тапсырмалар негізінде жүзеге асырады.

Осы тұрғыда Академия түркі әлеміндегі ғылыми ынтымақтастықтың страте-

gösteren uluslararası bilim kuruluşu olarak öne çıkmaktadır.

Kurumsal İşleyiş ve Yönetişim

Türk Akademisinin faaliyetleri, üye devletlerin eğitim ve bilim bakanlarından oluşan Bilim Konseyi tarafından yönlendirilmektedir. Bu yapı, Akademinin çalışmalarının devlet politikaları ile uyumlu olmasını sağlamaktadır.

Ayrıca Akademi; Dışişleri Bakanları Konseyi ile koordinasyon içinde çalışmakta, Türk İşbirliği Kuruluşları Koordinasyon Komitesi toplantılarına katılmakta, yüksek düzeyli istişare mekanizmaları yürütmektedir. Bu yönetişim modeli, Akademinin hem akademik hem de diplomatik bir işlev üstlenmesini mümkün kılmaktadır.

Bilimsel Faaliyetler ve Araştırma Projeleri

Uluslararası Türk Akademisinin faaliyetlerinin merkezinde yer alan bilimsel araştırma projeleri, Türk dünyasında ortak akademik alanın oluşumuna yönelik en somut ve etkili araçlardan biridir. Akademi, disiplinlerarası yaklaşımı esas alarak tarih, dil, kültür, ekonomi ve çevre gibi geniş bir yelpazede projeler yürütmekte; bu projeler aracılığıyla hem ortak bilgi üretimini teşvik etmekte hem de Türk dünyasında entelektüel etkileşimi güçlendirmektedir.

гиялық үйлестірушісі болып табылады. ТМҰ-ның «Түркі әлемі – 2040» тұжырымдамасына сәйкес өз қызметін қалыптастыратын Академия ғылыми жобаларын осы ұзақ мерзімді мақсаттармен үйлестіре отырып жүзеге асырады.

Академияның бұл құрылымдағы рөлі оның басқа түркі ынтымақтастық ұйымдарымен өзара байланысынан да айқын көрінеді. ТҮРКСОЙ, ТҮРКПА және басқа да ұйымдармен үйлесімді жұмыс істей отырып, Академия әсіресе ғылым мен білім салаларында орталық рөл атқарады. Сонымен қатар Академия Каспий теңізінің шығысында, Түркістан өңірінде орналасқан жалғыз Түркі Ынтымақтастық Ұйымы болып табылады.

Түркі Академиясы тек Қазақстанмен шектелетін ұйым емес, бүкіл түркі әлемін қамтитын және осы кең ауқымда қызмет ететін халықаралық ғылыми мекеме ретінде маңызды орынға ие.

Институционалдық басқару және үйлестіру

Түркі академиясының қызметі мүше мемлекеттердің білім және ғылым министрлерінен құралған Ғылыми кеңес арқылы басқарылып отырады. Бұл құрылым Академия қызметінің мемлекеттік саясатпен үйлесімді болуын қамтамасыз етеді.

Сонымен қатар Академия Сыртқы

Bu projeler yalnızca akademik bilgi üretimiyle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda ortak kimlik inşasına, kültürel mirasın korunmasına ve bölgesel işbirliğinin derinleşmesine katkı sağlamaktadır. 2022-2026 yılları arasında Akademi elliden fazla proje gerçekleştirmiş ve bu projelerin çıktılar kitap olarak yayınlanmıştır. Bu çerçevede projeleri aşağıdaki ana temalar altında sınıflandırmak mümkündür:

1. Ortak Tarih ve Kimlik İnşası

Bu tema altında yer alan projeler, Türk dünyasının ortak tarihsel hafızasını ortaya koymayı ve kültürel kimliğin bilimsel temelde yeniden inşasını amaçlamaktadır. Bu çalışmalar, Türk halklarının geçmişine dair somut ve soyut mirası sistematik şekilde inceleyerek ortak bir tarih bilinci oluşturmayı hedeflemektedir.

Bu kapsamda en önemli projelerden biri TDT Devlet Başkanlarının talimatı üzerine gerçekleştirilen Türk Dünyasının Kutsal Coğrafyası: Mimari ve Arkeolojik Anıtlar projesidir. Bu proje, Türk ülkelerindeki mimari ve arkeolojik yapıları tespit ederek bunların tarihî, dini ve kültürel anlamlarını ortaya koymaktadır. UNESCO Kültürel Mirası kriterilerine göre hazırlanan metinler tarihî yapıların insanlık mirası olarak değerlendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Üç ciltlik bu kapsamlı çalışma, Türk dünyasınістер министрлері кеңесімен үйлесімді жұмыс жүргізеді, Түркі Ынтымақтастық Ұйымдарының үйлестіру комитеті отырыстарына қатысады және жоғары деңгейдегі ақылдасу тетіктерін жүзеге асырады.

Бұл басқару үлгісі Академияға ғылыми қызметпен қатар дипломатиялық функцияларды да қатар атқаруға мүмкіндік береді.

Ғылыми қызмет және зерттеу жобалары

Халықаралық Түркі Академиясының қызметінің басты бөлігі болып саналатын ғылыми-зерттеу жобалары – түркі әлемінде ортақ академиялық кеңістіктің қалыптасуына бағытталған ең нақты әрі тиімді құралдардың бірі. Академия пәнаралық тәсілді негізге ала отырып, тарих, тіл, мәдениет, экономика және қоршаған орта сияқты кең ауқымды салаларда жобалар жүзеге асырады. Бұл жобалар арқылы бір жағынан ортақ зерттеуді ынталандырып, екінші жағынан түркі әлеміндегі зияткерлік өзара ықпалдастықты күшейтеді.

Бұл жобалар тек ғылыми зерттеумен шектелмей, сонымен қатар ортақ бірегейлікті қалыптастыруға, мәдени мұраны сақтауға және өңірлік ынтымақтастықты тереңдетуге де ықпал етеді. 2022–2026 жылдар аралығында Академия елуден

da ortak bir "kutsal coğrafya" kavramının oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Benzer şekilde Türk Dünyasının Seçkin Şahsiyetleri projesi, tarih boyunca Türk toplumlarına yön vermiş önemli şahsiyetleri özellikle genç nesillere tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu proje, tarihsel sürekliliğin ve ortak kimliğin gelecek kuşaklara aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Üç cilt olarak yayımlanan Ansiklopedik Türk Mitoloji Sözlüğü ise Türk dünyasının inanç sistemlerini ve mitolojik unsurlarını sistematik biçimde ele alarak kültürel kimliğin derin katmanlarını ortaya koymaktadır.

Uluslararası Türk Akademisi, bu sürecin kurumsal taşıyıcısı olarak iki ülke arasındaki akademik işbirliğini güçlendirmekte ve Türk dünyasında ortak bilimsel alanın oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Ayrıca Türk Toponimleri projesi, yer adları üzerinden Türk halklarının tarihsel yayılımını ve kültürel etkisini analiz ederek ortak tarihsel coğrafyanın anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Bu doğrultuda Türk Akademisi öncülüğünde düzenlenen Türk Devletçiliği Tarihi Kongreleri, Türk dünyasında devlet geleneğinin tarihsel gelişimini çok disiplinli bir yaklaşımla ele almayı ve bu alandaki bilimsel iş birliğini güçlendirmeyi amaçlayan önemli akademik platformlar

астам жобаны жүзеге асырып, олардың нәтижелері кітап түрінде жарияланды. Жобаларды төмендегі негізгі бағыттар бойынша жіктеуге болады.

1. Ортақ тарих және ортақ бірегейлікті қалыптастыру

Бұл бағыттағы жобалар түркі әлемінің ортақ тарихи жадын айқындауға және мәдени бірегейлікті ғылыми негізде қайта құруға бағытталған. Аталған зерттеулер түркі халықтарының өткеніне қатысты материалдық және рухани мұраны жүйелі түрде зерделеу арқылы ортақ тарихи сана қалыптастыруды көздейді.

Осы аяда жүзеге асырылған ең маңызды жобалардың бірі – түркі мемлекеттері басшыларының тапсырмасымен қолға алынған «Түркі әлемінің қасиетті географиясы: сәулеттік және археологиялық ескерткіштер» жобасы. Бұл жоба түркі елдеріндегі сәулет және археологиялық нысандарды анықтап, олардың тарихи, діни және мәдени мәнін ашады. ЮНЕСКО-ның мәдени мұра критерийлері негізінде дайындалған мәтіндер бұл ескерткіштердің адамзат мұрасы ретінде танылуына мүмкіндік береді. Үш томдық бұл ауқымды еңбек түркі әлемінде ортақ «қасиетті география» ұғымының қалыптасуына елеулі үлес қосады.

Сол сияқты «Түркі әлемінің көрнекті тұлғалары» жобасы тарих бойы түркі қоғамдарының дамуына ықпал еткен

olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda ilk kongre, 14–16 Eylül 2023 tarihlerinde Kırgızistan'ın Çolpon-Ata kentinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılına ithafen, Türk Akademisi, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu iş birliğiyle düzenlenmiştir. Antik dönemden modern döneme kadar Türk devletlerinin tarihini kapsayan kongrede, göçebe toplumların siyasal yapılarından devlet kurumlarının evrimine, ticaret yollarından etnik oluşum süreçlerine kadar geniş bir konu yelpazesi ele alınmış; farklı disiplinlerden uzmanlar arasında etkileşim teşvik edilmiştir. Bu girişimin devamı olarak, ikinci kongre 4–6 Ekim 2024 tarihlerinde Almatı'da Cengizli Dönemde Türk Devletçiliği temasıyla gerçekleştirilmiştir. 800. yılı kutlanan Cuci Ulusu'nun tarihsel mirasına odaklanan bu toplantı, Türk halklarının siyasi ve kültürel gelişiminde Cengizli dönemin etkilerini incelemiştir. Her iki kongrenin bildiriler kitap olarak yayımlanmıştır. Bu kongreler dizisi, Türk dünyasında ortak tarih bilincinin güçlendirilmesine, akademik üretimin artırılmasına ve uluslararası bilimsel ağların genişletilmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

Türk dünyasında ortak tarih bilincinin inşa etme konusunda, hâlihazırda devam eden dikkate değer girişim, Türk Ülkeleri Tarihi Ortak Akademik Projesidir. Türk Devletleri Teşkilatı Devlet Başkanları tarafından 2021 yılında kabul edilen Türk Ülkeleri Tarihi Ortak Akademik Projesi, Türk dünyasının ortak tarihini bilimsel temelde ele almayı amaçlamaktadır. Proje kapsamında Türk Akademisi, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu iş birliğiyle Türk Ülkeleri Tarihi Ansiklopedisi Sözlüğü, Türk Ülkeleri Tarihi Toponimleri ve Türk Ülkeleri Tarihi Mitolojisi Sözlüğü hazırlanmaktadır. Bu çalışmalar, ortak tarih bilincinin oluşturulmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Халықаралық Түркі академиясы осы үдерістің институционалдық тетігі ретінде екі ел арасындағы академиялық ынтымақтастықты нығайтып, Түркі дүниесінде ортақ ғылыми кеңістіктің қалыптасуына үлес қосуда.

маңызды қайраткерлерді, әсіресе жас ұрпаққа таныстыруды мақсат етеді. Бұл жоба тарихи сабақтастық пен ортақ бірегейлікті болашақ ұрпаққа жеткізу тұрғысынан аса маңызды.

Үш том болып жарық көрген «Энциклопедиялық түркі мифологиясы сөздігі» түркі халықтарының наным-сенім жүйелері мен мифологиялық элементтерін жүйелі түрде қарастырып, мәдени бірегейліктің терең қабаттарын ашады.

Сонымен қатар «Түркі топонимдері» жобасы жер-су атаулары арқылы түркі халықтарының тарихи таралуын және мәдени ықпалын талдап, ортақ тарихи географияны түсінуге ықпал етеді.

Осы бағытта Түркі Академиясының бастамасымен өткізілетін Түркі мемлекеттілігі тарихы конгрестері де ерекше маңызға ие ғылыми алаң ретінде қалыптасты. Бірінші конгресс 2023 жылғы 14–16 қыркүйекте Қырғызстанның Шолпан-Ата қаласында, Түркия Республикасының 100 жылдығына орай Халықаралық Түркі Академиясы, Түрік тарих қоғамы және Ататүрік мәдениет, тіл және тарих жоғары ме-

fından verilen görev doğrultusunda Akademisi, Türk Ülkeleri Tarihi başlıklı kapsamlı akademik eserin hazırlanmasında koordinatör kurum olarak belirlenmiştir. Bu proje, Türk dünyasının tarihini bütüncül ve bilimsel bir yaklaşımla ele alan iki ciltlik bir eser oluşturmayı hedeflemektedir. 2025 yılında Ankara ve Almatı'da düzenlenen çalıştaylarda, projenin metodolojisi, içeriği ve çalışma planı belirlenmiştir. Projeye Türk dünyasından önde gelen tarihçiler ve araştırma kurumları katılmakta olup, bu çalışma Türk dünyasında ortak tarih yazımının en önemli girişimlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Sürece Kazakistan tarafından Bilim ve Yüksek Eğitim Bakanlığı'nın Bilim Komitesine bağlı "Çokan Velihanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü", "Alkey Margulan Arkeoloji Enstitüsü" ve "Cuci Ulusu Araştırma Enstitüsü"; Türkiye tarafından ise Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna bağlı "Türk Tarih Kurumu" katılmaktadır.

2. Dil, Terminoloji ve Dilsel Entegrasyon

Uluslararası Türk Akademisinin en stratejik faaliyet alanlarından biri dil çalışmalarıdır. Bu kapsamda yürütülen projeler, Türk dilleri arasında karşılıklı anlaşılabilirliği artırmayı ve ortak bilimsel terminolojiyi geliştirmeyi hedeflemektedir.

кемесінің бірлесуімен ұйымдастырылды. Көне кезеңнен қазіргі заманға дейінгі түркі мемлекеттерінің тарихын қамтыған бұл жиында көшпелі қоғамдардың саяси құрылымдарынан бастап мемлекеттік институттардың эволюциясы, сауда жолдары және этникалық қалыптасу үдерістеріне дейінгі кең ауқымды мәселелер қарастырылды.

Бұл бастаманың жалғасы ретінде екінші конгресс 2024 жылғы 4–6 қазанда Алматы қаласында «Шыңғыс дәуіріндегі түркі мемлекетшілдігі» тақырыбында өтті. 800 жылдығы аталып өткен Жошы ұлысының тарихи мұрасына арналған бұл жиын түркі халықтарының саяси және мәдени дамуындағы Шыңғыс дәуірінің ықпалын зерттеуге арналды. Екі конгрестің материалдары да кітап болып жарияланды. Бұл конгрестер сериясы түркі әлемінде ортақ тарихи сананы нығайтуға, ғылыми өнімділікті арттыруға және халықаралық ғылыми байланыстарды кеңейтуге елеулі үлес қосуда.

Қазіргі уақытта жалғасып жатқан маңызды бастамалардың бірі – «Түркі елдерінің тарихы» ортақ академиялық жобасы. ТМҰ мемлекет басшыларының тапсырмасы негізінде Академия осы іргелі еңбекті дайындауда үйлестіруші мекеме болып белгіленді. Жоба түркі әлемінің тарихын кешенді әрі ғылыми тұрғыда қарастыратын екі томдық еңбек әзірлеуді көздейді. 2025 жылы Анкара

Bu yönüyle dil politikaları, Türk dünyasında bütünleşmenin temel araçlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Bu alandaki en önemli girişimlerden biri Ortak Türk Alfabesi projesidir. Tüm Türk dilleri için geçerli ortak bir alfabe oluşturulması, Akademinin kuruluş belgesinde yer alan temel görevlerden biridir. Bu doğrultudaki çalışmalar 2022 yılında ivme kazanmış; aynı yıl Bursa'da düzenlenen Türk Devletleri Teşkilatı Aksakallar Konseyi Toplantısı'nda sürecin tamamlanması görevi Akademiye verilmiştir. Akademinin koordinasyonunda Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu kurulmuş ve Komisyonun 9-11 Eylül 2024 tarihlerinde Bakü'de gerçekleştirilen Üçüncü Toplantısı'nda 34 harfli Latin tabanlı Ortak Türk Alfabesi kabul edilmiştir. Böylece, ilk olarak 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı'nda gündeme gelen, ancak Sovyetler Birliği'nin siyasi baskıları nedeniyle kesintiye uğrayan ve bağımsızlık sonrası dönemde yeniden tartışmaya açılan bu mesele Akademinin yoğun çalışmaları sonucunda somut bir çözüme kavuşturulmuştur.

Akademi, 2025 yılında Latin alfabesine henüz geçiş yapmamış olan Kazakistan ve Kırgızistan için deneme ve tanıtım amacıyla, büyük Kazak şair Abay Kunanbayulı'nın Qara Sözder adlı nasihatler kitabını ve önde gelen yazarlardan Cengiz Aytmatov'un Aq Keme adlı eserini Ortak Türk Alfabesi ile ya-

мен Алматы қалаларында өткен жұмыс кездесулерінде жобаның әдіснамасы, мазмұны және жұмыс жоспары айқындалды. Жобаға түркі әлемінің жетекші тарихшылары мен ғылыми мекемелері қатысуда. Қазақстан тарапынан Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетіне қарасты Шоқан Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Әлкей Марғұлан атындағы Археология институты және Жошы ұлысын зерттеу институты, ал Түркия тарапынан Ататүрік атындағы мәдениет, тіл және тарих жөніндегі жоғары кеңеске қарасты Түрік тарих қоғамы қатысуда.

2. Тіл, терминология және тілдік интеграция

Халықаралық Түркі Академиясының ең стратегиялық қызмет бағыттарының бірі – тіл саласы. Бұл бағыттағы жобалар түркі тілдері арасындағы өзара түсіністікті арттыруды және ортақ ғылыми терминологияны қалыптастыруды көздейді. Осы тұрғыдан тіл саясаты түркі әлеміндегі интеграцияның негізгі құралдарының бірі болып табылады.

Бұл саладағы маңызды бастамалардың бірі – Ортақ түркі әліпбиі жобасы. Барлық түркі тілдеріне ортақ әліпби жасау Академияның негізгі міндеттерінің бірі ретінде белгіленген. 2022 жылдан бастап бұл бағыттағы жұмыстар жанданып, сол жылы Бурса қаласында өткен ТМҰ Ақ-

yımlayarak geniş bir araştırmacı ve okuyucu kitlesinin dikkatine sunmuştur. Söz konusu eserlerin gördüğü ilgi üzerine, 2026 yılında ikinci baskıları da gerçekleştirilmiştir.

Dil ve terminoloji alanındaki bir diğer kapsamlı girişim Çağdaş Türk Yazı Dillerinin Terminoloji Sözlükleri projesidir. Tıp, askerî, ekonomi, dilbilim, diplomasi, bilişim ve yapay zekâ gibi alanlarda hazırlanan bu sözlükler, dokuz Türk dilini kapsayarak mesleki iletişimi kolaylaştırmaktadır.

Bununla bağlantılı olarak yürütülen Türk Dillerinin Çok Dilli Sözlüğü projesi, Türk dilleri arasında doğrudan çeviri ve öğrenmeyi mümkün kılan kapsamlı bir referans kaynağı sunmaktadır. Dokuz cilt olarak tamamlanan bu çalışma, dil temelli entegrasyonun en somut örneklerinden biridir.

Dil alanındaki bir diğer önemli girişim ise Türk Dilleri Grameri projesidir. Türk Dil Kurumu ile işbirliği içinde yürütülen bu proje, gramer çalışmalarının yeniden yayımlanmasını ve farklı Türk dillerine çevrilmesini hedeflemektedir.

Ayrıca Türk Dilleri Paremiolojik Sözlüğü, atasözleri ve deyimler aracılığıyla dilin kültürel boyutunu ortaya koymakta ve sözlü kültürün korunmasına katkı sağlamaktadır.

Bu projeler, Türk dünyasında dil birliğinin güçlendirilmesi ve ortak iletişim alanı-

сақалдар кеңесінің отырысында бұл міндет Академияға жүктелді. Академияның үйлестіруімен Түркі әлемі ортақ әліпби комиссиясы құрылып, 2024 жылғы 9–11 қыркүйекте Бакуде өткен үшінші отырыста 34 әріптен тұратын латын негізді Ортақ түркі әліпбиі қабылданды. Осылайша 1926 жылғы Баку түркология құрылтайында көтерілген, бірақ кейін үзіліп қалған мәселе нақты шешімін тапты.

2025 жылы Академия әлі латын әліпбиіне толық көшпеген Қазақстан мен Қырғызстан үшін сынақ және таныстыру мақсатында Абай Құнанбайұлының «Qara Sözder» еңбегін және Шыңғыс Айтматовтың «Aq Keme» шығармасын осы ортақ әліпбимен жариялады. 2026 жылы бұл еңбектердің екінші басылымдары да жарық көрді.

Терминология саласындағы маңызды жобалардың бірі – Қазіргі түркі жазба тілдерінің терминологиялық сөздіктері. Медицина, әскери іс, экономика, тіл білімі, дипломатия, ақпараттық технологиялар және жасанды интеллект сияқты салаларды қамтитын бұл сөздіктер тоғыз түркі тілін біріктіріп, кәсіби коммуникацияны жеңілдетеді.

Бұған қоса, Түркі тілдерінің көптілді сөздігі жобасы түркі тілдері арасында тікелей аударма жасауға мүмкіндік беретін маңызды анықтамалық құрал болып табылады. Тоғыз томдық бұл еңбек тілдік интеграцияның нақты нәтижесі саналады.

nın oluşturulması açısından kritik öneme sahiptir.

3. Türk Halklarının Düşünce Tarihi

Bu tema, Türk dünyasının düşünsel gelişimini ve entelektüel mirasını inceleyen projeleri kapsamaktadır. Bu çalışmalar, Türk halklarının modernleşme süreçlerini ve fikir akımlarını anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu alandaki en önemli projelerden biri "19. ve 20. Yüzyıl Başlarında Türk Aydınlanması: Düşünürler ve Fikirleri" projesidir. Bu proje, Türk dünyasında aydınlanma hareketlerini analiz ederek dönemin önemli düşünürlerini ve fikirlerini sistematik şekilde ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde Türk Halklarının Felsefi ve Siyasi Düşünce Tarihi (19-20. Yüzyıllar) projesi, dönemin önemli metinlerini derleyerek çok dilli bir akademik külliyat oluşturmaktadır. Üç cilt olarak yayımlanan eser, Türklüğin entelektuel esaslarını anlamaya katkı sağlamaktadır.

Bu kapsamdaki Akademinin diğer bir projesi Türk Etnografyasının Şaheserleri'dir. Türk Tarih Kurumu ile iş birliği içinde hazırlanan bu dizi, 19. ve 20. yüzyıllara ait etnografya alanındaki temel eserleri bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Proje kapsamında, Türk halklarının gündelik yaşamını, örf ve adetlerini, geleneklerini ve

Түркі тілдерінің грамматикасы жобасы да ерекше маңызға ие. Түрік тіл қоғамымен бірлесіп жүзеге асырылатын бұл жоба грамматикалық еңбектерді қайта басып шығарып, әртүрлі түркі тілдеріне аударуды көздейді.

Ал Түркі тілдерінің паремиологиялық сөздігі мақал-мәтелдер мен тұрақты тіркестер арқылы тілдің мәдени қырын ашып, ауызша мұраны сақтауға ықпал етеді.

Жалпы алғанда, бұл жобалар Түркі әлемінде тіл бірлігін нығайту және ортақ коммуникациялық кеңістік қалыптастыру тұрғысынан аса маңызды.

3. Түркі халықтарының зияткерлік тарихы

Бұл бағыт түркі әлемінің зияткерлік дамуы мен рухани мұрасын зерттеуге арналған жобаларды қамтиды. Мұндай зерттеулер түркі халықтарының модернизация үдерістерін және идеялық ағымдарын түсінуде ерекше мәнге ие.

Осы саладағы маңызды жобалардың бірі – «XIX ғасыр мен XX ғасыр басындағы түркі ағартушылығы: ойшылдар мен идеялар» жобасы. Бұл жоба түркі әлеміндегі ағартушылық қозғалыстарды талдап, сол кезеңнің жетекші ойшылдарын жүйелі түрде қарастырады.

Сондай-ақ «Жәдитшілдік және түркі халықтарының философиялық-саяси

kültürel mirasını belgeleyen bilimsel çalışmaların tercüme edilerek yayımlanması hedeflenmektedir.

Ayrıca Klasik Türkoloji Serisi, Türkoloji alanında önemli eserlerin farklı Türk dillerine kazandırılmasını sağlayarak akademik bilgiye erişimi genişletmektedir. Vasily Bartold ve Bekir Çobanzade gibi önemli isimlerin eserlerinin yayımlanması bu kapsamda dikkat çekmektedir.

Projelerimiz, Türk dünyasında dil birliğinin güçlendirilmesi ve ortak iletişim alanının oluşturulması açısından kritik öneme sahiptir.

Bu tema altındaki projeler, Türk dünyasında ortak bir entelektüel mirasın yeniden keşfedilmesini ve akademik düzeyde paylaşılmasını sağlamaktadır.

4. Tarihsel Belgeler ve Yazıtlar

Türk Akademisi'nin önemli faaliyet alanlarından biri de tarihsel belgelerin ve kaynakların sistematik şekilde incelenmesidir. Bu çalışmalar, Türk tarihinin erken dönemlerine ışık tutmaktadır.

Bu kapsamda yürütülen Eski Türk Runik Yazıtları Kataloğu projesi, Türk halklarının bıraktığı taşlara kazınmış yazılı mirası ilk defa bir araya getiren kapsamlı bir çalışmadır. Üç cilt olarak yayımlanan bu proje, dil, kültür ve devlet yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

ойларының тарихы (XIX-XX ғғ. басы)» жобасы көптілді ғылыми жинақ ретінде жарияланып, түркі дүниесінің интеллектуалдық негіздерін түсінуге мүмкіндік береді.

Бұл бағыттағы тағы бір жоба – «Түркі этнографиясының жауһарлары». Түрік тарих қоғамымен бірлесіп жүзеге асырылатын бұл жоба XIX–XX ғасырларға қатысты этнографиялық еңбектерді жинақтап, түркі халықтарының тұрмыс-тіршілігі мен дәстүрлерін ғылыми тұрғыда таныстыруды мақсат етеді.

Сонымен бірге Классикалық түркология сериясы маңызды еңбектерді түрлі түркі тілдеріне аудару арқылы ғылыми білімге қолжетімділікті арттыруда. Бұл қатарда Василий Бартольд пен Бекир Чобанзаде еңбектерінің жариялануы ерекше атап өтуге тұрарлық.

4. Тарихи құжаттар және жазба ескерткіштер

Халықтаралық Түркі Академиясының маңызды қызмет бағыттарының бірі – тарихи құжаттар мен дереккөздерді жүйелі түрде зерттеу. Бұл зерттеулер түркі тарихының ерте кезеңдерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Осы бағыттағы маңызды жобалардың бірі – «Көне түркі руникалық жазбаларының каталогы». Үш томдық бұл еңбек алғаш рет тасқа қашалған жазбаларды жүйелі түрде біріктіріп, тіл, мәдениет

Volga Tatarlarının Tarihi ile İlgili Osmanlı Arşiv Belgeleri projesi ise, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesinde muhafaza edilen ve Volga Tatarlarının tarihine ilişkin Osmanlı belgelerinin tespiti, sınıflandırılması ve Latin harflerine aktarılmasına odaklanmaktadır. Proje kapsamında metinlerin Türkçe özetleri hazırlanmakta ve seçili belgelerin tıpkıbasımları yayımlanmaktadır. Böylece Osmanlı–Volga Tatar ilişkilerine dair birincil kaynaklara akademik erişimin artırılması amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda Belgeler Işığında 1926 Birinci Türkoloji Kurultayı projesi, 1926 yılında Bakü'de düzenlenen Birinci Bakü Türkoloji Kurultayı'na ilişkin arşiv belgelerini bilim dünyasına kazandırmayı amaçlamaktadır. Türkoloji tarihinde ve genel olarak Türk dünyasının kültürel ve entelektüel gelişiminde özel bir yere sahip olan bu Kurultay, Türk dillerinin ortaklığı fikrinin güçlenmesi, bilimsel araştırmaların kurumsallaşması ve alfabe ıslahı açısından bir dönüm noktası olmuştur. Proje kapsamında, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İdaresi Siyasi Belgeler Arşivi'nde muhafaza edilen belgeler ilk kez sistemli biçimde bir araya getirilmiş, Rusça olarak yeniden yazıya geçirilmiş ve ardından Türkiye Türkçesine tercüme edilerek yayımlanmıştır.

және мемлекеттік құрылым туралы құнды мәліметтер ұсынады.

Сонымен қатар «Еділ татарларының тарихына қатысты Осман мұрағат құжаттары» жобасы Түркия Республикасының Мемлекеттік архивтерінде сақталған құжаттарды анықтау, жүйелеу және латын әліпбиіне көшіруді көздейді. Жоба аясында құжаттардың түрікше аннотациялары дайындалып, таңдаулы материалдардың факсимилелері жарияланууда.

Осы қатарда «Құжаттар негізінде 1926 жылғы Бірінші түркология құрылтайы» жобасы ерекше орын алады. Бұл жоба 1926 жылы Бакуде өткен құрылтайға қатысты архив материалдарын ғылыми айналымға енгізуге бағытталған. Жоба барысында Әзербайжан Республикасы Президенті Әкімшілігінің Саяси құжаттар архивінде сақталған материалдар алғаш рет жүйеленіп, орыс тілінде қайта транскрипцияланып, кейін түрік тіліне аударылып жарияланды.

> Халықаралық Түрік академиясы осы үдерістің институционалдық тетігі ретінде екі ел арасындағы академиялық ынтымақтастықты нығайтып, Түрік дүниесінде ортақ ғылыми кеңістіктің қалыптасуына үлес қосуда.

5. Kültürel Mirasın Araştırılması

Uluslararası Türk Akademisinin önemli faaliyet alanlarından biri de Türk dünyasının zengin kültürel mirasının araştırılması ve korunmasına yönelik projelerdir. Bu kapsamda yürütülen çalışmalar, sanat tarihi, arkeoloji ve kültürel miras alanlarında disiplinlerarası bir yaklaşım benimsemektedir.

Bu alandaki dikkat çekici projelerden biri 9–17. Yüzyıllarda Türk Dünyasında Dekoratif ve Uygulamalı Sanat: Sırlı Seramikler ve Mimari Süslemeler başlıklı çalışmadır. Bu proje, Orta Asya, Azerbaycan ve Türkiye'de gelişen sırlı seramik ve mimari süsleme geleneklerini ilk kez bütüncül bir çerçevede ele almakta ve bu sanat formlarının evrimini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Beş cilt olarak planlanan çalışmanın iki cildi yayımlanmıştır.

Benzer şekilde Orta Çağ Gence'sinin Sırlı Seramikleri başlıklı monografi, Azerbaycan Milli Tarih Müzesi koleksiyonunda yer alan seramik eserleri kapsamlı biçimde incelemektedir. 1938–1940 yıllarında I. M. Jafarzade başkanlığında yürütülen kazılarda elde edilen buluntulara dayanan bu çalışma, Gence seramiklerini bilimsel olarak sınıflandırmakta ve Azerbaycan ile Orta Asya'daki benzer örneklerle karşılaştırmalı analizler sunmaktadır.

Kültürel mirasın korunmasına yönelik bir diğer önemli girişim ise 14–15 Mart 2024

5. Мәдени мұраны зерттеу

Халықаралық Түркі Академиясының маңызды қызмет бағыттарының бірі – түркі әлемінің бай мәдени мұрасын зерттеу және оны сақтау мәселелеріне арналған жобалар. Осы бағытта жүзеге асырылып жатқан жұмыстар өнертану, археология және мәдени мұра салаларында пәнаралық тәсілді негізге алады.

Бұл саладағы назар аударарлық жобалардың бірі – «IX–XVII ғасырлардағы түркі әлеміндегі сәндік және қолданбалы өнер: жылтырлы керамика және сәулеттік әшекейлер» атты зерттеу. Аталған жоба Орта Азия, Әзербайжан және Түркияда қалыптасқан жылтырлы керамика мен сәулеттік безендіру дәстүрлерін алғаш рет тұтас жүйе ретінде қарастырып, бұл өнер түрлерінің эволюциясын салыстырмалы тұрғыда талдайды. Бес том болып жоспарланған еңбектің екі томы жарық көрген.

Сол сияқты «Ортағасырлық Гәнжә қаласының жылтырлы керамикасы» атты монография Әзербайжан Ұлттық тарих музейінің қорындағы керамикалық жәдігерлерді жан-жақты зерттейді. 1938–1940 жылдары И. М. Жафарзаде жетекшілігімен жүргізілген қазба жұмыстары барысында табылған материалдарға негізделген бұл еңбек Гәнжә керамикасын ғылыми тұрғыда жіктеп, оны Әзербайжан мен Орта Азиядағы ұқсас үлгілермен салыстырмалы түрде талдайды.

tarihlerinde Bakü'de düzenlenen Türk Dünyasının Tarihî ve Kültürel Mirasının UNESCO Perspektifinden İncelenmesi ve Korunması başlıklı uluslararası konferanstır. Uluslararası Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı ve ilgili UNESCO millî komisyonlarının iş birliğiyle gerçekleştirilen bu toplantıda, ortak kültürel mirasın korunmasına yönelik uluslararası standartlar ve yöntemler ele alınmıştır. Konferans sonunda kabul edilen ortak bildiri, Türk dünyasının tarihî ve kültürel mirasının korunması amacıyla uluslararası kuruluşlarla iş birliğinin güçlendirilmesine yönelik somut taahhütler içermektedir.

Мәдени мұраны қорғауға бағытталған тағы бір маңызды бастама – 2024 жылғы 14–15 наурызда Бакуде өткен «Түркі әлемінің тарихи және мәдени мұрасын ЮНЕСКО тұрғысынан зерттеу және сақтау» атты халықаралық конференция. Халықаралық Түркі Академиясы, Түркі мәдениеті мен мұрасы қоры және ЮНЕСКО-ның тиісті ұлттық комиссияларының бірлесуімен ұйымдастырылған бұл жиында ортақ мәдени мұраны қорғаудың халықаралық стандарттары мен әдістері талқыланды. Конференция қорытындысында қабылданған ортақ декларация түркі әлемінің тарихи және мәдени мұрасын сақтау мақсатында халықаралық ұйымдармен ынтымақтастықты күшейту-

6. Eğitim Alanı

Türk Akademisi, Türk devletleri arasında eğitim alanında bütünleşmenin sağlanmasına yönelik önemli projeler yürütmektedir. Bu kapsamda geliştirilen girişimler, ortak müfredat oluşturma, akademik iş birliğini güçlendirme ve genç araştırmacılar arasında etkileşimi artırmayı hedeflemektedir.

Bu alandaki en önemli projelerden biri, Türk dünyasının ortak ders kitaplarının hazırlanmasıdır. Türk Akademisi Bilim Konseyi'nin 24 Haziran 2022 tarihinde Astana'da düzenlenen V. Toplantısı'nda "Ortak Türk

Tarihi", "Ortak Türk Edebiyatı" ve "Türk Dünyası Coğrafyası" ders kitaplarına ilişkin nihai karar alınmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı Zirvelerinde Devlet Başkanlarının talimatları doğrultusunda hazırlanan bu ders kitapları, Türk halklarının ortak tarih, edebiyat ve coğrafya mirasını bütüncül bir yaklaşımla ele almayı amaçlamaktadır. Taraf ülkeler, söz konusu derslerin ortaöğretim düzeyinde okutulmasını teşvik etmekte ve bu alanın yaygınlaştırılması için çeşitli faaliyetler yürütmektedir.

Eğitim alanındaki bir diğer önemli girişim ise yaz okullarıdır. Türk Akademisi, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ve paydaş kurumlarla iş birliği içinde her yıl düzenlediği yaz okulları aracılığıyla genç araştırmacıları desteklemektedir. 2023 yılında Türk Akademisi, TÜBA ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi iş birliğinde düzenlenen Genç Türkologlar Yaz Okulu, farklı ülkelerden genç bilim insanlarını bir araya getirerek Türkoloji alanında bilgi paylaşımını ve akademik ağların oluşumunu teşvik etmiştir.

Bu girişimin devamı olarak 2024 yılında Türkistan'da Tütk Akademisi, TÜBA ve Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi iş birliğinde Türkoloji ve Yeni Enerji Teknolojileri alanlarında yaz okulları düзenlenmiş; 2025 yılında ise Azerbaycan'ın Hankendi şehrinde Uluslararası Türk Akademisi, TÜBA ve Karabağ Üniversitesi iş birliğinde gerçekleştirilen Türk

ге бағытталған нақты міндеттемелерді қамтыды.

6. Білім беру саласы

Түркі Академиясы түркі мемлекеттері арасында білім беру саласындағы интеграцияны қамтамасыз етуге бағытталған маңызды жобаларды жүзеге асырып келеді. Бұл бағыттағы бастамалар ортақ оқу бағдарламаларын әзірлеуді, академиялық ынтымақтастықты нығайтуды және жас зерттеушілер арасындағы өзара ықпалдастықты арттыруды көздейді.

Осы саладағы ең маңызды жобалардың бірі – түркі әлеміне арналған ортақ оқулықтарды әзірлеу. Түркі Академиясы Ғылыми кеңесінің 2022 жылғы 24 маусымда Астанада өткен V отырысында «Ортақ түркі тарихы», «Ортақ түркі әдебиеті» және «Түркі әлемінің географиясы» оқулықтарына қатысты түпкілікті шешім қабылданды. ТМҰ саммиттерінде мемлекет басшыларының тапсырмасы негізінде дайындалған бұл оқулықтар түркі халықтарының ортақ тарихи, әдеби және географиялық мұрасын кешенді түрде қарастыруға бағытталған. Қатысушы елдер бұл пәндерді орта білім беру деңгейінде енгізуді қолдап, оларды кеңінен тарату үшін түрлі іс-шаралар өткізуде.

Білім беру саласындағы тағы бір маңызды бастама – жазғы мектептер. Түркі Академиясы Түркия ғылымдар

Devletleri Türkoloji Yaz Okulu, genç araştırmacıların bilimsel kapasitesini geliştirmeye yönelik önemli bir platform sunmuştur. Bu programlar kapsamında katılımcılar, Türk dünyasının tarihi, dili, edebiyatı ve kültürü üzerine teorik ve uygulamalı eğitimler almakta; aynı zamanda akademik yazım, proje geliştirme ve uluslararası iş birliği konularında yetkinlik kazanmaktadır.

Bu çerçevede yaz okulları, Türk dünyasında genç kuşaklar arasında bilimsel etkileşimi artıran, ortak akademik kültürün oluşumuna katkı sağlayan ve uzun vadeli iş birliklerinin temellerini atan önemli girişimler olarak öne çıkmaktadır.

7. Sürdürülebilir Kalkınma ve Sosyoekonomik Araştırmalar

Türk Akademisi, 2023 Türk Devletleri Teşkilatı Astana Zirvesi kararları doğrultusunda yalnızca tarih ve kültür alanlarında değil, aynı zamanda güncel ekonomik, sosyal ve çevresel konularda da kapsamlı araştırmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar, Türk dünyasında sürdürülebilir kalkınmanın bilimsel temellerini güçlendirmeyi ve bölgesel iş birliğini derinleştirmeyi amaçlamaktadır.

Bu alandaki en önemli girişimlerden biri Türk Barometresi araştırma serisidir. Türk Akademisi tarafından yürütülen bu proje, Türk ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel dinamiklerini karşılaştırmalı olarak

академиясымен (TÜBA) және серіктес ұйымдармен бірлесіп, жыл сайын өткізілетін жазғы мектептер арқылы жас зерттеушілерді қолдайды. 2023 жылы Түркі Академиясы, TÜBA және Қырғызстан–Түркия Манас университетінің бірлесуімен ұйымдастырылған Жас түркологтар жазғы мектебі әртүрлі елдерден келген жас ғалымдарды біріктіріп, түркология саласында білім алмасу мен ғылыми желілердің қалыптасуына ықпал етті.

Бұл бастама 2024 жылы Түркістан қаласында жалғасын тауып, Түркі Академиясы, TÜBA және Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің бірлесуімен түркология және жаңа энергия технологиялары бағыттарында жазғы мектептер өткізілді. 2025 жылы Әзербайжанның Ханкенді қаласында Халықаралық Түркі академиясы, TÜBA және Қарабақ университетінің қатысуымен өткен түркі мемлекеттерінің түркология жазғы мектебі жас зерттеушілердің ғылыми әлеуетін арттыруға арналған маңызды алаңға айналды.

Бұл бағдарламалар аясында қатысушылар түркі әлемінің тарихы, тілі, әдебиеті және мәдениеті бойынша теориялық және практикалық білім алып қана қоймай, академиялық жазу, жоба әзірлеу және халықаралық ынтымақтастық салаларында да тәжірибе жинақтайды.

Осы тұрғыдан алғанда, жазғы мектептер түркі әлемінде жас ұрпақ арасындағы

analiz etmektedir. 2023 raporu, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye'de ortak kültürel değerler ve kimlik algılarını incelemiş; 2024 raporu eğitim ve bilimsel iş birliği politikalarına odaklanmıştır. 2025 çalışması ise üniversite gençliğinin kimlik, eğitim, istihdam ve medya kullanımına ilişkin algılarını değerlendirerek Türk dünyasında genç kuşağın eğilimlerini ortaya koymuştur.

Sosyoekonomik araştırmalar kapsamında hazırlanan "Türk Ekonomileri" serisi de bölgesel kalkınma ve entegrasyon süreçlerine katkı sağlamaktadır. Türk Ekonomileri 2024: Ulaşım ve Enerji Bağlantısallığı raporu ulaşım ve enerji alanındaki iş birliği potansiyelini analiz ederken, Türk Ekonomileri 2025: Yeşil Ekonomiye Geçiş raporu Türk devletlerinde sürdürülebilir ve çevre dostu ekonomik dönüşüm süreçlerini ele almaktadır.

Tarım ve gıda güvenliği alanında yürütülen "Türk Devletlerinde Tarım Politikaları: Bölgesel Değerlendirme", "Gıda Güvenliği ve Sürdürülebilir Kalkınma" ve "Su Kaynakları ve Sürdürülebilirlik" raporları, bölgesel kalkınmanın temel unsurlarını analiz ederek politika geliştirilmesine katkı sunmaktadır. Bu çalışmalar, gıda güvenliği, su yönetimi ve çevresel sürdürülebilirlik alanlarında ortak stratejilerin geliştirilmesini hedeflemektedir.

Çevresel sürdürülebilirlik alanında ғылыми өзара ықпалдастықты арттырып, ортақ академиялық мәдениетті қалыптастыруға және ұзақ мерзімді серіктестіктің негізін қалауға ықпал ететін маңызды бастамалар болып саналады.

7. Тұрақты даму және әлеуметтік-экономикалық зерттеулер

Түркі Академиясы 2023 жылғы ТМҰ-ның Астана саммитінде қабылданған шешімдерге сәйкес тек тарих пен мәдениет салаларында ғана емес, сонымен қатар қазіргі экономикалық, әлеуметтік және экологиялық мәселелер бойынша да кешенді зерттеулер жүргізуде. Бұл жұмыстар түркі әлемінде тұрақты дамудың ғылыми негіздерін нығайтуға және өңірлік ынтымақтастықты тереңдетуге бағытталған.

Бұл бағыттағы маңызды бастамалардың бірі – «Түркі барометрі» зерттеу сериясы. Түркі Академиясы жүзеге асыратын бұл жоба түркі елдерінің әлеуметтік, экономикалық және мәдени динамикасын салыстырмалы түрде талдайды. 2023 жылғы есеп Әзербайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан және Түркиядағы ортақ мәдени құндылықтар мен бірегейлік мәселелерін зерттесе, 2024 жылғы есеп білім беру және ғылыми ынтымақтастық саясатына назар аударды. Ал 2025 жылғы зерттеу университет жастарының бірегейлік, білім, жұмыспен қамту және медиа тұтыну мәселелеріне қатысты

yürütülen bir diğer proje ise Türk Devletlerinin Çevre Ansiklopedik Sözlüğü'dür. Bu çalışma, iklim değişikliği, su yönetimi, ormansızlaşma ve kirlilik gibi güncel çevre sorunlarını ele alarak ortak bir çevresel terminoloji oluşturmayı amaçlamaktadır.

Tüm bu projeler, Türk dünyasında ekonomik entegrasyonun güçlendirilmesine, ortak politika üretiminin teşvik edilmesine ve sürdürülebilir kalkınma vizyonunun kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

Arkeolojik Araştırmalar

Uluslararası Türk Akademisinin faaliyetleri arasında arkeolojik araştırmalar, Türk dünyasının tarihsel kökenlerini ortaya koyması ve ortak geçmiş bilincini güçlendirmesi bakımından merkezi bir konuma sahiptir. Akademi, bu alandaki çalışmalarını uluslararası işbirlikleri çerçevesinde yürütmekte; özellikle Moğolistan ve Kazakistan başta olmak üzere Türk dünyasının farklı bölgelerinde gerçekleştirilen kazılar ve saha araştırmaları aracılığıyla Türk uygarlıklarının farklı dönemlerine ışık tutmaktadır.

1. Moğolistan'da Göktürk Anıt Külliyeleri: Nomgon Vadisi Araştırmaları

Türk Akademisinin arkeolojik faaliyetlerinin en dikkat çekici örneklerinden biri, Moğolistan'daki Göktürk anıtsal külliyeleri

көзқарастарын талдап, түркі әлеміндегі жас буынның үрдістерін айқындады.

Әлеуметтік-экономикалық зерттеулер аясында дайындалатын «Түркі экономикалары» сериясы да өңірлік даму мен интеграция үдерістеріне елеулі үлес қосуда. «Түркі экономикалары 2024: көлік және энергетикалық байланыстылық» есебі көлік пен энергетика салаларындағы ынтымақтастық әлеуетін талдаса, «Түркі экономикалары 2025: жасыл экономикаға көшу» есебі түркі мемлекеттеріндегі тұрақты әрі экологиялық экономикалық трансформация үдерістерін қарастырады.

Ауыл шаруашылығы және азық-түлік қауіпсіздігі саласында жүргізілген «Түркі мемлекеттеріндегі аграрлық саясат: өңірлік бағалау», «Азық-түлік қауіпсіздігі және тұрақты даму» және «Су ресурстары және тұрақтылық» атты есептер өңірлік дамудың негізгі факторларын талдай отырып, тиімді саясат қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл зерттеулер азық-түлік қауіпсіздігі, су ресурстарын басқару және экологиялық тұрақтылық бағыттарында ортақ стратегияларды әзірлеуді көздейді.

Экологиялық тұрақтылық саласындағы тағы бір маңызды жоба – «Түркі мемлекеттерінің экологиялық энциклопедиялық сөздігі». Бұл еңбек климаттың өзгеруі, су ресурстарын басқару, ормансыздану және ластану сияқты өзекті экологиялық мәселелерді қамтып, ортақ экологиялық терминологияны қалыптастыруды мақсат етеді.

üzerine yürütülen araştırmalardır. Modern Moğolistan coğrafyası, Eski Türk tarihine ait somut mirasın en yoğun şekilde korunduğu bölgelerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda Türk Akademisi ile Moğolistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü arasında bu sene on yılını dolduran işbirliği, önemli bilimsel keşiflere zemin hazırlamıştır.

Şiveet Ulan, Hüshöö Tsaidam ve özellikle Nomgon Vadisi'nde gerçekleştirilen kazılar, Göktürk dönemine ait anıtsal yapılar ve yazıtların ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Bu çalışmaların en önemli sonuçlarından biri, 24 Ağustos 2022 tarihinde Nomgon bölgesinde Kutlug İlteriş Kağan'a atfedilen anıtsal külliyenin keşfedilmesidir.

Bu kompleks, yaklaşık 49x41,5 metre büyüklüğünde olup, etrafı hendekle çevrili ve doğu-batı ekseninde planlanmış bir yapıdır. Külliye içerisinde altar niteliğinde taş yapılar, insan ve hayvan heykelleri, balbal dizileri ve törensel alanlar tespit edilmiştir. Özellikle Aşina boyuna ait "dağ keçisi" damgasının bulunması, Göktürk siyasi yapısına ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır.

Külliye içerisinde bulunan yazıt, Türk tarihinin en erken dönemlerine ilişkin kritik bilgiler içermektedir. Türk Bitig yazısının yanı sıra Soğdca ve Çince metinlerin bulunması, dönemin çok kültürlü yapısını ortaya koymaktadır. Yazıtta "Tengri", "Türk", "Kutlug" ve "tümen" gibi kavramların tes-

Жалпы алғанда, аталған жобалар түркі әлемінде экономикалық интеграцияны нығайтуға, ортақ саясат қалыптастыруды ынталандыруға және тұрақты даму тұжырымдамасының институционалдануына елеулі үлес қосып отыр.

Археологиялық зерттеулер

Халықаралық Түркі Академиясының қызметі аясында археологиялық зерттеулер түркі дүниесінің тарихи тамырларын айқындау және ортақ өткені туралы сананы нығайту тұрғысынан өзекті орынға ие. Академия бұл саладағы жұмыстарын халықаралық ынтымақтастық шеңберінде жүргізеді. Атап айтқанда Моңғолия мен Қазақстанды қоса алғанда, түркі әлемінің түрлі өңірлерінде жүзеге асырылатын қазба және далалық зерттеулер арқылы түркі өркениеттерінің әр кезеңін жарыққа шығарады.

1. Моңғолиядағы Көк Түрік ескерткіш кешендері: Номгон аңғары зерттеулері

Халықаралық Түркі Академиясының археологиялық қызметіндегі ең назар аударарлық бағыттардың бірі — Моңғолиядағы Көк Түрік дәуіріне тиесілі монументалды кешендерді зерттеу. Қазіргі Моңғолия аумағы көне түркі тарихының материалдық мұралары ең көп сақталған өңірлердің бірі болып саналады. Осы шеңберде Түркі Академиясы мен Моңғо-

pit edilmesi, bu buluntunun tarihî önemini daha da artırmaktadır. Özellikle "Türk" adının geçtiği en eski yazılı belgelerden biri olması, bu keşfi Orhun Yazıtları ile eşdeğer bir öneme taşımaktadır.

2024 ve 2025 yıllarında yürütülen çalışmalar kapsamında yazıtın alt kısmı üzerinde Çinli uzmanların katkısıyla çözümler yapılmış; elde edilen bulgular, külliyenin II. Göktürk Kağanlığı'nın kurucusu İlteriş Kutlug Kağan dönemine ait olduğunu güçlü biçimde ortaya koymuştur.

Bu proje, Türk tarihinin erken dönemlerinin yeniden değerlendirilmesi açısından uluslararası düzeyde büyük yankı uyandırmış ve Türk dünyasında ortak tarih bilincinin güçlenmesine önemli katkı sağlamıştır. Bölgedeki araştırmalar halen sürmektedir.

2. Kazakistan'da Oğuz Mirası: Jankent (Yangi Kent) Yerleşimi Araştırmaları

Uluslararası Türk Akademisinin Kazakistan'daki arkeolojik çalışmaları, özellikle Sırderya (Seyhun) havzasında yer alan erken Orta Çağ yerleşimleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda Korkut Ata Kızılorda Üniversitesi ile işbirliği içinde yürütülen Jankent kazıları, Oğuz Yabgu Devleti'nin tарihine ışık tutan önemli bulgular ortaya koymuştur.

Kızılorda bölgesinin Kazalı ilçesinde yer

лия Ғылым академиясының Археология институты арасындағы биыл он жыл толып отырған ынтымақтастық маңызды ғылыми жаңалықтарға жол ашты.

Шивээт Улан, Хүшөө Цайдам және әсіресе Номгон аңғарында жүргізілген қазба жұмыстары Көк Түрік дәуіріне тән ғұрыптық кешендер мен жазба ескерткіштердің табылуына мүмкіндік берді. Осы зерттеулердің ең маңызды нәтижелерінің бірі — 2022 жылғы 24 тамызда Номгон аймағында Құтлық Елтеріс қағанға тиесілі ескерткіш кешен мен бітік тастың табылуы.

Бұл кешен шамамен 49×41,5 метр көлемінде, айналасы ормен қоршалған және шығыс-батыс бағыты бойынша жоспарланған құрылыс болып табылады. Кешен ішінде тас құрылыстар, адам және жануар мүсіндері, балбал тізбектері мен салтанатты алаңдар анықталған. Әсіресе Ашина әулетіне тән «таутеке» таңбасының табылуы Көк Түрік саяси құрылымы туралы маңызды деректер береді.

Кешендегі жазба ескерткіш түркі тарихының ең ерте кезеңдеріне қатысты құнды мәліметтерді қамтиды. Түркі бітік жазуымен қатар соғды және қытай тілдеріндегі мәтіндердің болуы сол дәуірдің көпмәдениетті сипатын көрсетеді. Жазбада «Тәңір», «түрк», «Құтлық» және «түмен» сияқты ұғымдардың кездесуі оның тарихи маңызын арттыра түседі. Әсіресе «түрк» атауының ең көне жазба

alan Jankent, 7.-10. yüzyıllar arasında Oğuz Devleti'nin önemli merkezlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Ortaçağ kaynaklarında "Yeni Şehir" (Yangi Kent) anlamına gelen farklı isimlerle anılan bu yerleşim, hem siyasi hem de ekonomik açıdan stratejik bir konuma sahiptir.

2023 yılından itibaren sürdürülen kazı çalışmaları, şehrin iç yapısını ortaya koymaya yönelik olarak konut alanları, şehir surları ve merkezî yerleşim bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular, Oğuz toplumunun gelişmiş şehirleşme düzeyini açıkça göstermektedir.

Kazılar sırasında ortaya çıkarılan seramikler, bronz eserler, mimari kalıntılar ve ritüel objeler, Jankent'in zengin maddi kültürünü yansıtmaktadır. Özellikle koç başı motifli ritüel unsurlar, Türk inanç sistemi ile bağlantılı önemli göstergeler sunmaktadır. En dikkat çekici bulgulardan biri ise 9. yüzyıla tarihlenen gümüş sikke hazinesidir. Bu bulgu, Jankent'in İpek Yolu üzerindeki ekonomik rolünü ve ticari ağlar içerisindeki yerini ortaya koymaktadır.

2025 yılında bölgede yapılan çalışmalar kapsamında kazı alanının korunmasına yönelik yapıların inşa edilmesi ve anıtsal bir kitabenin dikilmesi, arkeolojik mirasın korunmasına verilen önemin somut göstergesidir. Bu proje, Kazakistan'ın tarihsel mirasının ortaya çıkarılmasıyla birlikte Türkiye

деректердің бірі ретінде тіркелуі бұл табысты Орхон жазбаларымен тең дәрежеде бағалауға мүмкіндік береді.

2024–2025 жылдары жүргізілген зерттеулер барысында жазбаның төменгі бөліктері қытайлық мамандардың қатысуымен талданып, кешеннің II Көк Түрік қағанатының негізін қалаушы Елтеріс Құтлық қаған дәуіріне тиесілі екендігі дәлелденді.

Бұл жоба түркі тарихының ерте кезеңдерін қайта бағалау тұрғысынан халықаралық деңгейде үлкен қызығушылық тудырып, түркі дүниесінде ортақ тарихи сананың нығаюына елеулі үлес қосты. Өңірдегі зерттеулер жалғасуда.

2. Қазақстандағы оғыз мұрасы: Жанкент қонысы зерттеулері

Түркі Академиясының Қазақстандағы археологиялық зерттеулері негізінен Сырдария алабындағы ерте ортағасырлық қоныстарға бағытталған. Осы аяда Қорқыт ата атындағы Қызылорда университетімен бірлесіп жүргізілген Жанкент қазбалары Оғыз ябғу мемлекетінің тарихына қатысты маңызды деректер берді.

Қызылорда облысының Қазалы ауданында орналасқан Жанкент VII–X ғасырларда оғыз мемлекетінің маңызды орталықтарының бірі болған. Ортағасырлық деректерде «Жаңа қала» (Янгикент) атауымен белгілі бұл қоныс саяси және экономикалық тұрғыдан стратегиялық маңызға ие.

ile ortak tarihsel bağların bilimsel temelde güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır.

3. Mangıstau Bölgesinde Oğuz-Kıpçak Mirası

Akademinin Kazakistan'daki bir diğer önemli arkeolojik projesi, Mangıstau ilinde yürütülen araştırmalardır. Bu bölge, tarih boyunca Hunlar, Göktürkler, Hazarlar ve Oğuz-Kıpçak toplulukları gibi farklı Türk topluluklarının izlerini barındıran zengin bir arkeolojik peyzaja sahiptir.

2024 yılında başlatılan "Mangıstau'da Eski Türk Damgaları" projesi kapsamında düzenlenen saha araştırmaları, bölgedeki tarihî anıtların belgelenmesini ve korunmasını amaçlamaktadır. Büyük İpek Yolu üzerinde yer alan Mangıstau, bu yönüyle Türk dünyasının tarihsel etkileşim alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Bölgede gerçekleştirilen kazılar sırasında çok sayıda mezarlık, yerleşim alanı, kervansaray ve yer altı ibadet mekânı incelenmiştir. 8.-13. yüzyıllara tarihlenen bu yapılar, Oğuz ve Kıpçak toplumlarının sosyal ve kültürel yapısına ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler günümüz Kazakistan ile Türkiye arasındaki Türklerin göçlerini en somut şekilde ortaya koymaktadır.

2024 yılı sonbaharında gerçekleştirilen antropolojik kazılар sırasında farklı nekro-

2023 жылдан бері жүргізіліп келе жатқан қазба жұмыстары тұрғын үйлер, қала қорғандары және орталық бөліктерде шоғырланған. Алынған нәтижелер оғыз қоғамының жоғары деңгейдегі урбанизацияға жеткенін көрсетеді.

Қазба барысында табылған керамикалық бұйымдар, қола заттар, сәулеттік қалдықтар мен ғұрыптық нысандар Жанкенттің бай материалдық мәдениетін айғақтайды. Әсіресе қошқар басы бейнеленген элементтер түркілік дүниетаныммен байланысты маңызды белгілер болып табылады. Ең маңызды олжалардың бірі — IX ғасырға жататын күміс теңгелер қазынасы. Бұл Жанкенттің Ұлы Жібек жолындағы экономикалық рөлін дәлелдейді.

2025 жылы қазба аймағын қорғауға арналған құрылымдардың салынуы және ескерткіш тақтаның орнатылуы археологиялық мұраны сақтау ісінің маңыздылығын көрсетеді. Бұл жоба Қазақстан мен Түркия арасындағы ортақ тарихи байланыстарды ғылыми тұрғыда нығайтуға ықпал етеді.

3. Маңғыстау өңіріндегі оғыз-қыпшақ мұрасы

Академияның Қазақстандағы тағы бір маңызды археологиялық жобасы – Маңғыстау облысында жүргізіліп жатқан зерттеулер. Бұл өңір тарихи тұрғыдан

pollerde insan kalıntıları elde edilmiş ve bu kalıntılar genetik analizler için incelenmeye alınmıştır. Bu çalışmalar, Türk toplulukların biyolojik ve kültürel sürekliliğini anlamak açısından yeni bir araştırma alanı açmaktadır.

2025 yılında Aktau'da düzenlenen uluslararası konferansta bu araştırmaların sonuçları bilim dünyasıyla paylaşılmış; ayrıca saha çalışmaları sırasında hazırlanan bilimsel yayın ve belgesel film tanıtılmıştır. Söz konusu proje, Türk dünyasında arkeolojik mirasın yalnızca akademik değil, aynı zamanda kültürel diplomasi açısından da değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır.

Uluslararası Türk Akademisinin yürüttüğü arkeolojik araştırmalar, Türk dünyasında ortak tarih bilincinin güçlendirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Moğolistan'daki Göktürk anıtlarından Kazakistan'daki Oğuz yerleşimlerine kadar uzanan bu geniş coğrafyada gerçekleştirilen çalışmalar, Türk tarihinin farklı dönemlerini bütüncül bir perspektifle ele alma imkânı sunmaktadır.

Bu projeler, özellikle Kazakistan ve Türkiye arasında tarih, kültür ve bilim alanlarında kurulan bağların derinleşmesine katkı sağlamakta; ortak geçmişin bilimsel yöntemlerle yeniden keşfedilmesine olanak tanımaktadır.

> Genel olarak değerlendirildiğinde, Uluslararası Türk Akademisi yalnızca bir araştırma kurumu değil, aynı zamanda Türk dünyasında entegrasyonu destekleyen stratejik bir platformdur.

ғұндар, көк түріктер, хазарлар және оғыз-қыпшақ қауымдары сияқты әртүрлі түркі халықтарының іздерін сақтаған бай археологиялық ландшафтқа ие.

2024 жылы басталған «Маңғыстаудағы көне түркі таңбалары» жобасы аясында жүргізілген далалық зерттеулер өңірдегі тарихи ескерткіштерді құжаттау мен қорғауды мақсат етеді. Ұлы Жібек жолы бойында орналасқан Маңғыстау осы тұрғыдан түркі дүниесінің тарихи өзара ықпалдасу аймақтарының бірі ретінде ерекшеленеді.

Өңірде жүргізілген қазба жұмыстары барысында көптеген қорымдар, қоныстар, керуен-сарайлар және жерасты ғибадат орындары зерттелді. VIII–XIII ғасырларға жататын бұл нысандар оғыз және қыпшақ қоғамдарының әлеуметтік және мәдени құрылымы туралы маңызды мәліметтер береді. Бұл деректер қазіргі Қазақстан мен Түркия арасындағы түркі халықтарының көші-қон үдерістерін нақты түрде айқындайды.

2024 жылдың күзінде жүргізілген антропологиялық қазбалар барысында әртүрлі некропольдерден адам сүйектері табылып, олар генетикалық талдау үшін зерттеуге алынды. Бұл зерттеулер түркі халықтарының биологиялық және мәде-

nımaktadır. Sonuç olarak, Uluslararası Türk Akademisinin arkeolojik faaliyetleri, Türk dünyasında bilimsel işbirliğinin somut ve etkili örneklerinden biri olarak değerlendirilmekte ve gelecekte bu alandaki çalışmaların daha da genişlemesi beklenmektedir.

İşbirliği Ağları ve Kurumsal Platformlar

Uluslararası Türk Akademisi, kuruluşundan itibaren yalnızca kendi bünyesinde araştırma yürüten bir kurum olmanın ötesine geçerek, Türk dünyasında bilimsel işbirliğini kurumsallaştıran bir ağ yapısı geliştirmiştir. Bu doğrultuda Akademi, Türk devletlerinde faaliyet gösteren ulusal ve uluslararası akademik kurumlarla işbirliği yaparak dış uzmanlığı harekete geçirmiş, ortak projeler üretmiş ve kalıcı işbirliği mekanizmaları oluşturmuştur. Bu çerçevede oluşturulan işbirliği ağları, Türk dünyasında bilimsel entegrasyonun kurumsal altyapısını oluşturmaktadır.

> Жалпы алғанда, Халықаралық Түрік академиясы тек ғылыми-зерттеу мекемесі ғана емес, сонымен қатар Түрік дүниесіндегі интеграцияны қолдайтын стратегиялық платформа болады.

1. Türk Dünyası Ulusal Bilimler Akademileri Birliği (UNASTW)

Uluslararası Türk Akademisinin en önemli platformlarından biri olan Türk Dünyası Ulusal Bilimler Akademileri Birliği

ни сабақтастығын түсінуге жаңа ғылыми бағыт ашуда.

2025 жылы Ақтауда өткен халықаралық конференцияда аталған зерттеулердің нәтижелері ғылыми қауымдастыққа ұсынылып, сонымен қатар далалық жұмыстар негізінде дайындалған ғылыми басылым мен деректі фильм таныстырылды. Аталған жоба түркі әлеміндегі археологиялық мұраны тек ғылыми тұрғыдан ғана емес, мәдени дипломатия тұрғысынан да бағалауға жол ашады.

Халықаралық Түркі Академиясы жүргізіп отырған археологиялық зерттеулер түркі дүниесінде ортақ тарихи сананы нығайтуда маңызды рөл атқарады. Моңғолиядағы көк түрік ескерткіштерінен бастап Қазақстандағы оғыз қоныстарына дейінгі кең аумақта жүзеге асырылып жатқан бұл зерттеулер түркі тарихының әртүрлі кезеңдерін тұтас бір жүйеде қарастыруға мүмкіндік береді.

Аталған жобалар, әсіресе Қазақстан мен Түркия арасындағы тарих, мәдениет және ғылым салаларындағы байланыстарды тереңдетуге ықпал етіп, ортақ өткенді ғылыми әдістер арқылы қайта зерделеуге жағдай жасайды. Қорытындылай келе, Халықаралық Түркі Академиясының археологиялық қызметі түркі әлеміндегі ғылыми ынтымақтастықтың

(UNASTW), 2015 yılında kurulmuş olup, sekretarya görevini Akademi yürütmektedir. Birliğin temel amacı, Türk toplumları arasında bilim ve eğitim alanında kapsamlı işbirliğini geliştirmektir.

UNASTW, Türk dünyasında bilimsel koordinasyonu sağlayan en üst düzey platformlardan biri olarak, üye ülkelerin bilim akademilerini aynı çatı altında buluşturmaktadır. Bu yapı sayesinde ortak araştırma projeleri geliştirilmekte, akademik bilgi paylaşımı artırılmakta ve bilimsel politikalar arasında uyum sağlanmaktadır.

Akademi başkanları her sene birliğin dönem başkanlığı yaptığı ülkede bir araya gelmekte önemli kararlar almaktadırlar. Alınan kararlar, Birliğin daha sistematik ve proje odaklı bir yapıya kavuşturulmasını hedeflemekte, böylece Türk dünyasında bilimsel işbirliğinin daha etkin hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına bağlı Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi ve Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ile Türk Akademisinin işbirliği devam etmektedir.

2. Ortak Türk Alfabesi Komisyonu

Türk Akademisinin koordinasyonunda yürütülen en stratejik projelerden biri de Ortak Türk Alfabesi Komisyonu'dur. 26-

нақты әрі тиімді үлгілерінің бірі болып табылады және бұл бағыттағы зерттеулердің алдағы уақытта кеңейе түсуі күтіледі.

Ынтымақтастық желілері және институционалдық платформалар

Халықаралық Түркі Академиясы құрылған сәттен бастап тек өз ішінде зерттеу жүргізетін ұйым болумен шектелмей, түркі әлемінде ғылыми ынтымақтастықты институционалдандыратын желілік құрылымды қалыптастырды. Осы бағытта Академия түркі мемлекеттеріндегі ұлттық және халықаралық ғылыми мекемелермен әріптестік орнатып, сыртқы сараптамалық әлеуетті жұмылдырды, бірлескен жобалар әзірледі және тұрақты ынтымақтастық тетіктерін құрды. Нәтижесінде қалыптасқан бұл желілер түркі әлеміндегі ғылыми интеграцияның институционалдық негізін құрайды.

1. Түркі әлемі ұлттық ғылым академияларының одағы (UNASTW)

Халықаралық Түркі Академиясының маңызды платформаларының бірі – 2015 жылы құрылған Түркі әлемі ұлттық ғылым академияларының одағы (UNASTW). Оның хатшылығын Академия жүзеге асырады. Одақтың негізгі мақсаты – түркі халықтары арасында

27 Eylül 2022 tarihlerinde Türk Devletleri Teşkilatı Sekretaryası ve Türk Dil Kurumu iş birliğiyle Bursa'da gerçekleştirilen Türk Dünyası Ortak Alfabe Çalıştayı'nda Türk dünyası ortak alfabesinin uygulamaya geçirilmesi çalışmaları için Türk Akademisi bünyesinde "Ortak Alfabe Komisyonu" kurulması yönünde karar alınmıştır. Bu tarihten sonra Komisyon Türk Devletleri Taşkilatı'na üye ülkelerin dil ile ilgili resmî kurumlarınca önerilen ikişer üyeden oluşturulmuş ve Ortak Türk Alfabesi Komisyonu'nun ilk toplantısı 28-29 Mayıs 2023 tarihlerinde Astana'da düzenlenmiştir.

Kazakistan tarafından Bilim ve Yüksek Eğitim Bakanlığı'nın Dil Politikası Komitesi ve Bilim ve Yüksek Eğitim Bakanlığı'nın Bilim Komitesine bağlı Ahmet Baytursınulı Dilbilim Enstitüsü; Türkiye tarafından ise Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna bağlı Türk Dil Kurumu uzmanları sorumlu olmuştur.

Türk Akademisi ve Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna bağlı Türk Dil Kurumu'nun iş birliğiyle, Türk Devletleri Sekretaryasının koordinasyonu altında yapılan Ortak Alfabe Komisyonu'nun ilk toplantısında "Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu Görev ve Çalışma Esasları" kabul edilmiş, 1991'de İstanbul'da düзenlenen Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu'nda bilim adamlarınca önerilen

ғылым саласындағы жан-жақты ынтымақтастықты дамыту.

UNASTW түркі әлеміндегі ғылыми үйлестіруді қамтамасыз ететін жоғары деңгейлі алаң ретінде мүше елдердің ғылым академияларын бір құрылым аясында біріктіреді. Осы арқылы бірлескен зерттеу жобалары жүзеге асырылып, академиялық ақпарат алмасу кеңейтіліп, ғылыми саясаттар арасындағы үйлесімділік күшейтіледі.

Академия басшылары жыл сайын төрағалық етуші елде бас қосып, маңызды шешімдер қабылдайды. Бұл шешімдер Одақ қызметін жүйелі әрі жобалық бағытта дамытуға бағытталған. Осы шеңберде Қазақстан Республикасы Президентіне қарасты Ұлттық ғылым академиясы мен Türkiye Bilimler Akademisi арасындағы ынтымақтастық жалғасуда.

2. Ортақ Түркі Әліпбиі Комиссиясы

Халықаралық Түркі Академиясының үйлестіруімен жүзеге асырылып жатқан ең стратегиялық платформалардың бірі – Ортақ Түркі Әліпбиі Комиссиясы. 2022 жылғы 26–27 қыркүйекте ТМҰ Хатшылығы мен Түрік тіл қоғамының ынтымақтастығымен Бурса қаласында өткен Түркі әлемінің ортақ әліпбиі жөніндегі жұмыс кеңесінде ортақ әліпбиді енгізу жұмыстарын іске асыру үшін Түркі Академиясы жанынан «Ортақ Әліпби Комис-

Ortak Türk Alfabesi projesinin Komisyon çalışmalarında esas alınması uygun görülmüş, Ortak Türk Alfabesine ilişkin günümüze kadar yapılan önemli teorik ve pratik çalışmalardan yararlanılması önerilmiş, Latin alfabesine geçiş sürecini tamamlamış olan Türk devletlerinin tecrübelerini dikkate alması gerektiği vurgulanmış, Latin alfabesine geçmek niyetinde olan Türk devletlerine desteğin verilmesi üzerinde uzlaşılmıştır.

6-7 Mayıs 2024 tarihlerinde Bakü'de yapılan Ortak Alfabe Komisyonu'nun İkinci toplantısında Türk devletleri arasında alfabelerin uyumlu hâle getirilmesi hedefine uygun olarak Latin alfabesine geçiş sürecinde olan ülkelere gerekli desteğin sağlanması için taahhütler yenilenmiş, Komisyon çalışmalarına ivme kazandırmak amacıyla Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu Dönem Başkanlığını yürütün ülkelerin Uluslararası Türk Akademisi ile ortaklaşa etkinlikler düzenlemesi üzerinde uzlaşılmıştır.

Daha sonra 9-11 Eylül 2024 tarihleri arasında Bakü'de gerçekleştirilen Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu'nun Üçüncü toplantısında Türk dillerinin kendine özgü dilsel özellikleri ele alınarak kapsayıcılığın önemi vurgulanmış, farklı fonetik özelliklerin tek bir alfabe çerçevesinde temsil edilmesine özen gösterilmiş, anlaşılırlığı en üst düzeye çıkaran ve tüm konuşmacılar için daha kolay öğrenmeyi ve kullanmayı sağ-

сиясын» құру туралы шешім қабылданды. Осыдан кейін Комиссия ТМҰ-на мүше елдердің тілге қатысты ресми мекемелері ұсынған екі-екі мүшеден құрылып, оның алғашқы отырысы 2023 жылғы 28–29 мамырда Астанада өтті.

Қазақстан тарапынан Ғылым және жоғары білім министрлігіне қарасты Тіл саясаты комитеті мен осы министрліктің Ғылым комитетіне қарасты Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты; Түркия тарапынан Ататүрік Мәдениет, Тіл және Тарих Жоғары Қоғамына қарасты Түрік тіл қоғамының мамандары жауапты болды.

Түркі Академиясы мен Ататүрік Мәдениет, Тіл және Тарих Жоғары Қоғамына қарасты Түрік тіл қоғамының ұйымдастыруымен, ТМҰ Хатшылығының үйлестіруімен өткен Комиссияның алғашқы отырысында «Түркі әлемі Ортақ Әліпби Комиссиясының міндеттері мен жұмыс қағидалары» қабылданды. 1991 жылы Ыстанбұлда өткен Халықаралық заманауи түркі әліпбилері симпозиумында ғалымдар ұсынған Ортақ Түркі Әліпбиі жобасын Комиссия жұмысының негізі ретінде алу мақұлданды. Сондай-ақ осы уақытқа дейін жасалған маңызды теориялық және практикалық зерттеулерді пайдалану ұсынылып, латын әліпбиіне толық көшкен түркі мемлекеттерінің тәжірибесін ескеру қажеттігі атап өтілді. Латын әліпбиіне көшуге ниетті елдер-

layan 34 harfli Latin temelli Ortak Türk alfabesi üzerinde uzlaşılmıştır.

Böylece, "Nahçıvan Anlaşması" ve "Türk Dünyası 2040 Vizyonu"nda belirtilen Türk halkları arasında daha iyi iletişimi kolaylaştırmak için alfabe ve terminolojide birlik sağlamayı amaçlayan hedefler doğrultusunda, Uluslararası Türk Akademisi Kuruluş Anlaşması'nın tüm Türk dilleri için geçerli birleştirici bir alfabe oluşturulmasını öngören 2. maddesini takiben 34 harfli Latin temelli Ortak Türk alfabesi Komisyon üyelerince kabul edilmiştir.

Bu gelişme, Türk dünyasında dil birliğinin güçlendirilmesi açısından tarihî bir adım olarak değerlendirilmektedir.

3. Türk Devletleri Ekonomik Ekonomik Araştırma Merkezleri Ağı (ERCNET)

Uluslararası Türk Akademisinin sekretaryasını yürüttüğü bir diğer önemli platform, 2023 yılında kurulan Türk Devletleri Resmî Ekonomik Politika Araştırma Merkezleri Ağı (ERCNET)'tir. Bu ağ, Türk devletleri arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, bölgesel entegrasyonun güçlendirilmesi ve

ге қолдау көрсету мәселесінде де ортақ келісімге қол жеткізілді.

2024 жылғы 6–7 мамырда Бакуде өткен Комиссияның екінші отырысында түркі мемлекеттері арасындағы әліпбилерді үйлестіру мақсатына сәйкес латын әліпбиіне көшу процесіндегі елдерге қажетті қолдау көрсету жөніндегі міндеттемелер жаңартылды. Сонымен қатар Комиссия жұмысына серпін беру үшін оның төрағалығын атқарып отырған елдердің Түркі Академиясымен бірлескен іс-шаралар ұйымдастыруы жөнінде келісім жасалды.

2024 жылғы 9–11 қыркүйекте Бакуде

sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin desteklenmesini amaçlamaktadır.

ERCNET, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Özbekistan ve Macaristan başta olmak üzere farklı ülkelerden önde gelen ekonomik araştırma kurumlarını bir araya getirmektedir. Bu yönüyle ağ, yalnızca akademik değil, aynı zamanda politika yapım süreçlerine katkı sunan bir platform niteliğindedir. Kazakistan tarafından Ulusal Ekonomi Bakanlığı'na bağlı Ekonomik Araştırma Enstitüsü, Türkiye'den ise Ticaret Bakanlığı'na Bağlı Ticaret Araştırma ve Risk Analizi Genel Müdürlüğü ERCNET'e üyedirler.

Ağ kapsamında hazırlanan yıllık raporlar, Türk dünyasında ekonomik işbirliğinin gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır. "Dijital Ticaret ve Yatırım" temalı 2023 raporunun ardından, 2024 yılında "Ulaşım ve Enerji Bağlantısının Güçlendirilmesi" başlıklı rapor yayımlanmıştır. 2025 yılı için hazırlanan "Yeşil Ekonomiye Geçiş" raporu ise sürdürülebilir kalkınma perspektifini ön plana çıkarmaktadır.

4. Türk Dünyası Arkeoloji Enstitüleri ve Araştırma Merkezleri Birliği (ARICA)

Uluslararası Türk Akademisinin sekretaryasını yürüttüğü bir diğer önemli yapı, 2023 yılında kurulan Türk Dünyası Arkeoloji Enstitüleri ve Araştırma Merkezleri Birliği'dir (ARICA). Bu birlik, Türk dünyasında

өткен Комиссияның үшінші отырысында түркі тілдерінің өзіндік тілдік ерекшеліктері ескеріліп, инклюзивтілік қағидатының маңыздылығы атап өтілді. Әртүрлі фонетикалық ерекшеліктерді бір әліпби шеңберінде көрсетуге ерекше назар аударылып, барынша түсінікті әрі барлық қолданушылар үшін үйренуге және пайдалануға жеңіл 34 әріптен тұратын латын графикасына негізделген Ортақ Түркі Әліпбиі қабылданды.

Сайып келгенде, «Нахчыван келісімі» мен «Түркі әлемі – 2040» тұжырымдамасында көрсетілген түркі халықтары арасындағы байланысты жеңілдету мақсатында әліпби мен терминологияда бірлік орнату міндеттері аясында, Түркі Академиясын құру туралы келісімнің барлық түркі тілдеріне ортақ әліпби қалыптастыруды көздейтін 2-бабына сәйкес 34 әріптен тұратын латын негізді Ортақ Түркі Әліпбиі Комиссия мүшелері тарапынан қабылданды.

Бұл қадам түркі әлеміндегі тіл бірлігін нығайту жолындағы тарихи маңызды жетістік ретінде бағаланады.

3. Түркі мемлекеттерінің экономикалық зерттеу орталықтары желісі (ERCNET)

Халықаралық Түркі Академиясы хатшылығын жүргізетін тағы бір маңызды платформа – 2023 жылы құрылған Түркі

arkeolojik araştırmaları koordine etmek ve ortak projeler geliştirmek amacıyla oluşturulmuştur.

ARICA, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tataristan gibi ülkelerdeki önde gelen arkeoloji enstitülerini bir araya getirmektedir. Kazakistan tarafından Kazakistan tarafından Bilim ve Yüksek Eğitim Bakanlığı'nın Bilim Komitesine bağlı Alkey Margulan Arkeoloji Enstitüsü, Türkiye tarafından Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna bağlı Türk Tarih Kurumu Birliğe üyedirler. Bu yapı sayesinde saha araştırmaları, kazı çalışmaları ve bilimsel analizler ortak bir çerçevede yürütülmektedir.

2025 yılında Gaziantep'te düzenlenen ikinci toplantı, bu işbirliğinin somut sonuçlarını ortaya koymuştur. Toplantıya Türkiye'den Türk Tarih Kurumu ve ilgili araştırma merkezlerinin yanı sıra Türk dünyasının farklı ülkelerinden bilim insanları katılmıştır. Katılımcılar, yürüttükleri kazı çalışmalarını paylaşmış, bilimsel sonuçları değerlendirmiş ve yeni işbirliği alanları belirlemiştir.

Toplantı sonunda imzalanan işbirliği mutabakatı, Türk dünyasında arkeoloji alanında kurumsal işbirliğinin daha da güçlendirilmesini sağlamıştır. Ayrıca katılımcıların Türkiye'deki ileri laboratuvarları ziyaret etmeleri, bilimsel kapasite paylaşımının önemli bir örneğini oluşturmuştur.

мемлекеттерінің ресми экономикалық саясатты зерттеу орталықтары желісі (ERCNET). Бұл желі түркі мемлекеттері арасындағы экономикалық қатынастарды дамыту, өңірлік интеграцияны нығайту және тұрақты даму мақсаттарын қолдауға бағытталған.

ERCNET құрамына Әзербайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Түркия, Өзбекстан және Мажарстан сияқты елдердің жетекші экономикалық зерттеу институттары кіреді. Осы тұрғыдан алғанда, бұл желі тек академиялық емес, сонымен қатар саясат қалыптастыру үдерістеріне ықпал ететін маңызды алаң болып табылады. Қазақстан тарапынан Ұлттық экономика министрлігіне қарасты Экономикалық зерттеулер институты, ал Түркиядан Сауда министрлігіне қарасты Сауда зерттеулері және тәуекелдерді талдау бас басқармасы осы желінің мүшелері.

Желі аясында дайындалатын жыл сайынғы есептер түркі әлеміндегі экономикалық ынтымақтастықтың дамуына елеулі үлес қосуда. 2023 жылғы «Цифрлық сауда және инвестициялар» тақырыбындағы есептен кейін, 2024 жылы «Көлік және энергетикалық байланыстарды нығайту» атты есеп жарияланды. 2025 жылға арналған «Жасыл экономикаға көшу» есебі тұрақты даму мәселелеріне ерекше назар аударады.

5. Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Çalışma Grupları

Türk Devletleri Teşkilatının 2023 yılında Astana'da düzenlenen zirvesinde alınan karar doğrultusunda, Türk Akademisinin faaliyet alanı doğal ve uygulamalı bilimleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu çerçevede Türk Akademisi ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) işbirliğiyle Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Çalışma Grupları oluşturulmuştur.

Bu girişim, Türk dünyasında bilim ve teknoloji alanında işbirliğini kurumsallaştırmayı amaçlamaktadır. Belirlenen dört öncelikli alan şunlardır: 1. İleri dijital teknolojiler, 2. Yeşil enerji teknolojileri, 3. Çevre ve su kaynakları ve 4. Havacılık ve uzay teknolojileri.

Bu alanlarda oluşturulan çalışma grupları, ortak araştırma projeleri geliştirmekte ve finansman mekanizmalarının oluşturulmasına yönelik çalışmalar yürütmektedir. TÜBİTAK tarafından hazırlanan stratejik işbirliği belgesi, bu sürecin kurumsal çerçevesini oluşturmaktadır. Bu girişim, Türk dünyasında bilimsel işbirliğini yalnızca beşerî bilimlerle sınırlı bırakmayarak teknoloji ve inovasyon alanlarına da taşımaktadır.

Uluslararası Türk Akademisi tarafından oluşturulan bu işbirliği ağları ve kurumsal platformlar, Türk dünyasında bilimsel entegrasyonun kurumsal temelini oluşturmaktadır. Bu yapılar sayesinde farklı ülkelerden

4. Түркі әлемі археология институттары мен зерттеу орталықтары бірлестігі (ARICA)

Халықаралық Түркі Академиясы хатшылығын жүргізетін тағы бір маңызды құрылым – 2023 жылы негізі қаланған Түркі әлемі археология институттары мен зерттеу орталықтары бірлестігі (ARICA). Бұл бірлестік түркі әлеміндегі археологиялық зерттеулерді үйлестіру және ортақ жобаларды жүзеге асыру мақсатында құрылған.

ARICA құрамына Әзербайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан және Татарстан сияқты елдердің жетекші археологиялық институттары кіреді. Қазақстан тарапынан Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетіне қарасты Әлкей Марғұлан атындағы Археология институты, ал Түркия тарапынан Ататүрік Мәдениет, Тіл және Тарих Жоғары Қоғамына қарасты Түрік тарих қоғамы мүшелік етеді. Бұл құрылым аясында далалық зерттеулер, қазба жұмыстары және ғылыми талдаулар бірлескен түрде жүргізіледі.

2025 жылы Түкрияның Газиантеп қаласында өткен екінші отырыс осы ынтымақтастықтың нақты нәтижелерін көрсетті. Жиынға Түркиядан Түрік тарих қоғамы мен басқа да ғылыми орталықтардың өкілдері, сондай-ақ түркі әлемінің түрлі елдерінен ғалымдар қатысты. Қатысушылар өздерінің археологи-

akademik kurumlar, araştırma merkezleri ve uzmanlar ortak bir çerçevede bir araya gelmekte ve sürdürülebilir işbirliği mekanizmaları geliştirilmektedir.

Bu ağlar, Kazakistan ve Türkiye başta olmak üzere Türk devletleri arasındaki bilimsel ilişkilerin derinleşmesine katkı sağlamakta; ortak projeler, yayınlar ve etkinlikler aracılığıyla iki ülke arasındaki akademik etkileşimi güçlendirmektedir. Uluslararası Türk Akademisinin oluşturduğu bu çok katmanlı işbirliği sistemi, Türk dünyasında bilimsel bütünleşmenin en somut ve etkili araçlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Yıldönümleri ve Yayın Faaliyetleri

Uluslararası Türk Akademisinin faaliyetlerinin önemli bir boyutunu, Türk dünyasında ortak tarih bilincini güçlendirmeyi hedefleyen yıldönümleri ve buna bağlı yayın faaliyetleri oluşturmaktadır. Akademi, yalnızca bilimsel araştırma projeleri yürütmekle kalmamakta; aynı zamanda belirli tarihî olayları, önemli şahsiyetleri ve kültürel dönüm noktalarını anma pratiğini kurumsallaştırarak Türk dünyasında ortak hafızanın oluşumuna katkı sağlamaktadır.

Bu çerçevede Akademi, üye devletlerin önerileri doğrultusunda belirli tarihleri “anma yılı” olarak ilan etmektedir. Bu öneriler Uluslararası Türk Akademisi Bilim Kurulu

ялық зерттеулерін таныстырып, ғылыми нәтижелерді талқылап, жаңа ынтымақтастық бағыттарын айқындады.

Жиын қорытындысы бойынша қол қойылған ынтымақтастық туралы меморандум археология саласындағы институционалдық өзара әрекеттестікті одан әрі нығайтуға мүмкіндік берді. Сонымен қатар қатысушылардың Түркиядағы заманауи зертханаларды аралауы ғылыми әлеует алмасудың маңызды үлгісі болды.

5. Ғылыми және технологиялық ынтымақтастық жөніндегі жұмыс топтары

ТМҰ-ның 2023 жылы Астанада өткен саммитінде қабылданған шешімге сәйкес, Халықаралық Түркі Академиясының қызмет саласы жаратылыстану және қолданбалы ғылымдарды да қамтитындай кеңейтілді. Осы аяда Түркі Академиясы мен Түркияның Ғылыми және технологиялық зерттеулер кеңесінің (TÜBİTAK) ынтымақтастығымен Ғылыми және технологиялық ынтымақтастық жөніндегі жұмыс топтары құрылды.

Бұл бастама түркі әлемінде ғылым мен технология саласындағы ынтымақтастықты институционалдандыруды мақсат етеді. Белгіленген төрт басым бағыт мыналар: 1) озық цифрлық технологиялар, 2) жасыл энергия технологиялары, 3) қоршаған орта және су ресурстары, 4) авиация және ғарыш технологиялары.

tarafından değerlendirilip onaylanmaktadır. Böylece Türk dünyasının farklı bölgelerinde önem atfedilen tarihî olaylar ve şahsiyetler, ortak bir takvim çerçevesinde ele alınarak kolektif bir bilinç oluşturulmaktadır.

Bu anma faaliyetleri, yalnızca sembolik etkinliklerle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda kapsamlı bilimsel yayınlarla desteklenmektedir. Uluslararası Türk Akademisi, her yıl onlarca kitap yayımlayarak hem yürüttüğü projelerin çıktısını somutlaştırmakta hem de anılan şahsiyetlerin fikir dünyasını ve tarihsel rolünü geniş kitlelere ulaştırmaktadır.

Bu çerçevede Akademi, Türk halkarının birbirini tanıması için onların edebi eserlerini farklı Türk dillerine çevirmektedir. Kazakistan ve Türkiye örneğinde, Türk Akademisi, Kazakistan'ın zengin entelektüel mirasının Türk dünyasına tanıtılması konusunda öncü bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda Kazak aydınlarının eserleri akademik ve popüler formatlarda yayımlanarak hem bilim dünyasına hem de geniş okuyucu kitlesine sunulmaktadır.

Akademi Çokan Velihanov'un seçme yazılarını (3 cilt), Maşhur Jüsip Köpeyulı'nın eserlerini, Mirjakıp Dulatulı'nın seçme yazılarını, Ebubekir Divayev'in çalışmalarını, Kayım Muhamedhanov'un Abay'in Mirasçıları eserini ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım-Jomart Tokayev'in Kemel Tokayev:

Аталған бағыттар бойынша құрылған жұмыс топтары бірлескен ғылыми жобаларды әзірлеумен қатар, оларды қаржыландыру тетіктерін қалыптастыру бойынша да жұмыс жүргізуде. TÜBİTAK тарапынан дайындалған стратегиялық ынтымақтастық құжаты осы үдерістің институционалдық негізін құрайды. Бұл бастама түркі әлеміндегі ғылыми ынтымақтастықты тек гуманитарлық ғылымдармен шектемей, технология мен инновация салаларына да кеңейтеді.

Халықаралық Түркі Академиясы құрған бұл ынтымақтастық желілері мен институционалдық платформалар түркі әлеміндегі ғылыми интеграцияның институционалдық негізін қалыптастырады. Осы құрылымдар арқылы әртүрлі елдердегі академиялық мекемелер, ғылыми-зерттеу орталықтары мен мамандар ортақ алаңда бірігіп, тұрақты ынтымақтастық тетіктерін дамытады.

Осы аталған желілер әсіресе Қазақстан мен Түркия арасындағы ғылыми байланыстардың тереңдеуіне ықпал етіп, ортақ жобалар, жарияланымдар мен іс-шаралар арқылы екі ел арасындағы академиялық өзара ықпалдастықты күшейтуде. Халықаралық Түркі Академиясы қалыптастырған осы көпжақты ынтымақтастық жүйесі түркі әлеміндегі ғылыми интеграцияның ең нақты әрі тиімді құралдарының бірі ретінде бағаланады.

Bir Kalem Ustasının Yaşam Öyküsü eserini Türkçe yayımlamış ve Türkiye kamuoyuna sunmuştur. Ayrıca, Ahmet Baytursunulı'nın eserleri (5 cilt) ve Mağcan Cumabay'ın eserleri (3 cilt) Kazakça yayımlamıştır. Yayımlanan diğer önemli edebi eserler arasında Muhtar Avezov'un "Abay" romanı (Azerbaycan Türkçesi) ve Abay'ın "Kara Sözler" eseri (Ortak Latin Alfabesiyle) yer almaktadır. Bu yayınlar, Kazak düşünce dünyasının temel taşlarını oluşturan şahsiyetleri Türk dünyasının ortak entelektüel mirası haline getirmekte; özellikle Türkiye ile Kazakistan arasındaki kültürel bağların güçlenmesine katkı sağlamaktadır.

Uluslararası Türk Akademisinin yayın faaliyetleri arasında tarihî olaylara ithaf edilen eserler önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılı vesilesiyle Afet İnan'ın Atatürk'ü Anarken eseri Kazakçaya aktarılmıştır. Çanakkale Zaferi'nin yıldönümüne ithafen bu savaşının gerçek nedenlerinin ve öneminin bilinmesini sağlamak amacıyla Vahdettin Engin ve Muzaffer Albayrak tarafından kaleme alınan Tarihin Akışını Değiştiren Savaş Çanakkale 1915 kitabı Azerbaycan, Kazak, Kırgız ve Özbek dillerine aktarılmış ve geniş okuyucu kitlesine sunulmuştur. Aynı şekilde düşünce dünyamızın şekillenmesinde büyük rol oynayan şahsiyetlerimizi konu alan Osman Fikri

Мерейтойлар және баспа қызметі

Халықаралық Түркі Академиясының қызметіндегі маңызды бағыттардың бірі – түркі әлемінде ортақ тарихи сананы нығайтуға бағытталған мерейтойлық іс-шаралар мен соған байланысты баспа қызметі. Академия тек ғылыми зерттеу жобаларын жүзеге асырып қана қоймай, сонымен қатар белгілі тарихи оқиғаларды, көрнекті тұлғаларды және мәдени бетбұрыс кезеңдерді еске алу дәстүрін институционалдандыру арқылы ортақ тарихи жадтың қалыптасуына үлес қосады.

Осы тұрғыда Академия мүше мемлекеттердің ұсыныстары негізінде белгілі бір даталарды «еске алу жылы» тізіміне қосады. Бұл ұсыныстар Халықаралық Түркі Академиясының Ғылыми кеңесі тарапынан қаралып, бекітіледі. Осылайша, түркі әлемінің әртүрлі аймақтарында маңыз берілетін тарихи оқиғалар мен тұлғалар ортақ күнтізбе аясында қарастырылып, ұжымдық тарихи сана қалыптастырылады.

Бұл еске алу іс-шаралары тек символикалық деңгейде қалмай, ауқымды ғылыми жарияланымдармен толықтырылады. Халықаралық Түркі Академиясы жыл сайын ондаған кітап шығарып, бір жағынан жүзеге асырылған жобалардың нәтижелерін нақтылайды, екінші жағынан аталған тұлғалардың идеялық мұрасы мен тарихи рөлін кең аудиторияға жеткізеді.

Sertkaya'nın kaleminden çıkan Hüseyin Nihal Atsız konulu kitap da kardeş dillerimize aktarılmıştır.

Proje çıktıları ve yıldönümlerine yönelik yayınlardan ayrı olarak, Uluslararası Türk Akademisi, bilimsel bilgi üretimini desteklemek amacıyla dergi yayıncılık faaliyetlerine de büyük önem vermektedir. Bu kapsamda 2024 yılında başlatılan "Türk Akademisi Bülteni", hakemli bir bilimsel dergi olarak Türk dünyasında akademik iletişimi güçlendirmekte; Türkçe ve İngilizce yayımlanarak farklı disiplinlerden araştırmacılara platform sunmaktadır. Bu girişim, akademik standartların yükselmesine ve uluslararası görünürlüğün artmasına katkı sağlamaktadır.

Bu çok dilli yayın politikası, yalnızca bir tarihî olayın anlatımını değil, aynı zamanda ortak tarihsel bilinç ve duygudaşlığın güçlendirilmesini hedeflemektedir. Esasında, Uluslararası Türk Akademisinin yayın faaliyetlerinin en dikkat çekici yönlerinden biri, çok dilli yayın politikasıdır. Akademi, eserlerini Türk dünyasında konuşulan farklı dillerde yayımlayarak bilgiye erişimi genişletmekte ve akademik etkileşimi artırmaktadır. Yayınlar başlıca Kazakça, Türkçe, Azerbaycan Türkçesi, Kırgızca, Özbekçe, Rusça ve İngilizce gerçekleştirilmektedir. Bu yaklaşım, Türk dünyasında dil engellerini azaltmakta ve ortak bir akademik alanın oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Осы аяда Академия түркі халықтарының бір-бірін танып-білуі үшін олардың әдеби шығармаларын түрлі түркі тілдеріне аударады. Қазақстан мен Түркия мысалында Түркі Академиясы Қазақстанның бай зияткерлік мұрасын түркі әлеміне таныстыруда жетекші рөл атқарады. Бұл бағытта қазақ зиялыларының еңбектері ғылыми және танымдық форматта жарияланып, ғылыми қауымдастыққа да, кең оқырманға да ұсынылуда.

Академия Шоқан Уәлихановтың таңдамалы еңбектерін (3 том), Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының шығармаларын, Міржақып Дулатұлының таңдаулы жазбаларын, Әбубәкір Диваевтың еңбектерін, Қайым Мұхамедхановтың «Абайдың мұрагерлері» атты еңбегін, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Кемел Тоқаев: Қаламгер өмірі» атты кітабын түрік тіліне аударып, Түркия жұртшылығына ұсынды. Сонымен қатар Ахмет Байтұрсынұлының шығармалары (5 том) мен Мағжан Жұмабаевтың еңбектері (3 том) қазақ тілінде жарық көрді. Басқа маңызды әдеби басылымдар қатарында Мұхтар Әуезовтің «Абай» романы (әзербайжан түрікшесінде) және Абайдың «Қара сөздері» (ортақ латын әліпбиімен) бар. Бұл жарияланымдар қазақ ойшылдарының мұрасын түркі әлемінің ортақ зияткерлік игілігіне айналдырып, әсіресе Қазақстан мен Түркия арасындағы мәдени байланыстарды нығайтуға үлес қосуда.

Sonuç

Uluslararası Türk Akademisi, kuruluşundan itibaren Türk dünyasında bilimsel işbirliğini kurumsallaştıran, çok boyutlu faaliyetleriyle öne çıkan ve giderek etkisi artan stratejik bir uluslararası kuruluş haline gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan yeni jeopolitik ve jeokültürel ortamda, ortak tarih, dil ve kimlik unsurlarına dayalı bir bütünleşme ihtiyacına cevap veren Akademi, bu sürecin bilimsel ayağını inşa eden temel aktörlerden biri olmuştur.

Akademinin yürüttüğü bilimsel projeler, yalnızca akademik bilgi üretimiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Türk dünyasında ortak kimlik inşasına hizmet eden araçlar olarak öne çıkmaktadır. Kültürel mirasın korunması, dil birliğinin güçlendirilmesi, entelektüel tarihin yeniden değerlendirilmesi ve sosyoekonomik işbirliğinin geliştirilmesi gibi geniş bir yelpazeye yayılan bu çalışmalar, Türk devletleri arasında sürdürülebilir bir bilimsel işbirliği zemini oluşturmuştur.

Özellikle kurulan işbirliği ağları ve platformlar, farklı ülkelerdeki akademik

Халықаралық Түркі Академиясының баспа қызметінде тарихи оқиғаларға арналған еңбектер де ерекше орын алады. Осы тұрғыда Түркия Республикасының құрылғанының 100 жылдығына

орай Афет Инанның «Кемал Ататүрікті еске алғанда» атты еңбегі қазақ тіліне аударылды. Сонымен қатар Чанаккале шайқасының маңызын түсіндіру мақсатында Вахдеттин Енгин мен Музаффер Албайрактың «Тарихтың арнасын бұрған алапат шайқас: Чанаккале 1915» атты кітабы әзербайжан, қазақ, қырғыз және өзбек тілдеріне аударылып, кең оқырманға ұсынылды. Сол сияқты Осман Фикри Серткаяның қаламынан туған Хүсей-

kurumları ortak hedefler etrafında bir araya getirerek kurumsal entegrasyonu güçlendirmiştir. Bu yapılar sayesinde bilimsel bilgi üretimi uluslararası bir nitelik kazanmış, ortak projeler ve yayınlar aracılığıyla Türk dünyasında akademik etkileşim derinleşmiştir.

Arkeolojik araştırmalar ise Akademinin faaliyetleri içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Moğolistan'daki Göktürk Anıtları'ndan Kazakistan'daki Oğuz yerleşimlerine kadar uzanan geniş coğrafyada gerçekleştirilen kazılar, Türk tarihinin erken dönemlerine ışık tutmakta ve ortak tarih bilincini somut verilerle desteklemektedir. Bu çalışmalar, geçmiş ile bugün arasında güçlü bir bağ kurarak kültürel sürekliliği ortaya koymaktadır.

Yayın faaliyetleri ve yıldönümü anma çalışmaları da Akademinin yumuşak güç unsurlarından biri olarak dikkat çekmektedir. Çok dilli yayın politikası sayesinde farklı Türk toplulukları arasında bilgi dolaşımı artmakta, ortak tarihsel ve kültürel hafıza güçlenmektedir. Özellikle Kazakistan ve Türkiye arasındaki entelektüel etkileşimin derinleşmesinde bu yayınların önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Uluslararası Türk Akademisi yalnızca bir araştırma kurumu değil, aynı zamanda Türk dünyasında entegrasyonu destekleyen stratejik bir platformdur. Akademinin faaliyetleri,

ін Нихал Атсыз туралы еңбек те бауырлас тілдерге аударылды.

Жобалық нәтижелер мен мерейтойлық басылымдардан бөлек, Халықаралық Түркі Академиясы ғылыми зерттеуді қолдау мақсатында ғылыми журнал шығаруға да ерекше көңіл бөледі. Осы бағытта 2024 жылы «Түркі Академиясының Бюллетені» атты рецензияланатын ғылыми журнал іске қосылды. Түрік және ағылшын тілдерінде жарық көретін бұл басылым әртүрлі ғылыми салалардағы зерттеушілерге өз жұмыстарын ұсынуға мүмкіндік береді. Бұл бастама академиялық стандарттардың көтерілуіне және халықаралық деңгейде танымалдықтың артуына ықпал етеді.

Көптілді баспа саясаты тек тарихи оқиғаларды баяндаумен шектелмей, ортақ тарихи сана мен өзара түсіністікті нығайтуға бағытталған. Шын мәнінде, Халықаралық Түркі Академиясының баспа қызметінің ең айрықша ерекшеліктерінің бірі – осы көптілділік саясаты. Академия өз еңбектерін түркі әлемінде қолданылатын әртүрлі тілдерде жариялап, білімге қолжетімділікті кеңейтеді және ғылыми өзара ықпалдастықты арттырады. Басылымдар негізінен қазақ, түрік, әзербайжан, қырғыз, өзбек, орыс және ағылшын тілдерінде жүзеге асырылады. Бұл тәсіл тілдік кедергілерді азайтып, ортақ ғылыми кеңістіктің қалыптасуына ықпал етеді.

Türk devletleri arasında bilimsel, kültürel ve entelektüel bağları güçlendirmekte ve ortak bir gelecek vizyonunun inşasına katkı sağlamaktadır.

Türk Akademisinin önümüzdeki dönemde de faaliyet alanını genişleterek özellikle bilim ve teknoloji, dijitalleşme ve sürdürülebilir kalkınma gibi alanlarda daha etkin bir rol üstlenmesi beklenmektedir. Bu doğrultuda Akademi, Türk dünyasında ortak bir bilimsel alanın oluşumuna öncülük etmeye devam edecek ve Kazakistan ile Türkiye başta olmak üzere üye devletler arasındaki işbirliğinin derinleşmesinde kilit bir rol oynamayı sürdürecektir.

Қорытынды

Халықаралық Түркі Академиясы құрылған сәттен бастап түркі әлеміндегі ғылыми ынтымақтастықты институционалдандырған, көпқырлы қызметімен ерекшеленетін және ықпалы үнемі артып келе жатқан стратегиялық халықаралық ұйымға айналды. Совет Одағы ыдырағаннан кейін қалыптасқан жаңа геосаяси және геомәдени жағдайда ортақ тарих, тіл және бірегейлік негізінде интеграция қажеттілігіне жауап берген Академия осы үдерістің ғылыми негізін қалыптастырушы негізгі құрылымдардың бірі болды.

Академия жүзеге асырып отырған ғылыми жобалар тек зерттеумен шектелмей, сонымен қатар түркі әлемінде ортақ бірегейлікті қалыптастыруға қызмет ететін маңызды құралдарға айналды. Мәдени мұраны сақтау, тіл бірлігін нығайту, зияткерлік тарихты қайта зерделеу және әлеуметтік-экономикалық ынтымақтастықты дамыту сияқты кең ауқымды бағыттарды қамтитын бұл жұмыстар түркі мемлекеттері арасында тұрақты ғылыми әріптестік негізін қалыптастырды.

Әсіресе құрылған ынтымақтастық желілері мен платформалар әртүрлі елдердегі ғылыми мекемелерді ортақ мақсаттар төңірегінде біріктіріп, институционалдық интеграцияны күшейтті. Соның нәтижесінде ғылыми зерттеу халықаралық сипат алып, бірлескен жобалар мен

жарияланымдар арқылы түркі әлеміндегі академиялық өзара әрекеттестік тереңдей түсті.

Археологиялық зерттеулер Академия қызметінде ерекше орын алады. Моңғолиядағы Көк түрік ескерткіштерінен бастап Қазақстандағы оғыз қоныстарына дейінгі кең аумақта жүргізілген қазба жұмыстары түркі тарихының ерте кезеңдерін ашып көрсетіп, ортақ тарихи сананы нақты деректермен нығайтады. Бұл зерттеулер өткен мен бүгіннің арасындағы байланысты айқындап, мәдени сабақтастықты дәлелдейді.

Баспа қызметі мен мерейтойлық іс-шаралар да Академияның «жұмсақ күш» құралдарының бірі болып табылады. Көптілді басылымдар арқылы түркі халықтары арасында білім алмасу күшейіп, ортақ тарихи және мәдени жад нығая түседі. Әсіресе Қазақстан мен Түркия арасындағы зияткерлік байланыстардың тереңдеуінде бұл жарияланымдардың рөлі айрықша.

Жалпы алғанда, Халықаралық Түркі Академиясы тек ғылыми-зерттеу мекемесі ғана емес, сонымен қатар түркі әлеміндегі интеграциялық үдерістерді қолдайтын стратегиялық платформа болып табылады. Академия қызметі түркі мемлекеттері арасындағы ғылыми, мәдени және зияткерлік байланыстарды нығайтып, ортақ болашаққа бағытталған көзқарастың қалыптасуына жол ашады.

Алдағы кезеңде Академия өз қызметі аясын одан әрі кеңейтіп, әсіресе ғылым мен технология, цифрландыру және тұрақты даму бағыттарында белсенді рөл атқарады деп күтілуде. Осы тұрғыда ол түркі әлемінде ортақ ғылыми кеңістікті қалыптастыруда жетекші орын алып, ең алдымен Қазақстан мен Түркия арасындағы ынтымақтастықтың тереңдеуіне маңызды үлес қосуды жалғастырады.

35 yıl

TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİNİN 35. YILINDA ORTAK ALFABENİN DİL KÜLTÜR VE EĞİTİM AÇISINDAN STRATEJİK ÖNEMİ

ТІЛ, МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ БІЛІМ ТҰРҒЫСЫНАН ОРТАҚ ӘЛІППЕНІҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ: ТҮРКИЯ-ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ 35 ЖЫЛДЫҒЫ АЯСЫНДА

Prof. Dr. Osman MERT
Проф. Др. Осман МЕРТ

Prof. Dr. Osman MERT *
*Проф. Др. Осман МЕРТ **

Giriş

1. Türk Dünyasının Kurumsal Yapılanması ve Tarihsel Arka Plan

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan bağımsız Türk devletleri ortak dil, tarih ve kültür mirasını kurumsal bir çerçeveye dönüştürme sürecine girmiştir. Bu sürecin ilk somut adımı, 1993 yılında Almatı'da kurulan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) olmuştur. 2009'da Nahçıvan Anlaşması ile Türk Konseyi (günümüzde Türk Devletleri Teşkilatı, TDT) resmen kurulmuş; 2012'de Astana merkezli Uluslararası Türk Akademisi ve Türk Kültür ve Miras Vakfı faaliyete geçmiştir (Akın, & Polat, 2024). Mert'in (2015) de belirttiği gibi bu kurumsallaşma süreci, ilk on yılda bağımsızlığın pekiştirilmesi ve toparlanma, ikinci on yılda ise karşılıklı entegrasyon biçiminde iki aşamalı bir gelişim çizgisi izlemiştir. Kazakistan bu sürecin kurucu aktörlerinden biri olmuştur: Nazarbayev'in 2006 yılında Türk Konseyini resmen önermesi ve Astana'nın Türk Akademisine ev sahipliği yapması, Kazakistan'ın Türk dünyası entegrasyonundaki merkezî konumunu yansıtmaktadır.

Bu kurumsal mimarinin fikrî kökleri, aslında bağımsızlık döneminden çok daha ge-

* Türk Dil Kurumu Başkanı, Ankara/Türkiye; eposta: o.mert@tdk.gov.tr, ORCID: 0000-00016159-1906

Кіріспе

1. Түрік әлемінің институционалдық құрылымы және оның тарихи негізі

Кеңес Одағының таралуынан кейін жаңа тәуелсіз түркі мемлекеттері ортақ тілдік, тарихи және мәдени мұраларын институционалдық құрылымға айналдыру үдерісіне кірісті. Осы үдерістің алғашқы нақты қадамы 1993 жылы Алматыда Халықаралық түркі мәдениеті ұйымы (TÜRKSOY) құрылуы болды. 2009 жылы Нахчыван келісіміне сәйкес Түрік кеңесі (қазіргі Түрік мемлекеттері ұйымы, ТМҰ) ресми түрде құрылды; 2012 жылы Астанадағы Халықаралық Түрік академиясы мен Түрік мәдениеті мен мұрасы қоры өз қызметін бастады (Akın & Polat, 2024). Мерт (2015) атап өткендей, бұл институционалдау процесі екі кезеңді даму траекториясын бастан өткерді: алғашқы онжылдық тәуелсіздікті нығайту мен қалпына келтіруге бағытталса, екінші онжылдық өзара интеграцияға бағытталды. Қазақстан осы үрдістің негізін қалаушылардың бірі болды: 2006 жылы Назарбаевтың Түрік кеңесін ресми түрде ұсынуы мен Астананың Түрік академиясын қабылдауы қазақ мемлекетінің түрік әлемін интеграциялаудағы орталық мәртебесін көрсетеді.

* Түрік тілі институтының президенті, Анкара, Түркия; электрондық пошта:o.mert@tdk.gov.tr , ORCID: 0000-00016159-1906

riye, 1926 yılına uzanmaktadır. 26 Şubat-6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü'deki İsmailiyye Sarayı'nda toplanan Birinci Türkoloji Kongresi, 131 delegenin katılımıyla Türk dünyasının dil, alfabe, eğitim ve kültür meselelerini ortak bir platformda tartıştığı ilk bilimsel kongre olmuştur. Kongre, 101'e karşı 7 oyla tüm Türk dillerinin Latin alfabesine geçişini tavsiye etmiş ve bu karar sonrasında 1926-1940 yılları arasında Yañalif sistemi Azerbaycan'dan Yakutistan'a kadar geniş bir coğrafyada uygulanmıştır. Bu kongrede Kazak dil bilimci ve eğitim reformcusu Ahmet Baytursynov'un (Baitursynuly) Başkanlık Divanı'nda yer alması, Kazakistan'ın ortak alfabe idealindeki kurucu rolünün tarihsel kanıtıdır. 1939-1940'ta dönemin zorunlu Kiril alfabesine geçirme politikasıyla kesintiye uğrayan bu süreç, ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeniden canlanabilmiştir. 2026 yılı, Birinci Türkoloji Kongresi'nin 100. yıldönümüne denk gelmekte olup aynı İsmailiyye Sarayı'nda düzenlenen anma kongresi, bir asırlık idealin günümüzde aldığı kurumsal biçimin, Ortak Türk Alfabesi Komisyonu çalışmalarının tarihsel derinliğini somutlaştırmaktadır.

2. 1991'den 2026'ya Türkiye Kazakistan İlişkileri

Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 16

Бұл институционалдық құрылымның интеллектуалдық тамыры шын мәнінде тәуелсіздік кезеңінен әлдеқайда ертерек, 1926 жылға дейін созылады. 1926 жылғы 26 ақпан мен 6 наурыз аралығында Бакудегі Исмаилия сарайында өткен Түркологияның бірінші конгресі – жалпы түркі әлеміндегі тіл, әліпби, білім және мәдениет мәселелерін бір ортақ алаңда талқылау үшін 131 делегат жиналған алғашқы ғылыми форум болды. Конгресс барлық түрік тілдерін латын әліппесіне көшіруді 101 дауысқа қарсы 7 дауыспен ұсынды, және осы шешімнен кейін 1926–1940 жылдары Әзірбайжаннан Якутияға дейінгі кең географиялық аймақта Яңалиф жүйесі енгізілді. Қазақ тіл білгірі әрі білім беру реформаторы Ахмет Байтұрсыновтың (Байтұрсынов) осы конгрестің президиумында қызмет етуі- ортақ әліпби идеалында Қазақстанның негізгі рөлін атқарғанының тарихи дәлелі. 1939-1940 жылдары кириллицаға мәжбүрлі көшу саясаты салдарынан үзіліп қалған бұл үдеріс Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін ғана қайта жанданды. 2026 жыл- Түркологияның Бірінші конгресінің 100 жылдық мерейтойы, ал сол Исмаилия сарайында өткен еске алу конгресі Бірыңғай түрік әліппесі комиссиясының жұмысының тарихи тереңдігін көрсетеді және осы ғасырлық идеалдың бүгінгі институционалдық нысанын айқындайды.

Ø.2. 1991 жылдан 2026 жылға дейінгі Түркия–Қазақстан қатынастары

Aralık 1991 günü, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın bağımsızlık bildirgesinden yalnızca iki saat sonra Nursultan Nazarbayev'i telefonla arayarak tebrik etmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin kuruluş anı olarak tarihe geçmiştir. Türkiye, Kazakistan'ı tanıyan ilk devlet olmuş; diplomatik ilişkiler 2 Mart 1992'de resmen kurulmuş ve ilk Türk Büyükelçisi Argun Özpay, güven mektubunu 21 Nisan 1992'de sunmuştur (Çapa, 2019, s.10). Bu erken tanıma, yalnızca bir jest olmayıp Soğuk Savaş sonrası Avrasya'da bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleriyle Türkiye arasındaki ilişkilerin stratejik derinliğine işaret etmektedir.

İzleyen otuz beş yıl, ikili ilişkilerin aşamalı olarak kurumsallaştığı ve derinleştiği bir süreç olmuştur. 30 Ekim 1992'de Ankara'da düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi, Özal'ın girişimiyle Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan liderlerini bir araya getiren ilk çok taraflı platform olarak bölgesel iş birliğinin temelini atmıştır. Ancak Özal'ın 17 Nisan 1993'teki ani vefatı ve 1990'ların ekonomik-siyasi istikrarsızlıkları, bu ilk ivmenin yavaşlamasına yol açmıştır. İki ülke arasındaki kurumsal çerçeve, 2009 yılında Stratejik Ortaklık Anlaşması ile yeni bir aşamaya geçmiş; 2012'de Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin kurulmasıyla periyodik zirve mekanizması oluşturulmuştur. 2022 Kasım'ında Cumhur-

1991 жылғы 16 желтоқсанда, Қазақстан тәуелсіздігін жариялаған күні, Президент Түргут Өзал тәуелсіздік туралы декларация жарияланғаннан кейін екі сағат өткен соң Нұрсұлтан Назарбаевты телефон арқылы құттықтады; бұл сәт екі ел арасындағы қарым-қатынастың негізі қаланған күн ретінде тарихта қалды. Түркия Қазақстанды мойындаған алғашқы мемлекет болды; дипломатиялық қатынастар 1992 жылғы 2 наурызда ресми түрде орнатылды, ал алғашқы түрік елшісі Аргун Өзпай 1992 жылғы 21 сәуірде сенімхатын тапсырды (Çapa, 2019, p.10). Бұл ерте мойындау тек қана жестік қимыл емес, ол суық соғыстан кейінгі Еуразиядағы Түркия мен жаңа тәуелсіз түрік республикалары арасындағы қатынастардың стратегиялық тереңдігін көрсетті.

Келесі отыз бес жыл ішінде екіжақты қатынастар біртіндеп институционалданып, тереңдеді. 1992 жылғы 30 қазанда Анкарада өткен Түрік тілінде сөйлейтін елдердің мемлекет басшылары саммиті Өзалдың бастамасымен Түркия, Әзірбайжан, Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан және Түрікменстан басшыларын біріктірген алғашқы көпжақты алаң ретінде аймақтық ынтымақтастыққа негіз салды. Алайда, 1993 жылғы 17 сәуірдегі Өзалдың кенеттен қайтыс болуы мен 1990-жылдардағы экономикалық және саяси тұрақсыздық бұл бастапқы серпіннің бәсеңдеуіне әкелді. Екі ел ара-

başkanı Kasım Comart Tokayev'in Ankara ziyaretinde ilişkiler "Geliştirilmiş Stratejik Ortaklık" düzeyine yükseltilmiş ve 15 anlaşma imzalanmıştır. 29 Temmuz 2025'te Ankara'da gerçekleştirilen Beşinci Konsey toplantısında ise enerji, ulaştırma, sağlık, eğitim, hukuk, medya ve yapay zekâ dâhil olmak üzere 20'den fazla anlaşma ve protokol imzalanması, ilişkilerin salt diplomatik düzlemden, çok boyutlu bir entegrasyon sürecine evrildiğinin somut göstergesidir (T.C. Dışişleri Bakanlığı).

1. 1991'den 2026'ya Türkiye-Kazakistan Dil, Kültür, Eğitim İlişkileri

1.1. Ortak Dilsel Miras ve Karşılıklı Anlaşılabilirlik

Türkçe ve Kazakça, Türk dili ailesinin iki ayrı kolunda yer almaktadır: Türkiye Türkçesi Oğuz (Güneybatı) grubunda, Kazakça ise Kıpçak (Kuzeybatı) grubundadır. Bu sınıflandırma, iki dilin bin yılı aşkın bir süre boyunca coğrafi ve tarihsel açıdan farklı evrim yolları izlediğini yansıtmaktadır.

Bu ortak mirasın en eski yazılı kanıtları, 8. yüzyıl başında Moğolistan'ın Orhon Vadisi'nde dikilen Orhun yazıtları ve güney Sibirya'da yer alan Yenisey yazıtlarıdır. Bu yazıtlar, Eski Türkçe Dönemi'nin belgelenmiş en derli toplu metin örneklerini temsil etmektedir. Yazıtlarda dile getirilen ortak

сындағы институционалдық құрылым 2009 жылы Стратегиялық серіктестік туралы келісімге қол қоюмен жаңа кезеңге көшті; 2012 жылы Жоғары деңгейлі стратегиялық ынтымақтастық кеңесі құрылып, тұрақты саммит механизмі енгізілді. 2022 жылғы қарашада Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың Анкараға сапары кезінде қатынастар «Кеңейтілген стратегиялық серіктестік» деңгейіне көтеріліп, 15 келісімге қол қойылды. 2025 жылғы 29 шілдеде Анкарада өткен Бесінші Кеңес отырысында энергетика, көлік, денсаулық сақтау, білім беру, құқық, БАҚ және жасанды интеллект салаларын қамтитын 20-дан астам келісім мен хаттамаға қол қою қатынастардың таза дипломатиялық деңгейден көпөлшемді интеграция процесіне өтуінің нақты көрінісі болады (T.C. Dışişleri Bakanlığı).

1. Түркия–Қазақстан тіл, мәдениет және білім беру қатынастары 1991 жылдан 2026 жылға дейін

1.1. Ортақ лингвистикалық мұра және өзара түсінігі

Түрік және қазақ тілдері түркі тілдер отбасының екі бөлек тармағына жатады: түрік тілі оғыз (оңтүстік-батыс) тобына, ал қазақ тілі қыпшақ (солтүстік-батыс) тобына кіреді. Бұл жіктеу екі тілдің мың жылдан астам уақыт бойы әртүрлі географиялық және тарихи даму жолдарын басып өткенін көрсетеді.

soy, ortak dil ve ortak töre etrafında tanımlanan bir topluluk tasavvuru olan Türk bodun kavramı; bugün Türkiye ile Kazakistan arasındaki kültürel ve dilsel bağların tarihsel derinliğini anlamak açısından temel bir referans noktası olmaya devam etmektedir.

Türk dilleri, coğrafi dağılımlarının genişliğine karşın morfosentaktik düzlemde "şaşırtıcı bir düzenlilik" sergilerler. Gerçekten de Türkçe ve Kazakça, sondan eklemeli yapı, özne-nesne-yüklem (SOV) söz dizimi ve ünlü uyumu, ortak ekler gibi temel dil bilgisel özellikleri paylaşmaktadır (Erdal, 2004; Johanson, 2021; Johanson & Csató, 2022). Kültürle, insanla ilgili temel kavramlar (ata, ana, qardaş/kardeş), sayı adları (bir, eki/iki, üş/üç, tört/dört, bes/beş), organ adları (bas/baş, köz/göz, tis/diş) ve temel fiiller (bolmaq/olmak, kelmeu/gelmek, almaq/almak) arasındaki ortaklıklar, iki dilin paylaştığı söz varlığının canlılığını somut biçimde ortaya koymaktadır.

Ne var ki bu yapısal ortaklıklar, konuşma düzeyinde yüksek bir karşılıklı anlaşılabilirliğe dönüşmemektedir. Türk dilleri arasındaki anlaşılabilirlik araştırmaları, Türkçe ile Kazakça arasındaki sözlü kavrama ora-

Осы ортақ мұраның ең ерте жазбаша дәлелі – VIII ғасырдың басында Моңғолияның Орхон аңғарына орнатылған Орхон жазбалары мен Оңтүстік Сібірдегі Енисей жазбалары. Бұл жазбалар Ежелгі түрік дәуіріндегі мәтіндердің ең толық мысалдарын құрайды. «Түрік бодун» ұғымы- жазбаларда көрсетілген ортақ тегі, тілі мен дәстүрлеріне негізделген қауымдық көзқарас- бүгінгі Түркия мен Қазақстан арасындағы мәдени және тілдік байланыстардың тарихи тереңдігін түсінуде негізгі бағдар ретінде қызмет етеді.

Таралу аумағының кеңдігіне қарамастан, түркі тілдерінде морфосинтаксистік деңгейде «таңқаларлық тұрақтылық» байқалады. Шын мәнін-

nının düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Lindsay (2015, s. 64), Türkçe ile Kazakça yazı dilleri düzeyindeki karşılıklı anlaşılabilirliğin yaklaşık %40 olduğunu belirtmektedir (s. 109). Bu oran, aynı Oğuz dalındaki Türkçe-Azerbaycan Türkçesinin yaklaşık %90'lık anlaşılabilirliğiyle karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Oğuz-Kıpçak ayrışması, bin yılı aşkın bağımsız evrim, farklı temas dillerinin etkisi (Türkçede Arapça-Farsça-Fransızca; Kazakçada Rusça-Moğolca) ve farklı yazı sistemlerinin kullanımı, bu mesafeyi açıklayan başlıca etkenlerdir. Ancak bir Anadolu insanı üç ay gibi kısa bir süre Kazak Türkçesine maruz kaldığında kulağı fonetik, morfolojik denklikleri fark etmekte ve anlaşılabilirlik oranı çok hızlı bir şekilde artmaktadır. Yani konuşma düzeyindeki sınırlı anlaşılabilirlikle yazı dili düzeyindeki yüksek kavrama potansiyeli bir arada bulunmaktadır. Sondan eklemeli yapının biçim birimi sınırlarını yazıda şeffaf biçimde görünür kılması bireylerin karşı dildeki metinleri özellikle ortak söz varlığının yoğun olduğu alanlarda, konuşma diline kıyasla çok daha yüksek oranda anlamasına olanak tanımaktadır. Bu yazılı-sözlü anlaşılabilirlik farkı, ortak alfabe tartışması açısından önemli bir dayanak oluşturmaktadır.

де, түрік және қазақ тілдері агрессивті құрылым, субъект-объект-етістік (SOV) сөз тіртібі, дауысты үйлесім және ортақ жұрнақтар сияқты негізгі лингвистикалық ерекшеліктерді бөліседі (Erdal, 2004; Johanson, 2021; Johanson & Csató, 2022). Мәдениет пен халыққа қатысты негізгі ұғымдар (әке, ана, qardaş/бауыр), сан есімдері (бір, екі, үш, төрт, бес), дене мүшелерінің атаулары (бас, көз, тіс) және негізгі етістіктер (болу, келу, алу) екі тіл арасындағы ортақ лексиканың өміршеңдігін айқын көрсетеді.

Алайда, бұл құрылымдық ұқсастықтар ауызекі деңгейде өзара түсіністіктің жоғары дәрежесіне әкелмейді. Түрік тілдері арасындағы түсіністікті зерттеулер көрсеткендей, түрік және қазақ тілдерін ауызекі түсіну деңгейі төмен. Линдсей (2015, 64-бет) жазбаша тіл деңгейінде түрікше мен қазақша өзара түсініктілік шамамен 40 %-ды құрайтынын (109-бет) атап көрсетеді. Бұл көрсеткіш бірдей оғыз тармағына жататын түрікше мен әзірбайжан түрікшесі арасындағы шамамен 90 %-дық өзара түсініктілікпен салыстырғанда айтарлықтай төмен. Оғыз-қыпшақ айырмашылығы, мыңжылдық тәуелсіз даму, түрлі байланыс тілдерінің (түрікшеде араб, парсы және француз; қазақшада орыс және моңғол) ықпалы мен әртүрлі жазу жүйелерін қолдану осы алшақтықты түсіндіретін негізгі факторлар болып табылады. Алайда Анатолиялық адам қазақ тілін небәрі үш ай бойы

2.2. Kurumsal Düzeyde Türkiye-Kazakistan Dil İlişkileri

Türkçe ile Kazakça arasındaki dilsel mesafeye karşın, Türkiye'nin kültürel diplomasi araçları, başta Yunus Emre Enstitüsü (YEE), bu mesafeyi pratik eğitim ve kültürel etkileşim yoluyla daraltmaya yönelik somut mekanizmalar sunmaktadır. YEE'nin Kazakistan'daki varlığı, 2010 Mart'ında Astana'da açılan şubeyle başlamıştır. Kazakistan'dan çevrim içi kurslara gösterilen ilgi dikkate değerdir (YEE, 2025). Bu ilgi, Kazakistan'da Türkçe öğrenimine yönelik güçlü bir talebin varlığına işaret etmektedir.

2026 itibarıyla Kazakistan'dan Türkiye'de 13 bin civarında yüksek öğrenim gören öğrenci olması, 1991'de bu yana binlerce Kazak öğrencinin Türkiye'de lisans, lisansüstü eğitim almış olması, Kazakistan'dan yıllık yaklaşık bir milyon turistin Türkiye'yi ziyaret ediyor olması, Türk şirketlerinin 1991'de beri 500'den fazla projeye 30 milyar doların üzerinde yatırım yapması, Türklere ait aktif olarak 5 bin civarında iş yerinin bulunması (https://www.paradergi.com.tr/ dunya/2026/03/10/bu-kazakistan, 15.4.2026), Türk dizilerine gösterilen ilgi... dikkate alındığında Kazak toplumunda Türkiye Türkçesine ciddi bir alakanın olduğu söylenebilir.

тыңдағанда оның құлағы фонетикалық және морфологиялық сәйкестіктерді ажырата бастайды, және түсініктілік деңгейі өте тез артады. Басқаша айтқанда, ауызекі деңгейдегі шектеулі түсініктілік жазбаша тіл деңгейіндегі жоғары түсіну әлеуетімен қатар жүреді. Агглютинативті құрылым морфологиялық бірліктердің шекараларын жазуда айқын көрсететіндіктен, ортақ лексика тығыз қолданылатын салаларда мақсатты тілдегі мәтіндерді ауызша тілге қарағанда әлдеқайда жылдам түсінуге мүмкіндік береді. Жазбаша және ауызша түсініктіліктің бұл айырмашылығы ортақ әліпби туралы пікірталастың маңызды негізін құрайды.

2.2. Түркия–Қазақстан тілдік қатынастары институционалдық деңгейде

Түрік және қазақ тілдерінің лингвистикалық алшақтығына қарамастан, Түркияның мәдени дипломатия құралдары, ең алдымен Юнус Эмре институты (YEE), практикалық білім беру мен мәдени өзара әрекеттесу арқылы осы алшақтықты жоюға бағытталған нақты механизмдерді ұсынады. YEE-нің Қазақстандағы қызметі 2010 жылдың наурызында Астанада филиалының ашылуымен басталды. Қазақстаннан онлайн курстарға көрсетілген қызығушылық ерекше назар аударуға тұрарлық (YEE, 2025). Бұл қызығушылық Қазақстанда түрік тілін үйренуге деген жоғары сұраныстың бар екенін көрсетеді.

2.3. Dil Konusunda Kurumsal İş Birliği: Türk Dil Kurumu ve Türk Akademisi Örneği

Türkiye ile Kazakistan arasındaki dil ilişkilerinin kurumsal boyutu, son yıllarda iki paralel ve birbirini tamamlayan proje etrafında somutlaşmıştır: Ortak Türk Alfabesi Komisyonu (OAK) ve Türk Dünyası Terim Bankası projesi.

Ortak Türk Alfabesi'ne yönelik çalışmalar, 2022 Eylül'ünde Bursa'da düzenlenen çalıştayla başlamış, 28-29 Mayıs 2023'te Astana'da gerçekleştirilen birinci resmî komisyon toplantısıyla kurumsal nitelik kazanmıştır. Astana toplantısına Türk Dil Kurumu (TDK) Başkanı ile Uluslararası Türk Akademisi Başkanı Prof. Dr. Şahin Mustafayev'in yanı sıra Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Azerbaycan temsilcileri katılmıştır. 9-11 Eylül 2024'te Bakü'de gerçekleştirilen üçüncü toplantıda ise 34 harfli Latin tabanlı bir ortak çerçeve alfabe üzerinde uzlaşı sağlanmıştır (TDK, 2024; Türk Akademisi, 2024). Bu çerçeve alfabe oluşturulurken her devletin standart dilinin fonem değeri taşıyan sesleri ayrı ayrı değerlendirilmiş ve mümkün olduğunca aynı sesler aynı harflerle işaretlenmiştir.

Bu süreçle eş zamanlı olarak 2024 yılında Türk Dünyası Terim Komisyonu kurulmuş ve Türk Dünyası Terim Bankası projesi başlatılmıştır. Proje, her bilim alanına iliş-

2.3. Тіл мәселелері бойынша институционалдық ынтымақтастық: Түрік тілі институты мен Түрік академиясының мысалы

Түркия мен Қазақстан арасындағы тілдік қатынастардың институционалдық өлшемі соңғы жылдары екі параллель әрі бір-бірін толықтыратын жоба аясында нақты көрініс тапты: Түрік әліппесі жөніндегі бірлескен комиссия (ОАК) және Түрік әлемі терминология банкі жобасы.

Ортақ түрік әліппесі бойынша жұмыстар 2022 жылғы қыркүйекте Бурса қала-

2026 жылға қарай Түркияда Қазақстандан шамамен 13 000 студент оқитын болады; 1991 жылдан бері мыңдаған қазақстандық студенттер Түркияда бакалавриат пен магистратураны бітірді; жыл сайын Қазақстандан шамамен бір миллион турист Түркияға барады; және 1991 жылдан бері түрік компаниялары 500-ден астам жобаға 30 миллиард доллардан астам инвестиция салды, сондай-ақ қазіргі уақытта шамамен 5 000 түрік кәсіпкерлерінің меншігіндегі бизнес жұмыс істеп тұр (https://www.paradergi.com.tr/ dunya/2026/03/10/bu-kazakistan, 2026 жылғы 15 сәуір), сондай-ақ түрік телехикаяларына көрсетілген қызығушылық... Қазақ қоғамында түрік тіліне айтарлықтай қызығушылық бар деуге болады.

kin İngilizce terimleri temel alarak Türkiye Türkçesi ve diğer Türk dillerindeki karşılıklarını sistematik biçimde eşleştirmeyi amaçlamaktadır. Bunun için gelişmiş yazılım altyapısı temin edilmiş ve turkterm.tdk.gov.tr portali üzerinden dijital erişim sağlanmıştır. Projenin iki ana çıktısı öngörülmektedir: Türkiye Terim Bankası (YTB) ve Türk Dünyası Terim Bankası (TDTB). Bu girişim, ortak alfabe çalışmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Alfabe harfleri standartlaştırırken Terim Bankası terimleri standartlaştırmakta, ikisi birlikte Türk dünyasında yazılı iletişimin altyapısını oluşturmaktadır.

Kazakistan merkezli Uluslararası Türk Akademisi de terminoloji alanında önemli çalışmalar yürütmektedir. Akademi, 2026 itibarıyla "Türk Dillerinde Terminoloji Sözlükleri" projesini tamamlamış; dil bilimi, ekonomi ve askerî terminoloji alanlarında sözlükler yayımlamıştır.

Terminoloji birliğinin önemi, Türkçe ve Kazakça arasındaki yapısal farklılıklar düşünüldüğünde daha da belirginleşmektedir. Kıpçak grubundaki Kazak Türkçesi ile Oğuz grubundaki Türkiye Türkçesi, morfoloji ve fonetik düzeyde sistematik farklılıklar taşımaktadır. Ayrıca tıbbi ve teknik terminolojide uluslararası terimlerin yerel uyarlamaları lehçeden lehçeye farklılık göstermektedir. Bu durum, ortak bir terminoloji altyapısının yalnızca akademik bir ihtiyaç değil Türk

сында өткен семинардан басталып, 2023 жылғы 28-29 мамырда Астанада өткен алғашқы ресми комиссия отырысымен институционалдық сипатқа ие болды. Астана кездесуіне Түрік тілі институтының (TDK) президенті әрі Халықаралық Түрік академиясының президенті профессор-доктор Шахин Мустафаев, сондай-ақ Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан және Әзірбайжан өкілдері қатысты. 2024 жылғы 9-11 қыркүйекте Бакуда өткен үшінші отырыста латын жазуына негізделген 34 әріптен тұратын ортақ алфавит жөнінде келісімге қол жеткізілді (TDK, 2024; Türk Akademisi, 2024). Осы жалпы алфавитті әзірлеу барысында әрбір мемлекеттің мемлекеттік тілінің фонемалары жеке-жеке бағаланып, мүмкіндігінше бірдей дыбыстар бірдей әріптермен көрсетілді.

Осы үдеріспен қатар 2024 жылы Түрік әлемінің терминология комиссиясы құрылып, Түрік әлемінің терминология банкі жобасы іске қосылды. Жобаның мақсаты – ғылымның барлық салаларындағы ағылшын терминдерін түрік және басқа да түрік тілдеріндегі балamаларымен жүйелі түрде сәйкестендіру. Осы мақсатта озық бағдарламалық инфрақұрылым құрылып, turkterm.tdk.gov.tr порталы арқылы цифрлық қолжетімділік қамтамасыз етілді. Жобадан екі негізгі нәтиже күтіледі: Түркия Терминология Банкі (YTB) және Түрік Әлемі Терминология Банкі (TDTB). Бұл баста-

dünyasında bilgi paylaşımının ve kurumsal iletişimin işlevsel bir ön koşulu olduğunu göstermektedir.

Türk Dil Kurumunca 2025 yılının Ağustos ayında kurulan Kamu Kurumları Terim Eş Güdüm Komisyonu (KaTEK), Türkiye içinde terminoloji koordinasyonunu sağlarken dış düzlemde Türk Dünyası Terim Komisyonu aracılığıyla üye devletlerle eş güdüm kurmaktadır. Böylece TDK, 1932'den bu yana sürdürdüğü terminoloji geleneğini hem ulusal hem de uluslararası ölçekte genişletmekte ve Türk dünyasının dil planlaması süreçlerinde koordinatör bir konum üstlenmektedir.

Bu bağlamda Kazakistan'ın konumu özgündür: Kazakistan hem kendi alfabe geçişini yönetmekte hem de Türk Akademisi aracılığıyla terminoloji çalışmalarının ev sahibi ülkesi konumundadır. Astana'daki Türk Akademisinin terminoloji sözlükleri projesi, Ankara'daki TDK'nin Terim Bankası projesiyle paralel yürümekte ve iki ülke bu alanda karşılıklı katkı sağlayan eşit ortaklar olarak hareket etmektedir. Bu durum, dil iş birliğinin tek yönlü bir "öğretme-öğrenme" ilişkisi olmadığını, karşılıklı bir kurumsal entegrasyon sürecine evrildiğini göstermektedir.

ма бірлескен әліппе жобасымен тікелей байланысты. Әліппе әріптерді стандарттаса, Терминология Банкі терминдерді стандарттайды; олар бірге түрік әлеміндегі жазбаша қарым-қатынастың инфрақұрылымын құрайды.

Қазақстанда орналасқан Халықаралық Түрік академиясы терминология саласында да елеулі жұмыстар атқаруда. 2026 жылға қарай Академия «Түрік тілдеріндегі терминологиялық сөздіктер» жобасын аяқтап, лингвистика, экономика және әскери терминология салаларындағы сөздіктерді жариялады.

Терминологиялық үйлесімділіктің маңызы түрік және қазақ тілдерінің құрылымдық айырмашылықтарын ескергенде одан да айқын көрінеді. Кипчак тобына жататын қазақ түрікшесі мен оғуз тобына жататын түрік тілі морфологиялық және фонетикалық деңгейлерде жүйелі айырмашылықтар көрсетеді. Сонымен қатар, медициналық және техникалық терминологиядағы халықаралық терминдердің жергілікті бейімделуі диалектілер бойынша әртүрлі. Бұл жағдай ортақ терминологиялық шеңбер тек академиялық қажеттілік қана емес, түркі әлемінде ақпарат алмасу мен институционалдық қарым-қатынастың функционалдық алғышарты екенін көрсетеді.

2025 жылғы тамызда Түрік тілі институты құрған Қоғамдық мекемелердің терминологияны үйлестіру комиссиясы

2.4. Kültür İlişkileri: Kurumsal Diplomasiden Kültürel Etkileşimine

Türk dünyasında kültürel iş birliğinin kurumsal çerçevesini oluşturan en önemli yapı, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatıdır (TÜRKSOY). TÜRKSOY'un 12 Temmuz 1993'te Almatı'da imzalanan anlaşmayla kurulmuş olması, Kazakistan'ın bu oluşumdaki rolünün salt üyelikten öte, kuruculuk düzeyinde olduğunu göstermektedir. Anlaşma Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan kültür bakanları tarafından imzalanmış olup TÜRKSOY, Türk dünyasında tesis edilen ilk hükûmetler arası kültür kuruluşu niteliğini taşımaktadır.

Türkiye-Kazakistan kültürel ilişkilerinin en derin katmanı, yüzyıllar öncesine uzanan ortak kültürel mirasın çağdaş dönemde yeniden keşfi ve somutlaştırılmasında yatmaktadır. Bu mirasın sembolik figürlerinin başında Hoca Ahmet Yesevi gelmektedir. Yesevi hem Kazak hem de Türk kültürel belleğinde merkezî bir konuma sahiptir; Türkistan'daki türbesi 2003 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır. Yesevi'nin adını taşıyan Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesinin 1991'de iki

(КаТЕК) Түркия ішінде терминологияны үйлестіруді қамтамасыз етеді және Халықаралық түрік әлемі терминология комиссиясы арқылы мүше мемлекеттермен үйлестіру орнатады. Осылайша, TDK 1932 жылдан бері ұлттық және халықаралық деңгейде сақтап келе жатқан терминология дәстүрін кеңейтіп, түрік әлемінің тілдік жоспарлау процестерінде үйлестіруші рөл атқаруда.

Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстан бірегей орын алады: ол өз әліпбиін ауыстыру үдерісін басқарумен қатар Түрік академиясы арқылы терминология жұмыстарын ұйымдастырушы ел ретінде қызмет етеді. Астанадағы Түрік академиясының терминологиялық сөздік жобасы Анкарадағы Түрік тілі қауымдастығының

ülkenin iradesiyle kurulmuş olması, ortak mirasın kurumsal bir yapıya dönüştürülmesinin en somut örneğidir.

Modern Kazak edebiyatının Türkiye'deki tanınırlığı ise özellikle Abay Kunanbayev üzerinden şekillenmektedir. Kazak ulusal kimliğinin simgesi olan Abay'ın şiirleri Türkçeye çevrilmiş, Muhtar Auezov'un Abay'ın yaşamını konu alan başyapıtı Abay Yolu ise dünya genelinde 116 dile aktarılmıştır. Ancak Abay'ın Türkiye'deki varlığı yalnızca edebî çevirilerle sınırlı değildir: İstanbul Zeytinburnu'nda 2021'de açılan Abay Kunanbayev Caddesi, Ankara Mamak'taki Türkiye-Kazakistan Dostluk Parkı'ndaki Abay büstü ve Antalya'daki anıt plakası, Kazak edebî mirasının Türkiye'nin kamusal alanında tescil edildiğini göstermektedir. Bu, salt kültürel alışverişin ötesinde, kamu mekânı politikasında Kazak kültürüne yer verilmesi anlamına gelmektedir.

> Bu erken tanıma, yalnızca bir jest olmayıp Soğuk Savaş sonrası Avrasya'da bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleriyle Türkiye arasındaki ilişkilerin stratejik derinliğine işaret etmektedir.

Ortak kültürel mirasın en evrensel ifadelerinden biri de Nevruz geleneğidir. 2009'da UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne alınan ve 2010'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 21 Mart "Uluslararası Nevruz Günü" ilan edilen bu

(TDK) Терминология банкі жобасымен қатар жүріп жатыр, және екі ел осы салада бір-біріне үлес қосатын тең серіктес ретінде әрекет етеді. Бұл жағдай лингвистикалық ынтымақтастықтың бір жақты «оқыту-оқу» қатынасы емес, өзара институционалдық интеграция процесіне айналғанын көрсетеді.

2.4. Мәдени қатынастар: институционалдық дипломатиядан мәдени өзара әрекеттесуге

Түрік әлемінде мәдени ынтымақтастықтың институционалдық негізін қалыптастыратын ең маңызды ұйым-Халықаралық түрік мәдениеті ұйымы (TÜRKSOY). TÜRKSOY-дың 1993 жылғы 12 шілдеде Алматыда қол қойылған келісімге сәйкес құрылуы Қазақстанның осы ұйымдағы рөлінің жай ғана мүше болудан асып, негізін қалаушылардың бірі деңгейіне көтерілгенін көрсетеді. Келісімге Түркия, Әзірбайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан және Түрікменстан мәдениет министрлері қол қойды, ал ТҮРКСОЙ түрік әлемінде құрылған алғашқы үкіметаралық мәдени ұйым болып табылады.

Түрік-қазақ мәдени байланыстарының ең терең қабаты- ғасырлар бойы жалғасқан ортақ мәдени мұраны қазіргі заманғы кезеңде қайта тауып, нақты көрініспен көрсетуде. Хожа Ахмет Йасауи осы мұраның символдық тұлғаларының

bahar bayramı, Türkiye ve Kazakistan'ın paylaştığı kültürel referans noktalarının organik bir miras olduğunu somutlaştırmaktadır. TÜRKSOY'un hem Türkistan'ın 2017 Kültür Başkenti açılışını hem de TRT Avaz'ın yayın başlangıcını Nevruz'a zamanlaması (Çiftçi vd., 2021), bu geleneğin kültürel diplomasinin sembolik takvimindeki merkezî konumunu yansıtmaktadır.

2.5. Türkiye - Kazakistan Eğitim İlişkileri

Türkiye-Kazakistan eğitim ilişkileri, 1991-2026 döneminde üç katmanlı bir yapı üzerinde şekillenmiştir. Ahmet Yesevi Üniversitesi gibi ortak bir üniversite, çok taraflı ağlar (Türk Üniversiteler Birliği, Orhun Değişim Programı) ve zirve kararlarıyla biçimlenen politika çerçeveleri. Bu üç katman, bağımsızlık sonrası Türk dünyasında eğitim iş birliğinin "iyi niyet bildirileri"nden "somut kurumsal yapılar"a doğru nasıl evrildiğini göstermektedir.

Türk dünyası zirve bildirilerindeki eğitim vurgusunun evrimi, bölgesel iş birliğinin olgunlaşma sürecini yansıtmaktadır (Girgin, 2021). 1994 İstanbul Zirvesi'nde eğitim bakanlıkları arası iş birliğinin kurumsallaştırılması ve burslu öğrenci değişimi gibi genel çerçeveler çizilmiş, 1998 Astana Zirvesi'nde Orta Asya eğitim reformlarının desteklenmesi gündeme gelmiştir. 2010 İstanbul Zirvesi'nde üniversiteler arası birlik

> Бұл ерте мойындау тек бір ишара емес, Қырғи-қабақ соғыстан кейінгі Еуразияда тәуелсіздігін жаңа алған түркі республикалары мен Түркия арасындағы қатынастардың стратегиялық тереңдігін көрсетеді.

алдыңғы қатарында тұр. Йесеуі қазақ және түрік мәдени жадында орталық орын алады; оның Түркістандағы мазары 2003 жылы UNESCO-ның Әлемдік мұралар тізіміне енгізілді. 1991 жылы екі елдің бірлескен шешімімен оның атымен аталатын Әхмет Йесеуі атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің құрылуы осы ортақ мұраның институционалдық құрылымға айналғанының ең нақты мысалы болып табылады.

Түркияда қазіргі қазақ әдебиетінің танымалдығы әсіресе Абай Құнанбайұлының арқасында қалыптасты. Қазақ ұлттық болмысының символы саналатын Абайдың өлеңдері түрік тіліне аударылған, ал Мұхтар Әуезовтің Абайдың өмірін баяндайтын «Абай жолы» эпопеясы бүкіл әлем бойынша 116 тілге аударылған. Алайда Түркиядағы Абайдың болмысы тек әдеби аудармалармен шектелмейді: 2021 жылы Стамбулдың Зейтинburnu ауданында ашылған Абай Құнанбайұлы көшесі; Анкараның Мамак ауданындағы Түркия-Қазақстан достық саябағындағы Абай бюсті; және Анталиядағы еске алу тақтасы қазақ әдеби мұрасының Түркияның қоғамдық кеңістігінде

kurulması somut bir hedef olarak belirlenmiş, 2013 Gebele Bildirisi'nde ortak alfabe hazırlanması ve ortak ders kitapları (tarih, edebiyat) gibi doğrudan dil ve kültür politikasıyla bağlantılı kararlar alınmıştır. 2014 Bodrum Zirvesi ise "Türk Üniversiteler Birliği ve Yükseköğretim Alanı Oluşturma Yönergesi"nin onaylanması ve Orhun Süreci'nin resmîleştirilmesiyle bu evrimin kurumsallaşma aşamasını temsil etmektedir (Mert, 2015).

Bu kronolojik okuma, Mert'in (2015) dikkat çektiği önemli bir eğilimi doğrulamaktadır: İlk zirvelerdeki genel iyi niyet bildirileri, son yıllarda yerini somut, uygulanabilir ve sürdürülebilir kararlara bırakmıştır. Eğitim alanı, bu olgunlaşmanın en görünür olduğu alandır zira 1994'te "burslu öğrenci değişimi" düzeyinde olan iş birliği, 2014'te "ortak yükseköğretim alanı" vizyonuna evrilmiştir. Bu evrim, Türkiye-Kazakistan eğitim ilişkilerinin iki taraflı ilişkinin ötesine geçerek Türk dünyasının çok taraflı entegrasyon sürecinin yapısal bir bileşeni hâline geldiğini göstermektedir.

2.5.1. Türk Üniversiteler Birliği ve Yükseköğretim İş Birliği

Türk dünyasında yükseköğretim iş birliğinin çok taraflı çerçevesi, Türk Konseyi (bugünkü TDT) zirve kararlarıyla şekillenmiş ve 2013'te Türk Üniversiteler Birliğinin

бекітілгенін көрсетеді. Бұл жай мәдени алмасудан әлдеқайда асып түседі; ол қоғамдық кеңістік саясатына қазақ мәдениетін енгізуді білдіреді.

Біздің ортақ мәдени мұрамыздың ең әмбебап көріністерінің бірі- Наурыз дәстүрі. 2009 жылы ЮНЕСКО-ның Материалдық емес мәдени мұралар тізіміне енгізіліп, 2010 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы 21 наурызды «Халықаралық Наурыз күні» деп жариялаған бұл көктем мейрамы Түркия мен Қазақстанның ортақ мәдени сілтемелерінің органикалық мұрасын бейнелейді. TÜRKSOY-дың 2017 жылғы Мәдениет астанасы ретінде Түркістанды ашу мен TRT Avaz телеарнасын іске қосуды Наурызға сәйкестендіру туралы шешімі (Çiftçi-Akyel-Özejder, 2021) осы дәстүрдің мәдени дипломатияның символдық күнтізбесіндегі орталық мәртебесін көрсетеді.

2.5. Түркия–Қазақстан білім беру қатынастары

Түрікпен-Қазақстан білім беру қатынастары 1991-2026 жылдар аралығында үш деңгейлі құрылымға ие болды. Оларға Ахмет Йесеви университеті сияқты бірлескен университет, көпжақты желілер (Түрік университеттері одағы, Орхон алмасу бағдарламасы) және саммит шешімдерімен қалыптасқан саяси шеңберлер жатады. Бұл үш деңгей тәуелсіздік алғаннан кейінгі түрік әлеміндегі білім беру

(TÜRKÜNİB) kurulmasıyla kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Birliğin kuruluşunda Kazakistan'dan dört üniversite kurucu üye olarak yer almıştır. TÜRKÜNİB, Ekim 2025 itibarıyla yüzün üzerinde üye üniversiteyi bünyesinde barındırmakta olup öğrenci ve öğretim üyesi hareketliliği, ortak araştırma projeleri ve bölgesel yükseköğretim standartlarının uyumlaştırılması alanlarında faaliyet göstermektedir.

TÜRKÜNİB, eşit ortaklık ilkesiyle çalışan koordinatörlük olarak konumlanmakta ve karşılıklı anlaşmalardan farklı olarak Orhun Değişim Programı, ortak diploma tanınırlığı çalışmaları, Bologna Süreci uyumu gibi çok taraflı mekanizmaları yönetmektedir. Türk Devletleri Teşkilatının "2040 Vizyonu" belgesi de üye ülkeler arasında yükseköğretim alanı oluşturulmasını öncelikli hedefler arasında saymaktadır.

2.5.2. Ahmet Yesevi Üniversitesi

Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Türkiye-Kazakistan eğitim ilişkilerinin en köklü ve en sembolik kurumudur. 1991'de Cumhurbaşkanları Turgut Özal ve Nursultan Nazarbayev'in kişisel inisiyatifiyle başlayan süreç, 31 Ekim 1992'de imzalanan hükûmetler arası anlaşmayla resmîleşmiştir. Üniversitenin Türkistan şehrinde -Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesinin bulunduğu ve Kazakistan'ın "manevi başсаласындағы ынтымақтастықтың «ниет декларацияларынан» «нақты институционалдық құрылымдарға» дейінгі дамуын көрсетеді.

Түрік әлемінің саммит декларацияларында білімге басымдық берудің эволюциясы өңірлік ынтымақтастықтың жетілу үдерісін көрсетеді (Girgin, 2021). 1994 жылғы Стамбул саммитінде білім министрліктері арасындағы ынтымақтастықты институционаландыру және шәкіртақылық студенттер алмасу бағдарламалары үшін жалпы құрылымдар қалыптастырылды, ал 1998 жылғы Астана саммиті Орталық Азияның білім беру реформаларын қолдауды күн тәртібіне енгізді. 2010 жылғы Стамбул саммитінде университетаралық одақ құру нақты мақсат ретінде қойылды, ал 2013 жылғы Гебеле декларациясында тіл мен мәдениет саясатына тікелей байланысты мәселелер бойынша, мысалы, ортақ әліпби мен бірлескен оқулықтар (тарих, әдебиет) дайындау жөнінде шешімдер қабылданды. 2014 жылғы Бодрум саммитінде «Түрік университеттері одағы мен жоғары білім аймағын құру жөніндегі нұсқаулықтар» мақұлданып, Орхон процесі ресімделді, бұл дамудың институционалдану кезеңін білдіреді (Mert, 2015).

Бұл хронологиялық талдау Мертің (2015) атап өткен маңызды үрдісті растайды: алғашқы саммиттердегі ізгі ниет туралы жалпы декларациялар соңғы

kenti" olarak kabul edilen tarihî merkezde konumlandırılması, kurumun yalnızca eğitim açısından değil kültürel ve sembolik bir işlev de üstlendiğini göstermektedir.

Ahmet Yesevi Üniversitesinin Türkiye-Kazakistan eğitim ilişkilerindeki önemi, salt öğrenci sayılarının ötesindedir. Üniversite, eşit ortaklık modeli ve çok dilli eğitim yapısıyla Türk dünyasında ortak üniversite kurumlarının ilk örneğini oluşturmuştur. Bu model, daha sonra Kırgızistan'daki Manas Üniversitesi (1995) ve Azerbaycan'daki Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi (2024) gibi kurumlar için de esin kaynağı olmuştur.

2.5.3. Öğrenci Hareketliliği ve Burs Programları

Türkiye-Kazakistan arasındaki öğrenci hareketliliği, çok sayıda program ve mekanizma aracılığıyla sürdürülmektedir. Türkiye Bursları programı kapsamında 2024-2025 döneminde 300 Kazak öğrenci burs almış olup program kapsamında Türkçe dil kursu, sağlık sigortası, barınma ve ulaşım desteği sağlanmaktadır. Kazakistan tarafında ise 1993'te Nazarbayev inisiyatifiyle kurulan Bolaşak Uluslararası Burs Programı, 10.000'i aşkın Kazak öğrencinin 32'den fazla ülkede - Türkiye dâhil - yükseköğrenim görmesini desteklemiştir. 1991'den bu yana 10 binden fazla Kazak öğrenci Türkiye üniversitelerinden mezun olmuş; Kazakis-

жылдары нақты, іске асырылатын және тұрақты шешімдеріне жол берді. Білім беру саласы- осы жетілудің ең айқын көрінетін жері, себебі 1994 жылы «ғылыми гранттық негіздегі студент алмасу» деңгейінде болған ынтымақтастық 2014 жылға қарай «бірлескен жоғары білім аймағы» тұжырымдамасына айналды. Бұл даму Түркия мен Қазақстан арасындағы білім беру қатынастарының екіжақты сипаттан асып, түрік әлемінің көпжақты интеграциялық үдерісінің құрылымдық бөлігіне айналғанын көрсетеді.

2.5.1. Түрік университеттері одағы және жоғары білім саласындағы ынтымақтастық

Түрік әлеміндегі жоғары білім саласындағы көпжақты ынтымақтастық шеңбері Түрік Кеңесінің (қазіргі TDT) саммит шешімдері арқылы қалыптасып, 2013 жылы Түрік университеттері одағының (TÜRKÜNİB) құрылуымен институционалдық құрылымға ие болды. Одақты құру кезінде Қазақстаннан төрт университет негізін қалаушы мүшелер ретінде қатысты. 2025 жылғы қазан айына қарай TÜRKÜNİB жүзден астам мүше университеттен тұрады және студенттер мен академиялық қызметкерлердің мобильділігі, бірлескен ғылыми-зерттеу жобалары және өңірлік жоғары білім стандарттарын үйлестіру салаларында белсенді жұмыс істейді.

tan'dan 2026 itibarıyla Türkiye üniversitelerinde 13 binden fazla lisans, lisansüstü düzeyde öğrenci eğitim görmektedir. Mevlana ve Orhun gibi programlarla da öğrenci değişimi yapılmaktadır.

Orhun Değişim Programı, çok taraflı öğrenci hareketliliğinin en somut mekanizmasıdır. Türk Üniversiteler Birliği (TÜRKÜNİB) çatısında yürütülen program, Avrupa Kredi Transfer Sistemi (ECTS) uyumlu yapısıyla yedi Türk devletinden öğrencilerin karşılıklı değişimini kolaylaştırmaktadır. 2025-2026 akademik yılında aktif olan program, Türk dünyasında ortak yükseköğretim alanı vizyonunun operasyonel boyutunu temsil etmektedir.

3. Latin Tabanlı Ortak Alfabe ve Gelecekteki Etkileri

3.1. Latin Alfabesinin Küresel Bilgi Dünyasındaki Yeri

Ortak Türk Alfabesi'nin Latin tabanlı olması, yalnızca Türk dünyası için bir tercihin değil küresel bilgi ekosisteminin yapısal gerçekliğinin bir yansımasıdır. Akademik yayımcılıkta İngilizce ve dolayısıyla Latin alfabesi, tartışmasız bir hegemonya sürdürmektedir: Web of Science ve Scopus'ta endekslenen yayınların %90'ından fazlası Latin alfabeli dillerdedir; akademik dergilerin %98'i Latin alfabesiyle yayımlanmaktadır

TÜРКÜНІВ тең серіктестік қағидатына негізделген үйлестіруші орган ретінде қызмет етеді және екіжақты келісімдерден өзгеше түрде Орхон алмасу бағдарламасы, бірлескен дипломдарды мойындау бастамалары және Болонья процесіне сәйкестендіру сияқты көпжақты механизмдерді басқарады. Түрік мемлекеттері ұйымының «Vision 2040» құжатында мүше мемлекеттер арасында жоғары білім аймағын құру да басты мақсаттардың бірі ретінде көрсетілген.

2.5.2. Әхмет Йасауи университеті

Әхмет Йасауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті- түрік-қазақ білім беру қатынастарының ең беделді және символдық мекемесі. Бұл процесс 1991 жылы Президенттер Түргут Өзал бен Нұрсұлтан Назарбаевтың жеке бастамасымен басталып, 1992 жылғы 31 қазанда қол қойылған үкіметаралық келісіммен ресми түрде бекітілді. Университеттің Түркістан қаласында орналасуы- Хожа Ахмет Йасауи мазары тұрған және Қазақстанның «рухани астанасы» саналатын тарихи орталық- бұл мекеменің тек білім беру рөлін ғана емес, сонымен бірге мәдени және символдық рөл атқаратынын көрсетеді.

Түрік-Қазақстан білім беру қатынастарындағы Әхмет Йасауи университетінің маңызы тек студент санымен шектелмейді. Тең серіктестік пен көптілді білім беру

(Bahji vd., 2023; Vera-Baceta vd., 2019). Bu oran, dünya nüfusunun yalnızca %18'inin İngilizce konuştuğu göz önüne alındığında, Latin alfabesinin bilgi üretim ve dağıtım süreçlerindeki yapısal avantajını açıkça ortaya koymaktadır.

İnternet içeriğinde de benzer bir dağılım gözlemlenmektedir. 2026 itibarıyla en çok ziyaret edilen internet sitelerinin yaklaşık %49,5'i İngilizcedir ve İspanyolca, Almanca, Fransızca, Portekizce, İtalyanca, Türkçe ile diğer Latin alfabeli diller dâhil edildiğinde bu oran yaklaşık %85'e ulaşmaktadır (W3Techs, 2026). Dijital altyapı düzeyinde ise durum daha da belirgindir: ASCII kodlama sistemi Latin karakterleri temel almakta, programlama dillerinin söz dizimi, açık kaynak platformların dokümantasyonu ve küresel yazılım ekosistemi büyük ölçüde Latin alfabesi üzerine inşa edilmiştir. Avrupa Birliği'nin 24 resmî dilinin 22'si Latin alfabesiyle yazılmaktadır ve başlıca uluslararası kuruluşların çalışma dilleri de ağırlıklı olarak Latin tabanlıdır.

Bu verilerin Ortak Türk Alfabesi bağlamındaki anlamı nettir: Kiril alfabesiyle yazılan Türk dilleri, küresel bilgi ekosisteminin kenarında konumlanmakta ve bu ekosisteme erişimde yapısal bir dezavantajla karşı karşıya kalmaktadır. Latin alfabesine geçiş, bu dezavantajı tek başına ortadan kaldırmaz, ancak dijital keşfedilebilirlik, arama

құрылымының үлгісі арқылы университет Түрік-Қазақ білім беру қатынастары аясында алғашқы бірлескен университеттік институттың үлгісін қалыптастырды. Бұл үлгі кейіннен Қырғызстандағы Манас университеті (1995) мен Әзірбайжандағы Түрік-Әзірбайжан университеті (2024) сияқты мекемелерге шабыт көзі болды.

2.5.3. Студенттердің мобильділігі және шәкіртақы бағдарламалары

Түркия мен Қазақстан арасындағы студенттердің мобильділігі кең ауқымды бағдарламалар мен механизмдер арқылы қамтамасыз етіледі. «Түркия шәкіртақылары» бағдарламасы аясында 2024-2025 оқу жылына 300 қазақстандық студент шәкіртақы алды; бағдарлама түрік тілі курстарын, медициналық сақтандыруды, тұру және көліктік қолдауды қамтамасыз етеді. Қазақстан тарапынан 1993 жылы Назарбаевтың бастамасымен құрылған «Болашақ» халықаралық стипендия бағдарламасы Түркияны қоса алғанда 32-ден астам елде жоғары білім алуға 10 000-нан астам қазақстандық студенттерге қолдау көрсетті. 1991 жылдан бері 10 000-нан астам қазақстандық студент түрік университеттерін бітірді; 2026 жылға қарай бакалавриат пен магистратурада түрік университеттерінде 13 000-нан астам қазақстандық студент оқып жатыр. Студенттер алмасуы

motoru optimizasyonu ve çapraz platform uyumluluğu gibi teknik boyutlarda somut bir avantaj sağlar. Bu, ortak alfabe argümanının abartılı bir iddiaya değil, ölçülebilir bir altyapısal iyileşmeye dayandığı anlamına gelmektedir.

Bununla birlikte, Unicode standardının yaygınlaşması ve makine çevirisi teknolojilerindeki gelişmeler, alfabe farklılığının yarattığı engelin zamanla azaldığı yönünde bir karşı argüman sunmaktadır. Unicode, Kiril dâhil hemen hemen her yazı sisteminin dijital ortamda temsil edilmesini mümkün kılmakta; sinirsel makine çevirisi sistemleri ise farklı yazı sistemleri arasında giderek daha yüksek doğrulukla çeviri yapabilmektedir (s. Johnson, Schuster vd., 2017, s. 345-346). Bu teknolojik gelişmeler alfabe bariyerini azaltmakta, ancak ortadan kaldırmamaktadır. Arama motorlarının çapraz alfabe indeksleme kapasitesi hâlâ sınırlıdır, Latin tabanlı içerik dijital algoritmalarda sistematik olarak daha yüksek görünürlük elde etmektedir ve akademik endeksleme sistemleri Latin alfabeli yayınları güçlü biçimde kayırmaya devam etmektedir.

3.2. 1926'dan 2024'e Türk Dünyasında Alfabe Çalışmaları

Türk dünyasında ortak bir Latin alfabesi ideali, kökleri itibarıyla 1926 Bakü Kongresi'ne kadar uzanmaktadır. Kongre'nin 101'e Mevlana және Orhun сияқты бағдарламалар арқылы да жүзеге асырылады.

Орхон алмасу бағдарламасы- көпжақты студенттер мобильділігінің ең нақты механизмі. Түрік университеттері одағы (TÜRKÜNİB) аясында жүзеге асырылатын бұл бағдарлама жеті түрік тілінде сөйлейтін елдердің студенттерін Еуропалық кредиттерді тасымалдау жүйесіне (ECTS) сәйкес құрылымы арқылы өзара алмасуды қамтамасыз етеді. 2025-2026 оқу жылында жүзеге асатын бұл бағдарлама түрік әлеміндегі ортақ жоғары білім беру кеңістігі туралы көзқарастың іске асыру аспектісін білдіреді.

3. Латын негізіндегі ортақ әліппенің және оның болашақ салдарының

3.1. Латын әліпбиінің жаһандық ақпараттық кеңістіктегі орны

Түрік әлемінің ортақ әліпбиі латын жазуына негізделгені тек түрік әлемінің талғамы емес, ол жаһандық білім экожүйесінің құрылымдық шындығының көрінісі. Академиялық баспа ісінде ағылшын тілі, демек латын жазуы, даусыз үстемдікке ие: Web of Science және Scopus-та индекстелген басылымдардың 90%-нан астамы латын әріптерімен жазылған; академиялық журналдардың 98%-ы латын әліпесін пайдалана отырып жарияланады (Bahji және т.б., 2023; Vera-Baceta, 2019). Әлем халқының тек

karşı 7 oyla kabul ettiği Latin alfabesine geçiş tavsiyesi, 1926-1940 yılları arasında Yañalif sistemi olarak Azerbaycan'dan Yakutistan'a geniş bir coğrafyada uygulanmıştır (Buran, & Alkaya, 2013). Dönemin dil politikaları çerçevesinde 1939-1940'taki zorunlu Kiril alfabesine geçirme politikası ile bu birlik kırılmış ve Türk halkları yetmiş yıl boyunca birbirinden farklı Kiril varyantlarıyla yazmak durumunda kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Latin alfabesine dönüş süreci ilk olarak Azerbaycan'da başlamış (1991 kararı, 2001 zorunlu geçiş; UPI, 2001), Azerbaycan'ı Özbekistan (1993 kararı, geçiş hâlâ devam etmekte; RFE/RL, 2021) ve Türkmenistan (1993 kararı, 1999 güncellemesi) izlemiştir.

Ortak alfabenin gerçek etkisi, dijital altyapı entegrasyonu, bilgi erişimi, terminoloji birliği ve eğitim materyali paylaşımı gibi altyapısal boyutlarda beklenmektedir.

Ortak bir Türk dünyası alfabesi oluşturma girişiminin modern dönemdeki ilk somut adımı, 18-20 Kasım 1991 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen "Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu"dur. Bu sempozyumda Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Özbekistan'dan bilim insanları, 34 harfli bir çerçeve alfabe önerisini tartışmışlardır (Abdieva, 2017; Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu Sonuç Bildirisi, 1992; Yılmaz, 2019). Ancak bu teklif, yeni bağımsızlığını kazanan cum-

18%-ы ағылшын тілін сөйлейтінін ескерсек, бұл көрсеткіш білім өндіру және тарату үдерістерінде латын әліпбиінің құрылымдық артықшылығын айқын көрсетеді.

Ұқсас таралымды онлайн мазмұнда да байқауға болады. 2026 жылға қарай ең көп қаралатын веб-сайттардың шамамен 49,5%-ы ағылшын тілінде, ал испан, неміс, француз, португал, итальян, түрік және басқа латын жазуына негізделген тілдерді қосқанда бұл көрсеткіш шамамен 85%-ға дейін өседі (W3Techs, 2026). Цифрлық инфрақұрылым деңгейінде жағдай одан да айқын: ASCII кодтау жүйесі латын таңбаларына негізделген, ал бағдарламалау тілдерінің синтаксисі, ашық бастапқы кодты платформалардың құжаттамасы және жаһандық бағдарламалық қамтамасыз ету экожүйесі негізінен латын әліппесіне негізделген. Еуропалық Одақтың 24 ресми тілінің 22-сі латын әліппесімен жазылады, ал ірі халықаралық ұйымдардың жұмыс тілдері де негізінен латын әліппесіне негізделген.

Ортақ түрік әліппесі контекстінде бұл деректердің маңызы айқын: кириллица әліппесімен жазылатын түрік тілдері жаһандық ақпараттық экожүйенің шеткі аймағында орналасқан және осы экожүйеге қол жеткізуде құрылымдық кемшілікке ұшырайды. Латын әліппесіне көшу бұл кемшілікті өздігінен жоймай-

huriyetlerin iç siyasi dinamikleri ve Sovyet Dönemi'nden miras kalan Kiril altyapısının ağırlığı nedeniyle siyasi zeminde bir karşılık bulamamıştır. Aradan geçen otuz yılda her Türk cumhuriyetinin kendi ulusal Latin alfabesini bağımsız olarak tasarlaması ve bu alfabelerin birbirleriyle önemli farklılıklar içermesi, 1991 teklifinin zamanlamasının erken olduğunu, ancak ihtiyacın ortadan kalkmadığını göstermiştir.

Ortak alfabe idealinin kurumsal bir zemine kavuşması, 2022-2024 yılları arasındaki yoğun komisyon çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. 2022 Eylül'ünde Bursa'da düzenlenen çalıştayla başlayan süreç, 28-29 Mayıs 2023'te Astana'daki birinci resmî komisyon toplantısıyla kurumsallaşmış; 9-11 Eylül 2024'te Bakü'deki üçüncü toplantıda 34 harfli Latin tabanlı bir çerçeve alfabe üzerinde uzlaşı sağlanmıştır. Komisyon çalışmalarına TDK Başkanı Prof. Dr. Osman Mert ile Uluslararası Türk Akademisi Başkanı Prof. Dr. Şahin Mustafayev'in yanı sıра Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Azerbaycan temsilcileri katılmıştır.

Üzerinde uzlaşılan 34 harfli alfabe, 29'u Türkiye Türkçesinin kullandığı harfler olmak üzere Ä, Ñ, Q, X ve Ū harflerinden oluşmaktadır. Bu beş ek harf, Türkiye Türkçesinde bulunmayan ancak diğer Türk dillerinde işlevsel olan fonemleri karşılamaktadır. Bu tasarım, yapılırken ilk toplantıda

ды, бірақ цифрлық табылушылық, іздеу жүйесін оңтайландыру және кросс-платформалық үйлесімділік сияқты техникалық салаларда айқын артықшылық береді. Бұл ортақ әліппені қолдау артық айтылған талапқа емес, өлшенетін инфрақұрылымдық жақсартуға негізделгенін көрсетеді.

> Ортақ әліпбидің шынайы әсері цифрлық инфрақұрылым интеграциясы, ақпаратқа қол жеткізу, терминология бірлігі және оқу материалдарын бөлісу сияқты инфрақұрылымдық өлшемдерде күтіледі.

Дегенмен, Unicode стандартының кеңінен енгізілуі мен машиналық аударма технологияларының дамуы әліппенің айырмашылықтарынан туындайтын кедергінің уақыт өте келе әлсірегеніне қарсы дәлел ұсынады. Unicode кириллицаны қоса алғанда, дерлік барлық жазу жүйесін сандық түрде көрсетуге мүмкіндік береді; ал нейрондық машиналық аударма жүйелері әртүрлі жазу жүйелері арасындағы аударманы күннен-күнге жоғары дәлдікпен орындай алады (Johnson, Schuster және т.б., 2017, 345–346 беттер). Бұл технологиялық жетістіктер әліпби кедергісін азайтып жатыр, бірақ оны толық жоймайды. Іздеу жүйелерінің әртүрлі жазу жүйелерін индекстеу мүмкіндігі әлі де шектеулі; латын алфавитіне негізделген мазмұн сандық алгоритмдерде үнемі жоғары көрініс табады, ал академиялық индекстеу жүйелері латын

alınan ilke kararlarına (1. Aynı sesler aynı harflerle işaretlenecek, 2. Her lehçenin kendine has ses özellikleri dikkate alınacak, 3. Sadece fonem değeri taşıyan sesler işaretlenecek.) uyulmuş ve her devletin standart dilinde yer alan fonemler ve bunların harf karşılıkları ayrı ayrı tartışılmış; her biri ayrı ayrı komisyonun onayına sunulmuş ve tamamı oy birliğiyle kabul edilmiştir.

Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonunca her ülke için ayrı ayrı belirlenen -bir ile üç harf arasında farklılık arz eden- alfabeler Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan parlamentolarında kabul edilip devlet başkanlarınca onaylanması durumunda, bir Kazak vatandaşının Kazak alfabesiyle yazdığı metni, minimal adaptasyonla bir Türk veya Azerbaycanlı okuyucu okuyabilecektir. Metnin anlaşılabilirlik oranı ise dilsel yakınlık, bağlam ve terminoloji ortaklığına bağlı olarak lehçeler arasında farklılık arz edecektir.

3.3. Ortak Alfabenin Dil, Kültür ve Eğitim Alanına Olası Etkileri

Bu bölümde, 34 harfli Ortak Türk Alfabesi'nin dil, kültür ve eğitim alanlarında beklenen etkileri, mevcut kanıtlar ve karşılaştırmalı deneyimler ışığında değerlendirilmiştir. Tartışmanın çıkış noktası olarak şu temel çerçeveyi vurgulamak gerekmektedir: Ortak alfabe, Türk dilleri arasında konuşma dili düzeyinde karşılıklı anlaşılabilirliği doğ-

алфавитіндегі басылымдарға басымдық беруді жалғастыруда.

3.2. 1926 жылдан2024 жылға дейін: Түрік әлеміндегі әліппені зерттеулер

Түрік әлемінде ортақ латын әліппесі идеалының тамыры 1926 жылғы Баку конгресіне барып тіреледі. Конгресте 101 дауысқа қарсы 7 дауыспен қабылданған латын әліппесіне көшу жөніндегі ұсыныс 1926-1940 жылдары Әзірбайжаннан Якутияға дейінгі кең географиялық аймақта Яңалиф жүйесі ретінде іске асырылды (Buran & Alkaya, 2013). Сол кезеңнің тіл саясаты аясында 1939-1940 жылдары кириллицаға міндетті көшу саясаты бұл бірлікті бұзып, түрік халықтарын жетпіс жыл бойы кириллицаның әртүрлі нұсқаларын қолдануға мәжбүр етті. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін латын әліппесіне қайта оралу процесі алдымен Әзірбайжанда (1991 жылғы шешім, 2001 жылы міндетті түрде ауысу; UPI, 2001) басталып, одан кейін Өзбекстанда (1993 жылғы шешім, ауысу әлі де жалғасуда; RFE/RL, 2021) және Түрікменстан (1993 жылғы шешім, 1999 жылғы жаңарту).

Қазіргі заманғы кезеңде ортақ түркі әлемінің әліппесін құруға бағытталған алғашқы нақты қадам 1991 жылғы 18-20 қарашада Стамбулда өткен «Қазіргі түркі әліппелерінің халықаралық симпозиумы» болды. Осы симпозиумда Әзірбайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Түркия және

rudan artıran bir araç değildir. Ancak ortak alfabe özellikle insanla, kültürle ilgili temel kavramların aynı olan sözcüklerini her ne kadar fonetik ve morfolojik farklılıklar olsa da görünür kılacak; bu da kısa ve orta vadede halklar üzerinde ciddi bir psikolojik etki doğuracaktır. Böylece Türk Cumhuriyetlerindeki halklar kendilerinin aynı kökten geldiklerinin, aynı ulu çınarın birer dalı olduklarının farkına delillerle, hissederek varacaklardır. Bugün Türkçe-Kazakça yazı dilleri düzeyindeki anlaşılabilirlik oranı yaklaşık %40 dolayında olsa da (Lindsay, 2015, s. 109) ortak alfabeye geçişle bu oran artacak, bilgi paylaşımı daha rahat yapılabilecektir. Ortak alfabenin gerçek etkisi, dijital altyapı entegrasyonu, bilgi erişimi, terminoloji birliği ve eğitim materyali paylaşımı gibi altyapısal boyutlarda beklenmektedir.

3.3.1. Ortak Alfabenin Dil Alanına Olası Etkileri

Ortak alfabenin dil alanındaki birincil etkisi, konuşma düzeyinde değil yazı düzeyinde kendini gösterecektir. Türkçe ve Kazakça arasındaki yazılı anlaşılabilirlik oranının, ortak alfabeyle mevcut durumun çok daha üzerinde olacağı tahmin edilmektedir. Ortak Türkçe söz varlığının önemli bir bölümü, fonetik ve morfolojik farklılıklara rağmen yazılı biçimde tanınabilir durumdadır. Ortak Latin alfabesi, bu yazılı tanınabilirliği artıран Өзбекстан ғалымдары 34 әріптік негізгі әліппенің жобасын талқылады (Abdieva, 2017; Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu Sonuç Bildirisi, 1992; Yılmaz, 2019). Алайда бұл ұсыныс жаңа тәуелсіздік алған республикалардың ішкі саяси динамикасы мен Кеңес дәуірінен мұраға қалған кириллилік инфрақұрылымның үстемдігіне байланысты саяси қолдау таба алмады. Өткен отыз жыл ішінде әрбір түрік республикасы өз бетінше ұлттық латын әліппесін әзірлеп, осы әліппелердің бір-бірінен елеулі айырмашылықтары бар екендігі 1991 жылғы ұсыныстың мерзімінен бұрын болғанын көрсетті, алайда қажеттілік әлі де жойылған жоқ.

2022-2024 жылдары аралығындағы комиссияның қарқынды жұмысы нәтижесінде ортақ әліппені енгізу бастамасы институционалдық негізге ие болды. 2022 жылғы қыркүйекте Бурсада өткен семинардан басталған бұл процесс 2023 жылғы 28-29 мамырда Астанада өткен алғашқы ресми комиссия отырысында ресімделді; 2024 жылғы 9-11 қыркүйекте Бакуда өткен үшінші отырыста латын әліппесіне негізделген 34 әріпті жүйелі алфавит бойынша келісімге қол жеткізілді. Комиссия жұмысына ТДК президенті профессор Осман Мерт пен Халықаралық Түрік академиясының президенті профессор Шахин Мустафаев, сондай-ақ Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан және Әзірбайжан өкілдері қатысты.

bir çarpan işlevi görecektir: Türkiye'den bir okuyucu, Kiril alfabesi ile yazılmış Kazakça bir metni çözümlemek için önce alfabe engelini aşmak zorundayken, Latin tabanlı ortak alfabe ile bu engel ortadan kalkacak ve okuyucu doğrudan sözcük düzeyindeki anlam çıkarımına geçebilecektir.

Dijital altyapı boyutunda ise etkiler daha somut ve ölçülebilir olacaktır. Çapraz dil bilgi erişimi alanındaki araştırmalar, farklı yazı sistemlerinin arama ve indeksleme süreçlerinde ek karmaşıklık yarattığını ortaya koymaktadır; farklı yazı sistemleri ayrı kodlama şemaları gerektirmekte, arama motorları yazı normalizasyonu işlemleri uygulamak zorunda kalmakta ve transliterasyon süreçleri bilgi kaybına yol açmaktadır. Birleşik Latin tabanlı indeksleme, bu hesaplama yükünü azaltarak bölgesel içerik platformları için altyapı maliyetlerini düşürmektedir. 22 Türk dilini kapsayan geniş ölçekli bir makine çevirisi çalışması (Mirzakhalov vd., 2021), farklı yazı sistemlerinin aynı dil modelinde tutarlı biçimde temsil edilememesinin başarımı olumsuz etkilediğini göstermekte ve çözüm olarak yazı birliği uygulamaktadır: Çalışmada Özbekçe metinler Latin'e, Karakalpakça metinler Kiril'e standartlaştırılmıştır. Genel ilke olarak ortak yazı sistemi transliterasyon kaynaklı bilgi kaybını ortadan kaldırarak diller arası aktarım öğrenimini kolaylaştırmaktadır (Amrhein & Sennrich, 2020; Mirzakhalov vd., 2021).

Келісілген 34 әріпті әліппе Ä, Ñ, Q, X және Ū әріптерінен тұрады, олардың 29-ы түрік тілінде қолданылады. Бұл бес қосымша әріп түрік тілінде жоқ, бірақ басқа түркі тілдерінде қызмет атқаратын фонемаларды білдіреді. Бұл жоба алғашқы жиналыста қабылданған қағидаларға сәйкес әзірленді (1. Бірдей дыбыстар бірдей әріптермен белгіленсін, 2. Әр диалектінің ерекше фонетикалық сипаттамалары ескерілсін, 3. Тек фонемалық мәнге ие дыбыстар белгіленсін). Әр елдің мемлекеттік тіліндегі фонемалар мен оларға сәйкес әріптер сайтында бөлек талқыланды; әрқайсысы комиссияға мақұлдауға жеке ұсынылып, барлығы бір ауыздан қабылданды.

Егер әліппелер- бірден үшке дейін әріппен ерекшеленетін және Түрік әлемінің бірлескен әліппе комиссиясы тарапынан әр елге жеке-жеке анықталған-Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстан парламенттерімен қабылданып, мемлекет басшылары мақұлдаса, қазақ әліппесімен жазылған мәтінді түрік немесе әзірбайжан оқырманы минималды бейімдеумен оқи алады. Дегенмен, мәтіннің түсініктілік дәрежесі тілдік жақындыққа, контекстке және ортақ терминологияға байланысты диалектілер арасында әртүрлі болады.

Terminoloji alanında ise Ortak Türk Alfabesi, hâlihazırda devam eden iki paralel projenin - TDK'nin Türk Dünyası Terim Bankası ve Türk Akademisinin terminoloji sözlükleri - işlevsel etkinliğini doğrudan artıracaktır. 2024 yılında kurulan Türk Dünyası Terim Komisyonu, iki aşamalı bir strateji izlemektedir: Birinci aşamada her bilim alanında Türk dillerindeki ortak ve farklı terimler haritalanacak; ikinci aşamada yeni oluşturulacak terimler için mümkün olduğunca ortak Türkçe sözcük kökleri kullanılacaktır. Türk lehçelerindeki sözcük kökleri büyük ölçüde ortaktır ve Türkçe söz varlığının önemli bir kısmı fonetik ve morfolojik farklılıklar arz etse de aynı köklere dayanmaktadır. Bu da benimsenen stratejinin dilsel temelini güçlendirmektedir.

Bu yapısal ortaklık, terminoloji birliği çalışmalarını yapay bir uygulama olmaktan çıkararak dilsel gerçekliğe dayanan doğal bir süreç hâline getirmektedir. Ortak alfabe, bu sürecin vazgeçilmez bileşenidir (Kassymova vd., 2024). Zira standartlaştırılmış bir yazı sistemi olmaksızın terminoloji eşleştirmesi, farklı Kiril ve Latin varyantları arasında sürekli transliterasyon gerektiren verimsiz bir süreç olarak kalacaktır.

Terminoloji birliğinin potansiyel getirileri somut ve ölçülebilirdir. Bilimsel ve teknik alandaki terim birliği, ticari ilişkilerin geliştirilmesini ve sınır ötesi bilgi paylaşımının

3.3. Бірдей әліппенің тіл, мәдениет және білім беру салаларына ықтимал әсері

Осы бөлімде 34 әріптен тұратын Бірыңғай түрік әліппесінің тіл, мәдениет және білім салаларындағы күтілетін әсерлері бар деректер мен салыстырмалы тәжірибелер негізінде бағаланды. Талқылауды бастау үшін келесі негізгі қағиданы айқындау қажет: Бірыңғай әліппе түркі тілдерінде ауызша сөйлеу деңгейінде өзара түсіністікті тікелей жақсартатын құрал емес. Алайда ортақ әліппе адамзат пен мәдениетке қатысты негізгі ұғымдарды білдіретін сөздерді (фонетикалық және морфологиялық айырмашылықтарға қарамастан) көзге көрінетіндей етеді, бұл қысқа және орта мерзімде халықтарға елеулі психологиялық әсер етеді. Осылайша, түрік республикаларының халықтары дәлелдер арқылы және оны сезіммен сезіне отырып, бірдей тамырдан шыққандарын және бір мықты ағаштың бұтақтары екендерін түсінеді. Қазіргі жазбаша түрік және қазақ тілдері арасындағы өзара түсініктілік деңгейі шамамен 40 пайызды құрайды (Lindsay, 2015, 109-бет), бірақ ортақ әліппеге көшу бұл көрсеткішті арттырып, ақпарат алмасуды жеңілдетеді. Жалпы әліппенің шынайы әсері цифрлық инфрақұрылымды интеграциялау, ақпаратқа қолжетімділік, терминологиялық бірлік және оқу-әдістемелік материалдарды бөлісу сияқты инфрақұрылымдық салаларда сезіледі деп күтілуде.

kolaylaşmasını doğrudan destekleyecektir. Türk Akademisinin üç alanda (dil bilimi, ekonomi, askerî terminoloji) tamamladığı terim sözlüğü projesi, bu sürecin ilk somut ürünüdür; projenin 37 alana genişletilmesi hedeflenmektedir.

Dil alanındaki bu olası etkilere ilişkin önemli bir sınırlama da kayda geçirilmelidir. Lindsay'in (2010) kapsamlı çalışması, Türk dilleri arasındaki karşılıklı anlaşılabilirliğin birincil belirleyicisinin fonolojik mesafe olduğunu, yazı sistemi birliğinin bu mesafeyi sınırlı düzeyde etkileyeceğini, yazı dili düzeyinde ise anlaşılabilirliği ölçülebilir düzeyde artırabileceğini göstermiştir. Yani ortak alfabe, konuşma dilindeki anlaşılabilirlik sorununun çözümü değil, dijital altyapı entegrasyonunun, büyük dil modellerinin, bilgi paylaşımının en önemli aracıdır. Bu ayrımın net biçimde kavranması, gerçekçi beklentilerin oluşturulması açısından kritik önem taşımaktadır.

3.3.2. Ortak Alfabenin Kültür Alanına Olası Etkiler

Ortak alfabenin kültür alanındaki en somut etkisi, edebî ve sanatsal ürünlerin Türk dünyası genelinde dolaşım hızını ve erişilebilirliğini artırma potansiyelidir. 2024 Ekim'inde Ankara'da gerçekleştirilen tanıtım etkinliğinde Abay Kunanbayev'in ve Cengiz Aytmatov'un eserlerinin Ortak Türk

3.3.1. Бірлескен әліппенің тілдік салаға ықтимал әсері

Ортақ әліппенің тілдік саладағы негізгі әсері ауызша деңгейде емес, жазбаша деңгейде сезіледі. Түрік және қазақ тілдері арасындағы жазбаша түсініктілік деңгейі ортақ әліппені қолдану жағдайындағы қазіргі көрсеткіштен айтарлықтай жоғары болатыны болжанып отыр. Фонетикалық және морфологиялық айырмашылықтарға қарамастан, ортақ түрік лексикасының едәуір бөлігі жазбаша түрде танылады. Ортақ латын әліппесі бұл жазбаша танымалдықты арттыруда көбейткіш рөлін атқарады: бұрын Түркиядан келген оқырман Қазақстандағы кириллица әліппесінде жазылған мәтінді түсіну үшін әліппе кедергісін еңсеруге мәжбүр болса, латын негізіндегі ортақ әліппе бұл кедергіні жояды да, оқырманға сөз деңгейінде мағынаны тікелей түсінуге мүмкіндік береді.

Цифрлық инфрақұрылым тұрғысынан әсері айқын әрі өлшенетін болады. Тілдер аралық ақпаратқа қол жеткізу саласындағы зерттеулер көрсеткендей, әртүрлі жазу жүйелері іздеу мен индекстеу процестеріне қосымша күрделілік енгізеді; әртүрлі жазу жүйелері бөлек кодтау схемаларын қажет етеді, іздеу жүйелері мәтінді қалыпқа келтіру процестерін қолдануға мәжбүр болады, ал транслитерация процестері ақпараттың жоғалуына әкеледі. Латын тіліне негізделген

Alfabesi ile yayımlanması, bu potansiyelin ilk pilot uygulamalarındandır (TÜRKSOY, 2024). Bu girişim, bir Kazak edebiyatı klasiğinin Kazak Latin harfleriyle yazılmış biçiminin Türkiye'den ve Azerbaycan'dan okuyucularca -anlaşılabilirliği düşük bile olsa- harf düzeyinde erişilebilir, ortak kültürel söz varlığının görünür, anlaşılır hâle gelmesini gösteren iyi bir örnek olmuştur.

Dijital kültür alanında ortak alfabe, içerik keşfedilebilirliği sorununa yapısal bir çözüm sunmaktadır. Günümüzde bir Kazak sanatçının Kiril alfabesiyle paylaştığı dijital içerik, Türkiye'deki arama motorlarında ve sosyal medya platformlarında görünürlük kazanamamakta; aynı şekilde Türkçe kültürel içerik, Kiril harfleriyle arama alışkanlıklarına sahip Kazak kullanıcılara ulaşamamaktadır. Ortak Latin alfabesi, bu dijital görünmezlik duvarını kaldırarak Türk dünyasında çapraz kültürel keşfedilebilirliği kolaylaştıracaktır. Dimaş Kudaybergen'in 2026'da "Türk Dünyası Kültür Elçisi" ilan edilmesi, Türk Dil Kurumunun her yıl Türk Dünyası Edebiyat Ödülleri ve Türk Diline Hizmet Ödülleri vermesi gibi gelişmeler, kültürel akışın kurumsal kanallarla da hızlandığını göstermektedir.

Tarihsel süreklilik perspektifinden bakıldığında ortak alfabe, Köktürk yazıtlarından 1926 Bakü Kongresi'ne, Yañalif'ten günümüze uzanan bir yazı birliği idealinin

бірыңғай индекстеу бұл есептеу жүктемесін азайтып, осылайша өңірлік контент платформаларының инфрақұрылым шығындарын төмендетеді. 22 түркі тілін қамтитын ауқымды машиналық аударма зерттеуі (Mirzakhalov және т.б., 2021) бір тілдік модель шеңберінде әртүрлі жазу жүйелерін біркелкі көрсете алмау өнімділікке теріс әсер ететінін көрсетіп, жазу жүйесін біріктіруді шешім ретінде ұсынады: зерттеу барысында өзбек мәтіндері латын жазуына, қарақалпақ мәтіндері кириллицаға стандартталды. Жалпы қағида бойынша, ортақ жазу жүйесі транслитерациядан туындайтын ақпараттың жоғалуын жою арқылы тілдер аралық тасымалдауды жеңілдетеді (Amrhein & Sennrich, 2020; Mirzakhalov et al., 2021).

Терминология саласында Бірыңғай түрік әліппесі Түрік тілі қауымдастығының (TDK) Түрік әлемі терминологиялық банкі мен Түрік академиясының терминологиялық сөздіктері сияқты екі жүзеге асырылып жатқан параллель жобаның функционалдық тиімділігін тікелей арттырады. 2024 жылы құрылған Түрік әлемінің терминология комиссиясы екі кезеңді стратегияны ұстанады: бірінші кезеңде түрік тілдеріндегі барлық ғылыми салалардағы ортақ және ерекше терминдер картаға түсіріледі; екінші кезеңде жаңа жасалған терминдерді мүмкіндігінше ортақ түрік сөз тамырлары негізінде құру көзделеді. Түрік

çağdaş tezahürüdür ve bu yüzyılda kültürel yakınlaşmayı kolaylaştıran en önemli araçtır. Bu tarihsel derinlik, projenin meşruiyet zeminini güçlendirmektedir.

Optik karakter tanıma (OCR) teknolojileri bağlamında ise ortak alfabe, Türk dünyasının yazılı kültürel mirasının dijitalleştirilmesi için önemli bir kolaylık sağlayacaktır. Latin tabanlı OCR eğitim veri setleri, Avrupa dilleri sayesinde oldukça zengindir. Standartlaştırılmış bir ortak Türk dünyası Latin alfabesi, bu mevcut veri setlerinden transfer öğrenme yoluyla yararlanarak Türk dillerindeki tarihî ve edebî eserlerin dijitalleştirme maliyetlerini düşürecektir. Bu, kültürel koruma ve araştırma erişimi açısından somut bir kazanım olarak değerlendirilebilir.

3.3.3. Ortak Alfabenin Eğitim Alanına Olası Etkileri

Kazakistan'ın Latin alfabesine geçişi, orta ve uzun vadede dijital içeriklere erişimi kolaylaştırarak öğrencilerin küresel bilgi kaynaklarıyla buluşmasını güçlendirecek özellikle bilgi teknolojileri ve yabancı dil öğrenimi alanlarında Latin tabanlı sistemler, öğrencilerin uluslararası akademik literatüre daha hızlı adapte olmasına katkı sağlayacaktır. Bu değişim, Kazakistan'ın her alanda uluslararası sisteme entegrasyonunu destekleyecek; Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ile Kazakistan eğitim ilişkilerini de

тілдеріндегі сөз түбірлерінің көп бөлігі ортақ, және түрік лексикасының едәуір бөлігі фонетикалық және морфологиялық айырмашылықтарға ие болса да, олар бірдей түбірлерге негізделген. Бұл қабылданған стратегияның лингвистикалық негізін нығайтады.

Бұл құрылымдық серіктестік терминологияны үйлестіру әрекеттерін жасанды жаттығудан тілдік шындыққа негізделген табиғи үдеріске айналдырады. Ортақ әліпби- осы процестің ажырамас құрамдас бөлігі (Kassymova, 2024). Стандартталған жазу жүйесі болмаса, терминологияны үйлестіру тиімсіз процесс болып қала береді, себебі ол әртүрлі кириллица мен латын нұсқалары арасында үздіксіз транслитерацияны талап етеді.

Терминологиялық үйлесімділіктің ықтимал пайдасы айқын және өлшенетін. Ғылыми және техникалық салалардағы терминологиялық үйлесімділік коммерциялық қатынастардың дамуын тікелей қолдайды және шекарааралық білім алмасуды жеңілдетеді. Түрік академиясы лингвистика, экономика және әскери терминология салаларында аяқтаған терминологиялық сөздік жобасы осы процестің алғашқы нақты нәтижесі болып табылады; жобаны 37 салаға дейін кеңейту көзделген.

Тіл саласындағы осы ықтимал әсерлерге қатысты маңызды бір шектеуді

olumlu yönde etkileyecektir. Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın, Latin alfabesini kullanıyor olması, diğer Türk Cumhuriyetlerinin de Latin tabanlı ortak alfabeye geçmesi, ülkeler arası akademik iş birliklerini, öğrenci ve öğretim üyesi değişim programlarını, ortak akademik projeleri ve ortak yayın faaliyetlerini, bilgi paylaşımını ciddi düzeyde destekleyecektir (Kazel, 2023; Koparan, 2023). Ortak alfabe, özellikle karşılıklı dil öğrenimi sürecini hızlandıracak; Kazakistan'la diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki kültürel ve akademik yakınlaşmayı artırarak Türk dünyası içindeki entegrasyonu güçlendirecektir.

Türk Üniversiteler Birliği (TÜRKÜNİB) çatısında yüzün üzerinde üniversiteyi kapsayan ağ, Orhun Değişim Programı ile ECTS uyumlu öğrenci hareketliliği ve ortak diploma tanınırlığı çalışmaları, kurumsal altyapının büyük ölçüde hazır olduğunu göstermektedir. Bu altyapının işlevsel etkinliği ise büyük ölçüde eğitim materyallerinin sınır ötesi erişilebilirliğine bağlıdır. Ortak alfabe, aynı ders kitabının minimal adaptasyonla birden fazla Türk devletinde kullanılabilmesini kolaylaştıracaktır. Özellikle ortak tarih, edebiyat ve dil ders kitaplarının geliştirilmesi, 2013 Gebele Zirvesi'nden bu yana zirve bildirgelerinde yer alan bir hedef olup ortak alfabe, bu hedefin teknik ön koşulunu karşılamaktadır.

Öğrenci hareketliliği bağlamında ise алде атап өту керек. Линдсейдің (2010) жан-жақты зерттеуі көрсеткендей, түркі тілдері арасындағы өзара түсінігіштің негізгі анықтаушысы- фонологиялық қашықтық; жазу жүйесінің бірлігі бұл қашықтыққа тек шектеулі дәрежеде әсер етеді; ал жазба тіл деңгейінде ол түсінігіштілікті өлшенетін дәрежеге дейін арттыра алады. Басқаша айтқанда, ортақ әліппе ауызша тілдегі түсініктілік мәселесін шешудің жолы емес, керісінше цифрлық инфрақұрылымды интеграциялау, ірі тілдік модельдер мен ақпарат алмасу үшін ең маңызды құрал болып табылады. Осы айырмашылықты айқын түсіну нақты күтілімдер қалыптастыру үшін аса маңызды.

3.3.2. Бірдей әліппенің мәдени сфераға ықтимал әсері

Мәдениет саласындағы Бірыңғай әліппенің ең айқын әсері- түркі әлемінде әдеби және көркем шығармалардың айналым жылдамдығы мен қолжетімділігін арттыру мүмкіндігінде. 2024 жылғы қазан айында Анкарада өткен насихаттау шарасында Ұлттық түрік әліппесі арқылы Абай Құнанбайұлы мен Чингиз Айтматовтың шығармаларын жариялау осы әлеуеттің алғашқы пилоттық қолданыларының бірін білдіреді (TÜRKSOY, 2024). Бұл бастама қазақ латын әліппесінде жазылған қазақ әдеби классикасының Түркия мен Әзірбайжан оқырмандарына

Bu çerçevenin gerçek etkisi ise yalnızca harflerin standartlaştırılmasıyla değil bu harflerin üzerine inşa edilecek terminoloji bankası, dijital altyapı, büyük dil modelleri, eğitim materyalleri ve kültürel içerik dolaşımıyla belirlenecektir.

fabe engelinin kaldırılmasının etkisi, dil engeliyle karşılaştırıldığında görece sınırlıdır. Ortak alfabe, öğrencilerin adaptasyon sürecinin zorluklarını tamamen ortadan kaldıran bir değişken olmasa da başlangıç aşamasındaki bilişsel yükü yani alfabe çözümleme ihtiyacını ortadan kaldırarak süreci hızlandırma potansiyeli taşımaktadır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin 35. yılında dil, kültür ve eğitim alanlarındaki iş birliği, geçmişe ve geleceğe dönük olmak üzere iki ana eksen üzerinden değerlendirilmiştir. 1991'den 2026'ya Türk devletleri arasında ortaya konan tabloda, önemli kurumsal kazanımlar sağlandığı; Türk Devletleri Teşkilatı ve Teşkilata bağlı TÜRKSOY, Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı, TÜRKPA, TÜRKÜNİB gibi kurum, kuruluşların ve Kazak-Türk Ahmet Yesevi Üniversitesinin ilişkilerin gelişiminde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Geleceğe dönük bölümde ise 2024 yılında üzerinde uzlaşılan 34 harfli Ortak Türk

әліппе деңгейінде қолжетімді болғанының (түсініктілігі төмен болса да) тамаша мысалы болып табылады, осылайша ортақ мәдени лексика көрінетін және түсінікті болады.

Цифрлық мәдениет саласында ортақ әліппе мазмұнды табу мәселесін шешудің құрылымдық шешімін ұсынады. Қазіргі уақытта кириллиница әліппесін пайдалана отырып қазақ суретшісі бөліскен цифрлық контент Түркиядағы іздеу жүйелері мен әлеуметтік желілер платформаларында көрінбейді; сондай-ақ кириллиница әліппесімен іздеуге үйренген қазақ қолданушылары түркі мәдениетінің контентіне қол жеткізе алмайды. Біртекті латын әліппесі осы цифрлық көрінімділік кедергісін жойып, түркі әлемінде мәдениеттер арасындағы табылу мүмкіндігін жеңілдетеді. 2026 жылы Димаш Құдайбергеннің «Түрік әлемінің мәдени елшісі» лауазымына тағайындалуы мен Түрік тілі институтының жыл сайынғы Түрік әлемі әдебиет сыйлықтары мен Түрік тіліне қызмет көрсеткені үшін сыйлықтары мәдени алмасудың институционалдық арналар арқылы да жеделдеп жатқанын көрсетеді.

Тарихи сабақтастық тұрғысынан қарағанда, ортақ әліппе- Ежелгі түрік жазбаларынан 1926 жылғы Баку конгресіне дейін және Яналыфтан бүгінгі күнге дейін созылып келе жатқан жазу бірлігі идеалын қазіргі заманғы көрінісі; ол осы

Alfabesi'nin bu mevcut birikimin üzerine nasıl inşa edilebileceği, dijital altyapı entegrasyonundan terminoloji birliğine, eğitim materyali paylaşımından kültürel keşfedilebilirliğe uzanan bir perspektifle dikkatlere sunulmuştur.

Çalışmada, ortak alfabenin, konuşma dilleri arasındaki karşılıklı anlaşılabilirliği doğrudan artıran bir araç olmadığı ancak konuşma diline göre yazı dili düzeyinde çok daha yüksek bir kavrama potansiyelini ortaya çıkaracağı; sondan eklemeli yapının biçim birimi sınırlarını yazıda şeffaf biçimde görünür kılacağı; bireylerin karşı dildeki metinleri özellikle ortak söz varlığının yoğun olduğu alanlarda, konuşma diline kıyasla çok daha yüksek oranda anlayabileceği vurgulanmıştır.

Ortak alfabenin gerçek etkisi, daha ölçülü ancak daha somut alanlarda aranmalıdır. Mevcut ortak ve farklı terimlerin haritalanması, ardından ortak Türkçe sözcük köklerinin yeni terminoloji üretiminde kullanılması amacıyla hazırlanan Türk Dünyası Terim Bankası projesi, ortak alfabenin doğrudan işlevsel katkı sağlayacağı alandır. Türk lehçelerindeki sözcük köklerinin büyük ölçüde ortak olması, bu çalışmanın dilsel gerçekliğe dayanan bir süreç olmasını mümkün kılmaktadır. Ortak alfabe, bu terminoloji çalışmalarının standartlaştırılmış bir yazı sistemi üzerinde yürütülmesini sağlayarak sürecin verimini artıracaktır.

ғасырда мәдени жақындасуды жеңілдетудің ең маңызды құралы. Бұл тарихи тереңдік жобаның легитимділік негізін нығайтады.

Оптикалық таңбаларды тану (OCR) технологиялары контекстінде ортақ әліппе түрік әлемінің жазба мәдени мұрасын цифрлауға елеулі артықшылық береді. Латын тіліне негізделген OCR оқыту деректер жиынтығы еуропалық тілдердің арқасында аса бай. Түрік әлемі үшін стандартталған ортақ латын әліпбесі осы бар деректер жиынтығын тасымалдау арқылы үйрену (transfer learning) әдісін пайдалана отырып, түрік тілдеріндегі тарихи және әдеби шығармаларды цифрлау шығындарын азайтады. Бұл мәдени мұраны сақтау және зерттеуге қолжетімділік тұрғысынан нақты пайда болып табылады.

> Бұл шеңбердің шынайы әсері тек әріптердің стандартталуымен емес, осы әріптердің негізінде құрылатын терминология банкі, цифрлық инфрақұрылым, үлкен тілдік модельдер, оқу материалдары және мәдени мазмұн айналымы арқылы айқындалады.

3.3.3. Бірыңғай әліппенің білім беру саласына ықтимал әсері

Қазақстанның латын әліппесіне көшуі орта және ұзақ мерзімде цифрлық кон-

Kazakistan, 2017'den bu yana yaptığı çalışmalarla, Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonuna verdiği destekle hem kendi ulusal Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçişini yönetmekte hem de Astana merkezli Uluslararası Türk Akademisi aracılığıyla terminoloji çalışmalarına ev sahipliği yapmaktadır. 1926 Bakü Kongresi'nde Ahmet Baytursynov'un Başkanlık Divanı'nda yer almasından günümüzde Türk Akademisinin Astana'daki merkez ofisine uzanan süreklilik çizgisi, Kazakistan'ın ortak alfabe idealindeki kurucu ve sürdürücü rolünü tarihsel derinliğiyle ortaya koymaktadır.

1926 Bakü Kongresi'nin 100. yıldönümü, Ortak Türk Alfabesi üzerindeki 2024 uzlaşısı ve Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin 35. yılının aynı zaman diliminde kesişmesi, tarihsel bir tesadüf olmaktan öte, bir idealin kurumsallaşma sürecinin olgunlaşmasına işaret etmektedir. Bir asır önce 131 delegenin İsmailiyye Sarayı'nda 101'e karşı 7 oyla kabul ettiği Latin alfabesi tavsiyesi, bugün 34 harfli bir çerçeve alfabe olarak somutlaşmıştır. Bu çerçevenin gerçek etkisi ise yalnızca harflerin standartlaştırılmasıyla değil bu harflerin üzerine inşa edilecek terminoloji bankası, dijital altyapı, büyük dil modelleri, eğitim materyalleri ve kültürel içerik dolaşımıyla belirlenecektir. 35 yılda oluşturulan kurumsal mimari -TDK'den Türk Akademisine, Ahmet Yesevi Üniversitesinden TÜRKÜNİB'e- bu inşa sürecinin altyapısını

тентке қол жеткізуді жеңілдетіп, студенттердің жаһандық білім ресурстарымен белсенді жұмыс істеуін арттырады; атап айтқанда, ақпараттық технологиялар мен шет тілін оқыту саласындағы латын негізіндегі жүйелер студенттерге халықаралық академиялық әдебиетке тезірек бейімделуге көмектеседі. Бұл өзгеріс барлық салаларда Қазақстанның халықаралық жүйеге интеграциялануын қолдайды; сонымен қатар Түркия, түрік республикалары мен Қазақстан арасындағы білім беру саласындағы қатынастарға да оң әсерін тигізеді. Түркия мен Әзірбайжанның латын әліппесін қолдануы және басқа да түрік республикаларының ортақ латын негізді әліппеге көшуі елдер арасындағы академиялық ынтымақтастыққа, студенттер мен оқытушылар алмасу бағдарламаларына, бірлескен академиялық жобаларға, бірлескен басылымдар шығаруға және білім алмасуға елеулі қолдау көрсетеді (Kazel, 2023; Koparan, 2023). Ортақ әліппе, атап айтқанда, өзара тіл үйрену үдерісін жеделдетеді; Қазақстан мен басқа түрік республикалары арасындағы мәдени және академиялық жақындасуды нығайта отырып, ол түрік әлеміндегі интеграцияны күшейтеді.

Түрік университеттері одағы (TÜRKÜNİB) аясында жүзден астам университетті қамтитын желі Orhun алмасу бағдарламасы сияқты бастамалар арқылы институционалдық ин-

sunmaktadır; ortak alfabe ise bu altyapıyı birbirine bağlayan yapısal bir bileşen olma potansiyeli taşımaktadır.

Kaynakça

Abdieva, R. (2017). Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Türk cumhuriyetlerinin dil politikaları ve Türkiye ile ortak dil ve ortak alfabe çalışmaları. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD), 1(2), 104-119.

Akın, C., & Polat, Z. (2024). Türk Devletleri Teşkilatı'nın dil politikası. Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi, 12(40), 1-15.

Amrhein, C. & Sennrich, R. (2020). On romanization for model transfer between scripts in neural machine translation. Findings of the Association for Computational Linguistics: EMNLP 2020, 2461–2469. https://aclanthology.org/2020.findings-emnlp.223/

Bahji, A., Acion, L., Laslett, A. & Adinoff, B. (2023). Exclusion of the non-English-speaking world from the scientific literature: Recommendations for change for addiction journals and publishers. Nordic Studies on Alcohol and Drugs, 40(1), 6-13. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/14550725221102227

Bıyıklı, M. (2016). Türk dünyası ortak kuruluşu olarak Türk Akademisi Uluslara-

фрақұрылымның негізінен қалыптасқанын көрсетеді. Бұл бағдарлама ECTS талаптарына сәйкес студенттердің мобильділігі мен бірлескен дәрежелерді өзара мойындауға бағытталған. Алайда осы инфрақұрылымның функционалдық тиімділігі негізінен білім беру материалдарының шекарааралық қолжетімділігіне байланысты. Бірдей әліппе бірнеше түрік мемлекеттерінде оқулықтарды минималды бейімдеумен қолдануды жеңілдетеді. Атап айтқанда, ортақ тарих, әдебиет және тіл оқулықтарын әзірлеу 2013 жылғы Гебеле саммитінен бері саммит декларацияларына енгізілген мақсат болып табылады, ал ортақ әліппе осы мақсатқа жету үшін техникалық алғышартты қамтамасыз етеді.

Алайда студенттердің мобильділігі контекстінде әліпби кедергісін жоюдың әсері тілдік кедергімен салыстырғанда салыстырмалы түрде шектеулі. Бірдей әліпби студенттердің бейімделу процесіндегі қиындықтарды толықтай жоймайды, бірақ бастапқы кезеңде, яғни әліпбиді дешифрлеу қажеттілігін жою арқылы когнитивтік жүктемені азайтып, процесті жеделдетуге мүмкіндік береді.

4. Қорытынды және бағалау

Осы зерттеуде Түркия мен Қазақстан арасындағы қатынастардың 35 жылдық мерейтойы аясында тіл, мәдениет және білім салаларындағы ынтымақтастық

rası Teşkilatı (TWESCO), rolü ve iş birlikleri. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Afro-Avrasya Özel Sayısı), 404-418.

Buran, A., & Alkaya, E. (2013). Çağdaş Türk yazı dilleri (9. baskı). Akçağ Yayınları.

Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu Sonuç Bildirisi (1992). N. Devlet (Yay. haz.), Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu (18-20 Kasım 1991) içinde (s. 67-68). Marmara Üniversitesi Yayınları.

Çapa, M. (2019). Sovyetler Birliği'nin dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık sürecinde Türkiye Kazakistan münasebetleri. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 9 Sayı: 17, Ocak 2019, s. 1-23.

Çiftçi, D., Akyel, Y. & Özejder, İ. (2021). Public broadcasting in the Turkish world culture: Case of TRT Avaz. Bilig, (97), 55-77.

Ercilasun, A. B. (1992). İsmail Gaspıralı'nın fikirleri. Türk dünyası üzerine incelemeler. Akçağ Yayınları.

Erdal, M. (2004). A grammar of Old Turkic (Handbook of Oriental Studies, Section 8, Vol. 3). Brill.

Girgin, K. (2021). Türk birliğinin pedagojik bileşeni: Türk dünyası Gaspıralı programı. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 8(3), 871-894.

өткенге және болашаққа бағытталған екі негізгі бағыт бойынша бағаланды. 1991 жылдан 2026 жылға дейінгі кезеңде түрік мемлекеттері арасындағы жағдайды талдау маңызды институционалдық жетістіктердің қол жеткізілгенін көрсетеді; Түрік мемлекеттері ұйымы мен оның құрамына кіретін ТҮРКСОЙ, Түрік академиясы, Түрік мәдениеті мен мәдени мұра қоры, ТҮРКПА және ТҮРКҮНІБ ұйымдары мен Қазақ-Түрік Әхмет Йасауи университеті осы қатынастардың дамуында маңызды рөл атқарғаны айқын. Болашаққа арналған бөлімде 2024 жылы келісілген 34 әріпті Бірыңғай түрік әліппесі осы бар негізге қалай сүйене алатынына назар аударылады, цифрлық инфрақұрылымды біріктіруден терминологиялық бірлікке, оқу материалдарын бөлісуден мәдени қолжетімділікке дейінгі көзқарас ұсынылады.

Зерттеу көрсеткендей, ортақ әліппе ауызша тілдер арасындағы өзара түсіністікті тікелей жақсартатын құрал емес, ол жазбаша тіл деңгейінде ауызша тілге қарағанда түсінудің әлдеқайда жоғары әлеуетін ашады; агглютинативті құрылым морфологиялық бірліктердің шекараларын жазуда айқын көрінетіндей етеді; және жеке тұлғалар мақсатты тілдегі мәтіндерді ауызша тілге қарағанда әлдеқайда жылдам түсіне алады, әсіресе ортақ лексика тығыз қолданылатын салаларда.

Johanson, L. (2021). Turkic (Cambridge Language Surveys). Cambridge University Press.

Johanson, L., & Csató, É. Á. (Eds.). (2022). The Turkic languages (2nd ed.). Routledge.

Johnson, M., Schuster, M., Le, Q. V., Krikun, M., Wu, Y., Chen, Z., … Dean, J. (2017). Google's multilingual neural machine translation system: Enabling zero-shot translation. Transactions of the Association for Computational Linguistics, 5, 339–351. https://doi.org/10.1162/tacl_a_00065

Kassymova, A. A., Khabiyeva, A. A. ve Omarbayeva, G. S. (2024). About the unification problem grammatical terms in the Kazakh and Turkish languages. Tiltanym, (1), 46-54. https://www.tiltanym.kz/jour/article/view/1400

Kazel, E. (2023). Siyasi coğrafyada bloklar ve blokların güçlendirilmesinde eğitimin rolü: Türk Devletleri Teşkilatı örneği. Milli Eğitim Dergisi, 52(239), 1649-1672.

Koparan, B. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin ana dili eğitiminin dil politikaları bağlamında incelenmesi (doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

Lindsay, R., (2015). Türk Dilleri arasında karşılıklı anlaşılabilirlik. Tehlikedeki Diller Dergisi, 4(6-7), s. 107-125, https://izlik.org/JA26AR34XW

Ортақ әліппенің шынайы әсері өлшенген, бірақ нақты көрінетін салаларда ізденуі тиіс. «Түрік әлемінің терминологиялық банкі» жобасы, бар ортақ және дара терминдерді картаға түсіріп, кейіннен жаңа терминология құруда ортақ түрік сөз тамырларын пайдалануға бағытталған, ортақ әліппенің тікелей функционалдық үлес қосатын сала болып табылады. Түрік диалектілеріндегі сөз түбірлерінің басым бөлігі ортақ болуы бұл жұмыстың лингвистикалық шындыққа негізделген процесс болуын қамтамасыз етеді. Ортақ әліппе бұл терминологиялық зерттеулердің стандарттанған жазу жүйесінде жүргізілуін қамтамасыз ете отырып, процестің тиімділігін арттырады.

2017 жылдан бері атқарылған жұмыстары мен Түрік әлемінің Бірлескен әліппе комиссиясын қолдауы арқасында Қазақстан өз ұлттық кириллицасынан латын әліппесіне көшуді басқарып келеді, сонымен қатар Астанадағы Халықаралық Түрік академиясы аясында терминологиялық зерттеулер өткізеді. 1926 жылғы Баку конгресіндегі Президиум құрамындағы Әбдірахман Байтұрсыновтың мүшелігінен бастап бүгінгі Астанадағы Халықаралық Түрік академиясының бас кеңсесіне дейінгі үздіксіздік ортақ әліппенің идеалында Қазақстанның негізін қалаушы және оны қолдаушы рөлін тарихи тереңдігімен айқындайды.

Mert, O. (2015). Türk Konseyi (Keneşi) Türk Üniversiteler Birliği ve Türk Üniversiteler Birliği I. Genel Kurulu. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), (53), 273-290. https://doi.org/10.14222/Turkiyat1335

Mirzakhalov, J., Babu, A., Ataman, D., Kariev, S., Tyers, F., Abduraufov, O., … Chellappan, S. (2021). A large-scale study of machine translation in the Turkic languages. Proceedings of the 2021 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing (EMNLP), 5876–5890. https://aclanthology.org/2021.emnlp-main.475/

RFE/RL. (2021). Uzbekistan aims for full transition to Latin-based alphabet by 2023. Radio Free Europe/Radio Liberty. https://www.rferl.org/a/uzbekistan-aims-for-full-transition-to-latin-alphabet-by-2023/31099723.html

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2025). Türkiye-Kazakistan ilişkileri. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa

Taşdemir, O. E. (2024). Türk Devletleri Teşkilatı: Kültürel bağlamda bir inceleme (Yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Turkic Academy. (2024). Declaration on Common Turkic Alphabet. Uluslararası Türk Akademisi. https://www.turkicacademy.

1926 жылғы Баку конгресінің 100 жылдығының, 2024 жылғы Бірлескен түрік әліппесі туралы келісімнің және дәл сол кезеңде Түркия мен Қазақстан арасындағы қатынастардың 35 жылдығының тоғысуы тарихи кездейсоқтық қана емес; бұл идеалды институционаландыру үдерісінің пісіп-жетілуін білдіреді. Бір ғасыр бұрын Исмаилия сарайында 131 делегаттың 7 дауысына қарсы 101 дауыспен қабылданған латын әліппесін қолдану ұсынысы бүгін 34 әріптен тұратын негізгі әліппе ретінде нақты пішінге келді. Алайда осы құрылымның шынайы әсері тек әріптерді стандарттаумен ғана емес, терминологиялық дерекқор, цифрлық инфрақұрылым, ірі тілдік модельдер, оқу-әдістемелік материалдар және оларға негізделген мәдени мазмұнның айналымы арқылы анықталады. 35 жылдан астам уақыт ішінде қалыптасқан институционалдық құрылым- Түрік тілі қауымдастығынан (TDK) Түрік академиясына дейін, Әхмет Йасави университетінен TÜRKÜNİB-ке дейін- осы құрылыс үдерісінің инфрақұрылымын қамтамасыз етеді; ал ортақ әліппе осы инфрақұрылымды біріктіретін құрылымдық элемент ретінде қызмет ету әлеуетіне ие.

Дереккөздер

Abdieva, R. (2017). Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Türk cumhuriyetlerinin

org/en/smi/declaration-common-turkic-alphabet

TÜRKSOY. (2024). Historic milestone in the Turkic world: The first works printed in the Common Turkic Alphabet were introduced in Ankara. https://www.turksoy.org/en-US/news/historic-milestone-in-the-turkic-world-the-first-works-printed-in-the-common-turkic-alphabet-were-introduced-in-ankara

UPI. (2001). Azerbaijan adopts Latin alphabet. UPI Archives. https://www.upi.com/Archives/2001/08/02/Azerbaijan-adopts-Latin-alphabet/8402996724800/

W3Techs. (2026). Usage statistics and market share of technologies on websites. Retrieved from https://w3techs.com/

Vera-Baceta, M., Thelwall, M. ve Kousha, K. (2019). Web of Science and Scopus language coverage. Scientometrics, 119(2), 1129-1161. https://doi.org/10.1007/s11192-019-03264-z

Yılmaz, Ö. D. (2019). İkinci Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu 20-21 Kasım 2018'de İstanbul (Türkiye). Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 6(1), 102-108.

dil politikaları ve Türkiye ile ortak dil ve ortak alfabe çalışmaları. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD), 1(2), 104-119.

Akın, C., & Polat, Z. (2024). Türk Devletleri Teşkilatı'nın dil politikası. Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi, 12(40), 1-15.

Amrhein, C. & Sennrich, R. (2020). On romanization for model transfer between scripts in neural machine translation. Findings of the Association for Computational Linguistics: EMNLP 2020, 2461–2469. https://aclanthology.org/2020.findings-emnlp.223/

Bahji, A., Acion, L., Laslett, A. & Adinoff, B. (2023). Exclusion of the non-English-speaking world from the scientific literature: Recommendations for change for addiction journals and publishers. Nordic

Yunus Emre Enstitüsü (YEE). (2025). Faaliyet raporu ve çevrimiçi Türkçe öğretim istatistikleri. https://www.yee.org.tr

Studies on Alcohol and Drugs, 40(1), 6-13. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/14550725221102227

Bıyıklı, M. (2016). Türk dünyası ortak kuruluşu olarak Türk Akademisi Uluslararası Teşkilatı (TWESCO), rolü ve iş birlikleri. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Afro-Avrasya Özel Sayısı), 404-418.

Buran, A., & Alkaya, E. (2013). Çağdaş Türk yazı dilleri (9. baskı). Akçağ Yayınları.

Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu Sonuç Bildirisi (1992). N. Devlet (Yay. haz.), Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu (18-20 Kasım 1991) içinde (s. 67-68). Marmara Üniversitesi Yayınları.

Çapa, M. (2019). Sovyetler Birliği'nin dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık sürecinde Türkiye Kazakistan münasebetleri. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 9 Sayı: 17, Ocak 2019, s. 1-23.

Çiftçi, D., Akyel, Y. & Özejder, İ. (2021). Public broadcasting in the Turkish world culture: Case of TRT Avaz. Bilig, (97), 55-77.

Ercilasun, A. B. (1992). İsmail Gaspıralı'nın fikirleri. Türk dünyası üzerine incelemeler. Akçağ Yayınları.

Erdal, M. (2004). A grammar of Old Turkic (Handbook of Oriental Studies, Section 8, Vol. 3). Brill.

Girgin, K. (2021). Türk birliğinin pedagojik bileşeni: Türk dünyası Gaspıralı programı. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 8(3), 871-894.

Johanson, L. (2021). Turkic (Cambridge Language Surveys). Cambridge University Press.

Johanson, L., & Csató, É. Á. (Eds.). (2022). The Turkic languages (2nd ed.). Routledge.

Johnson, M., Schuster, M., Le, Q. V., Krikun, M., Wu, Y., Chen, Z., … Dean, J. (2017). Google's multilingual neural machine translation system: Enabling zero-shot translation. Transactions of the Association for Computational Linguistics, 5, 339–351. https://doi.org/10.1162/tacl_a_00065

Kassymova, A. A., Khabiyeva, A. A. ve Omarbayeva, G. S. (2024). About the unification problem grammatical terms in the Kazakh and Turkish languages. Tiltanym, (1), 46-54. https://www.tiltanym.kz/jour/article/view/1400

Kazel, E. (2023). Siyasi coğrafyada bloklar ve blokların güçlendirilmesinde eğitimin rolü: Türk Devletleri Teşkilatı örneği. Milli Eğitim Dergisi, 52(239), 1649-1672.

Koparan, B. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin ana dili eğitiminin dil politikaları bağlamında incelenmesi (doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

Lindsay, R., (2015). Türk Dilleri arasında karşılıklı anlaşılabilirlik. Tehlikedeki Diller Dergisi, 4(6-7), s. 107-125, https://izlik.org/JA26AR34XW

Mert, O. (2015). Türk Konseyi (Keneşi) Türk Üniversiteler Birliği ve Türk Üniversiteler Birliği I. Genel Kurulu. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), (53), 273-290. https://doi.org/10.14222/Turkiyat1335

Mirzakhalov, J., Babu, A., Ataman, D., Kariev, S., Tyers, F., Abduraufov, O., … Chellappan, S. (2021). A large-scale study of machine translation in the Turkic languages. Proceedings of the 2021 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing (EMNLP), 5876–5890. https://aclanthology.org/2021.emnlp-main.475/

RFE/RL. (2021). Uzbekistan aims for full transition to Latin-based alphabet by 2023. Radio Free Europe/Radio Liberty. https://www.rferl.org/a/uzbekistan-aims-for-full-transition-to-latin-alphabet-by-2023/31099723.html

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2025). Türkiye-Kazakistan ilişkileri. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa

Taşdemir, O. E. (2024). Türk Devletleri Teşkilatı: Kültürel bağlamda bir inceleme (Yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Turkic Academy. (2024). Declaration on Common Turkic Alphabet. Uluslararası Türk

Akademisi. https://www.turkicacademy.org/en/smi/declaration-common-turkic-alphabet

TÜRKSOY. (2024). Historic milestone in the Turkic world: The first works printed in the Common Turkic Alphabet were introduced in Ankara. https://www.turksoy.org/en-US/news/historic-milestone-in-the-turkic-world-the-first-works-printed-in-the-common-turkic-alphabet-were-introduced-in-ankara

UPI. (2001). Azerbaijan adopts Latin alphabet. UPI Archives. https://www.upi.com/Archives/2001/08/02/Azerbaijan-adopts-Latin-alphabet/8402996724800/

W3Techs. (2026). Usage statistics and market share of technologies on websites. Retrieved from https://w3techs.com/

Vera-Baceta, M., Thelwall, M. ve Kousha, K. (2019). Web of Science and Scopus language coverage. Scientometrics, 119(2), 1129-1161. https://doi.org/10.1007/s11192-019-03264-z

Yılmaz, Ö. D. (2019). İkinci Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu 20-21 Kasım 2018'de İstanbul (Türkiye). Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 6(1), 102-108.

Yunus Emre Enstitüsü (YEE). (2025). Faaliyet raporu ve çevrimiçi Türkçe öğretim istatistikleri. https://www.yee.org.tr

35 Yıl

35. YILINDA TÜRKİYE KAZAKİSTAN EDEBÎ İLİŞKİLERİ

ТҮРКИЯ МЕН ҚАЗАҚСТАН АРАСЫНДАҒЫ ӘДЕБИ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ 35 ЖЫЛЫ

Prof. Dr. Cemile KINACI BARAN
Проф. Др. Жемиле КЫНАЖЫ БАРАН

Prof. Dr. Cemile KINACI BARAN*
*Проф. Др Жемиле КЫНАЖЫ БАРАН **

Özet

Bu çalışma, Türkiye ile Kazakistan arasındaki edebî ilişkilerin bağımsızlık sonrasındaki otuz beş yıllık gelişimini çeviri faaliyetleri, akademik iş birlikleri ve kurumsal destekler çerçevesinde incelemektedir. Kazakistan'ın bağımsızlığının ardından yeniden canlanan kültürel ilişkiler içinde edebiyat, ortak tarihî ve kültürel mirasın yeniden keşfinde önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle Kazak edebiyatından Türkiye Türkçesine yapılan çeviriler, iki ülke arasındaki edebî etkileşimin en somut göstergelerinden biri olmuştur. Buna karşılık Türk edebiyatından Kazakçaya yapılan çevirilerin daha sınırlı kaldığı görülmektedir.

Çalışmada, çeviri faaliyetlerinin Türkiye-Kazakistan edebî ilişkilerinin gelişiminde belirleyici rol üstlendiği ortaya konulmuştur. Çeviri konusunda nitelikli çevirmen eksikliği, ortak terminoloji sorunu ve çeviri faaliyetlerinin tek yönlü seyri gibi temel sorunlara dikkat çekilmiştir. Ayrıca üniversiteler, kültürel kurumlar ve bilimsel çalışmalar aracılığıyla iki ülke arasında güçlü bir edebî etkileşim zemininin oluştuğuna dikkat çekilmiştir.

Sonuç olarak Türkiye-Kazakistan edebî

Аннотация

Бұл зерттеу тәуелсіздік алғаннан кейінгі отыз бес жылда Түркия мен Қазақстан арасындағы әдеби қатынастардың аударма іс-шаралары, академиялық ынтымақтастық және институционалдық қолдау аясындағы дамуын қарастырады. Қазақстанның тәуелсіздігінен кейін қайта жанданған мәдени қатынастар аясында әдебиет ортақ тарихи және мәдени мұраны қайта табуда маңызды рөл атқарды. Атап айтқанда, қазақ әдебиетінен түрік тіліне аударылған шығармалар екі ел арасындағы әдеби байланыстың ең айқын көрсеткіштерінің бірі болды. Керісінше, түрік әдебиетінен қазақ тіліне аударылған шығармалардың көлемі әлдеқайда шектеулі болып қалғаны байқалады.

Зерттеу аударма қызметтері Түркия мен Қазақстан арасындағы әдеби қатынастардың дамуында шешуші рөл атқарғанын көрсетеді. Ол білікті аудармашылардың тапшылығы, ортақ терминология мәселелері және аударма қызметтерінің бір жақты сипаты сияқты негізгі мәселелерді айқындайды. Сонымен қатар, университеттер, мәдени мекемелер мен академиялық зерттеулер арқылы екі ел арасындағы әдеби өзара әрекеттестікке берік негіз қаланғаны атап көрсетілген.

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/ Türkiye, cemile.kinaci@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5997-776-X.

* Профессор, Қазіргі түрік диалектілері мен әдебиеттері кафедрасы, Гуманитарлық ғылымдар факультеті, Анкара Хаджы Бейрам Вели университеті, Анкара, Түркия, cemile.kinaci@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5997-776-X.

Türkiye ile Kazakistan arasındaki edebî ilişkiler, bağımsızlık yıllarında ortak tarihî ve kültürel mirasın yeniden keşfedilmesinde önemli bir mecra hâline gelmiştir.

ilişkileri son otuz beş yılda önemli bir gelişme göstermiştir. Ancak bu ilişkilerin daha dengeli ve sürdürülebilir biçimde ilerleyebilmesi için karşılıklı çeviri politikalarının geliştirilmesi ve kurumsal iş birliklerinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Kazakistan, edebî ilişkiler, çeviri, Kazak edebiyatı.

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 16 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkiye Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Akabinde Türkiye ile Kazakistan arasındaki siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkiler hızla gelişmiştir. Söz konusu ilişkiler içinde kültürel etkileşim önemli bir yer tutmuştur. Sovyetler Birliği döneminde tamamen kesilen kültürel etkileşim, bağımsızlık sonrası dönemde hız kazanmıştır. Kültürel etkileşimin en dikkat çekici alanlarından biri ise edebî ilişkiler olmuştur. Bağımsızlıktan sonraki süreçte edebiyat, ortak tarihsel ve kültürel mirasın yeniden keşfedilmesi açısından önemli bir araç hâline gelmiştir.

Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti ile Ka-

Қорытындылай келе, Түркия мен Қазақстан арасындағы әдеби байланыстар соңғы отыз бес жылда айтарлықтай дамыды. Алайда, осы қатынастарды теңгерімді әрі тұрақты түрде дамыту үшін өзара аударма саясатын әзірлеу және институционалдық ынтымақтастықты нығайту қажет.

Түйінді сөздер: Түркия, Қазақстан, әдеби қатынастар, аударма, қазақ әдебиеті.

Кіріспе

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін 1991 жылғы 16 желтоқсанда Қазақстан тәуелсіздігін жариялады. Түркия – Қазақстанның тәуелсіздігін алғаш мойындаған мемлекет болды. Одан кейін Түркия мен Қазақстан арасындағы саяси, экономикалық және мәдени қатынастар қарқынды дамыды. Мәдени өзара әрекеттестік осы қатынастарда маңызды рөл атқарды. Кеңес дәуірінде толықтай үзіліп қалған мәдени өзара әрекеттестік тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде қарқын алды. Мәдени өзара әрекеттестіктің ең көрнекті салаларының бірі- әдеби байланыстар болды. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде әдебиет ортақ тарихи және мәдени мұраны қайта табудың маңызды құралына айналды.

Түркия Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасындағы дипломати-

zakistan Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin tesis edilmesinin üzerinden otuz beş yıl geçmiş ve bu süre zarfında iki ülke arasında güçlü bir iş birliği zemini oluşmuştur. Bu bağlamda Türkiye ile Kazakistan arasındaki edebî ilişkiler de kayda değer bir ilerleme göstermiştir. Özellikle son yıllarda Kazak edebiyatının önde gelen yazarlarına ait, edebiyat tarihinde iz bırakmış eserlerin Türkiye Türkçesine çevrilerek yayımlanması, bu gelişimin en somut göstergelerinden biridir. Bu çeviriler aracılığıyla şiir, hikâye ve roman gibi farklı türlerdeki Kazak edebiyatı ürünleri Türk okuyucusuna ulaşma imkânı bulmuştur. Buna karşılık, sayıca sınırlı olmakla birlikte, Türk edebiyatından bazı eserlerin Kazakçaya çevrilmesi de Kazak okuyucunun Türk edebiyatını tanımasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Kazakistan'da Türk edebiyatı ile ilgili ve Türkiye'de Kazak edebiyatı ile ilgili lisansüstü tezler hazırlanmış ve bilimsel çalışmalar da yapılmıştır.

Edebiyat bilimi alanında kaleme alınan inceleme ve araştırma eserlerinin her iki ülkede yayımlanması da dikkat çekmektedir. Karşılıklı yayın faaliyetleri, iki ülke arasındaki edebî etkileşimin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanı sıra, önemli yazar, şair ve edebiyat araştırmacılarına yönelik olarak düzenlenen sempozyumlar, paneller, çalıştaylar, anma programları ve çeşitli edebî etkinlikler, Türk edebiyatı ile Kazak edebiyatı arasında süreklilik arz eden

ялық қатынастар орнатылғанына отыз бес жылдан асты, және осы кезеңде екі ел арасында ынтымақтастықтың берік іргетасы қаланды. Осы контексте Түркия мен Қазақстан арасындағы әдеби байланыстар да елеулі даму көрсетті. Атап айтқанда, соңғы жылдары әдеби тарихта өз ізін қалдырған жетекші қазақ жазушыларының шығармаларын түрік тіліне аударып, жариялау осы дамудың ең айқын көрсеткіштерінің біріне айналды. Осы аудармалар арқылы поэзия, әңгімелер мен романдар сияқты әртүрлі жанрдағы қазақ әдеби шығармалары түрік оқырмандарына жетті. Керісінше, саны шектеулі болса да, түрік әдебиетінен кейбір шығармаларды қазақ тіліне аудару қазақ оқырмандарының түрік әдебиетімен танысуына ықпал етті. Сонымен қатар, Қазақстанда түрік әдебиеті бойынша магистрлік диссертациялар дайындалып, Түркияда қазақ әдебиетіне қатысты ғылыми зерттеулер жүргізілді.

> Қазақстан мен Түркия арасындағы әдеби байланыстар тәуелсіздік жылдарында ортақ тарихи-мәдени мұраны жаңғыртудың маңызды арнасына айналды.

Екі елде де әдебиеттану саласындағы сын-талдау және зерттеу еңбектерінің жарық көруі де ерекше назар аударуға тұрарлық. Екі ел арасындағы өзара баспа іс-шаралары әдеби байланыстың да-

bir ilişkinin gelişmesine katkı sunmaktadır.

Günümüzde Türkiye-Kazakistan edebî ilişkileri, edebî eserlerin karşılıklı dolaşımı, akademik çalışmalar ve kültürel etkinlikler aracılığıyla yeni bir ivme kazanmıştır. Bu çalışma, söz konusu süreci çok yönlü olarak değerlendirmeyi hedeflemektedir.

1) ÇEVİRİ FAALİYETLERİ VE EDEBÎ ETKİLEŞİM

Türkiye ve Kazakistan arasındaki diplomatik ilişkilerin her geçen gün daha da gelişmesi her iki ülkedeki kültürel ilişkilerin ve kültür içinde edebî ilişkilerin gelişmesinde de etkili olmaktadır. Kazakistan Ankara Büyükelçiliği'nin destekleri yanı sıra TÜRKSOY ve Türk Akademisi gibi uluslararası kuruluşların ve Türk Dil Kurumu'nun da çatısı altında pek çok yayın yapılmaktadır.

Türkiye'de Türk Dünyası Edebiyatı yayıncılığında öncü olan ve bu yıl yirminci yılını kutlayan Bengü Yayınları kurulduğundan bu yana Kazak edebiyatı ile ilgili birçok edebî eser ve edebiyat incelemesi basmıştır. Günümüzde sadece Bengü Yayınları'nın "Kazakistan Kitaplığı" serisinden çıkan 80 adet kitap bulunmaktadır. Bunun dışında da çeşitli devlet ve özel yayınevleri tarafından Kazak edebiyatının pek çok eseri Türkiye Türkçesine çevrilerek Türk okuru ile buluşmaktadır.

Son yıllarda Kazak edebiyatından şiir,

муында маңызды рөл атқарды. Сонымен қатар, беделді жазушылар, ақындар мен әдеби зерттеушілерге арналған симпозиумдар, панельдік пікірталастар, шеберлік сыныптары, еске алу бағдарламалары мен түрлі әдеби шаралар түрік және қазақ әдебиеттері арасындағы үздіксіз байланысты нығайтуға ықпал етеді.

Бүгінгі таңда Түркия мен Қазақстан арасындағы әдеби байланыстар әдеби шығармалардың өзара айналымы, академиялық зерттеулер мен мәдени іс-шаралар арқылы жаңа серпін алды. Бұл зерттеу аталмыш үрдісті әртүрлі қырынан бағалауды мақсат етеді.

1) АУДАРУ ҚЫЗМЕТТЕРІ МЕН ӘДЕБИ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ

Түркия мен Қазақстан арасындағы дипломатиялық қатынастардың үздіксіз дамуы мәдени байланыстардың өсуіне және осы контексте екі елдегі әдеби қатынастарға да елеулі әсер етіп отыр. TÜRKSOY және Түрік академиясы сияқты халықаралық ұйымдардың, сондай-ақ TDK (Түрік тіл институтының) демеушілігімен және Анкарадағы Қазақстан елшілігінің қолдауымен көптеген басылымдар шығарылуда.

Түркияда түрік әлемі әдебиетін басып шығаруда алдыңғы қатарда жүрген және биыл 20 жылдығын атап өтіп жатқан "Bengü Yayınları" баспасы құрылғаннан

hikâye, roman, tiyatro gibi edebiyatın pek çok türünde eserler Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Bunlar arasında tanınmış Kazak yazarı Şerhan Murtaza'nın Ay ile Ayşe (Murtaza, 2017) ve Kızıl Jebe (Murtaza, 2019) romanı, Smagul Elübay'ın Ak Boz Üy (Arasat Meydanı) (Elubay, 2015), Rahimcan Otarbayev'in Bas (Baş) (Otarbayev, 2016 a) romanı ve hikâye seçkisi Beyaz Kelebekler (Otarbayev, 2016 b) eserleri gibi Kazak edebiyatının çok bilinen eserleri yayımlanmıştır. Yine tanınmış Kazak yazar Marhabat Baygut'un Davıstın Tüsi (Ses Rengi) (Baygut, 2015), Nağaşıbek Kapalbekulı'nın Kuş Kanadı adlı hikâye seçkileri (Kapalbekulı, 2016) ve Beksultan Nurjekeulı'nın Bir Ökiniş Bir Ümit (Bir Pişmanlık Bir Ümit) (Nurjekeulı, 2016) romanı, Ey, Dünya Ey! romanı (Nurjekeulı, 2018), Nurğali Oraz'ın Kazığurt Öyküleri (Oraz, 2021), Şerbanu Beysenova'nın Altın Kömbeden Tabılgan Asıl Aruv (Süzge Hanım) (Beysenova, 2019 a), Bozok Aruvı (Bozok Güzeli) (Beysenova, 2019 a), Bir Mahabbat Bayanı

бері қазақ әдебиетіне қатысты көптеген әдеби шығармалар мен әдеби зерттеулерді жариялады. Қазіргі уақытта тек "Bengü Yayınları" баспасының «Қазақстан кітапханасы» сериясында 80 кітап бар. Сонымен қатар, қазақ әдебиетінің көптеген туындылары әртүрлі мемлекеттік және жекеменшік баспалар тарапынан түрік тіліне аударылып, түрік оқырмандарына ұсынылуда.

Соңғы жылдары қазақ әдебиетінің поэзия, әңгіме, роман және пьеса сияқты кең ауқымды жанрларындағы шығармалары түрік тіліне аударылды. Олардың қатарында әйгілі қазақ жазушысы Шер-

(Kızıl Kırgın'ın Kadınları Marguva) (Beysenova, 2019 b) gibi Kazak edebî zevkini tadabileceğimiz kıymetli eserler Türk okuyucuya ulaşmıştır. Ayrıca çok sayıda hikâye ve şiir çevirileri de başta Avrasya Yazarlar Birliği'nin yayını olan Türk Dünyası'nın ortak edebî dergisi Kardeş Kalemler dergisinde olmak üzere Türkiye'deki çeşitli edebiyat dergilerinde yayımlanmaktadır.

Çağdaş Kazak edebiyatının kurucusu büyük şair Abay Kunanbay'dır. Abay, millî ve modern içerikli bir şiir geleneğini başlatmıştır. Ondan sonra gelen Kazak şairleri onun açtığı yolda ilerlemişler ve Kazak şiir geleneğinin gelişmesini sağlamışlardır. Çağdaş Kazak edebiyatının kurucusu olan Abay Kunanbay'ın Abay Ölenderi (Abay'ın Şiirleri) adlı şiirleri Türkiye Türkçesine çevrilerek onun ortaya koyduğu şiir geleneğinden Türk okuyucu haberdar olmuştur. Abay büyük bir şair olarak tanınmakla birlikte onun nesirleri de bulunmaktadır. Ondan geriye kalan Kara Sözder adlı felsefî içerikli nesirleri de Türkiye Türkçesine çevrilmiştir (Abay, 2020; Ayan, 2015; Ayan, 2017). Büyük Kazak şairi Abay Kunanbay'ın doğumunun 175. yılı anısına 2020 yılında Türkiye'de çeşitli etkinlikler, bilimsel faaliyetler de gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetler içinde Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbay adıyla yayımlanan ve bilim insanları tarafından Abay'ın çeşitli yönleriyle ele alındığı bilimsel makalelerden oluşan hacimli kitap

хан Мұртазаның «Ay ile Ayşe» (Мұртаза, 2017) және «Kızıl Jebe» (Мұртаза, 2019) романдары, Смағұл Елубайдың «Ak Boz Üy (Arasat Meydanı)» (Елубай, 2015) романы бар, Рахимжан Отарбаевтің «Bas» (Бас) (Отарбаев, 2016a) романы мен «Beyaz Kelebekler» (Ақ көбелектер) (Отарбаев, 2016b) әңгімелер жинағы, сондай-ақ- барлығы қазақ әдебиетінің жақсы танымал туындылары- жарық көрді. Тағы бір танымал қазақ жазушысы Мархабат Байғұттың «Дауыстың түсі» (Байғұт, 2015), Нағашыбек Қапалбекұлының «Құс қанаты» атты әңгімелер жинағы (Қапалбекұлы, 2016) және Бексұлтан Нұржекеұлының «Бір өкініш, бір үміт» (Bir Pişmanlık bir Ümit) романы (Нұржекеұлы, 2016), «Әй, дүние-ай!» романы (Нұржекеұлы, 2018), Нұрғали Ораздың «Қазығұрт хикаялары» (Ораз, 2021), Шербану Бейсенованың «Алтын көмбеден табылған асыл ару (Süzge Hanım)» (Бейсенова, 2019a), «Бозоқ аруы» (Bozok Güzeli) (Бейсенова, 2019a), «Бір махаббат баяны» (Кızıl Kırgının Kadınları Marguva) (Бейсенова, 2019б) секілді қазақтың әдеби талғамын танытатын құнды шығармалар түрік оқырманына жол тартты. Сонымен қатар көптеген әңгіме мен өлең аудармалары да, ең алдымен, Еуразия Жазушылар одағының басылымы болып табылатын түркі дүниесінің ортақ әдеби журналы «Kardeş Kalemler» журналында, сондай-ақ Түркиядағы түрлі әдеби журналдарда жарияланып келеді.

oldukça önemli bir çalışma olarak öne çıkmıştır (Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu, 2020).

Alaş Ordacılar 20. asrın başında Kazak Türklerinin millî özgürlük ve bağımsızlık hareketinin temsilcileridir. Kazak tarihinde Alaş Orda Hareketi, yalnızca siyasî bir hareket değil, aynı zamanda kültürel bir harekettir. Alaşçı Kazak aydınları, her şeyden önce, Kazak halkının eğitim ve kültür seviyesini yükselterek millî bir uyanışı gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Onlar eğitim ve kültür üzerinden Kazak halkını geliştirip kendilerine yönelik Rus asimilasyonuna engel olarak Kazak millî kimliğini korumayı hedeflemiştir. Alaşçı Kazak aydınları, daha çok gazeteci, eğitimci, şair ve yazar kimlikleriyle ön plana çıkarak bu alanlarda eser vermiştir. Kazak edebiyat tarihi içinde Alaşçı Kazak aydınlarından geriye kalan edebî miras önemli bir yekûn tutmaktadır. Kazak halkının kültürel seviyesini yükseltme ideallerini onlar daha çok edebiyat aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Onlar edebiyat vasıtasıyla Kazak halkına ulaşmıştır. 20. yüzyılın başında onların ortaya koyduğu toplumsal içerikli edebî eserler Kazak millî edebiyatının en güzel örnekleri niteliğindedir. Kazak tarihinde 20. asrın başında gerçekleştirdikleri millî yenilikçi hareketleriyle dikkat çeken Alaşçı aydınlar, Kazak kültür tarihine bu özellikleriyle adlarını yazdırmıştır. Alaşçı Kazak aydınları, 1930'lu yıllarda Stalin'in aydın katliamında

Ұлы ақын Абай Құнанбай қазіргі қазақ әдебиетінің негізін қалаушы. Абай ұлттық және заманауи тақырыптарға тән поэтикалық дәстүр қалыптастырды. Оның жолын қуған қазақ ақындары оның салған жолымен жүріп, қазақ поэзиялық дәстүрінің дамуын қамтамасыз етті. Қазіргі қазақ әдебиетінің негізін қалаушы Абай Құнанбайұлы өз өлеңдер жинағы «Абай өлеңдері» (Abay Ölenderi) түрік тіліне аударылуы арқылы құрған поэтикалық дәстүрді түрік оқырмандарына таныстырды. Абай ұлы ақын ретінде танылғанымен, ол проза да жазған. Оның «Қара сөздер» деп аталатын философиялық прозалық шығармалары да түрік тіліне аударылған (Абай, 2020; Аян, 2015; Аян, 2017). 2020 жылы ұлы қазақ ақыны Абай Құнанбайдың туғанына 175 жыл толуын атап өту мақсатында Түркияда түрлі іс-шаралар мен ғылыми шаралар өткізілді. Осы іс-шаралардың ішінде «Түрік әлемінің данасы: Абай Құнанбай» атты көлемді жинақ ерекше маңызды еңбек болып табылады. Онда Абайдың әртүрлі қырларын зерттейтін ғалымдардың ғылыми мақалалары топтастырылған (Түрік әлемінің данасы: Абай Құнанбайұлы, 2020).

Алаш ордашылар XX- ғасырдың басында қазақ түріктерінің ұлттық бостандық пен тәуелсіздік қозғалысының өкілдері болды. Қазақ тарихында Алаш орда қозғалысы тек саяси қозғалыс қана емес, мәдени қозғалыс та болды. Алашшыл

ya öldürülmüş ya da sürgünde hayatlarını kaybetmiştir (Kınacı, 2018, s. 61). Bağımsızlıktan sonra Türkiye'de Kazak edebiyatı ile ilgili yapılan çalışmalarda öncelikle Alaşçı aydınlara ve onların eserlerine yer verilmiştir. Onların Türkiye'de tanıtılması ve edebî miraslarının ortaya konulması yönünde bilimsel çalışmalar yapılmıştır.

Son otuz beş yılda Kazak edebiyatını Türk okuruna tanıtan en güçlü unsur, sistemli biçimde yürütülen edebî çeviri faaliyetleri olmuştur.

Türkiye'de hakkında bilimsel çalışma yapılan Alaşçı aydınlardan ilki büyük Kazak şairi Mağjan Jumabay olmuştur. Mağjan Jumabay, Kazak şiirinin en başarılı şairlerindendir. O, Stalin'in 1937-1938 yıllarında Türk Dünyası'nın aydınlarına yönelik gerçekleştirdiği repressiyada (aydınların asılsız suçlamalarla kurşuna dizilmesi veya Sovyet çalışma kamplarına gönderilerek çok ağır şartlarda çalışmaya mahkûm edilmesi) "Türkçü, Turancı" olmakla suçlanan bir Kazak aydınıdır. Mağjan Jumabay, Kurtuluş Savaşı yıllarında o günkü mesafelere, uzaklıklara rağmen Anadolu'da millî mücadele vermekte olan Türkiye Türkü kardeşlerine Uzaktaki Kardeşime adlı şiiri ithaf etmiştir. Mağjan Jumabay bu şiirinde Türkiye Türkleri ile Kazak Türklerinin kardeşliğini çok veciz bir dille anlatmıştır. Stalin repressiyasında kurşuna dizilmesinde en önemli etkenlerden biri, onun şiirlerinde sadece Kazak

қазақ интеллигенциясы ең алдымен қазақ халқының білім және мәдени деңгейін көтеру арқылы ұлттық оянуды жүзеге асыруды мақсат етті. Олар қазақ халқын білім мен мәдениет арқылы дамытуға ұмтылып, осылайша орыс ассимиляциясына қарсы бөгет болып, қазақ ұлттық болмысын сақтауға тырысты. Алаш қозғалысына қатысы бар қазақ интеллигенциясы негізінен журналист, педагог, ақын және жазушы ретінде алға шығып, осы салаларда еңбектер жазды. Осы интеллигенцияның әдеби мұрасы қазақ әдебиеті тарихындағы маңызды шығармалар жиынтығын құрайды. Олар қазақ халқының мәдени деңгейін көтеру идеалдарын ең алдымен әдебиет арқылы жүзеге асырды. Олар қазақ халқына әдебиет арқылы жетті. 20-ғасырдың басында жарық көрген олардың әлеуметтік саналы әдеби туындылары қазақ ұлттық әдебиетінің ең үздік үлгілері қатарына жатады. XX- ғасырдың басында ұлттық реформистік қозғалыстарымен қазақ тарихында назар аударған алаштық зиялылар осы сипаттамаларымен қазақ мәдени тарихына өз ізін қалдырды. 1930 жылдары Сталиннің зиялыларға қарсы жүргізген репрессиясы кезінде алаштық қазақ зиялылары немесе атылып, немесе жер аударылып қаза тапты (Кынажы, 2018, 61-бет). Тәуелсіздік алғаннан кейін Түркиядағы қазақ әдебиетіне қатысты зерттеулер негізінен Алаш интеллигенциясына және олардың шығармалары-

Türklerini değil bütün Türkleri söz konusu etmesi, bütün Türk Dünyası'nın derdiyle dertlenmesi, geçmişiyle gururlanması, Türk üst kimliğine duyduğu bağlılık ve sadakati olmuştur. Sovyet devrinde "halk düşmanı" olarak ilan edilen, adını anmanın ve eserlerini bulundurmanın yasak olduğu Mağjan Jumabay bağımsızlıktan sonra Türkiye'de hakkında çalışma yapılan ilk edebî şahsiyetlerden olmuştur. Mağjan Jumabay'ın şiirleri bağımsızlığın hemen ardından Dr. Ferhat Tamir tarafından çevrilerek (Tamir, 1993) Mağcan Cumabayef Ölenderi adıyla yayımlanmıştır. Çalışmada Mağjan Jumabay'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiş ve şiirlerinin tercümesi yapılmıştır. Bu eserde büyük Kazak şairi Mağjan Jumabay'ın şiirleri nesir şeklinde çevrilmiştir. Sonraki yıllarda ise Mağjan Jumabay'ın doğumunun 125. yılına armağan olarak hepsi birer klasik haline gelmiş birbirinden güzel şiirleri seçilerek şair Ali Akbaş tarafından Uzaktaki Kardeşime (Cumabay, 2018) adıyla şiir çevirisi yapılmıştır. Bu şiir seçkisi ile şiir sever ve Mağjan Jumabay meraklısı Türk okuyucu Mağjan Jumabay'ın sanatı ile buluşmuştur.

Uzaktaki Kardeşime

Uzaklarda azap çeken kardeşim

Lale gibi boyun büken kardeşim

Kuşatılmış zalim düşman içinde

Sel gibi gözyaşı döken kardeşim

на бағытталды. Оларды Түркияда таныстыру және әдеби мұраларын жарыққа шығару мақсатында ғылыми зерттеулер жүргізілді.

Түркияда академиялық зерттеу нысанына айналған алғашқы алашшыл интеллектуал – ұлы қазақ ақыны Мағжан Жұмабай болды. Мағжан Жұмабай қазақ әдебиетінің ең көрнекті ақындарының бірі. Ол 1937-1938 жылдары Сталиннің түрік әлемінің интеллигенциясына қарсы жүргізген репрессиясы кезінде «түрікшіл, тураншыл» деп айыпталған қазақ интеллектуал болды (сол кезде интеллигенция жалған айыптармен атылып немесе Кеңес еңбек лагерьлеріне жіберіліп, аса қатал жағдайларда еңбек етуге мәжбүр болған). Түркияда Тәуелсіздік соғысы жылдарында, сол кездегі үлкен қашықтықтарға қарамастан, Мағжан Жұмабай «Алыстағы бауырыма» атты өлеңін Анатолияда ұлттық күрес жүргізген түрік бауырларына арнады. Бұл өлеңде Мағжан Жұмабай Түркия түріктері мен Қазақ түріктері арасындағы бауырластық сезімін шебер жеткізді. Сталиндік репрессиялар кезінде оны атудың негізгі себептерінің бірі – оның өлеңдерінде тек Қазақ түріктеріне ғана емес, бар-

> Соңғы отыз бес жылда қазақ әдебиетін түрік оқырманына танытқан ең басты күш - жүйелі түрде жүргізілген көркем аударма қызметі болды.

Ufkuna karanlık çöken kardeşim
Ömür boyu cefa çeken kardeşim
Diri diri derinizi yüzerler
Ağır işkenceden bıkan kardeşim
Anamız değil miydi altın Altay
Oynaşır dururduk iki deli tay
Onun kucağında, yaylalarında
Aydınlık yüzümüz sanki dolunay
Boyalı aşık atışmadık mı?
Bir döşekte tepişip yatmadık mı?
Altay adlı anamızın sütünden,
Birlikte emip birlikte tatmadık mı?
Dağların bağrından billur pınarlar
Şırıl şırıl bizim için akarlar
Sularından kuşlar, koyunlar içer
İstesek hazırdı Burak'la tulpar.
Altayların altın suyundan içtin
Zamanla bir yiğit parsa dönüştün
Akdeniz'le Karadeniz ardına
Kardeşini burada bırakıp göçtün
Ben kaldım burada yavru kuş gibi
Sanki kanadından vurulmuş gibi
Yol gösteren, kanat geren kalmadı
Avcılar peşimde kor ateş gibi
Yavru yüreğime bir ok saplandı

лық Түріктерге үн қатқаны, бүкіл Түрік әлемінің мәселелерін көтергені, оның өткеніне мақтанышпен қарағаны және жалпы Түріктік болмысқа адалдық пен берілгендігін көрсеткені болды. Мағжан Жұмабай Кеңес дәуірінде «халық жауы» деп жарияланып, аты аталуға тыйым салынған және шығармалары тыйымға ұшыраған тұлға болса да, тәуелсіздік алғаннан кейін Түркияда ғылыми зерттеулердің алғашқы нысандарының біріне айналды. Мағжан Жұмабайдың өлеңдері тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде доктор Ферхат Тамир тарапынан аударылып (Тамир, 1993), «Mağcan Cumabayef Ölenderi» деген атаумен жарық көрді. Зерттеу Мағжан Жұмабайдың өмірі мен шығармашылығы туралы ақпарат береді және оның өлеңдерінің аудармаларын қамтиды. Бұл еңбекте ұлы қазақ ақыны Мағжан Жұмабайдың өлеңдері прозаға аударылған. Келесі жылдары Мағжан Жұмабайдың туғанына 125 жыл толуына орай ақын Әли Акбаш оның әдемі өлеңдерінің таңдамалы жинағын «Алыстағы бауырыма» (Uzaktaki Kardeşime) деген атпен құрастырып, аударды (Жұмабай, 2018). Осы антология арқылы поэзияны сүйетін және Мағжан Жұмабайға қызығатын Түрік оқырмандары оның өнерімен танысты.

Алыстағы бауырыма
Алыста ауыр азап шеккен бауырым,
Қуарған бәйшешектей кепкен бауырым,

Yanım yörem al kanımla sulandı
Kalmışım burada halsiz mecalsiz
Atıldım zindana kapı kapandı
Görmüyorum artık kırı obayı
Gündüz günü, gece gümüşten ayı
Kundaklayıp has ipeğe sarardı
Esirgeyen altın anam Altay'ı
Ayrıldık mı kuzu gibi sürüden
Yağmur gibi yağan oktan, çeriden
Pars yüreği er Türkümün yüreği
Korkar olduk şimdi cinden periden
Hürriyete âşık olan Türk hani
Gerçekte hasta mı dondu mu kanı
İçindeki harlı ateş söndü mü
Kim söndürür o ebedî volkanı
Sen orada, ben burada uzakta
Kaygımızdan kan kusarız tuzakta
Layık mı kul olmak yekin gidelim
Ata mirasımız o altın tahta.
(Cumabay, 2018, s. 19-25)

Kazak Türklerinin 20. yüzyılın başındaki millî uyanış hareketi olan Alaş Hareketi'nin en önemli üç liderinden biri olan Ahmet Baytursınulı (diğer iki lider ise Alihan Bökeyhan ve Mirjakıp Duvlatulı'dır.) hakkında Türkiye'de yapılan çalışmalar da az değildir. Ahmet Baytursınulı 20. yüzyılın başında

Қамаған қалың жаудың ортасында
Көл қылып көздің жасын төккен бауырым.
Алдыңда ауыр қайғы жатқан бауырым,
Өмірі жапа шеккен жаттан бауырым.
Түксиген жүрегі тас жауыз жандар,
Тірідей терің тонап жатқан бауырым.
Апырмай, емес пе еді алтын Алтай -
Анамыз бізді тапқан асау тайдай!
Бауырында жүрмеп пе едік салып ойнақ,
Жүзіміз емес пе еді жарқын айдай!
Алалы алтын сақа атыспап па ек,
Тебісіп бір төсекте жатыспап па ек.
Алтайдай анамыздың ақ сүтінен
Бірге еміп, бірге дәмін татыспап па ек.
Тұрмап па еді, біз үшін мөлдір бұлақ
Сылдырап, сылқ-сылқ күліп, таудан құлап.
Даяр боп ұшқан құстай соққан құйын,
Тілеген бір-бір тұлпар бейне пырақ!
Алтайдың алтын Күні еркелетіп,
Келгенде жолбарыс боп, жаңа ержетіп,
Ақ теңіз, Қара теңіз ар жағына,
Бауырым, мені тастап қалдың кетіп.
Мен қалдым - жас балапан қанат қақпай,
Ұшам деп ұмтылсам да дамыл таппай.
Жөн сілтер, жол көрсетер жан болмады,

Alaş Hareketi içindeki Kazak münevverlerinin en önemlilerindendir. Eğitimci, yazar, gazeteci, düşünür gibi çok yönlü bir aydın olan Baytursınulı'dan geriye kalan dil ve edebiyatla ilgili çok sayıda eser de vardır. Baytursınulı Kazak edebiyatı tarihi içinde şairliği ile yer etmiştir. Onun şiirleri de tıpkı Mağjan Jumabay'ın şiirleri gibi millî unsurlarla beslenen, eğitici, öğretici bir üslûpla yazılan, millî kimliği öne çıkaran ve Kazak nesillerine kimlik aktarımını yapmakta başarılı bir araç olan şiirlerdir. Alaş edebiyatı olarak nitelendirebileceğimiz 20. yüzyılın başındaki Kazak edebiyatının temsilcisi Ahmet Baytursınulı da Stalin repressiyasında katledilmiştir. Alaş Hareketi'nin bu öncü şahsiyeti Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra Türkiye'de hakkında bilimsel çalışma yapılarak ilk aydınlardan olmuştur. Ahmet Baytursınulı'nın şiirleri Türkiye Türkçesine çevrilmiş ve şiirleri üzerinde dil ve üslûp incelemesi (Biray, 2011) yapılmıştır. Aynı zamanda şairin makaleleri ve onunla ilgili yazılan yazılardan oluşan bir kitap da Ahmet Baytursınulı'nın doğumunun 150. yılına armağan olarak yayımlanmıştır (Biray, 2022). Türk Dünyası'nın ortak edebiyat dergisi Kardeş Kalemler de Baytursınulı'nın doğumunun 150. yılı anısına özel bir sayı çıkararak Ahmet Baytursınulı'nın ve ondan geriye kalan edebî mirasın tanınmasında önemli bir katkı sunmuştur (Kardeş Kalemler 2022, sayı 189).

Жауыз жау қойсын ба енді мені атпай.
Қорғасын жас жүрекке оғы батты,
Күнәсіз таза қаным судай ақты.
Қансырап, әлім құрып естен тандым,
Қараңғы абақтыға берік жапты.
Көрмеймін кеше жүрген қыр-сайды да,
Күндіз - Күн, түнде - күміс нұрлы Айды да.
Ардақтап, шын жібектей арайға орап
Өсірген алтын анам - Алтайды да.
Апырм-ай, айрылдық па қалың топтан,
Шабылып қайтпайтұғын жауған оқтан.
Түріктің жолбарыстай жүрегінен
Шынымен қорқақ құл боп жаудан бұққан.
Шарқ ұрып, ерікке ұмтылған Түрік жаны,
Шынымен ауырды ма бітіп халі?!
От сөніп жүректегі, құрғады ма
Қайнаған тамырдағы ата қаны?!
Бауырым, сен о жақта, мен бұ жақта,
Қайғыдан қан жұтамыз.
Біздің атқа
Лайық па құл боп тұру?
Кел, кетелік
Алтайға, ата мирас, алтын таққа!
(Жумабай, 2018, 19-25 бб.)

Mahambet Ötemisulı (1804-1846) tanınmış bir Kazak ozanıdır. O, sadece şair olmakla kalmamış, Çarlık idaresinin Kazak bozkırlarını istila etmesine karşı isyan hareketi başlatmış aynı zamanda söylediği şiirler ile de Rus sömürgesine karşı millî bir mücadele yürütmüştür. Mahambet Ötemisulı'nın millî bir duruşla ortaya koyduğu şiirler Türkiye Türkçesine çevrilerek yayımlanmıştır (Söylemez-Bayniyazov, 2016). Yine şiirleri Türkiye'de yayımlanan Kazak şairlerinden biri hem Sovyet devrinde eser veren hem de günümüzde eser vermeye devam eden Galım Jaylıbay'dır. Jaylıbay'ın şiirleri de Türkiye Türkçesine çevrilerek (Jaylıbay, 2018) Kazak edebiyatındaki şiir geleneği hakkında Türk okuyucuya bir fikir vermek mümkün olmuştur.

Çağdaş Kazak şiirinin bir diğer önemli temsilcisi Oljas Süleyman'dır (d.1936). Şairin doğumunun 80. yıldönümüne ithafen şairin şiirlerinin 10 Türk dilinde çevirisi Türksoy tarafından yayımlanmıştır. Türk Dillerinde Olcas Süleymanov'un Şiirleri (2016) adıyla yayımlanan kitapta şairin şiirleri Türkçe yanı sıra Azerbaycan, Başkurt, Kazak, Kırgız, Kumuk, Özbek, Tatar, Tuva, Uygur Türk dillerine de çevrilmiştir.

Түркияда XX-ғасырдың басында қазақ түріктерінің ұлттық ояну қозғалысы – Алаш қозғалысының үш маңызды көшбасшысының бірі Әхмет Байтұрсынов туралы зерттеулер жеткілікті. Әхмет Байтұрсынов- 20-ғасырдың басындағы Алаш қозғалысының ең көрнекті қазақ интеллектуалдарының бірі. Көпқырлы ғалым-педагог, жазушы, журналист және ойшыл- ол тіл мен әдебиетке қатысты мол еңбектер қалдырды. Байтұрсынов поэзиясы арқылы қазақ әдебиеті тарихында өз ізін қалдырды. Оның өлеңдері Мағжан Жұмабайдың туындыларына ұқсап, ұлттық элементтерге бай, оқу-тәрбиелік стильде жазылып, ұлттық болмысты айқындайды және қазақ ұрпақтарына ұлттық сананы табысты жеткізетін құрал

Kazak nesrinin klasik olan pek çok eseri de günümüzde Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Tarafımdan çevrilen Gabit Müsirepov'un Ulpan (Müsirepov, 2016) adlı klasik haline gelmiş romanı bunlardan biridir. Romanda baş kahraman olan Ulpan şahsında Kazak halkının tarihte yaşamış ve dönemine iz bırakmış pek çok Kazak kadınının hayatlarından haberdar olmak mümkündür. Yine tarafımdan çevrilen bir diğer klasik yazar Berdibek Sokpakbayev'in klasik eseri Benim Adım Koca (Sokpakbayev, 2018), bir Kazak çocuğunun geniş hayal gücünü, ruh halini, yaşam tarzını Türk okuyucunun öğrenmesine kapı aralamaktadır. Ayrıca Berdibek Sokpakbayev'in Kazak çocuk edebiyatının en güzel örneklerinden olan Balalık Şakka Sayahat (Çocukluk Dönemine Yolculuk) (Sokpakpayev, 2020) adlı romanı da çevrilmiştir. Sokpakbayev'in bir diğer romanı Ölgender Kaytıp Kelmeydi (Ölenler Geri Dönmez) yüksek lisans öğrencim Hüseyin Varol tarafından çevrilerek eser üzerinde edebî inceleme yapılmıştır. Editörlüğünü üstlendiğim bu roman çevirisi Türksoy tarafından yayımlanmıştır (Sokpakbayev, 2024). Söz konusu roman, Sovyetler Birliği'nde yaşanan II. Dünya Savaşı'na odaklanan, Kazakistan'da II. Dünya Savaşı döneminin zorluklarını yansıtan, tarih-edebiyat ilişkisini örneklendiren önemli bir eserdir.

Muhtar Magavin Kazak edebiyatının güçlü yazarlarındandır. O, hem Sovyet devболды. Ахмет Байтұрсынов, 20-ғасырдың басындағы қазақ әдебиетінің- оны «Алаш әдебиеті» деп те атаймыз- өкілі, сондай-ақ Сталиннің репрессиялары кезінде қаза тапты. Алаш қозғалысының бұл жетекші тұлғасы Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін Түркияда ғылыми зерттеулердің объектісі болған алғашқы интеллектуалдардың біріне айналды. Ахмет Байтұрсыновтың өлеңдері түрік тіліне аударылып, оның поэзиясына лингвистикалық және стильдік талдау жүргізілді (Бирай, 2011). Сонымен қатар, ақынның мақалалары мен ол туралы жазылған еңбектерді қамтитын кітап Ахмет Байтұрсыновтың 150 жылдық мерейтойына арнап шығарылды (Бирай, 2022). Түрік әлемінің бірлескен әдеби журналы «Kardeş Kalemler» де Ахмет Байтұрсыновтың туғанына 150 жыл толуына арналған арнайы санын шығарып, оның танымалдылығын арттыруға және әдеби мұрасын насихаттауға елеулі үлес қосты (Kardeş Kalemler 2022, No. 189).

Махамбет Өтемісұлы (1804–1846) – атақты қазақ ақыны. Ол тек ақын ғана емес, сонымен бірге қазақ даласына патшалық режимнің басып кіруіне қарсы көтерілісті бастап, поэзиясы арқылы орыс колониализміне қарсы ұлттық күресті жүргізді. Махамбет Өтемісұлының ұлттық тұрғыдан ұсынған өлеңдері түрік тіліне аударылып, жарияланды (Сойлемез- Байниязов, 2016). Түркияда шығармалары жарияланған тағы бір

rinde eser vermiş hem de bağımsızlık döneminde eser veren bir yazardır. 9 Ocak 2025 tarihinde hayatını kaybeden Muhtar Magavin'in Eğri Ağaç (Magavin, 2023) adıyla seçme öyküleri 2023 yılında yayımlanmıştır. Bu vesileyle Muhtar Magavin'in hikâye örnekleri Türk okuyucuya sunulmuştur.

2025 yılında kaybettiğimiz Kazak edebiyatının usta kalemlerinden biri olan Akim Tarazi'nin hikâyeleri de 2024 yılında Türkiye Türkçesine çevrilerek yayımlanmıştır. Kazak Yazar, Akim Tarazi'nin Hayatı, Eserleri ve Seçilmiş Hikâyelerinin İncelenmesi başlığıyla (Yılandil, 2024) yayımlanan eser Tarazi'nin ve sanatının Türkiye'de tanıtılmasına büyük bir katkı sunmuştur.

Yine 2024 yılında, tanınmış tiyatro yazarı Roza Mukanova'nın tiyatrolarından bir seçki yüksek lisans öğrencim Sabina Said tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmiş ve editörlüğümde yayımlanmıştır (Mukanova, 2024).

Sadece çağdaş Kazak edebiyatının örnekleri değil, Kazak halk edebiyatının ürünleri de Türkiye'de yayımlanmıştır. Kazak halk edebiyatının en önemli türlerinden biri olan destanlar Türkiye Türkçesine ciltler halinde çevrilmiştir. Çevrilen Kazak destanları Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Bu destan metinleri sayesinde Türk okuru hem Kazak sözlü geleneğinden haberdar olmuş hem de öte yandan bu destan metinleri

қазақ ақыны- Кеңес дәуірінде туындылар жазған және бүгінге дейін жазуын жалғастырып келе жатқан Ғалым Жайлыбай. Жайлыбайдың өлеңдері де түрік тіліне аударылды (Жайлыбай, 2018), бұл түрік оқырмандарына қазақ әдебиетінің поэтикалық дәстүрі туралы түсінік алуға мүмкіндік берді.

Қазіргі қазақ поэзиясының тағы бір маңызды өкілі – Олжас Сүлейменов (1936 ж. туған). Ақынның туғанына 80 жыл толуына орай оның өлеңдері 10 түркі тіліне аударылған жинақ ТҮРКСОЙ ұйымы тарапынан жарық көрді. «Олжас Сүлейменовтің түрік тілдеріндегі өлеңдері» (2016) атты кітапта ақынның шығармалары тек түрік тіліне ғана емес, сонымен қатар әзербайжан, башқорт, қазақ, қырғыз, кумык, өзбек, татар, тува және ұйғыр тілдеріне де аударылған.

Соңғы жылдары қазақ прозасының көптеген классикалық туындылары түрік тіліне аударылды. Олардың бірі – менің аударған Ғабит Мүсіреповтің классикалық «Үлпан» романы (Мүсірепов, 2016). Романның басты кейіпкері Үлпан арқылы тарихта өмір сүрген және өз дәуіріне із қалдырған көптеген қазақ әйелдерінің өміріне үңілуге болады. Автор Бердібек Соқпақбаевтың тағы бір классикалық шығармасы- «Менің атым Кожа» (Соқпақбаев, 2018), оны да мен аударғанмын, түрік оқырмандарына қазақ баласының бай қиялы, эмоционал-

üzerinden bilimsel çalışma yapma imkânı doğmuştur. Ayrıca Türk Dünyası destan geleneğinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi açısından da bu destan metinlerinin çevrilmiş olması önemlidir.

Kazak edebiyatı ile ilgili Türkiye'de son yayımlanan eserler arasında Türk Dünyası Şiir Antolojisi Kazak Şiiri (2025) adlın çalışma yer almaktadır. Başlangıcından Sovyet devrinin sonlarına kadarki süreçte Kazak şiirinin önemli temsilcilerinin edebî kişilikleri ve bilinen şiirlerinin çevirilerinden oluşan bu hacimli eser Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Bu eserde modern Kazak edebiyatının kurucusu ve modern Kazak şiirinin temellerini atan Abay Kunanbay, Şakerim Kudayberdiulı, Mağjan Jumabay, Mukagali Makatayev, Jumeken Najimedenov, Oljas Süleymenov, Fariza Ongarsınova, Muhtar Şahanov başta olmak üzere Kazak şiirinin önde gelen şairleri ve şiirleri Türkiye'deki ilgili okura sunulmuştur.

Günümüzde Türk edebiyatı ile Kazak edebiyatı arasındaki ilişkilerin gelişmesi için edebî çeviriler çok önemli bir işlev görmektedir. İki edebiyatın güçlü edebî şahsiyetlerinin başarılı eserleri çevrildiğinde yalnızca iki ülkenin dil bilenleri, Türkologları değil, halkın geneli birbirinin edebiyatından haberdar olmaktadır. Bu yolla karşılaştırmalı Türk Dünyası edebiyatı da gelişme gösterecektir. Bu da hiç şüphesiz sadece Kazak Türkleri ve

дық күйі мен өмір салтын танып білуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, қазақ балалар әдебиетінің ең үздік үлгілерінің бірі саналатын Бердібек Соқпақбаевтың Балалық шаққа саяхат (Çocukluk Çağıma Yolculuk) (Соқпақбаев, 2020) романы да аударылды. Сокпақбаевтың тағы бір романы – «Өлгендер қайта оралмайды» (Ölenler Geri Gelmez) магистрантым Хюсейн Варол тарапынан аударылды, ол сондай-ақ шығарманың әдеби талдауын жүргізді. Мен редакциялаған бұл роман аудармасы ТҮРКСОЙ ұйымы арқылы жарық көрді (Соқпақбаев, 2024). Аталмыш роман- Кеңес Одағындағы Екінші дүниежүзілік соғысқа (Ұлы Отан соғысы) арналған маңызды туынды, Қазақстандағы соғыс кезеңіндегі қиындықтарды көрсетеді және тарих пен әдебиет арасындағы байланысты айқындайды.

Мухтар Мағауин қазақ әдебиетіндегі жетекші тұлғалардың бірі. Ол Кеңес дәуірінде де, тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде де шығармалар жазған автор. 2025 жылғы 9 қаңтарда қайтыс болған Мұхтар Мағауиннің 2023 жылы Eğri Ağaç (Иірілген ағаш) атты таңдамалы әңгімелер жинағы жарық көрді. Осыған орай Мұхтар Мағауиннің әңгімелерінің үлгілері түрік оқырмандарына ұсынылды.

2025 жылы қайтыс болған қазақ әдебиетінің шебер жазушыларының бірі Акім Таразидің әңгімелері де түрік тіліне аударылып, 2024 жылы жарық көрді.

Türkiye Türkleri için değil, bütün Türk Dünyası edebiyatı açısından ve Türk Dünyası'nda karşılaştırmalı edebiyat bilimi açısından büyük bir kazanç olacaktır.

Çeviri faaliyetleri Türk edebiyatı ve Kazak edebiyatı alanındaki edebî etkileşim açısından son derece önemli bir alandır. Ancak elbette çeviri konusunda günümüzde bazı teknik sorunların varlığı da dikkat çekmektedir. Türk edebiyatı ve Kazak edebiyatı arasındaki çeviri faaliyetlerinde bağımsızlığın ilk yıllarından bugüne kadar önemli bir mesafe kaydedilmesine rağmen, alanda hâlâ bazı sorunların olduğu dikkat çekmektedir. Bu sorunları birkaç temel başlık altında toplamak mümkündür.

ÇEVİRİ KONUSUNDA BAZI ÖNEMLİ HUSUSLAR

a) Edebî Türler Arasındaki Çeviri Farklılıkları

Her edebî türün çevirisinin kendine özgülükleri vardır. Nesir çevirisinde bağlamın da çeviriye büyük kolaylık sağladığı bir gerçektir. İnsan zihni, bazı sözleri anlamasa bile düz yazıda bağlamdan faydalanarak tahmin edebilir. Çevirmen, bu yolla metnin bütünlüğü içinde anlaşılması güç yerleri bağlam içinde çevirebilir. Ancak şiir çevirisi farklıdır. Şiir çevirmek için bir şair gibi dilin inceliklerine hâkim olmak gerekir. Şiirde,

«Қазақ жазушысы Акім Таразидің өмірі, шығармалары мен таңдамалы әңгімелерінің зерттеуі» (Йыланділ, 2024) атты еңбек Таразидің мен оның өнерін Түркияға таныстыруға елеулі үлес қосты.

Сонымен қатар, 2024 жылы әйгілі драматург Роза Муканованың пьесаларының таңдамалы жинағы менің магистрантым Сабина Саид тарапынан түрік тіліне аударылып, менің редакциямммен жарық көрді (Муканова, 2024).

Түркияда жарияланғандар тек қазіргі қазақ әдебиетінің үлгілері ғана емес, сонымен қатар қазақ халқының ауыз әдебиетінің туындылары да. Қазақ халқының ауыз әдебиетіндегі ең маңызды жанрлардың бірі- дастандар том-том болып түрік тіліне аударылды. Аудармадағы қазақ эпосы TDK (Түрік тілі институты) арқылы жарық көрді. Осы эпостық мәтіндердің арқасында түрік оқырмандары қазақ ауыз әдебиетімен танысып, сонымен бірге ғылыми зерттеулер жүргізуге мүмкіндік алды. Сонымен қатар, осы эпостық мәтіндерді аудару түрік әлеміндегі эпос дәстүрін салыстырмалы түрде зерттеу үшін маңызды.

Түркияда қазақ әдебиеті туралы жарияланған соңғы еңбектердің бірі- «Түрік әлемінің поэзия антологиясы: Қазақ поэзиясы (2025)» атты том. TDK (Түрік тілі институты) шығарған бұл ауқымды том қазақ поэзиясының бастауынан Кеңес дәуірінің соңына дейінгі кезеңдегі негізгі

kaynak dilin tadını erek dilde vermek çok güçtür. Bunu yapabilmek için sadece çevirmen olmak değil, aynı zamanda iyi düzeyde bir şiir bilgisi ve zevkine sahip olmak gereklidir. Bir örnekle bunu açıklamak gerekirse Kazak şair Galım Jaylıbay'ın şiirlerinin çevirileri örnek verilebilir. Şair Kazak edebiyatının güçlü şairlerindendir. Onun şiirlerini bir çırpıda çevirmek güçtür. Çünkü şiirde esas prensip, az kelime ile çok şey anlatmaktır. Üstelik şiirde, kelimelerin mecaz anlamları, eş anlamları, çağrışımları da daha sık devrededir. Bu incelikleri çevirmenin anlaması oldukça zordur. Bazı şiirlerini Türkiye Türkçesine çevirdiğim günümüz şairlerinden Galım Jaylıbay'ın şiirlerinde şairin doğup büyüdüğü topraklarla ilgili çok fazla ayrıntı yer almaktadır. Şairin her bir sözcüğü o topraklara vurgu yapmaktadır, o topraklar ile ilgili Kazak okuyucuya çağrışımlar yaptırmayı amaçlamaktadır. Galım Jaylıbay'ın doğup büyüdüğü topraklarda geçmişte yaşanan pek çok olaya telmih vardır, tarihte yaşamış pek çok Kazak büyüğünün adı bu şiirlerde geçmektedir. Onun şiirlerini çevirebilmek için bütün bu ayrıntıları okumak, anlamak, çevirmeden önce araştırma yapmak gerekmektedir (Kınacı Baran, 2025, s. 61). Bütün bu sebeplerle türler açısından bakarsak şiir çevirisinin nesre göre daha zor olduğunu söylemek mümkündür.

Şiir çevirileri Türkiye'de daha çok yüksek lisans ve doktora tezlerinde karşımıза

тұлғалардың әдеби портреттері мен олардың танымал өлеңдерінің аудармаларын қамтиды. Еңбекте қазіргі қазақ әдебиетінің негізін қалаушы және қазіргі қазақ поэзиясының сәулетшісі Абай Құнанбай да қамтылған, Шәкерім Құдайбердіұлы, Мағжан Жұмабай, Мұқағали Мақатаев, Жүмекен Нәжімеденов, Олжас Сүлейменов, Фариза Оңғарсынова және Мұхтар Шаханов т.б. Түркиядағы тиісті оқырман қауымға таныстырылған.

Бүгінгі таңда әдеби аудармалар түрік және қазақ әдебиеттері арасындағы қарым-қатынасты дамытуда аса маңызды рөл атқарады. Екі әдебиеттің көрнекті жазушыларының табысты шығармалары аударылғанда, тек екі елдің тілшілері мен түріктанушылары ғана емес, сонымен бірге кең жұртшылық та бір-бірінің әдебиетімен танысады. Осылайша, түрік әлемінің салыстырмалы әдебиеті де дами түседі. Бұл сөзсіз қазақ түріктері мен Түркия түріктері үшін ғана емес, бүкіл түрік әлемінің әдебиеті мен түрік әлеміндегі салыстырмалы әдебиет саласы үшін де үлкен жетістік болады.

Түрік және қазақ әдебиеттері арасындағы әдеби өзара әрекеттестік тұрғысынан аударма қызметі аса маңызды сала болып табылады. Алайда аударма саласында қазіргі уақытта белгілі бір техникалық мәселелердің де бар екенін атап өткен жөн. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бүгінгі күнге дейін түрік және

çıkmaktadır. Bunlarda ise genellikle şiir olarak değil, şiirlerin düz yazıya çevrilerek anlam çevirisi yapıldığı görülmektedir. Bu tarz çeviriler ise Kazak şiirinin bize verdiği tadı çeviri metinde vermemektedir. Bu tarz çalışmalara örnek olarak Türkiye'de Kazakistan'ın bağımsız olmasından hemen sonra yayımlanan ve dönemi için oldukça kıymetli bir çalışma olan Mağcan Cumabay Ölenderi (Mağcan Cumabay'ın Şiirleri) adlı tez çalışmasını vermek mümkündür. Bu çalışma Kazak edebiyatı ile ilgili Türkiye'de yapılan ilk çalışmalardan biridir ve kitaplaşmıştır (Tamir, 1993). Söz konusu çalışma yapıldığı dönem için çok kıymetlidir ancak bu eserde Mağjan'ın şiirleri nesir olarak çevrilmiştir.

Şiir sanatındaki incelikler ve şiir çevirisinin zorluğu nedeniyle Kazak edebiyatından Türk edebiyatına ve Türk edebiyatından Kazak edebiyatına yapılan şiir çevirileri günümüzde oldukça az denebilir. Bu sebeple şiir çevirisi yapabilecek ehil çevirmen kadrosunun yetersizliği bir sorun olarak değerlendirilebilir. Ancak günümüzde bilgi teknolojilerinin ilerlemesi, yapay zekâ ve benzeri teknolojilerin yaygınlaşması çeviri alanında da büyük kolaylıklar sağlamaktadır ve alana imkânlar sunmaktadır.

b) Çevirmen Kaynaklı Sorunlar

Öncelikle edebî çeviri yapacak kişinin kaynak lehçeyi ve hedef lehçeyi çok iyi bilmesi gerekir. Bu durum çeviri yapılan dilin kültürünü, edebiyatını, tarihini, coğrafyasını, sosyolojisini, felsefesini, mitolojisini, halk edebiyatını, deyimlerini, atasözlerini, kısacası o dilin ve kültürün tüm özelliklerini bilmeyi gerektirir. Bu bilgiler çevirmenin kaynak metni doğru anlamasını ve hedef metni doğru aktarmasını sağlar. Bu bilgilerden yoksun çevirmenler kaynak metni yanlış anlayabilir ve hedef metni yanlış aktarabilir. Bu durum çevirinin kalitesini olumsuz etkiler. Bu nedenle çevirmenlerin kaynak ve hedef dilin kültürünü, edebiyatını, tarihini, coğrafyasını, sosyolojisini, felsefesini, mitolojisini, halk edebiyatını, deyimlerini, atasözlerini, kısacası o dilin ve kültürün tüm özelliklerini bilmeleri gerekir.

Çevirmenin kaynak ve hedef dilin kültürünü, edebiyatını, tarihini, coğrafyasını, sosyolojisini, felsefesini, mitolojisini, halk edebiyatını, deyimlerini, atasözlerini, kısacası o dilin ve kültürün tüm özelliklerini bilmesi gerekir. Bu bilgiler çevirmenin kaynak metni doğru anlamasını ve hedef metni doğru aktarmasını sağlar. Bu bilgilerden yoksun çevirmenler kaynak metni yanlış anlayabilir ve hedef metni yanlış aktarabilir. Bu durum çevirinin kalitesini olumsuz etkiler. Bu nedenle çevirmenlerin kaynak ve hedef dilin kültürünü, edebiyatını, tarihini, coğrafyasını, sosyolojisini, felsefesini, mitolojisini, halk edebiyatını, deyimlerini, atasözlerini, kısacası o dilin ve kültürün tüm özelliklerini bilmeleri gerekir.

қазақ әдебиеттері арасындағы аударма іс-шараларында елеулі прогресске қол жеткізілгенімен, осы салада әлі де бірқатар мәселелер бар екенін атап өткен жөн. Бұл мәселелерді бірнеше негізгі тақырыпқа бөліп қарастыруға болады.

АУДАРУҒА ҚАТЫСТЫ КЕЙБІР МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕЛЕР

а) Әдеби жанрлар арасындағы аударма айырмашылықтары

Әрбір әдеби жанр аудармада өзіндік ерекше қиындықтарға ие. Шынында да, контекст прозаны аударуда үлкен көмек көрсетеді. Адамның ақылы кейбір сөздерді түсінбесе де, контекстке сүйене отырып, прозада ақпаратты болжауға болады. Осылайша аудармашы мәтіннің жалпы үйлесімділігін сақтай отырып, түсінуге қиын үзінділерді аудара алады. Алайда поэзияны аудару мүлде басқа. Өлеңді аудару үшін тілдің нәзік тұстарын ақынша меңгеру қажет. Өлең аударғанда бастапқы тілдің дәмін мақсатты тілде жеткізу өте қиын. Осыған қол жеткізу үшін аудармашы тек аудармашы болумен шектелмей, поэзияны терең білетін және бағалайтын маман болуы керек. Мысал ретінде қазақ ақыны Ғалым Жайлыбайдың өлеңдерінің аудармаларын келтіруге болады. Ақын қазақ әдебиетіндегі жетекші тұлғалардың бірі. Оның өлеңдерін бір көз жүгіртумен аудару қиын. Себебі поэзияның негізгі қағидасы- аз сөзбен

mesi gereklidir. Ayrıca çevirmenin kendisinde de belli düzeyde bir edebî zevk olmalıdır. Çünkü edebî çeviride esas olan şey, edebilik ve okuyucuya dilin lezzetini verebilmektir. Kuru ve akıcı olmayan bir çeviri okuyucuyu hiç etkilemeyecektir. Eser orijinal dilinde ne kadar başarılı olursa olsun kötü bir çeviri o eseri yanlış tanıtmaya neden olacaktır. Güçlü bir eseri değersizleştirecektir. Bu sebeple çevirmenin büyük bir sorumluluğu vardır. Klasik bir eseri zayıf bir çeviri ile yabancı bir okuyucu kitlesine yanlış tanıtmaktansa hiç tanıtmamak daha iyidir. Bağımsızlıktan hemen sonra Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan ilk çeviriler buna örnek verilebilir. Bu çeviriler, ilk çeviri faaliyetleri olduğu için, ayrıca bu ilk zamanlarda yeterli çevirmen kadrosu bulunmadığından bu çevirilerde eksiklikler vardır. Bu çeviriler, klasik olan bazı Kazak yazarların Kazak Türkçesini kullanmaktaki ustalığını ve Kazak Türkçesinin gücünü yeterli derecede yansıtamamıştır. Bağımsızlıktan hemen sonra yapılan bu çeviriler o dönem için çok değerlidir. Çünkü o dönemde Kazak Türkçesinden çeviri yapabilecekler neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu sebeple o eserleri bağımsızlıktan hemen sonraki dönemlerde çevirmiş olmak Türk ve

Türkiye-Kazakistan edebî ilişkileri bugün güçlü bir zemine ulaşmış olsa da bu etkileşimin kalıcı ve dengeli biçimde gelişmesi için karşılıklı çeviri politikalarının ve kurumsal iş birliklerinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

көп нәрсе жеткізу. Сонымен қатар, поэзияда сөздердің бейнелі мағыналарын, синонимдерін және астарлы мағынасын қолдану әлдеқайда жиі кездеседі. Аудармашыға осы нәзіктіктерді түсіну өте қиын. Мен түрік тіліне аударған қазіргі заман ақыны Ғалым Жайлыбайдың өлеңдерінде ақын туып-өскен жерге қатысты көптеген мәліметтер бар. Ақын қолданатын әрбір сөз сол жерлерді ерекше көрсетеді; мақсат- қазақ оқырманында сол жерлерге қатысты ассоциациялар туғызу. Осы өлеңдерде Ғалым Жайлыбай туып-өскен жерлерде өткен тарихи оқиғаларға меңзеулер бар, сондай-ақ тарихтағы көптеген көрнекті қазақтардың аттары кездеседі. Оның өлеңдерін аудару үшін осы барлық мәліметтерді оқып, түсініп, аударуға кірісер алдында зерттеу жүргізу қажет (Кынажы Баран, 2025, 61-бет). Осы себептердің бәрін ескере отырып, жанр тұрғысынан өлеңді аудару прозаны аударуға қарағанда қиынырақ деп айту әділ.

Түркияда поэзия аудармалары көбінесе магистрлік және докторлық диссертацияларда кездеседі. Алайда оларда өлеңдер әдетте поэзия ретінде емес, мағынаға баса назар аудара отырып, прозаға аударылады. Мұндай аудармалар аударма мәтінінде қазақ поэзиясының ерекше бояуын жеткізе алмайды. Осындай жұмыстың мысалы ретінде Қазақстан тәуелсіздігінен кейінгі кезеңде Түркияда жарық көрген «Мағжан Жұмабай өлеңдері» атты диссертацияны атауға бола-

Kazak edebiyatlarının etkileşimine zemin hazırlayan büyük bir hizmettir. Ancak, Türkiye ve Kazakistan arasındaki edebî ilişkilerin her geçen gün daha da ilerlediği, alan uzmanlarının, Kazakça ve Türkçe bilen çevirmen sayısının arttığı günümüzde ciddi ve planlı projeler ile her iki dile de hâkim olan, alanında başarılı çevirmen kadrosu tarafından klasik Kazak yazarlarının yaratıcılığının ortaya konulması gerekmektedir. Burada asıl mesele, Kazak edebiyatının klasiklerini acele ve plansız bir şekilde çevirmek yerine, dikkatli ve planlı olarak söz konusu eserlerin değerli bir edebî eser olduğunu unutmadan çevirmeye hassasiyet göstermektir.

Edebî çeviride sadece dili çok iyi bilmek yeterli değildir, aynı zamanda çeviri yapılacak kültüre de vakıf olmak gereklidir. Mesela Kazakçadan çeviri yaparken çevirmenin Kazak Türklerinin kültürüne de vakıf olması gereklidir. Çevirmen, Kazak Türklerinin at kültürünü bilmezse, atın Kazak hayatındaki önemini bilmezse ya da kartalla avcılığı, Kazak avcılık geleneğini, konargöçer devirdeki o şaşalı göç sahnelerini bilmezse bunu sadece elindeki metni esas alarak okuyucuya doğru yansıtması mümkün değildir. Bu sebeple edebî çeviri yaparken çeviri yapılan dili bilmek yetmez, aynı zamanda o dili yaratan kültürü de çok iyi bilmek gereklidir. Bu sebeple teknik bir metni çeviren çevirmen ile edebî bir eseri çeviren kişi arasında da farklar vardır. Teknik bir metni

ды, ол сол кезде аса құнды зерттеу болып саналған. Бұл еңбек Түркияда қазақ әдебиетіне арналған алғашқы зерттеулердің бірі болып табылады және кітап ретінде (Тамир, 1993) жарық көрді. Еңбек өзі шыққан кезең үшін аса маңызды болғанымен, Мағжанның өлеңдері осы томда прозаға аударылған.

Өлең өнерінің нәзіктігі мен поэтикалық аударманың қиындықтарына байланысты қазақ және түрік әдебиеттері арасындағы поэзиялық аудармалардың саны бүгінгі таңда, айту керек, өте шектеулі. Осы себепті мұндай жұмысты атқара алатын білікті аудармашылардың тапшылығы мәселе болып табылады. Алайда ақпараттық технологиялардың дамуы мен жасанды интеллект пен ұқсас технологиялардың кеңінен қолданылуы аударма саласында елеулі артықшылықтар әкеліп, жаңа мүмкіндіктер ашады.

> Қазақстан–Түркия әдеби байланыстары бүгінде берік негізге ие болғанымен, оның тұрақты дамуы үшін өзара аударма саясатын күшейтіп, институционалдық ынтымақтастықты тереңдету қажет.

б) Аудармашыға қатысты мәселелер

Ең алдымен, әдеби аудармамен айналысатын адам бастапқы және мақсатты тілдерді терең білуі тиіс. Сонымен қатар,

çeviren çevirmenin elindeki metni sadece kelime kelime çevirmesi yeterli olabilir. Ancak Kazak edebiyatından edebî çeviri yapan bir çevirmenin Kazak mantalitesini de bilmesi elzemdir. Kazakçadan Türkçeye çeviri yaparken Kazak kültürüne vakıf olmak oldukça önemlidir. Kazak gelenekleri, yemek kültürü, akrabalık isimleri, hayvanların yaşlarına göre isimlendirilmeleri, zaman kavramları, millî sporlar, yaşam tarzı, deyimler, atasözleri vb. gibi alanlardaki söz varlığına hâkim olmak yapılan edebî çevirinin niteliğini artıracaktır. Bu bağlamda çeviri yapılacak dile ait dünyayı ve oradaki kültür dairesini bilmek çevirmen için gereklidir. Bütün bunlara vakıf olan çevirmenin yapacağı edebî çevirilerin niteliği şüphesiz artacaktır. Bu durum Türkiye Türkçesinden Kazak Türkçesine çeviri yapan Kazak çevirmenler için de aynıdır. Onlar da Türkiye Türklerinin mantalitesine vakıf olarak Türk edebiyatından nitelikli çeviriler yapmalıdırlar.

c) Çeviri Faaliyetlerinin Daha Çok Tek Yönlü Olması

Son yıllarda Kazak edebiyatından çok sayıda eser Türkiye Türkçesine kazandırılırken Türk edebiyatından aynı oranda eserin Kazakçaya çevrilmediği gözlemlenmektedir. Haldun Taner'in birkaç tiyatro eseri ve yazar Malik Otarbayev'in Kazakçaya çevirdiği Yunus Emre'nin şiirleri az sayı-

аудармашы белгілі бір әдеби талғамға ие болуы қажет. Өйткені әдеби аударманың мәні- оның әдеби сапасында және тіл әсемдігін оқырманға жеткізе білуінде. Құрғақ әрі ағысы жоқ аударма оқырманды қызықтыра алмайды. Шығарма түпнұсқа тілінде қаншалықты табысты болса да, нашар аударма оны бұрмалайды. Ол күшті шығарманың құндылығын төмендетеді. Сондықтан аудармашы үлкен жауапкершілікті арқалайды. Классикалық шығарманы әлсіз аудармамен бұрмалаудың орнына оны шетелдік оқырманға таныстырмау әлдеқайда дұрыс. Тәуелсіздік алғаннан кейін бірден жасалған қазақ тілінен түрік тіліне алғашқы аудармалар дәл осыған мысал бола алады. Бұл аудармалар ең алғашқы аудармалық әрекеттер болғандықтан және сол кезде аудармашылар саны жеткіліксіз болғандықтан кемшіліктерге ие. Олар кейбір классикалық қазақ жазушыларының қазақ тілін меңгеру шеберлігін де, қазақ тілінің өзінің күш-қуатын да жеткілікті түрде көрсете алмады. Тәуелсіздік алғаннан кейін дереу жасалған бұл аудармалар сол кезең үшін аса құнды. Себебі сол уақытта қазақ-түрік тілінен аудара алатын адамдар мүлде болмаған. Сондықтан тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде осы шығармаларды аудару түрік және қазақ әдебиеттері арасындағы өзара әрекеттестіктің іргетасын қалауға айтарлықтай үлес қосты. Алайда бүгінгі әлемде Түркия мен Қазақстан арасындағы әдеби байла-

daki Türk edebiyatından Kazakçaya yapılan çevirilere örnek gösterilebilir. Son olarak (2025) Kazakistan'da Nihal Atsız'ın Bozkurtlar romanı Kökböriler adıyla Kazakçaya çevrilmiştir. Bu eser D. Zikiriya tarafından çevrilmiş ve Kazakistan'daki Foliant yayınevinden yayımlanmıştır (Atsız, 2025). Türk edebiyatının kıymetli klasik eserleri arasında yer alan bu eserin Kazakçaya çevrilmesi ve Kazakistan'da popüler bir yayınevinden çıkması oldukça önemlidir. Günümüzde Kazakistan'da katıldığımız edebî faaliyetlerde Kazak halkının tanıdığı ve Kazakçaya çevrilen (Rusça aracılığıyla) Türk yazar ve şairlerin hâlâ Reşat Nuri Güntekin, Nazım Hikmet, Aziz Nesin ve Orhan Pamuk'tan ibaret olduğunu görmekteyiz. Türkiye'de Orhan Pamuk dışında da çok sayıda nitelikli yazar var. Türk edebiyatında klasik eserlere imza atmış onlarca yazar ve şair mevcut. Kazak halkının günümüzde Türk edebiyatını sadece bir iki kişi üzerinden tanıyor olması üzücüdür. Üstelik Kazakistan'da Türk edebiyatının temsilcisi olarak bilinen bu sınırlı sayıda kişi büyük ölçüde ideolojik sebeplerden ötürü ilk olarak Rusçaya çevrilmiştir sonrasında ise Rusçadan Kazakçaya çeviriler vasıtasıyla Kazakistan'da tanınmaktadır. Günümüz edebi ilişkilerimiz açısından bu durum son derece üzücü bir durumdur. Bu bağlamda en kısa zamanda Türk edebiyatının güçlü kalemlerinin eserlerinin de planlı bir şekilde Kazakçaya çevrilmesi yerinde

ныстар күннен-күнге дамып, қазақ және түрік тілдерін меңгерген мамандар мен аудармашылар саны артып келе жатқандықтан, классикалық қазақ жазушыларының шығармашылығын екі тілде де бірдей сауатты табысты аудармашылар тобының мұқият және жоспарлы түрде жүзеге асыратын жобалары арқылы жарыққа шығару аса маңызды. Мұнда басты мәселе- қазақ әдебиетінің классикасын асығыс әрі жүйесіз аудару емес, керісінше аударманы мұқият жоспарлап, бұл шығармалардың баға жетпес әдеби туындылар екенін ескеру.

Әдеби аудармада тек тілді терең білу жеткіліксіз; бастапқы мәтіннің мәдениетін де жақсы білу қажет. Мысалы, қазақ тілінен аударғанда аудармашы қазақ түріктерінің мәдениетін жақсы білуі тиіс. Егер аудармашы қазақ түріктерінің ат міну мәдениеті, аттың қазақ өміріндегі маңызы, бүркітшілік дәстүрі, қазақ аңшылық дәстүрі және көшпенді дәуірден қалған керемет көші-қон көріністері туралы білмесе, қолдағы мәтінге ғана сүйеніп, оларды оқырманға дәл жеткізу мүмкін емес. Осы себепті әдеби аудармамен айналысқанда аударылатын тілді білу жеткіліксіз; сол тілді қалыптастырған мәдениетті терең түсіну қажет. Нәтижесінде техникалық мәтіндерді аударатын аудармашы мен әдеби шығарманы аударатын аудармашы арасында айырмашылықтар бар. Техникалық мәтін аудармашысы үшін мәтінді сөз ба-

olacaktır. Bu konuda başarıya ulaşmanın yolu ise her iki ülkenin ilgili kurumlarının (Millî Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığının yayıncılık birimleri, Büyükelçilikler vb. olabilir) ve edebiyatçılarının, çevirmen kadrolarının, bilim insanlarının katılımıyla çeviride öncelikli eserler listesi oluşturulmasıdır. Her iki ülkenin kendi edebiyatının klasik eserlerini belirleyerek bu eserlerin çevrilmesine destek olması, iki ülke arasındaki çeviri işini sistemleştirecektir. Bu yolla Kazak ve Türk edebiyatları arasındaki çeviri sahasında daha çok verim alınacaktır.

ç) Çeviride Ortak Terminolojinin Olmayışı

Türk lehçeleri arasındaki çeviride en büyük sorunlarımızdan biri hâlâ ortak bir terminolojiye sahip olmayışımızdır. Diğer bütün Türk lehçeleri ve Türkiye Türkçesi arasında yaşanan bu terminoloji sorunu Kazakça ve Türkiye Türkçesi arasındaki çevirilerde de dikkat çekmektedir. Her çevirmen, ortak olması gereken terminolojiyi bile kendine özgü şekilde kullanmaktadır. Böylece her çeviride aynı kavramlar farklı şekillerde yer almaktadır. Bu da karmaşaya yol açmaktadır. Yer adları, yazar, şair adları, eser adları başta olmak üzere çeviride ortak terminolojinin belirlenip çeviri faaliyetiyle uğraşan kişilerin bu terminolojiye uyması gerekmektedir. Ortak terminolojiye sahip olmamamız edebî faaliyetlerde karmaşaya

сты сөзге аудару жеткілікті болуы мүмкін . Алайда қазақ әдебиетінен әдеби шығармаларды аударатын аудармашыға қазақ ойлау тәсілін түсіну аса маңызды. Қазақ тілінен түрік тіліне аудару кезінде қазақ мәдениетін терең білу үлкен рөл атқарады. Қазақ дәстүрлері, аспаздық мәдениет, туыстық атаулар, жануарларды жасына қарай атау, уақыт ұғымдары, ұлттық спорт түрлері, өмір салты, идиомалар, мақал-мәтелдер және т.б. салалардағы лексикалық қорды меңгеру әдеби аударманың сапасын арттырады. Осы тұрғыдан алғанда аудармашыға мақсатты тіл әлемі мен оның мәдени кеңістігімен таныс болу аса маңызды. Осы барлық аспектілерді меңгерген аудармашының әдеби аудармаларының сапасы сөзсіз жақсарады. Бұл қазақшаға аударатын қазақ аудармашыларына да қатысты. Олар да жоғары сапалы аудармалар жасау үшін түрік халқының ой-санасына таныс болуы тиіс.

ж) Аударма қызметінің негізінен бір бағытты сипаты

Соңғы жылдары қазақ әдебиетінен көптеген шығармалар түрік тіліне аударылғанымен, түрік әдебиетінен қазақ тіліне аударылған шығармалардың саны да шамамен сондай екені байқалды. Мысал ретінде жазушы Малик Отарбаев аударған Халдун Танердің бірнеше пьесасы мен Юнус Эмренің өлеңдері келтіріледі. Соңғы кезде (2025 жылы) Нихал

yol açmaktadır. Hatta bu durum Türkiye'de hazırlanan lisansüstü tezlerde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Aynı edebî şahsiyetin isminin ve eserinin farklı tezlerde farklı şekilde yazıldığını görmek mümkündür. Mesela Kazak şair adlarının yazılışı bu soruna örnek verilebilir. Kazak şairi Mağjan Jumabay adı ortak terminolojinin gerekliliğini bize en bariz şekilde göstermektedir. Mağjan Jumabay ile ilgili yapılan edebî yayınlarda şairin adının Mağcan Cumabayev, Mağcan Cumabay, Mağjan Jumabayev, Mağjan Jumabay gibi birbirinden farklı şekillerde yazılması bir sorun yaratmaktadır. Türkiye'de Kazak şair Mağjan Jumabay ile ilgili bir ansiklopedi maddesi yazılması gerekse (ki bu şekilde ansiklopediler vardır ve her birinde her versiyon kullanılmıştır) bu yazılış biçimlerinden hangisi esas alınmalıdır? Hangi gerekçe ile hangi biçim tercih edilmelidir? Yine bir araştırmacı ya da edebiyat meraklısı Mağjan Jumabay hakkında bilgi edinmek istese hangi yazılış varyantını esas alıp arama yapmalıdır? Bütün bu yazılış şekillerini denemek zorundadır, zira her birini ayrı ayrı kullanan çevirmenler ve edebiyat bilimciler vardır. Bu sebeple ilgili kurumların, bilim insanlarının, edebiyat bilimci ve çevirmen kadrolarının katılımıyla terminoloji üzerine çalışmalar yapılmalıdır. Çeviride ortak terminolojinin tesisi mesele olarak ele alınmalı ve bu terminoloji karmaşasına bir çözüm yolu bulunmalıdır.

Атсыздың «Bozkurtlar» романы қазақша «Көкбөриler» деген атаумен аударылды. Бұл шығарманы Д. Зикирия аударып, Қазақстандағы Foliant баспасынан жарық көрді (Атсыз, 2025). Түрік әдебиетінің бағалы классикалары қатарына жататын бұл шығарманың қазақ тіліне аударылуы және Қазақстандағы танымал баспадан жарық көруі аса маңызды. Қазіргі таңда Қазақстанда өтіп жатқан әдеби шараларда қазақ халқына таныс және орыс тілінен аударылған түрік жазушылары мен ақындары әлі де Решат Нури Гүнтекин, Назым Хикмет, Әзиз Несин және Орхан Памукпен шектеліп отырғанын байқаймыз. Түркияда Орхан Памуқтан басқа да көптеген жоғары деңгейлі жазушылар бар. Түрік әдебиетінде классикалық туындылар жазған ондаған жазушылар мен ақындар бар. Қазақ халқы бүгінгі күні түрік әдебиетін тек бір-екі тұлға арқылы ғана біледі дегені өкініштi. Со-

d) Çevirmen Kadrolarının İletişimsizliği

Kazakistan'da pek çok üniversitede lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde Türkçe öğreten bölümler ya da doğrudan çeviri bölümleri mevcuttur. Türkçe'nin de yer aldığı bu çeviri bölümlerindeki çevirmenlik faaliyetiyle uğraşan hoca ve öğrencilerin, Türkiye'deki Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümlerinde görev yapmakta olan Kazakçadan çeviri yapan kişiler ile ilişki içerisinde olmaları gereklidir. Üniversitelerin ilgili birimlerinde görev yapmakta olan Kazak ve Türk çevirmen kadrolarının birbirleri ile iletişimde olması, ortak projeler yapması, birbirlerinin edebiyatından çevirdikleri eserlerden haberdar olması, çeviride öncelikli yazar ve eser konusunda fikir alışverişinde bulunması elzemdir. Zira Kazakistan Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından bugüne kadar geçen 35 yıl içinde hâlâ Türkiye'deki üniversitelerde Kazakça eğitim verildiği, Kazakçadan çeviri yaptırıldığı, Kazak dilinin, tarihinin ve edebiyatının bilimsel düzeyde öğretildiği Kazakistan'daki meslektaşlarımız tarafından bilinmemektedir. Ayrıca Kazak meslektaşlarımızın Türk edebiyatı ile ilgili yaptığı çalışmalardan da Türkiye'deki Kazak edebiyat bilimci ve Kazakçadan çeviri yapan kadrolar habersizdir. Her iki taraf da kendi çapında ayrı ayrı eser üretmekle birlikte çalışmalarını bir araya getirememektedir. Dolayısıyla Türkçe uzmanı yetiştiren bölümlerdeki Türkçe

д) Аудармадағы ортақ терминологияның жоқтығы

Түрік тілдері арасында аударма жасауда бізге әлі де ортақ терминологияның жоқтығы- ең үлкен қиындықтардың бірі. Бұл терминологиялық мәселе басқа барлық түрік тілдері мен түрік тілі арасын-

нымен қатар, Қазақстанда түрік әдебиетінің өкілдері ретінде танылған осы бірнеше тұлға алғашында негізінен идеологиялық себептермен орыс тіліне аударылған, кейіннен Қазақстанда орыс тілінен қазақ тіліне аударылған нұсқалары арқылы танылған. Қазіргі әдеби қатынастар тұрғысынан бұл жағдай өте өкінішті. Осы тұрғыдан алғанда, түрік әдебиетінің көрнекті тұлғаларының шығармаларын мүмкіндігінше тезірек жүйелі түрде қазақ тіліне аударуды қамтамасыз ету орынды болар еді. Осы тұрғыдан алғанда табысқа жету жолы – аудармаға арналған басымдықтар тізімін жасау, оған екі елдің тиісті мекемелері (Ұлттық білім беру және мәдениет министрліктері, олардың баспа бөлімдері, елшіліктер және т.б.), сондай-ақ жазушылар, аудармашылар топтары мен ғалымдарды тарту. Өз әдебиеттерінің классикалық туындыларын анықтап, олардың аудармасын қолдау арқылы екі ел арасындағы аударма үрдісін жүйелейді. Осылайша қазақ және түрік әдебиеттері арасындағы аударма саласында өнімділік артады.

çeviri yapan Kazak meslektaşlarımızla Türkiye'deki üniversitelerde Kazakça çeviri faaliyetiyle uğraşan Türk akademisyenlerin arasında ilişki kurulması ve birbirlerinin faaliyetlerinden haberdar olmaları gereklidir. Ayrı ayrı birbirlerinden habersiz çalışan bu çevirmen kadrosunun emeklerini boşa harcamayarak çalışmalarını planlayıp nitelikli eserler üretmeleri alandaki etkileşime daha büyük katkılar sağlayacaktır.

2. AKADEMİK İŞ BİRLİKLERİ VE EDEBİYAT ÇALIŞMALARI

Türkiye ve Kazakistan'daki üniversiteler, edebî ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye'de Kazak dili ve edebiyatı üzerine yapılan akademik çalışmalar günden güne artarken, Kazakistan'da da Türk diline ve edebiyatına yönelik ilgi dikkat çekici biçimde yükselmiştir.

Türkiye'de Kazak edebiyatı ile ilgili çok sayıda yüksek lisans ve doktora olmak üzere lisansüstü tez çalışması yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Türkiye'de Kazak edebiyatının yayımlanan birçok eseri lisansüstü tezlerden üretilmiş yayınlardır. Bu bağlamda Kazak edebiyatının önemli yazar ve şairleri olan Saken Seyfullin, Mirjakıp Duvlatulı, Beyimbet Maylin, Jüsipbek Aymavıtulı, Muhtar Avezov, Gabit Müsirepov, İliyas Esenberlin, Berdibek Sokpakbayev, Muhtar Magavin, Abiş Kekilbayev

да да бар, сондай-ақ қазақ және түрік тілдері арасындағы аудармаларда да айқын көрінеді. Әрбір аудармашы тіпті стандартталуы тиіс терминологияны да өзінше қолданады. Нәтижесінде бірдей ұғымдар әр аудармада әртүрлі түрде көрініс табады. Бұл шатасуға әкеледі. Орындардың атаулары, авторлар мен ақындардың есімдері және шығармалардың атаулары үшін бірыңғай терминологияны енгізу қажет, аудармамен айналысатындар осы терминологияны ұстануы тиіс. Стандартталған терминологияның болмауы әдеби қызметтерде шатасуға әкеледі. Шын мәнінде, бұл жағдай Түркияда дайындалған магистрлік және докторлық диссертацияларда жиі кездеседі. Әртүрлі диссертацияларда бірдей әдеби тұлғаның және оның шығармасының атаулары әртүрлі жазылғанын байқауға болады. Мысалы, осы мәселенің мысалы ретінде қазақ ақындарының есімдерін жазуды келтіруге болады. Қазақ ақыны Мағжан Жұмабайдың аты ортақ терминологияның қажеттілігін ең айқын көрсетеді. Мағжан Жұмабайға қатысты әдеби басылымдарда ақынның аты әртүрлі нұсқада жазылады- Мағжан Жұмабаев, Мағжан Жұмабай, Мағжан Жұмабайев және Мағжан Жұмабай- бұл мәселе тудырады. Егер Түркияда қазақ ақыны Мағжан Жұмабай туралы энциклопедиялық мақала жазылатын болса (және мұндай энциклопедиялар бар, олардың әрқайсысында әрбір нұсқа қолданылған), осы

gibi tanınmış edebî şahsiyetler Türkiye'de lisansüstü tezlerde ortaya koydukları edebî eserleri ile ele alınmışlardır. Çağdaş Kazak edebiyatının yanı sıra Kazak halk edebiyatı ile ilgili de çok sayıda lisansüstü tez hazırlanmış ve hazırlanmaya devam etmektedir.

Kazakistan'da lisansüstü tezlerde de Türk halklarıyla ilgili karşılaştırmalı çalışmalarda Türkiye'ye yer verilmektedir. Ayrıca doğrudan Türk edebiyatı ile Kazak edebiyatının karşılaştırıldığı tezler de vardır. Mesela 14. yüzyıl ve 19. yüzyıllardaki Türk âşıkları ile Kazak ozanlarının şiir geleneklerindeki benzerliklerin ele alındığı Janagül Aytjankızı Turumbetova'nın çalışması bu tarz çalışmalara örnek verilebilir.

Lisansüstü tezler dışında akademisyenler tarafından Türkiye'de Kazak edebiyatı hakkında, Kazakistan'da ise Türk edebiyatı hakkında yazılan kitaplar, makaleler ve bildiriler de mevcuttur. Her iki ülkede düzenlenen uluslararası sempozyumlar, kongreler ve çalıştaylar, akademisyenler arasındaki edebiyat sahasında bilgi alışverişini güçlendirmiştir. Özellikle Türkiye'de Türksoy, Kazakistan Ankara Büyükelçiliği ve üniversitelerde gerçekleştirilen Kazak edebiyat adamlarını anma toplantıları, onların doğum ya da ölüm yıldönümlerine ithaf edilen etkinlikler, yazar ve şairlerin eser basımları Kazak edebiyatının Türkiye'de tanıtılması ve etkileşimin artması açısından önemli bir işlev görmektedir. Günümüzde yapılan

жазу нұсқаларының қайсысын стандарт ретінде қабылдау керек? Белгілі бір нұсқаны қандай негізде артық таңдау қажет? Ұқсас түрде, егер зерттеуші немесе әдебиет сүйер қауым Мағжан Жұмабай туралы ақпарат іздегісі келсе, іздеу үшін қай жазу нұсқасын негізге алуы керек? Әрқайсысын жеке қолданатын аудармашылар мен әдебиеттанушылар бар болғандықтан, олар осы жазудың барлық нұсқаларын сынап көруге мәжбүр болады. Осы себепті терминология саласындағы зерттеулер тиісті мекемелердің, академиктердің, әдебиеттанушылардың және аудармашылардың қатысуымен жүргізілуі тиіс. Аудармада ортақ терминологияны қалыптастыру мәселесі қолға алынып, осы терминологиялық шатастыруға шешім табылуы қажет.

е) Аудармашылар арасындағы байланыс жетіспеушілігі

Қазақстанның көптеген университеттерінде бакалавриат, магистратура және докторантура деңгейлерінде түрік тілін оқытатын немесе аудармаға арналған бөлімдер бар. Түрік тілін қоса алғанда, осы аударма бөлімдерінде аударма жұмыстарымен айналысатын оқытушылар мен студенттердің Қазақстан аудармаға маманданған Түркиядағы Қазіргі түрік диалектілері мен әдебиеттері кафедрасының қызметкерлерімен байланыста болуы өте маңызды. Университеттердің

karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları, iki ülke edebiyatlarının ortak temalarını ve farklı yönlerini ortaya koyarak teorik bir zemin oluşturmaya devam etmektedir.

3. KURUMSAL DESTEK VE KÜLTÜREL POLİTİKALAR

Türkiye ve Kazakistan arasındaki edebî ilişkilerin gelişmesinde kurumsal yapıların katkısı büyüktür. Türk Dil Kurumu, TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı), YTB (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı), Yunus Emre Enstitüsü yanı sıra Türksoy ve Türk Akademisi gibi uluslararası kuruluşlar, ayrıca Avrasya Yazarlar Birliği gibi sivil toplum yapıları iki ülke arasında kültürel etkileşimi ve kültürel etkileşim içinde edebî ilişkileri artırmaya yönelik çeşitli projeler yürütmüş ve yürütmeye devam etmektedir. Edebî faaliyetler bu kültürel etkinliklerin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Bu kurumların çatısı altında her iki ülkenin edebiyatını birbirlerine tanıtma noktasında kitap yayın faaliyeti, konferanslar, paneller ve çalıştaylar gerçekleştirilmektedir. Bu kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilen yayın faaliyetleri, edebiyat günleri, yazar buluşmaları ve ortak kültürel etkinlikler, edebî ilişkilerin kurumsal bir çerçeveye oturmasına katkı sağlamaktadır.

тиісті бөлімдерінде жұмыс істейтін қазақ және түрік аударма қызметкерлерінің бір-бірімен байланыста болуы, бірлескен жобаларды жүзеге асыруы , бір-бірінің әдебиетінен аударылған шығармаларды қадағалап отыруы және аудармаға басымдық берілетін авторлар мен шығармалар жөнінде пікір алмасуы өте маңызды. Өйткені Қазақ Республикасы құрылғанына 35 жылдан астам уақыт өтсе де, Қазақстандағы әріптестеріміз Түркия университеттерінде қазақ тілінде білім беру әлі де жүзеге асырылып жатқанын, қазақшадан аудармалар тапсырылып жатқанын және қазақ тілі, тарихы мен әдебиеті академиялық деңгейде оқытылып жатқанын білмейді. Сонымен қатар, Түркиядағы қазақ әдебиеті мен қазақ тілінен аударманға мамандданған қызметкерлер біздің қазақ әріптестеріміздің түрік әдебиеті саласындағы жұмыстарынан бейхабар. Екі тарап та өз салаларында тәуелсіз түрде жұмыс істесе де, күш-жігерін біріктіре алмай отыр. Сондықтан түрік тілі мамандарын дайындайтын кафедраларда түрікше аударманмен айналысатын қазақ әріптестеріміз бен түрік университеттерінде қазақша аударма жұмыстарымен шұғылданатын түрік ғалымдары арасында байланыс орнатып, олардың бір-бірінің жұмыстары туралы хабардар болуын қамтамасыз ету өте маңызды. Осы аударма топтарының бір-бірінен оқшау жұмыс істеуінен туындайтын күш-жігердің босқа кете кетуін

4. GÜNÜMÜZDE EDEBÎ İLİŞKİLERİN SEYRİ

Günümüzde Türkiye-Kazakistan edebî ilişkileri oldukça ilerlemiştir. Kazak edebiyatının bütün dönemlerini içeren hem bilimsel çalışmalar hem de edebî eserler Türkiye'de yayımlanmıştır. Sözlü devirlerden başlayarak 20. yüzyıl başındaki edebî süreç ve bu dönemin edebî şahsiyetleri, Sovyet devri ve günümüz Kazak edebiyatına dair pek çok yazar, eser çalışması Türkiye'de mevcuttur.

Günümüzde edebî ilişkiler yalnızca klasik yazarlar üzerinden değil, çağdaş edebiyat temsilcileri üzerinden de gelişmektedir. Yeni nesil yazarların eserleri, uluslararası kitap fuarları, dijital yayın platformları ve sosyal medya aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşmaktadır. Bu durum, edebî ilişkilerin daha dinamik ve çok yönlü bir hâl almasını sağlamıştır. Ancak bu süreçte sürdürülebilirlik için sistemli çeviri politikaları ve ortak yayın projeleri büyük önem taşımaktadır.

5. SORUNLAR VE GELECEK PERSPEKTİFİ

Türkiye-Kazakistan edebî ilişkilerinde önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da bazı yapısal sorunlar devam etmektedir. Bunlar arasında nitelikli çevirmen eksikliği, yayıncılık alanındaki sınırlılıklar ve karşılıklı edebî dolaşımın yeterince sistematik olmaması yer almaktadır. Gelecekte bu ilişkilerin güçlendirilmesi için çeviri destek programları-

болдырмай, керісінше өз жұмыстарын жоғары сапалы еңбектер дайындауға бағыттап жоспарласа, олар осы саладағы өзара әрекеттестікке әлдеқайда үлкен үлес қосады.

2. АКАДЕМИЯЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

Түркия мен Қазақстандағы университеттер әдеби байланыстардың дамуында маңызды рөл атқарды. Түркияда қазақ тілі мен әдебиеті саласындағы академиялық зерттеулер күннен-күнге артып жатса, Қазақстанда түрік тілі мен әдебиетіне деген қызығушылық та айтарлықтай өсті.

Түркияда магистрлік және докторлық диссертацияларды қоса алғанда, көптеген магистратуралық және докторантуралық жұмыстар қазақ әдебиетіне арналған және қазір де жазылуда. Түркияда қазақ әдебиетіне арналған көптеген жарияланған еңбектер магистратуралық және докторантуралық жұмыстар негізінде дайындалған. Осы контексте Сәкен Сейфуллин, Міржақып Дулатов, Мағжан Жұмабаев сияқты көрнекті қазақ жазушылары мен ақындарының шығармалары, Түркияда постдокторантуралық диссертацияларында ұсынған әдеби еңбектері арқылы Бейімбет Майлин, Жүсіпбек Аймауытұлы, Мұхтар Әуезов, Ғабит Мүсірепов, Іліяс Есенберлин, Бердібек

nın artırılması, ortak akademik projelerin teşvik edilmesi, genç yazarların desteklenmesi, dijital yayıncılık alanında iş birliklerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Bağımsızlık sonrası dönemde Türkiye-Kazakistan edebî ilişkileri, ortak kültürel mirasın yeniden keşfi ve geliştirilmesi açısından önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Çeviri faaliyetleri, akademik çalışmalar ve kurumsal destekler sayesinde iki ülke edebiyatları arasında güçlü bir etkileşim zemini oluşmuştur. Türk edebiyatı ve Kazak edebiyatı arasındaki edebî ilişkiler her geçen gün daha da güçlenmektedir. Türkiye'de Kazak edebiyatı ile ilgili çalışmalar son yıllarda oldukça artmıştır. Bu alanda çok hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Sadece Bengü Yayınları'nın Kazak Edebiyatı serisinden yayımlanan eser sayısı günümüzde 80 olmuştur. Bunun yanı sıra çok sayıda başka resmî kurumların, çeşitli yayınevlerinin ve sivil toplum örgütlerinin yayımladığı eserler de mevcuttur. Yine Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, TÜRKSOY, Türk Akademisi, üniversiteler başta olmak üzere çeşitli kurumların yaptığı pek çok edebî toplantı da Türk edebiyatı ile Kazak edebiyatı arasında ilişkinin gelişmesine katkı sunmaktadır.

Günümüzde Türkiye-Kazakistan arasında edebî ilişkilerin oldukça iyi durumda olduğunu söylemek mümkündür. Kazak edebiyatı ile ilgili çalışmalar son yıllarda artmıştır. Bu alanda çok hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Sadece Bengü Yayınları'nın Kazak Edebiyatı serisinden yayımlanan eser sayısı günümüzde 80 olmuştur. Bunun yanı sıra çok sayıda başka resmî kurumların, çeşitli yayınevlerinin ve sivil toplum örgütlerinin yayımladığı eserler de mevcuttur. Yine Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, TÜRKSOY, Türk Akademisi, üniversiteler başta olmak üzere çeşitli kurumların yaptığı pek çok edebî toplantı da Türk edebiyatı ile Kazak edebiyatı arasında ilişkinin gelişmesine katkı sunmaktadır.

Соқпақбаев, Мұхтар Мағауин және Әбіш Кекілбайұлы зерттелген. Қазіргі қазақ әдебиетіне қоса, қазақ халық әдебиеті бойынша көптеген магистрлік және докторлық диссертациялар дайындалып, әлі де дайындалуда.

Қазақстандағы магистрлік диссертацияларда түрік халықтарына қатысты салыстырмалы зерттеулерде Түркия да қарастырылады. Сонымен қатар, түрік әдебиетін қазақ әдебиетімен тікелей салыстыратын диссертациялар да бар. Мысалы, Жанагүл Айтжанқызы Тұрымбетованың XIV–XIX ғасырлардағы түрік ашық ақындары мен қазақ ақындарының поэтикалық дәстүрлеріндегі ұқсастықтарды зерттейтін еңбегі осындай зерттеулерге мысал бола алады.

Магистрлік диссертациялардан бөлек, Түркиядағы ғалымдар қазақ әдебиеті туралы, ал Қазақстандағы ғалымдар түрік әдебиеті туралы кітаптар, мақалалар мен баяндамалар жазады. Екі елде ұйымдастырылған халықаралық симпозиумдар, конгрестер мен семинарлар әдебиет саласындағы академиктер арасындағы тәжірибе алмасуды нығайтты. Атап айтқанда, Түрксой, Анкарадағы Қазақ елшілігі мен университеттер ұйымдастырған қазақ әдебиетінің көрнекті тұлғаларына арналған еске алу кездесулері, олардың туған күндері мен қаза болған күндеріне арналған іс-шаралар және жазушылар мен ақындардың

duğunu söylemek mümkündür. Ancak mevcut sorunların aşılması ve ilişkilerin daha ileri bir seviyeye taşınması için sistemli ve sürdürülebilir politikaların geliştirilmesi de gerekmektedir. Türkiye–Kazakistan edebî ilişkileri, Türk Dünyası edebiyatının bütünleşmesi sürecinde önemli bir model oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

Abay (İbrahim Kunanbayev) (2020). Şiirler, Destanlar, Bilge Sözler. (Çevirenler Ekrem Ayan- Zafer Kibar), İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.

Atsız, N. (2025). Kökböriler. (Türik Tilinen Avdargan D. Zikiriya), Astana: Foliant.

Ayan, E. (2017). Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.

Ayan, E. (2015). Bir Devrin Aynası Abay Kunanbayev ve Kara Sözler. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.

Baygut, M. (2015). Ses Rengi. (Çeviren Elmira Kaljanova), Ankara: Bengü.

Beysenova, Ş. (2019 a). Süzge Hanım-Bozok Güzeli. (Çeviren Cemile Kınacı), Ankara: Bengü.

Beysenova, Ş. (2019 b). Kızıl Kırgın'ın Kadınları Marguva. (Çeviren Cemile Kınacı), Ankara: Bengü.

шығармаларын жариялау Түркияда қазақ әдебиетін насихаттауға және өзара байланысты нығайтуға елеулі үлес қосады. Қазіргі салыстырмалы әдебиеттану зерттеулері екі ел әдебиеттерінің ортақ тақырыптары мен ерекше аспектілерін айқындау арқылы теориялық негізін қалыптастыруды жалғастыруда.

3. ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ҚОЛДАУ ЖӘНЕ МӘДЕНИ САЯСАТ

Институционалдық органдар Түркия мен Қазақстан арасындағы әдеби байланыстардың дамуына елеулі үлес қосты. TDK (Түрік тілі институты), TIKA (Түрік ынтымақтастық және үйлестіру агенттігі), YTB (Сыртқы түріктер және оларға байланысты қауымдастықтар жөніндегі Президенттік басқарма), Юнус Эмре институты, сондай-ақ TURKSOY (Түрксой) және Түрік академиясы сияқты халықаралық ұйымдар мен Еуразия жазушылар одағы сияқты азаматтық қоғам ұйымдары мәдени өзара әрекеттестікті нығайтуға және осы контексте екі ел арасындағы әдеби байланыстарды дамытуға бағытталған түрлі жобаларды жүзеге асырды және жүзеге асыруда. Әдеби іс-шаралар осы мәдени бастамалардың маңызды тірегін құрайды. Осы мекемелердің демеуімен екі ел әдебиетін бір-біріне таныстыру мақсатында кітап басып шығару іс-шаралары, конференциялар, панельдік пікірталастар мен шеберлік сынып-

Biray, N. (2011). Ahmet Baytursınulı Şiirleri Üzerinde Dil ve Üslûp İncelemesi. İstanbul: BilgeOğuz.

Biray, N. (2022). Ahmet Baytursınulı Hakkında Yazılar ve Makaleleri. Ankara: Bengü.

Cumabay, M. (2018). Uzaktaki Kardeşime. (Çeviren: Ali AKBAŞ), Ankara: Bengü.

Elubay, S. (2015). Arasat Meydanı. (Çeviren Gülzade Temenova), Ankara: Bengü.

Jaylıbay, G. (2018). Yankı. (Çevirenler Nergis Biray-Ekrem Ayan-Cemile Kınacı), Ankara: Bengü.

Kapalbekulı, N. (2016). Kuş Kanadı. (Türkiye Türkçesine Aktaran: Elmira Kaljanova), Ankara: Bengü.

Kardeş Kalemler. (2022), Eylül 2022, Yıl 16, Sayı 189.

Kınacı, C. (2018). "Alaş'ın Edebî Mirası: Alaş Edebiyatı". Türk Yurdu, sayı 372, Ağustos 2018, ss.-61-67.

Kınacı Baran, C. (2025). "Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine Edebî Eser Aktarımında Karşılaşılan Sorunlar". Ortak İletişim Dili Olarak Türkiye Türkçesi Öğretimi. Editörler Ayşe Yücel Çetin-Halil Çeltik, ss. 59-72, Ankara: TKAE.

Magavin, M. (2023). Eğri Ağaç. (Çeviren Gülmira Ospanova), Ankara: Bengü.

Mukanova, R. (2024). Seçme Tiyatrolar.

тары ұйымдастырылады. Осы мекемелер арқылы ұйымдастырылатын баспа іс-шаралары, әдеби күндер, жазушылар кездесулері мен бірлескен мәдени шаралар институционалдық шеңберде әдеби байланыстарды орнатуға ықпал етеді.

4. ӘДЕБИ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Бүгінде Түркия мен Қазақстан арасындағы әдеби байланыстар айтарлықтай дамыды. Қазақ әдебиетінің барлық кезеңдерін қамтитын академиялық зерттеулер мен әдеби шығармалар Түркияда жарияланды. Ауыз әдебиеті дәстүрінен бастап XX- ғасырдың басындағы әдеби үрдістер мен сол дәуірдің әдеби тұлғаларына, КСРО кезеңі мен қазіргі қазақ әдебиетіне дейінгі жазушылар мен шығармаларға арналған көптеген зерттеулер Түркияда қолжетімді.

Бүгінгі таңда әдеби байланыстар тек классикалық жазушылармен ғана емес, сонымен қатар қазіргі заманғы әдебиет өкілдері арқылы да дамып келеді. Жаңа буын жазушылардың шығармалары халықаралық кітап жәрмеңкелері, цифрлық баспа платформалары және әлеуметтік желілер арқылы кең аудиторияға жетіп жатыр. Бұл әдеби қатынастардың анағұрлым динамикалық әрі көпқырлы сипат алуын қамтамасыз етті. Алайда, осы үрдістің тұрақтылығы үшін жүйелі аударма саясаты мен бірлескен баспа жобалары аса маңызды.

(Çev. Sabina Said), Ankara: Bengü.

Murtaza, Ş. (2017). Ay ile Ayşe. (Çeviren Malik Otarbayev), Ankara: Bengü.

Murtaza, Ş. (2019). Kızıl Cebe. (Çeviren Ufuk Tuzman), Ankara: Bengü.

Müsirepov, G. (2016). Ulpan. (Çeviren Cemile Kınacı), Ankara: Bengü.

Nurjekeulı, B. (2016). Bir Pişmanlık Bir Ümit. (Çeviren Elmira Kaljanova), Ankara: Bengü.

Nurjekeulı, B. (2018). Ey, Dünya Ey!. (Çeviren: Gulshat Shaikenova), Ankara: Bengü.

Oraz, N. (2021). Kazıgurt Öyküleri. (Çevirenler Ufuk Tuzman-Ercan Argınbayev-Cemile Kınacı, G. Hafsa Özdemir, Malik Otarbayev), Ankara: Bengü.

Otarbayev, R. (2016 a). Baş. (Çeviren Gülzade Temenova), Ankara: Bengü.

Otarbayev, R. (2016 b). Beyaz Kelebekler (Seçme Hikâyeler). (Türkiye Türkçesi'ne Aktaran Malik Otarbayev), Ankara: Bengü.

Sokpakbayev, B. (2018). Benim Adım Koca. (Çeviren Cemile Kınacı), Ankara: Bengü.

Sokpakbayev, B. (2024). Ölenler Geri Dönmez. (Çevirmen Hüseyin Varol), Ankara: TÜRKSOY.

Sokpakpayev, B. (2020). Çocukluk Dönemine Yolculuk. (Çeviren Salim Durukoğ-

5. МӘСЕЛЕЛЕР МЕН БОЛАШАҚ ПЕРСПЕКТИВАСЫ

Түркия-Қазақстан әдеби байланыстарында елеулі ілгерілеу болғанымен, құрылымдық мәселелер әлі де бар. Оларға білікті аудармашылардың тапшылығы, баспа саласындағы шектеулер және әдеби шығармаларды жеткілікті жүйелі алмасудың болмауы жатады. Болашақта осы қатынастарды нығайту үшін аударманы қолдау бағдарламаларын кеңейту, бірлескен академиялық жобаларды ынталандыру, жас жазушыларды қолдау және цифрлық баспа ісіндегі ынтымақтастықты дамыту қажет.

Қорытынды

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде Түркия мен Қазақстан арасындағы әдеби байланыстар ортақ мәдени мұраны қайта тауып, дамыту тұрғысынан елеулі ілгерілеуге қол жеткізді. Аударма жұмыстары, академиялық зерттеулер мен институционалдық қолдау арқасында екі ел әдебиеті арасындағы өзара әрекеттестікке берік негіз қаланды. Түрік және қазақ әдебиеті арасындағы байланыстар күннен-күнге нығайып келеді. Түркияда қазақ әдебиетін зерттеу соңғы жылдары айтарлықтай өсті. Бұл салада қарқынды даму байқалады. Тек "Bengü Yayınları" баспасының «Қазақ әдебиеті» сериясында жарық көрген еңбектер саны қазір 80-ге жетті. Сонымен қатар түрлі ресми мекемелер, баспа үйлері мен азаматтық

lu-Elmira Montanay), Ankara: Bengü.

Söylemez, O.-Bayniyazov, A. (2016). Bağımsızlığa Adanan Ömür Mahambet Ötemisulı. Ankara: Bengü.

Tamir, F. (1993). Mağjan Cumabayef Ölenderi (Mağcan Cumabayulı'nın Şiirleri). Ankara: TKAE.

Türk Dillerinde Olcas Süleymanov'un Şiirleri (2016). Ankara: Türksoy.

Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu (2020). Ankara: Bengü.

Türk Dünyası Şiir Antolojisi Kazak Şiiri (2025). (Editör Hülya Kasapoğlu Çengel), Ankara: TDK.

Yılandil, M. (2024). Kazak Yazar Akim Tarazi'nin Hayatı, Eserleri ve Seçilmiş Hikâyelerinin İncelenmesi. Ankara: Bengü.

қоғам ұйымдары жариялаған көптеген еңбектер бар. Сонымен қатар, Анкарадағы Қазақстан Республикасының Елшілігі, ТҮРКСОЙ, Түрік академиясы және университеттер сияқты түрлі мекемелер ұйымдастырған көптеген әдеби шаралар түрік және қазақ әдебиеттері арасындағы қарым-қатынастың дамуына үлес қосуда.

Қазіргі кезде Түркия мен Қазақстан арасындағы әдеби қатынастар өте жақсы деңгейде деп айтуға болады. Алайда бар мәселелерді шешіп, осы қатынастарды жаңа деңгейге көтеру үшін жүйелі әрі тұрақты саясат жүргізу де қажет. Түркия мен Қазақстан арасындағы әдеби байланыстар Түрік әлемі әдебиетін интеграциялау үдерісінде маңызды үлгі болып табылады.

ДЕРЕККӨЗДЕР

Абай (Ибрагим Кунанбайұлы) (2020). Өлеңдер, дастандар, даналық сөздері. (Екрем Аян мен Зафер Кибар аударған), Стамбул: Түрік әдебиеті қоры.

Абай Құнанбайұлы, Түрік әлемінің данасы (2020). Анкара: Бенгү.

Атсыз, Н. (2025). Көкбөрілер. (аударған Д. Зикия), Астана: Фолиант.

Аян, Е. (2015). Замана айнасы: Абай Құнанбайұлы және Қара сөздер. Стамбул: Академи Титиз баспасы.

Аян, Е. (2017). Замана айнасы: Абай Құнанбай мен Қара сөздер. Анкара: Әхмет Йасауи университетінің баспасы.

Байғұт, М. (2015). Дыбыстың түсі.

(Аударған Эльмира Калжанова), Анкара: Бенгү.

Бейсенова, Ш. (2019а). Сүзге Ханым – Бозоқ сұлуы. (Аударған: Жемиле Кынажы), Анкара: Бенгү.

Бейсенова, Ш. (2019б). Қызыл қырғын әйелдері: Марғуа. (Аударған: Жемиле Кынажы), Анкара: Бенгү.

Бирай, Н. (2011). Ахмет Байтұрсынов поэзиясындағы тіл мен стильді зерттеу. Стамбул: Билге Оғыз.

Бирай, Н. (2022). Ахмет Байтұрсынов туралы эсселер мен Байтұрсынов мақалалары. Анкара: Бенгү.

Елубай, С. (2015). Арасат алаңы. (Аударған: Гүлзаде Теменова), Анкара: Бенгү.

Жайлыбай, Ғ. (2018). Эхо. (Аударғандар: Нергис Бирай, Экрем Аян және Жемиле Кынажы), Анкара: Бенгү.

Жумабай, М. (2018). Алыстағы бауырыма. (Аударған: Әли АКБАШ), Анкара: Бенгү.

Йыланділ, М. (2024). Қазақ жазушысы Аким Таразидің өмірі, шығармалары мен таңдамалы әңгімелерінің талдауы. Анкара: Бенгү.

Kardeş Kalemler. (2022), 2022 жылғы қыркүйек, 16-жыл, No.189.

Капалбекулы, Н. (2016). Құс қанаты. (Аударған: Елмира Калжанова), Анкара: Бенгү.

Кынажы, Ж. (2018). «Алаштың әдеби мұрасы: Алаш әдебиеті». Түрік Юрты, No. 372, 2018 жылғы тамыз, бб. 61–67.

Кынажы Баран, Ж. (2025). «Қазақ түрік тілінен түрік тіліне әдеби шығармаларды аудару кезінде кездесетін мәселелер». Қарым-қатынастың ортақ тілі

ретінде түрік тілін оқыту. Редакторлары: Айше Ючел Четін – Халил Челтик, беттер 59–72, Анкара: ТКАЕ.

Мағауин, М. (2023). Иілген ағаш. (Аударған Гүлмира Оспанова), Анкара: Бенгү.

Муканова, Р. (2024). Таңдамалы пьесалар. (Ауд. Сабина Саид), Анкара: Бенгү.

Мүсірепов, Ғ. (2016). Ұлпан. (Аударған Жемиле Кынажы), Анкара: Бенгү.

Мұртаза, Ш. (2017). Ай мен Айше. (Аударған Малик Отарбаев), Анкара: Бенгү.

Мұртаза, Ш. (2019). Қызыл Жебе. (Аударған Уфук Тузман), Анкара: Бенгү.

Нұржекеұлы, Б. (2016). Бір өкініш, бір үміт. (Аударған Эльмира Калжанова), Анкара: Бенгү.

Нұржекеұлы, Б. (2018). Әй, дүние-ай! (Аударған Гүлшат Шайкенова), Анкара: Бенгү.

Олжас Сүлейменовтің өлеңдері түрік тілдерінде (2016). Анкара: ТҮРКСОЙ.

Ораз, Н. (2021). Қазығұрт әңгімелері. (Аударғандар: Уфук Тузман, Эрчан Арғынбаев, Жемиле Кынажы, Г. Хафса Өздімір және Малик Отарбаев), Анкара: Бенгү.

Отарбаев, Р. (2016 а). Бас. (Аударған: Гүлзаде Теменова), Анкара: Бенгү.

Отарбаев, Р. (2016 б.). Ақ көбелектер (Таңдамалы әңгімелер). (Аударған: Малик Отарбаев), Анкара: Бенгү.

Сойлемез, О. және Байниязов, А. (2016). Тәуелсіздікке арнаған өмір: Махамбет Өтемісұлы. Анкара: Бенгү.

Соқпақбаев, Б. (2018). Менің атым Кожа. (Аударған: Жемиле Кынажы), Анкара: Бенгү.

Соқпақбаев, Б. (2024). Өлгендер қайта оралмайды. (Аударған: Хусейн Варол), Анкара: ТҮРКСОЙ.

Соқпақпаев, Б. (2020). Балалық шаққа саяхат. (Аударғандар: Салим Дюрукоғлу және Эльмира Монтанай), Анкара: Бенгү.

Тамир, Ф. (1993). Мағжан Жұмабаев өлеңдері. Анкара: ТКАЕ.

Түрік әлемінің поэзия антологиясы: Қазақ поэзиясы (2025). (Редактор: Хюлья Касапоғлу Ченгел), Анкара: ТДК.

35 Yıl

TÜRKİYE VE KAZAKİSTAN: 35 YILLIK KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Түркия мен Қазақстан: мәдени байланыстардың 35 жылы

Prof. Dr. Uli SCHAMİLOGLU
Проф. Др. Ули Шамилоғлу

Prof. Dr. Uli SCHAMİLOGLU *
*Проф. Др. Ули Шамилоғлу **

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, 16 Aralık 1991'de Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke oldu. Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti arasında 2 Mart 1992'de kurulan ilişkiler, iki önde gelen egemen Türk devleti arasındaki ilişkileri resmileştirdi ve Türk-Kazak ilişkilerinde yeni bir dönemi başlattı. Ancak, Türkiye ve Kazakistan devletlerini birbirine bağlayan ortak siyasi geleneğin izini, 552 yılında kurulan Birinci Türk Kağanlığı'na kadar uzanan yaklaşık 1500 yıl öncesine dayandırabiliriz. Daha da uzun bir perspektiften bakarsak, Türkologlar Türk halklarının atalarının binlerce yıl önce ortak bir Antik Türk dili konuştuğuna inanmaktadır. Bu nedenle, günümüz Türklerinin ve Kazaklarının en eski atalarından itibaren kültürel temaslardan ve ortak geleneklerden de bahsedebiliriz; bunların başında zengin ortak sözlü destan geleneği gelmektedir. Daha geniş bir çerçevede, Türk ve Kazak halklarının uzun tarihi de birçok çarpıcı paralellik göstermektedir. Bu deneme, eski çağlardan beri Türkiye ve Kazakistan halklarını, kültürlerini ve devletlerini birbirine bağlayan bu farklı yönlerden bazılarını ele alma girişimi olacaktır.

Кіріспе

Түркия Республикасы 1991 жылғы 16 желтоқсанда Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін алғаш болып мойындаған мемлекет болды. 1992 жылғы 2 наурызда Түркия Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасында дипломатиялық қатынастардың орнатылуы екі жетекші егемен түркі мемлекеті арасындағы байланыстарды ресми түрде бекітіп, түрік-қазақ қатынастарының жаңа дәуірін бастады.

Алайда Түркия мен Қазақстан мемлекеттерін байланыстыратын ортақ саяси дәстүрдің бастауын шамамен 1500 жыл бұрын, 552 жылы Бірінші Түрік қағанатының құрылуымен байланыстыруға болады. Егер одан да ұзақ тарихи перспективаға көз жүгіртсек, түрколог тар түркі халықтарының арғы ата-бабалары бірнеше мың жыл бұрын ортақ көне түркі тілінде сөйлеген деп есептейді.

Сол себепті бүгінгі түріктер мен қазақтардың ең ежелгі ата-бабалары кезеңінен бастап мәдени байланыстар мен ортақ дәстүрлер туралы айтуға болады. Бұлардың ішінде ең маңыздысы — олардың бай ортақ ауызша эпикалық дәстүрі. Жалпы алғанда, түрік және қазақ халықтарының ұзақ тарихы көптеген айқын параллельдерді көрсетеді. Бұл мақа-

* Prof. Dr., Nazarbayev Üniversitesi.

* Prof. Dr., Назарбаев Университеті.

1. Birinci ve İkinci Türk Kağanlıkları ve Türk Devlet Geleneği

Bilim insanları, Türk halklarının atalarının muhtemelen daha önceki Sincan İmparatorluğu'nda (MÖ 3. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyıl sonu) var olduğuna inanıyorlar, ancak Türkçe konuşan halkların bu devleti kurduğuna veya bu devletin yönetiminde rol oynadığına dair hiçbir kanıt yok. Sincan muhtemelen çok etnikli bir konfederasyondu ve bu devletten gelen isim, çeşitli bilim insanları tarafından İran, Türk, Moğol, Ural, Yenisey ve diğer dil aileleriyle ilişkilendirilmiştir. Şüphesiz ki Türk halkları, Sincan'ın çöküşünden sonra da diğer devletlerde-Rouran devleti de dahil olmak üzere-var olmuşlardır, ancak bu konuda elimizde çok az kanıt bulunmaktadır (Schamiloglu 2024).

552 yılında Birinci Türk Kağanlığı'nın kurulması, Türkçe konuşan halklarla ilişkilendirdiğimiz uzun bir devlet tarihi ve siyasi geleneklerin gerçek başlangıcını işaret eder. Aşina boyundan Bumin Kağan ve kardeşi İştämi, Rouran devletine karşı ayaklanıp eski efendilerini devirerek Birinci Türk Kağanlığı'nı kurdular. Devlet, günümüz Moğolistan'ının merkezindeki Ötükän dağ ormanında merkezlenmişti. Birinci Türk Kağanlığı hızla genişledi ve hem doğuda hem de batıda hızla seferler düzenledi. Bumin merkezi anavatanında kalırken, İştämi yalada ежелгі дәуірден бастап бүгінгі күнге дейін Түркия мен Қазақстан халықтарын, мәдениеттерін және мемлекеттерін байланыстыратын түрлі қырларды талдауға әрекет жасалады.

1. Бірінші және Екінші Түрік қағанаттары және түркі мемлекеттілік дәстүрі

Ғалымдардың пікірінше, түркі халықтарының арғы ата-бабалары б.з.д. III ғасырдың соңы мен б.з. I ғасырдың соңына дейін өмір сүрген Сюнну (Ғұн) империясында болуы мүмкін. Алайда түркі тілдес халықтардың бұл мемлекетті құрғаны немесе оны басқаруға қатысқаны туралы нақты дәлелдер жоқ. Сюнну мемлекеті, ықтимал, көпэтносты конфедерация болған, ал оның титулатурасы әртүрлі зерттеушілер тарапынан иран, түркі, моңғол, урал, енисей және басқа да тілдік отбасылармен байланыстырылып келеді. Сюнну мемлекеті құлағаннан кейін де түркі халықтары басқа мемлекеттердің құрамында болғаны сөзсіз, мысалы Жужан мемлекетінде, бірақ бұл туралы деректер шектеулі (Schamiloglu 2024).

552 жылы Бірінші Түрік қағанатының құрылуы түркі тілдес халықтардың мемлекеттілігі мен саяси дәстүрінің ұзақ тарихының шынайы бастауын білдіреді. Ашина әулетінен шыққан Бумын қаған мен оның ағасы Істеми қаған Жу-

bğu kağan olarak batıya doğru bir genişlemeye öncülük ederek Karadeniz'in kuzeyindeki Pontik bozkırına kadar ulaştı. Bilim insanları genel olarak Kıpçaklar ve Kimeklar (Kazakların ataları) ile Oğuzlar (yani modern Türkiye Türklerinin ataları) halkının Birinci Türk Kağanlığı'nın yönetimi altına girdiğine inanmaktadır.

Birinci Türk Kağanlığı uzun sürmedi. Bu dönem, ilk olarak 541 yılında Mısır'ın Pelusium kentinde kaydedilen "Justinianus Dönemi Vebası" çağıydı. Bilim insanları, bunun Yersinia pestis bakterisinin neden olduğu bir bubonik veba pandemisi ("Birinci Salgın" olarak da bilinir) olduğunu tespit ettiler. Şimdi, bunun daha doğuda, Qinghai-Tibet Platosu'nda ortaya çıktığını ve Issıq-köl bölgesi üzerinden batıya yayıldığını anlıyoruz. 6.-8. yüzyıllarda yerleşik bölgelerin demografik çöküşü, bu bölgelerin göçebe gruplar tarafından fethini kolaylaştırdı. Otuz yılı aşkın bir sürede Batı Türk Kağanlığı ile Doğu Türk Kağanlığı arasındaki birlik ortadan kalktı. Batı Türk Kağanlığı 7. yüzyılın ilk yarısında dağılırken, Doğu Türk Kağanlığı da 7. yüzyıl boyunca giderek zayıfladı ve halkı Çin egemenliğine girdi.

Ancak 680'lerden sonra, Türklerin asıл

жан мемлекетіне қарсы көтеріліс жасап, бұрынғы билеушілерін құлату арқылы Бірінші Түрік қағанатын құрды.

Бұл мемлекет қазіргі Моңғолияның орталық бөлігіндегі Өтүкен таулы орманды аймағында орналасқан болатын. Бірінші Түрік қағанаты қысқа уақыт ішінде кеңейіп, шығыс пен батыс бағыттарында жорықтар жүргізді. Бумын орталықта билік жүргізсе, Істеми батысқа қарай экспансияны yabğu қаған ретінде жүзеге асырып, Қара теңіздің солтүстігіндегі Понти далаларына дейін жетті. Ғалымдардың пікірінше, қыпшақтар мен кимектер (қазақтардың арғы ата-бабалары), сондай-ақ оғыздар- яғни қазіргі Түркия түріктерінің арғы ата-бабалары-Бірінші Түрік қағанатының билігіне қараған.

Бірінші Түрік қағанаты ұзақ өмір сүр-

vatanları Moğolistan'da yeniden canlandığını ve ardından İkinci Türk Kağanlığı'nın (682-744) kurulduğunu görüyoruz. Herhangi bir Türk dilinde elimizde bulunan ilk yazılı metinler, İkinci Türk Kağanlığı'nın kampının ve kraliyet mezarlarının bulunduğu Orhon Nehri Vadisi'nde bulunan Eski Türkçe yazıtlardır. 8. yüzyılın başlarına ait bu taş dikitler üzerindeki yazılar, Türk runik alfabesiyle yazılmıştır. Vilhelm Thomsen tarafından bu yazıtların çözümlenmesi ilk olarak 15 Aralık 1893'te yayınlandı. 15 Aralık, UNESCO'nun Kasım 2025'te Özbekistan'ın Semerkant kentinde düzenlediği 43. Genel Konferansı'nda ilan edildiği üzere, artık resmi olarak Dünya Türk Dilleri Ailesi Günü olarak kutlanmaktadır. Türk kağanlarının ve danışmanlarının kendi dillerinde halklarına yönelik öğütlerini kaydeden bu dikilitaşlardaki sözler, hem Türklerin hem de Kazakların bugün kendi dillerinin atası olarak kabul ettiği bir Türk dilindeydi. Bu dil aynı zamanda 8. yüzyılda Türk Kağanlığı'nın yöneticileri tarafından da konuşuluyordu. Türkiye, Kazakistan ve Türk dünyasının geri kalanındaki öğrenciler ve akademisyenler, bu yazıtları Türk halklarının ortak edebi geleneğinin tarihinin başlangıcı olarak görmektedir (Tekin 1968; Ercilasun 2016).

Bu yazıtlarda Türk devlet geleneğinin temel ilkelerini görüyoruz. Yazıtlarda kağan, ataları Bumin Kağan ve İştämi Kağan'ın Türk halkının devletini ve kurumlarını orген жоқ. Бұл кезеңде «Юстиниан дәуіріндегі оба» деп аталатын індет орын алды, ол алғаш рет 541 жылы Мысырдағы Пелузий қаласында тіркелген. Қазіргі зерттеулер бұл індеттің Yersinia pestis бактериясынан туындаған бубон обасы (Бірінші пандемия) екенін дәлелдеді. Оның шығу тегі Қытай-Тибет үстіртінде болып, Ыстықкөл өңірі арқылы батысқа таралғаны анықталған.

VI-VIII ғасырларда отырықшы аймақтардағы демографиялық құлдырау көшпелі топтардың бұл өңірлерді жаулап алуын жеңілдетті. Бірнеше онжылдық ішінде Батыс және Шығыс Түрік қағанаттарының бірлігі жойылды. Батыс Түрік қағанаты VII ғасырдың бірінші жартысында ыдырады, ал Шығыс Түрік қағанаты VII ғасыр бойы әлсіреп, халқы Қытай үстемдігіне түсті.

Алайда 680-жылдардан кейін түріктердің Моңғолиядағы бастапқы отанында қайта өрлеуі байқалып, Екінші Түрік қағанаты (682-744) құрылды. Түркі тілдеріндегі алғашқы жазба мәтіндер дәл осы кезеңге жатады- олар Орхон өзені аңғарында орналасқан тас жазбалар болып табылады. Бұл жазбалар VIII ғасырдың басында түркі руникалық әліпбиімен жазылған. Оларды алғаш рет 1893 жылғы 15 желтоқсанда Вильгельм Томсен оқып, ғылыми айналымға енгізді. 2025 жылы ЮНЕСКО Самарқандта өткен 43-ші Бас конференциясында 15 желтоқсанды Түр-

ganize edip yönettikleri belirtiliyor (Kül Tegin, D1). Kağan, bir zamanlar kağan olduktan sonra tüm yoksul ve muhtaç insanları bir araya topladığını, yoksulları zenginleştirdiğini ve az sayıdaki insanı çoğalttığını ifade ediyor (Kül Tegin, G9-10, D16). Başka bir yerde ise, zengin ve müreffeh bir halkın hükümdarı olmadığını, içten içe yiyeceksiz, dıştan içe giysisiz, yoksul ve sefil bir halkın hükümdarı olduğunu yeniden teyit ediyor (Kül Tegin, D26). Bu nedenle devletin amacının halkın refahı ve zenginliği olduğunu ilan ediyor (Kül Tegin, D22, D29). Hitap ettiği halk sadece Türkleri değil, Oğuz beyleri de kapsıyor. (Eski Türkçe yazıtlarında adı geçen Oğuz beyleri muhtemelen Tokuz-Oğuz konfederasyonunu kastediyor olsa da, daha batıda bulunan Oğuz Yabğu devletinin daha sonraki Oğuzlarının Tokuz-Oğuz ile akraba olup olmadığını bilmiyoruz.) Son olarak, onları büyük devletlere sahip halklardan üstün kıldığını ilan eder (Kül Tegin, D29). Elbette, Eski Türkçe yazıtlar Türk kağanlarının savaşlardaki cesaretine dair betimlemelerle doludur. Cennet, Türk halkının adının yok olmaması için kağanlara devleti bahşetmiştir (Kül Tegin, D25).

2. Oğuz ve Kıpçaklar

745 yılında İkinci Türk Kağanlığı'nın düşüşü, yaklaşık olarak Talas Savaşı (751) ve Orta Asya'da Halifeliğin genişlemesiyle

кі тілдері отбасының дүниежүзілік күні ретінде жариялады. Бұл тас жазбаларда түркі қағандары мен кеңесшілерінің өз халқына арнаған үндеулері олардың өз тілінде жазылған. Бұл тіл қазіргі түріктер мен қазақтар өз тілдерінің арғы негізі ретінде танитын көне түркі тілі болып табылады. Бұл сондай-ақ VIII ғасырдағы Түрік қағанаты билеушілерінің тілі болды. Түркия, Қазақстан және бүкіл түркі әлеміндегі студенттер мен ғалымдар бұл жазбаларды түркі халықтарының ортақ әдеби дәстүрінің бастауы ретінде қарастырады (Tekin 1968; Ercilasun 2016).

Бұл жазбаларда түркі мемлекеттілік дәстүрінің алғашқы қағидаттары көрініс табады. Қағанның тас жазбаларындағы сөздерінде оның ата-бабалары Бумын қаған мен Істеми қаған түркі халқының мемлекеті мен институттарын ұйымдастырып, басқарғаны айтылады (Kül Tegin, E1). Қаған өзінің билікке келгеннен кейін кедей және әлсіз халықты жинап, оларды бай әрі көп халыққа айналдырғанын атап өтеді (Kül Tegin, S9-10; E16). Басқа бір жерде ол өзінің бай әрі гүлденген халыққа емес, керісінше ішер асы жоқ, киер киімі жоқ кедей халыққа билеуші болғанын айтады (Kül Tegin, E26). Осы арқылы ол мемлекеттің негізгі мақсаты халықтың әл-ауқаты мен өркендеуі екенін көрсетеді. Оның үндеуі тек түріктерге ғана емес, оғыз бектеріне де бағытталған (Kül Tegin, E22, E29). оңында ол өз халқын ұлы мемлекеттері бар

aynı zamana denk gelmektedir. 8. yüzyılda Transoksanya'ya İslam'ın girişi, nihayetinde 10. yüzyılın ortalarında göçebe Türk halklarının İslamlaşmasının başlangıcına yol açacaktır. Bu bölgenin İslam dünyasına girmesi sayesinde, İslam medeniyeti alanında, Oğuz ve Kıpçak halklarından bahseden Arapça ve Farsça birçok İslami coğrafi betimleme bulunmaktadır. Bu kaynaklar, bu iki halkın birbirine yakın bölgelerde yaşadığını ortaya koymaktadır.

10. yüzyılın başlarında Ahmed İbn Fadlan, Curcāniya'dan kuzeye doğru çölü 10 gün boyunca geçerek seyahat eden Oğuzlarla karşılaştı. Onların, düzenli olarak kurup söktükleri hayvan kılından yapılmış çadırlarda yaşayan göçebeler olduklarını anlattı (İbn Faḍlān/Montgomery, 10 s.). Farsça yazılmış Hudûd el-ālam (10. yüzyılın sonları) adlı eserde hem Kimek-Kipçak halkları hem de Oğuzlar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Oğuzların toprakları doğuda Transoksanya şehirleri, batıda Hazar Denizi, batı ve kuzeyde Volga Nehri (Etil) ve güney ve doğusunda Oğuz çölü arasında yer almaktadır. Eserde, yaz ve kış aylarında otlaklarda ve meralarda dolaştıkları anlatılmaktadır. Zenginlikleri at, inek, koyun, silah ve az miktarda av hayvanından oluşmaktadır. Şehirleri yoktur, ancak keçe kulübelere sahip olanların sayısı çok fazladır. Ayrıca aralarında birçok tüccarın bulunduğunu ve hekimlere saygı duyulduğunu belirtmektedir. Oğuzlar, Kimek-Kipçaklardan daha ilkel bir halk olarak tanımlanmaktadır (İbn Faḍlān/Montgomery, 10).

Kül Tegin Yazıtı'nda Oğuzlar, Kırgızlar ve Kimekler'den bahsedilmektedir. Kül Tegin, Oğuzlar'a karşı yapılan savaşlarda Kırgızlar ve Kimekler'in Göktürklere yardım ettiğini belirtmektedir (Kül Tegin, E29). Bu durum, Oğuzlar'ın Kırgızlar ve Kimekler'den daha güçlü olduğunu göstermektedir. Bu yazıtta, Oğuzlar'ın Göktürklerin ana düşmanı olduğu da belirtilmektedir (Kül Tegin, E29). Bu durum, Oğuzlar'ın Göktürklerin en büyük rakibi olduğunu göstermektedir. Bu yazıtta, Oğuzlar'ın Göktürklerin ana düşmanı olduğu da belirtilmektedir (Kül Tegin, E29). Bu durum, Oğuzlar'ın Göktürklerin en büyük rakibi olduğunu göstermektedir.

2. Oğuzlar ve Kıpçaklar

İkinci Türk Kağanlığı'nın 745 yılında çöküşü ve Talas Savaşı'nın (751) ardından Orta Asya'da Halifeliğin nüfuzu artmaya başlamıştır. 8. yüzyılda Mâverâünnehir'in İslamlaşmasıyla birlikte 10. yüzyıldan itibaren göçebe Türk halklarının İslamlaşma süreci başlamıştır. Bu durum, Dâr el-İslâm- İslam kültürünün genişlemesiyle birlikte Arapça ve Farsça yazılmış coğrafi eserlerde Oğuzlar ve Kıpçaklar hakkında bilgilerin artmasını sağlamıştır. Bu eserler, bu iki halkın birbirine yakın bölgelerde yaşadığını göstermektedir.

10. yüzyılın başlarında Ahmed İbn Fadlan, Curcāniya'dan kuzeye doğru çölü 10 gün boyunca geçerek seyahat eden Oğuzlarla karşılaştı. Onların, düzenli olarak kurup söktükleri hayvan kılından yapılmış çadırlarda yaşayan göçebeler olduklarını anlattı (İbn Faḍlān/Montgomery, 10 s.). Farsça yazılmış Hudûd el-ālam (10. yüzyılın sonları) adlı eserde hem Kimek-Kipçak halkları hem de Oğuzlar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Oğuzların toprakları doğuda Transoksanya şehirleri, batıda Hazar Denizi, batı ve kuzeyde Volga Nehri (Etil) ve güney ve doğusunda Oğuz çölü arasında yer almaktadır. Eserde, yaz ve kış aylarında otlaklarda ve meralarda dolaştıkları anlatılmaktadır. Zenginlikleri at, inek, koyun, silah ve az miktarda av hayvanından oluşmaktadır. Şehirleri yoktur, ancak keçe kulübelere sahip olanların sayısı çok fazladır. Ayrıca aralarında birçok tüccarın bulunduğunu ve hekimlere saygı duyulduğunu belirtmektedir. Oğuzlar, Kimek-Kipçaklardan daha ilkel bir halk olarak tanımlanmaktadır (İbn Faḍlān/Montgomery, 10).

Kül Tegin Yazıtı'nda Oğuzlar, Kırgızlar ve Kimekler'den bahsedilmektedir. Kül Tegin, Oğuzlar'a karşı yapılan savaşlarda Kırgızlar ve Kimekler'in Göktürklere yardım ettiğini belirtmektedir (Kül Tegin, E29). Bu durum, Oğuzlar'ın Kırgızlar ve Kimekler'den daha güçlü olduğunu göstermektedir. Bu yazıtta, Oğuzlar'ın Göktürklerin ana düşmanı olduğu da belirtilmektedir (Kül Tegin, E29). Bu durum, Oğuzlar'ın Göktürklerin en büyük rakibi olduğunu göstermektedir. Bu yazıtta, Oğuzlar'ın Göktürklerin ana düşmanı olduğu da belirtilmektedir (Kül Tegin, E29). Bu durum, Oğuzlar'ın Göktürklerin en büyük rakibi olduğunu göstermektedir.

2. Оғыздар мен Қыпшақтар

Екінші Түрік қағанатының 745 жылы құлауы шамамен Талас шайқасы (751) мен Орталық Азияда Халифаттың кеңеюімен тұспа-тұс келеді. VIII ғасырда Мауараннахрға исламның енуі нәтижесінде X ғасырдың ортасына қарай көшпелі түркі халықтарының исламдану үдерісі басталды. Бұл өңірдің Дар әл-ислам- ислам өркениетінің кеңістігіне енуінің арқасында араб және парсы тілдерінде жазылған географиялық еңбектерде оғыздар мен қыпшақтар туралы мәліметтер кездеседі. Бұл дереккөздер осы екі халықтың бір-біріне жақын аймақтарда өмір сүргенін көрсетеді.

X ғасырдың басында Ахмад ибн Фадлан Журджаниядан солтүстікке қарай шөл арқылы 10 күн бойы сапар шеккен оғыздарды кездестірген. Ол олардың үнемі көшіп жүретін, жануар жүнінен жасалған киіз үйлерде тұратын көшпелі халық екенін сипаттайды (Ibn Faḍlān/Montgomery, 10). Парсы тілінде жазылған «Худуд әл-'алам» (X ғасырдың соңы) еңбегінде кимек-қыпшақтар мен оғы-

ğunu da bildiriyor (Ḥudūd al-ʿālam/Minorsky, paragraf 19, 101-102 s.).

Kimek ülkesi ve Volga Nehri'nin kuzeyindeki kasabaları hakkındaki açıklaması biraz daha az kesindir. Birçok kabile vardır, ancak sadece bir kasaba bulunur. Halkı keçe kulübelerde yaşar ve otlaklar, sular ve çayırlar boyunca göçebelik yapar. Geçim kaynakları samur sansarı ve koyundur. Yazın süt, kışın ise konserve et tüketirler. Kuzuzlar ile aralarında barış olduğunda, kışın Kuzuzlar'a doğru giderler. Kimek kralına hakan (xaqan) denir. Kimek ülkesinin bölgelerinden birine, sakinlerinin bazı geleneklerinde Kuzuzlar'a benzeyen, "İç Kıpçakya" anlamına gelebilecek bir isim verilmiştir. Kimek ülkesinin batısında Kıpçakların bir kısmı bulunur (Ḥudūd al-ʿālam/Minorsky, paragraf 18, 99-100 s.). Kıpçaklar, Kimek'in bir alt bölümü olan bir halk (qawm) olarak tanımlanır. Onlardan ayrılıp bu yeni topraklarda yaşamaya başlamışlardır, ancak yöneticileri Kimek xagan adına atanmıştır. Kıpçakların güneyinde Peçenekler, doğusunda ise Ğuzz sınırları bulunmaktadır (Ḥudūd al-ʿālam/Minorsky, paragraf 20-21, 101 s.). Türkologlar, Peçenekler'in de Kıpçak veya Oğuz Türkçesi konuşanlar olduğuna inanmaktadır.

Bu bilgileri değerlendirmeden önce, 12. yüzyılda Batı Avrasya hakkında da kısa bilgiler bırakan seyyah Ebu Hamid el-Ġartna-

здар туралы егжей-тегжейлі мәліметтер беріледі. Бұл еңбекте оғыздардың жері шығысында Мауараннахр қалаларымен, батысында Каспий теңізімен, батысы мен солтүстігінде Еділ (Етиль) өзенімен, ал оңтүстігі мен шығысында оғыз шөлімен шектесетіні айтылған. Онда олардың жазда да, қыста да жайылымдарда көшіп жүретіні баяндалады. Олардың байлығы жылқы, сиыр, қой, қару-жарақ және аз мөлшердегі аңшылық өнімдерінен тұрады. Қалалары жоқ, бірақ киіз үйлері бар адамдар саны өте көп. Сондай-ақ олардың арасында саудагерлердің көп екені және дәрігерлердің құрметке ие екені көрсетіледі (Ḥudūd al-ʿālam/Minorsky, paragraph 19, pages 101–102).

Еділдің солтүстігіндегі кимек елі мен оның қалалары туралы сипаттама азырақ нақтылыққа ие. Онда көптеген тайпалар бар, бірақ тек бір ғана қала көрсетіледі. Олардың халқы киіз үйлерде тұрып, жайылымдар мен су көздері бойымен көшіп жүреді. Негізгі байлығы — бұлғын терісі мен қой. Жазда сүт, қыста сүр етпен қоректенеді. Оғыздармен бейбітшілік орнаған кезде қыста олардың жеріне қарай көшеді. Кимек билеушісі xaqan деп аталады. Кимек еліндегі бір аймақ «Ішкі Қыпшақия» деген атауға ие болуы мүмкін, оның тұрғындары кейбір әдет-ғұрыптары жағынан оғыздарға ұқсас. Кимек елінің батысында қыпшақтардың бір бөлігі орналасқан (Ḥudūd al-ʿālam/Minorsky, paragraph 18,

ti'nin (ö. 1170), Volga Nehri deltasının aşağı kesiminde bulunan Saqsin kasabasında, her birinin kendi emiri olan 40 Ğuzz kabilesinin yaşadığını belirttiğini de hatırlayalım. Ğuzzların geniş avluları vardı ve her birinin ortasında, aynı anda yüz veya daha fazla kişiyi barındırabilen büyük bir kubbesi olan, keçe kaplı büyük bir kulübe bulunuyordu (Ġartnāṭī/Bol'şakov, 27).

Kaynaklardan anladığımız kadarıyla, Ğuzlar geleneksel topraklarında yaşarken, Kimek-Kıpçaklar ülkesi günümüz Kazakistan topraklarına ve tarihsel olarak Deşt-i Kıpçak olarak bilinen bitişik bölgelere çok yakındır. (Evliya Çelebi daha sonra Deşt-i Kıpçak'tan Kırım Hanlığı'ndan bilinen bir terim olan "Heyhat sahrası" olarak bahseder.) Nitekim, Kazakistan'daki birçok kasaba, ortaçağ kaynaklarında bir zamanlar Ğuzların yaşadığı kasabalar olarak tanımlanmıştır. Ḥudūd al-ʿālam, Ğuz kralının kışın kaldığı bir "Yeni Şehir" (Yengi Kent, modern Jankent) olduğundan bahseder. Kaşgarı, Sabrān (modern Sawran), Sitkün, Suğnaq (modern Sığanaq), Qarāçuq (Fārāb, modern Otrar) ve Qarnāq'tan bahsederken, İdrīsī 9 kasaba isimlendirir (Ḥudūd al-ʿālam/Minorsky, paragraf 26, 122 s.; Golden 1992: 209-210 s.).

Oğuzlar, Kıpçakça konuşan Türklerle düzenli temas halindeydiler ve şüphesiz bu ortak dil ve kültür bölgesinde büyük bir

pages 99–100). Қыпшақтар кимектердің бір тармағы ретінде сипатталады. Олар кимектерден бөлініп, жаңа жерлерде өмір сүреді, бірақ олардың билеушісі кимек хақанының атынан тағайындалады. Қыпшақтардың оңтүстігінде печенегтер орналасқан, ал олардың шығысында оғыздардың шекарасы басталады (Ḥudūd al-ʿālam/Minorsky, paragraph 20–21, page 101). Түркологтардың пікірінше, печенегтер де қыпшақ немесе оғыз тобына жататын түркі тілдерінің бірінде сөйлеген.

Бұл мәліметтерді талдамас бұрын, XII ғасырда Батыс Еуразия туралы қысқаша мәлімет қалдырған саяхатшы Әбу Хамид әл-Гарнатиді (қайтыс болған жылы 1170) еске алуымыз керек. Ол Еділ өзенінің төменгі ағысында орналасқан Саксин қаласында әрқайсысының өз әмірі бар 40 оғыз тайпасы өмір сүргенін атап өтеді. Оғыздардың кең аулалары болған, ал әрбір ауланың ортасында үлкен күмбезі бар киізбен жабылған алып үй орналасқан, онда бір уақытта жүзден астам адам сия алатын (Ġartnāṭī/Bol'şakov, 27).

Дереккөздерге сүйене отырып, оғыздар өздерінің дәстүрлі жерлерінде өмір сүргенін, ал кимек-қыпшақтардың жері қазіргі Қазақстан аумағына және тарихи тұрғыда Дешті Қыпшақ деп аталған көршілес өңірлерге сәйкес келетінін түсінуге болады.

Кейінірек Әулие Челеби Дешті

kültürel alışveriş yaşadılar. Geç Orta Çağ dönemindeki bu ortak kültürün derinliğini kanıtlamak için, "Dede Korkut Kitabı" (Türkçe: Kitab-ı Dedem Korkut; Kazakça: Dede Korkıt Kitabı) gibi ortak kültürel mirası düşünmek yeterlidir.

Türkiye bugün Kazakistan'dan çok uzak görünse de, gerçekte 10.-12. yüzyıllarda Türklerin ve Kazakların ataları sadece birbirlerine yakın yerlerde yaşamakla kalmamış, birçok durumda aynı toprakları paylaşmış veya aynı şehirlerde birlikte yaşamışlardır. Bunu bugün bile Sır Derya boyunca görüyoruz. Bu durum ayrıca, Kazakistan'ın Ulytau ve Mangystau bölgelerinde, sadece iki örnek vermek gerekirse, daha sonraki dönemlere ait Kıpçak mezarlarından önce gelen daha eski Oğuz mezarlarının bulunmasının nedenini anlamamıza da yardımcı olur.

3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Kazak Hanlığı'nın Yükselişi

Oğuz kabilelerinin bazıları daha sonra, Afganistan'dan İran'a ve ötesinde Anadolu'ya (1071'den sonra) ve Orta Doğu'daki diğer topraklara kadar Farsça konuşulan dünyaya hükmedecek olan Selçuklu İmparatorluğu'nu kuracaktı. Daha sonra, Orta Asya'dan İran'a göç eden Oğuz kabilelerinden gruplar Anadolu'da bir dizi beylik kuracaklardı; bunlardan biri olan Osman Gazi'nin takipçileri daha sonra Osmanlı ha-

Қыпшақты «Хейхат сахрасы» деп атаған, бұл термин Қырым хандығында қолданылған. Шын мәнінде, Қазақстандағы көптеген қалалар ортағасырлық дерек-көздерде бұрын оғыздар мекендеген қалалар ретінде көрсетіледі. «Худуд әл-'аламда» оғыз ханы қыста тұратын «Жаңа қала» (Яңыкент, қазіргі Жанкент) туралы айтылады. Қашқари Сауран (қазіргі Сауран), Ситкүн, Сығнақ, Қарачуқ (Фараб, қазіргі Отырар) және Қарнақ қалаларын атайды, ал Идриси тоғыз қаланы көрсетеді (Ḥudūd al-ʿālam/Minorsky, paragraph 26, page 122; Golden 1992: 209–210).

Оғыздар қыпшақ тілдес түркілермен үнемі байланыста болған және осы ортақ тілдік-мәдени кеңістікте мәдени алмасу кеңінен орын алған. Мұның айқын дәлелі ретінде «Деде Қорқыт кітабын» (түрікше Kitab-ı Dedem Korkut; қазақша Қорқыт ата кітабы) атауға болады. Бұл шығарма ортағасырлық кезеңдегі ортақ мәдениеттің тереңдігін көрсетеді.

Бүгінгі таңда Түркия Қазақстаннан алыс орналасқандай көрінгенімен, X–XII ғасырларда түріктер мен қазақтардың ата-бабалары бір-біріне өте жақын өмір сүрген, кей жағдайларда бір аумақта немесе бір қалаларда бірге тұрған. Бұл жағдай бүгінгі күні де Сырдария бойында байқалады. Сонымен қатар, Қазақстанның Ұлытау мен Маңғыстау өңірлерінде оғыз дәуіріне жататын жерлеу орындарының қыпшақ кезеңінен бұрын пайда болғанын түсіндіруге көмектеседі.

nedanlığını kuracaktı (yaklaşık 1299). Bu bağlamda, ataları dünya tarihinin en büyük imparatorluklarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nu kuracak olan Oğuz Türkmen göçebe veya yarı göçebe bir grubun başı olan Osman Gazi'nin yükselişini karşılaştırabiliriz. 1453'te İstanbul'un fethiyle, İstanbul büyük bir yerleşik imparatorluğun başkenti oldu, ancak imparatorluğun 20. yüzyıla kadar yerleşik hayata geçmeyen bazı göçebe Türkmen sakinleri de hala vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle de 1453'te Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesinin ardından başkent olan İstanbul'da, modern öncesi büyük İslam Türk medeniyetlerinden biri gelişmiştir.

12. yüzyılın sonlarında büyük bir imparatorluk kuran bir diğer karizmatik lider ise 1206 yılında Cengiz Han unvanını alan Temücin'di. Kurduğu imparatorluk, hem Moğol hem de Kıpçak Türkçesi konuşan göçebe toplulukları kapsıyordu. En büyük oğlu Cuçi Han, 1230'larda Altın Orda'yı (Ulus Cuçi) kurdu. Eski Rus İmparatorluğu'nun Kazakları ve diğer Kıpçak Türk halkları, Cuçi Han'ı modern devlet geleneğinin kurucusu olarak görüyorlar. Altın Orda, başkenti Saray'ın etrafında kurulmuştu, ancak Bulgaristan, Kırım ve Horezm gibi diğer merkezleri de vardı. 14. yüzyılda Saray, Orta Çağ İslam Türk medeniyetinin önemli bir merkezi haline geldi ve bu medeniyetin Rus İmparatorluğu topraklarındaki mirası an-

3. Осман империясының өрлеуі және Қазақ хандығының құрылуы

Оғыздардың кейбір тайпалары кейіннен Селжұқ империясын құрды. Бұл мемлекет Ауғанстаннан бастап Иранға және 1071 жылдан кейін Анадолыға дейін созылған кең аймақта парсытілді өркениеттің үстем болуына ықпал етті. Кейін Орталық Азиядан Иранға қоныс аударған оғыз тайпаларының бір бөлігі Анадолыда бірқатар бейліктер құрды. Солардың бірі- Осман Ғази бастаған топ- кейін Осман әулетінің негізін қалады (шамамен 1299 ж.).

Бұл тұрғыда біз Осман Ғазиді оғыз түркі немесе түрікмен көшпелі немесе жартылай көшпелі тайпалар тобының жетекшісі ретінде қарастыра аламыз. Оның ата-бабалары кейін әлем тарихындағы ұлы империялардың бірі- Осман империясын құрды. 1453 жылы Константинопольді жаулап алғаннан кейін Ыстамбұл ірі отырықшы империяның астанасына айналды. Дегенмен, оның құрамында XX ғасырға дейін толық отырықшылыққа көшпеген көшпелі түрікмен топтары да болған. Осман империясы исламдық түркі өркениетінің ең ірі орталықтарының бірі болды, әсіресе оның астанасы Ыстамбұлда бұл мәдениет ерекше дамыды.

XII ғасырдың соңында тағы бір харизматикалық тұлға- Темүжін- ұлы империя құрды. Ол 1206 жылы Шыңғыс хан атағын алды. Оның құрған мемлекеті

cak şimdi ortaya çıkarılmaya başlandı.

İlginç bir şekilde, her iki devlet de 1340'lardan itibaren Kara Veba'nın ("İkinci Salgın" olarak da bilinir) yıkıcı etkilerini yaşadı. Altın Orda örneğinde, bu hastalık Qinghai-Tibet Platosu'nda başladı ve tıpkı 6. yüzyılın başlarında olduğu gibi Issık-köl bölgesi üzerinden batıya yayıldı. Altın Orda örneğinde, bu salgın 1359'dan sonra devletin ve yerleşik merkezlerinin tamamen çökmesine yol açtı. Bunu, Kazan (1430'lar), Kırım (1440'lar), Sibirya'daki Kasimov, Astrahan ve Tümen çevresinde çok daha küçük hanlıkların ortaya çıkmasına kadar süren bir iç savaş ve anarşi dönemi izledi. Nüfus azalmasının ve Küçük Buz Çağı'nın iklimsel düşüşünün yaşandığı bu sonraki dönemde, göçebe liderler Janıbek Han ve Kerey Han, 1465 civarında Altın Orda'nın önceki devlet sisteminden ayrılarak Kazak Hanlığı'nı kurdular. Bu nedenle Ulus Cuçi, Kazak Hanlığı'nın öncüsü olarak kabul edilir (Schamiloglu 1993, 2017, 2023).

Kara Veba'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkileri biraz farklıydı. Osmanlı devleti, Orta Anadolu'daki ve kıyı şeridindeki birçok beyliğin ve İstanbul'un da

құрамына моңғол және қыпшақ түркі тілдес көшпелі халықтарды енгізді. Оның үлкен ұлы Жошы хан 1230-жылдары Алтын Орданы (Ұлыс Жошы) құрды. Қазақтар мен бұрынғы Ресей империясындағы басқа да қыпшақ тілді халықтар Жошы ханды өздерінің мемлекеттілік дәстүрінің негізін қалаушы ретінде қарастырады. Алтын Орда астанасы Сарай қаласы болғанымен, оның басқа да маңызды орталықтары- Бұлғар, Қырым және Хорезм болды. XIV ғасырда Сарай исламдық түркі өркениетінің маңызды орталығына айналды, оның мұрасы қазіргі кезде ғана толық зерттеле бастады.

Қызықты жайт- екі мемлекет те 1340 жылдардандан бастап «Қара өлім» (Екінші пандемия) деп аталатын індеттің зардаптарын бастан өткерді. Бұл індет

nüfus azalmasından muzdarip olduğu bir dönemde egemen hale geldi. 14. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, salgın hastalıklardan daha az etkilenen göçebe veya yarı göçebe Osmanlılar, surlarla çevrili İstanbul başkentini tamamen atlayarak, bu dönemde nüfusu büyük ölçüde azalmış olan Balkanlar'a çok sayıda asker gönderebildiler. Nüfusu 40.000'e kadar düşmüş, oldukça zayıflamış Constantinople şehri, ancak çok daha sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından ele geçirildi (Schamiloglu 2004, 2018).

Daha sonra Osmanlılar Kazak Hanlığı ile diplomatik ilişkiler kurdu; Osmanlı arşivlerindeki en eski belge 1512 yılına ait olup Burunduk Han hakkında önemli bilgiler içermektedir. Kazak Hanlığı'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na diplomatik misyonlar 19. yüzyıla kadar devam etti (Mustakimov and Qanat 2023).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kazakistan topraklarıyla olan bağlantısına dair bir diğer ilginç örnek ise, gemi kazası geçiren Osmanlı amirali Seydi Ali Reis'tir (1498–1563). 1557 yılında yazdığı bir eserde, İstanbul'a dönüş yolculuğunda Hindistan, Afganistan, Türkistan, Deşt-i Kıpçak (Sarayçık'ta bir mola da dahil), Harezm, Horasan, Irak ve Anadolu'yu kapsayan seyahatlerinden bahsetmiştir (Seydi Ali Reis 1917).

Temücin Cengiz Han olarak ilan edilmiş olsa da, halefleri hem han (Moğolca qan) те бұрынғыдай Қытай-Тибет үстіртінен басталып, Ыстықкөл арқылы батысқа таралған. Алтын Орда жағдайында бұл індет 1359 жылдан кейін мемлекеттің толық күйреуіне әкелді. Бұдан кейін азаматтық қақтығыстар кезеңі басталып, Қазан (1430 жж.), Қырым (1440 жж.), Қасымов, Астрахань және Сібірдегі Түмен сияқты кіші хандықтар пайда болды. Осы кезеңде, шамамен 1465 жылы, Жәнібек хан мен Керей хан Алтын Орда жүйесінен бөлініп шығып, Қазақ хандығын құрды. Сондықтан Ұлыс Жошы Қазақ хандығының тарихи негізі ретінде қарастырылады (Schamiloglu 1993, 2017, 2023).

Осман империясында «Қара өлімнің» әсері біршама өзгеше болды. Бұл кезеңде Анадолыдағы көптеген бейліктер мен Константинополь халқының саны күрт азайды. XIV ғасырдың екінші жартысында көшпелі немесе жартылай көшпелі османдар эпидемиядан аз зардап шекендіктен, Константинопольді айналып өтіп, Балқан аймақтарына кеңінен тарай алды. Кейін әлсіреген және халқы азайған Константинопольді Мехмет Жаулап алушы басып алды (Schamiloglu 2004, 2018).

Осман мемлекеті Қазақ хандығымен дипломатиялық байланыстар орнатқан. Осман мұрағаттарындағы ең көне құжат 1512 жылға жатады және Бұрындық хан туралы маңызды мәліметтерді қамтиды.

hem de qa'an (Eski Türkçe qağan'dan) unvanlarını kullanmışlardır. Ancak Kazak hükümdarları yalnızca han unvanını kullanmışlardır. İlginç bir şekilde, Osmanlı sultanlarının kullandığı birçok unvan arasında hem han (qan) hem de hakan (qa'an) unvanlarını sayabiliriz ki bunlar Türk Kağanlığı'nın Türk devlet geleneğiyle olan Orta Asya bağlantısının bir hatırlatıcısı ve Cengiz Han devlet geleneğinin bir tanınmasıdır.

Osmanlı beyliği, yerleşik bir yaşam tarzına geçiş yapan göçebe Türkler tarafından kurulmuş olsa da, daha önceki Bizans İmparatorluğu'nun mirasçıları olarak Osmanlı İmparatorluğu, yerleşik bir tarım devleti olarak varlığını sürdürmüştür. Nitekim, Türkmen göçebelerini sınır bölgelerinden ve Orta Anadolu'nun diğer bölgelerinden Anadolu, İstanbul ve Balkanlar'daki yerleşik bölgelere sürgün etme politikası izlemiştir. Bu, Türkleştirmeyi, yerleşik kent ve tarım bölgelerinin kontrolünü ve gelir elde etmeyi amaçlıyordu (Schamiloglu 2018). Buna karşılık, Kazak Hanlığı nüfusu 20. yüzyıla kadar büyük ölçüde göçebe kalmıştır.

4. Türk Dünyasının Ortak Edebiyat Kültürü (11.-18. yüzyıllar)

Runik alfabe, 8. yüzyılın ortalarından sonra yazılı metinlerde yaygın kullanımını hızla yitirirken, Eski Türk yazıtlarının dili, İkinci Türk Kağanlığı'nın çöküşünü takip eden dö-

Қазақ хандығынан Осман империясына дипломатиялық миссиялар XIX ғасырға дейін жалғасқан (Mustakimov and Qanat 2023).

Қазақстан аумағымен байланысты тағы бір қызықты тұлға- Осман адмиралы Сейди Али Реис (1498–1563). Ол 1557 жылы Үндістан, Ауғанстан, Түркістан, Дешті Қыпшақ (оның ішінде Сарайшық), Хорезм, Хорасан, Ирак және Анадолы арқылы Ыстамбұлға жасаған ұзақ сапары туралы жазған (Seydi Ali Reis 1917).

Шыңғыс хан ұрпақтары хан және қаған (qa'an) атақтарын қолданғанымен, қазақ билеушілері тек «хан» атағын қолданды. Осман сұлтандары да өз титулдарының қатарында «хан» және «хақан» атақтарын қолданған. Бұл олардың Орталық Азиядағы түркі мемлекеттілік дәстүрімен байланысын көрсетеді.

Осман мемлекеті көшпелі түріктер негізінде құрылғанымен, уақыт өте келе толық отырықшы аграрлық мемлекетке айналды. Олар «сүргін» саясаты арқылы түрікмен көшпелілерін Анадолы мен Балқанның әртүрлі аймақтарына қоныстандырды. Бұл саясаттың мақсаты- түркілендіру, аймақтарды бақылау және салық түсімдерін арттыру болды (Schamiloglu 2018). Ал Қазақ хандығының халқы XX ғасырға дейін негізінен көшпелі күйінде қалды.

nemde kullanılan Eski Uygur (Soğd alfabesiyle yazılmış) ve diğer yakın akraba Türk edebi dilleri tarafından yerini aldı. Eski Türk yazıtlarının destansı tarihsel anlatısının aksine, kanonik Budist, Maniheist ve Hristiyan metinleri bu daha sonraki Eski Türk edebi dillerine çevrildi. Eski Uygur edebi dilinin yazım ilkeleri daha sonra ilk Müslüman Türk edebi dili olan Karahanî'de (11. yüzyıl) devam etti. Bu, sesli harflerin satır üzerinde tamamen yazılmasını ve eklerin ayrı kelimeler olarak yazılmasını içeriyordu. Karahanlı edebiyatının iki büyük eseri, Arapça yazılmış Mahmud Kaçgari'nin Dîwan luġāt at-Turk'ü ve Türkçe yazılmış Yusuf Hass Hacib'in Kutadğu bilig'i, tüm Müslüman Türk halklarının ortak edebiyat tarihinde dönüm noktası niteliğinde eserlerdir.

Karahanlılar'ın Türk edebiyat dili Orta Asya'da varlığını sürdürdü ve çoğu Ahmet Yesevi (1093'te Sayram'da doğdu, 1166'da Yasa'da öldü, günümüz Türkistanı) ve daha sonra Yunus Emre'nin (1238'de Anadolu'da doğdu) takipçisi olan Oğuz Türkmen âlimleri tarafından Anadolu'ya getirildi. Bu iki din âlimi ve şair, Türk bilgelik edebiyatına hem ruh hem de ses kazandırdı.

Harezm dilinde yazılan bu dil, Altın Orda'da başkent Saray'ın saray edebiyatı olarak gelişmeye devam etti ve daha sonraki yüzyıllarda Orta Asya'nın Müslüman Türk edebiyat diline dönüştü. Orta Asya Türk

4. Түркі әлемінің ортақ әдеби мәдениеті (XI–XVIII ғасырлар)

VIII ғасырдың ортасынан кейін руникалық әліпбидің жазба мәтіндерде кеңінен қолданылуы тоқтағанымен, Орхон жазбаларындағы көне түркі тілі кейінгі кезеңде соғды әліпбиі негізінде жазылған көне ұйғыр тілімен және басқа да оған жақын түркі әдеби тілдерімен жалғасын тапты. Орхон жазбалары тарихи-эпикалық сипатта болса, кейінгі көне түркі әдеби тілдерінде буддистік, манихейлік және христиандық канондық мәтіндер аударылып жазылды. Көне ұйғыр әдеби тілінің орфографиялық принциптері кейін алғашқы мұсылман түркі әдеби тілі- Қараханид тіліне (XI ғасыр) өтті. Бұл жүйеде дауысты дыбыстар толық жазылып, қосымшалар жеке сөз ретінде берілді. Қараханид дәуірінің екі ұлы шығармасы- Махмұд Қашқаридің араб тілінде жазылған «Диуани лұғат аттүрік» еңбегі мен Жүсіп Баласағұнидің түркі тілінде жазылған «Құтадғу білік» шығармасы- барлық мұсылман түркі халықтарының ортақ әдеби тарихындағы маңызды туындылар болып табылады.

Қараханид әдеби тілі Орталық Азияда сақталып, кейін оғыз-түрікмен ғалымдары арқылы Анадолыға жеткізілді. Олардың көпшілігі Ахмет Ясауи (1093 ж. шамасында Сайрамда туған, 1166 ж. Түркістанда қайтыс болған) және кейінірек Юнус Әмре (1238 ж. шамасында туған)

edebiyat dilinde (Kıpçak dili olmayan) Altın Orda'da yazılmış önemli Orta Türk edebiyatı örnekleri, Altın Orda hanlarının ve diğer seçkinlerin isteği ve himayesi üzerine, kendi Türkçelerinde kaleme alınmıştır; böylece onlar da içeriği anlayabilsinler. (Arapça veya Farsça yazılmış eserlerin içeriğini anlayamazlardı.)

14. yüzyılın başlarına ait eserler arasında, Rabğuzi'nin 1313 yılında Rıbat-ı Oğuz'da (muhtemelen Sır Derya nehri kıyısında) yazdığı Kışsas ül-enbiya (Peygamberlerin Hikayeleri) ve 1313-1314 yıllarında Horezm'de kaleme alınan, Sufi üstatları için bir rehber olan Mu'in ül-murid yer almaktadır. Nizami'nin Farsça romantik şiiri Xusrev u Şirin'in, Tınıbek Han (1341-1342) döneminde Kutub tarafından Türkçeye uyarlanması, saray edebiyatına bir örnektir. Horezmi'nin romantik şiiri Muhabbetname, İbn Battuta'nın 1330'larda Azaq valisi olarak tanımladığı Muhammed Hoca Bek'in isteği üzerine 1353 civarında yazılmıştır (İbn Baṭṭūṭa/Gibb. 476, 479 s.). Son olarak, İslam'ın esaslarını anlatan bir el kitabı olan Nehc ül-feradis adlı dini risaleden de bahsedebiliriz. 19. yüzyıl Tatar alimi Şihäbeddin Märcani, elinde bulunan (şimdi kayıp olan) bir el yazmasını tanımlayarak, eserin 1358 yılında Bulgaristan'da doğan ve daha sonra Saray'a sığınan Mahmud tarafından yazıldığını, ailesinin Kerderî olarak anılmasının ise Xorezm'deki Kerder şehriyle bir bağlantılı olduğunu belirtmiştir.

ілімін ұстанушылар болды. Бұл екі рухани тұлға түркі даналық әдебиетіне жаңа мазмұн мен рух берді.

Бұл тіл Хорезмде дамуын жалғастырып, Алтын Орда дәуірінде Сарай қаласындағы сарай әдебиетінің тіліне айналды. Кейін бұл тіл Орталық Азиядағы мұсылман түркі әдеби тіліне айналып, бірнеше ғасыр бойы қолданылды. Алтын Орда кезеңінде жазылған орта түркі әдебиетінің маңызды үлгілері қыпшақ тілінде емес, Орталық Азия түркі әдеби тілінде жазылған. Бұл шығармалар хан сарайының тапсырысы бойынша жазылып, билеушілердің өз тілінде түсінуіне мүмкіндік беру үшін жасалды, өйткені олар араб және парсы тілдеріндегі шығармаларды түсінбеген.

XIV ғасырдың басындағы шығармаларға Рабғузидің 1313 жылы Сырдария бойындағы Рабат-и Оғызда жазылған «Қисас әл-әнбия» («Пайғамбарлар қиссасы») еңбегі және 1313-1314 жылдары Хорезмде жазылған сопылық бағыттағы «Му'ин әл-мурид» еңбегі жатады. Құтбтың Низамидің парсы тіліндегі «Хұсрау мен Шырын» поэмасын түркі тіліне бейімдеуі Тыныбек ханның (1341-1342 жж.) билігі кезінде жазылған сарай әдебиетінің үлгісі болып табылады. Хорезмидің «Мұхаббатнаме» поэмасы шамамен 1353 жылы Мұхаммед Қожа бектің тапсырысы бойынша жазылған. Ибн Баттута оны 1330-жылдары Азақ қала-

tıya işaret ettiğini belirtmiştir. Başka bir el yazması ise eserin 6 Cumādā I 761/25 Mart 1360 tarihinde tamamlandığını ve yazarın Muhammed b. Muhammed b. Husräv elHorezmi olduğunu söylemektedir (Schamiloglu 2008).

Saray himayesinin önemli rolü, Canibek Han'ın (1342-1357) Arapça ve Farsça dini ve bilimsel risalelere verdiği destekte de görülmektedir. Özbek Han ve Canibek Han döneminde yazılan özellikle dikkat çekici dini risalelerden biri, aslen Anadolulu olan Ebu Bekir Kalandar Rumi'nin Kalendarname'sidir; bu eser, bu dönemde Anadolu ile Kırım ve Altın Orda'nın diğer merkezleri arasındaki yakın kültürel bağları göstermektedir. Son zamanlarda, aslında daha sonraki Rus İmparatorluğu topraklarında ve ötesinde derin bir miras bırakan bir "Saray Okulu" İslami ilim ekolünün var olduğu öne sürülmüştür. Ne yazık ki, Kara Veba, Altın Orda'nın edebi dilinin gelişiminde bir kesintiye yol açmış ve 1350'lerin sonları ile 1360'ların başlarında Altın Orda şehirlerinin yıkılmasıyla birlikte bu dil kullanılmaz hale gelmiştir.

Orta Asya'da İslami Türk edebiyat dilinin yeniden canlanması 1400'lerin başlarında başladı. Bu daha sonra Çağatay ve daha sonra Türkçe olarak bilinen Orta Asya'nın Müslüman Türk edebiyat diline dönüştü. Aynı dil, Türkçe için kullanılan Arap alfa-

сының билеушісі ретінде сипаттаған (Ibn Baṭṭūṭa/Gibb: 476, 479). Сондай-ақ ислам дінінің негіздерін түсіндіретін «Нәһж әл-фарадис» еңбегін атап өтуге болады. XIX ғасырдағы татар ғалымы Шихабеддин Мәржани бұл еңбектің 1358 жылы Булғар қаласында туған, кейін Сарайға қоныс аударған Махмұд атты авторға тиесілі екенін жазған. Басқа қолжазбада бұл еңбек 1360 жылы аяқталғаны және оның авторы Мұхаммед ибн Мұхаммед әл-Хорезми екені көрсетілген (Schamiloglu 2008).

Сарай әдебиетінің дамуына хан сарайының қолдауы үлкен рөл атқарды. Жәнібек хан (1342-1357 жж.) араб және парсы тілдерінде жазылған діни және ғылыми еңбектерді қолдаған. Осындай маңызды еңбектердің бірі- Анатолиядан шыққан Әбу Бәкір Қаландар Руми жазған «Қалендарнаме» еңбегі. Бұл шығарма Қырым мен Алтын Орданың басқа орталықтары мен Анадолы арасындағы мәдени байланыстардың тығыз болғанын көрсетеді. Кейбір зерттеушілер Алтын Ордада исламдық білім берудің «Сарай мектебі» қалыптасқанын айтады. Алайда «Қара өлім» індеті бұл әдеби тілдің дамуын тоқтатып, Алтын Орда қалаларының жойылуына байланысты оның қолданылуы тоқтады.

XV ғасырдың басында Орталық Азияда түркі әдеби тілінің қайта жануы басталды. Бұл тіл кейін «шағатай тілі»

besini reforme etme hareketlerinin başlangıcına kadar Kazaklar tarafından da aynı prensiplerle kullanıldı. Kazaklar örneğinde bu, Ahmet Baytursınınulı'nın "töte jazuv" reformlarıyla doruk noktasına ulaştı.

Türkler söz konusu olduğunda, Anadolu'dan gelen en eski Türkçe metinler, yani "Eski Anadolu Türkçesi" olarak adlandırdığımız Türkçe biçimindeki metinler de bu Karahanlı edebi dilinden doğmuştur; ancak 1400'lerin başlarından itibaren Arap ve Fars etkisi altında "Osmanlı Türkçesi" olarak adlandırdığımız farklı bir edebi geleneğe dönüşmüştür. Bunun erken bir örneği, Süleyman Çelebi'nin (1409) Hz. Muhammed'in doğum günü şerefine okunan bir mevlit veya şiir olan Vesilet ün-necat'ıdır; bu, erken dönem halk dili Türkçesinin etkileyici güzellikte bir örneğidir. Daha sonra Osmanlı sarayı için yazılan bazı eserlerde, Arapça ve Farsça sözcüklere büyük ölçüde dayanan çok karmaşık bir dil kullanılmıştır.

Ayrıca, Türkler ve Kazaklar tarafından paylaşılan sözlü edebiyat mirasına, yani Türk destanlarına da değinmekte fayda var. Klasik bir örnek vermek gerekirse: Kazak folklorunun büyük isimlerinden biri olan Korkıt Ata, Kızılorda'daki devlet üniversitesine bile adını vermiştir. Birçok bilim insanı, onun 10. yüzyılın başlarında, ortak Oğuz-Kıpçak kültür bölgesinde, Sır Derya nehri kıyısında doğduğuna inanmaktadır. Parlak bir düşünür, ozan ve kopız çalgıcı-

деп аталып, мұсылман түркі әдеби тілі ретінде кеңінен қолданылды. Бұл тіл қазақтар арасында да қолданылып, Ахмет Байтұрсынұлының төте жазу реформасына дейін сақталды.

Түркия жағдайында Анадолыдағы алғашқы түркі мәтіндері «Ескі Анадолы түрік тілі» негізінде жазылып, XV- ғасырдан бастап араб және парсы тілдерінің ықпалымен «Осман түрік тіліне» айналды. Сүлеймен Челебидің 1409 жылы жазылған «Весилетүн-нежат» поэмасы- халықтық тілдегі алғашқы маңызды шығармалардың бірі. Кейін Осман сарайында жазылған шығармаларда араб және парсы сөздері көп қолданылып, тіл күрделене түсті.

Түркі халықтарының ортақ ауыз әдебиеті де ерекше маңызды. Соның бірі-Қорқыт ата тұлғасы. Қызылордадағы мемлекеттік университет оның есімімен аталады. Көптеген зерттеушілер Қорқыт атаның X- ғасырдың басында Сырдария бойында өмір сүргенін айтады. Ол ұлы ойшыл, жырау және қобызшы ретінде түркі дүниетанымының қалыптасуына үлкен үлес қосқан. Бұл шығарманың ең көне нұсқасы XVI- ғасырға жататын Дрезден қолжазбасы болып табылады. Қолжазбалардың барлығы оғыз диалектісінде жазылғанымен, бұл шығарма қазақ ауыз әдебиетінің де маңызды бөлігі болып табылады. Бұл түріктер мен қазақтардың ортақ мәдени мұрасының

sı olan Korkıt Ata, Türk dünya görüşünün oluşumuna katkıda bulunan merkezi bir figür olarak kabul edilir. Aynı zamanda, bu eserin bilinen en eski kopyası, 16. yüzyıla tarihlenen Dresden el yazmasıdır. Bu eserin günümüze ulaşan birçok el yazması Oğuz lehçesindedir, ancak bu eser Kazak sözlü edebiyatı için de merkezi bir öneme sahiptir. Bu, Türkler ve Kazakların ortak kültürel mirasının ne kadar geriye uzandığının birçok örneğinden sadece biridir.

5. Modernleşme Çağı Başlıyor (19. yüzyılın başları - 20. yüzyılın başları)

19. yüzyıl boyunca yaşanan gelişmeler, Kazaklar ve Türkler arasındaki kültürel ilişkiyi derinden değiştirecekti. 1683'te Viyana'yı ele geçirme girişiminde başarısız olduktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu bir dizi yenilgiye uğradı ve bu da Osmanlı sultanlarını 19. yüzyıl boyunca geniş kapsamlı bir dizi reform uygulamaya zorladı. Amaçlardan biri, elbette, Avrupa'dan askeri eğitmenleri işe almak da dahil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu ordusunu canlandırmaktı. Reformlar, azınlıkların vatandaş olarak haklarının yeniden tanımlanmasından ve bir parlamentonun kurulmasından, posta sisteminin ve yeni bir ortaokul ve yükseköğretim sisteminin getirilmesine kadar uzandı. 1860'lara gelindiğinde, canlı bir gazete yayıncılığı kültürü de vardı. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemdi. Bazıları, buharlı gemi ve demiryolu ile ulaşım biçimqаншалықты терең екенін көрсететін көптеген мысалдардың бірі ғана.

5. Модернизация дәуірінің басталуы (XIX- XX ғасырдың басы)

XIX ғасыр бойындағы тарихи үдерістер қазақтар мен түріктер арасындағы мәдени қатынастарды түбегейлі өзгертті. 1683 жылы Вена қоршауы сәтсіз аяқталғаннан кейін Осман империясы бірқатар ауыр жеңілістерге ұшырады. Бұл жағдай XIX- ғасырда Осман сұлтандарын кең ауқымды реформалар жүргізуге мәжбүр етті. Бұл реформалардың негізгі мақсаттарының бірі- армияны жаңғырту болды. Осы мақсатта еуропалық әскери мамандар шақырылды. Сонымен қатар реформалар азаматтық құқықтарды қайта анықтауды, парламент құруды, пошта жүйесін енгізуді және орта және жоғары білім беру жүйесін жаңартуды қамтыды. 1860-жылдарға қарай газет шығару мәдениеті де дамыды. Бұл кезең Осман империясы үшін түбегейлі өзгерістер дәуірі болды. Бу кемелері мен теміржолдардың дамуы ішкі және халықаралық байланыстарды едәуір жеңілдетті.

Қазақ даласында үш жүз Ресей империясының құрамына біртіндеп енгізілді. Бұл процесс 1730 жылы Кіші жүзден басталып, 1824 жылы Орта жүздің жойылуымен және Ұлы жүздің тәуелсіздігінен айырылуымен аяқталды. Бір жағынан,

lerindeki iyileştirmeler olan bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içindeki ve dış dünyadaki iletişimini büyük ölçüde geliştirdi.

Kazak bozkırlarında üç ordu (jüz), 1730'da Küçük Orda (Kişi jüz) ile başlayarak, 1824'te Orta Orda'nın (Orta jüz) ortadan kaldırılması ve aynı on yılda Büyük Orda'nın (Ulı jüz) bağımsızlığını kaybetmesiyle Kazaklar Rus İmparatorluğu'na entegre edilmeye başlandı. Bir yandan, bağımsızlığın kaybı, Kazakların giderek Rus kontrolü altına girmesi ve yüzyılın sonuna doğru ekonomilerinin ve yaşam tarzlarının varoluşsal bir tehdit altına girmesi anlamına geliyordu. Öte yandan, Rus İmparatorluğu'na entegrasyon, ulaşım, posta sistemi ve matbaa teknolojisine erişimin iyileştirilmesi yoluyla, hem Rus İmparatorluğu içindeki hem de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türk dünyasının geri kalanıyla daha iyi iletişim için lojistik ve teknolojik erişim sağladı. Kazakları ve Rus İmparatorluğu'ndaki diğer Müslüman Türk halklarını, Müslüman Türklerin yeni "muhayyel topluluğuna" katılmalarına yardımcı olan bu kritik unsurdu. Aynı zamanda, Türk dünyasına ve daha geniş anlamda Müslüman dünyasına duyulan bu ilgi, Rus İmparatorluğu'nun başkenti St. Petersburg'da derin bir şüphe uyandırdı...

Kazaklar söz konusu olduğunda, Rus sömürge yönetimi altına girmek, Çokan Valibұл жағдай қазақтардың Ресей билігіне тәуелді болуына әкеліп, олардың дәстүрлі өмір салты мен экономикасына қауіп төндірді. Екінші жағынан, Ресей империясының құрамына кіру байланыс пен технологиялық мүмкіндіктерді кеңейтті. Көлік, пошта және баспа ісінің дамуы қазақтардың басқа түркі халықтарымен, сондай-ақ Осман империясымен байланысын күшейтті. Осы фактор қазақтарды Ресей империясындағы басқа мұсылман түркі халықтарымен бірге жаңа «елестетілген қауымдастыққа» — мұсылман түркі әлеміне енгізді. Алайда бұл үдеріс Петербург билігінің күдігін тудырды.

Қазақ қоғамында жаңа білім алған тұлғалар пайда болды. Мысалы, Шоқан Уәлиханов Омбыдағы әскери училищеде білім алып, Ресей әкімшілігінде қызмет етті. Ыбырай Алтынсарин қазақ балаларына арналған зайырлы мектептер ашып, орыс тілін және кирилл әліпбиін үйретті. Абай Құнанбайұлы дәстүрлі ислам мәдениетін жақсы меңгергенімен, білім алуда орыс тілінің маңызын атап өтті. Мәдени ықпалдастықтың тағы бір маңызды құралы- Қырымдағы Бақшасарайда Исмаил Гаспринский шығарған «Тәржіман» газеті болды.

Бұл газет орыс және қарапайым түркі тілінде (араб жазуымен) жарық көріп, бүкіл түркі әлемінде кең таралды. Газет түркі тарихы, білім беру реформасы,

hanov gibi seçkin birkaç kişinin Omsk'taki bir askeri okulda eğitim görme ve Rus sömürge yönetiminde kariyer yapma fırsatı bulması anlamına geliyordu. İbray Altınsarin gibi diğerleri ise Kazak çocuklarına laik bir eğitim sunmak için okullar açtı; bu eğitim Rusça öğrenmeyi ve Arap alfabesi yerine Kiril alfabesiyle Kazakça okumayı içeriyordu. Geleneksel İslami diller, edebiyat ve kültüre derinden bağlı olan, kendisi Kazakça yazmış olmakla birlikte, Rusça yoluyla bilgi edinmeyi savunan Abay Kunanbay gibi başkaları da vardı. Bu kültürel etkileşimin iki ek örneğini de ekleyebiliriz: Birincisi, İsmail Gasprinskii tarafından 1838'den itibaren Kırım'ın Bahçesaray kentinde yayınlanan Tercüman/Perevodçik gazetesi; ikincisi ise Kazaklar ve Türkler arasındaki doğrudan kültürel temaslardı.

Tercüman, Rus İmparatorluğu'ndaki Müslüman Türklerin kültürel tarihinde dönüm noktası niteliğinde bir yayındı. Balkanlar'dan Sincan'a ve Volga-Ural bölgesinden Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanan okuyucu kitlesi, Müslüman Türk "muhayyel topluluğunun" oluşumunda etkili oldu. Gazete, Türk tarihi ve kültürü, eğitim reformu, modernleşme ve kadınların rolü de dahil olmak üzere sosyal reform konularında makaleler yayınladı. (Gasprinskii aynı zamanda "Yeni Metod" veya Cedid okullarının kurucusuydu.) Ayrıca okuyucuları için dış dünyaya açılan bir pencere görevi gördü.

модернизация және әлеуметтік мәселелер туралы мақалалар жариялады. Ол оқырмандар үшін сыртқы әлемге терезе қызметін атқарды. Бұл басылым түркі халықтарының ортақ мәдени бірегейлігінің қалыптасуына үлкен ықпал етті. Ресей билігі пан-түркизм мен пан-исламизм идеяларынан қауіптеніп, бұл қозғалыстарға күдікпен қарады.

Қазақ діни ғалымы, философы, тарихшысы, ақыны және аудармашысы Шәкәрім Құдайбердіұлының (1858-1931) өмірінде тоқтағым келеді (Aden, "How a Kazakh Philosopher Bridged the Steppe and the Ottoman Empire"). Ол медреседе білім алған және Ресей империясы қазақ ақсүйектері үшін құрған мектепте оқыған. Абай Күнбайұлының жиені Шәкәрім Құдайбердіұлы араб, парсы, түркі және ислам өркениетінің классикасын терең білген. Ол жергілікті баспасөзде қазақтарға қатысты саяси және философиялық тақырыптар бойынша көп жазды; қазақ тарихы, қазіргі заман, жеке бас және өзін-өзі билеу сияқты тақырыптарды қозғады. Оның ең маңызды тарихи еңбегі - 1911 жылы Орынборда жарық көрген «Түрік қырғыз, қазақ және хандар шежіресі». Ол дәстүрлі араб, парсы және түркі жазба дереккөздерін және түркі ауыз әдебиетін ғана емес, сонымен қатар орыс ғылыми ортасын да пайдаланды.

Шәкәрімге ең көп әсер еткен тұлғалар-

Rus İmparatorluğu'ndaki Müslüman Türkler ile Rus İmparatorluğu dışındaki Müslüman Türk dünyasının geri kalanı ve Müslüman dünyası arasında ortak bir kimliği teşvik etmesi, Rus siyasetinin pan-Türkçülük ve pan-İslamcılık konusunda endişe duymasına yol açtı; çünkü bu durum imparatorluk projesini tehdit edebilirdi.

Kazak din alimi, filozof, tarihçi, şair ve çevirmen Şahkerim Kudayberdiulı'nın (1858-1931) hayatına değinmek istiyorum. Şahkerim, Alaş Orda'nın önemli Kazak entelektüelleri üzerinde Osmanlı medeniyetinin etkisinin de olağanüstü bir örneğini teşkil etmektedir (Aden, "How a Kazakh Philosopher Bridged the Steppe and the Ottoman Empire"). Bir medresede eğitim gördü ve ayrıca Rus İmparatorluğu tarafından Kazak soyluları için kurulan bir okula da devam etti. Abay Kunbayulı'nın yeğeni olan Şahkerim Kudayberdiulı, Arapça, Farsça, Türkçe ve İslam medeniyetinin klasiklerine derinden vakıftı. Yerel basında Kazaklarla ilgili siyasi ve felsefi temalar üzerine kapsamlı yazılar yazdı; Kazak tarihi, modernite, kimlik ve kendi kaderini tayin etme gibi konuları ele aldı. En önemli tarihsel eseri, 1911'de Orenburg'da yayımladığı Türik, Kırğız, Kazak häm Handar Şejiresi'dir. O, yalnızca geleneksel yerli Arap, Fars ve Türk yazılı

дың бірі Гаспринскийдің 1880 және 1890 жылдары оқи бастаған «Терджман» газеті болды Осы газеттен ол түрік тарихы мен Осман империясындағы қазіргі оқиғалар туралы көп нәрсе білді. Ол Гаспринскийдің газетте жиі жарияланатын түркі халықтары, ежелгі түркі кітаптары, қазақтар және Осман түріктерінің тарихы сияқты тақырыптардағы мақалаларымен таныс болды Шәкәрім тіпті былай деп жазды: «Абайдан кейін менің ұстазымды «Терджуман» газетінің иесі Исмаил Гаспринский деп санауға болады, себебі мен осы газетті оқып отырып, одан көп нәрсе үйрендім».

1905 жылы Шәкәрім қажылық парызын өтеу үшін Осман империясының астанасы Стамбул арқылы Меккеге сапар шекті. Ол үнемі «Терджуманды»

kaynaklarını ve Türk sözlü edebiyatını kullanmakla kalmadı, aynı zamanda Rus bilim çevrelerinden de yararlandı.

Şahkerim'i en çok etkileyen isimlerden biri, 1880'ler ve 1890'larda okumaya başladığı Gasprinskii'nin Tercüman gazetesiydi. Bu gazeteden Türk tarihi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki güncel olaylar hakkında çok fazla bilgi edindi. Gazetede sık sık yer alan Türk halkları, eski Türk kitapları, Kazaklar ve Osmanlı Türklerinin tarihi gibi konulardaki Gasprinskii'nin makalelerine aşinaydı. Şahkerim hatta şöyle yazmıştı: "Abay'dan sonraki öğretmenim, Tercüman gazetesinin sahibi İsmail Gasprinskii olarak kabul edilebilir, çünkü bu gazeteyi okurken ondan çok sık bilgi edindim."

1905 yılında Shäkärim de Hac ibadetini yerine getirmek üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul üzerinden Mekke'ye gitti. Düzenli olarak Tercüman okuduğu göz önüne alındığında, yetişkinlik döneminde Türkçe öğrenmiş olması şaşırtıcı değildi. Mekke'ye giderken İstanbul'da toplam 13 gün, dönüş yolunda da 13 gün geçirdi. İstanbul'dayken tarih üzerine araştırmalar yaptı, oradaki kütüphanelerde inceleyebildiği el yazmalarından alıntılar kopyaladı. Ayrıca kitapçılara gitti ve Türk bilginlerle görüştü. Daha sonra, kaldığı süre boyunca Tarih-i Osmanî ve Tarih-i Umumî gibi eserler okuduğunu yazdı. (Şahkerim

оқитындықтан оның есейген шағында түрік тілін үйренгені таңқаларлық емес. Ол Меккеге барар жолда Стамбулда барлығы 13 күн ал қайтар жолда тағы 13 күн өткізді. Стамбулда болған кезінде тарих бойынша зерттеулер жүргізіп, ондағы кітапханалардан қарап шыға алатын қолжазбалардан үзінділер көшірді. Сондай-ақ, кітап дүкендеріне барып, түрік ғалымдарымен кездесті. Кейінірек ол сапарында «Тарих-и Османи» (Осман тарихы) және «Тарих-и Умуми» (Жалпы тарих) сияқты еңбектерді оқығанын жазды. (Шәкәрім туралы мақалаға сәйкес, Джевдет Пашаның «Тарих-и Джевдет» және оның ислам тарихы туралы кітаптары қазақ даласына дейін белгілі болған және жергілікті діни мектептерде оқулық ретінде пайдаланылған.) Ол әсіресе өзінің қазақ мұрасы мен Осман тарихи әңгімесі арасындағы байланысты іздеуге қызығушылық танытты. Оның «Шежіресі»не «Ыстамбұлдағы Осман сұлтандары» атты бөлімнің қосылуы оның осы тақырып бойынша дереккөздерге қол жеткізе алатынын көрсетеді.

Шахкерім Стамбұлда жүргенде 1880 жылдары жарық көрген көп томдық «Тарих-и Үмүми» (Жалпы тарих) атты әмбебап тарих еңбегін жазған Осман тарихшысы Мехмет Мурадпен (Мизанжы Мурад) кездескен болуы мүмкін. Шәкәрімнің 1906 жылы Стамбұлға сапары Мұраттың сол жерде болуымен тұспа-тұс келді. Олардың шынымен кез-

hakkındaki makaleye göre, Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'i ve İslam tarihi üzerine yazdığı kitaplar Kazak bozkırlarına kadar biliniyor ve yerel dini okullarda ders kitabı olarak kullanılıyordu.) Özellikle Kazak geçmişi ile Osmanlı tarih anlatısı arasındaki bağlantıları izlemekle ilgileniyordu. Soy ağacı çalışmasında " İstanbul'daki Osmanlı Sultanları" başlıklı bir bölüm yer alması, bu konuyla ilgili kaynaklara erişiminin olduğunu göstermektedir.

Şahkerim'in İstanbul'dayken, 1880'lerde yayımlanan çok ciltli evrensel tarih eseri Tarih-i Umumî'yi yazan Osmanlı tarihçisi Mehmet Murad (Mizancı Murad) ile görüşmüş olması mümkündür. Şahkerim'in 1906'daki İstanbul ziyareti, Murad'ın orada bulunduğu döneme denk gelmiştir. Gerçekten görüşüp görüşmediklerini bilmesek de, bu olasılık mevcuttur. Şahkerim'in oğlu Ahat Kudaiberdy daha sonra onun "Türkiye'den Semey'e birçok kitap gönderdiğini" hatırlamıştır. (Şahkerim hakkındaki makaleye göre, bu Osmanlı ciltlerinden bazıları bugün hala yerel Kazak müze koleksiyonlarında bulunmaktadır; muhtemelen Şahkerim'in getirdiği aynı nüshalardır.)

Kazak-Osmanlı kültürel alışverişi sadece Şahkerim ile sınırlı değildi. Tüccarlar ve diğer hacılar da evlerine kitaplar getirdiler. Şahkerim hakkındaki makalede, Rus polisi tarafından sınır dışı edilene kadar Osman-

дескенін нақты білмесек те, бұл мүмкін. Шәкәрімнің ұлы Ахат Құдайберді кейінірек «Түркиядан Семейге көптеген кітаптар жібергенін» еске алды (Шәкәрім туралы мақалаға сәйкес бұл Османлы томдарының кейбірі бүгінде жергілікті қазақ мұражай коллекцияларында сақтаулы; олар, бәлкім, Шәкәрім әкелген көшірмелермен бірдей.)

Қазақ-Осман мәдени алмасуы тек Шәкәріммен ғана шектелмеген Саудагерлер мен басқа да қажылар кітаптарды үйлеріне әкелді. Шәкәрім туралы мақалада Ақтөбеден келген татар саудагері де орыс полициясы жер аударғанға дейін Осман империясынан әкелінген кітаптарды сатқаны туралы айтылады. Сонымен қатар, Осман діни ғалымы Мұстафа Сейіт Ата 1891-1892 жылдары Семей аймағына барған. Тағы бір келуші 1887 жылы Семейге келген 29 жастағы Осман дәрігері Мехмет Садық Тевфикоғлы болды. Ол он жыл бойы қазақтарға медициналық қызмет көрсетті, тіпті орыс офицерлерінің қорлауына қарсы шықты, бұл оның қысқа мерзімге түрмеге жабылуына әкелді. Шәкәрім туралы мақалаға сәйкес, Семейде тұрған Шәкәрім доктор Тевфикоғлымен кездесіп, әңгімелескен болуы мүмкін деп есептеледі.

Томохико Уяма көрсеткендей, қазақ жастары Қазан, Санкт-Петербург, Каир және басқа жерлерде жоғары білім алуға ұмтылғандар аз болды (Uyama 2000).

lı İmparatorluğu'ndan ithal kitaplar satan Aktöbe'li bir Tatar tüccardan da bahsediliyor. Ayrıca, Osmanlı din alimi Mustafa Seyit Ata, 1891-1892 yıllarında Semipalatinsk bölgesini ziyaret etti. Bir diğer ziyaretçi ise 1887'de Semey'e gelen 29 yaşındaki Osmanlı doktoru Mehmet Sadık Tevfikoğlu'ydu. On yıl boyunca Kazaklara tıbbi hizmet verdi ve hatta Rus subaylarının suistimallerine karşı çıktı, bu da kısa süreliğine hapse girmesine neden oldu. Şahkerim hakkındaki makaleye göre, Semey'de yaşayan Şahkerim'in muhtemelen Doktor Tevfikoğlu ile tanışıp sohbet ettiği düşünülüyor.

Tomohiko Uyama'nın gösterdiği gibi, az sayıda Kazak genci Kazan, St. Petersburg, Kahire ve başka yerlerde yüksek öğrenim görmeye çalıştı (Uyama 2000). 1910 civarında Abdrahman Gaisin, Sabitjan Shanov ve diğerleri gibi bazı öğrenciler İstanbul'daki kurumlara kaydoldu. 1917'ye yaklaştığımızda, Alihan Bökeyhan önderliğindeki Alaş Orda'nın Kazak entelektüelleri, Rus İmparatorluğu'nun diğer bölgelerindeki Müslüman Türk entelektüellerinin tartıştığı birçok konuyu tartışıyorlardı; "toprak sorunu" gibi, Kazak topraklarını Kazak olmayan sömürgecilere karşı korumak için göçebelik mi yoksa yerleşiklik mi sorusu gibi birçok özellik Kazaklara özgü konular olarak öne çıkıyordu. Tüm bu entelektüel akımlar, matbaa ve posta sistemi sayesinde gelişen iletişim sayesinde mümkün oldu.

1910 жылдар шамасында Әбдірахман Гайсин, Сәбитжан Шанов және басқалар сияқты кейбір студенттер Стамбулдағы оқу орындарына түсті. 1917 жылға қарай Әлихан Бөкейхан бастаған Алаш Ордаының қазақ зиялылары Ресей империясының басқа бөліктеріндегі мұсылман түркі зиялылары талқылаған көптеген мәселелерді талқылады; «жер мәселесі» және қазақ жерлерін қазақ емес отарлаушылардан қорғау үшін көшпелілікті жалғастыру керек пе немесе отырықшы өмір сүру керек пе деген сұрақ сияқты көптеген мәселелер ерекше қазақ тақырыптары ретінде пайда болды. Осы интеллектуалдық ағымдардың барлығы баспа машинасы мен пошта жүйесінің арқасында жақсартылған байланыс арқасында мүмкін болды.

6. Революция және Республика

Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін қазақтар мен түріктер үшін ортақ болған тағы бір үлкен өзгеріс- олардың саяси жүйелерінің түбегейлі трансформациясы болды. Бұл өзгерістер бұрынғы мәдени және діни құндылықтардың, сондай-ақ дәстүрлі өмір салтының қайта қаралуына алып келді. Қазақтар жағдайында, ұлттық бірегейлік қалыптаса бастаған кезеңде бұл үдеріс кенеттен тоқтатылды. 1917 жылға дейін қазақ даласында большевиктер саны аз болғанымен, Алаш Орда қайраткерлері жаңа саяси

6. Bir Devrim ve Bir Cumhuriyet

Kazaklar ve Türkler için ortak bir şok da, I. Dünya Savaşı sonrasında siyasi sistemlerinde yaşanan derin dönüşümdü; bu dönüşüm, önceki kültürel ve dini değerlerinin yanı sıra önceki yaşam biçimlerini de reddetmelerine yol açtı. Kazaklar söz konusu olduğunda, kendi modern ulusal kimliklerini geliştirmeye başladıkları sırada bu süreç sekteye uğradı. 1917'den önce Kazak bozkırlarında sadece birkaç Bolşevik olsa da, Alaş Orda ve diğer bölgelerdeki Kazaklar, önce Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ÖSSC) olarak adlandırılmış, 1925'te Kazak ÖSSC olarak yeniden adlandırılmış yeni siyasi sistem içinde çalışmaya devam ettiler. Örneğin, yeni Sovyet okulları için Kazakça ders kitaplarının hazırlanmasında yer almaya devam ettiler. Buna rağmen, 1920'ler Sovyet Kazakları için zor bir dönemdi. Hayvan sürülerinin kolektifleştirilmesi (1928), eskiden göçebe olan Kazaklar için bir felaket oldu. Ayrıca, tarım politikaları 1930-1937 döneminde büyük bir felakete yani Kazakça ifadesi ile aşarşılığa yol açtı. Bu da yetmezmiş gibi, 1928'in sonunda eski Alaş Orda figürlerinin neredeyse tamamı "burjuva milliyetçisi" olarak görülmeye başlandı ve asılsız suçlamalarla tutuklandılar. Bilim ve kültür alanındaki en önde gelen Kazak şahsiyetler baskı altına alındı: A. Baytursınov, A. Bökeyhanov, M. Dulatov,

жүйе шеңберінде жұмыс істеуге мәжбүр болды. Олар кеңестік мектептер үшін қазақ тілінде оқулықтар жазуға қатысуды жалғастырды. Соған қарамастан, 1920-жылдар қазақтар үшін қиын кезең болды. 1928 жылы малды күштеп ұжымдастыру бұрын көшпелі өмір сүрген қазақтар үшін апатты салдарға әкелді. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы саясаты 1930-1937 жылдары орын алған ашаршылыққа себеп болды. Бұған қоса, 1928 жылдың соңында Алаш Орда қайраткерлерінің көпшілігі буржуазиялық ұлтшылдар» деп айыпталып, қудалауға ұшырады. Ғылым мен мәдениет саласындағы көрнекті тұлғалар- А. Байтұрсынов, Ә. Бөкейхан, М. Дулатов, М. Тынышпаев, М. Жұмабаев, С. Сейфуллин, І. Жансүгіров, Б. Майлин, С. Асфендияров, С. Қожанов, Ұ. Исаев, Т. Рысқұлов, С. Сәдуақасов, О. Жандосов және басқалар- қуғын-сүргінге ұшырады. Олардың кейбірі атылды, кейбірі түрмеге қамалды, ал кейбірі лагерьлерде қайтыс болды. 1921-1954 жылдар аралығында шамамен 100 000 адам сотталып, олардың төрттен бірі ату жазасына кесілген деп есептеледі. Осы кезеңнен аман қалған сирек тұлғалардың бірі- Мұхтар Әуезов болды («The ominous legacy of political repression»).

Осман империясының орнына құрылған Түркия жағдайында да үлкен өзгерістер болды, бірақ олардың сипаты өзгеше болды. Соғыста жеңілгеннен кейін Осман империясының бір бөлі-

M. Tınışpayev, M. Jumabayev, S. Seyfullin, İ. Jansugurov, B. Maylin, S. Asfendiyarov, S. Hodjanov, U. İsayev, T. Rıskulov, S. Sadvakasov, O. Jandosov ve sayısız diğerleri. Birçoğu kurşuna dizildi, diğerleri hapse atıldı. Birçoğu hapishane kampüsünde öldü, diğerleri ise Alaş Orda'ya katılımları nedeniyle yargılanarak 1937-1938 yıllarında idam edildi. 1921-1954 yılları arasında 100.000 kişinin mahkum edildiğine ve bunların dörtte birinin idam cezasına çarptırıldığına inanılıyor. Kültür elitinden ise sadece Muhtar Avezov hayatta kalan biri olarak gösterilebilir ("The ominous legacy of political repression").

Eski Osmanlı İmparatorluğu Türkleri de derin bir dönüşüm geçirdi, ancak farklı bir türden. Merkezi Güçler safında yenilgiye uğradıktan sonra, Müttefik güçler Anadolu'nun bazı bölgelerini işgal etti. Mustafa Kemal Paşa, 1919'da Samsun'dan yola çıkarak Türk Kurtuluş Savaşı'nı başlattı ve Türk Geçici Hükümeti 23 Nisan 1920'de kendisini ülkenin meşru hükümeti ilan etti. Türkiye Cumhuriyeti 29 Ekim 1923'te Mustafa Kemal Atatürk'ün ilk cumhurbaşkanı ve Ankara'nın yeni başkenti olarak ilan edilmesiyle kuruldu. Türkiye Cumhuriyeti, halifelik makamının kaldırılması (1924), başörtüsü ve kıyafet reformu, dini tekkelerinin kapatılması (1925), İsviçre medeni kanununa dayalı yeni medeni kanunun getirilmesi (1926) ve kadınlara tam siyasi

гін одақтастар басып алды. 1919 жылы Мұстафа Кемал пашаның Самсуннан басталған қозғалысы Түркияның тәуелсіздік соғысының басталуына әкелді. 1920 жылғы 23 сәуірде құрылған уақытша үкімет өзін елдің заңды билігі деп жариялады. 1923 жылғы 29 қазанда Түркия Республикасы жарияланып, Мұстафа Кемал Ататүрік оның алғашқы президенті болды, ал Анкара жаңа астанаға айналды. Түркия Республикасында бірқатар реформалар жүзеге асырылды:

1924 жылы халифат жойылды

1925 жылы діни ордалар мен теккелер жабылды

1926 жылы Швейцария үлгісіндегі азаматтық кодекс енгізілді

1934 жылы әйелдерге толық саяси құқықтар берілді

Сонымен қатар, мемлекет зайырлы білім беру жүйесін енгізді. Бұл өзгерістер өткенмен толық үзіліс жасағанын көрсетті. Бұл үдерістер Қазақ АКСР-індегі өзгерістермен салыстыруға келетіндей терең болды.

7. XX ғасырдың басындағы тіл реформалары

Осман империясындағы түріктер де, Қазақ хандығы мен кейін Ресей империясы құрамындағы қазақтар да өз тілдерін араб жазуы арқылы жазған. Екі жағдай-

hakların verilmesi (1934) dahil olmak üzere bir dizi reform gerçekleştirdi. Türkiye, İslam'ı devletin resmi dini olarak tanımak yerine İslam'ı destekleyen "laiklik" politikasıyla laik bir devlet kurmanın yanı sıra, laik bir ilköğretim ve ortaöğretim sistemi de uygulamaya koydu. Bu, Kazak ÖSSC'nde yaşanan kopuş kadar derin bir geçmişle bağ kopuşunu temsil ediyordu.

7. 20. Yüzyılın Başlarındaki Dil Reformları

Hem Osmanlı İmparatorluğu Türkleri hem de Kazak Hanlığı ve daha sonra Rus İmparatorluğu Kazakları eserlerini Arap alfabesiyle yazmışlardır. Her iki durumda da, bunların her ikisi de—Osmanlı ve Çağatay Türkçesi (Türkice)—Arap alfabesini bırakıp Latin alfabesini tercih etti. Türkiye Cumhuriyeti'nde "Türk Harflerinin Kabulü ve Uygulanması" Kanunu 3 Kasım 1928'de yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle, Arap alfabesine dayalı Osmanlı Türkçesi alfabesinin geçerliliği sona ermiş ve Latin alfabesine dayalı modern Türk alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Latin alfabesi, 1 Ocak 1929'dan itibaren tüm kamu iletişiminde zorunlu hale gelmekle birlikte tüm sektörlerde Latin alfabesine geçiş daha uzun sürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nde, aradan geçen on yıllar içinde bazı küçük yazım reformları yapılmış olsa da, hala aynı Latin alfabesini kullanmaktadır.

да да бұл дәстүр өзгеріске ұшырап, араб жазуының орнына латын әліпбиі енгізілді. Түркия Республикасында «Түрік әріптерін қабылдау және қолдану туралы» заң 1928 жылғы 3 қарашада күшіне енді. Осы заңның қабылдануымен араб жазуына негізделген осман түрік әліпбиінің қолданылуы тоқтатылып, латын графикасына негізделген қазіргі түрік әліпбиі енгізілді. 1929 жылғы 1 қаңтардан бастап латын әліпбиі барлық ресми коммуникацияларда міндетті болды, дегенмен толық көшу біршама уақытты қажет етті. Қазіргі Түркия осы латын әліпбиін әлі күнге дейін қолданады, тек кейбір орфографиялық өзгерістер енгізілген.

Тіл реформасының екінші түрі де болды: бұл тілді жаңғыртуды, әдеби және академиялық/ғылыми түрік тіліндегі араб және парсы тілдерінен алынған сөздердің басымдығынан арылуды қамтыды. 1932 жылы басталған бұл реформа тілді араб және парсы сөздері мен грамматикалық құрылымдарынан тазартуды мақсат етті. Тіл реформасы басталғаннан кейін он немесе жиырма жыл өткен соң да, әдеби және академиялық түрік тілі әлі де араб және парсы сөздік қорына қатты тәуелді болды. Ондаған жылдар бойы жаңа сөздер үнемі ұсынылып отырды; егер сөз танымал болса, ол қолданыла берді. Кейде сөздер түрік тектес болды, бірақ жаңа сөздер әртүрлі жұрнақтар қосу арқылы жасалды. Кейде басқа түркі тілдерінен алынған жұрнақтар (тіпті

İkinci bir dil reformu türü de vardı: Bu, dilin modernizasyonunu, edebi ve akademik/bilimsel Türkçede Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin baskın konumundan uzaklaşmayı içeriyordu.. Bu reform, dili Arapça ve Farsça kelimelerden ve gramer yapılarından arındırmak amacıyla 1932'de başlatıldı. Dil reformunun başlangıcından on, hatta yirmi yıl, sonra bile edebi ve akademik Türkçe hala büyük ölçüde Arapça ve Farsça kelime dağarcığına dayanıyordu. On yıllar boyunca düzenli olarak yeni sözcükler önerildi; eğer bir kelime popüler hale gelirse, kullanılmaya devam edilirdi. Bazen sözcükler Türkçe kökenliydi, ancak çeşitli ekler eklenerek yeni sözcükler oluşturulmuştu. Bazen de diğer Türk dillerinden ödünç alınan ekler (tarih veya siyaset gibi Arapça kökenli sözcüklere bile) eklenerek, örneğin tarihsel veya siyasal gibi yeni sıfatlar oluşturulmuştu. Bazı kelimeler, Türkçe köklerden (oku-) türetilerek, Avrupa dillerindeki kelimelere oldukça benzeyen kelimeler oluşturmak için yaratıcı bir şekilde geliştirilmiş gibi görünüyor; örneğin okul ~ Fransızca école 'okul'. Elbette, Avrupa terminolojisi de ödünç alınmıştır. Sonuç olarak, neredeyse bir yüzyıl sonra, günümüz Türk lise öğrencisi 1940'lı-1950'li yıllardan kalma bir gazeteyi sözlük olmadan okuyamaz. Ayrıca, sosyal bilimler gibi bazı alanlarda, akademik dil, Kuzey Amerika ve Avrupa üniversitelerinden mezun olup Türk üniversitelerin-

tarih немесе siyaset сияқты араб тілінен алынған сөздерге де) қосылып, tarihsel немесе siyasal сияқты жаңа сын есімдер жасалды. Кейбір сөздер еуропалық тілдердегі сөздерге өте ұқсас сөздер жасау үшін түрік тамырларынан (oku-) шығармашылықпен дамыған сияқты; мысалы, okul ~ француз école 'мектеп'. Әрине, еуропалық терминология да алынған. Нәтижесінде, бір ғасырға жуық уақыт өткен соң, қазіргі түрік орта мектебінің оқушысы 1940 немесе 1950 жылдардағы газетті сөздіксіз оқи алмайды. Сонымен қатар, әлеуметтік ғылымдар сияқты кейбір салаларда академиялық тілге Солтүстік Америка және Еуропа университеттерін бітірген, содан кейін түрік университеттерінде академиялық мансап құрғандардың әсері болды.

Әрине, бүгінде османлы түрік тілін түрік тілі мен әдебиеті немесе тарихын оқитын университет студенттері шет тілі сияқты үйренеді. Қазіргі түрік тілінде жазылған шығармалар «тазартылған», яғни аудару қиын етістік. Ол қазіргі түрік тілін латын әліпбиімен «жеңілдету» немесе «қайта басып шығару» деп аталатын процесс арқылы қайта басылып шығарылады. Бүгінде Османлы кезеңіне деген сағыныштың салдарынан көптеген түріктер осман тілін және диван поэзиясын хобби ретінде үйреніп жатыр. Әрине, Түркияда османлы түрікшесіне маманданған көптеген ғалымдар бар, соның ішінде қолжазба осман дереккөздерін зерттеумен

de akademik kariyerlerine devam edenlerin etkisi altında kalmıştır.

Elbette, bugün Osmanlı Türkçesi, Türk dili ve edebiyatı veya tarih bölümlerinde okuyan üniversite öğrencileri tarafından neredeyse yabancı bir dil gibi öğrenilmektedir. Modern Türkçe ile yazılmış eserler, tercümesi zor bir fiil olan "özleştirmek" adı verilen bir süreçle veya "sadeleştirerek" Latin alfabesiyle modern Türkçe kullanılarak yeniden basılmaktadır. Günümüzde Osmanlı dönemine duyulan bir nostalji nedeniyle birçok Türk, Osmanlı dilini ve divan şiirini hobi olarak öğrenmektedir. Elbette Türkiye'de, el yazması Osmanlı kaynaklarının incelenmesi de dahil olmak üzere Osmanlı Türkçesi konusunda uzmanlaşmış çok sayıda akademisyen bulunmaktadır. Türkiye, Osmanlı Türkçesi el yazmaları açısından çok zengin bir koleksiyona sahiptir. Eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki kütüphanelerde de zengin koleksiyonlar mevcuttur. Şaşırtıcı bir şekilde, Milli Kütüphane ve Kazakistan Bilimler Akademisi Kütüphanesi'nde de Osmanlı eserleri bulunmaktadır. Almatı'daki bu koleksiyonların kataloğu yakın zamanda Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nden Dr. Osman Kabadayı tarafından yayınlanmıştır.

Kazakistan'daki durum birçok açıdan benzer olsa da, bazı önemli farklılıklar da göstermektedir. Daha önce belirtildiği gibi,

айналысады. Түркияда османлы түрік қолжазбаларының өте бай коллекциясы бар. Бұрынғы Осман империясының аумақтарындағы кітапханаларда да бай коллекциялар бар. Таңқаларлығы, Ұлттық кітапхана мен Қазақстан Ғылым академиясының кітапханасында да осман шығармалары бар. Алматыдағы осы коллекциялардың каталогын жақында Қыршехир Ахи Эвран университетінің докторы Осман Кабадайы жариялады.

Қазақстандағы жағдай көп жағынан ұқсас болғанымен, кейбір маңызды айырмашылықтарды да көрсетеді. Бұрын айтылғандай, қазақтар шағатай (түркі) тілінде қолданылған араб әліпбиінің Ахмет Байтұрсынұлы енгізген жаңалықтармен «төте жазу» аталған нұсқасын пайдаланды. Бұл әліпби 1920 жылдардан бастап Кеңес дәуірінің екінші онжылдығына дейін қолданылып келді.

1926 жылы Бакуде алғашқы «Бүкілодақтық Түркология Конгресі» өтті. Кеңес Одағынан, Түркиядан, Венгриядан, Германиядан, Ұлыбританиядан және басқа да елдерден келген 130-дан астам делегат пен басқа да ғалымдар қатысқан бұл конгресс академиялық түркологтардың алғашқы халықаралық ғылыми кездесуі болды. (Бұрынғы халықаралық ғылыми кездесулер шығыстану конгресстері болды.) Сондай-ақ, бұл кеңесте Кеңес Одағындағы барлық түркі халықтары үшін латын әліпбиін қабылдау талқы-

Kazaklar Çağatayca'da (Türkice) kullanılan Arap alfabesinin bir çeşidini, Ahmet Baytursınınulı'nın getirdiği yeniliklerle birlikte kullanıyorlardı ve bu alfabe "töte jazuv" olarak biliniyordu. Bu alfabenin kullanılmasına, 1920'lerden Sovyet döneminin ikinci on yılına kadar devam edildi.

1926 yılında Bakü, ilk "Tüm Birlik Türkoloji Kongresi"ne ev sahipliği yaptı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Türkiye, Macaristan, Almanya, Birleşik Krallık ve diğer ülkelerden 130'dan fazla delege ve diğer bilim insanının katıldığı bu kongre, akademik Türkologların ilk uluslararası bilimsel buluşmasıydı. (Daha önceki uluslararası bilimsel toplantılar Doğu Bilimleri kongreleriydi.) Bu aynı zamanda Sovyetler Birliği'ndeki tüm Türk halkları için Latin alfabesinin benimsenmesinin tartışıldığı ve kabul edildiği toplantıydı. Bu alfabe, on yıl sonra Kiril alfabesinin yerel ulusal çeşitleri lehine terk edilene kadar, Türk olmayan birçok halk tarafından da kullanılacaktı. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ise Yaʿälif ("Yeni Elif" yani 'alfabe', Kazakça Çaʿälip) alfabesini kullanacaktı. 1929'dan 1940'a kadar Latin alfabesi.

Kazakça için kullanılan Arap alfabesinin standart bir edebi lehçeye veya tek tip bir yazım sistemine sahip olmadığını söyleyebiliriz. Sadece Ahmet Baytursunulı'nın "bir harf, bir ses" (bir taʿba—bir dıbıs) ilkesiyle

ланып, бекітілді. Бұл әліпбиді көптеген түркі емес халықтар да қолданды, бірақ он жылдан кейін кириллица алфавитінің жергілікті ұлттық нұсқалары пайда болғанға дейін ол қолданылмады. Алайда, Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы Çaʿәlip (Yaʿälif қазақ тілінде «жаңа әліпби» дегенді білдіреді) 1929 жылдан 1940 жылға дейінгі латын алфавиті қолданды .

Қазақ тілінде қолданылатын араб әліпбиінде стандартты әдеби диалект немесе бірыңғай жазу жүйесі жоқ деп айта аламыз. Тек қана Ахмет Байтұрсынұлының «бір таңба, бір дыбыс» принципімен біркелкілікке келтіруге тырысқан жұмыс «төте жазу» болды Осы кезеңдегі қазақ басылымдарын қарастырған кезде, бұл тілдің қазіргі әдеби қазақ тілі сияқты стандартталған және біркелкі емес екенін көреміз. Қазіргі заманғы зайырлы білім беруді енгізуге бағытталған серпінді ескере отырып- Түркия Республикасы жағдайындағыдай, бірақ орыс және кеңестік құндылықтар мен большевиктік идеологиялық қағидаттарға негізделген – көптеген оқулықтар пайда болды, олар алдымен араб алфавитінде басылып, кейінірек «Çaʿәlip» (Яңәлиф) латын алфавитінде қайта басылды. Жоғарыда айтылғандай, осы оқулықтардың көптеген жетекші жергілікті авторлары ескі Алаш Орда қозғалысымен байланысты болды және кейінірек сталиндік қуғын-сүргін кезінде өлтірілді немесе өлім жазасына

tekdüzelik getirmeye çalışan eseri "töte jazuv" olmuştur. Bu döneme ait Kazak yayınlarına baktığımızda, bu dilin günümüzdeki modern edebi Kazakça kadar standart ve tekdüze olmadığını görüyoruz. Modern laik eğitimin getirilmesi yönündeki ivme göz önüne alındığında –Türkiye Cumhuriyeti örneğinde olduğu gibi, ancak Rus ve Sovyet değerleri ve Bolşevik ideolojik ilkeleri temelinde– önce Arap alfabesiyle basılan ve daha sonra Yaʿälif Latin alfabesiyle yeniden basılan birçok ders kitabı ortaya çıkmıştır. Bu ders kitaplarının önde gelen yerel yazarlarının çoğu, yukarıda belirtildiği gibi, eski Alaş Orda hareketiyle bağlantılıydı ve daha sonra Stalinist baskı sırasında öldüler veya idam edildiler. Şunu belirtmek gerekir ki, Yaʿälif alfabesi, Kazan Tatarcası, Azerice (Azerice), Özbekçe, Kazakça, Türkmence, Başkırca, Kırgızca, Yakutça (Saha), Karaçay-Balkarca, Kumukça, Kırım Tatarcası ve Karakalpakça dahil olmak üzere SSCB'deki çoğu Türk dili için ortak bir alfabe idi. Şaşırtıcı bir şekilde, aynı alfabe İran dilleri (Kürtçe), Kafkas dilleri (Çeçen, İnguşça ve Lezgice), Moğol dilleri (Buryatça), Fin-Ugor dilleri ve Tunguz dilleri tarafından da kullanılıyordu. Ancak 1930'ların sonlarından itibaren, bu dillerin her biri, farklı ortografik prensiplere daya-

кесілді. «Ça ʿälip» алфавиті КСРО-дағы көптеген түркі тілдеріне, соның ішінде қазан татарларына, әзірбайжан (әзірбайжан), өзбек, қазақ, түрікмен, башқұрт, қырғыз, якут (саха), қарашай-балқар, құмық, қырым татарларына және қарақалпақтарға ортақ алфавит болғанын атап өткен жөн. Таңқаларлығы, дәл сол алфавит иран тілдерінде (күрд), кавказ тілдерінде (шешен, ингуш және лезгин), моңғол тілдерінде (бурят) және фин-угор тілдерінде қолданылады. Оны түркі және тунгус тілдері де қолданған Дегенмен, 1930 жылдардың аяғынан бастап бұл тілдердің әрқайсысы (көп жағдайда) әртүрлі орфографиялық қағидаттарға негізделген өздерінің кириллица алфавитін қабылдай бастады. Бұл сөзсіз КСРО-ның әртүрлі түркі, мұсылман және басқа ұлт-

nan, (çoğu durumda) kendine özgü bir Kiril alfabesi benimsemeye başladı. Bu durum, SSCB'nin çeşitli Türk, Müslüman ve diğer milliyetleri arasında doğrudan iletişimi engellemeye çalışan Sovyet milliyetler politikası için şüphesiz bir zorluk teşkil ediyordu. Şunu da belirtmek gerekir ki, Türkiye 1928'de Türkçe için Latin alfabesinin farklı bir versiyonunu kasten duyurarak Sovyetler Birliği'nde kullanılan alfabeyi benimsemekten de kaçınmıştır...

Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) 1940 yılında Kiril alfabesine geçti. 19. yüzyılda Kazak İbrahim Altınsarin, Kazakçayı yazıya dökmek için ilk kez Kiril alfabesini kullanmıştı. Kiril alfabesi ayrıca Rus misyonerlik faaliyetleri ve Rus destekli okullar tarafından da teşvik edildi. Sovyet Kazakçası için revize edilen Kiril alfabesi 42 harften oluşmaktadır; bunların 33'ü Rus Kiril alfabesinden, 9'u ise Rusçada bulunmayan sesler için eklenmiştir. Ahmet Baytursunulı'nın "bir harf, bir ses" ilkesinin aksine, Kazak Kiril alfabesi, Kazakçada tek tek harflerin temsil ettiği ses sayısını azaltmaya çalışarak, yazımını Rusçaya daha yakın hale getirmeyi hedeflemiştir. Bazı Kiril harflerinin 4 veya 5 farklı ses kombinasyonu için kullanılması, alfabenin daha az şeffaf olmasına neden olmaktadır.

Türkiye'de olduğu gibi, 1940'tan sonra Kazak SSC da Kazak dilini edebiyat ve bi-

тары арасындағы тікелей байланысты болдырмауға тырысқан кеңестік ұлттар саясатына қиындық тудырды. Сондай-ақ, Түркия 1928 жылы түрік тілі үшін латын алфавитінің басқа нұсқасын жариялау арқылы Кеңес Одағында қолданылған алфавитті қабылдаудан әдейі бас тартқанын атап өткен жөн...

Қазақ ССР 1940 жылы кирилл әліпбиіне көшті. 19 ғасырда қазақ жазушысы Ибраһим Алтынсарин алғаш рет қазақ тілінде жазу үшін кирилл әліпбиін қолданды. Кирилл әліпбиін орыс миссионерлік қызметі мен Ресей қолдаған мектептер де насихаттады. Кеңестік қазақ тілі үшін қайта қаралған кирилл әліпбиі 42 әріптен тұрады; оның 33-і орыс кирилл әліпбиінен алынған, ал 9-ы орыс тілінде кездеспейтін дыбыстар үшін қосылды. Ахмет Байтұрсынұлының «бір әріп, бір дыбыс» қағидатынан айырмашылығы, қазақ кирилл әліпбиі қазақ тіліндегі жеке әріптермен бейнеленетін дыбыстар санын азайту арқылы жазуын орыс тіліне жақындатуға бағытталған. Кейбір кирилл әріптерін 4 немесе 5 түрлі дыбыс тіркесімі үшін пайдалану әліпбиді онша мөлдір етпейді.

Түркия сияқты, 1940 жылдан кейін Қазақ ССР-і де әдебиет пен ғылым салаларында қазақ тілін стандартталған заманауи тіл ретінде дамытты. Түркияда бұл жұмыс 1932 жылдан бастап Түрік тілдер қауымдастығына (Türk Dil Kurumu)

lim alanında standartlaştırılmış modern bir dil olarak geliştirdi. Türkiye'de bu çalışma 1932'den itibaren Türk Dil Kurumu'na (Türk Dil Kurumu) düşerken, Kazak SSC'nde bu çalışma daha sonra Kazak SSC Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü'ne kaldı. Alaş Orda, Kazakça kelimeler ve köklerden yola çıkarak Kazak dili için yerel bir terminoloji geliştirmişken, Sovyet Kazakçası bunu benimsemedi. Aksine, SSCB'de tüm ulusal diller, Rus terminolojisine dayalı modern bir terminoloji oluşturmaya yönlendirildi. Bu nedenle, dilin standartlaştırılmasının yanı sıra, Kazakça Rus terminolojisini toptan benimsedi. Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Türkçe, on yıllar boyunca o kadar çok değişime uğramıştır ki, günümüz öğrencileri 1940'lı ve 1950'li yıllardan kalma bir metni sözlük olmadan okumakta zorlanmaktadır. Buna karşılık, Sovyet Kazakçası'nın 1940'lardan Sovyet döneminin sonuna kadar nispeten istikrarlı ve tutarlı kaldığı söylenebilir.

Kazak SSC'ndeki fark, Kazak dilinin değişmesi değil, eğitim dilinin yalnızca Rusça olmasıydı. 1960'lara gelindiğinde, Kazak dilini eğitim dili olarak kullanan okul sayısı çok azdı ve örneğin Almatı'daki öğrencilerin çoğu Rusça eğitim görüyordu. Dolayısıyla, bölgeye bağlı olarak, eğitim ve günlük yaşamın en yaygın dili bazen Kazakça, bazen de Rusça oluyordu. Genel olarak söylemek gerekirse, Kazak SSC'nin güney kısmında Kazakça, kuzey kısmında ise Rus-

берілсе, Қазақ ССРінде бұл жұмыс кейінірек Қазақ ССР Ғылым академиясының Тіл білімі институтына қалдырылды. Алаш Орда қазақ сөздері мен түбірлеріне негізделген қазақ тілі үшін жергілікті терминологияны әзірлесе, кеңестік қазақ тілі мұны қабылдаған жоқ. Керісінше, КСРО-дағы барлық ұлттық тілдер орыс терминологиясына негізделген заманауи терминологияны жасауға бағытталды. Сондықтан тілді стандарттаумен қатар, қазақ тілі орыс терминологиясын көтерме қабылдады. Түркия Республикасындағы түрік тілі ондаған жылдар бойы көптеген өзгерістерге ұшырады, сондықтан бүгінгі студенттер 1940-1950 жылдардағы мәтінді сөздіксіз оқуда қиналады. Керісінше, кеңестік қазақ тілі 1940 жылдардан Кеңес дәуірінің соңына дейін салыстырмалы түрде тұрақты және тұрақты болып қалды деп айтуға болады.

Қазақ ССР-індегі айырмашылық қазақ тілінің өзгеруінде емес, оқыту тілінің тек орыс тілінде болуында болды. 1960 жылдарға қарай қазақ тілін оқыту тілі ретінде қолданатын мектептер өте аз болды, мысалы, Алматыдағы оқушылардың көпшілігі орыс тілінде білім алды. Сондықтан, аймаққа байланысты білім беру мен күнделікті өмірде ең көп таралған тіл кейде қазақ, кейде орыс тілі болды. Жалпы алғанда, Қазақ ССР-нің оңтүстік бөлігінде қазақ тілі, ал солтүстік бөлігінде орыс тілі қолданылды. Кеңес дәуірінің соңына қарай қазақтар халықтың 40%-

ça konuşuluyordu. Sovyet döneminin sonunda, Kazaklar nüfusun %40'ından azını oluşturuyordu ve bunların hepsi Kazakça konuşmuyordu. Elbette, özellikle Almanlar olmak üzere bazı Kazak olmayanlar da Kazakça konuşuyordu. Buna karşılık, Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet okullarında eğitim yalnızca Türkçe olarak veriliyor.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Soğuk Savaş döneminde Türkiye Cumhuriyeti Kazak SSC'nın izlediği bu iki ayrı yol, Türkçe ve Kazak dillerinin farklı yönlerde gelişmeye devam etmesini ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Türkçe konuşanlar ile SSCB'deki Kazakça konuşanlar arasında çok az temas olmasını sağladı. Sonuç olarak, 1991'de SSCB'nin çöküşüne gelindiğinde, Türkçe ve Kazakça, tercüman (çoğu zaman Rusça aracı dil olarak kullanılarak) olmadan pratikte hiçbir iletişimin mümkün olmadığı iki Türk dili haline gelmişti.

8. 20. Yüzyıldaki Kültürel Gelişmeler

20. yüzyıl boyunca, 1991 yılına kadar Kazak ÖSSC'ı/Kazak SSC'ı ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki kültürel gelişmeler arasında tartışılmaz paralellikler bulunmaktadır. Her iki ülke de derin dönüşümler geçirmiştir. Her ikisi de eskiden imparatorluk yönetim sistemi altında geleneksel bir toplumdu; İslami eğitim kurumları ve Arap alfabesine dayalı bir edebi dile sahipti. Her ikisi

дан азын құрады және олардың барлығы бірдей қазақ тілін білген жоқ. Әрине, кейбір қазақ еместер, әсіресе немістер, қазақ тілін де білді. Керісінше, Түркия Республикасында мемлекеттік мектептерде білім беру тек түрік тілінде жүзеге асырылады.

Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін және қырғи қабақ соғыс кезінде Қазақ ССР мен Түркия Республикасының екі бөлек жолмен жүруі түрік және қазақ тілдерінің әртүрлі бағытта дамуына әкелді, Түркия Республикасындағы түрік тілділер мен КСРО-дағы қазақ тілділер арасындағы байланыс өте аз болды. Нәтижесінде, 1991 жылы КСРО ыдыраған кезде түрік және қазақ тілдері аудармашысыз (көбінесе орыс тілі делдал тіл ретінде қолданылады) ешқандай байланыс мүмкін емес екі түркі тіліне айналды.

8. XX ғасырдағы мәдени даму

XX ғасыр бойы, 1991 жылға дейін, Қазақ АССР/ССР-і мен Түркия Республикасының мәдени дамуы арасында даусыз ұқсастықтар бар Екі ел де терең өзгерістерге ұшырады. Екеуі де бұрынғы империялық билік кезіндегі дәстүрлі қоғамдар болды; оларда исламдық білім беру мекемелері және араб әліпбиіне негізделген әдеби тіл болды. Екеуі де саяси жүйелерінде үлкен өзгерістерге ұшырады, ескі империялық жүйені қабылдамай,

de siyasi sistemlerinde muazzam bir değişim geçirmiş, yeni sistem eski imparatorluk yönetim sistemini reddederek yerine laikleşmeyi, modernleşmeyi, Avrupalılaşmayı ve vatandaşları için evrensel hakları teşvik eden modern devlet kurumlarını getirmiştir. Farklılıklar da vardı. Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Türkler, değişimden önce ve sonra da baskın yönetici etnik gruptu. Kazakistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki Kazaklar, Bolşevik Devrimi'nden önce sömürge sonrası bir durumdaydı, ancak teorik olarak SSCB'de artık sömürge sonrası bir durumda değillerdi.

Ancak gerçek şu ki, SSCB'deki baskın dil ve medeniyet Rus dili ve medeniyetiydi. Kendi kaderlerini tayin etme hakları olmasa da, Kazakların 1917'den 1991'e kadar ne ölçüde söz sahibi oldukları tartışılabilir. Kazaklar, kollektivizasyon, kıtlık ve baskı dönemlerinde, devrim öncesi kültürel elitlerinin büyük çoğunluğu da dahil olmak üzere önemli ölçüde nüfus kaybetti. Sömürgecilik sonrası teori perspektifinden bakıldığında, SSCB'nin herhangi bir ulusu için şu soru sorulabilir: "Ezilen kimdi?" Kesin bir cevap olmayabilir, ancak bir cevap, tüm gelişmelerin SSCB'nin başkenti Moskova'da alınan kararlarla yönlendirildiğidir. Çok daha sonra, 1971'de, bir Kazak olan Dinmuhamed Kunayev Moskova'daki Politbüro üyesi oldu. Bununla birlikte, Kunayev'in yerine Gennadii Kolbin'in Kazakistan SSC Komünist Par-

оның орнына зайырлылық, жаңғырту, еуропаландыру және азаматтарының әмбебап құқықтарын қорғайтын заманауи мемлекеттік институттар келді. Айырмашылықтар да болды. Түркия Республикасында түріктер өзгеріске дейін де, кейін де басым билеуші этникалық топ болды. Қазақ Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасындағы қазақтар большевиктер революциясына дейін отаршылдықтан кейінгі жағдайда болды, бірақ теориялық тұрғыдан олар КСРО ішіндегі отаршылдықтан кейінгі жағдайда болмады.

Дегенмен, шындығында, КСРО-дағы басым тіл мен өркениет орыс тілі болды. Олардың өзін-өзі анықтау құқығы болмағанымен, 1917 жылдан 1991 жылға дейін қазақтардың сөз сөйлеу мүмкіндігі қаншалықты болғаны даулы. Ұжымдастыру, ашаршылық және қуғын-сүргін кезеңдерінде қазақтар, соның ішінде революцияға дейінгі мәдени элитаның үлкен бөлігі айтарлықтай шығынға ұшырады. Отаршылдықтан кейінгі теория тұрғысынан КСРО-дағы кез келген ұлтқа сұрақ қоюға болады: «Кім қысымға ұшырады?» Нақты жауап болмауы мүмкін, бірақ бір жауап - барлық дамулар КСРО астанасы Мәскеуде қабылданған шешімдерге негізделген. Әлдеқайда кейінірек, 1971 жылы қазақ Дінмұхамед Қонаев Мәскеудегі Саяси бюро мүшесі болды. Дегенмен, Қонаевтың орнына Қазақ ССР Коммунистік партиясының бірінші хат-

tisi Birinci Sekreteri olarak atanması, Kazak SSC'nin etnik Kazakların kendi kaderlerini tayin etme hakkını kullandığı bir siyasi birim olmaktan çok uzak olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de yükseköğretimin kökeni, temelleri Fatih Sultan Mehmet tarafından 1453 yılında atılan ve sonradan felsefe, tıp, hukuk, matematik ve edebiyat okulu olarak kurulan İstanbul Darülfünu'na dayanmaktadır. 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul Darülfünun'u devlet kurumu olarak tanıdı ve Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim reformlarının ardından 1933 yılında İstanbul Üniversitesi olarak yeniden yapılandırdı. Ankara Üniversitesi ise 1925 yılında Ankara Hukuk Fakültesi olarak kuruldu ve daha sonra 1946 yılında Ankara Üniversitesi olarak yeniden yapılandırıldı. 20. yüzyıl boyunca Türkiye genelindeki büyük şehir ve kasabalarda onlarca yeni üniversite açıldı. Ardından, genellikle İngilizce eğitim veren yarı özel "vakıf üniversiteleri" de açıldı. Bugün Türkiye'de birçok özel üniversite de bulunmaktadır.

Türk edebiyatı, özellikle şiir alanında, Osmanlı sarayının seçkin bir edebiyatıydı; dili Arapça ve Farsçadan yoğun bir şekilde etkilenmiş ve Arap ve Fars türlerine dayanıyordu. Halk edebiyatı ise sarayda değil, halk arasında yaygındı. 20. yüzyılın başlarında milliyetçi halk şiiri ve öykülerinin

шысы болып Геннадий Колбиннің тағайындалуы Қазақ ССР-інің этникалық қазақтар өзін-өзі анықтау құқығын жүзеге асыратын саяси құрылым емес екенін көрсетеді.

Негізінде жатқан 1453 жылы Фатих Мехмед Султан қалаған философия, медицина, құқық, математика және әдебиет мектебі ретінде құрылған Стамбұл Дарүлфүнүні, 1924 жылы Түркия Республикасы таратты. Ол мемлекеттік мекеме ретінде танылды және Мұстафа Кемал Ататүріктің білім беру реформаларынан кейін 1933 жылы Стамбул университеті болып қайта құрылды. Ал Анкара университеті 1925 жылы Анкара заң факультеті ретінде құрылды, кейінірек 1946 жылы Анкара университеті болып қайта құрылды. 20 ғасыр бойы Түркияның ірі қалалары мен елді мекендерінде ондаған жаңа университеттер ашылды. Кейіннен, әдетте ағылшын тілінде білім беретін жартылай жекеменшік «іргелі университеттер» де құрылды. Бүгінгі таңда Түркияда көптеген жекеменшік университеттер де бар.

Түрік әдебиеті, әсіресе поэзия, Осман сарайының элиталық әдебиеті болды; оның тіліне араб және парсы тілдерінің ықпалы күшті болды және араб және парсы жанрларына негізделген. Дегенмен, халық әдебиеті сарайда емес, қарапайым халық арасында кең таралған. 20 ғасырдың басында біз ұлтшыл халық поэзи-

gelişimini görüyoruz. 20. yüzyıl boyunca, roman ve drama gibi Avrupa biçimlerinin daha genel olarak benimsendiğini görüyoruz. İçerik ve biçimler devlet tarafından dikte edilmiyordu ve profesyonel yazarlar da (örneğin üniversite profesörleri hariç) devlet tarafından istihdam edilmiyordu. Serbest piyasa, hangi yazarın popüler olduğunu ve yazar olarak geçimini sağlayabildiğini belirliyordu. Gazeteler de devletin kontrolü dışında gelişti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, kökleri 1826 yılına dayanan devlet orkestrası, Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle 1924 yılında yeni başkent Ankara'ya taşındı. Ankara'ya taşınmasıyla birlikte Müzik Öğretmenliği Okulu (Musiki Muallim Mektebi) Zeki Üngör'ün çabalarıyla da kuruldu. 1932'de orkestranın adı Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası olarak değiştirildi.

Türk Devlet Konservatuvarı, 1940 yılında Müzik Öğretmenliği Okulu temelinde kurulmuş olup, müzik, opera, bale ve tiyatro okullarından oluşmaktadır. Opera, 19. yüzyılda Avrupa dillerinde söylenmiş ve hatta Türkçeye çevrilmiştir. Cumhuriyet döneminde, Ahmet Adnan Saygun'un Mü-

ясы мен әңгімелерінің дамуын көреміз. 20 ғасыр бойы роман мен драма сияқты еуропалық формалардың кеңінен қабылдануын көреміз. Мазмұн мен форманы мемлекет белгілемеді, ал кәсіби жазушылар (мысалы, университет профессорларынан басқа) мемлекет жұмысқа алынбады. Еркін нарық қай жазушының танымал екенін және жазушы ретінде күн көре алатынын анықтады. Газеттер де мемлекет бақылауынан тыс дамыды.

Түркия Республикасы құрылғаннан кейін, тамыры 1826 жылдан басталатын мемлекеттік оркестр 1924 жылы Мұстафа Кемал Ататүріктің бұйрығымен жаңа астана Анкараға көшірілді. Анкараға көшірілуімен музыка мұғалімдерін даярлау мектебі (Musiki Muallim Mektebi) де құрылды. Ол Зеки Үнгердің күш-жі-

nir Hayri Egeli'nin librettosuna bestelediği ilk opera 1934 yılında sahnelenmiştir. Türk Devlet Opera ve Balesi'nin Ankara Opera Binası 1948 yılında açılmıştır. Tiyatro, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda da popüler olmasına rağmen, genellikle gayrimüslimler tarafından organize edilmiş ve yönetilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde, Türk kültürünü ve modernleşmeyi teşvik etmek amacıyla 1949 yılında Ankara'da Türk Devlet Tiyatroları kurulmuştur. Sonunda, 1958 yılında bale ve opera ayrılarak Türk Devlet Tiyatroları ve Türk Devlet Opera ve Balesi oluşturulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti örneğinde, bazı kültürel kurumların Osmanlı döneminde zaten öncülleri olduğunu ve bu nedenle Cumhuriyetin kuruluşuna kadar sanat alanında hazır bir Türk uygulayıcı kadrosunun bulunduğunu görüyoruz. Bazı durumlarda yabancı uzmanlar davet edilmiş olsa da, personelin büyük çoğunluğunun yerel olduğu anlaşılıyor. İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi örneğinde, Avrupa'da eğitim görmüş birçok Türk akademisyen öğretim kadrosunda yer alıyordu. Özel bir istisna ise, Nazi Almanyası'ndan veya Nazi işgalinden kaçarak 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Ankara Üniversitesi'nde kendilerine yer bulabilen birçok akademisyendir. Bu mülteciler, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Hukuk Fakültesi'nin kurulmasında önemli rol oynamışlardır.

герінің арқасында құрылды. 1932 жылы оркестрдің атауы Президенттік филармониялық оркестр болып өзгертілді.

Түрік мемлекеттік консерваториясы 1940 жылы Музыка мұғалімдерін даярлау мектебінің негізінде құрылды және музыка, опера, балет және театр мектептерінен тұрады. Опера 19 ғасырда еуропалық тілдерде айтылып, тіпті түрік тіліне аударылды. Республика дәуірінде Ахмет Аднан Сайгунның Мюнир Хайри Эгелидің либреттосына жазған алғашқы операсы 1934 жылы қойылды. Түрік мемлекеттік опера және балетінің Анкара опера театры 1948 жылы ашылды. Театр 19 ғасырда Осман империясында танымал болғанымен, оны негізінен мұсылман еместер ұйымдастырып, басқарды. Түркия Республикасында түрік мәдениеті мен жаңғыруын насихаттау үшін 1949 жылы Анкарада Түрік мемлекеттік театрлары құрылды. Ақырында, 1958 жылы балет пен опера бөлініп, Түрік мемлекеттік театрлары және Түрік мемлекеттік опера және балеті құрылды.

Түркия Республикасы жағдайында біз кейбір мәдени мекемелердің Османлы кезеңінде де ізашарлары болғанын, сондықтан Республика орнағанға дейін өнер саласындағы дайын түрік мамандарының кадрлары болғанын көреміз. Кейбір жағдайларда шетелдік сарапшылар шақырылғанымен, қызметкерлердің басым көпшілігі жергілікті тұрғындар

Kazakistan, devrim öncesi dönemde zengin bir geleneksel kültüre ve İslami eğitime erişime sahipti, ancak yeni Bolşevik yöneticilerin ideolojisinin birçok yönü, bu kültürün önceki biçiminin devamına aykırıydı. Göçebeler yerleşik hayata geçmeleri ve yeniden örgütlenmeleri gereken halklar olarak görülüyordu; mektep ve medreselerdeki geleneksel İslami ilköğretim ve yükseköğretim biçimleri, devletin benimsediği din karşıtı ideolojiye aykırıydı ve Kazak entelektüellerinin sadece sınırlı bir kısmı Avrupa tarzı kurumlarda eğitim gördü. Tomohiko Uyama'nın Kazak entelijansiyası hakkındaki makalesi, en önemli isimlere iyi bir genel bakış sunmaktadır. Bunlardan sadece Halil Dosmuhamedov, Esenğali Kasabolatov ve Sanjar Asfendiyarov daha sonra Sovyet döneminde yükseköğretim kurumlarında ders verdi. Diğerleri genellikle eğitim materyallerinin hazırlanmasına katıldı, ancak elbette neredeyse hepsi Stalinist tasfiyeler sırasında öldü. 1930'ların sonlarına doğru, devrim öncesi eski bilgi aktarım sistemi ve kültürel üretimin, Sovyet dönemine ait yeni bir bilgi aktarım sistemi ve kültürel üretim lehine ortadan kalktığını görüyoruz. Yeni kültürel üretim "şekil olarak ulusal" olsa da, "içerik olarak sosyalist" olacaktı.

Devrimden sonra Kazak ÖSSC'ndeki durum birçok açıdan Türkiye'nin deneyimine paraleldi, ancak bazı önemli alanlarda da farklılık gösteriyordu. İlk yükseköğretim kurumlarından biri olan Kazak Devlet Üniversitesi, 1920'lerin başında Taşkent'te kuruldu. Kazak Devlet Üniversitesi'nin ilk rektörü Mirjakıp Dulatov'du. Dulatov, Kazak entelijansiyasının önde gelen bir üyesiydi ve Kazak Devlet Üniversitesi'nin kurulmasında önemli bir rol oynadı. Üniversite, Kazak dilini ve kültürünü öğretmeye ve Kazak entelijansiyasının yeni nesil üyelerini yetiştirmeye odaklandı.

Революцияға дейінгі кезеңде Қазақстан бай дәстүрлі мәдениетке және ислам біліміне қол жеткізуге ие болды, бірақ жаңа большевик билеушілерінің идеологиясының көптеген аспектілері осы бұрынғы мәдениет түрінің жалғасуына қайшы келді. Көшпенділер қоныстануға және қайта құруға мұқтаж халықтар ретінде қарастырылды; мектептер мен медреселердегі дәстүрлі исламдық бастауыш және жоғары білім мемлекет қабылдаған дінге қарсы идеологияға қайшы келді, ал қазақ зиялыларының шектеулі саны ғана еуропалық үлгідегі мекемелерде білім алды. Томохико Уяманың қазақ зиялылары туралы мақаласында ең маңызды тұлғаларға жақсы шолу жасалған. Олардың ішінде тек Халил Досмұхамедов, Есенғали Қасаболатов және Санжар Асфендияров кейінірек Кеңес дәуірінде жоғары оқу орындарында сабақ берді. Басқалары жалпы алғанда оқу материалдарын дайындауға қатысты, болған сияқты. Стамбұл университеті мен Анкара университетінің жағдайында Еуропада білім алған көптеген түрік ғалымдары оқытушылар құрамының құрамына кірді. Ерекше ерекшелік - нацистік Германиядан немесе нацистік оккупациядан қашып, 1930-1940 жылдары Анкара университетінде өздеріне орын тапқан көптеген ғалымдар. Бұл босқындар Тіл және тарих-география факультеті мен Заң факультетінің құрылуында маңызды рөл атқарды.

rumu 1927'de Semerkant'ta kuruldu. Daha sonra, Sovyet Komünist Partisi Kazak Bölge Komitesi'nin kararıyla 1933'te El-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi kuruldu. El-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi, 1991 yılına ve bağımsızlık dönemine kadar Kazakistan'ın önde gelen devlet üniversitesi rolünü sürdürdü. El-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi'nin varlığının ilk on yılındaki öğretim kadrosunun etnik yapısı hakkında fazla bilgim olmasa da, yerel kadroların azlığı, bilgi aktarımı ve kültürel üretim alanlarında olduğu gibi, özellikle etnik Ruslar olmak üzere, SSCB'nin Avrupa bölgelerinden Kazakistan SSCB'ye göç edenlerin yüksek oranda katılım gösterdiğini düşündürmektedir.

Kazak kültürü, zengin hitabet yeteneği, şiir, şarkı ve destansı öykü üretimiyle tanınır. 19. yüzyılda Abay Kunanbay (1845-1904), Ibray Altınsarin (1841-1889), Şahkerim Kudayberdiulı (1858-1931) ve diğerleri, Rusça ve diğer dillerden Kazakçaya çeviriler de dahil olmak üzere Kazakça yazmaya katkıda bulundular. İlk düzyazı öyküleri ise ancak 20. yüzyılın başlarında, daha sonra Alaş Orda'nın önde gelen isimlerinden biri olacak Mirjakıp Dulatuğı'nın (1885-1935) Bahıtsız Jamal (1910) adlı eseriyle ortaya çıktı. 1910'lu yıllarda, Muhamedjan Seralin tarafından yayınlanan Ay Kap (1911-1915) ile başlayan ve ardından Alihan Bökeyhanulı, Ahmet Baytursınulı ve Mirjaqıp Dulatulı tarafından yayınlanan Kazak (1913-1918) бірақ әрине, барлығы дерлік сталиндік тазарту кезінде қайтыс болды. 1930 жылдардың аяғында біз білім беру мен мәдени өндірістің ескі революцияға дейінгі жүйесінің жойылып, кеңес дәуіріндегі білім беру мен мәдени өндірістің жаңа жүйесінің пайдасына өзгергенін көреміз. Жаңа мәдени өндіріс «формасы бойынша ұлттық», бірақ мазмұны бойынша «социалистік» болады.

Революциядан кейінгі Қазақ АССР-індегі жағдай көп жағынан Түркияның тәжірибесіне ұқсас болды, бірақ кейбір маңызды салаларда да ерекшеленді. Алғашқы жоғары оқу орны 1927 жылы Самарқандта құрылды. Кейінірек, Кеңес Коммунистік партиясының Қазақ облыстық комитетінің шешімімен 1933 жылы Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті құрылды. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті 1991 жылға дейін және тәуелсіздік кезеңіне дейін Қазақстанның жетекші мемлекеттік университеті ретіндегі рөлін сақтап қалды. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің алғашқы онжылдығындағы оқытушылар құрамының этникалық құрамы туралы көп ақпаратым болмаса да, жергілікті кадрлардың тапшылығы білім беру мен мәдени өндіріске, әсіресе Еуропа аймақтарынан Қазақ КСР-на қоныс аударған этникалық орыстардың қатысуының жоғары деңгейін көрсетеді.

Қазақ мәдениеті бай шешендік шебер-

ile devam eden ilk Kazak gazeteleri de ortaya çıkmıştır.

Kazak şiiri ve nesri, Stalinist baskıdan büyük ölçüde etkilendi. Örneğin, Kazakistan'a duyduğu aşk da dahil olmak üzere aşkı konu alan lirik şair Mağjan Jumabay (1893-1938), Kazak dilinde devrim yarattığı söylenir. Alaş Ordası üyesi olduğu için baskıya maruz kaldı. Alaş Ordası üyeleri arasından kültürel elitin baskısından kurtulan nadir isimlerden biri de Abay'ın eserlerinden derinden etkilenen Muhtar Avezov'du. Temel romanı Abay jolı, modern Kazak nesrinin temel taşlarından biri olarak kabul edilen bir klasiktir. Sovyet döneminde aksi takdirde hayatta kalamayacak olan Kazak geleneksel kültürünün birçok yönünü koruduğu düşünülen bir eserdir ("Great writers of Kazakhstan of the early 20th century"). Genel olarak, "biçim olarak ulusal, içerik olarak sosyalist" ilkesinin 1980'lere kadar Kazak edebiyatına tamamen hakim olduğunu söyleyebiliriz. Oljas Suleymenov (d. 1936) gibi bazı yazarların, Orta Çağ Rus destanı İgor'un Seferi Öyküsü'nün (Slovo o polku Igoreve) olası Türk kökenli olduğunu savunan Az i ya (1975) gibi eserleriyle sömürgecilik sonrası kalıbı kırmaya çalıştığını gösterebiliriz.

Kazak müziği, Rus İmparatorluğu döneminde etnologlar tarafından daha önce incelenmişti. Kırgız (Kazak) Özerk Sovyet

лігімен, поэзиясымен, әндерімен және эпикалық әңгімелерімен танымал. 19 ғасырда Абай Құнанбай (1845-1904), Ыбырай Алтынсарин (1841-1889), Шәкәрім Құдайбердіұлы (1858-1931) және басқалары қазақ жазуына үлес қосты, соның ішінде орыс және басқа тілдерден аудармалар жасады. Алайда, алғашқы прозалық әңгімелер тек 20 ғасырдың басында пайда болды кейінірек Алаш Орданың көрнекті тұлғаларының біріне айналған Міржақып Дулатұғының (1885-1935) «Бақытсыз Жамал»мен (1910) бірге. 1910 жылдары алғашқы қазақ газеттері де пайда болды, олар Мұхамеджан Сералин шығарған «Ай Қап» (1911-1915) газетінен басталып, Әлихан Бөкейханұлы, Ахмет Байтұрсынұлы және Міржақып Дулатұлы шығарған «Қазақ» (1913-1918) газетімен жалғасты.

Қазақ поэзиясы мен прозасы сталиндік қуғын-сүргіннің қатты әсеріне ұшырады. Мысалы, махаббат өлеңдерінде Қазақстанға деген сүйіспеншілігі қамтылған лирик ақын Мағжан Жұмабай (1893-1938) қазақ тілінде төңкеріс жасады деп айтылады. Ол Алаш Орда мүшесі болғандықтан қуғын-сүргінге ұшырады. Алаш Орда мүшелерінің арасында мәдени элитаның қуғын-сүргінінен аман қалған сирек кездесетін тұлғалардың бірі - Абай шығармаларының терең әсеріне ұшыраған Мұхтар Әвезов. Оның маңызды романы « Абай жолы» қазіргі заманғы қазақ прозасының негізгі тастарының

Sosyalist Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Rusya'dan gelen A. Zatayevich'i Kazak halk müziğini derlemekle görevlendirdi. Kişisel ilgisi, diğer Rus müzik bestecileri gibi, Kazak müziğinin motiflerini ve melodilerini kendi eserlerinde kullanarak yeni sanat müziği yaratmaktı. 1928-1930'lu yıllarda ayrıca Kazak halk çalgılarını teknik olarak "geliştirmek" ve Avrupa tarzı topluluklar kurmakla da görevlendirildi.

1930'larda kültürün "ulusal biçimde, sosyalist içerikte" olması gerektiği fikrinin ortaya atılmasının ardından, Sovyet sosyalist bir yaklaşımla "gelişim" sağlanması hedeflendi. Kazak müziğinde bu gelişim, profesyonelleşme ve popülerleşme yoluyla gerçekleştirilecekti. Bu, profesyonel müzisyenler tarafından geleceğin müzik uygulayıcılarına verilen profesyonel eğitimle birlikte profesyonelleşme kavramını da beraberinde getirdi; bu profesyoneller, Sovyet Kazak ulusal müzisyenleri olarak devlet tarafından istihdam edileceklerdi.

Kazak ÖSSC/Kazak SSC'ndeki ilk yüksek müzik eğitim kurumu, 1932'de kurulan Müzikal-Dramatik Eğitim Koleji'ydi. Hükümet, Leningrad'da Avrupa müziği eğitimi alan ilk Kazak olan Ahmet Jubanov'u (1906-1968) bu okulun başına atadı. Jubanov ve meslektaşlarına "sanat müziği" yaratmak ve 1934'te kurulan Kazak Halk Müzik Aletleri Orkestrası için bir repertuar oluşturmak görevi verildi.

бірі болып саналатын классика. Бұл шығарма дәстүрлі қазақ мәдениетінің кеңес дәуірінде сақталмаған көптеген аспектілерін сақтап қалған деп есептеледі ("Great writers of Kazakhstan of the early 20th century"). Жалпы, «формасы бойынша ұлттық, мазмұны бойынша социалистік» қағидаты 1980 жылдарға дейін қазақ әдебиетінде толығымен үстемдік етті деп айта аламыз. Біз Олжас Сүлейменов (1936 жылы туған) сияқты кейбір авторлардың «Аз и я» (1975) сияқты еңбектерімен отаршылдықтан кейінгі қалыптасқан дәстүрді бұзуға тырысқанын көрсете аламыз, олар ортағасырлық орыс эпосы «Игорьдің экспедициясы туралы әңгіме» (Слово о полку Игореве) түркі тектес болуы мүмкін деп тұжырымдаған

Қазақ музыкасын бұрын Ресей империясы кезінде этнологтар зерттеген. Қырғыз (Қазақ) Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасы құрылғаннан кейін, Ресейден келген А. Затаевичке қазақ халық музыкасын жинау тапсырылды. Оның жеке қызығушылығы, басқа орыс музыка композиторлары сияқты, өз шығармаларында қазақ музыкасының мотивтері мен әуендерін пайдалана отырып, жаңа көркем музыка жасау болды. 1928-1930 жылдары оған қазақ халық аспаптарын техникалық тұрғыдан «жетілдіру» және еуропалық стильдегі ансамбльдер құру міндеті де жүктелді.

1930 жылдары мәдениет «формасы

Bir diğer yabancı göçmen ise, 1933'te bölgenin halk müziğini incelemek üzere Almatı'ya gönderilen ve hayatının geri kalanını orada geçiren Yevgeny Brusilovsk II (1905-1981) idi. 1934-1936 yılları arasında Kazak Milli Tiyatrosu'nun müzik direktörlüğünü, 1949-1951 yılları arasında ise Filarmoni Orkestrası'nın sanat yönetmenliğini yaptı. Ayrıca Abay Opera Evi'ni (1934) kurdu. Brusilovsk, 1944'ten itibaren Almatı Konservatuvarı'nda (şimdiki adıyla Kurmanğazı Kazak Milli Konservatuvarı) da ders verdi. Brusilovsky 1934'te ilk Kazak ulusal operası olan Kız-Jibek'i besteledi. Eser, aynı adı taşıyan ünlü bir halk destanına dayanmaktadır. Farklı bir türden göçmen ise Moskova Konservatuvarı'nda opera eğitimi almış Kazan Tatarı Latif Hamidi'ydi (1906-1983). Abay operası da dahil olmak üzere birçok ünlü şarkı ve opera yazmış bir besteciydi. Kazak Radyosu korosunun şefliğini yapmıştır ("From Folklore to Soviet National Culture - The Process of Formation of "Kazak National Music (1920-1942)").

Daha fazla detaya girmeden, Kazak ulusal kültür kurumlarının gelişiminde Türkiye'dekine paralel olan yönlerden birinin, devletin bu kurumları teşvik etmedeki rolü olduğunu görebiliriz; ancak Türkiye'de devletin SSCB'deki gibi tam bir yetkisi yoktu. Türkiye'de amaç Türk ulusal gururunu teşvik etmek ve Türk kültürünü geliştirmek iken, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Kazabойынша ұлттық, мазмұны бойынша социалистік» болуы керек деген идея пайда болғаннан кейін, мақсат кеңестік социалистік тәсіл арқылы «даму» болды. Қазақ музыкасында бұл даму кәсібилендіру және танымал ету арқылы жүзеге асырылуы тиіс еді. Бұл болашақ музыка мамандарына кәсіби музыканттар беретін кәсіби дайындықпен қатар кәсібилендіру тұжырымдамасын әкелді; бұл мамандар мемлекет тарапынан кеңестік қазақ ұлттық музыканттары ретінде жұмысқа қабылданды.

Қазақ АССР-індегі алғашқы жоғары музыкалық білім беру мекемесі 1932 жылы құрылған Музыкалық-драмалық білім беру колледжі болды. Үкімет оның басшысы етіп Ленинградта еуропалық музыкалық білім алған алғашқы қазақ Ахмат Жұбановты (1906-1968) тағайындады. Жұбанов пен оның әріптестеріне 1934 жылы құрылған Қазақ халық музыкалық аспаптары оркестрінің «көркем музыкасын» жасау және репертуарын әзірлеу міндеті жүктелді.

Тағы бір шетелдік эмигрант Евгений Брусиловский (1905-1981) болды, ол 1933 жылы аймақтың халық музыкасын зерттеу үшін Алматыға жіберіліп, өмірінің қалған бөлігін сол жерде өткізді. 1934-1936 жылдар аралығында ол Қазақ ұлттық театрының музыкалық жетекшісі, ал 1949-1951 жылдар аралығында филармониялық оркестрдің көркемдік

kistan'da amaç Bolşevik ideolojisine hizmet eden modern bir ulusal kültür yaratmaktı diyebiliriz.

9. 1991 Sonrası: Türk Dünyasının Yeniden Uyanışı

Elbette, 25 Aralık 1991'de Kremlin'de ışıkların söndürülmesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bayrağının son kez indirilmesinden sonra her şeyin aniden değiştiğini söyleyebiliriz. Türkiye Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını dokuz gün önce zaten tanımıştı. Ancak hem Türkiye Cumhuriyeti hem de Kazakistan Cumhuriyeti için önlerindeki yol, çeşitli nedenlerden dolayı zordu. Bunlardan biri fiziksel ayrılıktı: İki ülke Kafkas Dağları ve Hazar Denizi ile ayrılmıştı, uluslararası bir sınırları yoktu. Ancak Soğuk Savaş'ın mirası olan psikolojik mesafe daha da zorlayıcıydı. Soğuk Savaş boyunca Türkiye Cumhuriyeti ve SSCB birbirlerinden uzak durmuşlardı. Türkiye'de Türkoloji üniversite programlarında Türkçe metinler Çağatayca aracılığıyla incelenirken, Özbek veya Kazak dili ve kültürü neredeyse hiç kimse tarafından incelenmiyordu. 1991'den önce Türkiye'de Türk dünyasını benimsemek, aşırı sağcı bir siyasi yönelime sahip olmak anlamına geliyordu ve Türkiye'deki birçok kişi bu çağrışımdan uzaklaşmıştı. SSCB'de Türk dünyasını kucaklamak, "Pan-Türkçü"

жетекшісі қызметін атқарды. Ол сондай-ақ Абай атындағы опера театрын құрды (1934). 1944 жылдан бастап Брусиловский Алматы консерваториясында (қазіргі Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы) сабақ берді. Брусиловский 1934 жылы тұңғыш қазақ ұлттық операсы « Қыз-Жібек» қойылды. Ол аттас әйгілі халық эпосына негізделген шығарманы жазды. Басқа түрдегі тағы бір иммигрант - Мәскеу консерваториясында операны оқыған қазан татары Латиф Хамиди (1906-1983). Ол көптеген әйгілі әндер мен опералардың, соның ішінде «Абай» операсының авторы болған композитор. Ол Қазақ радиосы хорының дирижері болды ("From Folklore to Soviet National Culture - The Process of Formation of "Kazak National Music (1920-1942)").

Толығырақ тоқталмай-ақ, қазақ ұлттық мәдени институттарының дамуының Түркиядағымен ұқсас бір аспектісі - мемлекеттің осы институттарды дамытудағы рөлі екенін көре аламыз; дегенмен, Түркияда мемлекеттің КСРО-дағыдай билік деңгейі болған жоқ. Түркиядағы мақсат түрік ұлттық мақтанышын насихаттау және түрік мәдениетін дамыту болса, Қазақстан Кеңестік Социалистік Республикасында мақсат большевиктік идеологияға қызмет ететін заманауи ұлттық мәдениетті құру болды.

veya “Pan-İslamcı” olmak anlamına geliyordu; bu da Rus sömürge geçmişinin olumsuz bir mirasıydı. Yeni bağımsız Türk cumhuriyetlerinin bazı liderleri bile “Pan-Türkçülüğü” benimsemekte oldukça tereddütlüydüler. Liderlik gerekiyordu. Türkiye’de Turgut Özal ve Kazakistan’da Nursultan Nazarbayev, bu an için hazırlık yapan liderler olarak öne çıktılar.

Aralık 1990’da Türkiye Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Kazakistan’ı ziyaret etmişti. Bu ziyaret sırasında iki hükümet arasında kültürel işbirliğine ilişkin niyet protokolü imzalandı. Bunu, Mart 1991’de Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Türkiye’nin hükümet ve ekonomi sektörlerinin çeşitli alanlarını temsil eden geniş bir heyetin ziyareti izledi. Eylül 1991’de Cumhurbaşkanı Nazarbayev’in Türkiye’ye yaptığı karşılıklı ziyarette, iki devlet başkanı geniş bir yelpazede işbirliği yapma niyetlerini açıkladıkları bir mutabakat zaptı imzaladılar. Sonuç olarak, Cumhurbaşkanı Özal’in Almatı’ya ve Cumhurbaşkanı Nazarbayev’in Ankara’ya 1991’deki ilk ziyaretleri, Kazakistan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığının ilanından önce bile Kazakistan ve Türkiye arasında gelecekteki işbirliğinin temelini attı (Arystanbekova, “30 Years Ago, Turkish President Paid First Official Visit to Kazakhstan”).

Türkiye ile Kazakistan ve diğer Türk dille-

9. 1991 жылдан кейінгі кезең: Түркі әлемінің қайта жандануы

Әрине, 1991 жылғы 25 желтоқсанда Кремльдегі шамдар сөндіріліп, Кеңес Одағының туы соңғы рет түсірілгеннен кейін бәрі күрт өзгерді деп айтуға болады. Түркия Республикасы Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін бұдан тоғыз күн бұрын-ақ мойындаған болатын. Дегенмен, Түркия мен Қазақстан үшін алдағы жол оңай болған жоқ. Бұған бірнеше себеп болды. Біріншіден, географиялық алшақтық- екі ел Кавказ таулары мен Каспий теңізі арқылы бөлініп, ортақ шекараға ие емес еді. Алайда одан да маңыздысы- психологиялық қашықтық болды. Қырғи-қабақ соғыс кезеңінде Түркия мен КСРО бір-бірінен алшақ саясат ұстанды. Түркияда түркология ғылымы көбінесе шағатай тіліне дейінгі мәтіндерді зерттеумен шектеліп, өзбек немесе қазақ тілі мен мәдениеті жеткілікті зерттелмеді. КСРО-да болса, түркі әлеміне қызығушылық «пан-түркизм» немесе «пан-исламизм» ретінде қабылданып, теріс көзқарас тудырды. Жаңа тәуелсіз мемлекеттердің кейбір басшылары да бұл идеяларға сақтықпен қарады. Бұл жағдайда көшбасшылық маңызды рөл атқарды. Түркияда- Тұрғұт Өзал, Қазақстанда- Нұрсұлтан Назарбаев осы жаңа кезеңге жол ашқан тұлғалар болды.

1990 жылдың желтоқсанында Түркияның Мәдениет министрі Намык Кемал

ri konuşan ülkeler arasındaki paralel eğitim değişimleri son derece önemliydi. 1992'den itibaren Türkiye, Kazakistan ve Türk dilleri konuşan diğer ülkelerden çok sayıda öğrenciye burs desteği sağlamaya başladı. Dahası, 1993 yılında iki ülke ortaklaşa olarak Kazakistan'ın Türkistan bölgesinde Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'ni açtı.

Eğitim girişimlerinin ötesinde, yeni bağımsız Türk devletleri, 1991 öncesi siyasi durum göz önüne alındığında düşünülemeyecek olan daha geniş bir işbirliğine yönelik bir dizi adım atmaya başladı. Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi'nin ilki 1992'de Ankara'da yapıldı ve 1994 ile 2006 yılları arasında devlet başkanlarının sekiz zirvesi daha gerçekleştirildi. 2006'da düzenlenen zirvede Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Türk Dili Konuşan Devletleri kapsayan uluslararası bir işbirliği organı önerdi. 3 Ekim 2009'da Türk Konseyi (resmi adıyla Türk Dili Konuşan Devletler İşbirliği Konseyi), Azerbaycan'ın Nahçıvan kentinde kuruldu. Yeni Türk Konseyi ilk zirvesini 2011'de Almatı'da gerçekleştirdi. 2021'de İstanbul'da düzenlenen 8. zirvede örgüt yeniden yapılandırıldı ve mevcut adı olan Türk Devletleri Örgütü'nü benimsedi. Üye devletler Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Özbekistan'dır; Macaristan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkmenistan ise gözlemci devletlerdir. Bu süreç boyunca, Türk

Зейбек Қазақстанға сапар жасап, мәдени ынтымақтастық туралы алғашқы хаттамаға қол қойды. 1991 жылдың наурызында Президент Тұрғұт Өзал Қазақстанға ресми сапармен келді. Ал 1991 жылдың қыркүйегінде Нұрсұлтан Назарбаев Түркияға барып, екі ел арасындағы ынтымақтастық туралы меморандумға қол қойды. Бұл кездесулер Қазақстан тәуелсіздігін жариялamай тұрып-ақ болашақ ынтымақтастықтың негізін қалады (Arystanbekova, "30 Years Ago, Turkish President Paid First Official Visit to Kazakhstan").

Түркия мен Қазақстан және басқа да түркітілдес елдер арасындағы параллель білім алмасулары өте маңызды болды. 1992 жылдан бастап Түркия Қазақстан мен басқа да түркітілдес елдерден келген көптеген студенттерге стипендиялық қолдау көрсете бастады. Сонымен қатар, 1993 жылы екі ел бірлесіп Қазақстанның Түркістан аймағында Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық түрік-қазақ университетін құрды.

Білім беру бастамаларынан басқа, жаңадан тәуелсіз түркі мемлекеттері 1991 жылға дейінгі саяси жағдайды ескере отырып, кең ауқымды ынтымақтастыққа қарай бірқатар қадамдар жасай бастады. Түркітілдес мемлекеттердің алғашқы саммиті 1992 жылы Анкарада өтті, ал 1994 және 2006 жылдар аралығында мемлекет басшыларының

dünyasında daha yakın entegrasyonun sağlanması için öncülük edenler Türkiye ve Kazakistan cumhurbaşkanları olmuştur.

Türk Devletleri Örgütü, Uluslararası Türk Kültürü Örgütü (TURKSOY), Türk Devletleri Parlamenter Meclisi (TURKPA), Uluslararası Türk Akademisi, Türk Kültürü ve Mirası Vakfı, Türk Ticaret ve Sanayi Odası ve Türk Yatırım Fonu gibi mevcut işbirliği mekanizmaları için de bir çatı kuruluş görevi görmektedir. Ayrıca, Türk Üniversiteler Birliği (TURKUNIB), Orhun Değişim Programı aracılığıyla akademik işbirliğini, kültürel alışverişi ve ortak yeniliği teşvik etmek amacıyla Türk dünyasının önde gelen üniversitelerini bir araya getirmektedir ("Organization of Turkic States").

Sonuç olarak, 1991'den beri Türkçe, Türk dünyasının ikinci dili veya ortak dili konumuna yükselmiştir; bu yükseliş, Türk dili konuşulan dünyada ve ötesinde kurulan çok sayıda popüler Türkçe okulunun sayesinde gerçekleşmiştir. Türk iş adamları ve girişimciler, Türk dünyasında fırsatlar aramış ve genellikle yerel Türk dünyasından eşlerle aile kurmuşlardır. Ayrıca, 1991'de ilk kez önerilen ve nihayet 2024'te kabul edilen Ortak Türk Latin Alfabesi girişimi gibi, farklı Türk dillerinin birbirine yakınlaşmasına yönelik bir ilgi de mevcuttur.

Bu ve son 35 yıldaki diğer birçok girişim, Türk dünyasının çehresini değiştirdi. Dev-

тағы сегіз саммиті өтті. 2006 жылғы саммитте Президент Нұрсұлтан Назарбаев түркітілдес мемлекеттерді қамтитын халықаралық ынтымақтастық органын ұсынды. 2009 жылдың 3 қазанында Әзірбайжанның Нахчыван қаласында Түркі кеңесі (ресми түрде Түркітілдес мемлекеттердің ынтымақтастық кеңесі) құрылды. Жаңа Түркі кеңесі өзінің алғашқы саммитін 2011 жылы Алматыда өткізді. 2021 жылы Стамбұлда өткен 8-ші саммитте ұйым қайта құрылымдалып, қазіргі атауы Түркі мемлекеттері ұйымы деп қабылданды. Мүше мемлекеттер - Әзірбайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Түркия және Өзбекстан; Венгрия, Солтүстік Кипр Түрік Республикасы және Түрікменстан бақылаушы мемлекеттер болып табылады. Осы үдеріс барысында Түркия мен Қазақстан президенттері түркі әлемінде тығыз интеграцияға қол жеткізуге бағытталған күш-жігердің алдыңғы қатарында болды.

Түркі мемлекеттері ұйымы сонымен қатар Түркі мәдениетінің халықаралық ұйымы (ТҮРКСОЙ), Түркі мемлекеттерінің парламенттік ассамблеясы (ТҮРКПА), Халықаралық Түркі академиясы, Түркі мәдениеті мен мұрасы қоры, Түркі сауда-өнеркәсіп палатасы және Түркі инвестициялық қоры сияқты қолданыстағы ынтымақтастық тетіктері үшін қолшатыр ұйымы ретінде қызмет етеді. Сонымен қатар, Түркі университеттері одағы (ТҮРКУНИБ) академиялық ынты-

letler arası siyasi, sosyo-ekonomik, kültürel ve eğitim alanlarındaki iş birliğinin ötesinde, Türkiye ve Kazakistan halkları birbirlerine çok daha yakınlaştı. Türk turistler düzenli olarak Kazakistan'ı, özellikle Türkistan'daki Ahmet Yesevi Türbesi'ni ziyaret ederken, Kazak turistler İstanbul'a, Türkiye'nin diğer şehir ve bölgelerine ve özellikle güneşli plajlarına akın ediyor. Tüm bunlar 1990'da gerçekleşmesi imkansız bir hayal olurdu…

10. Kazakistan ve Türkiye: Önümüzdeki 35 Yıl

Son 35 yılın olaylarının seyrinden yola çıkarak, Kazakistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin önümüzdeki 35 yılda nasıl şekillenebileceğine dair kısaca düşüncelerimi paylaşmak istiyorum. Sanırım, Türkiye'nin Kazakistan'ın bağımsızlığını tanımasının ardından ne Kazakistan'ın ne de Türkiye'nin ilişkilerini nasıl yönetecekleri konusunda net bir fikri yoktu. Öte yandan, Türkiye ve Kazakistan'ın birbirlerini eşit olarak gören iki devlet olarak güçlü bir ilişkiye sahip oldukları görülüyor.

Türk dünyasının bütünleşmesi alanında, Kazakistan ve Türkiye'nin bu sürecin devamına büyük ilgi duyduğu ve sürecin istikrarlı bir şekilde ivme kazandığı görülmektedir. Devlet başkanları, dışişleri bakanları, parlamenterler ve diğer hükümet organlamақтастықты, мәдени алмасуды және бірлескен инновацияларды дамыту үшін Орхон алмасу бағдарламасы арқылы түркі әлемінің жетекші университеттерін біріктіреді ("Organization of Turkic States").

Нәтижесінде, 1991 жылдан бастап түрік тілі түркі әлемінің екінші немесе ортақ тілі мәртебесіне көтерілді; бұл өсімге түркітілдес әлемде және одан тыс жерлерде құрылған көптеген танымал түрік мектептері ықпал етті. Түрік бизнесмендері мен кәсіпкерлері түркі әлемінде мүмкіндіктер іздеді және көбінесе жергілікті түркі әлемінен жұбайлары бар отбасылар құрды. Сонымен қатар, әртүрлі түркі тілдерін жақындастыруға қызығушылық бар, мысалы, алғаш рет 1991 жылы ұсынылып, ақыры 2024 жылы қабылданған Ортақ түркі латын әліпбиі бастамасы.

Бұл және соңғы 35 жылдағы басқа да көптеген бастамалар түркі әлемінің келбетін өзгертті. Саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени және білім беру салаларындағы мемлекетаралық ынтымақтастықтан басқа, Түркия мен Қазақстан халықтары бір-біріне жақындай түсті. Түрік туристері Қазақстанға, әсіресе Түркістандағы Ахмет Ясауи кесенесіне үнемі барады, ал қазақстандық туристер Стамбұлға, Түркияның басқа қалалары мен аймақтарына, әсіресе оның шуақты жағажайларына ағылады. Мұның бәрі 1990 жылы мүмкін емес арман болар еді…

rının düzenli yıllık toplantılarıyla iş birliği ve deneyim alışverişi devam etmektedir. Hükümetin çoğu alanında temaslar olduğu ve bunun da iş birliğini artırmak için ortak bir zemin oluşturmaya yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.

Büyüme potansiyeli taşıyan ekonomik iş birliğine özel önem verilmektedir. İki ülke arasındaki ticaretin potansiyeline ulaşması için daha uzun bir yol kat etmesi gerekmektedir. Orta Koridor gibi yeni ticaret eksenlerinin geliştirilmesi, iki ülke arasındaki ticareti artırmaya yardımcı olabilir.

Kültür alanında, Kazakistan'da Türk kültürüne büyük ilgi var. Kazakistan da kültürünü yurt dışında tanıtmaya başlıyor. Özellikle Türkçeye çevrilmesi halinde, Kazak edebiyatı ve diğer kültürel ürünlerin Türkiye'de tanıtılması için büyük bir potansiyel mevcut. Her yıl Türk Dünyası Kültür Başkenti seçimi de daha geniş Türk dünyasını daha yakından anlamayı teşvik ediyor.

Orkhun Değişim Programı, yeni nesil üniversite öğrencilerinin değişimi yoluyla Kazakistan ve Türkiye arasında daha büyük bir kültürel anlayış yaratmaya yardımcı olmayı vaat ediyor. Bu, sadece daha büyük bir anlayışı değil, aynı zamanda iki ülkenin öğrencileri arasında ortak bir amaç ve gelecek duygusunu da teşvik ediyor.

Sürekli artan sayıda Kazak da Türkçe anlıyor ve konuşuyor. Bu durum sadece aka-

10. Қазақстан мен Түркия: келесі 35 жыл

Соңғы 35 жылдағы оқиғаларға сүйене отырып, Қазақстан мен Түркия арасындағы болашақ қатынастар туралы қысқаша ой жүгіртуге болады. Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейінгі алғашқы кезеңде екі ел де өзара қатынастарды қалай дамыту керектігі туралы нақты түсінікке ие болмады деуге болады. Алайда бүгінгі таңда Қазақстан мен Түркия бір-бірін тең серіктес ретінде қабылдайтын мемлекеттерге айналды.

Түркі әлемін интеграциялау үдерісіне келетін болсақ, екі ел де бұл бағытқа ерекше қызығушылық танытып отыр. Мемлекет басшылары, сыртқы істер министрлері және парламент өкілдері арасындағы тұрақты кездесулер ынтымақтастықты нығайтуға ықпал етуде.

Экономикалық ынтымақтастық та маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Сауда көлемін арттыру әлеуеті әлі де жоғары. Орта дәліз (Middle Corridor) сияқты жаңа сауда бағыттарының дамуы бұл процесті жеделдетуі мүмкін.

Мәдени салада Қазақстанда түрік мәдениетіне қызығушылық жоғары. Сонымен қатар Қазақстан өз мәдениетін халықаралық деңгейде таныта бастады. Қазақ әдебиеті мен мәдени өнімдерін түрік тіліне аудару үлкен әлеуетке ие. Түркі әлемінің мәдени астанасын жыл сайын таңдау дәстүрі де мәдени байланыстарды нығайтуға ықпал етеді.

demik kurslar ve Yunus Emre Enstitüsü ile değil, aynı zamanda Kazakların Türkçe diline ve Türk kültürüne duyduğu gerçek bir takdirle de destekleniyor. Özellikle büyük kent merkezlerinde olmak üzere, Kazakistan'da bir süre çalışan veya okuyan Türklerin sayısı artıyor. Kazak Latin alfabesi nihayet resmi olarak tanıtıldığında, yazılı Kazak dilinin hem sıradan ziyaretçiler hem de Türkiye'den uzun süreli ikamet edenler için daha erişilebilir hale gelmesi bekleniyor.

Şüphesiz ki, iş birliğini gerektirebilecek birçok zorluk da mevcuttur. Uluslararası istikrarsızlığın ötesinde, sürdürülebilirlik sorunları da vardır: enerji, su kaynakları, iklim değişkenliği. Bunların hepsi zorluklar yaratırken aynı zamanda iş birliği için fırsatlar da sunmaktadır.

Şahsen benim için son 35 yıldaki dönüşümlere tanık olmak ve bunları bizzat deneyimlemek bir ayrıcalık oldu. Eğer entegrasyon aynı hızla önümüzdeki 35 yılda da devam ederse, Kazakistan ve Türkiye halkları arasındaki ilişkiler daha da yakınlaşacak ve güçlenecek; çünkü bu köklü ilişki neredeyse 1500 yıl öncesine dayanıyor.

Kaynaklar

İnternet kaynakları:

Aden, Ayan, "How a Kazakh Philosopher Bridged the Steppe and the Ottoman Empire".

https://e-history.kz/en/news/show/50000758.

Орхон алмасу бағдарламасы студенттер арасындағы мәдени және академиялық байланысты дамытуда маңызды рөл атқарады. Бұл бағдарламалар жастар арасында ортақ құндылықтар мен болашаққа деген бірлескен көзқарасты қалыптастырады.

Қазақстанда түрік тілін меңгерген адамдар саны артып келеді. Бұл үрдіске білім беру бағдарламалары мен Юнус Эмре институты ықпал етуде. Сонымен қатар Қазақстанда жұмыс істейтін немесе білім алатын түріктер саны да өсуде. Қазақстанда латын әліпбиіне көшу процесі толық аяқталғаннан кейін, қазақ тілін түрік азаматтарына түсіну жеңілдей түседі.

Алдағы уақытта екі ел алдында ортақ мәселелер де бар:

энергетика

су ресурстары

климаттық өзгерістер

Бұл мәселелер бір жағынан қиындық тудырса, екінші жағынан ынтымақтастық үшін жаңа мүмкіндіктер ашады.

Соңғы 35 жылдағы өзгерістерді көру және оған куә болу- үлкен мәртебе. Егер осы қарқын сақталса, алдағы 35 жылда Қазақстан мен Түркия арасындағы байланыстар одан әрі нығайып, тереңдей түседі. Бұл байланыстардың тарихы шамамен 1500 жыл бұрын басталған.

Arystanbekova, Akmaral. “30 Years Ago, Turkish President Paid First Official Visit to Kazakhstan”. The Astana Times, 13 March 2021. URL:

https://astanatimes.com/2021/03/30-years-ago-turkish-president-paid-first-official-visit-to-kazakhstan/.

“From Folklore to Soviet National Culture - The Process of Formation of “Kazak National Music” (1920-1942)”. Slavic Research Center, Hokkaido University. URL:

https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publictn/46/touda/touda-eng.html.

“Great writers of Kazakhstan of the early 20th century”. Kazinform. URL:

https://qazinform.com/news/great-writers-of-kazakhstan-of-the-early-20th-century-497778.

“The ominous legacy of political repression”. Bolashaq Academy. URL:

https://bolashaq.edu.kz/en/novosti-en/the-ominous-legacy-of-political-repres.

“Organization of Turkic States”. URL: https://turkicstates.org/en.

Yayınlar:

Ercilasun, Ahmet Bican (2016). Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları (İstanbul: Dergah Yayinları).

Ibn Baṭṭūṭa (1962). The Travels of Ibn

Әдебиеттер тізімі

Интернет ресурстар

Aden, Ayan, “How a Kazakh Philosopher Bridged the Steppe and the Ottoman Empire”.

https://e-history.kz/en/news/show/50000758.

Arystanbekova, Akmaral. “30 Years Ago, Turkish President Paid First Official Visit to Kazakhstan”. The Astana Times, 13 March 2021. URL:

https://astanatimes.com/2021/03/30-years-ago-turkish-president-paid-first-official-visit-to-kazakhstan/

“From Folklore to Soviet National Culture - The Process of Formation of “Kazak National Music (1920-1942)”. Slavic Research Center, Hokkaido University. URL:

https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publictn/46/touda/touda-eng.html

“Great writers of Kazakhstan of the early 20th century”. Kazinform. URL:

https://qazinform.com/news/great-writers-of-kazakhstan-of-the-early-20th-century-497778

“The ominous legacy of political repression”. Bolashaq Academy. URL:

https://bolashaq.edu.kz/en/novosti-en/the-ominous-legacy-of-political-repres

“Organization of Turkic States”. URL: https://turkicstates.org/en

Baṭṭūṭa, A.D. 1325-1354. Vol. 2. Works Issued by the Hakluyt Society, II, 117. Trans. by H.A.R. Gibb. Cambridge: Cambridge University Press.

Ibn Faḍlān, Aḥmad (2017). Mission to the Volga. Library of Arabic Literature. Trans. by James Montgomery. New York: NYU Press.

Golden, Peter B. (1992). An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East, Turcologica 9 (Wiesbaden: O. Harrassowitz).

Minorsky, Vladimir (1937). Hudud al-'Alam, The Regions of the World A Persian Geography, 372 A.H. – 982 A.D. Translated and explained by V. Minorsky (London: Luzac & Co).

Mustakimov, Ilias A. and Qanat Z. Uskenbay (2023). "Ottoman Document on the Activities of Burunduq Khan in the Early 16th Century" [in Russian: Османский документ о деятельности Бурундук-хана в начале XVI века]. Qazaq Historical Review 1:4, 536-546.

Schamiloglu, Uli (1993). "Preliminary Remarks on the Role of Disease in the History of the Golden Horde", Central Asian Survey 12:4, 447-457.

Schamiloglu, Uli (2004). "The Rise of the Ottoman Empire: The Black Death in Me-

Ғылыми еңбектер

Ercilasun, Ahmet Bican (2016). Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları (Istanbul: Dergah Yayinları).

Ibn Baṭṭūṭa (1962). The Travels of Ibn Baṭṭūṭa, A.D. 1325-1354. Vol. 2. Works Issued by the Hakluyt Society, II, 117. Trans. by H.A.R. Gibb. Cambridge: Cambridge University Press.

Ibn Faḍlān, Aḥmad (2017). Mission to the Volga. Library of Arabic Literature. Trans. by James Montgomery. New York: NYU Press.

Golden, Peter B. (1992). An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East, Turcologica 9 (Wiesbaden: O. Harrassowitz).

Minorsky, Vladimir (1937). Hudud al-'Alam, The Regions of the World A Persian Geography, 372 A.H. – 982 A.D. Translated and explained by V. Minorsky (London: Luzac & Co).

Mustakimov, Ilias A. and Qanat Z. Uskenbay (2023). "Ottoman Document on the Activities of Burunduq Khan in the Early 16th Century" [in Russian: Османский документ о деятельности Бурундук-хана в начале XVI века]. Qazaq Historical Review 1:4, 536-546.

Schamiloglu, Uli (1993). "Preliminary Remarks on the Role of Disease in the

dieval Anatolia and its Impact on Turkish Civilization", Views From the Edge: Essays in Honor of Richard W. Bulliet, ed. Neguin Yavari, Lawrence G. Potter, and Jean-Marc Oppenheim (New York: Columbia University Press), 255-279.

Schamiloglu, Uli (2008). "The Islamic High Culture of the Golden Horde", Proceedings of the Second International Symposium on Islamic Civilization in the Volga-Ural Region: Kazan, 24-26 June 2005, ed. Rafik Muhammetshin–Zeynep Durukal–Güler Doğan, Sources and Studies on the History of Islamic Civilization 17 (Istanbul: Research Centre for Islamic History, Art and Culture), 19-39.

Schamiloglu, Uli (2016). "The Plague in the Time of Justinian and Central Eurasian History: An Agenda for Research", Central Eurasia in the Middle Ages. Studies in Honour of Peter B. Golden, ed. Osman Karatay and István Zimonyi, Turcologica 104 (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag), 293-311.

Schamiloglu, Uli (2017). "The Impact of the Black Death on the Golden Horde: Politics, Economy, Society, and Civilization", Golden Horde Review / Zolotoordïnskoe obozrenie 5:2, 325-343.

Schamiloglu, Uli (2018). "Revisiting 'Randosmanisch': A Hypothesis on the Black Death and the Turkification of the Balkans", Building Bridges to Turkish. Essays

History of the Golden Horde", Central Asian Survey 12:4, 447-457.

Schamiloglu, Uli (2004). "The Rise of the Ottoman Empire: The Black Death in Medieval Anatolia and its Impact on Turkish Civilization", Views From the Edge: Essays in Honor of Richard W. Bulliet, ed. Neguin Yavari, Lawrence G. Potter, and Jean-Marc Oppenheim (New York: Columbia University Press), 255-279.

Schamiloglu, Uli (2008). "The Islamic High Culture of the Golden Horde", Proceedings of the Second International Symposium on Islamic Civilization in the Volga-Ural Region: Kazan, 24-26 June 2005, ed. Rafik Muhammetshin–Zeynep Durukal–Güler Doğan, Sources and Studies on the History of Islamic Civilization 17 (Istanbul: Research Centre for Islamic History, Art and Culture), 19-39.

Schamiloglu, Uli (2016). "The Plague in the Time of Justinian and Central Eurasian History: An Agenda for Research", Central Eurasia in the Middle Ages. Studies in Honour of Peter B. Golden, ed. Osman Karatay and István Zimonyi, Turcologica 104 (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag), 293-311.

Schamiloglu, Uli (2017). "The Impact of the Black Death on the Golden Horde: Politics, Economy, Society, and Civilization", Golden Horde Review / Zolotoordïnskoe obozrenie 5:2, 325-343.

Schamiloglu, Uli (2018). "Revisiting

in Honour of Bernt Brendemoen, ed. Éva Á. Csató, Joakim Parslow, Emel Türkler and Einar Wigen, Turcologica 116 (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag), 285-294.

Schamiloglu, Uli (2023). "The Black Death in the Golden Horde: An Agenda for Research on the History and Archeology of Kazakhstan in the 13th-14th Centuries" [in Russian: «Черная смерть» в Золотой Орде: поле для исследований по истории и археологии Казахстана в XIII–XIV веках]. Qazaq Historical Review 1:4, pages 494-509.

Schamiloglu, Uli (2024). "The Genealogy of the Turkic States: Theoretical Aspects". Bulletin of the Turkic Academy 1, 75-101.

Seydi Ali Reis (1917). Mirror of Countries (New York: Parke, Austin, and Lipscomb).

Tekin, Talat (1968). A Grammar of Orkhon Turkic, Indiana University Publications. Uralic Altaic Series 69 (Bloomington).

Uyama,Tomohiko (2000). "The Geography of Civilizations: A Spatial Analysis of the Kazakh Intelligentsia's Activities, from the Mid-Nineteenth to the Early Twentieth Century". In: Regions: A Prism to View the Slavic-Eurasian World, ed. Kimitaka Matsuzato (Sapporo: Slavic Research Center), 70-99.

'Randosmanisch': A Hypothesis on the Black Death and the Turkification of the Balkans", Building Bridges to Turkish. Essays in Honour of Bernt Brendemoen, ed. Éva Á. Csató, Joakim Parslow, Emel Türkler and Einar Wigen, Turcologica 116 (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag), 285-294.

Schamiloglu, Uli (2023). "The Black Death in the Golden Horde: An Agenda for Research on the History and Archeology of Kazakhstan in the 13th-14th Centuries" [in Russian: «Черная смерть» в Золотой Орде: поле для исследований по истории и археологии Казахстана в XIII–XIV веках]. Qazaq Historical Review 1:4, pages 494-509.

Schamiloglu, Uli (2024). "The Genealogy of the Turkic States: Theoretical Aspects". Bulletin of the Turkic Academy 1, 75-101.

Seydi Ali Reis (1917). Mirror of Countries (New York: Parke, Austin, and Lipscomb).

Tekin, Talat (1968). A Grammar of Orkhon Turkic, Indiana University Publications. Uralic Altaic Series 69 (Bloomington).

Uyama,Tomohiko (2000). "The Geography of Civilizations: A Spatial Analysis of the Kazakh Intelligentsia's Activities, from the Mid-Nineteenth to the Early Twentieth Century". In: Regions: A Prism to View the Slavic-Eurasian World, ed. Kimitaka Matsuzato (Sapporo: Slavic Research Center), 70-99.

35 yıl

TÜRK DÜNYASI BAĞLAMINDA KAZAKİSTAN YÜKSEKÖĞRETİMİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE STRATEJİK YÖNELİMLERİ

ТҮРКІ ӘЛЕМІ КОНТЕКСІНДЕ ҚАЗАҚСТАН ЖОҒАРЫ БІЛІМІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖӘНЕ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАҒЫТТАРЫ

Prof. Dr. Zhanar TEMİRBEKOVA
Проф. Др. Жанар Темірбекова

Prof. Dr. Zhanar TEMİRBEKOVA*
*Проф. Др. Жанар Темірбекова **

Giriş

Yükseköğretim, günümüzde ülkelerin yalnızca nitelikli insan kaynağı yetiştirme kapasitesini değil, aynı zamanda bilimsel üretim, teknolojik yenilik, toplumsal hareketlilik ve uluslararası rekabet gücünü belirleyen temel kurumsal alanlardan biri haline gelmektedir. Üniversiteler artık yalnızca öğretim faaliyeti yürüten kurumlar olarak değil; araştırma, inovasyon, kültürel etkileşim, bölgesel kalkınma ve küresel bilgi dolaşımı süreçlerine katkı sunan stratejik aktörler olarak değerlendirilmektedir (Marginson, 2016; Fonseca & Nieth, 2021). Bu nedenle yükseköğretim sistemlerinin gelişimi, özellikle bağımsızlık sonrası devlet inşası, ekonomik modernleşme ve bölgesel konumlanma süreçleriyle yakından ilişkili ülkelerde daha geniş bir anlam taşımaktadır (Dünya Bankası, 2023).

Kazakistan yükseköğretimi bu açıdan Orta Asya bağlamında dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Ülke, Sovyet döneminden devraldığı güçlü fakat merkeziyetçi eğitim mirasını bağımsızlık sonrasında yeniden yapılandırmış; 2000'li yıllardan itibaren kalite güvencesi, kurumsal düzenleme, uluslararasılaşma ve Bologna Süreci'ne uyum üzerin-

* Dr. Janar Temirbekova, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Rektörü, Türkistan, Kazakistan, zhanar.temirbekova@ayu.edu.kz

Кіріспе

Жоғары білім беру қазіргі кезеңде мемлекеттердің тек білікті кадр даярлау әлеуетін ғана емес, сонымен қатар ғылыми өндіріс, технологиялық инновация, әлеуметтік мобильдік және халықаралық бәсекеге қабілеттілік деңгейін айқындайтын негізгі институционалдық салалардың біріне айналып отыр. Университеттер енді тек білім беру қызметін жүзеге асыратын ұйымдар ғана емес, зерттеу, инновация, мәдени өзара ықпалдастық, өңірлік даму және жаһандық білім айналымы үдерістеріне ықпал ететін стратегиялық акторлар ретінде қарастырылады (Marginson, 2016; Fonseca & Nieth, 2021). Осы тұрғыдан алғанда, жоғары білім беру жүйелерінің дамуы әсіресе тәуелсіздік алғаннан кейін мемлекет қалыптастыру, экономикалық жаңғыру және өңірлік позициялану үдерістерімен тығыз байланысты елдер үшін кең ауқымды мәнге ие (Дүниежүзілік банк, 2023).

Қазақстанның жоғары білім беру жүйесі бұл тұрғыда Орталық Азия кеңістігінде назар аударарлық мысал болып табылады. Ел кеңестік кезеңнен мұраға қалған, бір жағынан мықты, бірақ орталықтандырылған білім беру жүй-

* Жанар Темірбекова, э.ғ.к., Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің ректоры, Түркістан, Қазақстан, zhanar.temirbekova@ayu.edu.kz

den daha sistematik bir modernleşme çizgisi izlemektedir (Ahn vd., 2018; Želvys vd., 2021). Kazakistan'ın 2010 yılında Bologna Süreci'ne tam üye olması, yalnızca teknik bir uyum adımı değil, aynı zamanda ülkenin yükseköğretim sistemini Avrupa Yükseköğretim Alanı ile ilişkilendiren ve Orta Asya'da uluslararası tanınırlığını güçlendiren önemli bir dönüm noktasıdır (Ulusal Yükseköğretim Geliştirme Merkezi, 2020).

Bununla birlikte Kazakistan yükseköğretiminin güncel önemini yalnızca Bologna uyumu veya geçmiş reformlarla açıklamak yeterli değildir. Özellikle 2022 sonrasında yükseköğretim ve bilim politikalarının Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Yükseköğretim Bakanlığı adı altında ayrı bir bakanlık çatısı altında yeniden örgütlenmesi, 2023–2029 dönemine yönelik yükseköğretim ve bilim konseptinin kabul edilmesi, dijital üniversite yaklaşımı, çevrim içi küresel öğrenme platformlarının yükseköğretim programlarına entegre edilmesi, yapay zeka politikaları, araştırma finansmanı, ticarileştirme mekanizmaları, yabancı üniversite şubeleri ve uluslararası eğitim modelleri yeni bir reform aşamasına işaret etmektedir (Adilet, 2022, 2023; Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı,

Yükseköğretim sistemlerinin gelişimi, özellikle bağımsızlık sonrası devlet inşası, ekonomik modernleşme ve bölgesel konumlanma süreçleriyle yakından ilişkili ülkelerde daha geniş bir anlam taşımaktadır.

есін тәуелсіздік алғаннан кейін қайта құрылымдап, 2000-жылдардан бастап сапаны қамтамасыз ету, институционалдық реттеу, интернационалдандыру және Болон үдерісіне бейімделу арқылы жүйелі модернизация бағытын ұстанып келеді (Ahn және т.б., 2018; Želvys және т.б., 2021). Қазақстанның 2010 жылы Болон үдерісіне толыққанды мүше болуы тек техникалық сәйкестік қадамы ғана емес, сонымен қатар елдің жоғары білім беру жүйесін Еуропалық жоғары білім беру кеңістігімен байланыстырып, оның халықаралық деңгейдегі танымалдылығын арттырған маңызды кезең болды (Жоғары білім беруді дамыту ұлттық орталығы, 2020).

Сонымен бірге Қазақстан жоғары білімінің қазіргі маңызын тек Болон үдерісіне бейімделумен немесе өткен реформалармен түсіндіру жеткіліксіз. Әсіресе 2022 жылдан кейін жоғары білім мен ғылым саясатының Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі аясында дербес институционалдық құрылым ретінде қайта ұйымдастырылуы, 2023–2029 жылдарға арналған жоғары білім мен ғылымды дамыту тұжырымдамасының қабылдануы, «цифрлық университет» тәсілі, жаһандық онлайн білім беру платформаларын оқу бағдарламаларына енгізу, жасанды интеллект саясаты, ғылыми зерттеулерді қаржыландыру, коммерцияландыру тетіктері, шетелдік университет филиал-

2024a, 2024b; Adilet, 2024). Bu yeni aşamada yükseköğretim, eğitim hizmeti sunan bir alan olmanın yanında bilim, teknoloji, dijital dönüşüm, uluslararasılaşma ve bölgesel akademik merkez olma hedeflerinin kesişiminde yer alan stratejik bir sektör olarak konumlandırılmaktadır.

Güncel veriler de bu dönüşümün yalnızca politika belgeleri düzeyinde kalmadığını göstermektedir. 2024–2025 akademik yılı itibarıyla Kazakistan'da yükseköğretim öğrenci sayısı 624.500'ü bulmuş; 93 farklı ülkeden gelen yabancı öğrenci sayısı ise yaklaşık 31.500'e ulaşmıştır (Ulusal İstatistik Bürosu, 2025; Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı, 2025; Türk Kazak İş İnsanları Birliği, 2025). İçlerinde Hindistan'ın önemli bir bölümünü oluşturduğu Asya kökenli öğrencilerin Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kökenli öğrencileri aşması, Kazakistan'ın uluslararası öğrenci profilinin geleneksel post-Sovyet coğrafyanın ötesine geçtiğini göstermektedir (Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı, 2025). Aynı dönemde akademik personel kapasitesi, araştırma üniversitesi statüsündeki kurumların artışı ve yabancı üniversite şubeleriyle geliştirilen ortaklık modelleri, yükseköğretim sisteminin hem niceliksel hem de niteliksel açıdan yeniden konumlandığını ortaya koymaktadır (Ulusal İstatistik Bürosu, 2025; Adilet, 2023; Omirgazy, 2024).

дары мен халықаралық білім беру модельдерінің дамуы жаңа реформалық кезеңнің басталғанын көрсетеді (Adilet, 2022; Adilet, 2023; Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2024a, 2024b; Adilet, 2024). Бұл кезеңде жоғары білім беру тек білім беру қызметін көрсететін сала емес, ғылым, технология, цифрлық трансформация, интернационалдандыру және өңірлік академиялық орталыққа айналу мақсаттарының тоғысқан стратегиялық сектор ретінде қарастырылады.

> Жоғары білім беру жүйелерінің дамуы, әсіресе тәуелсіздік алғаннан кейінгі мемлекет құру, экономикалық жаңғырту және өңірлік позициялану үдерістерімен тығыз байланысты елдерде кеңірек мәнге ие болады.

Ағымдағы статистикалық деректер бұл трансформацияның тек саясат құжаттары деңгейінде қалмай, нақты нәтижелерге ие екенін көрсетеді. 2024–2025 оқу жылының деректері бойынша Қазақстанда жоғары білім алушылар саны 624 500-ге жетсе, 93 елден келген шетелдік студенттер саны шамамен 31 500-ді құрады (Ұлттық статистика бюросы, 2025; Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2025; Түрік-қазақ кәсіпкерлер қауымдастығы, 2025). Әсіресе Үндістаннан келген студенттердің үлесі басым азиялық студенттердің ТМД елдерінен келген студенттер санынан асып түсуі Қазақстан-

Bu bölümün temel iddiası şudur: Kazakistan yükseköğretimi, Sovyet döneminden devralınan kurumsal altyapıyı bağımsızlık sonrası yeniden yapılanma ve kalite arayışlarıyla dönüştürmüş; 2010 sonrası Bologna uyumu ve kalite güvencesiyle uluslararası tanınırlığını güçlendirmiş; 2022 sonrasında ise bilim, dijitalleşme, yapay zeka, araştırma, uluslararası eğitim ve çok vektörlü akademik diplomasi aracılığıyla daha stratejik bir gelişim aşamasına geçmiştir. Bu süreç, yükseköğretimin Kazakistan için yalnızca insan kaynağı yetiştiren bir alan değil, aynı zamanda kalkınma, teknoloji, bölgesel iş birliği ve uluslararası konumlanma bakımından merkezi bir politika aracı haline geldiğini göstermektedir.

Bu çerçevede bölüm beş ana kısımdan oluşmaktadır. İlk olarak Kazakistan yükseköğretiminin tarihsel ve kurumsal gelişimi genel bir görünüm içinde ele alınacaktır. İkinci olarak güncel veriler üzerinden sistemin büyüklüğü, öğrenci profili, akademik personel yapısı, yabancı öğrenci hareketliliği ve araştırma kapasitesi değerlendirilecektir. Üçüncü olarak 2022–2025 döneminde öne çıkan yeni politika gündemi; stratejik yönetişim, dijitalleşme, yapay zeka, araştırma ve inovasyon, uluslararası eğitim ve jeopolitik hareketlilik bağlamında analiz edilecektir. Son olarak Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan'ın ulusal yükseköğretim dönüşüm süreci ile Türk

ның халықаралық студенттік құрылымының дәстүрлі посткеңестік кеңістіктен тыс кеңейгенін көрсетеді (Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2025). Сонымен қатар академиялық кадрлық әлеуеттің артуы, зерттеу университеттері санының көбеюі және шетелдік университет филиалдары арқылы дамып жатқан серіктестік модельдері жоғары білім беру жүйесінің сандық қана емес, сапалық тұрғыдан да қайта құрылып жатқанын айғақтайды (Ұлттық статистика бюросы, 2025; Adilet, 2023; Omirgazy, 2024).

Бұл бөлімнің негізгі тезисі мынадай: Қазақстанның жоғары білім беру жүйесі кеңестік кезеңнен қалған институционалдық негізді тәуелсіздік кезеңіндегі қайта құрылымдау және сапаға бағытталған реформалар арқылы трансформациялап, 2010 жылдан кейін Болон үдерісі мен сапаны қамтамасыз ету механизмдері арқылы халықаралық танымалдылығын күшейтті, ал 2022 жылдан бастап ғылым, цифрландыру, жасанды интеллект, зерттеу, халықаралық білім беру және көпвекторлы академиялық дипломатия арқылы жаңа стратегиялық даму кезеңіне өтті. Бұл үдеріс жоғары білімнің Қазақстан үшін тек кадр даярлау саласы ғана емес, сонымен қатар экономикалық даму, технологиялық ілгерілеу, өңірлік ынтымақтастық және халықаралық позициялану тұрғысынан маңызды мемлекеттік саясат құралына айналғанын көрсетеді.

dünyası akademik-kültürel iş birliği arasında bağ kuran öğretici bir kurumsal örnek olarak değerlendirilecektir.

Bu yaklaşım, Kazakistan yükseköğretimini durağan bir sistem veya yalnızca sayısal büyüme örneği olarak değil, farklı tarihsel mirasları, reform araçlarını ve bölgesel fırsatları bir araya getiren dinamik bir dönüşüm alanı olarak okumayı mümkün kılmaktadır. Gelecek dönemde Kazakistan'ın yükseköğretimdeki başarısı, erişim genişlemesini kalite güvencesiyle, uluslararasılaşmayı kurumsal kapasiteyle, dijitalleşmeyi akademik etik ve pedagojik yeterlikle, araştırma hedeflerini ise sürdürülebilir finansman ve toplumsal katkıyla ne ölçüde bütünleştirebildiğine bağlı olacaktır. Bu nedenle Kazakistan deneyimi, yalnızca ulusal bir reform süreci olarak değil, Orta Asya ve daha geniş Avrasya yükseköğretim alanında yükselen bir akademik merkez stratejisinin parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu yönelim hem bağımsız politika analizlerinde hem de bölgesel kalkınma raporlarında açıkça teyit edilmektedir (Dünya Bankası, 2023).

Kazakistan yükseköğretiminin genel görünümü

Осы тұрғыда бөлім бес негізгі бөліктен тұрады. Бірінші бөлімде Қазақстан жоғары білімінің тарихи және институционалдық дамуы жалпы шолу ретінде қарастырылады. Екінші бөлімде жүйенің ауқымы, студенттік құрылымы, академиялық кадрлар құрамы, шетелдік студенттердің қозғалысы және ғылыми әлеуеті талданады. Үшінші бөлімде 2022–2025 жылдар аралығындағы жаңа саяси күн тәртібі – стратегиялық басқару, цифрландыру, жасанды интеллект, ғылыми зерттеулер мен инновация, халықаралық білім беру және геосаяси динамика тұрғысынан сарапталады. Соңғы бөлімде Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Қазақстан-

Kazakistan yükseköğretim sisteminin bugünkü yapısını anlamak için, onu yalnızca güncel kurum ve öğrenci sayıları üzerinden değil, tarihsel miras, bağımsızlık sonrası yeniden yapılanma, kalite güvencesi, uluslararası uyum ve devletin stratejik yönlendirme kapasitesi üzerinden birlikte değerlendirmek gerekir. Kazakistan'ın yükseköğretim alanındaki dönüşümü, kesintisiz ve doğrusal bir ilerleme hikayesinden çok, farklı dönemlerin ihtiyaçlarına cevap veren aşamalı bir kurumsal yeniden yapılanma süreci olarak okunmalıdır. Bu süreçte Sovyet döneminden devralınan eğitim altyapısı, bağımsızlık sonrası piyasa ve finansman koşulları, 2000'li yıllarda güçlenen kalite arayışı, 2010 Bologna üyeliği ve 2022 sonrasında bilim-yükseköğretim eksenli yeni yönetişim modeli birbirini tamamlayan başlıca dönüm noktalarıdır.

Sovyet dönemi, Kazakistan'a yaygın bir eğitim ağı, teknik uzmanlaşmaya dayalı insan kaynağı geleneği ve yükseköğretim kurumları bakımından belirli bir başlangıç kapasitesi bırakmıştır. Dolayısıyla bu miras, bağımsızlık sonrasında Kazakistan'ın yükseköğretim sistemini tamamen sıfırdan kurmak yerine mevcut kurumsal altyapıyı dönüştürerek ilerlemesini mümkün kılmıştır. Sovyet eğitim modelinin güçlü yönü, özellikle okuryazarlık, teknik eğitim, mühendislik ve planlı ekonomi için gerekli uzman kadroların yetiştirilmesi alanlarında ortadağы жоғары білімнің трансформациясы мен түркі әлеміндегі академиялық-мәдени ынтымақтастықты байланыстыратын институционалдық үлгі ретінде қарастырылады.

Қазақстан жоғары білім беру жүйесінің жалпы сипаттамасы

Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінің қазіргі құрылымын түсіну үшін оны тек қазіргі оқу орындары мен студенттер саны арқылы емес, тарихи мұра, тәуелсіздік кезеңіндегі қайта құрылымдау, сапаны қамтамасыз ету, халықаралық үйлесім және мемлекеттің стратегиялық басқару әлеуеті тұрғысынан кешенді түрде қарастыру қажет. Қазақстандағы жоғары білім трансформациясы үздіксіз әрі сызықтық даму үдерісі ретінде емес, әр кезеңнің қажеттіліктеріне жауап беретін кезең-кезеңімен жүзеге асқан институционалдық қайта құру ретінде бағалануы тиіс. Бұл үдерісте кеңестік кезеңнен мұраға қалған білім беру инфрақұрылымы, тәуелсіздік жылдарындағы нарықтық және қаржылық жағдайлар, 2000-жылдардағы сапаға бағытталған саясат, 2010 жылғы Болон үдерісіне қосылу және 2022 жылдан кейінгі ғылым мен жоғары білімге негізделген жаңа басқару моделі негізгі кезеңдер ретінде ерекшеленеді.

Кеңестік кезең Қазақстанға кең ауқымды білім беру желісін, техникалық мамандандыруға негізделген кадр да-

ya çıkmıştır. Ancak bu yapı aynı zamanda merkeziyetçi karar alma, yukarıdan aşağıya müfredat düzeni, sınırlı kurumsal özerklik ve uluslararası yükseköğretim normlarından farklı derece/yeterlilik yapıları gibi özellikler de taşımaktaydı. Bu nedenle bağımsızlık sonrası dönüşümün temel meselesi, devralınan altyapıyı korurken sistemi daha esnek, kalite odaklı, uluslararası tanınırlığı yüksek ve değişen ekonomik ihtiyaçlara cevap verebilir bir yapıya dönüştürmek olmuştur (Ahn vd., 2018; Želvys vd., 2021). Bu aşamalı dönüşüm, Orta Asya yükseköğretim sistemleri için geniş ölçüde paylaşılan bir örüntü oluşturmakta ve Kazakistan deneyiminin karşılaştırmalı bir perspektiften değerlendirilmesine imkan tanımaktadır (Dünya Bankası, 2023).

Bağımsızlığın ilk yılları, yükseköğretim açısından ekonomik daralma, kamu finansmanındaki baskılar ve kurumsal çeşitlenme ile karakterize edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yaşanan geçiş süreci, eğitim sisteminin bütün kademelerinde olduğu gibi yükseköğretimde de finansman ve kalite sorunlarını görünür hale getirmiştir. Kamu kaynaklarındaki daralma, artan yükseköğretim talebini karşılamak için özel yükseköğretim kurumlarının hızlı biçimde çoğalmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişme, erişim kapasitesinin genişlemesine katkı sağlamış; ancak aynı zamanda kurumlar arasında kalite farklılıklarının or-

ярлау дәстүрін және жоғары білім беру ұйымдары тұрғысынан белгілі бір бастапқы әлеует қалдырды. Сондықтан тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан жоғары білім жүйесін нөлден бастап құрған жоқ, керісінше бар институционалдық негізді трансформациялау арқылы дамытты. Кеңестік білім беру моделінің күшті тұстары сауаттылық деңгейінің жоғарылығы, инженерлік және техникалық кадрлар даярлау жүйесінің дамуы болды. Алайда бұл модель орталықтандырылған басқару, жоғарыдан төменге бағытталған оқу бағдарламалары, институционалдық автономияның шектеулілігі және халықаралық білім беру стандарттарынан айырмашылығы бар біліктілік жүйесі сияқты шектеулерге де ие болды. Осыған байланысты тәуелсіздік кезеңіндегі негізгі міндет – қолда бар жүйені сақтай отырып, оны икемді, сапаға бағытталған, халықаралық деңгейде танылатын және өзгермелі экономикалық талаптарға жауап бере алатын жүйеге айналдыру болды (Ahn және т.б., 2018; Želvys және т.б., 2021).

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары жоғары білім беру жүйесі экономикалық құлдырау, мемлекеттік қаржыландырудың қысқаруы және институционалдық әртараптану үдерістерімен сипатталды. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі өтпелі кезең білім беру жүйесінің барлық деңгейінде, соның ішінде жоғары білімде де қаржыландыру мен сапа мәселелерін

taya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla 1990'lı yıllar ve erken bağımsızlık dönemi, Kazakistan yükseköğretimi için yalnızca kriz ve geçiş dönemi değil, sonraki kalite güvencesi ve akreditasyon politikalarının yönünü belirleyen bir öğrenme evresi olarak değerlendirilmelidir (Ahn vd., 2018; Želvys vd, 2021).

2000'li yıllardan itibaren Kazakistan yükseköğretiminde daha planlı bir modernleşme çizgisi belirginleşmiştir. Bu dönemde devletin temel önceliği, yükseköğretime erişimi korurken kaliteyi güçlendirmek, kurumları daha düzenli bir yapıya kavuşturmak ve sistemi uluslararası standartlarla uyumlu hale getirmek olmuştur. Müfredat reformları, kalite güvencesi mekanizmaları, akreditasyon süreçleri, öğrenci merkezli öğretim yaklaşımları ve kurumsal denetim araçları bu dönemin temel politika başlıkları arasında yer almıştır. Kalite güvencesi, yalnızca düşük nitelikli kurumları sistem dışına çıkaran teknik bir denetim aracı olarak değil, yükseköğretimin uluslararası tanınırlığını ve kurumsal güvenilirliğini artıran stratejik bir mekanizma olarak önem kazanmıştır. Bu çerçevede bağımsız kalite güvencesi ve akreditasyon süreçlerinin gelişmesi, Kazakistan'ın yükseköğretim sistemini daha izlenebilir, karşılaştırılabilir ve uluslararası normlarla ilişkili bir yapıya taşımıştır (Eğitimde Kalite Güvence Bağımsız Ajansı, 2008; Ulusal Yükseköğretim Geliştirme

айқын көрсетті. Мемлекеттік ресурстардың азаюы жоғары білімге деген сұранысты қанағаттандыру үшін жекеменшік жоғары оқу орындарының жедел көбеюіне алып келді. Бұл бір жағынан білімге қолжетімділікті арттырса, екінші жағынан оқу орындары арасындағы сапа айырмашылықтарының күшеюіне себеп болды. Осы тұрғыдан 1990-жылдар Қазақстан жоғары білім беру жүйесі үшін тек дағдарыс кезеңі ғана емес, кейінгі сапаны қамтамасыз ету және аккредитация саясатының қалыптасуына негіз болған тәжірибелік кезең ретінде бағалануы тиіс (Ahn және т.б., 2018; Želvys және т.б., 2021).

2000-жылдардан бастап Қазақстан жоғары білім беру жүйесінде жоспарлы модернизация айқын байқалды. Бұл кезеңде мемлекеттің басты мақсаты – білімге қолжетімділікті сақтай отырып, сапаны арттыру, институционалдық құрылымды реттеу және жүйені халықаралық стандарттарға сәйкестендіру болды. Оқу бағдарламаларын жаңарту, сапаны қамтамасыз ету тетіктерін енгізу, аккредитация жүйесін дамыту, студентке бағытталған оқыту тәсілдері және институционалдық бақылау құралдары осы кезеңнің негізгі саяси бағыттары ретінде қалыптасты. Сапаны қамтамасыз ету тек әлсіз оқу орындарын жүйеден шығаратын техникалық құрал ретінде ғана емес, жоғары білімнің халықаралық беделін арттыратын стратегиялық меха-

Merkezi, 2020). Araştırmalar, bu süreçlerin Kazakistan'daki üniversitelerin uluslararası sıralama odaklı stratejik davranışlarıyla ve kurumsal özerklik taleplerinin artışıyla da bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır (Anafinova, 2020).

Kazakistan'ın 2010 yılında Bologna Süreci'ne tam üye olması, bu modernleşme çizgisinin en önemli dönüm noktalarından biridir. Bologna üyeliği, ülkenin derece yapıları, kredi transfer sistemi, diploma tanınırlığı, akademik hareketlilik ve kalite güvencesi alanlarında Avrupa Yükseköğretim Alanı ile daha güçlü bir ilişki kurmasını sağlamıştır. Bu üyelik, Kazakistan açısından yalnızca Avrupa ile teknik uyum anlamına gelmemiştir; aynı zamanda Orta Asya'da uluslararası yükseköğretim normlarıyla daha erken ve daha kurumsal biçimde bağlantı kuran bir sistem olma avantajı üretmiştir. Üç aşamalı derece yapısı, kredi sistemleri ve kalite güvencesi uygulamaları, Kazakistan diplomalarının uluslararası görünürlüğünü artırırken öğrencilerin ve akademisyenlerin hareketlilik imkanlarını da desteklemiştir (Ulusal Yükseköğretim Geliştirme Merkezi, 2020).

Bu modernleşme sürecinin bir diğer boyutu finansman ve devlet destekleriyle ilgilidir. Kazakistan yükseköğretiminde devlet, yalnızca düzenleyici bir aktör değil, aynı zamanda erişimi, insan kaynağı gelişimini

низм ретінде қарастырыла бастады. Осы тұрғыда тәуелсіз сапаны қамтамасыз ету агенттіктері мен аккредитация жүйесінің дамуы Қазақстан жоғары білімін салыстырмалы және халықаралық деңгейде танылатын жүйеге айналдыруға ықпал етті (Білім сапасын қамтамасыз ету тәуелсіз агенттігі, 2008; Жоғары білім беруді дамыту ұлттық орталығы, 2020).

Зерттеулер бұл үдерістердің университеттердің халықаралық рейтингтерге бағытталған стратегияларымен және институционалдық автономияға деген сұраныстың артуымен байланысты екенін көрсетеді (Anafinova, 2020).

Қазақстанның 2010 жылы Болон үдерісіне толыққанды мүше болуы осы модернизация үдерісінің ең маңызды кезеңдерінің бірі болып табылады. Болон үдерісі аясында Қазақстан жоғары білім беру жүйесі біліктілік құрылымы, кредиттерді тану жүйесі, дипломдардың өзара мойындалуы, академиялық мобильдік және сапаны қамтамасыз ету бағыттары бойынша Еуропалық жоғары білім беру кеңістігімен үйлесімділікке қол жеткізді. Бұл тек техникалық сәйкестік емес, сонымен қатар Қазақстанның Орталық Азиядағы халықаралық білім беру кеңістігімен ерте және жүйелі түрде ықпалдасқан ел ретінде қалыптасуына мүмкіндік берді (Жоғары білім беруді дамыту ұлттық орталығы, 2020).

Бұл модернизацияның маңызды аспек-

ve stratejik alanları destekleyen yönlendirici bir aktör olarak işlev görmektedir. Devlet bursları ve eğitim siparişi mekanizmaları, yükseköğretime katılımın genişletilmesi ve belirli uzmanlık alanlarının desteklenmesi bakımından önemli politika araçlarıdır. Güncel verilere göre 2024–2025 akademik yılında devlet burslarının sayısı 93.116'ya ulaşmış; burs miktarları lisans, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde artırılmıştır (Ulusal İstatistik Bürosu, 2025; Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı, 2025). Bu gelişme, yükseköğretime erişimin yalnızca kurumsal kapasiteyle değil, öğrenci destek mekanizmalarıyla da güçlendirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Finansman politikaları, aynı zamanda yükseköğretimin stratejik yönlendirilmesi bakımından da önem taşımaktadır. Hangi alanlara burs ayrıldığı, hangi programların desteklendiği ve hangi öğrenci gruplarının önceliklendirildiği, ülkenin uzun vadeli insan kaynağı politikasını doğrudan etkilemektedir. Özellikle mühendislik, bilgi teknolojileri, sağlık, öğretmen yetiştirme ve diğer öncelikli alanlara verilen destekler, yükseköğretim sisteminin ulusal kalkınma hedefleriyle daha uyumlu hale getirilmesine katkı sunmaktadır (Adilet, 2023). Bu açıdan finansman, yalnızca kaynak dağıtımı değil, yükseköğretimin gelecekteki mesleki ve akademik profilini şekillendiren bir politika aracıdır.

тілерінің бірі – қаржыландыру саясаты. Қазақстанда мемлекет жоғары білім беру саласында тек реттеуші ғана емес, сонымен қатар стратегиялық бағыт беруші рөл атқарады. Мемлекеттік гранттар мен білім беру тапсырысы тетіктері жоғары білімге қолжетімділікті кеңейту және басым бағыттар бойынша кадр даярлау мақсатында қолданылады. 2024–2025 оқу жылында мемлекеттік гранттар саны 93 116-ға жетіп, олардың көлемі білім деңгейлеріне қарай ұлғайтылды (Ұлттық статистика бюросы, 2025; Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2025). Бұл жоғары білімге қолжетімділіктің тек институционалдық емес, қаржылық қолдау арқылы да қамтамасыз етіліп отырғанын көрсетеді.

Қаржыландыру саясаты сонымен қатар жоғары білім беру жүйесінің стратегиялық бағыттарын айқындаушы құрал болып табылады. Қай салаларға грант бөлінетіні, қандай мамандықтар басымдық алатыны елдің ұзақ мерзімді кадрлық саясатына тікелей әсер етеді. Инженерия, ақпараттық технологиялар, денсаулық сақтау, педагогика сияқты бағыттарға басымдық берілуі Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік даму стратегиясымен тығыз байланысты (Adilet, 2023).

Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінде сапаны қамтамасыз ету мен қаржыландыру саясаты институционалдық шоғырланумен қатар дамуда. Тәуел-

Kazakistan yükseköğretim sisteminde kalite güvencesi ve finansman politikaları kurumsal konsolidasyonla birlikte ilerlemektedir. Bağımsızlık sonrası dönemde ortaya çıkan hızlı ve dağınık büyüme, zaman içinde daha seçici bir kurumsal yapıya yönelmektedir. Kurumların lisanslama, akreditasyon ve kalite ölçütleri üzerinden değerlendirilmesi, sistemin yalnızca niceliksel olarak genişlemesini değil, daha güçlü kurumsal standartlara sahip olmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda yükseköğretim kurumlarının sayısındaki değişim, basit bir azalma veya artış göstergesi olarak değil, kalite filtresi ve kurumsal kapasite inşası süreci olarak değerlendirilmelidir. Özellikle araştırma üniversitesi statüsünün güçlenmesi, Kazakistan'ın yükseköğretim kurumlarını yalnızca öğretim veren yapılar olarak değil, bilimsel üretim ve yenilikçilik süreçlerinin aktörleri olarak konumlandırmaya başladığını göstermektedir (Adilet, 2023).

Uluslararasılaşma, Kazakistan yükseköğretiminin genel görünümünde ayrı bir öneme sahiptir. Bologna üyeliği bu sürecin kurumsal temelini oluştururken, Bolashak burs programı, Erasmus+, Mevlana ve Orhun gibi değişim mekanizmaları, ülkenin

сіздік кезеңіндегі жылдам әрі ретсіз өсу біртіндеп іріктелген, сапа талаптарына сай келетін құрылымға ауысуда. Оқу орындарының лицензиялау, аккредитация және сапа стандарттары негізінде бағалануы жүйенің тек сандық емес, сапалық тұрғыдан да нығаюына бағытталған. Бұл тұрғыда жоғары оқу орындарының санының өзгеруі қысқару немесе өсу ретінде емес, сапалық сүзгі нәтижесі ретінде қарастырылуы тиіс. Әсіресе зерттеу университеттері мәртебесінің күшеюі жоғары білім беру жүйесінің ғылыми өндіріс пен инновацияға бағытталып отырғанын көрсетеді (Adilet, 2023).

Халықаралықтандыру Қазақстан жоғары білімінің маңызды сипаттарының бірі болып табылады. Болон үдерісі бұл

akademik hareketlilik ağlarını çeşitlendirmektedir. Bolashak programı, Kazakistan vatandaşlarının dünyanın önde gelen üniversitelerinde eğitim almasını ve bu bilgi birikimini ülkeye taşımalarını hedefleyen önemli bir insan kaynağı geliştirme aracı olarak öne çıkmaktadır. Güncel verilere göre program kapsamında 12.731 mezuna ulaşılırken halihazırda 939 öğrenci de yurt dışında eğitimine devam etmektedir (Bolashak Uluslararası Programlar Merkezi, 2025; Nakispekova, 2024). Bu program, dışa dönük öğrenci hareketliliğini yalnızca beyin göçü olarak değil, uygun geri dönüş ve istihdam mekanizmalarıyla desteklendiğinde bilgi dolaşımı ve kapasite inşası olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Bu yorumu destekler nitelikte, Bolashak bursiyerleri üzerinde yürütülen ampirik çalışmalar, programın yalnızca bireysel kariyer çıktılarını değil, aynı zamanda kamu yönetimi ve özel sektörde daha geniş bir insan sermayesi birikimini de güçlendirdiğini göstermektedir (Beylur vd., 2024).

Türkiye ve Türk dünyasıyla akademik ilişkiler de Kazakistan'ın uluslararasılaşma yapısında özel bir yere sahiptir. Mevlana ve Orhun değişim programları, Türk Üniversiteler Birliği ve Türk dünyası merkezli akademik ağlar, Kazakistan yükseköğretiminin çok vektörlü uluslararasılaşma karakterini güçlendirmektedir. Bu çerçevede ülke, yalnızca Avrupa Yükseköğretim Alanı

бағыттың институционалдық негізін қалыптастырса, «Болашақ» бағдарламасы, Erasmus+, Mevlana және Orhun сияқты академиялық алмасу бағдарламалары халықаралық академиялық байланыстарды кеңейтуде маңызды рөл атқарады. «Болашақ» бағдарламасы қазақстандық студенттердің әлемнің жетекші университеттерінде білім алып, кейін елге оралуы арқылы адами капиталды дамытуға бағытталған стратегиялық құрал болып табылады. Соңғы деректер бойынша бағдарлама аясында 12 731 түлек даярланып, 939 студент шетелде білім алуда (Болашақ халықаралық бағдарламалар орталығы, 2025; Nakispekova, 2024). Бұл бағдарламаны тек «brain drain» емес, тиімді басқарылған жағдайда білім айналымы мен институционалдық әлеуетті күшейтетін механизм ретінде қарастыруға болады.

Қазақстанның Түркиямен және түркі әлемімен академиялық байланыстары да ерекше маңызға ие. Mevlana және Orhun бағдарламалары, Түркі университеттер одағы сияқты құрылымдар Қазақстанның көпвекторлы халықаралық білім беру саясатын нығайтады (Түркі мемлекеттері ұйымы Түркі университеттер одағы, 2025).

2022 жыл Қазақстан жоғары білім беру жүйесі үшін жаңа институционалдық кезеңнің басталуы болды. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым мини-

ile uyumlu bir sistem geliştirmekle kalmamakta; aynı zamanda Türkiye, Türk dünyası, Asya ülkeleri ve post-Sovyet akademik alanla eş zamanlı ilişkiler kuran daha geniş bir akademik diplomasi zemini oluşturmaktadır (Türk Devletleri Teşkilatı Türk Üniversiteler Birliği, 2025).

2022 yılı, Kazakistan yükseköğretimi açısından yeni bir kurumsal eşik oluşturmuştur. Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılmasıyla Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Yükseköğretim Bakanlığı'nın ayrı bir yapı olarak kurulması, yükseköğretim ve bilim politikalarının daha odaklı biçimde yönetilmesine imkan sağlamaktadır. Bu düzenleme, yalnızca idari bir görev paylaşımı değil, üniversite sisteminin bilimsel üretim, araştırma, kalite güvencesi, dijitalleşme ve dil politikası gibi alanlarla daha doğrudan ilişkilendirilmesini sağlayan stratejik bir yönetişim reformu olarak değerlendirilmelidir (Adilet, 2022). Yeni bakanlık yapısı, yükseköğretimi genel eğitim politikası içinde ikincil bir alan olarak değil, bilim ve teknoloji odaklı kalkınma hedeflerinin merkezi bileşenlerinden biri olarak konumlandırmaktadır.

Bu kurumsal dönüşüm, 2023–2029 Yükseköğretim ve Bilimin Geliştirilmesi Konsepti ile daha bütünlüklü bir politika çerçevesine kavuşmaktadır. Konsept; yükseköğretime erişim, uluslararasılaşma, yabancı öğrenci

стрлігінің қайта құрылуы нәтижесінде Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі құрылып, жоғары білім мен ғылым саясатының дербес әрі жүйелі түрде басқарылуына мүмкіндік берілді (Adilet, 2022). Бұл өзгеріс жоғары білімді тек білім беру саласы емес, ғылым мен технологиялық дамудың негізгі элементі ретінде қарастыруға жол ашты.

Бұл институционалдық өзгерістер 2023–2029 жылдарға арналған жоғары білім мен ғылымды дамыту тұжырымдамасы арқылы жүйеленді (Adilet, 2023). Құжатта жоғары білім беру жүйесі тек қолжетімділік пен сапа тұрғысынан емес, цифрландыру, ғылыми әлеует, халықаралық позициялану және университеттердің ұлттық даму үдерістеріндегі рөлі тұрғысынан қарастырылады.

Жалпы алғанда, Қазақстан жоғары білім беру жүйесі кеңестік кезеңнен қалған институционалдық негізді сақтай отырып, тәуелсіздік кезеңінде нарықтық және сапалық талаптарға бейімделді, 2000-жылдары халықаралық стандарттарға жақындады және 2022 жылдан кейін ғылым, цифрландыру және халықаралық стратегиялармен тығыз байланысты жаңа даму кезеңіне өтті. Бұл үдеріс жоғары білім беру жүйесінің тек сандық өсім емес, сапалық трансформация кезеңінде екенін көрсетеді. ұрақтылық тұрғысынан алғанда, алдағы кезеңдегі негізгі мін-

çekme, dijital üniversite, araştırma kapasitesi, bilimsel altyapı ve üniversitelerin kalkınma süreçleriyle ilişkisi gibi başlıkları birlikte ele almaktadır (Adilet, 2023). Bu durum, Kazakistan yükseköğretiminin artık yalnızca erişim ve kalite reformlarıyla değil, bilim, dijital dönüşüm, araştırma ve uluslararası konumlanma hedefleriyle birlikte değerlendirildiğini göstermektedir.

Yükseköğretimin Kazakistan için yalnızca insan kaynağı yetiştiren bir alan değil, aynı zamanda kalkınma, teknoloji, bölgesel iş birliği ve uluslararası konumlanma bakımından merkezi bir politika aracı haline geldiğini göstermektedir.

Genel olarak bakıldığında Kazakistan yükseköğretim sistemi, Sovyet döneminden devralınan kurumsal altyapıyı bağımsızlık sonrası piyasa ve kalite koşulları içinde yeniden düzenlemiş; 2000'li yıllarda kalite güvencesi ve Bologna uyumuyla uluslararası tanınırlığını güçlendirmiş; 2022 sonrasında ise yükseköğretimi bilim, araştırma, dijitalleşme ve bölgesel akademik merkez stratejisiyle daha doğrudan ilişkilendiren yeni bir aşamaya geçmiştir. Bu süreç, Kazakistan yükseköğretiminin yalnızca büyüyen bir öğrenci sistemi olmadığını; kalite, finansman, akademik kapasite, uluslararasılaşma ve devlet yönetişimi arasında denge kurmaya çalışan dinamik bir dönüşüm alanı olduğunu göstermektedir. Sürdürülebilirlik açısından bundan sonraki temel mesele, erişimdeki

дет – қолжетімділіктің кеңеюін сапаны қамтамасыз ету тетіктерімен, интернационалдандыруды институционалдық әлеуетпен, ал ғылыми-зерттеу мақсаттарын академиялық кадрлық ресурстар және қаржыландыру механизмдерімен қатар күшейту болып табылады.

Қазіргі жағдай және жоғары білім жүйесінің динамикасы

Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінің қазіргі көрінісі тек оқу орындары мен студенттер санының өсуімен ғана түсіндірілмейді, ол әлдеқайда күрделі, көпқабатты трансформацияны көрсетеді. 2024–2025 жылдарға қатысты деректер жүйенің бір жағынан жаппай қолжетімділік деңгейін сақтап отырғанын, екінші жағынан сапаны қамтамасыз ету, институционалдық саралану, зерттеу университеттері моделі және халықаралық студенттер құрылымындағы өзгерістер арқылы неғұрлым таңдаулы әрі стратегиялық бағытқа бет алғанын көрсетеді. Сондықтан қазіргі статистикалық мәліметтерді тек сипаттамалық деректер ретінде емес, Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінің даму бағытын айқындайтын құрылымдық көрсеткіштер ретінде қарастыру қажет.

Жоғары оқу орындарының саны – осы тұрғыда мұқият талдауды қажет ететін алғашқы көрсеткіштердің бірі. Соңғы деректерге сәйкес, 2023–2024 оқу жылын-

genişlemeyi kalite güvencesiyle, uluslararasılaşmayı kurumsal kapasiteyle, araştırma hedeflerini ise akademik insan kaynağı ve finansman mekanizmalarıyla birlikte güçlendirmek olacaktır.

Güncel veriler ve sistem dinamikleri

Kazakistan yükseköğretim sisteminin güncel görünümü, yalnızca kurum ve öğrenci sayılarındaki artışla açıklanamayacak kadar çok boyutlu bir dönüşüme işaret etmektedir. 2024–2025 verileri, sistemin bir yandan kitlesel erişim kapasitesini koruduğunu, diğer yandan kalite güvencesi, kurumsal farklılaşma, araştırma üniversitesi modeli ve uluslararası öğrenci profilindeki değişim üzerinden daha seçici ve stratejik bir yapıya yöneldiğini göstermektedir. Bu nedenle güncel istatistikler, yalnızca betimleyici veriler olarak değil, Kazakistan'ın yükseköğretimde hangi yöne ilerlediğini gösteren yapısal göstergeler olarak okunmalıdır.

Kurum sayısı bu açıdan dikkatli değerlendirilmesi gereken ilk göstergedir. Güncel verilere göre 2023–2024 akademik yılında Kazakistan'da 112 faal yükseköğretim kurumu bulunmakta olup bu kurumlar; 77 üniversite (araştırma üniversiteleri dahil), 14 akademi, 10 enstitü ve eşdeğer yapılar ile 8 ulusal yükseköğretim kurumunu kapsamaktadır. 2024–2025 akademik yılında bu sayı да Қазақстанда 112 жоғары білім беру ұйымы жұмыс істеген, олардың құрамына 77 университет (оның ішінде зерттеу университеттері), 14 академия, 10 институт және өзге де балама-лы құрылымдар, сондай-ақ 8 ұлттық жоғары оқу орны кіреді. 2024–2025 оқу жылында бұл көрсеткіш 113-ке жетті (Ұлттық статистика бюросы, 2025). Алайда назар аударатын жайт – соңғы бес жылда жоғары білім беру бағдарламаларын жүзеге асыратын ұйымдар саны 9,6%-ға қысқарған. Бұл үрдіс Қазақстан жоғары білімінің шексіз кеңею моделінен сапаны қамтамасыз ету, лицензиялау және институционалдық әлеует талаптарына негізделген іріктелген құрылымға көшкенін көрсетеді (Ұлттық статистика бюросы, 2025).

> Жоғары білімнің Қазақстан үшін тек кадр даярлайтын сала ғана емес, сонымен қатар даму, технология, өңірлік ынтымақтастық және халықаралық позициялану тұрғысынан орталық саясат құралына айналғанын көрсетеді

Бұл іріктелген институционалдық құрылым әсіресе зерттеу университеттері саясаты арқылы айқын көрінеді. 2023–2024 оқу жылында Қазақстанда 3 ұлттық зерттеу университеті қызмет атқаруда. Ал 2023–2029 жылдарға арналған жоғары білім мен ғылымды дамыту тұжырымдамасында бұл санды 10-ға жеткізу стратегиялық мақсат ретінде

113'e yükselmiştir (Ulusal İstatistik Bürosu, 2025). Dikkat çekici olan nokta şudur: Son beş yılda yükseköğretim programı uygulayan kurum sayısı %9,6 oranında azalmıştır. Bu eğilim, Kazakistan yükseköğretiminin kurum sayısını sınırsız biçimde artıran bir genişleme modelinden çok, kalite güvencesi, lisanslama ve kurumsal kapasite kriterleri üzerinden daha seçici bir yapılanmaya yöneldiğini açıkça ortaya koymaktadır (Ulusal İstatistik Bürosu, 2025).

Bu seçici kurumsallaşma, araştırma üniversitesi politikasında daha görünür hale gelmektedir. 2023–2024 akademik yılı itibarıyla Kazakistan'da 3 ulusal araştırma üniversitesi faaliyet göstermektedir. 2023–2029 Yükseköğretim ve Bilim Geliştirme Konsepti ise bu sayının 10'a çıkarılmasını stratejik hedef olarak belirlemiştir. Bu hedef, yükseköğretim sisteminde yalnızca öğretim kapasitesinin değil, bilimsel üretim ve araştırma misyonunun da kurumsal düzeyde destekleneceğine işaret etmektedir (Ulusal İstatistik Bürosu, 2025; Adilet, 2023). Bu gelişme önem taşımaktadır; çünkü Kazakistan yükseköğretiminde kurumlar artık yalnızca öğrenci kabul eden ve diploma veren yapılar olarak değil, aynı zamanda araştırma, yenilikçilik, bölgesel kalkınma ve teknoloji transferi süreçlerine katkı sunması beklenen aktörler olarak konumlandırılmaktadır. Dolayısıyla kurumsal yapıdaki güncel eğilim, niceliksel genişleme ile nite-

белгіленген (Ұлттық статистика бюросы, 2025; Adilet, 2023). Бұл мақсат жоғары білім беру жүйесінде тек білім беру емес, ғылыми зерттеу миссиясының да институционалдық деңгейде күшейтілетінін көрсетеді. Осы тұрғыдан университеттер енді тек студент қабылдайтын және диплом беретін ұйымдар ғана емес, ғылыми зерттеу, инновация, өңірлік даму және технология трансферіне үлес қосатын маңызды акторлар ретінде қарастырылуда.

Студенттер саны Қазақстан жоғары білім беру жүйесінің жаппай қолжетімділік деңгейін сипаттайтын негізгі көрсеткіштердің бірі болып табылады. 2024–2025 оқу жылында студенттер саны 624 500-ге жетіп, олардың 53%-ын әйелдер құрайды. Сол кезеңде жүйеге 183 600 жаңа студент қабылданды. 2019–2020 оқу жылымен салыстырғанда студенттер саны 8,5%-ға артқан. Бұл өсім 2025–2026 оқу жылында да жалғасып, студенттер саны 678 100-ге, ал жаңа қабылданғандар саны 208 900-ге жетті (Ұлттық статистика бюросы, 2026). Бұл өсімнің ерекшелігі – оқу орындарының саны азайғанымен, студенттер санының артуы, яғни институционалдық шоғырланудың күшеюі.

Алайда жаппай қолжетімділік жоғары білім жүйесінің сапалы екенін білдірмейді. Студенттер санының өсуі оқу бағдарламаларының сапасын, академи-

liksel farklılaşmanın birlikte yürütülmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır.

Öğrenci sayıları, Kazakistan yükseköğretiminin kitleselleşme düzeyini göstermesi bakımından merkezi bir göstergedir. 2024–2025 akademik yılı itibarıyla Kazakistan›daki yükseköğretim öğrenci sayısı 624.500›e ulaşmış olup öğrencilerin %53›ü kadındır. Bu dönemde sisteme 183.600 yeni öğrenci kabul edilmiştir. 2019–2020 akademik yılıyla kıyaslandığında öğrenci sayısının %8,5 oranında arttığı görülmektedir. Bu büyüme ivmesi 2025–2026 akademik yılında da sürmüş; öğrenci sayısı 678.100›e, yeni kabul edilen öğrenci sayısı ise 208.900›e ulaşmıştır (Ulusal İstatistik Bürosu, 2026). Söz konusu büyüme, kurumsal konsolidasyon süreciyle eş zamanlı gerçekleşmiş; kurum sayısı azalırken öğrenci sayısının artmaya devam etmesi, kurumsal kapasite yoğunlaşmasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Ulusal İstatistik Bürosu, 2025).

Bununla birlikte kitleselleşme, tek başına güçlü bir yükseköğretim sistemi anlamına gelmemektedir. Öğrenci sayısının artması, program kalitesi, akademik personel kapasitesi, altyapı, öğrenci destek hizmetleri ve mezun istihdamı gibi alanların da aynı ölçüde güçlendirilmesini gerektirir. Kazakistan'ın güncel politika yönelimi bu dengeyi kurmaya çalışmaktadır. Devlet burslarının artırılması, bölgesel üniversitelerin destekялық кадрлар әлеуетін, инфрақұрылымды, студенттерді қолдау қызметтерін және түлектердің еңбек нарығындағы орнын қатар дамыту қажеттігін туындатады. Қазақстанның қазіргі саясаты дәл осы тепе-теңдікті сақтауға бағытталған. Мемлекеттік гранттардың көбеюі, өңірлік университеттерді қолдау, цифрлық білім беру мүмкіндіктерін кеңейту және шетелдік университеттермен әріптестікті дамыту – қолжетімділікті сапамен ұштастыру әрекеттерінің негізгі құралдары болып табылады (Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2025). Бұл Қазақстан үшін басты мақсат тек студенттер санын арттыру емес, осы өсімді тұрақты академиялық сапамен қамтамасыз ету екенін көрсетеді.

Академиялық кадрлар жүйенің тұрақтылығы мен тиімділігінің негізгі факторы болып табылады. 2024–2025 оқу жылында Қазақстан жоғары оқу орындарында 37 599 оқытушы жұмыс істейді (Ұлттық статистика бюросы, 2025). Студент–оқытушы арақатынасы шамамен 16,6 деңгейінде. Академиялық дәрежелер құрылымында оқытушылардың 39,1%-ы магистр, 27,6%-ы PhD, ал 12,9%-ы ғылым докторы дәрежесіне ие (Ұлттық статистика бюросы, 2025). Бұл көрсеткіштер жүйенің кеңеюін қамтамасыз ететін жеткілікті академиялық әлеует бар екенін көрсетеді. Сонымен қатар, 2022 жылдан кейінгі реформалар аясында оқытушылардан тек оқыту емес,

lenmesi, dijital öğrenme imkanlarının genişletilmesi ve yabancı üniversite ortaklıklarının geliştirilmesi, erişim genişlemesini kalite ve kapasite geliştirme araçlarıyla destekleme arayışının parçalarıdır (Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı, 2025). Bu yönelim göstermektedir ki Kazakistan açısından temel mesele yalnızca daha fazla öğrenciyi yükseköğretime dahil etmek değil, bu genişlemeyi sürdürülebilir akademik kaliteyle desteklemektir.

Akademik personel verileri, bu sürdürülebilirlik meselesinin merkezinde yer almaktadır. 2024–2025 akademik yılında Kazakistan yükseköğretim kurumlarında 37.599 öğretim elemanı görev yapmaktadır (Ulusal İstatistik Bürosu, 2025). Öğrenci-öğretim elemanı oranı yaklaşık 16.6 düzeyindedir. Akademik derece dağılımı bakımından öğretim elemanlarının %39,1'i yüksek lisans, %27,6'sı doktora, %12,9'u ise bilim doktorası derecesine sahiptir (Ulusal İstatistik Bürosu, 2025). Bu göstergeler, Kazakistan'ın genişleyen öğrenci kitlesini destekleyen önemli bir akademik insan kaynağına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak 2022 sonrası reform gündemi dikkate alındığında, akademik personelden beklenen rollerin daha karmaşık hale geldiği de görülmektedir. Öğretim elemanlarından artık yalnızca ders vermeleri değil; araştırma projeleri yürütmeleri, dijital ve yapay zeka destekli öğrenme ortamlarına uyum sağлағылыми зерттеу жүргізу, цифрлық және жасанды интеллектке негізделген білім беру ортасына бейімделу, халықаралық әріптестік орнату және университет–өндіріс байланысын дамыту сияқты күрделі функциялар талап етілуде.

Сондықтан академиялық кадрлар тек сандық көрсеткіш емес, реформалардың жүзеге асу мүмкіндігін айқындайтын стратегиялық ресурс болып табылады. Зерттеу университеттері моделінің дамуы, цифрлық платформалардың енгізілуі, жасанды интеллект сауаттылығының артуы және халықаралық білім беру модельдерінің кеңеюі оқытушылардың кәсіби, зерттеушілік және халықаралық құзыреттерін үздіксіз жетілдіруді қажет етеді. Бұл бағыт жүйенің тұрақтылығы үшін шешуші мәнге ие.

Студенттердің мамандықтар бойынша бөлінуі де жүйенің экономикалық және әлеуметтік басымдықтарын көрсетеді. Соңғы деректерге сәйкес, білім беру саласында 48 400, бизнес және құқық салаларында 24 600, инженерияда 24 300, ақпараттық-коммуникациялық технологияларда 13 400 және денсаулық сақтау саласында 10 300 түлек бар (Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2025). Бұл құрылым Қазақстанда педагогика, басқару, инженерия, цифрлық технологиялар және денсаулық сақтау салаларының стратегиялық маңызға ие екенін көрсетеді.

maları, uluslararası ortaklıklar geliştirmeleri ve üniversite-sanayi bağlantılarına katkı sunmaları beklenmektedir.

Bu nedenle akademik personel kapasitesi, yalnızca niceliksel bir gösterge değil, politikaların uygulanabilirliği açısından stratejik bir faktördür. Araştırma üniversitesi modelinin güçlenmesi, dijital platformların müfredata entegrasyonu, yapay zeka okuryazarlığının yaygınlaştırılması ve uluslararası eğitim modellerinin artması, öğretim elemanlarının pedagojik, dijital, araştırmacı ve uluslararası yeterliliklerinin sürekli geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Sürdürülebilirlik açısından bu alan dikkatle yönetilmesi gereken bir boyuttur. Kazakistan'ın yükseköğretimdeki gelecek başarısı, yalnızca öğrenci sayısına veya kurum sayısına değil, bu geniş sistemi taşıyabilecek akademik kadronun niteliğine ve sürekli gelişim kapasitesine de bağlı olacaktır.

Öğrencilerin alan dağılımı da sistemin ekonomik ve toplumsal öncelikleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Güncel mezun verilerine göre eğitim alanında 48.400, işletme ve hukuk alanlarında 24.600, mühendislik alanında 24.300, bilgi ve iletişim teknolojileri alanında 13.400, sağlık alanında ise 10.300 mezun bulunmaktadır (Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı, 2025). Bu dağılım, öğretmen yetiştirme, mesleki-idari alanlar, mühendislik, dijital beceriler ve

Халықаралық студенттер құрылымы Қазақстан жоғары біліміндегі ең маңызды өзгерістердің бірі болып табылады. 2024–2025 оқу жылында Қазақстанда шамамен 31 500 шетелдік студент білім алуда (Kazinform, 2025a; Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2025). Ең маңызды өзгеріс – студенттердің географиялық шығу құрылымында. 2024 жылы алғаш рет Азия елдерінен келген студенттер саны ТМД елдерінен келген студенттер санынан асып түсті, ал Үндістан негізгі студент жіберуші елге айналды (Birbayeva, 2025). 2025–2026 оқу жылында бұл үрдіс жалғасып, шетелдік студенттер саны 35 075-ке жетті (Kazinform, 2026).

Бұл өзгеріс Қазақстанның халықаралық білім беру стратегиясының кеңеюін көрсетеді. Бұрын Өзбекстан негізгі студент көзі болса, қазіргі кезде Үндістан бірінші орынға шыққан. Өзбекстаннан келген студенттер саны 4 136-ға дейін азайса, Үндістаннан келген студенттер саны 9 959-ға жетті (Kazinform, 2025a; Birbayeva, 2025). Бұл өзгеріс Өзбекстанның өз жоғары білім жүйесін дамытуымен байланысты болуы мүмкін. Алайда Қазақстан үшін бұл жаңа нарықтарға шығу мүмкіндігін білдіреді.

Үндістанның жетекші елге айналуы әсіресе медицина және денсаулық сақтау білім беру салаларымен байланысты. Қазақстан қолжетімді оқу ақысы, географиялық орналасуы және білім беру

sağlık sektörünün Kazakistan yükseköğretiminde güçlü yer tuttuğunu göstermektedir. Eğitim alanındaki yüksek mezun sayısı, ülkenin öğretmen yetiştirme ve eğitim sisteminin insan kaynağını yenileme ihtiyacını yansıtırken; mühendislik, bilgi ve iletişim teknolojileri ile sağlık alanlarındaki mezun profili, dijitalleşme, sanayi, teknoloji ve toplumsal hizmet kapasitesi bakımından stratejik önem taşımaktadır.

Uluslararası öğrenci profili, Kazakistan yükseköğretimindeki en dikkat çekici güncel değişim alanlarından biridir. 2024–2025 akademik yılında ülkede yaklaşık 31.500 yabancı öğrenci öğrenim görmektedir (Kazinform, 2025a; Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı, 2025). Bu bağlamda en önemli kırılma, kaynak ülkelerin yapısında yaşanmaktadır. 2024 yılında Asya ülkelerinden gelen öğrenci sayısı ilk kez BDT kökenli öğrenci sayısını geçmiş; bu süreçte Hindistan en büyük kaynak ülke konumuna yükselmiştir (Birbayeva, 2025). Bu eğilim 2025–2026 akademik yılında da sürmüş; yabancı öğrenci sayısı 35.075'e ulaşarak önceki yıla kıyasla %11 artış kaydetmiş ve öğrencilerin 88 farklı ülkeden geldiği görülmüştür (Kazinform, 2026).

Bu dönüşüm, Kazakistan'ın uluslararasılaşma stratejisinin geleneksel post-Sovyet coğrafyanın ötesine geçtiğini göstermesi bakımından önemlidir. Önceki dönemlerde

сапасының арқасында Оңтүстік Азия студенттері үшін тартымды бағытқа айналуда. Бұл елдің Орталық және Оңтүстік Азия арасында академиялық көпірге айналу әлеуетін арттырады. Сонымен қатар шетелдік студенттер санының өсуі тек сандық көрсеткіш емес, студенттерге арналған инфрақұрылым, мәдени бейімделу, тілдік қолдау және академиялық қызметтерді дамыту қажеттігін көрсетеді.

Жалпы алғанда, қазіргі деректер үш негізгі үрдісті көрсетеді. Біріншісі – жаппай қолжетімділік сақталған. Екіншісі – сапа мен институционалдық саралану күшейген. Үшіншісі – халықаралық студенттер құрылымы Азия бағытында өзгеруде. Бұл үрдістер Қазақстанның жоғары білім беру жүйесін аймақтық академиялық орталыққа айналдыру бағытын көрсетеді (Дүниежүзілік банк, 2023; Dzhaksybekov және т.б., 2025).

Осы тұрғыда Қазақстан жоғары білімінің қазіргі жағдайын қолжетімділік, сапа, академиялық әлеует және интернационалдандыру арасындағы тепе-теңдікпен сипаттауға болады. Студенттер санының өсуі, халықаралық студенттердің көбеюі және зерттеу университеттерінің дамуы жүйенің жаңа даму кезеңінде екенін көрсетеді. Алайда бұл дамудың тұрақты болуы сандық өсімді сапамен, ғылыми әлеуетпен және институционалдық қолдаумен үйлестіруге байланысты.

Özbekistan, Kazakistan'daki yabancı öğrenciler içinde en güçlü kaynak ülkelerden biri iken, son yıllarda bu profil belirgin biçimde değişmektedir. 2025–2026 akademik yılı itibarıyla Özbekistan kaynaklı öğrenci sayısının 4.136'ya gerilediği görülmekte; buna karşın Hindistan 9.959 öğrenciyle en çok öğrenci gönderen ülke konumuna yükselmiştir (Kazinform, 2025a; Birbayeva, 2025). Bu eğilim, söz konusu dönemde Özbekistan'ın kendi yükseköğretim kapasitesini genişlettiğine ve bu durumun yurt dışı öğrenci çıkışlarını azaltmış olabileceğine işaret etmektedir. Ancak Kazakistan açısından bu gelişme yalnızca bir kayıp olarak görülmemelidir. Aksine, Hindistan ve daha geniş Asya coğrafyasından gelen öğrencilerin artışı, Kazakistan'ın öğrenci çekme kapasitesinin yeni pazarlara doğru çeşitlendiğini göstermektedir.

Hindistan'ın en büyük kaynak ülke haline gelmesi özellikle sağlık ve tıp eğitimi bağlamında değerlendirilmelidir. Kazakistan, görece erişilebilir eğitim maliyetleri, bölgesel konumu, sağlık alanındaki programları ve artan uluslararasılaşma kapasitesi sayesinde Güney Asya öğrencileri için dikkat çekici bir yükseköğretim destinasyonu haline gelmektedir. Bu yönelim, Kazakistan'ın Orta Asya ile Güney Asya arasında akademik bir bağlantı noktası oluşturma potansiyelini güçlendirmektedir. Bununla birlikte yabancı öğrenci sayısındaki artış, yalnızca nicelik-

Осыған байланысты 2024–2025 жылдарға қатысты деректер тек ағымдағы жағдайды сипаттайтын көрсеткіштер ғана емес, сонымен қатар Қазақстан жоғары білімінің неге жаңа реформалық кезеңге өткенін және бұл реформалардың қай бағытта дамып жатқанын түсіндіретін маңызды негіз болып табылады.

Дамудың жаңа кезені және күн тәртібіндегі стратегиялық реформалар (2022–2025)

Қазақстанның жоғары білім беру жүйесі 2022 жылдан кейін тек алдыңғы реформалардың жалғасы ретінде емес, неғұрлым кешенді және стратегиялық қайта бағдарлану кезеңіне өтті (Adilet, 2023). Бұл кезеңде жоғары білім беру білім беру саясатының қосалқы саласы ретінде емес, ғылым, технология, цифрлық трансформация, экономикалық даму және халықаралық позициялану стратегияларының тоғысқан нүктесі ретінде қарастырыла бастады (Adilet, 2023; Adilet, 2024). Бұл үрдіс жоғары білім беру саясатының басқару құрылымынан бастап цифрландыруға, ғылыми зерттеулерді қаржыландырудан халықаралық әріптестіктерге дейінгі кең ауқымда қатар жүріп жатқан трансформациялармен нығайтылуда (Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2024a, 2024b).

Бұл өзгерістердің институционалдық негізі 2022 жылы жоғары білім мен

sel başarı olarak görülmemelidir. Öğrenci deneyimi, barınma, dil desteği, akademik danışmanlık, kültürlerarası uyum, sağlık hizmetleri ve mezuniyet sonrası yönlendirme gibi alanların geliştirilmesi, uluslararasılaşmanın sürdürülebilirliği açısından da gelecek dönemde önem kazanacaktır (Birbayeva, 2025; Dzhaksybekov vd., 2025).

Güncel veriler birlikte değerlendirildiğinde, Kazakistan yükseköğretim sisteminde üç temel dinamik öne çıkmaktadır. Birincisi, sistem kitlesel erişim kapasitesini korumakta ve 670 bini aşan öğrenci sayısıyla geniş bir toplumsal tabana hitap etmektedir. İkincisi, kalite güvencesi, araştırma üniversiteleri ve kurumsal konsolidasyon aracılığıyla yükseköğretim kurumları arasında daha seçici ve görev temelli bir farklılaşma gelişmektedir. Üçüncüsü, yabancı öğrenci profilindeki Asya yönelimi, Kazakistan'ın uluslararasılaşma stratejisinin yeni bir coğrafi genişleme aşamasına geçtiğini göstermektedir. Bu üç dinamik, ülkenin yükseköğretim sistemini yalnızca büyüyen bir eğitim alanı olmaktan çıkararak bölgesel akademik merkez olma hedefiyle daha doğrudan ilişkili bir yapıya dönüştürmektedir. Nitekim bu yönelim yalnızca politika dilinde değil; Kazakistan'ın uluslararasılaşma stratejisini "eğitim merkezi" modeli üzerinden inceleyen akademik çalışmalarda ve bölgesel kalkınma raporlarında da belgelenmektedir (Dünya Bankası, 2023; Dzhaksybekov vd., 2025).

ғылым саясатының жеке министрлік деңгейінде қайта ұйымдастырылуымен күшейтілді. Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің құрылуы жоғары білім беру жүйесін ғылыми зерттеу, инновация және технологиялық саясатпен тікелей байланыстыруға мүмкіндік берді. Бұл, өз кезегінде, саясат қалыптастыру үдерісінде неғұрлым үйлестірілген әрі мақсатты тәсілдің қалыптасуына жол ашты (Adilet, 2022). Осы өзгеріс жоғары білімнің енді тек білім беру қызметін атқаратын сала емес, ғылыми өндіріс пен технологиялық даму әлеуетінің орталығы ретінде қарастырылып отырғанын көрсетеді.

Бұл институционалдық қайта құру 2023–2029 жылдарға арналған жоғары білім мен ғылымды дамыту тұжырымдамасы арқылы нақты стратегиялық мазмұнға ие болды. Аталған құжат жоғары білім беру жүйесін тек қолжетімділік пен сапа тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар цифрландыру, ғылыми әлеует, ғылыми инфрақұрылым, университет–өнеркәсіп байланыстары және шетелдік студенттерді тарту сияқты бағыттармен кешенді түрде қарастырады (Adilet, 2023). Бұл жоғары білімнің ұлттық даму саясатының өзегіне айналғанын және ұзақ мерзімді жоспарлау құралдары арқылы жүйелі түрде дамытылып жатқанын көрсетеді.

Цифрландыру осы жаңа реформа-

Bu çerçevede Kazakistan'ın güncel yükseköğretim görünümü, erişim, kalite, akademik kapasite ve uluslararasılaşma arasındaki denge arayışıyla tanımlanabilir. Öğrenci sayılarındaki artış, yabancı öğrenci profilindeki çeşitlenme, araştırma üniversitelerinin çoğalması ve akademik personel kapasitesi, sistemin önemli bir gelişim eşiğinde bulunduğunu göstermektedir. Ancak bu gelişimin kalıcı etki üretmesi, niceliksel büyümenin kalite güvencesi, akademik insan kaynağı, araştırma altyapısı ve öğrenci destek mekanizmalarıyla birlikte yönetilmesine bağlıdır. Bu nedenle 2024–2025 verileri, yalnızca mevcut durumu gösteren istatistikler değil, Kazakistan yükseköğretiminin 2022 sonrası stratejik reform gündemine neden ihtiyaç duyduğunu ve bu gündemin hangi alanlarda yoğunlaştığını açıklayan temel göstergeler olarak değerlendirilmelidir.

Yeni gelişmeler ve stratejik reform gündemi, 2022–2025

Kazakistan yükseköğretim sistemi, 2022 sonrasında yalnızca önceki reformların devamı niteliğinde değil, daha bütüncül ve stratejik bir yeniden konumlanma sürecine girdi (Adilet, 2023). Bu dönemde yükseköğretim, eğitim politikalarının bir alt alanı olmaktan çıkarak bilim, teknoloji, dijital dönüşüm, ekonomik kalkınma ve uluslararası konumlanma stratejilerinin kesişiminde

лық күн тәртібінің ең көрнекті құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Қазақстанда «цифрлық университет» тұжырымдамасы тек техникалық инфрақұрылымды жаңарту ғана емес, білім беру мазмұнын, оқыту әдістерін және оқу тәжірибесін түбегейлі қайта қарастыруды қамтиды. Осы тұрғыда халықаралық онлайн білім беру платформаларын оқу бағдарламаларына енгізу маңызды қадам ретінде ерекшеленеді. Мысалы, Coursera платформасы бастапқыда 25 университетте енгізілсе, қысқа мерзімде 93 университетке дейін кеңейтілді; 853 пән оқу үдерісіне енгізіліп, оның 116-сы толыққанды пән ретінде танылды, ал 3244 пәннің 1631 түрлі бағытқа ішінара интеграциясы жүзеге асырылды. 46000-нан астам студенттің осы курстарға қатысуы және шамамен 73 000 сертификаттың алынуы цифрландырудың тек техникалық жаңалық емес, оқу үдерісін түбегейлі өзгертетін құрал екенін көрсетеді (Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2024а).

Цифрландыру саясаты жасанды интеллект саласындағы бастамалармен одан әрі тереңдетілуде. 2024–2029 жылдарға арналған Жасанды интеллектті дамыту тұжырымдамасы Қазақстанның жоғары білім беру жүйесін тек жасанды интеллект технологияларын қолданатын емес, сонымен қатар осы салада мамандар даярлайтын және ғылыми білім өндіретін орталыққа айналдыруды көздейді. Қазір-

yer alan bir sektör olarak ele alınmaktadır (Adilet, 2023; Adilet, 2024). Bu yönelim, yükseköğretim politikalarının yönetişim yapısından dijitalleşmeye, araştırma finansmanından uluslararası ortaklıklara kadar geniş bir alanda eş zamanlı dönüşümlerle desteklendiğini göstermektedir (Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı, 2024a, 2024b).

Kazakistan yükseköğretiminin yalnızca büyüyen bir öğrenci sistemi olmadığını; kalite, finansman, akademik kapasite, uluslararasılaşma ve devlet yönetişimi arasında denge kurmaya çalışan dinamik bir dönüşüm alanı olduğunu göstermektedir.

Bu dönüşümün kurumsal çerçevesi, 2022 yılında yükseköğretim ve bilim politikalarının ayrı bir bakanlık altında toplanmasıyla güçlendirilmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Yükseköğretim Bakanlığı'nın kurulması, yükseköğretim sisteminin araştırma, inovasyon ve bilim politikalarıyla daha doğrudan ilişkilendirilmesini sağlamış; bu da politika üretiminde daha odaklı ve koordineli bir yaklaşımın gelişmesine imkan vermektedir (Adilet, 2022). Bu değişiklik, yükseköğretimin artık yalnızca eğitim hizmeti sunan bir alan olarak değil, bilimsel üretim ve teknoloji geliştirme kapasitesinin merkezinde yer alan bir yapı olarak görüldüğünü göstermektedir.

Bu kurumsal yeniden yapılanma, 2023–

гі уақытта 17 университетте жасанды интеллектке қатысты 15 түрлі мамандану бағыты ашылған (Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2024b; Түрік-қазақ кәсіпкерлер қауымдастығы, 2024). Сонымен қатар 2024 жылдың желтоқсанында іске қосылған AI-Sana бағдарламасы 650000 студентті базалық жасанды интеллект дағдыларымен қамтамасыз етуді мақсат етеді (Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2024b).

Бұл үрдістер жоғары білім беру жүйесінде цифрландырудың тек оқыту құралы емес, жаңа білім салалары мен жаңа мамандықтарды қалыптастыратын трансформациялық факторға айналғанын көрсетеді. Бұл Қазақстанның цифрландыруды ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттіліктің негізгі элементі ретінде қарастыратынын білдіреді.

Ғылыми зерттеу және ғылым саясаты да 2022 жылдан кейінгі реформалардың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. 2024 жылы қабылданған «Ғылым және технологиялық саясат туралы» заң ғылыми зерттеулерді жоспарлау, қаржыландыру, басымдық беру және коммерцияландыру бағыттарын жүйелі түрде реттейтін жаңа құқықтық негіз қалыптастырды (Adilet, 2024). Бұл заң университеттердің тек білім беретін емес, сонымен қатар ғылыми өнім шығаратын және оны экономикалық құндылыққа айналдыратын институттар ретінде қалыптасуына ықпал етеді.

2029 Yükseköğretim ve Bilimin Geliştirilmesi Konsepti ile daha somut bir stratejik çerçeveye kavuşmaktadır. Söz konusu konsept, yükseköğretimi erişim, kalite ve uluslararasılaşma eksenlerinin ötesine taşıyarak dijitalleşme, araştırma kapasitesi, bilimsel altyapı, üniversite-sanayi iş birliği ve yabancı öğrenci çekme hedefleriyle bütünleştirmektedir (Adilet, 2023). Bu yaklaşım, yükseköğretimin ulusal kalkınma politikalarının merkezine yerleştirildiğini ve uzun vadeli planlama araçlarıyla desteklendiğini göstermektedir.

Dijitalleşme, bu yeni reform gündeminin en görünür bileşenlerinden biridir. Kazakistan'da "dijital üniversite" yaklaşımı, yalnızca teknik altyapının geliştirilmesi anlamına gelmemekte; öğretim süreçlerinin, içerik üretiminin ve öğrenme deneyiminin yeniden tasarlanmasını içermektedir. Bu kapsamda uluslararası çevrimiçi öğrenme platformlarının yükseköğretim sistemine entegrasyonu önemli bir adım olarak öne çıkmaktadır. Coursera platformunun üniversite müfredatlarına dahil edilmesi başlangıçta 25 üniversiteyle sınırlıyken kısa sürede 93 üniversiteye yayılmış; 853 dersin sisteme entegre edilmesiyle öğrencilerin küresel içeriklere erişimi genişletilmiştir. Bu derslerden 116'sı doğrudan ders yerine geçerken, 3.244 dersin 1.631 farklı disipline kısmi entegrasyonu sağlanmıştır. 46.000'den fazla öğrencinin bu derslere

Ғылыми зерттеулерді қаржыландыру көлемінің артуы да осы бағыттағы саясаттың маңызын көрсетеді. 2023–2025 жылдары ғылымға бөлінген жалпы бюджет 643 млрд теңгеге жетіп, бұл алдыңғы кезеңмен салыстырғанда шамамен 3,3 есе артқан. Осы кезеңде 1981 ғылыми жоба гранттық қаржыландыруға ие болып, 161 ғылыми-техникалық бағдарлама іске қосылды (Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2024c, 2024d; Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі, 2025). Бұл ғылыми зерттеулерді экономикалық инновациямен байланыстыруға бағытталған саясаттың күшейгенін көрсетеді.

Қазақстанның жоғары білім жүйесінің тек өсіп келе жатқан студенттік жүйе емес екенін, сапа, қаржыландыру, академиялық әлеует, интернационалдандыру және мемлекеттік басқару арасындағы тепе-теңдікті сақтауға ұмтылатын динамикалық трансформация кеңістігі екенін көрсетеді.

Ғылыми саясаттың маңызды бағыттарының бірі – коммерцияландыру механизмдерінің дамуы. Ғылыми нәтижелерді экономикалық айналымға енгізу мақсатында 62,1 млрд теңгеге дейін қаржыландыру көзделген. Бұл ретте технологиялық дайындық деңгейі (TRL) тұжырымдамасының енгізілуі ғылыми жобаларды тек академиялық нәтижелермен шектемей, нақты өндірістік және нарықтық қолдануға бағыттауды көздейді (Adilet, 2023; Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2024d).

katılması ve yaklaşık 73.000 sertifika elde edilmesi, dijitalleşmenin yalnızca teknik bir yenilik değil, öğrenme süreçlerini dönüştüren bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir (Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı, 2024a).

Dijitalleşme politikaları, yapay zeka alanındaki gelişmelerle daha ileri bir boyuta taşınmaktadır. 2024–2029 Yapay Zeka Geliştirme Konsepti, Kazakistan'ın yükseköğretim sistemini yalnızca yapay zeka teknolojilerini kullanan bir yapı haline getirmeyi değil, aynı zamanda bu alanda insan kaynağı yetiştiren ve bilgi üreten bir merkez haline getirmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede halihazırda 17 üniversitede 15 farklı yapay zeka uzmanlık alanı açılmıştır (Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı, 2024b; Türk Kazak İş İnsanları Birliği, 2024). Aralık 2024'te hayata geçirilen AI-Sana girişimi ise 650.000 öğrencinin temel yapay zeka becerileriyle donatılmasını amaçlayan devlet düzeyinde bir program olarak bu yapıyı tamamlamaktadır (Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı, 2024b).

Bu gelişmeler, yükseköğretimde dijitalleşmenin yalnızca öğretim süreçlerini destekleyen bir araç olarak değil, aynı zamanda yeni bilgi alanları, yeni meslekler ve yeni araştırma gündemleri üreten bir dönüşüm olarak ele alındığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Kazakistan'ın dijitalleşme politika-

Бұл университет–өнеркәсіп байланыстарын нығайту мен инновациялық экожүйені дамыту үшін маңызды.

Осы бағытта Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2023 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында және ғылымды дамытуға қатысты кейінгі тапсырмаларында 15 өңірлік университет базасында Академиялық және зерттеу үстемдігі орталықтарын құру бастамасы ғылыми әлеуетті шоғырландырып, стратегиялық бағыттар бойынша дамытуға мүмкіндік береді. Бұл орталықтар өңірлерде орналасқан университеттерде пәнаралық зерттеулерді дамытуға, халықаралық ғылыми желілерге қосылуға және ғылыми нәтижелердің сапасын арттыруға мүмкіндік берді (Adilet, 2023).

Халықаралықтандыру 2022–2025 жылдардағы реформаларда жаңа деңгейге көтерілді. Бұл кезеңде Қазақстан тек академиялық мобильдік арқылы ғана емес, шетелдік университеттердің филиалдарын ашу арқылы да халықаралық білім беру кеңістігіне интеграциялануда. Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ресми мәліметтеріне сәйкес, 2024–2025 жылдары елде 23 шетелдік университет филиалы немесе серіктестік жобасы іске қосылған (Omirgazy, 2024; Kazinform, 2025b). Сонымен қатар министрлік бұл бағыттағы жұмыстың жалғасатынын атап өтіп, жаңа филиалдардың ашылуын жоспарлаған.

larını eğitim sisteminin merkezine yerleştirdiğini ve bu alanı uzun vadeli rekabet gücünün önemli bir bileşeni olarak gördüğünü göstermektedir.

Araştırma ve bilim politikaları da 2022 sonrası reform gündeminin temel bileşenlerinden biridir. 2024 yılında kabul edilen Bilim ve Teknoloji Politikası Kanunu, bilimsel araştırmaların planlanması, finansmanı, önceliklendirilmesi ve ticarileştirilmesine yönelik daha sistematik bir çerçeve sunmaktadır (Adilet, 2024). Bu kanun, üniversitelerin yalnızca eğitim veren kurumlar değil, aynı zamanda bilgi üreten ve ekonomik değere dönüştüren aktörler olarak konumlandırılmasını desteklemektedir.

Araştırma finansmanındaki artış, Kazakistan'ın bilim ve yükseköğretim politikalarında stratejik önceliklerin güçlendiğini göstermektedir. 2023–2025 dönemi için bilimsel araştırmalara ayrılan toplam bütçenin 643 milyar tengeye ulaştığı ve bu miktarın 2020–2022 dönemine kıyasla yaklaşık 3.3 kat artış anlamına geldiği bildirilmektedir. Bilim ve Yükseköğretim Bakanlığı tarafından yürütülen yarışmalar sonucunda, hibe finansmanı kapsamında 1.981 proje ve program-hedefli finansman kapsamında bilimsel araştırmalar için 161 bilimsel-teknik program uygulanmaya alındı. Bu artış, bilimsel gelişmelerin ekonomik inovasyonla bütünleştirilmesini hedefleyen politika

Кейінгі деректер бойынша, «Қазақстанда 40 жетекші шетелдік университетпен стратегиялық серіктестік орнатылған, оның ішінде 33 филиалы қазіргі уақытта жұмыс істеп тұр» (BAQ.kz, 2025). Бұл тек студенттер санын арттыру емес, білім беру сапасы, зерттеу серіктестіктері және академиялық мәдениет алмасуы тұрғысынан да маңызды. Саясаттық талдаулар бұл сипаттағы серіктестіктердің негізгі әсері сандық әлеуеттің кеңеюінен гөрі, зерттеу ынтымақтастығы мен академиялық кадрларды дамыту арқылы жүзеге асатын білім трансфері механизмдерімен айқындалатынын көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстанның шетелдік университеттермен әріптестік орнатуда жаһандық деңгейде жетекші, халықаралық академиялық беделі жоғары жоғары оқу орындарына жүйелі түрде бағдарланып отырғаны байқалады (Tokbolat & Dolayev, 2026).

Бұл саясат Қазақстанның көпвекторлы академиялық дипломатиясымен үйлеседі. Ел Еуропалық жоғары білім беру кеңістігімен байланысын сақтай отырып, Азия, Таяу Шығыс, түркі әлемі және посткеңестік кеңістікпен де қатар жұмыс істеуде.

Жалпы алғанда, 2022–2025 жылдардағы реформалар Қазақстан жоғары білімінің жаңа кезеңге өткенін көрсетеді. Бұл кезеңде жоғары білім беру тек оқу процесі емес, ғылым, технология, инно-

yaklaşımının bir yansımasıdır (Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı, 2024c, 2024d; Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Yükseköğretim Bakanlığı, 2025).

Araştırma politikalarının önemli bir boyutu da ticarileştirme mekanizmalarının geliştirilmesidir. Üniversitelerde üretilen bilginin ekonomik değere dönüştürülmesini teşvik eden yarışmalar ve destek programları kapsamında 62.1 milyar tengeye ulaşması hedeflenen bir finansman çerçevesi öngörülmüştür. Bu çerçevede teknoloji hazırlık seviyesi (Technology Readiness Level – TRL) yaklaşımının benimsenmesi, araştırma projelerinin yalnızca akademik çıktılarla sınırlı kalmayıp uygulamaya ve piyasaya aktarılmasını hedefleyen bir politika anlayışının geliştiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, üniversite-sanayi iş birliğinin güçlendirilmesi ve inovasyon ekosisteminin genişletilmesi açısından önem taşımaktadır (Adilet, 2023; Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı, 2024d).

Bu doğrultuda, Қасым-Жомарт Тоқаев'ın 2023 yılı Kazakistan Halkına Hitabı'nda ve bilimin geliştirilmesine ilişkin sonraki talimatlarında, 15 bölgesel üniversite temelinde Akademik ve Araştırma Mükemmeliyet Merkezlerinin kurulması girişimi, bilimsel potansiyelin yoğunlaştırılmasına ve stratejik alanlarda geliştirilmesine imkân sağlamaktadır. Bu merkezler,

вация және халықаралық позициялану стратегияларының негізгі элементіне айналды. Бұл Қазақстанның жоғары білімді аймақтық деңгейден жаһандық академиялық хабқа айналу стратегиясының бір бөлігі болып табылады.

Тұрақтылық тұрғысынан алғанда, бұл реформалардың табысты болуы әртүрлі саясат бағыттарының өзара үйлесімділігіне байланысты болады. Цифрландыру, жасанды интеллект, ғылыми қаржыландыру және халықаралықтандыру саясаттарының бір-бірін толықтыруы, академиялық кадрлардың осы өзгерістерге бейімделуі және университет–өнеркәсіп байланыстарының нақты нәтижелер беруі болашақта шешуші рөл атқарады. Осы тұрғыда 2022–2025 жылдардағы реформалар тек қазіргі өзгерістерді ғана емес, Қазақстан жоғары білімінің ұзақ мерзімді даму бағытын түсінудің негізгі кілті болып табылады.

Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті: институционалдық үлгі

Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінде 2022 жылдан кейінгі трансформацияның институционалдық деңгейде қалай жүзеге асып жатқанын көрсету тұрғысынан Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті маңызды мысал болып табылады. Бұл университет тек жоғары

bölgelerde yer alan üniversitelerde disiplinlerarası araştırmaların geliştirilmesine, uluslararası bilimsel ağlara entegrasyona ve bilimsel çıktıların kalitesinin artırılmasına katkı sağlamıştır (Adilet, 2023).

Uluslararasılaşma, 2022–2025 yılları arasındaki reformlarda yeni bir seviyeye yükselmiştir. Bu dönemde Kazakistan, yalnızca akademik hareketlilik yoluyla değil, aynı zamanda yabancı üniversitelerin şubelerini açarak da uluslararası yükseköğretim alanına entegre olmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Yükseköğretim Bakanlığı'nın resmi verilerine göre, 2024–2025 yıllarında ülkede 23 yabancı üniversite şubesi veya ortaklık projesi faaliyete geçirilmiştir (Omirgazy, 2024; Kazinform, 2025b). Bununla birlikte Bakanlık, bu alandaki çalışmaların devam edeceğini vurgulayarak yeni şubelerin açılmasını planlamıştır. Daha güncel verilere göre ise "Kazakistan'da 40 önde gelen yabancı üniversite ile stratejik ortaklık kurulmuş olup, bunların 33 şubesi hâlihazırda faaliyet göstermektedir" (BAQ.kz, 2025). Bu gelişme önem taşımaktadır; çünkü yabancı üniversite ortaklıkları yalnızca öğrenci sayısını artıran bir araç değil, aynı zamanda müfredat, kalite standartları, araştırma iş birlikleri ve akademik kültür açısından bilgi ve deneyim transferi sağlayan mekanizmalar olarak işlev görmektedir. Politika analizleri, bu tür ortaklıkların en önemli katkısının niceliksel kapasite artışından

білім беру ұйымы ғана емес, сонымен қатар Қазақстан мен Түркия арасындағы үкіметаралық ынтымақтастықтың нәтижесінде құрылған, академиялық, мәдени және өңірлік маңызы бар көпқырлы институт ретінде қызмет атқарады. Осы тұрғыдан алғанда, университет Қазақстанның жоғары білім беру саясаты мен түркі әлеміндегі академиялық ынтымақтастықтың тоғысқан нүктесінде орналасқан бірегей институционалдық құрылым ретінде бағалануы мүмкін.

Университеттің құрылуы Қазақстан тәуелсіздігінің алғашқы кезеңінде халықаралық академиялық ынтымақтастыққа берілген басымдықтың айқын көрінісі болып табылады. Қазақстан мен Түркияның бірлескен бастамасы ретінде құрылған бұл оқу орны екі ел арасындағы білім беру байланыстарын нығайтумен қатар, түркі әлемі кеңістігінде ортақ академиялық және мәдени алаң қалыптастыруды мақсат етеді. Осы контексте университеттің Түркістан қаласында орналасуы тек географиялық таңдау емес, тарихи-мәдени мәнге ие стратегиялық шешім болып табылады. Түркістанның түркі әлемі үшін символдық маңызы университеттің академиялық қызметіне ерекше мәдени тереңдік беріп, оны өңірлік тартылыс орталығына айналдырады. Бұл тұжырым Қазақстан–Түркия қатынастарын зерттеген еңбектерде де көрініс табады: зерттеулер университеттің тек білім беру мекемесі ғана емес, 100

dan ziyade araştırma iş birlikleri ve akademik personel gelişimi aracılığıyla sağlanan bilgi transferi olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Kazakistan'ın yabancı üniversite ortaklıklarında küresel ölçekte önde gelen ve uluslararası itibara sahip kurumlara yöneldiği görülmektedir (Tokbolat & Dolayev, 2026).

Bu uluslararası eğitim politikaları, Kazakistan'ın çok vektörlü akademik diplomasi yaklaşımıyla uyum içindedir. Ülke, Avrupa Yükseköğretim Alanı ile uyumunu sürdürürken, aynı zamanda Asya, Orta Doğu, Türk dünyası ve post-Sovyet coğrafya ile akademik ilişkilerini çeşitlendirmektedir. Bu durum, Kazakistan'ın tek yönlü bir uluslararasılaşma stratejisinden ziyade farklı coğrafyalarla eş zamanlı ilişkiler kuran esnek bir model benimsediğini göstermektedir.

Jeopolitik gelişmeler uluslararasılaşma dinamiklerini dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Bu bağlamda Kazakistan, artan uluslararası öğrenci sayısı ve gelişen yükseköğretim kapasitesiyle bölgesel bir eğitim merkezi olarak öne çıkmaktadır. Nitekim 2024–2025 akademik yılında ülkedeki uluslararası öğrenci sayısı 31.500'e ulaşmış ve uluslararası öğrenci profilinde coğrafi çeşitlenmenin arttığı gözlemlenmiştir (Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı, 2025). Bununla birlikte, bu gelişmenin tek başına belirleyici bir faktör olarak değerlendirilmeмыңнан астам түлектерін ескере отырып, жұмсақ күш пен ортақ түркілік біре-гейліктің нақты көрінісі ретінде стратегиялық интеграциялық құрал қызметін атқаратынын көрсетеді (Türkoğlu, 2005; Bazarbayev және т.б., 2025).

Соңғы жылдары университеттің даму динамикасы Қазақстан жоғары білім беру жүйесіндегі негізгі саясат бағыттарының институционалдық деңгейде қалай іске асырылып жатқанын айқын көрсетеді. Әсіресе 2021–2025 жылдар аралығында университеттің академиялық әлеуеті, ғылыми инфрақұрылымы және халықаралық беделі айтарлықтай артты. Осы кезеңде шамамен 800 оқытушы Coursera, жетекші отандық және түрік университеттері базасында кәсіби даму бағдарламаларынан өтті. Бұл университеттің адами капиталды дамытуға жүйелі түрде көңіл бөлетінін көрсетеді. Оқытушылардың кәсіби дамуына бағытталған бұл инвестициялар білім беру сапасын арттырумен қатар, ғылыми зерттеулер мен халықаралық ынтымақтастықтың нығаюына да ықпал етеді.

Студенттердің жетістіктері де институционалдық трансформацияның маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Университет студенттерінің ұлттық және халықаралық деңгейдегі жарыстардағы жетістіктер санының 27-ден 135-ке дейін өсуі білім беру сапасының және академиялық қолдау жүйесінің жақсарғанын

mesi gerekir. Kazakistan'ın yükseköğretimdeki çekiciliği, daha çok Bologna süreciyle uyum, kalite güvencesi mekanizmaları, yabancı üniversite ortaklıkları, dijitalleşme politikaları ve program çeşitliliği gibi yapısal unsurlarla ilişkilidir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, 2022–2025 dönemi reformları Kazakistan yükseköğretiminin yeni bir aşamaya geçtiğini göstermektedir. Bu aşamada yükseköğretim, yalnızca öğrenci sayısı ve kurum kapasitesiyle ölçülen bir alan olmaktan çıkmakta; bilim, teknoloji, dijitalleşme, araştırma, inovasyon ve uluslararası konumlanma hedefleriyle birlikte ele alınmaktadır. Bu yönelim, Kazakistan'ın yükseköğretimi bölgesel bir eğitim hizmeti sunan sistem olmaktan çıkararak Avrasya ölçeğinde bir akademik merkez haline getirme stratejisinin önemli bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Sürdürülebilirlik açısından bu reform gündeminin başarısı, farklı politika alanları arasındaki uyumun ne ölçüde sağlanabildiğine bağlı olacaktır. Dijitalleşme, yapay zeka, araştırma finansmanı ve uluslararasılaşma politikalarının birbirini desteklemesi; akademik personel kapasitesinin bu dönüşüme uyum sağlayabilmesi ve üniversite-sanayi iş birliklerinin kalıcı sonuçlar üretmesi, gelecek dönemde belirleyici olacaktır. Bu nedenle 2022–2025 reformları, yalnızca mevcut gelişmeleri değil, Kazakistan yükse-

көрсетеді. Сонымен қатар студенттік стартап жобалардың саны мен қаржыландыру көлемі артты, бірқатар жобалар халықаралық акселерациялық бағдарламаларға қабылданды. Шетелдік студенттер санының өсуі университеттің көптілді халықаралық академиялық ортасын нығайтты. Білім беру үдерісі толық цифрландырылып, академиялық процестерді оңтайландыратын жаңа жүйелер енгізілді. Бұл көрсеткіштер тек студенттердің жеке жетістіктерін ғана емес, университеттің жалпы академиялық экожүйесінің дамуын көрсетеді.

Ғылыми-зерттеу әлеуетінің артуы университеттің соңғы кезеңдегі ең маңызды жетістіктерінің бірі болып табылады. 2021–2025 жылдар аралығында ғылыми жобалар мен зерттеулерге бөлінген қаржы көлемі 395 млн теңгеден 9,5 млрд теңгеден асатын деңгейге жетті. Бұл өсім тек қаржылық көрсеткіш емес, университеттің ғылыми қызметті стратегиялық және жүйелі түрде дамытуға көшкенін білдіреді. Ғылыми жобалардың әртараптануы, сыртқы қаржыландырудың артуы және халықаралық ғылыми серіктестіктердің кеңеюі университеттің ғылыми өнімділігін күшейтті.

Ғылыми инфрақұрылымның дамуы да осы үрдісті қолдайды. Ғылыми зертханалар саны 1-ден 8-ге дейін артты. Жасанды интеллект орталығы, STEM зертханасы, биомедициналық зерттеу орталығы және

köğretiminin orta ve uzun vadeli yönelimlerini anlamak açısından da kritik bir referans noktası sunmaktadır.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi: Kurumsal örnek

Kazakistan yükseköğretim sisteminde 2022 sonrası dönüşümün kurumsal düzeyde nasıl somutlaştığını göstermesi açısından Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi somut bir örnek sunmaktadır. Üniversite, yalnızca bir yükseköğretim kurumu olarak değil, aynı zamanda Türkiye ve Kazakistan arasında kurulan hükümetler arası iş birliğinin neticesi olarak, akademik, kültürel ve bölgesel anlamda çok katmanlı bir işlev üstlenmektedir. Bu yönüyle Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan'ın yükseköğretim politikaları ile Türk dünyası akademik iş birliği arasındaki kesişim noktasında konumlanan özgün bir kurumsal yapı olarak değerlendirilebilir.

Üniversitenin kuruluşu, Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası dönemde uluslararası akademik iş birliklerine verdiği önemin erken bir göstergesidir. Türkiye ile ortaklaşa kurulan bu yapı, yalnızca iki ülke arasındaki eğitim iş birliğini güçlendirmeyi değil, aynı zamanda Türk dünyası içinde ortak akademik ve kültürel bir alan oluşturmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda üniversitenin Türkistan'da konumlanması, yalnızca coğrafi

нанотехнология зертханасы сияқты жаңа құрылымдардың ашылуы университеттің жаңа ғылыми бағыттарға белсенді түрде инвестиция жасап жатқанын көрсетеді. Сонымен қатар Erasmus+, GreenCA және ДДҰ (WHO) жобалары жүзеге асырылып, 2023–2025 жылдары университет клиникасында өңірде бұрын жүргізілмеген бірқатар күрделі операциялар жасалды. Оқытушылардың Q1–Q2 санатындағы халықаралық журналдардағы жарияланымдары бірнеше есеге артты. Бұл көрсеткіштер Қазақстандағы жоғары білім реформаларының негізгі бағыттары – цифрландыру, ғылыми зерттеу және инновация – университет деңгейінде нақты іске асырылып жатқанын дәлелдейді.

Институционалдық құрылымдағы өзгерістер академиялық бағыттарға да әсер етті. Университеттің Өкілетті кеңес шешімімен Өнер, медиа және дизайн факультеті ашылды, тарихи маңызы бар Заң факультеті қайта құрылды, ал 2022 жылы халықаралық стандарттарға сай Теология факультеті құрылды. Бұл қадамдар университеттің пәнаралық мүмкіндіктерін кеңейтіп, өңірлік деңгейде бәсекеге қабілетті кадр даярлау әлеуетін арттырды.

Халықаралықтандыру университеттің институционалдық болмысының негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Университет тек студент алмасу бағдарламалары арқылы ғана емес, сонымен қатар түркі әлеміне бағытталған академиялық желілер мен халықаралық жобалар

bir tercih değil, tarihsel ve kültürel anlamı olan bir stratejik karardır. Türkistan'ın Türk dünyası açısından taşıdığı sembolik değer, üniversitenin akademik faaliyetlerine kültürel bir derinlik kazandırmakta ve onu bölgesel bir çekim merkezi haline getirmektedir. Bu boyut, Türkiye–Kazakistan ilişkilerini inceleyen çalışmalarda da teyit edilmektedir: söz konusu araştırmalar, Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin yalnızca bir eğitim kurumu değil, 100 bini aşan mezun sayısını da dikkate aldığımızda yumuşak güç ve ortak Türk kimliğinin somutlaştığı stratejik bir entegrasyon aracı olarak konumlandığını ortaya koymaktadır (Türkoğlu, 2005; Bazarbayev vd., 2025).

Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin son yıllardaki gelişimi, Kazakistan yükseköğretim sisteminde öne çıkan temel politika başlıklarının kurumsal düzeyde nasıl hayata geçirildiğini göstermektedir. Özellikle 2021–2025 döneminde üniversitenin akademik kapasitesi, araştırma altyapısı ve uluslararası görünürlüğü belirgin biçimde artmıştır. Bu süreçte yaklaşık 800 akademik personelin Coursera, ve önde gelen yerel ve Türk üniversiteleri kapsamında çeşitli eğitim ve mesleki gelişim programlarından geçirilmesi, üniversitenin insan kaynağı kapasitesini güçlendirme yönünde sistematik bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Akademik personelin sürekli gelişimine yönelik bu yatırımlar, yalnızca öğretim kalitesini ar-

арқылы да кең ауқымды ынтымақтастық орнатқан. Түркі университеттер одағы, Orhun алмасу бағдарламасы және басқа да платформалар университеттің түркі әлеміндегі белсенді академиялық актор ретіндегі рөлін күшейтеді. Сонымен қатар Erasmus+ бағдарламалары, халықаралық ғылыми жобалар және жаһандық ұйымдармен серіктестіктер университеттің әлемдік академиялық жүйемен интеграциясын қамтамасыз етеді.

Осы бағытта Қазақстан Республикасы Конституциялық соты, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясы, Түркі мәдениеті және мұрасы қоры, Түркі мемлекеттері ұйымы құрылымдары, Түрік ынтымақтастық және үйлестіру агенттігі (TİKA), сондай-ақ 15-тен астам әлемдік жетекші ғылыми орталықтармен маңызды келісімдер жасалды. Түркиядағы оқытушылардың біліктілігін арттыру бағдарламалары жүйелі форматқа көшіп, жыл сайын көптеген оқытушылар түрік университеттерінде тағылымдамадан өтуде. «Yesevi қысқы мектебі», «Yesevi жазғы мектебі» сияқты жобалар тұрақты халықаралық академиялық платформаларға айналды. Соңғы үш жылда университетке келген халықаралық делегациялар саны 40-тан асып, Оксфорд және Гарвард университеттерімен ғылыми ынтымақтастық бағытында жұмыс топтары құрылды. 2024 жылы басталған Гарвард университетімен серіктестік 2025 жылы нақты жобалар арқылы жүзеге асырылды.

tırmakla kalmayıp, aynı zamanda araştırma faaliyetlerinin ve uluslararası iş birliklerinin de daha güçlü bir zemine oturmasına katkı sağlamaktadır.

Öğrenci başarısı göstergeleri de bu kurumsal dönüşümün önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Üniversite öğrencilerinin ulusal ve uluslararası düzeyde derece alarak elde ettiği başarıların 27'den 135'e yükselmesi, eğitim kalitesinin ve akademik yönlendirme mekanizmalarının güçlendiğini göstermektedir. Bu artışa paralel olarak öğrenci girişimleri ve start-up projelerinin sayısı ve finansmanı arttı, bazı projeler uluslararası hızlandırma programlarına kabul edildi; yabancı öğrenci sayısındaki artışla birlikte üniversitenin çok dilli uluslararası akademik ortamı güçlendi; eğitim süreci tamamen dijitalleştirilmiş ve akademik işlemleri optimize eden yeni sistemler uygulanmaya başlandı. Bu artış, yalnızca bireysel öğrenci performansının değil, aynı zamanda kurumsal akademik ekosistemin geliştiğine işaret etmektedir. Bu tür göstergeler, yükseköğretimde kaliteyi yalnızca müfredat ve öğretim süreçleri üzerinden değil, öğrencilerin çıktıları ve başarıları üzerinden de değerlendirme gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Araştırma kapasitesindeki gelişim, Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin son dönemdeki en dikkat çekici dönüşüm alanlarından bi-

Бұл халықаралықтандыру моделі Қазақстанның көпвекторлы білім беру саясатына толық сәйкес келеді. Университет бір мезгілде Түркия және түркі әлемімен байланысын сақтай отырып, Еуропа және басқа да халықаралық академиялық орталықтармен әріптестікті дамытуда. Бұл оның түрлі аймақтар арасында көпір қызметін атқаратын икемді институт екенін көрсетеді.

Университеттің институционалдық дамуы халықаралық рейтингтердегі көрсеткіштерден де көрінеді. QS әлемдік университеттер рейтингісінде 761–770 аралығына енген университет бір жыл ішінде 80 позицияға жоғарылады. Academic Reputation, Employer Reputation, International Students және International Faculty көрсеткіштері бойынша айтарлықтай ілгерілеу байқалды. Сонымен қатар THE Impact Rankings және QS Sustainability Rankings көрсеткіштеріне ену университеттің тұрақты даму бағытындағы әлеуетін көрсетеді.

Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың жоғары білім беру саласындағы стратегиялық көзқарасы университет деңгейінде жүйелі түрде жүзеге асырылуда. «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасы университеттік басқару жүйесіне енгізіліп, жасанды интеллект бағытында жаңа зертханалар ашылды, AI Hub инфрақұрылымы қалыптасты, AISana жобасы іске асы-

ridir. 2021–2025 döneminde üniversitenin araştırma ve proje bütçesinin 395 milyon tengeden 9,5 milyar tengeyi aşan bir seviyeye ulaşması, kurumsal araştırma kapasitesinin önemli ölçüde güçlendiğini göstermektedir. Bu artış, yalnızca finansal bir büyüklük değil, aynı zamanda üniversitenin araştırma faaliyetlerini daha stratejik, daha planlı ve daha sonuç odaklı bir şekilde yürütmeye başladığını göstermektedir. Araştırma projelerinin çeşitlenmesi, dış kaynaklı fonların artması ve uluslararası iş birliklerinin genişlemesi, üniversitenin bilimsel üretim kapasitesini güçlendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Araştırma altyapısındaki gelişmeler de bu dönüşümü desteklemektedir. Akredite laboratuvar sayısının 1'den 8'e yükselmesi, üniversitenin bilimsel araştırma için gerekli teknik altyapıyı güçlendirdiğini göstermektedir. Yapay zeka Merkezi, STEM Laboratuvarı, Biyomedikal Araştırma Merkezi ve Nanoteknoloji Laboratuvarı gibi birimlerin kurulması, üniversitenin yalnızca mevcut alanlarda faaliyet gösteren bir kurum olmadığını; aynı zamanda yeni bilimsel ve teknolojik alanlara yatırım yapan bir yapı haline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu süreçte Erasmus+, GreenCA ve WHO projeleri başarıyla uygulanmış; 2023–2025 yılları arasında üniversite kliniğinde bölgede daha önce gerçekleştirilmemiş pek çok yeni cerrahi operasyon yapılmış ve üniversite bölgesel tıbbi araştырылуда. Turktime бастамасы «Түркі дәуірі» концепциясымен ұштасып, білім, ғылым және мәдениет салаларын қамтитын кешенді жобаға айналды. Сонымен қатар цифрлық трансформация, кадрлық саясат, тіл саясаты және академиялық еркіндік бағытындағы ұлттық реформалар университет деңгейінде белсенді түрде енгізілуде.

Жалпы алғанда, Қожа Ахмет Ясауи университеті Қазақстан жоғары білімінідегі үш негізгі үрдісті айқын көрсетеді:

біріншісі – академиялық әлеуетті күшейту;

екіншісі – ғылыми зерттеу мен инновацияны дамыту;

үшіншісі – халықаралық ынтымақтастықты кеңейту.

Бұл бағыттар Қазақстан жоғары білім жүйесінің жалпы даму логикасымен толық сәйкес келеді.

Осы тұрғыда университет нақты көшіруге болатын модель емес, керісінше әртүрлі саясат құралдарын институционалдық деңгейде тиімді үйлестірудің үлгісі ретінде қарастырылуы тиіс. Университет тәжірибесі ұлттық саясат пен халықаралық ынтымақтастықты бір жүйеде біріктіру мүмкін екенін көрсетеді. Сондықтан Қожа Ахмет Ясауи университеті Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінде маңызды стратегиялық рөл атқарады.

ma merkezi haline gelmiş; öğretim elemanlarının uluslararası Q1–Q2 dergilerindeki yayın sayısı birkaç kat artmıştır. Bu gelişme önem taşımaktadır; çünkü Kazakistan'ın yükseköğretim reformlarında öne çıkan dijitalleşme, yapay zeka ve araştırma kapasitesi gibi alanlar, üniversite düzeyinde somut altyapılar ve araştırma merkezleri aracılığıyla hayata geçirilmektedir. Kurumsal yapıdaki bu yenilenme akademik birimlere de yansıdı: Üniversitemizin Mütevelli Heyet Başkanlığı kararıyla Sanat, Medya ve Tasarım Fakültesi açıldı; tarihi öneme sahip Hukuk Fakültesi yeniden yapılandırıldı ve 2022 yılında ise uluslararası standartlarda ilahiyat eğitimi sunan İlahiyat Fakültesi kuruldu. Bu adımlar, üniversitenin disiplinler arası kapsam ile bölgesel nitelikli insan kaynağı yetiştirme kapasitesini genişletmektedir.

Uluslararasılaşma, Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin kurumsal kimliğinin temel bileşenlerinden biridir. Üniversite, yalnızca öğrenci hareketliliği ve değişim programları aracılığıyla değil, aynı zamanda Türk dünyası merkezli akademik ağlar ve uluslararası projeler üzerinden de geniş bir iş birliği ağına sahiptir. Türk Üniversiteler Birliği, Orhun değişim programı ve diğer akademik platformlar aracılığıyla yürütülen faaliyetler, üniversitenin Türk dünyası içinde aktif bir akademik aktör olarak konumlandığını göstermektedir. Bunun yanı sıra Erasmus+ programları, uluslararası araştırma projeleri

Қорытынды және болашақ перспективасы

Бұл бөлімде қарастырылған деректер Қазақстанның жоғары білім беру жүйесі соңғы отыз бес жыл ішінде елеулі трансформациядан өткенін көрсетеді. Кеңестік кезеңнен мұраға қалған институционалдық негіз тәуелсіздік алғаннан кейін қайта құрылымдалып, 2010 жылы Болон үдерісіне қосылу арқылы халықаралық стандарттармен үйлесімі күшейтілді, ал 2022 жылдан бастап жоғары білім беру ғылым, цифрландыру және ғылыми зерттеулер саясатының тоғысқан жаңа стратегиялық кезеңіне өтті.

Қазіргі деректер жүйенің тек сандық тұрғыдан кеңеймегенін, сонымен қатар институционалдық саралану, ғылыми әлеуеттің артуы және халықаралық студенттік құрылымдағы өзгерістер арқылы сапалық тұрғыдан да қайта қалыптасып жатқанын көрсетеді. Әсіресе шетелдік студенттердің географиялық құрылымының Азия бағытына қарай өзгеруі, зерттеу университеттері санының артуы және халықаралық білім беру модельдерінің дамуы Қазақстанның жоғары білім беру жүйесін өңірлік академиялық хабқа айналдыру стратегиясының нақты көрінісі болып табылады.

2022–2025 жылдардағы реформалар бұл трансформацияның бағытын айқын көрсетеді. Цифрландыру, жасанды интеллект, ғылыми зерттеулерді қаржыландыру, ғылыми нәтижелерді

ve küresel kuruluşlarla geliştirilen iş birlikleri, üniversitenin uluslararası akademik sistemle entegrasyonunu güçlendirmektedir.

Bu çerçevede K.C. Anayasa Mahkemesi Başkanlığı, Kazakistan Ulusal Bilimler Akademisi, Türk Kültürü ve Mirası Vakfı, Türk Devletleri Teşkilatı yapıları, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) ve yaklaşık 15 seçkin Türk üniversitesiyle önemli protokoller imzalandı; Türkiye'de öğretim elemanlarının mesleki gelişim programları kalıcı bir formata kavuştu ve her yıl çok sayıda öğretim üyesi Ankara ve İstanbul'daki üniversitelerde eğitim almaktadır; "Yesevi Kış Okulu", "Yesevi Yaz Okulu" ve Türk Dünyası odaklı akademik programlar düzenli uluslararası projeler haline gelmektedir. Nitekim son üç yılda üniversiteyi ziyaret eden uluslararası üst düzey heyetlerin sayısı 40'ı aşmış; Oxford ve Harvard üniversiteleriyle bilimsel iş birliği ve akademik değişim alanında ortak çalışma grupları oluşturulmuştur. Bu doğrultuda 2024 yılında Harvard Üniversitesi ile başlatılan iş birliği süreci 2025 yılında ortak bir proje ile somutlaştırılmıştır.

Bu uluslararasılaşma yapısı, Kazakistan'ın genel yükseköğretim politikasındaki çok vektörlü yaklaşım ile uyum içindedir. Ahmet Yesevi Üniversitesi, bir yandan Türkiye ve Türk dünyası ile güçlü bağlarını sürdürürken, diğer yandan Avrupa ve diğer

коммерцияландыру және халықаралық академиялық әріптестіктер жоғары білім беру жүйесінің болашақтағы негізгі даму бағыттарын айқындайтын басты факторлар ретінде қалыптасуда. Бұл үрдістер Қазақстанның жоғары білімді тек білім беру саласы ретінде емес, экономикалық даму, технологиялық прогресс және халықаралық позициялану тұрғысынан стратегиялық құрал ретінде қарастырып отырғанын көрсетеді.

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің тәжірибесі бұл жалпы трансформацияның институционалдық деңгейде қалай жүзеге асырылатынын нақты көрсетеді. Университеттің академиялық әлеуетті күшейту, ғылыми инфрақұрылымды дамыту және халықаралық ынтымақтастықты кеңейту бағытындағы жетістіктері жоғары білім беру саясатының нақты нәтижелерге жеткізе алатынын дәлелдейді. Осы тұрғыдан алғанда, университет Қазақстан жоғары білім жүйесінің даму бағытын түсіндіретін маңызды эмпирикалық мысал ретінде қарастырылады.

Алдағы кезеңде Қазақстан жоғары білімінің табысты дамуы бірнеше негізгі факторға тәуелді болады. Ең алдымен, жоғары білімге қолжетімділікті кеңейту сапаны қамтамасыз ету механизмдерімен үйлестірілуі тиіс. Сонымен қатар цифрландыру үдерістері педагогикалық мүмкіндіктермен және академи-

uluslararası akademik ağlarla ilişkilerini geliştirmektedir. Bu durum, üniversitenin yalnızca belirli bir coğrafyaya odaklanan bir yapı değil, farklı akademik alanlar ve bölgeler arasında köprü kurabilen esnek bir kurum olduğunu göstermektedir.

Bu kurumsal dönüşümün uluslararası akademik göstergeler açısından somut karşılığı, üniversitenin küresel sıralamalarındaki yükselişinde görülmektedir. QS Dünya Üniversiteleri Sıralaması'nda 761–770 bandına ulaşan üniversite, yalnızca son bir yılda 80 basamak ilerleme kaydetti ve Academic Reputation, Employer Reputation, International Students ve International Faculty gibi göstergelerde belirgin iyileşme sağlandı. THE Impact Rankings göstergelerinde de istikrarlı bir artış kaydedilirken, üniversite ilk kez QS Sürdürülebilirlik Sıralaması'na girerek kurumsal sürdürülebilirlik alanındaki kapasitesini uluslararası düzeyde teyit ettirdi.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Comart Tokayev'in yükseköğretim vizyonu, üniversite bünyesinde sistematik ve bütüncül bir şekilde hayata geçirilmektedir. "Halkın Sesine Kulak Veren Devlet" anlayışı kurumsal düzeyde üniversite modeline uyarlanırken, yapay zeka alanında yeni laboratuvarlar kuruldu, AI Hub altyapısı geliştirilmiş ve AISana projesinde somut sonuçlar elde edilmektedir. Turktime girişi-

ялық дайындықпен қатар жүруі қажет. Ғылыми зерттеу мақсаттары тұрақты қаржыландыру жүйесімен және сапалы академиялық кадрлармен қамтамасыз етілуі тиіс. Ал халықаралықтандыру тек студенттік мобильдікпен шектелмей, институционалдық деңгейдегі серіктестіктермен нығайтылуы қажет.

Осы тұрғыда университеттердің институционалдық әлеуетін күшейту, академиялық кадрлардың кәсіби дамуын қамтамасыз ету және халықаралық ғылыми байланыстарды тереңдету алдағы кезеңнің басты басымдықтары болып қала береді.

Қорытындылай келе, Қазақстанның жоғары білім беру жүйесі тарихи мұраны трансформациялау, жаңа саясат құралдарын енгізу және халықаралық академиялық кеңістікпен байланыстарды нығайту арқылы қарқынды даму үстінде. Бұл үдеріс тек ұлттық деңгейде ғана емес, сонымен қатар Орталық Азия және кең ауқымды Еуразия кеңістігінде жаңа академиялық хабтың қалыптасуының алғышарты ретінде қарастырылуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі:

Adilet. (2022). Қазақстан Республикасы мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы (Қазақстан Республикасы Президентінің No:917 Жарлығы).

mi, Türkistan'daki "Türk Çağı" vizyonuyla genişletilerek eğitim, kültür ve bilimi kapsayan çok boyutlu bir proje yapısına dönüştürüldü; TİKA iş birliğiyle uluslararası insani projeler gerçekleştirildi. Bunun yanı sıra dijital dönüşüm, insan kaynağı gelişimi, dil politikası ve akademik özgürlük alanlarındaki ulusal reformlar üniversite düzeyinde kapsamlı biçimde uygulanmaktadır.

Ahmet Yesevi Üniversitesi örneği, Kazakistan yükseköğretim sisteminde son yıllarda öne çıkan üç temel yönelimin kurumsal düzeyde nasıl somutlaştığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Birincisi, akademik kapasitenin güçlendirilmesi ve insan kaynağına yapılan yatırımın artırılmasıdır. İkincisi, araştırma ve inovasyon faaliyetlerinin genişletilmesi ve bu alanda kurumsal altyapının güçlendirilmesidir. Üçüncüsü ise uluslararasılaşmanın yalnızca öğrenci hareketliliği ile sınırlı kalmayıp çok boyutlu akademik iş birlikleriyle desteklenmesidir. Bu üç yönelim, Kazakistan yükseköğretim gelişim çizgisinin temel eksenleriyle doğrudan örtüşmektedir.

Bu bağlamda Ahmet Yesevi Üniversitesi, birebir kopyalanabilecek bir modelden çok, farklı politika araçlarının kurumsal düzeyde nasıl bir araya getirilebileceğini gösteren öğretici bir örnek olarak değerlendirilmelidir. Üniversitenin deneyimi, yükseköğretim kurumlarının ulusal politika düzenlemeleri

Әділет құқықтық ақпараттық жүйеci. https://adilet.zan.kz/eng/docs/U2200000917

Adilet. (2023). Қазақстан Республикасында жоғары білім мен ғылымды 2023–2029 жылдарға арналған дамыту тұжырымдамасы (Қазақстан Республикасы Үкіметінің No:248 қаулысы).Әділет құқықтық ақпараттық жүйеci. https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248

Adilet. (2024). Ғылым және технологиялық саясат туралы Қазақстан Республикасының Заңы (No:103-VIII). Әділет құқықтық ақпараттық жүйеci. https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z2400000103

Ahn, E. S., Dixon, J., & Chekmareva, L. (2018). Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесінің дамуы: 1920–2015 жылдар аралығындағы өтпелі кезең мен трансформация.

In J. Huisman, A. Smolentseva, & I. Froumin (Eds.), Посткеңестік елдердегі жоғары білім жүйелерінің 25 жылдық трансформациясы: реформа мен сабақтастық (199–227-бб.).

Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-52980-6_8

Anafinova, S. (2020). Жоғары білім беру саясатындағы рейтингтердің рөлі: Қазақстандағы мәжбүрлі және нормативтік изоморфизм. International Journal of Educational Development, 78, 102246. https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2020.102246

gündemi ile uluslararası iş birliği hedeflerini aynı çerçevede birleştirebileceğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Bu yönüyle Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan'ın yükseköğretim sisteminde hem ulusal hem de uluslararası düzeyde anlamlı bir rol üstlenmektedir.

Sonuç ve gelecek perspektifi

Bu bölümde ele alınan bulgular, Kazakistan yükseköğretim sisteminin son otuz beş yılda önemli bir dönüşüm sürecinden geçtiğini göstermektedir. Sovyet döneminden devralınan kurumsal altyapı, bağımsızlık sonrası yeniden yapılanma süreciyle yeniden düzenlenmiş; 2010 Bologna üyeliği ile uluslararası standartlarla uyum güçlendirilmiş; 2022 sonrasında ise yükseköğretim, bilim, dijitalleşme ve araştırma politikalarının kesişiminde yeni bir stratejik aşamaya geçilmektedir.

Güncel veriler, sistemin yalnızca niceliksel olarak büyümediğini, aynı zamanda kurumsal farklılaşma, araştırma kapasitesi ve uluslararası öğrenci profilindeki değişim üzerinden yeniden şekillendiğini göstermektedir. Özellikle yabancı öğrenci profilindeki Asya yönelimi, araştırma üniversitelerinin artışı ve uluslararası eğitim modellerinin gelişmesi, Kazakistan'ın yükseköğretimi bölgesel bir merkez haline getirme stratejisinin somut göstergeleri olarak değerlendirilebilir.

BAQ.kz. (2025). Қазақстанда 33 шетелдік университет филиалы ашылды. https://baq.kz

Bazarbayev, K., Akdeniz, E., Amirbek, A., Abzhalov, S., & Anuarbekuly, A. (2025). Қазақстан–Түркия интеграциясындағы жұмсақ күш және этникалық бірегейлік факторлары. Mekan ve Kültür, 13(1), 127–145. https://www.spaceandculture.in/index.php/spaceandculture/article/view/1765

Beylur, S., Zhanaltay, Z., & Nadirova, G. (2024). Қазақстандағы жоғары білімнің эволюциясы мен әлеуетін талдау. Eurasian Research Institute / ECO Educational Institute.

Birbayeva, A. (2025, 3 желтоқсан). Қазақстан 35 000-нан астам шетелдік студентті қабылдап, білім беру мәртебесін нығайтуда. The Astana Times. https://astanatimes.com/2025/12/kazakhstan-hosts-35000-foreign-students

Болашақ халықаралық бағдарламалар орталығы. (2025). «Болашақ» халықаралық стипендиялық бағдарламасы: негізгі көрсеткіштер. https://bolashak.gov.kz

Дүниежүзілік банк. (2023). Орталық Азиядағы жоғары білім: сапаға қол жеткізу жолдары және саясат ұсыныстары. https://documents1.worldbank.org/curated/en/099101023140578441/pdf/P1790811f2f765ea101abf0100a90db82451.pdf

2022–2025 reform gündemi ise bu dönüşümün yönünü daha net hale getirmektedir. Dijitalleşme, yapay zeka, araştırma finansmanı, ticarileştirme mekanizmaları ve uluslararası akademik ortaklıklar, yükseköğretimin gelecekteki gelişim alanlarını belirleyen temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu gelişmeler, Kazakistan'ın yükseköğretimi yalnızca eğitim alanı olarak değil, ekonomik kalkınma, teknolojik ilerleme ve uluslararası konumlanma açısından stratejik bir araç olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Ahmet Yesevi Üniversitesi örneği, bu genel dönüşümün kurumsal düzeyde nasıl hayata geçirilebileceğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Üniversitenin akademik kapasite, araştırma altyapısı ve uluslararasılaşma alanlarında kaydettiği ilerleme, yükseköğretim politikalarının somut sonuçlar üretebildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda üniversite, Kazakistan yükseköğretim sisteminin gelişim yönünü anlamak için öğretici bir örnek sunmaktadır.

Gelecek dönemde Kazakistan yükseköğretiminin başarısı, erişim genişlemesini kalite güvencesiyle, dijitalleşmeyi pedagojik kapasiteyle, araştırma hedeflerini sürdürülebilir finansmanla ve uluslararasılaşmayı kurumsal altyapıyla ne ölçüde bütünleştirebildiğine bağlı olacaktır. Bu süreçte üniversitelerin kurumsal kapasitesinin güç-

Dzhaksybekov, N., Yessenova, G., & Seitkali, D. (2025). Қазақстан білім беру орталығы ретінде: жоғары білімнің интернационалдануын стратегиялық басқару. Central Asian Economic Review, 7(1), 34–52. https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-141-156

Білім сапасын қамтамасыз ету тәуелсіз агенттігі. (2008). IQAA туралы. https://iqaa.kz/en/about

Fonseca, L., & Nieth, L. (2021). Аймақтық даму стратегияларындағы университеттердің рөлі: акторлар мен саясат кезеңдері арасындағы салыстырмалы талдау. Urban Studies, 58(11), 2250–2267. https://doi.org/10.1177/0969776421999743

ҚазАқпарат. (2025a, 1 желтоқсан). Қазақстандағы шетелдік студенттер саны 35 000-нан асты. https://qazinform.com/news/number-of-international-students-in-kazakhstan-exceeds-35000-12265a

ҚазАқпарат. (2025b, 5 маусым). Қазақстанда 23 шетелдік университет филиалы жұмыс істейді. https://qazinform.com/news/23-branches-of-foreign-universities-operate-in-kazakhstan-today-07d709

ҚазАқпарат. (2026, 5 наурыз). Қазақстанда 35 000-нан астам шетелдік студент білім алуда. https://qazinform.com/news/over-35000-foreign-students-study-in-kazakhstan-adeb70

Қазақстан Республикасы Премьер-Ми-

lendirilmesi, akademik insan kaynağının geliştirilmesi ve uluslararası iş birliklerinin derinleştirilmesi önem kazanmaya devam edecektir.

Sonuç olarak Kazakistan yükseköğretimi, geçmişten devralınan yapıları dönüştürerek, yeni politika araçları geliştirerek ve uluslararası akademik sistemle ilişkilerini güçlendirerek dinamik bir gelişim süreci içindedir. Bu süreç, yalnızca ulusal ölçekte değil, Orta Asya ve daha geniş Avrasya yükseköğretim alanında yeni bir akademik merkez oluşumunun da habercisi olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça:

Adilet. (2022). Kazakistan Cumhuriyeti kamu yönetimi sisteminin daha da iyileştirilmesine yönelik tedbirler hakkında (Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi No. 917). Adalet Hukuk Bilgi Sistemi. Retrieved from https://adilet.zan.kz/eng/docs/U2200000917

Adilet. (2023). Kazakistan Cumhuriyeti'nde yükseköğretim ve bilimin 2023–2029 yılları için geliştirilmesi konsepti (Hükümet Kararı No. 248). Adalet Hukuk Bilgi Sistemi. Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248

Adilet. (2024). Bilim ve teknoloji politikası hakkında Kazakistan Cumhuriyeti kanunu (No. 103-VIII). Adalet Hukuk Bilgi

нистрінің ресми сайты. (2024a, 30 қазан). Жоғары білімдегі цифрлық трансформация. https://primeminister.kz/en/news/digital-transformation-in-higher-education-29245

Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми сайты. (2024b, 15 шілде). 2024–2029 жылдарға арналған жасанды интеллектті дамыту тұжырымдамасы қабылданды. https://primeminister.kz/en/news/concept-for-artificial-intelligence-development-for-2024-2029-adopted-by-government-28786

Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми сайты. (2024c, 23 қаңтар). Ғылыми әзірлемелерді енгізу – экономикалық инновацияның негізгі шарты. https://primeminister.kz/en/news/alikhan-smailov-scientific-developments-implementation-as-main-condition-for-economic-innovation-development-27047

Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми сайты. (2024d, 23 қаңтар). Ғылым және технологиялық саясат туралы заң жобасындағы ғылыми қызмет мәселелері қарастырылды. https://primeminister.kz/en/news/addressing-several-issues-of-scientific-activity-proposed-in-draft-law-on-science-and-technology-policy-27053

Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми сайты. (2025, 19 мамыр). Қазақстан білім беру мен жастарды жұмыспен қамтуға арналған

Sistemi. Retrieved from https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z2400000103

Ahn, E. S., Dixon, J., & Chekmareva, L. (2018). Kazakistan'ın yükseköğretim görünümüne bakış: 1920–2015 arasında geçişten dönüşüme. In J. Huisman, A. Smolentseva, & I. Froumin (Eds.), Sovyet sonrası ülkelerde yükseköğretim sistemlerinin 25 yıllık dönüşümü: Reform ve süreklilik içinde (pp. 199–227). Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-52980-6_8

Anafinova, S. (2020). Yükseköğretim politikasında sıralamaların rolü: Kazakistan yükseköğretiminde zorlayıcı ve normatif eşbiçimlilik. International Journal of Educational Development, 78, 102246. https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2020.102246

BAQ.kz. (2025). Kazakistan'da 33 yabancı üniversite şubesi açıldı. https://baq.kz

Bazarbayev, K., Akdeniz, E., Amirbek, A., Abzhalov, S., & Anuarbekuly, A. (2025). Türkiye–Kazakistan bütünleşmesinde yumuşak güç ve etnik kimlik faktörleri. Mekan ve Kültür, 13(1), 127–145. Retrieved from https://www.spaceandculture.in/index.php/spaceandculture/article/view/1765

Beylur, S., Zhanaltay, Z. ve Nadirova, G. (2024). Tracing the Evolution and Potential of Higher Education in Kazakhstan. ECO Educational Institute / Eurasian Research Institute.

қолдау шараларын кеңейтуде. https://primeminister.kz/en/news/kazakhstan-expands-support-measures-for-education-and-youth-employment-30062

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі. (2026). Ресми құжаттар. https://www.gov.kz/memleket/entities/sci/documents/1?lang=en

Marginson, S. (2016). Жоғары білімге кең ауқымды қатысуға бағытталған жаһандық үрдіс: инклюзивті жүйелердегі әлеуметтік стратификацияның динамикасы Higher Education, 72(4), 413–434. https://doi.org/10.1007/s10734-016-0016-x

Nakispekova, A. (2024, 25 Eylül). «Болашақ» бағдарламасы 12 000-нан астам студентті шетелге жіберді. The Astana Times. https://astanatimes.com/2024/09/kazakhstans-bolashak-scholarship-sends-over-12000-students-abroad-in-30-years/

Omirgazy, D. (2024, 20 Haziran). Қазақстан сегіз шетелдік университеттің филиалын ашады. The Astana Times. https://astanatimes.com/2024/06/kazakhstan-to-open-branches-of-eight-international-universities-this-year/

Tokbolat, Y., & Dolayev, M. (2026, 14 Ocak). Қазақстан неге жоғары білім беру орталығына айналуды көздейді. Astana Times. https://astanatimes.com/2026/01/why-kazakhstan-aims-to-become-higher-education-hub/

Birbayeva, A. (2025, December 3). Kazakistan, 35.000'den fazla yabancı öğrenciyi ağırlayarak eğitim statüsünü güçlendiriyor. The Astana Times. Retrieved from https://astanatimes.com/2025/12/kazakhstan-hosts-35000-foreign-students-strengthening-countrys-education-status/

Bolashak Uluslararası Programlar Merkezi. (2025). Bolashak uluslararası burs programı: Güncel göstergeler ve program çıktıları. Retrieved from https://bolashak.gov.kz/en/o-программе/statistika.html

Dünya Bankası. (2023). Orta Asya'da yükseköğretimde mükemmeliyete doğru: Politika önerileri. Retrieved from https://documents1.worldbank.org/curated/en/099101023140578441/pdf/P1790811f2f765ea101ab-f0100a90db82451.pdf

Dzhaksybekov, N., Yessenova, G., & Seitkali, D. (2025). Bir eğitim merkezi olarak Kazakistan: Yükseköğretimin uluslararasılaşmasının stratejik yönetimi. Central Asian Economic Review, 7(1), 34–52. https://doi.org/10.52821/2789-4401-2025-1-141-156

Eğitimde Kalite Güvence Bağımsız Ajansı. (2008). IQAAE hakkında. Retrieved from https://iqaa.kz/en/about

Fonseca, L., & Nieth, L. (2021). Bölgesel kalkınma stratejilerinde üniversi-

Түрік-қазақ кәсіпкерлер қауымдастығы. (2024, шілде). Қазақстан Үкіметі жасанды интеллект тұжырымдамасын бекітті. https://tukib.kz/haber/kazak-hukumeti-yapay-zeka-konseptini-onayladi

Түрік-қазақ кәсіпкерлер қауымдастығы. (2025, 3 ақпан). Қазақстанда жаңа шетелдік университет филиалдары ашылады. https://tukib.kz/haber/kazakistanda-11-yabanci-universitenin-daha-subesi-acilacak

Түркі мемлекеттері ұйымы Түркі университеттер одағы. (2025). Orhun алмасу бағдарламасы. https://turkunib.org/tr/orhun

Türkoğlu, Ö. (2005). Қазақстандағы жоғары білімдегі түрік қатысуы: Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті мысалында (магистрлік диссертация). Орта Шығыс техникалық университеті. https://open.metu.edu.tr/bitstream/handle/11511/15202/index.pdf

Ұлттық статистика бюросы. (2025). Қазақстандағы жоғары білім: 2024–2025 оқу жылы. https://stat.gov.kz/en/industries/social-statistics/education/

Ұлттық статистика бюросы. (2026). Қазақстандағы жоғары білім: 2025–2026 оқу жылы. https://stat.gov.kz/en/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/publications/470854/

Жоғары білім беруді дамыту ұлттық

telerin rolü: Aktörler ve politika aşamaları arasında bir karşılaştırma. Urban Studies, 58(11), 2250–2267. https://doi.org/10.1177/0969776421999743

Kazinform. (2025a, 1 Aralık). Kazakistan'daki uluslararası öğrenci sayısı 35.000'i aştı. Qazinform Haber Ajansı. Retrieved from https://qazinform.com/news/number-of-international-students-in-kazakhstan-exceeds-35000-12265a

Kazinform. (2025b, June 5). Kazakistan'da bugün 23 adet yabancı üniversite şubesi faaliyet gösteriyor. https://qazinform.com/news/23-branches-of-foreign-universities-operate-in-kazakhstan-today-07d709

Kazinform. (2026, 5 Mart). Over 35,000 foreign students study in Kazakhstan. Qazinform News Agency. Retrieved from https://qazinform.com/news/over-35000-foreign-students-study-in-kazakhstan-adeb70

Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı. (2024a, 30 Ekim). Yükseköğretimde dijital dönüşüm. Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı Resmi Web Sitesi. Retrieved from https://primeminister.kz/en/news/digital-transformation-in-higher-education-29245

Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı. (2024b, 15 Temmuz). 2024–2029 yılları için yapay zeka geliştirme konsepti Hükûmet tarafından kabul edildi. Kazakistan

орталығы. (2020). Қазақстандағы Болон үдерісінің жүзеге асырылуы: елдік есеп. https://enic-kazakhstan.edu.kz/uploads/help_files/7/file_en/stranovoy-doklad-_angl.pdf

Želvys, R., Kusainov, A., Yessenova, K., & Sembaeva, A. (2021). Өтпелі кезеңдегі білім беру дамуы: Қазақстан тәжірибесі. Central Asian Journal of Social Sciences and Humanities, 7(3), 3–9. https://doi.org/10.26577/CAJSH.2021.v7.i3.01

Cumhuriyeti Başbakanlığı Resmi Web Sitesi. Retrieved from https://primeminister.kz/en/news/concept-for-artificial-intelligence-development-for-2024-2029-adopted-by-government-28786

Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı. (2024c, January 23). Alikhan Smailov: Bilimsel gelişmelerin uygulanması, ekonomik inovasyonun temel koşuludur. https://primeminister.kz/en/news/alikhan-smailov-scientific-developments-implementation-as-main-condition-for-economic-innovation-development-27047

Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı. (2024d, January 23). Bilim ve teknoloji politikası taslak kanununda önerilen bilimsel faaliyetlere ilişkin çeşitli konuların ele alındı. https://primeminister.kz/en/news/addressing-several-issues-of-scientific-activity-proposed-in-draft-law-on-science-and-technology-policy-27053

Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı. (2025, 19 Mayıs). Kazakistan, eğitim ve genç istihdamına yönelik destek tedbirlerini genişletiyor. Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanlığı Resmi Web Sitesi. Retrieved from https://primeminister.kz/en/news/kazakhstan-expands-support-measures-for-education-and-youth-employment-30062

Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Yükseköğretim Bakanlığı. (2026). Bilim ve yükseköğretim bakanlığı belgeler. https://www.

gov.kz/memleket/entities/sci/documents/1?lang=en

Marginson, S. (2016). Yüksek katılımlı yükseköğretime yönelik küresel eğilim: Kapsayıcı sistemlerde toplumsal tabakalaşmanın dinamikleri. Higher Education, 72(4), 413–434. https://doi.org/10.1007/s10734-016-0016-x

Nakispekova, A. (2024, 25 Eylül). Kazakistan'ın Bolashak burs programı, 30 yılda 12.000'den fazla öğrenciyi yurtdışına gönderdi. The Astana Times. Retrieved from https://astanatimes.com/2024/09/kazakhstans-bolashak-scholarship-sends-over-12000-students-abroad-in-30-years/

Omirgazy, D. (2024, 20 Haziran). Kazakistan bu yıl sekiz uluslararası üniversitenin şubesini açacak. The Astana Times. Retrieved from https://astanatimes.com/2024/06/kazakhstan-to-open-branches-of-eight-international-universities-this-year/

Tokbolat, Y., & Dolayev, M. (2026, 14 Ocak). Kazakistan neden yükseköğretim merkezi olmayı hedefliyor? Astana Times. Retrieved from https://astanatimes.com/2026/01/why-kazakhstan-aims-to-become-higher-education-hub/

Türk Kazak İş İnsanları Birliği. (2024, Temmuz). Kazak Hükümeti Yapay Zeka Konsepti'ni onayladı. Retrieved from https://tukib.kz/haber/kazak-hukumeti-yapay-zeka-konseptini-onayladi

Türk Kazak İş İnsanları Birliği. (2025, 3 Şubat). Kazakistan'da 11 yabancı üniversitenin daha şubesi açılacak. Retrieved from https://tukib.kz/haber/kazakistanda-11-yabanci-universitenin-daha-subesi-acilacak

Türk Devletleri Teşkilatı Türk Üniversiteler Birliği. (2025). Orhun değişim programı. Retrieved from https://turkunib.org/tr/orhun

Türkoğlu, Ö. (2005). Kazakistan'da yükseköğretimde Türk katılımı: Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk–Kazak Üniversitesi örneği (Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi). ODTÜ Açık Arşiv. Retrieved from https://open.metu.edu.tr/bitstream/handle/11511/15202/index.pdf

Ulusal İstatistik Bürosu. (2025). Kazakistan Cumhuriyeti'nde yükseköğretim: 2024–2025 akademik yılı. Kazakistan Cumhuriyeti Stratejik Planlama ve Reformlar Ajansı. Retrieved from https://stat.gov.kz/en/industries/social-statistics/education/

Ulusal İstatistik Bürosu. (2026). Kazakistan Cumhuriyeti'nde yükseköğretim: 2025–2026 akademik yılı başı itibarıyla. Kazakistan Cumhuriyeti Stratejik Planlama ve Reformlar Ajansı. Retrieved from https://stat.gov.kz/en/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/publications/470854/

Ulusal Yükseköğretim Geliştirme Merkezi. (2020). Ülke raporu: Kazakistan›ın yükseköğretim sisteminde Bologna Süreci›nin uygulanması. REM bünyesindeki RSE “Bologna Süreci ve Akademik Hareketlilik Merkezi.” Retrieved from https://enic-kazakhstan.edu.kz/uploads/help_files/7/file_en/stranovoy-doklad-_angl.pdf

Želvys, R., Kusainov, A., Yessenova, K., & Sembaeva, A. (2021). Geçiş döneminde eğitimsel gelişim: Kazakistan örneği. Central Asian Journal of Social Sciences and Humanities, 7(3), 3–9. https://doi.org/10.26577/CAJSH.2021.v7.i3.01

35 yıl

KAZAKİSTAN'DA ANAYASAL DÜZEN VE 2026 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİNİN TÜRK ÇAĞDAŞLAŞMASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ТӘРТІП ЖӘНЕ 2026 ЖЫЛҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ТҮЗЕТУЛЕРДІ ТҮРІК ЖАҢҒЫРУЫ ТҰРҒЫСЫНАН БАҒАЛАУ

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU
Проф. доктор Абдулла Гюндоғду

KAZAKİSTAN'DA ANAYASAL DÜZEN VE 2026 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİNİN TÜRK ÇAĞDAŞLAŞMASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ТӘРТІП ЖӘНЕ 2026 ЖЫЛҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ТҮЗЕТУЛЕРДІ ТҮРІК ЖАҢҒЫРУЫ ТҰРҒЫСЫНАН БАҒАЛАУ

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU*
*Проф. доктор Абдулла Гюндоғду **

Giriş

Kazakistan, 15 Mart 2026 tarihinde yapılan halk oylaması ile 1995 Anayasasında yaklaşık %84 nispetinde değişiklikleri içeren köklü bir değişime imza attı. Kamuoyuna yansıyan resmi sonuçlara göre, katılımın %73 olduğu bu halkoylamasında halkın yaklaşık %90'ı yeni anayasaya onay vermiştir. Bu referandum, Ocak 2022 başında ülkede meydana gelen huzursuzluklar sonrasında yapılan üç halkoylaması içinde en yüksek katılımı temsil ediyor. Kazakistan bu referandumla, 1991'deki bağımsızlığından sonra siyasi düzenin geliştirilmesi yönünde üçü anayasa değişikliği olmak üzere, siyasi katılım ve demokrasinin önemli bir göstergesi olan beşinci halk oylamasını da gerçekleştirmiş oldu.

Sessizce ve bilinçli bir şekilde yürütülen bu sürecin Kazakistan'ın kendi iç siyasi ve yönetim dinamikleri açısından incelenmesi kadar, dış dünya özellikle Türk dünyası bakımından da değerlendirilmesi gerekir. Zira Kazakistan'ın geleceği için büyük önem taşıyan bu değişiklikler, aynı zamanda Türk dünyası bakımından da belirleyici olacak bir süreci de başlatmıştır. Bu sürecin hem tarihi hem de geleceğe ilişkin dikkat çeken yönleri bulunmaktadır.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü. abdullahgundogdu@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-9171-6965

Кіріспе

2026 жылғы 15 наурызда республикалық референдум арқылы Қазақстан Республикасы 1995 жылғы Конституциясына түбегейлі өзгерістер енгізіп, референдумды дауыс берушілердің шамамен 84%-ы қолдады. Ресми мәліметтерге сәйкес, сайлаушылардың 73%-ы сайлауға қатысып, 90%-ға жуығы жаңа Конституцияны мақұлдады. Бұл референдум 2022 жылғы қаңтар оқиғаларынан бері өткізілген үш референдумның ішіндегі ең жоғары қатысу көрсеткішін көрсетті. Осы референдум арқылы Қазақстан 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан бері үшеуі конституциялық түзетулерден тұратын, жалпы алғанда елдегі саяси белсенділік пен демократиялық үдерістердің маңызды көрсеткіші болып саналатын бесінші жалпыхалықтық дауыс беру шарасын өткізді.

Байыппен әрі саналы түрде жүргізілген бұл үдеріс тек Қазақстанның ішкі саяси және басқару динамикасы тұрғысынан ғана емес, сондай-ақ, сыртқы әлем, әсіресе Түркі әлемі тұрғысынан да қарастырған жөн. Қазақстанның болашағы үшін стратегиялық мәні бар бұл реформалар, бүкіл Түркі әлемінің даму бағытын айқындайтын жаңа кезеңге жол ашты. Аталмыш үдерістің тарих тағылымымен де, ертеңгі күннің талабымен де үндесетін маңызды тұстары бар.

* Проф. Др., Анкара университеті, Тіл және тарих факультеті-география, тарих кафедрасы. abdullahgundogdu@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-9171-6965

Kazakistan'da Siyasî ve Hukukî Gelenek

Bozkır kültürünün siyasi geleneği eski çağlar itibariyle şekillenerek 19. yüzyıla kadar uzanan Türk siyasi geleneği, boy ve kabile bağlarına dayanan temelde, töre, keneş ve kurultay gibi kurumlarla hayat bulan sözlü bir idari mirasa dayanmakladır. Bu köklü ortaklaşa yönetim düzeninin en somut yansıması Kazak Hanlığında kendini gösterir. Kazak siyasi kültürü; örfi hukuka dayalı yönetim anlayışı ile hanın çevresinde toplanan bey, bi ve aksakallardan oluşan danışma meclislerini kadim bir anayasal düzen gibi işletmiştir.. Federatif bir nitelik taşıyan Üç Cüz'den müteşekkil olan bu katmanlı yapı, Tevke Han döneminde derlenen Jeti Jargı ile normatif bir düzene kavuşmuştur. Kazak anayasasının temellerini oluşturan bu yargı biçimi, kendi içerisinde barındırdığı ceza hukuku, mülkiyet ve toplumsal düzen konularını kapsamakla birlikte Kazak toplumunda geçerli düzenin yazıya geçirilmeye başlamasıyla şekillenmiştir. (Kazymzhanov; 1988, s.520)

18.yüzyıl itibariyle Kazak bozkırlarının Çarlık Rus İmparatorluğu hâkimiyetine girmesiyle, geleneksel yönetim yapıları sömürgeci bir dönüşüme uğramış; hanlık sistemi tasfiye edilerek yerini Çarlık Rus bürokratik düzeneğine bırakmıştır. Bu süreçte 1822 Sibirya Kırgızları Tüzüğü gibi düzenlemelerle yerel elitlerin yetkileri kısıtlanmış, taşradaki

Қазақстандағы саяси және құқықтық дәстүр

Дала мәдениетінің саяси дәстүрі ежелгі дәуірден қалыптасып, XIX. ғасырға дейін созылып, тайпалық және рулық байланыстарға негізделген төре (заңы елді басқару, билік жүргізу құқығы), кеңес және құрылтай сияқты институттар арқылы өміршеңдігін сақтаған ауызша әкімшілік мұраға сүйенеді. Тамыры терең ортақ бұл басқару жүйесінің ең айқын көрінісі Қазақ хандығында байқалады. Қазақ халқының саяси мәдениеті — әдет-ғұрып құқығына негізделген басқару жүйесімен және ханның айналасына жиналған би мен ақсақалдар кеңесімен ежелгі конституциялық тәртіп ретінде іске асырып отырды. Федеративтік сипаттағы үш жүзден тұратын бұл көп қабатты құрылым Тәуке ханның тұсында қабылданған «Жеті жарғы» нормативтік-құқықтық жүйеге айналды. Қазақ құқығының негізін қалаған бұл жүйе қылмыстық құқық, меншік қатынастары және қоғамдық тәртіп мәселелерін қамтып, дала заңдарының хатқа түсіріліп, жүйеленуі нәтижесінде қалыптасты. (Қазымжанов; 1988, 520-б.)

XVIII. ғасырдан бастап Қазақ даласының Ресей империясының билігіне өтуімен дәстүрлі басқару құрылымдары отаршылдық трансформацияға ұшырады. Хандық жүйе жойылып, оның орнын патшалық Ресейдің бюрократиялық аппараты басып, «Сібір қырғыздары (қазақта-

yapının ciddi bir dönüşüm geçirmesine sebep olmuştur. Hanlık düzeni aşamalı olarak kaldırılırken yerine Rus idari yapıları getirildi. Bu süreçte yerel seçkinleri oluşturan biy ve sultanların da yetkileri sınırlandırıldı. Sömürgeleştirme süreci olarak sürdürülen bu dönemde Kazak bozkırlarına göçmen Slav toplulukları da göçürülmeye başlandı. Yine bu dönemde Çarlık Rusya tarafından Orenburg Guberniyası bünyesinde verilen kendi dinlerinde ibadet hakkının yanı sıra demografik olarak taşrada bulunan idari birimleri teşkil eden Volost ve Aul yöneticilerini seçme hakkı verilmiştir. Bu düzenlemeler 1822 Sibirya Kırgızları (Kazakları) tüzüğü kararlarıyla belli esasa oturtulmuştur. Bu yeni tüzükle söz konusu seçim sistemi, gerçek bir siyasal temsil işleyişinin yerine, aşamalı olarak Rus hukuk düzeniyle bütünleşmeye çalışılmıştır. (Merritt, 2008, s.46).

1917 Rus Devrimi sonrasında ortaya çıkan siyasi boşluk, Kazak aydınları için bir fırsat yarattı. Alaş Orda hareketi olarak adlandırılan siyasi hareket, modern, aydın ve laik Kazak siyasal düşüncesinin temellerini oluşturdu. Alihan Bökeyhan ve diğer Kazak ziyalıları (aydınları) tarafından kurulan bu

ры) туралы жарғы» сияқты ережелер арқылы жергілікті элитаның өкілеттіктері шектелді. Бұл аймақтық құрылымның түбегейлі өзгеруіне әкелді. Хандық жүйе біртіндеп жойылып, орнына Ресейдің әкімшілік құрылымдары енгізілді. Осы кезеңде билер мен сұлтандардың да билігі шектелді. Отарлау кезеңінде Қазақ даласына славянтектес қоныс аударушылар да көшіріле бастады. Патшалық Ресей Орынбор губерниясы шеңберінде өз діндерінде ғибадат ету құқығымен қоса, демографиялық тұрғыдан әкімшілік бірліктерді құрайтын болыс (волость) және ауыл басқарушыларын сайлау құқығын

Kazakistan, 15 Mart 2026 tarihinde yapılan halk oylaması ile 1995 Anayasasında yaklaşık %84 nispetinde değişiklikleri içeren köklü bir değişime imza attı.

yapı, meclise dayalı anayasal bir düzen ve hukukun üstünlüğü gibi çağdaş bir ulus devlet esasına dayanan milli siyasi ilkeleri savunmuştur. Alaş fikriyatı ve faaliyetlerinin temel yönelimi Çarlık Rus İmparatorluğu dönemindeki sömürü ve Ruslaştırma siyasetine karşı oluşan bir milli müdafaa cephesi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Alaş önderleri, kendi ülkülerinde parlamenter sistem ve siyasi temsil fikrini benimsemiş, eğitim ve hukuk alanında yenileşmeyi gündeme getirmişlerdir. (Gürbüz, 2025, s. 101-123; Gürbüz, 2025, s. 121)

Kazakistan'ın Sovyetler Birliği'ne dâhil olmasıyla birlikte Çarlık döneminin idari ve toplumsal dönüşüm süreci belli bir yönde daha aşırı ve baskıcı bir biçim kazanmıştır. Erken Sovyet yılları 1920-1935 yılları arasında uygulanan kolektifleştirme siyasetiyle, Kazak bozkırlarında zorla göç ettirme, suni kıtlık, Repressiya gibi sert uygulamalar, Büyük Terör olarak adlandırılan baskıcı bir süreçte hayata geçirilmiştir. Bu dönemde, Alaş aydınlarının önerdiği laik ve ulusal çizgideki devlet ilkesinin yerine, kuramsal olarak halk egemenliği ve eşit temsil ilkelerine rağmen, uygulamada Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin mutlak hâkimiyetinde yürütülen tek partili ve baskıcı çizgide sürdürülen bir dönüşüm geçirilmiştir (Merritt, 2008, s.53-62).

берді. Бұл ережелер «1822 жылғы Сібір қырғыздары (қазақтары) туралы жарғы» шешімдерімен белгілі бір негізге қойылды. Аталмыш жаңа жарғы арқылы бұл сайлау жүйесі шынайы саяси өкілдіктің орнына, біртіндеп Ресейдің құқықтық жүйесімен интеграциялану мақсатын көздеді (Merritt, 2008, 46-б.).

1917 жылғы Ресей төңкерісінен кейін пайда болған саяси вакуум қазақ зиялылары үшін тарихи мүмкіндік туғызды. «Алаш Орда» деп аталған саяси қозғалыс заманауи, ағартушылық және зайырлы қазақ саяси ойының негізін қалады. Әлихан Бөкейхан және басқа да қазақ зиялылары құрған бұл құрылым парламентке негізделген конституциялық құрылымды, заң үстемдігі мен заманауи ұлттық мемлекет қағидаттарды алға тартты. Алаш идеясы мен қызметінің негізгі бағыты — патшалық Ресей империясы дәуіріндегі отаршылдық пен орыстандыру саясатына қарсы бағытталған ұлттық қорғаныс шебі болды деуге болады. Алаш зиялылары өз идеологияларында парламенттік жүйе мен саяси өкілдік идеясын қабылдап, білім беру мен құқық салаларын жаңғыртуды (реформалауды) күн тәртібіне қойды. (Gürbüz, 2025, 101-123 бб.; Gürbüz, 2025, 121 б.)

Қазақстанның Кеңес Одағына қосылуымен патшалық дәуірдің әкімшілік және әлеуметтік трансформация үдерісі белгілі бір бағытта анағұрлым шетін (ра-

Kazakistan'da Siyasi Katılım ve Anayasal Düzen

Kazakistan, 1936'dan 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin kurucu cumhuriyetlerinden biri olarak 1937'de kabul edilen ve daha sonra 1978'de düzenlenen Kazak SSR Anayasası ile yönetilmiştir. Bu dönemde 1937 tarihli Kazak SSC Anayasası ve onu takip eden 1978 Anayasası, Kazakistan'ı bir sosyalist hukuk devleti olarak tanımlamıştır. (Sukhraev, Krustskik, 2003, s.112). Bu dönemde seçimler yapılmasına rağmen siyasal çoğunluk ve gerçek temsilin ve ifade özgürlüğü ve siyasal katılımın oldukça sınırlı olduğu bir süreçten geçilmiştir. Bu dönemin en büyük kazanımı ise Kazak toplumu arasındaki okuryazarlık oranındaki hızlı artış ve modern nitelikteki yerel bir idari sınıfın oluşmasını sağlamıştır. Nitekim Sovyet dönemi Kazak parlamentosu ve siyasi erklerinin çoğunlukla D.M. Konayev ve N. Nazarbayaev gibi yerel siyasi aktörlerin yönetiminde sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Özellikle bu dönemdeki Kazak demokratikleşme tarihi, Türk Dünyası perspektifinde ele alındığında devlet politikasının yanı sıra taban yani halktan gelen ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendiği anlaşılmaktadır (Olcott, 1997, s. 220.) Bu süreç özellikle 1980'lerin sonunda sarsıcı bir kırılma yaşamıştır. 1986 yılında yaşanan Jeltoksan (Aralık) Olayları, sadece bir atama kararına tepki değil, aynı zamanda Alaş

дикалды) және репрессиялық сипатқа ие болды. Кеңес өкіметінің 1920–1935 жылдар аралығында жүргізілген ұжымдастыру саясаты аясында Қазақ даласында мәжбүрлі түрде қоныс аударту, жасанды ашаршылық және репрессия сияқты қатаң шаралар «Үлкен террор» деп аталатын озбыр үдеріс шеңберінде жүзеге асырылды. Осы уақытта Алаш зиялылары ұсынған зайырлы әрі ұлттық бағыттағы мемлекеттілік ұстанымының орнына «халық билігі» мен «тең өкілдік» принциптері жарияланғанымен, іс жүзінде Кеңес Одағы Коммунистік партиясының шексіз үстемдігіне негізделген бір-партиялық және басып-жаншушы жүйеге бағытталған трансформация жүргізілді (Merritt, 2008, 53-62 бб.).

Казақстан 2026 жылғы 15 наурызда өткен жалпыхалықтық референдум арқылы 1995 жылғы Конституцияның шамамен 84 пайызын қамтыған түбегейлі өзгерістерді жүзеге асырды.

Қазақстандағы саяси қатысу және конституциялық құрылым

1936 жылдан 1991 жылға дейін Кеңес Одағының құрамына кіретін республикалардың бірі ретінде Қазақстан 1937 жылы қабылданып, кейіннен 1978 жылы өзгертілген Қазақ КСР Конституциясымен басқарылды. Бұл кезеңдегі 1937 жылғы Қазақ КСР Конституциясы мен

aydınlarından kalan mirasın milli irade düşüncesinin tabandan gelen bir etkisi olarak değerlendirilebilir. Siyasal seçme ve seçilme hakkına karşı başlatılan öğrenci protestoları, SSCB'nin içerisinde bulunmuş olduğu Perestroyka döneminin işe yaramayıp, Kazak bağımsızlığına giden yolun anayasal ve demokratik hakların savunuculuğunda, meşru bir zeminde şekillenmeye başlanılan bir süreci oluşturmuştur. (İssayeva & Auelgazina, 2023, s. 1241-1253)

Bağımsızlığa giden 1 Aralık 1991 yılında Kazak SSC'de yapılan başkanlık seçimleri, ülke bağımsızlığına geçiş sürecinin önemli bir adımını teşkil eder. Başlangıçta çoklu bir yarış öngörülmüş olsa da N. Nazarbayev'in tek aday olarak katılıp oyların büyük çoğunluğunu aldığı bir seçim yapılmıştır. Seçimlerden kısa bir süre sonra ülke resmi olarak Kazakistan Cumhuriyeti adını aldı. 1991 seçimlerinin tarihi önemi, bağımsızlığı getirmesinin yanı sıra N. Nazarbayev'in erken dönemde yüksek bir oy oranı ile seçilmiş olması, bağımsızlık sonrasındaki yeni süreçte Kazak liderinin, toplum nezdinde meşrutiyetinin uzun yıllar devam edecek bir güven süreciyle sürecin başlandığını göstermektedir. Nitekim bu süreç, N. Nazarbayev'in kendi isteği ile yönetimden ayrıldığı 2018 yılına kadar kesintisiz ve sağlıklı bir şekilde 27 yıl boyunca devam etmiştir. (Duman, 2019, 1993-2026)

одан кейінгі 1978 жылғы Конституция Қазақстанды «социалистік құқықтық мемлекет» ретінде таныды (Сухраев, Крутских, 2003, 112-б.). Осы дәуірде сайлаулар өткізілгенімен, саяси басымдық пен өкілдік, сондай-ақ сөз бостандығы мен саяси қатысу мүмкіндіктері айтарлықтай шектелді. Дегенмен, бұл кезеңнің ең үлкен жетістігі — қазақ қоғамындағы сауаттылық деңгейінің жедел артуы және заманауи сипаттағы жергілікті әкімшілік басқарушы таптың қалыптасуы болды. Мәселен, кеңестік дәуірдегі қазақ парламенті мен саяси билік құрылымдарының негізінен Д.А. Қонаев және Н.Ә. Назарбаев сияқты жергілікті саяси тұлғалардың басшылығымен жүргізілгені байқалады. Әсіресе, осы кезеңдегі қазақ демократиялану тарихын Түркі әлемі тұрғысынан қарастырғанда, тек мемлекеттік саясатпен ғана емес, халықтың ішкі қажеттіліктеріне сай қалыптасқаны да аңғарылады (Olcott, 1997, 220-б.). Бұл үдеріс әсіресе 1980 жылдардың соңында түбегейлі бетбұрысқа ұшырады. 1986 жылғы Желтоқсан оқиғалары — бұл жай ғана лауазымдық тағайындауға наразылық емес, сонымен бірге Алаш зиялыларынан қалған ұлттық ерік-жігер идеясының халық арасынан қайта жаңғыруы ретінде бағалануы тиіс. Саяси сайлау және сайлану құқығын қорғау мақсатында басталған студенттік наразылықтар КСРО-ның «Қайта құру» (Перестройка) саясатының тиімсіздігін көрсетіп,

Kazakistan, 1991 yılında 16 Aralık'ta bağımsızlığını ilan etmesinden, 1993 yılına kadar yeni bir yasal ve siyasi düzen kurmakla meşgul olmuştur. Bu süreçte eski anayasa temelinde geçici bir hukuk ve siyasi bir düzen ile yönetilmiştir. 1995 yılına kadar geçen süre, siyasal dönüşümün önemli bir evresini teşkil eder. Devletin meşrutiyetini ve kurumsal yapısını halkoylamaları ve seçimler üzerinden inşa eden bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu süreçte, daha güçlü ve merkeziyetçi bir yönetim modeline ihtiyaç doğurmuş; bu durum yeni bir anayasa tartışmasını gündeme getirmiştir. Bu anayasaya SSCB döneminde kurulan Kazakistan Yüksek Konseyi tarafından bağımsız bir cumhuriyet olarak ilk anayasasını kabul etmiştir. 28 Ocak 1993 tarihinde, Sovyet döneminden kalan Yüksek Konsey tarafından Kazakistan Cumhuriyeti'nin ilk bağımsız Anayasası kabul edilmiştir. Bağımsız Kazakistan'ın ilk anayasasını oluşturan bu anayasa, bağımsız devletin temel kurumlarını tanımlayan, bağımsız bir yönetimin temel ilkelerini özetleyen geçiş dönemi anayasası niteliği taşıyan bir metin olarak değerlendirmek mümkündür. (The Constutiton of Republic of Kazakhstan 1993).

Bağımsızlığın kazanıldığı ve bir geçiş evresi olarak tanımlanan Birinci Kazak anayasasına göre ülke yaşamındaki önemli konuların referandum yoluyla çözülmesini öngörüyordu. Bu durum Anayasa'nın

Қазақстан тәуелсіздігіне барар жолда конституциялық және демократиялық құқықтардың заңды негізде қорғала бастаған кезеңін қалыптастырды (Исаева & Әуелғазина, 2023, 1241-1253 бб.).

1991 жылғы 1 желтоқсанда Қазақ КСР-інде өткен президенттік сайлау — ел егемендігінің іргетасын қалаған тарихи оқиға болды. Бастапқыда көп кандидатты сайлау ретінде жоспарланғанымен, сайлау нәтижесінде Н.Ә Назарбаев қарсылассыз жеңіске жетіп, дауыстардың басым көпшілігін алды. Сайлаудан кейін көп ұзамай ел ресми түрде Қазақстан Республикасы атауын қабылдады. 1991 жылғы сайлаудың тарихи маңызы тек тәуелсіздік әкелуде ғана емес, сонымен қатар Н.Назарбаевтың ерте кезеңде жоғары пайыздық дауыспен сайланғанында жатыр. Бұл жағдай тәуелсіздіктен кейінгі жаңа үдерісте Қазақстан көшбасшысының қоғам алдындағы легитимділігі (заңдылығы) ұзақ жылдарға созылатын сенім деңгейімен басталғанын көрсетеді. Шынында да, бұл кезең Н. Назарбаев өз еркімен биліктен кеткен 2018 жылға дейін үзіліссіз және тұрақты түрде 27 жыл бойы жалғасты (Duman, 2019, 1993-2026 беттер).

Қазақстан 1991 жылғы 16 желтоқсанда тәуелсіздігін жариялағаннан кейін, 1993 жылға дейін жаңа құқықтық және саяси тәртіп орнатумен айналысты. Бұл кезеңде ел ескі конституция негізіндегі өтпелі құқықтық және саяси жүйемен басқарыл-

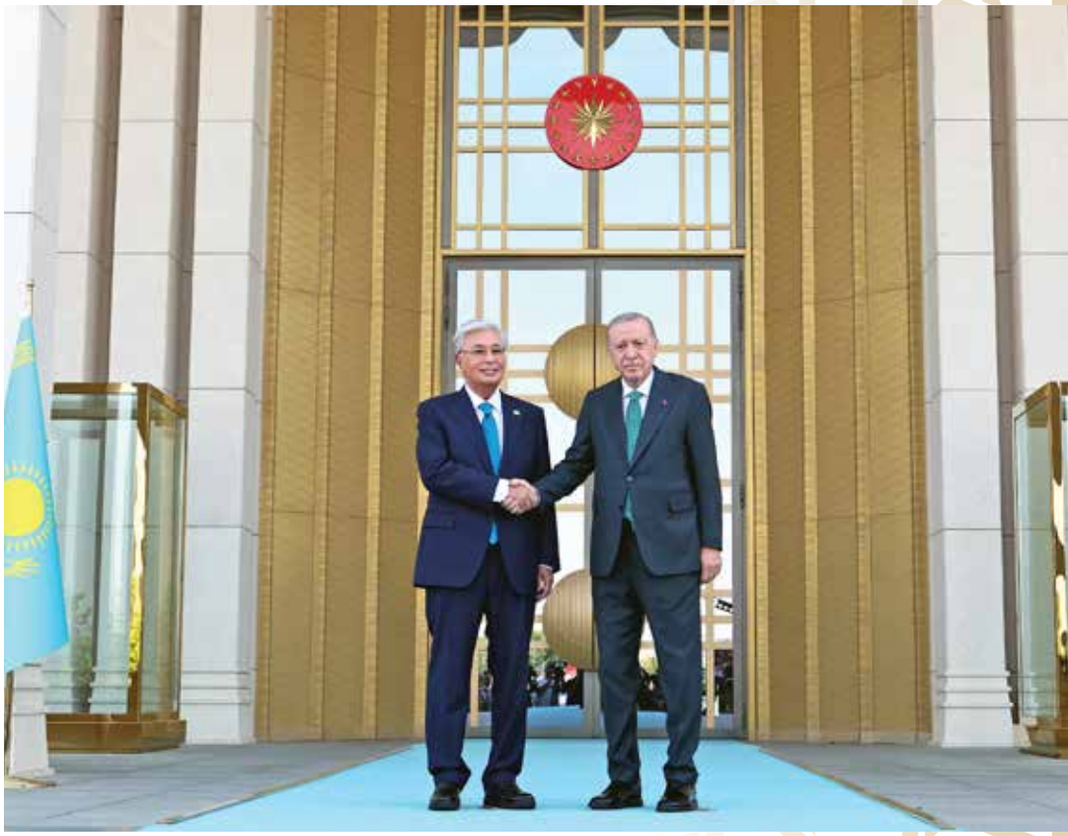
12.bölüm 74. maddesinde, referandum yetkisi Yüksek Sovyet ve Cumhurbaşkanına verilmiş ve önemli siyasi kararların referandum yoluyla alınmasını öngörerek doğrudan demokrasi unsuru getirmiştir

Ancak ilerleyen zaman içerisinde hızla değişen iç ve dış şartlar karşısında istikrarlı ve etkili bir yönetim için gerekli ihtiyaçları karşılayacak, yeni ve daha kapsamlı bir anayasanın gerekli olduğu konusunda bir görüş birliği oluşmuştur. Bu çerçevede, Nur Sultan Nazarbayev'in doğrudan müdahil olduğu bir süreçte hazırlanan yeni anayasa taslağı, Cumhurbaşkanlığına bağlı yerli ve yabancı uzmanlar heyetinin uzun incelemeler ve müzakereleri sonucunda hazırladığı metin, 30 Ağustos 1995 tarihinde gerçekleştirilen ülke çapındaki halk oylaması sonucunda %89 oranla kabul edilmiştir. Bununla hem cumhurbaşkanının görev süresinin uzatılması hem de yeni Anayasa'nın kabulü açısından devlet otoritesinin güçlendiği bir sürece girilmiştir. (Musinova; 2013, s.93)

Güçlü bir başkanlık rejimine dayanan yeni anayasa ile laik ve üniter ve milli bir devlet yapısını da güvence altına almıştır. Referandum tarihi 15 Mart 2026 tarihine kadar her yıl Anayasa Günü olarak resmî tatil ve milli bayram olarak kutlanmıştır. Kazakçanın devletin resmi dili olarak onaylandığı anayasanın 7. Madde, 2. Bölümünde "Rus dilinin eşit şartlarda resmi olarak

ды. 1995 жылға дейінгі уақыт аралығы саяси трансформацияның маңызды кезеңі болып табылады. Бұл үдерісті мемлекеттің легитимділігі мен институционалдық құрылымын референдумдар мен сайлаулар арқылы қалыптастыру кезеңі деп сипаттауға болады. Осы уақытта неғұрлым қуатты әрі орталықтандырылған басқару моделіне деген қажеттілік туындап, бұл жаңа Конституция туралы талқылауларды күн тәртібіне шығарды. 1993 жылғы 28 қаңтарда КСРО кезеңінде құрылған Қазақстан Жоғарғы Кеңесі тәуелсіз республиканың алғашқы Конституциясын қабылдады. Егемен Қазақстанның іргетасын қалаған бұл құжатты дербес мемлекеттің негізгі институттарын айқындайтын, тәуелсіз басқарудың басты қағидаттарын тұжырымдайтын өтпелі кезең конституциясы ретінде бағалауға болады (Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1993 ж.).

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі өтпелі кезеңнің құжаты ретінде сипатталатын Қазақстанның алғашқы Конституциясына сәйкес, ел өміріндегі маңызды мәселелерді референдум арқылы шешу көзделді. Осыған орай, Конституцияның 12-бөлімі, 74-бабында референдум өткізу құзыреті Жоғарғы Кеңес пен Президентке берілді. Бұл маңызды саяси шешімдердің жалпыхалықтық дауыс беру жолымен қабылдануын қарастыра отырып, басқару жүйесіне тікелей демократия элементтерін енгізді.

kullanılacağı" da belirtilmiştir (The Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1995).

Devam eden yılar içerisinde, anayasal düzenlemeler, başkanlık sistemi, parlamenter yapı ve anayasa reformları ile değerlendirildiğinde kurumsal demokratik yapıların oluşturulmasına rağmen, yeni dönemde ortaya çıkan siyasal yapı, anayasal gelişim ve siyasi katılım süreçlerinin yürütme organı tarafından sınırlandırıldığı bir dönemi kapsamaktaydı (Merritt, 2008, s.12). Sovyet sonrası Kazakistan Cumhuriyeti'nin önceliği, siyasal kurumların yeniden inşa edildiği bir süreci kapsamaktaydı. Bu süreçte Kazakistan hem kurumsal süreklilik hem de reform süreçleriyle demokratikleşme süreci olarak tanımlansa da, bu geçiş süreci demokratik ve otoriter unsurların birlikte var olduğu, merkeziyetçi ve hibrit bir siyasal dönüşüm olarak adlandırılabilir (Sartori, 1988, s 640).

Erken Cumhuriyet döneminin siyasi çehresi, milliyetçi çizgideki Alaş, Azat Yurttaş Hareketi ve Jeltoksan Mili Demokrat Partisi gibi yapıların yanı sıra eski Sovyet düzenini temsil eden Kazakistan Komünist ve Kazak Halk İşbirliği partilerinden oluşmaktaydı.

Алайда уақыт өте келе ішкі және сыртқы жағдайлардың жедел өзгеруіне байланысты, тұрақты әрі тиімді басқарудың талаптарына жауап беретін жаңа және неғұрлым ауқымды Конституцияның қажеттілігі туралы ортақ пікір қалыптасты. Осы орайда, Нұрсұлтан Назарбаевтың тікелей қатысуымен дайындалған жаңа Конституция жобасы Президент жанындағы отандық және шетелдік сарапшылар тобының ұзақ зерттеулері мен талқылауларының нәтижесінде әзірленді. Аталған мәтін 1995 жылғы 30 тамызда өткен бүкілхалықтық референдум нәтижесінде 89% дауыспен қабылданды. Бұл оқиға президенттің өкілеттік мерзімін ұзарту тұрғысынан да, жаңа Конституцияның

Üçüncü grupta ise ideolojik kaygılardan öte sosyal ve çevresel sorunlara odaklanan Nevada, Semey ve Müslüman Kadınlar gibi kurumlardan oluşuyordu. En radikal olan dördüncü grup ise ayrılıkçı çizgideki Led Slav Hareketi ve Kazak Rus Toplum Cemiyeti gibi örgütlerin siyasi uzantısı olmuştur. Öyle ki başkanlık ve en yüksek yasama organı ola tek meclisli parlamento (Yüksek Sovyet) kurumu, isim ve yürütme olarak eski Sovyet devlet sisteminin de bir anlamda kalıntılarını koruyarak güçler ayrılığı ilkesiyle tezatlık arz ediyordu (Zhanyljan, 2018, s. 545). Bu bağlamda toplumdan gelen bir demokratikleşmeden ziyade, büyük ölçüde etnik denge ve ekonomik istikrarın korunması için yapılan hamlelerdi (Olcott, 1997, s. 205-206). Özellikle çok etnikli demografik yapısına rağmen anayasal sürecin oluşturulması dengeli ve istikrarlı bir şekilde ilerlemiştir. Bu durum her ne kadar bağımsızlık sonrası gelinen süreçte anayasal reformlar ve kurumsal düzenlemelerle desteklenmiş olsa da örneğin komşu ülke Kırgızistan ile karşılaştırıldığında, çok partili hayata geçiş ve diğер etmenler hususunda daha yavaş kaldığı gözlemlenmektedir. Nitekim Kazak demokrasisinin erken dönem dinamikleri, siyasi rekabetin sınırlı olduğu ve kısmen gerçeği yansıtmayan yüksek oy oranlarının sorgulandığı rekabetçi otoriterliğin bulunduğu bir süreçle açıklanabilir. (Levitskiy & Way, 2010, s. 5-7).

қабылдануы арқылы мемлекеттік биліктің нығаюы тұрғысынан да маңызды кезеңнің бастауы болды (Мусинова, 2013, 93-бет)

Президенттік басқару жүйесіне негізделген жаңа Конституция зайырлы, унитарлы және ұлттық мемлекеттік құрылымды кепілдендірді.15 наурыз күні жалпыхалықтық референдумда қабылданған жаңа ҚР Конституциясының күні мемлекеттік мереке – Конституция күні болып белгіленді. Конституцияда қазақ тілі мемлекеттік тіл болып бекітілді, сонымен қатар 7-баптың 2-тармағында «орыс тілінің ресми түрде тең дәрежеде қолданылатыны» көрсетілді (Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 ж.).

Кейінгі жылдардағы конституциялық түзетулер, президенттік басқару жүйесі, парламенттік құрылым және реформалар тұрғысынан алғанда, институционалдық демократиялық тетіктердің құрылғанына қарамастан, жаңа кезеңдегі саяси жүйе атқарушы билік тарапынан конституциялық даму мен саяси қатысу үдерістері шектелген кезеңді қамтыды (Merritt, 2008, 12-б.). Посткеңестік Қазақстан Республикасының басымдығы саяси институттарды қайта құру үдерісіне бағытталды. Бұл кезең институционалдық сабақтастық пен реформалар арқылы «демократиялану үдерісі» деп сипатталғанымен, бұл өтпелі кезеңді демократиялық және авторитарлық элементтер

1998 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ile Cumhurbaşkanlığı görev süresi 5 yıldan 7 yıla çıkarılmış, yaş sınırı kaldırılmış ve yürütme erkinin yetkileri önemli ölçüde genişletilmiştir. (Zakir & Baymuratova, 2014, s.200). Bu düzenlemeler, başkanlık sisteminin kurumsal olarak daha da güçlenmesini sağlamıştır.

1999 yılı seçimleri ise Kazakistan tarihinde ilk kez görece rekabetçi bir siyasi ortamın oluştuğu seçimler olarak değerlendirilebilir. Komünist parti lideri Serikbolsyn Abdilin ve diğer muhalif adayların katılımı ile seçim kampanyası daha açık hale gelmiş, ancak Nursultan Nazarbayev yüksek oy oranı ile yeniden ülke başkanı olarak seçilmiştir. Daha sonraki süreçte 2005 yılında yapılan yeni seçim süreci ise anayasal tartışmaların yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Seçim tarihi Anayasa Konseyi tarafından netleştirilmiş ve 4 Aralık 2005 olarak belirlenmiştir. Bu seçimlerde 18 aday başvurmuş, ancak yalnızca 5 aday resmi olarak seçimlere katılabilmiştir. Bu seçimle Kazak demokrasi tarihi açısından ilk rekabetçi seçim olarak adlandırılmakla birlikte, çok partili siyasal bir düzene geçişinde temelleri böylece atılmıştır. Kazakistan'ın ulusal çizgideki bağımsızlık hareketi ve demokratikleşme süreci her ne kadar XX.yy'ın başındaki Alaş Aydınlarının temellerini belirlediği çizgide devam etmiş olsa da esasında Kazak siyasi erkinin evrildiği süreç, siyaset bilimi literatüründе қатар өмір сүрген, орталықтандырылған әрі гибридті саяси трансформация ретінде атауға болады (Sartori, 1988, 640-б.).

Алғашқы республикалық кезеңнің саяси бейнесі ұлтшылдық бағыттағы «Алаш», «Азат» азаматтық қозғалысы және «Желтоқсан» ұлттық-демократиялық партиясы сияқты құрылымдармен қатар, ескі кеңестік жүйенің өкілі болып табылатын Қазақстан Коммунистік партиясы мен Қазақстан халықтық конгресі партияларынан тұрды. Үшінші топты идеологиялық мәселелерден гөрі әлеуметтік және экологиялық түйткілдерге назар аударған «Невада-Семей» қозғалысы және «Мұсылман әйелдері» сияқты ұйымдар құрады. Ең радикалды төртінші топ — сепаратистік бағыттағы «Лад» славян қозғалысы мен Қазақстанның орыс қауымдастығы сияқты ұйымдардың саяси жалғасы болды.

Президенттік билік пен жоғары заң шығарушы орган — бір палаталы парламент (Жоғарғы Кеңес) институты атауы мен атқарушылық қызметі жағынан ескі кеңестік мемлекеттік жүйенің сарқыншақтарын сақтап қалды. Бұл жағдай билік тармақтарын бөлу қағидасына қайшы келді (Жанылжан, 2018, 545-б.). Осы тұрғыдан алғанда, бұл өзгерістер қоғам тарапынан келген демократиялану емес, көбінесе этносаралық тепе-теңдік пен экономикалық тұрақтылықты сақтау үшін жасалған қадамдар еді (Olcott, 1997, 205-206 бб.).

de süper başkanlık (super-presidentialism) olarak adlandırılabilir. Bu türden bir gelişim, Sovyet sonrası ülkeleri arasında her ne kadar Kazakistan'ı daha modern ve laik ve demokratik çizgiye çekmiş olsa da temelde yönetim süreçlerinin de ulusal çizgideki Sovyet hiyerarşisinin devamı niteliğinde sürdürüldüğü de belirtilmelidir.

Kazakistan'ın ulus devlet mahiyetinin 2026 Anayasa değişikliği ile daha görünür hale geldiğini söyleyebiliriz.

Kazakistan, doğal sınırları içerisinde bulunan Ural Nehri ve çevresindeki toprakları ile kendisini Avrupalı devletler konumunda tanımlamaktaydı. Bu kapsamda çağdaş dünya ile bütünleşmek ve bölgesinde saygın ve etkin bir jeopolitik devlet olabilmek adına ve ülkede muhalefetin ve diğer güç unsurlarının resmi makamlar nezdinde taleplerine siyasi anlamda cevap verilmesi gerekli görülmüştür. Bu doğrultuda şeffaf ve adil seçim politikalarının gözlenmesi adına AGİT, ŞİO gibi uluslararası gözlemci kuruluşlara bağımsızlığının ilk yılları itibariye üye olunmuştur. Özellikle AGİT 1999 seçimleri sonrasında Kazakistan'daki siyasal yaşam, parti, referandum ve seçimlere gözlemci statüsüyle denetlemiştir. Bu sürecin etkin bir sonucu olarak 2010 yılında ilk defa eski bir Sovyet Cumhuriyeti uluslararası arenada AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkiatı) dönem başkanlığı görevini üstlenmiştir (OSCE; 2010, s.1-2). AGİT'in

Әсіресе, көпэтносты демографиялық құрылымына қарамастан, конституциялық үдерістердің қалыптасуы теңгерімді әрі тұрақты түрде ілгеріледі. Тәуелсіздіктен кейінгі кезеңде бұл жағдай конституциялық реформалармен және институционалдық өзгерістермен қолдау тапқанымен, көрші Қырғызстанмен салыстырғанда, көппартиялық жүйеге өту және басқа да факторлар тұрғысынан баяу жүргені байқалады. Расында да, қазақстандық демократияның ерте кезеңдегі динамикасын саяси бәсекелестік шектелген және ішінара шындыққа жанаспайтын жоғары дауыс көрсеткіштері күмән тудыратын бәсекелестік авторитаризм үдерісімен түсіндіруге болады (Levitsky & Way, 2010, 5-7 бб.). 1998 жылы енгізілген конституциялық өзгерістер арқылы Президенттің өкілеттік мерзімі 5 жылдан 7 жылға ұзартылып, жас шектеуі алынып тасталды. Осылайша атқарушы биліктің құзыреті айтарлықтай кеңейтілді (Зәкір & Баймұратова, 2014, 200-б.). Бұл ережелер президенттік жүйенің институционалдық тұрғыдан нығаюын қамтамасыз етті.

1999 жылғы сайлауды Қазақстан тарихында алғаш рет салыстырмалы түрде бәсекелестікке негізделген саяси орта қалыптасқан науқан ретінде бағалауға болады. Коммунистік партия жетекшісі Серікболсын Әбділдин мен басқа да оппозициялық кандидаттардың қатысуы сайлау науқанын ашық ете түсті, алайда

bu kararı almasında her ne kadar temel olarak 2008-2009 yıllarındaki Rusya'nın Gürcistan'a olan müdahalesinin etkili olduğu söylenebilir.

Kazak Cumhuriyeti bu dönemde Avrasya jeopolitiğindeki hâkim güçler arasındaki kırılmaları kendi bünyesinde doğru diplomatik hamlelerle uluslararası işbirliğine dönüştürebilmiştir. Bu kapsamda Avrupa Birliği ile yakınlaşmak amacıyla ve ülke içerisin deki insan hakları, medya özgürlüğü ve demokratik reformlar konusunda, AGİT üye ülkelerinin taahhütleri içerisinde yer alan açıklık ve hesap verilebilirlik başlıklarında ciddi bir uyum dönemine girilmiştir. Bu süreç Türkiye'nin 2000'lerin başında AB uyum yasaları ile aynı dönemde Türk basınında kaçırılan bir husus olarak aynı dönemde başka bir Türk Cumhuriyeti'nin sürece dâhil olmaya çalışması bakımından önem arz eder.

2010 yılı Kazak parlamento ve cumhuriyet tarihi için yeni bir yıldönümü olarak adlandırılabilir. Bu dönemde Kazakistan Cumhuriyeti Başkanlığı'nın görev süresinin referandum yoluyla uzatılmasına yönelik geniş ölçekli bir siyasi girişim başlatılmıştır. 23 Aralık 2010'da başlayan bu yeni süreç, kısa sürede milyonlarca imzanın toplandığı kitlesel bir kampanyaya dönüşmüştür. Bu giriş kapsamında Anayasa'nın 42. Maddesinde değişiklik yapılarak cumhurbaşkanı Нұрсұлтан Назарбаев жоғары дауыспен қайтадан ел президенті болып сайланды. Кейінгі 2005 жылғы сайлау конституциялық пікірталастармен ерекшеленді. Сайлау күнін Конституциялық Кеңес бекітіп, 2005 жылдың 4 желтоқсанына белгіледі. Бұл сайлауға 18 үміткер өтінім бергенімен, тек 5 кандидат ресми түрде қатыса алды. Бұл науқан қазақстандық демократия тарихындағы алғашқы бәсекелі сайлау деп аталғанымен, көппартиялық саяси жүйеге өтудің негізі де осы кезде қаланды. Қазақстанның ұлттық бағыттағы тәуелсіздік қозғалысы мен демократиялану үдерісі XX ғасыр басындағы Алаш зиялылары белгілеген бағытта жалғасқанымен, іс жүзінде қазақстандық саяси биліктің даму үдерісі саясаттану әдебиетінде «суперпрезиденттік» (super-presidentialism) деп аталатын жүйеге айналды. Мұндай даму түрі Қазақстанды посткеңестік елдер арасында заманауи, зайырлы және демократиялық бағытқа жақындатқанымен, басқару үдерістерінің негізінде ұлттық сипаттағы кеңестік иерархияның сарқыншақтары сақталғанын атап өткен жөн.

> Қазақстанның ұлттық мемлекет ретіндегі болмысы 2026 жылғы Конституциялық өзгерістер арқылы бұрынғыдан да айқынырақ көріне түсті.

Қазақстан өзінің табиғи шекарасындағы Орал өзені мен оның төңірегіндегі жерлері арқылы өзін еуропалық мемле-

nının görev süresinin referandum yoluyla uzatılabilmesi hukuki zemine kavuşturulmuştur. (Mandryka, 2013, s.6.)

Ancak 2011 yılında referandum girişimi Cumhurbaşkanı tarafından reddedilmiş ve süreç Anayasa Konseyi'ne taşınmıştır. Konsey, anayasal yetki dengesi ve hukuki uyum açısından bazı sorunların tespit ettiğini bildirmiştir. Bazı görüşlere göre, bu iptal kararı, halkoylaması işleminin hem siyasi hem hukuki sınırlarını ortaya koyma girişimi olarak tanımlansa da halk nezdinde ve muhalefetin, mevcut iktidarı denetleme ve etki altına bırakabilmesi bakımından etkili olduğunu göstermektedir. (Orazbek; 2018, s.290)

Bu dönemde 2011 referandum süreci uluslararası AGİT gibi uluslararası düzeyde referandum süreci yakından takip edilmiştir. AGİT uzmanları, Kazakistan'ın 2010 yılı itibariyle vermiş olduğu demokratikleşme ve seçim kanunu, siyasi parti yasalarındaki uluslararası yasalara tam uyumlu hale getirilmesi vurgulanmasına rağmen aynı ve iptali hususunda, Kazak hükümetine karşı eleştirel bir tutum sergilemişlerdir. (EU Statement, 2011). Her ne kadar bu süreç AB kamuoyunda totaliter bir rejimin muhalefeti baskılaması ve dini özgürlüklerin kısıtlanması olarak tanımlanmış olsa da referandum iptalinin altındaki temel tutumun Avrasya jeopolitiğinde yaşanan dış etmenlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

кеттер қатарында анықтады. Сондықтан сайлау саясатының ашықтығы мен әділдігін қадағалау мақсатында тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап ЕҚЫҰ, ШЫҰ сияқты халықаралық ұйымдарға мүше болды. Әсіресе, ЕҚЫҰ 1999 жылғы сайлаудан кейін Қазақстандағы саяси өмірді, партияларды, референдумдар мен сайлауларды бақылаушы мәртебесінде қадағалады. Осы үдерістің нәтижесі ретінде 2010 жылы алғаш рет бұрынғы кеңестік республика халықаралық аренада ЕҚЫҰ (Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы) төрағалығы қызметін атқарды (OSCE; 2010, 1-2 бб.). ЕҚЫҰ-ның бұл шешімді қабылдауына 2008-2009 жылдардағы Ресейдің Грузияға жасаған араласуының әсері болғанын айтуға болады. Қазақстан бұл кезеңде Еуразия геосаясатындағы алпауыт күштер арасындағы қайшылықтарды дұрыс дипломатиялық қадамдар арқылы халықаралық ынтымақтастыққа айналдыра білді. Осы тұрғыда Еуропалық Одақпен жақындасу мақсатында және ел ішіндегі адам құқықтары, медиа еркіндігі мен демократиялық реформалар мәселесінде, ЕҚЫҰ-ға мүше елдердің міндеттемелеріне кіретін ашықтық пен есептілік бағыттарында маңызды үйлестіру кезеңіне өтті. 2010 жыл Қазақстан парламенті мен республика тарихында жаңа белес болды. Бұл кезеңде Қазақстан Республикасы Президентінің өкілеттік мерзімін референдум арқылы ұзартуға бағыт-

Nitekim bu dönemde 2010 yılında Kırgızistan'daki ayaklanmalar; Belarus'taki seçim sonrası protestoların yanı sıra Ortadoğu'da meydana gelen Arap Baharı adı altındaki ülkelerde cereyan eden gösteriler gibi komşu ve bölge ülkelerdeki ciddi istikrarsız ortamın Kazakistan'ı etkileme ihtimalinin engellenmek istenmiştir. Bu süreçte Kazak yönetimi ülke bünyesinde daha şeffaf bir tutumla ülke içerisindeki kamu personeli ve işçilerin aylık maaş ücretlerinde ciddi oranda artışa giderek sosyal yaşamın dengesini düzeltmeye çalışmıştır. Bu yeni süreçle birlikte Kazak parlamentosunda kabul edilen yukarıdaki reform ve anayasa süreçleri ile Kazak vatandaşlarının anayasal hak ve özgürlükleri, devletin üniter yapısı, yönetim şekli ve sınırları, parlamento ve hükümetin yetki ve görevleri, yargı, ulusal güvenlik ve kamu düzeninin korunması gibi hususlar açıklığa kavuşturulmuştur. Nitekim 2017 referandumu bağlamında demokratikleşme yönünde sunulan açılım ile süreç kontrollü ve sınırlı bir karakter taşımıştır. Bu süreçte radikal bir demokratikleşmeden ziyade, mevcut siyasal yapının uyarlanması ve sürdürülebilirliği hedeflenmiştir (Kembayev, 2017, s.305-310). Her ne kadar Kazakistan gibi güçlü başkanlık sistemine sahip ülkelerde, anayasal reformların mevcut iktidar yapılarının sürekliliğini sağlamaya yönelik reformlar olarak adlandırılmıştır. (Anderson, 2003, s.75-7)

талған ауқымды саяси бастама көтерілді.

2010 жылғы 23 желтоқсанда басталған бұл үдеріс қысқа мерзімде миллиондаған қол жиналған жаппай науқанға айналды. Осы бастама аясында Конституцияның 42-бабына өзгерістер енгізіліп, президенттің өкілеттік мерзімін референдум арқылы ұзартудың құқықтық негізі жасалды (Mandryka, 2013, 6-б.).

Алайда 2011 жылы референдум бастамасын Президент қабылдамай тастап, мәселе Конституциялық Кеңеске жолданды. Кеңес конституциялық билік тепе-теңдігі мен құқықтық сәйкестік тұрғысынан кейбір олқылықтарды анықтады. Кейбір пікірлер бойынша, бұл бас тарту шешімі бүкілхалықтық дауыс беру үдерісінің саяси және құқықтық шекараларын анықтау әрекеті деп танылғанымен, халық пен оппозиция тарапынан қолданыстағы билікті қадағалау және ықпал ету мүмкіндігінің бар екенін көрсетті (Оразбек; 2018, 290-б.).

Бұл кезеңде ЕҚЫҰ сияқты халықаралық ұйымдар 2011 жылғы референдум үдерісін жіті бақылады. ЕҚЫҰ сарапшылары Қазақстанның 2010 жылдан бастап берген демократиялану уәделері мен сайлау және саяси партиялар туралы заңдарды халықаралық стандарттарға толық сәйкестендіру қажеттілігін атап өткенімен, референдумның өткізілуі мен одан бас тартылуына қатысты Қазақстан билігіне сын көзбен қарады (EU

Bu ihtiyatlı adımlarla gidilen bu süreçte, Orta Asya Türk Devletleri içerisinde kuvvetler ayrılığı ilkesi ve çok partili hayata geçişin başlangıcının ilk olması açısından oldukça önemli görülmüştür. Ancak, 2011 referandumunun iptali, bütün demokratik hakların korunmasına rağmen temelde ülke içerisindeki referandumların temel işlevlerinin demokratikleşme unsurlarından öte yönetim meşrutiyetinin temininin sağlanması için kullanılan bir nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

Bağımsız bir devlet olarak Kazakistan Cumhuriyeti'nin kurumsal bir nitelik kazanması konusunda önemli bir aşamayı temsil eden 1995 Anayasası, 24 yıl kadar ülke tarihinde önemli bir işlev görmüştür. Kazakistan yönetiminde insan hakları, kuvvetler ayrılığı, denge, denetleme ve bölüşüm konusundaki aksamalar nedeniyle yeni bir anayasa ihtiyacı giderek toplumda daha fazla dile getirilmeye başlanmıştır. Bu ihtiyaçların bir sonucu olarak önce kurucu cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, görevinden istifa ederek yetkilerini o zamanki Senato Başkanı Kasım Comert Tokayev'e devretmiştir. Ancak bu geçiş sürecinde iktisadi güçlükler yanında yönetim uyuşmazlıkları sonucunda istikrarın bozulması karşısında, 2022 başında Kanlı Ocak olarak bilinen olaylar patlak vermiştir. Resmi verilere göre, bir hafta süren şiddetli huzursuzluklar sırasında 227 kişi öldü ve 9.900'den fazla kişi tutuklan-

Statement, 2011). Еуроодақ жұртшылығы бұл үдерісті тоталитарлық режимнің оппозицияны басып-жаншуы мен діни бостандықтарды шектеуі ретінде бағалағанымен, референдумнан бас тартудың негізінде Еуразия геосаясатындағы сыртқы факторлардың әсері жатқаны байқалады. Расында да, 2010 жылғы Қырғызстандағы толқулар, Беларусьтегі сайлаудан кейінгі наразылықтар, сондай-ақ Таяу Шығыстағы «Араб көктемі» аясындағы демонстрациялар сияқты көршілес және аймақтағы тұрақсыздықтардың Қазақстанға әсер ету қаупінің алдын алу көзделді. Бұл кезеңде Қазақстан билігі ел ішінде неғұрлым ашық ұстаным байқатып, мемлекеттік қызметкерлер мен жұмысшылардың жалақысын айтарлықтай көтеру арқылы әлеуметтік тепе-теңдікті сақтауға тырысты. Осы жаңа үдерістермен бірге Қазақстан парламентінде қабылданған реформалар мен конституциялық өзгерістер арқылы азаматтардың құқықтары мен бостандықтары, мемлекеттің унитарлы құрылымы, басқару нысаны мен шекарасы, парламент пен үкіметтің өкілеттіктері, сот жүйесі, ұлттық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпті сақтау сияқты мәселелер нақтыланды. Сонымен қатар, 2017 жылғы референдум аясында демократиялану бағытында ұсынылған қадамдар шектеулі сипатта болды. Бұл үдерісте радикалды демократияланудан гөрі, қолданыстағы саяси құрылымды бейімдеу

mıştır. Olayların ardından Nazarbayev'in cumhurbaşkanlığı görevinden ayrıldıktan sonra da sürdürdüğü Kazakistan Güvenlik Konseyi ve Halk Asamblesi'ndeki "ömür boyu başkanlık» yetkileri de elinden alınmıştır. Olayların yatışması ardından yeni anayasa beklentileri, yönetimden halka kadar tüm kademelerde, yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. (Yalçın, 2025, s. 163-166)

2022 yılı boyunca ana gündemi yaşanan acı olayların bir daha yaşanmaması için yasal düzenlemelerin acilen yapılması teşkil etmiştir. Artan talepleri karşılamak için ilk girişim kuvvetler ayrılığı yönünde olmuş, cumhurbaşkanlığı, meclis ve diğer devlet kurumları arasındaki güç dengesi aşamalı olarak düzenlemiştir. Bu maksatla Yeni Kazakistan'ın temellerini atmak olarak sunulan ve Haziran 2022'de, yapılan halkoylamasında seçmenlerin %77'sinin desteğiyle mevcut anayasada önemli bir değişiklikler yapılmıştır. Buna göre, cumhurbaşkanının yetkilerinin kısıtlanması, yasamanın güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Buna bağlı olarak Başkan'ın (Elbası) ayrıcalıklı anayasal konumuna da son verilmiş ve insan hakları ve kurumsal hesap verebilirlik hükümlerini güçlendirilmiştir. 2022 Eylül'de aynı doğrultuda Meclis'te bir dizi anayasal değişikliğe gidilmiş, bu bağlamda başkentin adının Nur-Sultan'dan Astana'ya döndürülmesi kararlaştırılmıştır.

және оның тұрақтылығын сақтау мақсат етілді (Кембаев, 2017, 305-310 бб.). Дегенмен, Қазақстан сияқты қуатты президенттік жүйесі бар елдердегі конституциялық реформалар көбінесе қазіргі билік құрылымдарының сабақтастығын қамтамасыз етуге бағытталған реформалар ретінде сипатталды (Anderson, 2003, 75-7 бб.).

Орталық Азиядағы Түркі мемлекеттері арасында билік тармақтарын бөлу қағидасы мен көппартиялық жүйеге өтудің алғашқы бастамасы ретінде бұл сақтықпен жасалған қадамдар өте маңызды деп танылды. Алайда, 2011 жылғы референдумның тоқтатылуы барлық демократиялық құқықтардың қорғалуына қарамастан, елдегі референдумдардың негізгі қызметі демократияланудан гөрі, басқарушы биліктің легитимділігін қамтамасыз ету екенін көрсетті. Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекет ретінде институционалдық сипат алуында маңызды кезең болған 1995 жылғы Конституция 24 жыл бойы ел тарихында маңызды рөл атқарды. Қазақстан басқаруындағы адам құқықтары, билік тармақтарының бөлінісі, тежемелік әрі теңгермелік жүйесіндегі олқылықтарға байланысты жаңа Конституция қажеттілігі қоғамда жиі айтыла бастады. Осы қажеттіліктердің нәтижесінде тұңғыш президент Нұрсұлтан Назарбаев қызметінен кетіп, өкілеттігін сол кездегі Сенат Төрағасы Қасым-Жомарт Тоқаевқа тапсырды. Бірақ бұл өтпелі кезеңдегі экономикалық қиын-

Kazakistan, 2026 Anayasa değişiklikleri ile Türk aydınlanma mirasına dayanarak, özgürlüklere ve çağdaş değerlere doğru daha demokratik ve daha ileri bir yönetim yolunda bir irade göstermiştir.

15 Mart 2026 Anayasası

2025 yılı 30 Ağustos'unda yapılan 30. Anayasa Günü kutlamaları, anayasa değişikliği tartışmalarının yeniden başladığı bir tarih olmuş, bugüne kadar elde edilen kazanımlar doğrultusunda yeni düzenlemeler gündeme gelmiştir. Cumhurbaşkanı Tokayev'in 8 Eylül 2025'te yaptığı Ulusa Sesleniş Konuşmasında, meclis reformları konusunda kapsamlı bir referandum yapılmasını önermesiyle yeni anayasa süreci resmen başlamış oldu. Bu dönemde uzmanlar ve kamuoyunun önerilerini 2026 boyunca kapsamlı bir şekilde tartışılması halkoylamasının da 2027'de yapılabileceği öngörülmekteydi. Ancak süreç kendiliğinden hızlanarak genişlemiştir. Çalışma heyeti içindeki yapılan tartışmalar, önerilen düzenlemelerin kapsamını genişleterek başlangıçtaki beklentilerin ötesinde bir paketin doğmasına yol açmıştır. Bunlar arasında meclisin yeniden yapılandırılması, devlet kurumları arasındaki güç dengesinin yeniden tanımlanması ve insan, dijital ve çevresel hakların anayasal güvencelerinin genişletilmesini içeren bu düzenlemeler, tamamen yeni bir anayasanın hazırlanması düşüncesini doğurmuştur.

дықтар мен басқарудағы келіспеушіліктер тұрақтылықтың бұзылуына алып келіп, 2022 жылдың басында «Қанды қаңтар» деген атпен белгілі оқиғаларға ұласты. Ресми деректер бойынша, бір аптаға созылған тәртіпсіздіктер кезінде 227 адам қаза тауып, 9900-ден астам адам тұтқындалды. Оқиғалардан кейін Назарбаевтың президенттіктен кеткеннен кейін де басқарып келген Қауіпсіздік Кеңесі мен Қазақстан халқы Ассамблеясындағы «өмірлік төрағалық» өкілеттіктері де тоқтатылды. Жағдай тұрақталған соң жаңа Конституцияға деген үміт биліктен халыққа дейінгі барлық деңгейде ашық айтыла бастады (Yalçın, 2025, 163-166 бб.).

2022 жылдың басты күн тәртібі қасіретті оқиғалардың қайталанбауы үшін құқықтық реттеулерді жедел түрде жасау болды. Алғашқы қадам билік тармақтарын бөлу бағытында жасалып, президент, мәжіліс және басқа да мемлекеттік институттар арасындағы билік тепе-теңдігі кезең-кезеңімен реттелді. «Жаңа Қазақстанның» іргетасын қалау ретінде ұсынылған 2022 жылғы маусымдағы референдумда сайлаушылардың 77%-ы қолданыстағы Конституцияға маңызды өзгерістер енгізуді қолдады. Оған сәйкес, президенттің өкілеттіктерін шектеу және заң шығарушы билікті нығайту көзделді. «Елбасының» айрықша конституциялық мәртебесі жойылып, адам құқықтары мен институционалдық есептілік ережелері күшейтілді. 2022

Cumhurbaşkanı Tokayev, 33 üyeli bir Parlamento Reformu Çalışma Heyeti kuran bir kararnameyi 8 Ekim 2025'te imzalamasıyla yeni anayasa için resmi anlamda ilk adım atılmış oldu. Toplumun geniş kesimlerini temsil etmesi arzu edilerek oluşturulan heyet, Meclis ve Senato milletvekillerini, Kazakistan Halk Meclisi üyelerini, parlamento parti gruplarının liderlerini, bilimsel enstitü başkanlarını, anayasa hukuku ve devlet ve hukuk teorisi konusunda uzmanlaşmış önde gelen akademisyenleri ve Ulusal Kurultay uzmanlarını ve üyelerini içermekteydi. 20 Ocak 2026 tarihinde Kızılorda'da düzenlenecek 5. Ulusal Kazak Kurultayına kadar toplam altı kez toplanan çalışma heyeti, gelecekteki parlamentonun bileşimi, görev süresi, milletvekili sayısı, kotalar, seçim işlemleri, diğer güç dallarıyla etkileşim, yasama sürecinin ana yönleri ve parlamentonun devlet organlarının işleyişini sağlamadaki yetkileri gibi iç tüzük konuları üzerinde yoğunlaştı. Kazakistan ve Türk dünyasında yeni bir eşiği açan 2026 Anayasa referandumuna giden süreçte en önemli dönemeçlerden birisi de Kızılorda'da 20 Ocak 2026 tarihinde düzenlenen 5. Ulusal Kazak Kurultayı olmuştur. Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev'in başkanlığında yapılan bu toplantıda, Kazakistan'ın anayasal ve siyasi reformları, özellikle de parlamento reformları ele alınmıştır. Yeni anayasanın daha milli bir mahiyete sahip olacağının

жылғы қыркүйекте Мәжілісте бірқатар конституциялық өзгерістер қабылданып, осы тұрғыда елорда атауын Нұр-Сұлтаннан қайтадан Астанаға өзгерту туралы шешім қабылданды.

2026 жылғы 15 наурызда қабылданған Конституция

2025 жылғы 30 тамызда өткен Конституция күнінің 30 жылдық мерейтойы конституциялық өзгерістер туралы пікірталастардың қайта жаңғырған күні болды. Осы уақытқа дейін қол жеткізілген табыстар негізінде жаңа реттеулер күн тәртібіне шықты. Президент Тоқаевтың 2025 жылғы 8 қыркүйектегі халыққа Жолдауында парламенттік реформалар бойынша ауқымды референдум өткізуді ұсынуымен жаңа конституциялық үдеріс ресми түрде басталды. Бұл кезеңде мамандар мен халықтың ұсыныстары жыл бойы жан-жақты талқыланып, бүкілхалықтық дауыс беру 2027 жылы өтеді деп болжанған еді. Алайда үдеріс өздігінен жеделдеп, ауқымы кеңейе түсті. Жұмыс тобы ішіндегі талқылаулар

> Қазақстан 2026 жылғы Конституциялық өзгерістер арқылы түркі ағартушылық мұрасына сүйене отырып, бостандықтар мен заманауи құндылықтарға негізделген неғұрлым демократиялық әрі озық басқару жолына ерік танытты.

işareti de bu kurultay ile ifade edilmiştir. Tokayev, değişiklik sayısının beklenenden çok daha fazla olacağını değerlendirdiği gibi, süreci yeni bir Anayasa'nın kabulüne doğru bir adım olarak tanımladı. (https://akorda.kz)

Kazakistan'ın 5. Milli Kazak Kurultayında açıklanan kararlar sonucunda ortaya çıkan anayasa taslağı, Türk dünyasını dünyasının siyasi ve fikri zemini bakımından son derece hayati kararlar içermekteydi. Kazakistan'da Sovyet sonrası yaşanan güçlüklere rağmen, daha çağdaş milli bir devlet oluşturma yönündeki çabaların sonuçları açısından Kurultay, Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'ni hatırlatan anlamları barındırmaktadır.

21 Ocak 2026'da Tokayev, Anayasa Mahkemesi Başkanının başkanlığında, Ulusal Kurultay temsilcileri, önde gelen hukukçular, medya ileri gelenleri, yerel meclis başkanları, bölgesel kamu konseyi üyeleri ve uzmanlardan oluşan 120 üyelik Anayasa Komisyonu'nun kuruluş kararnamesini imzalandı. Bu şekilde hız kazanan süreçte, Anayasa Komisyonu, 12. Toplantısının ardından çalışmalarını, 11 Şubat 2026'da tamamladı. Komisyonun, neredeyse tamamen yeni bir yeni Anayasa'nın nihai taslağını Cumhurbaşkanı Tokayev'e sunmasının ardından, referandumunun yapılmasına ilişkin bir kararname imzalandı. Anayasa Komisyonuna göre, nihai metin, kamuoyu

ұсынылған өзгерістердің аясын кеңейтіп, нәтижесінде бастапқы да ірі реформалар пакеті дүниеге келді. Олардың қатарында Парламентті қайта құру, мемлекеттік институттар арасындағы билік тепе-теңдігін қайта анықтау, сондай-ақ, адам құқықтарын, цифрлық және экологиялық құқықтардың конституциялық кепілдіктерін кеңейту мәселелері болды. Бұл өзгерістер толығымен жаңа Конституция дайындау идеясын тудырды.

Президент Тоқаевтың 2025 жылғы 8 қазанда 33 мүшеден тұратын Парламенттік реформалар жөніндегі жұмыс тобын құру туралы Жарлыққа қол қоюымен жаңа Конституцияға бағытталған ресми алғашқы қадам жасалды. Қоғамның барлық топтарының өкілдерін қамту мақсатында құрылған бұл топтың құрамына Мәжіліс пен Сенат депутаттары, Қазақстан халқы Ассамблеясының мүшелері, парламенттік партия фракцияларының жетекшілері, ғылыми институт басшылары, конституциялық құқық және мемлекет пен құқық теориясы саласындағы жетекші ғалымдар мен Ұлттық құрылтай сарапшылары мен мүшелері кірді. 2026 жылғы 20 қаңтарда Қызылордада өтетін 5-ші Ұлттық Құрылтайға дейін жұмыс тобы барлығы алты рет жиналып, болашақ парламенттің құрамы, өкілеттік мерзімі, депутаттар саны, квоталар, сайлау үдерістері, биліктің басқа тармақтарымен өзара іс-қимылы, заң шығару үдерісінің негізгі бағытта-

istişare sürecinde alınan yaklaşık 10.000 öneriye dayalı olarak gözden geçirilerek düzeltilmiştir.

Yayımlanan nihai taslak, 1995 Anayasasının yaklaşık %84'ünü yeniden yazarak ve 95 madde ekliyordu. İstenen sonuçları vermeyeceğine dair karşıt görüşlere rağmen, yeni anayasa metni kamuoyunda olumlu karşılanmıştır. Kamuoyuna yansıdığı şekliyle taslak anayasanın önsözünde ilk kez insan hakları ve özgürlükleri, yaşam hakkı, kişisel dokunulmazlık, veri koruma ve susma hakkı da dâhil olmak üzere, çağdaş kazanımları Kazak devletinin en önemli önceliği olarak tanımlanıyordu. Uzun çalışmalar sonucunda Anayasa Komisyonu, kamuoyu ve uzmanlardan gelen geri bildirimleri de dikkate alarak taslak anayasayı iyileştirmek için toplantılar düzenlemeye devam etti. Düzenlemeler arasında devlet kurumlarında Rus dilinin statüsüne ilişkin hükmün ifadesinde yapılan düzenlemeler, ücretsiz eğitim ve evrensel sağlık hizmetlerine ilişkin anayasal güvencelerin açıklığa kavuşturulması, özel mülkiyet ve konut haklarının korunmasını güçlendirmeye yönelik öneriler, Parlamento'nun feshedilmesinin gerekçeleri ve yöntemi gibi kurumsal işlemler üzerine iç tüzük tartışmaları yer alıyordu.

15 Mart'ta yapılan halk oylamasının sonuçlarına göre, %10'luk bir hayır oyuna

ры және парламенттің мемлекеттік органдардың жұмысын қамтамасыз етудегі өкілеттіктері сияқты ішкі регламент мәселелеріне назар аударды.

Қазақстан мен Түркі әлемінде жаңа белесті ашқан 2026 жылғы конституциялық референдумға барар жолдағы ең маңызды кезеңдердің бірі — 2026 жылғы 20 қаңтарда Қызылордада өткен 5-ші Ұлттық Құрылтай болды. Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың төрағалығымен өткен бұл жиында Қазақстанның конституциялық және саяси реформалары, әсіресе парламенттік реформалар талқыланды. Жаңа Конституцияның неғұрлым ұлттық сипатқа ие болатыны осы құрылтайда айтылды. Тоқаев өзгерістердің саны күтілгеннен әлдеқайда көп болатынын бағалап, бұл үдерісті жаңа Конституцияны қабылдауға бағытталған қадам ретінде сипаттады (https://akorda.kz).

Қазақстанның 5-ші Ұлттық Құрылтайында жарияланған шешімдер нәтижесінде дайындалған Конституция жобасы Түркі әлемінің саяси және идеялық негізі тұрғысынан өте маңызды шешімдерді қамтыды. Қазақстанда посткеңестік кезеңдегі қиындықтарға қарамастан, заманауи ұлттық мемлекет құру жолындағы талпыныстардың нәтижесі ретінде бұл Құрылтай Ататүріктің Измир экономикалық конгресін еске түсіретін мағынаға ие. 2026 жылғы 21 қаңтарда Қасым-Жомарт Тоқаев Конституциялық сот тораға-

karşı, %90'lık ezici bir çoğunluk, kabul oyu kullanmıştır. 17 Mart'ta kesin sonuçların açıklanmasının ardından, Tokayev, 1 Temmuz 2026'da yürürlüğe girecek olan yeni anayasayı resmen kabul eden bir kararname imzalamıştır. Referandum tarihi olan 15 Mart tarihi aynı zamanda yeni Anayasa Günü olarak da belirlenmiştir.

Ortaya çıkan anayasa metninde yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanlığı makamının görev ve sorumluluklarının sınırlandırılması ve daha açık ve hesap verebilir bir niteliğe kavuşması için Elbası ifadesi kaldırılmaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanının parlamentoyu feshetme yetkisi, hükümet güvenoyu krizi ve bütçe onaylanmaması gibi daha somut şartlara bağlanmıştır. Bununla birlikte denetlemenin başı olan Anayasa Mahkeme üyeliği için 15 yıllık bir hukuk tecrübesi şartı getirilmiştir. Yine anayasal düzenlemelerde yer alan insan hakları kamu denetçiliği (ombudsmanlık) makamı doğrudan Anayasa Mahkemesi'ne başvurma yetkisine sahip olup, yürütme organının insan hakları ihlalleri üzerindeki bağımsız denetim gücü anayasal dokunulmazlık ile tahkim edilmiştir. Ayrıca bu yüksek denetim şurası, devlet harcamalarının denetlenmesi raporlama hiyeraşisi değiştirilerek kurum artık Cumhurbaşkanına değil, yılda iki kez Kurultay'a doğrudan rapor sunmakla yükümlendirilmiştir. (Constitution of the Republic of Kazakhstan, 2026, 61.-71m).

сының жетекшілігімен Ұлттық құрылтай өкілдері, жетекші заңгерлер, БАҚ өкілдері, жергілікті мәслихат төрағалары, аймақтық қоғамдық кеңес мүшелері және сарапшылардан тұратын 120 мүшелік Конституциялық комиссия құру туралы Жарлыққа қол қойды. Жұмыс қарқыны үдеген бұл кезеңде Конституциялық комиссия 12-ші отырысынан кейін өз жұмысын 2026 жылғы 11 ақпанда аяқтады. Комиссия жаңа Конституцияның толықтай дерлік жаңа жобасын Президент Тоқаевқа ұсынған соң, референдум өткізу туралы Жарлыққа қол қойылды. Конституциялық комиссияның мәліметінше, түпкілікті мәтін қоғамдық талқылау кезінде түскен 10 000-ға жуық ұсыныс негізінде қайта қаралып, түзетілді.

Жарияланған түпкілікті жоба 1995 жылғы Конституцияның шамамен 84%-ын қайта жазып, оған 95 жаңа бап қосты. Күтілген нәтижені бермейді деген қарсы пікірлерге қарамастан, жаңа мәтін халық тарапынан оң бағаланды. Халыққа жарияланған жобаның кіріспесінде алғаш рет адам құқықтары мен бостандықтары, өмір сүру құқығы, жеке басқа қол сұғылмаушылық, деректерді қорғау және үнсіздік сақтау құқығы сияқты заманауи бастамалар Қазақстан мемлекетінің басты басымдығы ретінде анықталды. Ұзақ жұмыс нәтижесінде Конституциялық комиссия халық пен сарапшылардан түскен кері байланысты ескере отырып, жобаны жетілдіру үшін жиналыстар өткізуді

Anayasa, Kazakistan'ı demokratik, laik, üniter bir devlet olarak teyit eder. Ülkenin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü garanti ederken, hukukun üstünlüğünü de vurgular. Devlet sembollerini tanımlar ve Kazakçayı devlet dili olarak belirlerken, Rusçayı da resmi kullanımlar için tanır. Yine Anayasada, insan hakları ve özgürlüklere geniş biçimiyle tanımlanmakta, bireysel haklara öncelik verilmiştir. Ölüm cezası kaldırılmış, özel hayatın gizliliği, dijital haklar, aile ve kişisel özgürlükler güvence altına alınmakta ve vicdan ve din özgürlüğünü onaylanmaktadır. Bu bağlamda cinsiyet eşitliği, geleneksel aile değerlerinin korunması, laik eğitim ve kültür, bilim ve yeniliğin teşvik edilmesi vurgulanmaktadır.

Yönetim açısından orantılı sistemle beş yıllık dönemler için seçilen 145 milletvekilinden oluşan Kurultay olarak adlandırılan bir parlamento kurulmaktadır. Kurultay, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Denetim Kurulu ve Merkez Seçim Komisyonu üyelerinin onaylanması, Yüksek Mahkeme hâkimlerinin seçimi gibi görevleriyle yetkileri genişletilmiştir. Böylece devlet yönetimi içindeki denge ve denetim araçlarının güçlendirilmesi amaç edinilmektedir. Ayrıca, yönetimi istikrara kavuşturmayı ve güç hiyerarşisini netleştirmeyi amacıyla, Kazakistan'ı uluslararası alanda temsil etmek, Kurultayda Cumhurbaşkanı adına hareket etmek, yerel ve uluslararası kurumlarla etkileşimini yürütmek gibi yetkileri bulunmaktadır.

Жаңартылған Конституцияда Қазақстанды демократиялық, зайырлы, біртұтас мемлекет ретінде бекітеді. Ел егемендігін және аумақтық тұтастығын кепілдей отырып, құқықтың үстемдігін де ерекше атап өтеді. Мемлекеттік рәміздерді белгілейді және қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде, ал орыс тілін ресми қолданыстарда пайдалануды қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, Конституцияда адам құқықтары мен бостандықтарына кеңінен тоқталып, жеке басқа тиесілі құқықтарға басымдық берілген. Өлім жазасы жойылып, жеке өмірдің құпиялылығы, цифрлық құқықтар, отбасы және жеке бостандықтар қорғалады. Сонымен қатар, ар-ождан және дін бостандығы бекітілген. Осы тұрғыда жыныстық теңдік, дәстүрлі отбасы құндылықтарын сақтау, зайырлы білім беру және мәдениет, ғылым мен инновацияны қолдау басты назарда.

Басқару жүйесі бойынша, бес жылдық мерзімге сайланатын 145 депутаттан тұратын Құрылтай деп аталатын парламент құрылады. Құрылтай Конституциялық сот, Жоғарғы сот, Жоғары аудиторлық палата және Орталық сайлау комиссиясының мүшелерін бекітуге қатысады. Сонымен қатар, Құрылтайдың өкілеттіктері кеңейтілген. Осылайша, мемлекеттік биліктегі тепе-теңдік пен бақылау тетіктерін күшейту көзделеді. Сондай-ақ, басқарудың тұрақтылығын қамтамасыз ету және биліктің иерархиясын нақтылау мақсатында Қазақстанның халықаралық алаңдағы мүддесін білдіру, Құрылтайда Президенттің атынан әрекет ету, жергілікті және халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимылды жүзеге асыру секілді өкілеттіктер белгіленген.

Yeni Anayasa'da yürütme organının başı olan Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri daha da güçlendirilmiştir. Cumhurbaşkanı, Anayasa'nın ve kanunların uygulanmasını sağlamak, devletin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve anayasal düzeni korumak, ulusal güvenlik ve savunma konularında yönlendirici olmak, Kurultay'ın yasama faaliyetini düzenlemek, Kurultay'ı olağanüstü toplantıya çağırmak, Kurultay'ın feshedilmesine karar vermek, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Yüksek Denetim Kurulu üyelerini atamak, Merkez Seçim Komisyonu üyelerinin onaylanmasına katılmak, Başbakan'ı ve Bakanlar Kurulu üyelerini atamak, Başbakan'ın istifasını kabul etmek, Kurultay'ın güvensizlik oylamasına ilişkin kararını veto etmek

kileşimde bulunmak gibi görevleri bulunan Başkan Yardımcılığı makamının kurulması da yeni düzenlemeler arasındadır. Başkan Yardımcısı, Kurultay onayıyla, Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Anayasa Mahkemesi ve genel yetki mahkemeleri için hükümlerle yargı bağımsızlığı güçlendirilmesi, belediyelere ve bölgelere, açıkça tanımlanmış yetki ve sorumluluklarla özerklik verilmesi, vatandaşların serbest seçimler ve referandum yoluyla yönetime katılma haklarının tanımlanması, anayasada değişiklik yapma yöntemleriyle birlikte kanunlaştırılmıştır.

Mülkiyet Haklarının Gelişimi Yeni kabul edilen referandum ile yargı sistemi, yürütmenin etkisini sınırlayan ve liyakat esaslı atama süreçleri ve şeffaf mülkiyet incelemeleriyle tahkim edilmiştir. (Constitution of the Republic of Kazakhstan, 2026, 82.m). Buna göre bireylerin doğrudan Anayasa Mahkemesi'ne başvuru imkânları genişletilmiş, bireysel hak arama hürriyetinin sınırlarını genişletmiştir.

Siyasi çoğulculuğu sağlamak için seçim barajının %5'te tutulması cumhurbaşkanlığı kotalarının kaldırılması da yer almaktadır. Metin ayrıca, ulusal diyalog platformu olarak hizmet verecek bir başkan yardımcısı ve ülkenin en yüksek danışma organı olarak Kazakistan Halk Konseyi'nin kurulmasını öngörmektedir. Etnokültürel dernekler, büyük kamu kuruluşları, bölgesel ve yerel

Адам құқықтары жөніндегі уәкілге (омбудсмен) Конституциялық сотқа тікелей жүгіну құқығы беріліп, оның атқарушы биліктің адам құқықтарын бұзуын тәуелсіз бақылау құзыреті конституциялық қол сұғылмаушылықпен нығайтылды. Бұдан бөлек, мемлекеттік шығыстарды бақылайтын Жоғары аудиторлық палатаның есеп беру иерархиясы өзгеріп, ол енді Президентке емес, жылына екі рет тікелей Құрылтайға есеп беретін болып міндеттелді (Қазақстан Республикасының Конституциясы, 2026, 61-71 баптар).

Конституция Қазақстанды демократиялық, зайырлы, унитарлы мемлекет ретінде бекітеді. Елдің егемендігі мен аумақтық тұтастығына кепілдік бере отырып, құқық үстемдігіне баса назар аударады. Мемлекеттік нышандарды анықтайды және қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде бекіте отырып, орыс тілін ресми қолданыстар үшін таниды. Сондай-ақ, Конституцияда адам құқықтары мен бостандықтары кең көлемде анықталып, жеке құқықтарға басымдық берілген. Өлім жазасы жойылды, жеке өмірдің құпиялылығы, цифрлық құқықтар, отбасылық және жеке бостандықтар кепілдендіріліп, ар-ождан және дін бостандығы бекітілді. Осы тұрғыда гендерлік теңдік, дәстүрлі отбасы құндылықтарын қорғау, зайырлы білім беру мен мәдениет, ғылым мен инновацияны ынталандыру мәселелеріне баса мән берілді. Басқару

organların temsilcilerinin oluşturduğu 126 üyeden oluşan konseyin başlıca görevleri arasında; ulusal birliği sağlamak, etnik ve dinler arası uyumu teşvik etmek, iç politika ve devlet ideolojisi konusunda danışmanlık yapmak, yasama girişiminde bulunma hakkını kullanmak bulunuyordu.

Sosyal Devlet İlkesi: 2026 Anayasası, Kazak vatandaşlarının sosyal haklarını yalnızca beyan olarak değil, devletin pozitif yükümlülüğü olarak yeniden tanımlamaktadır. Özellikle sağlık, eğitim v e sosyal güvenlik alanlarında devletin aktif rol üstlenmesi anayasal güvence altına alınmıştır. Bu durum, Kazakistan'ın önceki anayasal modelindeki daha sınırlı sosyal devlet anlayışından farklı olarak, refah devleti yönünde güçlü adımlar attığının göstergesidir (Constitution of the Republic of Kazakhstan, 2026, 28.m). Bu anlamda özellikle emekli maaşı ödemelerinin yıllık yaşam maliyeti endeksinin altında kalmaması, anayasal olarak 28.maddede güvence altına alınmıştır.

Dijital Anayasal ve Veri Egemenliği: Yeni Kazak anayasasının en özgün yönlerinden biri, dijital anayasal statüye yükselmesidir. Bilineceği üzere Kazakistan bağımsızlık yıllarından sonra dijital inovasyon, kripto para üretimi ve diğer hususlarda Avrupa ve Amerikalı şirketlerin Orta Asya'ya açılan bir teknoloji kapısıydı. Özellikle Astana ve daha kuzeyde kurulan dijital merkezler ile bu

жүйесі бойынша пропорционалды жүйемен бес жылдық мерзімге сайланатын 145 депутаттан тұратын, Құрылтай деп аталатын парламент құрылады. Құрылтайдың Конституциялық Сот, Жоғары аудиторлық палата және Орталық сайлау комиссиясы мүшелерін бекіту, Жоғарғы сот судьяларын сайлау сияқты міндеттерімен өкілеттіктері кеңейтілді. Осылайша, мемлекеттік басқарудағы тежемелік әрі теңгермелік тетіктерін нығайту мақсат етілді. Сонымен қатар, басқаруды тұрақтандыру және билік иерархиясын нақтылау мақсатында Қазақстанды халықаралық аренада таныстыру, Құрылтайда Президент атынан әрекет ету, жергілікті және халықаралық институттармен іс-қимыл жасау сияқты міндеттері бар Вице-президент лауазымы енгізілді. Вице-президент Құрылтайдың келісімімен Президент тарапынан тағайындалады. Конституциялық Сот пен жалпы юрисдикциялық соттар үшін ережелер арқылы сот тәуелсіздігі нығайтылды. Жергілікті билік пен аймақтарға нақты анықталған өкілеттіктер мен жауапкершіліктер арқылы автономия берілді. Азаматтардың еркін сайлау және референдум арқылы басқаруға қатысу құқықтары айқындалды, сонымен қатар Конституцияға өзгерістер енгізу әдістері заңдастырылды.

Меншік құқықтарының дамуы: Жаңа қабылданған референдум арқылы сот жүйесі атқарушы биліктің ықпалын

yeni gelişimin toplum nezdinde de anayasa ile güvence altına alınması planlanmıştır. (Constitution of the Republic of Kazakhstan, 2026, 18.m). Ayrıca seçimler sırasında dijital gözetim uygulamaları ile seçim güvenliği artırılmaya başlanmıştır.

Çevresel Haklar ve Sürdürülebilir Kalkınma: Yeni anayasa düzenlemesiyle bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı garanti altına alınırken, devlete de ekolojik dengeyi koruma ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlama yükümlülüğü getirilmiştir (Constitution of the Republic of Kazakhstan, 2026, 31.m).

Yerel Yönetimler ve Katılımcı Yönetişim: Anayasa, merkeziyetçi yapıyı esneterek yerel yönetimlerin yetki ve sorumluluk alanlarını genişletmiştir. Yerel organların karar alma süreçlerindeki rolleri artırılmış ve yönetim modeli daha çoğulcu ve toplumu kapsayıcı bir modele dönüştürülmüştür. Ayrıca yeni yasa ile de Merkezi Seçim Komisyonu'nun yeni kararlarıyla, seçim bölgelerinde engelli bireylerin oylama sürecine katılımı sadece bir "hizmet" olmaktan çıkarılıp anayasal bir zorunluluk haline getirilmiştir. (Constitution of the Republic of Kazakhstan, 2026, 33.m).

Türk Çağdaşlaşması Açısından Bir Ulus Devlet Olarak Kazakistan

Kazakistan'ın ulus devlet mahiyeti 2026

шектейтін, меритократияға негізделген тағайындау үдерістерімен және ашық меншікті тексеру тетіктерімен нығайтылды (Қазақстан Республикасының Конституциясы, 2026, 82-бап). Соған сәйкес, жеке тұлғалардың Конституциялық сотқа тікелей жүгіну мүмкіндіктері кеңейтіліп, жеке құқықтарды қорғау еркіндігінің шеңбері ұлғайтылды.

Саяси плюрализмді қамтамасыз ету үшін сайлау табалдырығы 5% деңгейінде қалдырылып, президенттік квоталар жойылды. Мәтінде сонымен қатар ұлттық диалог платформасы қызметін атқаратын Вице-президент және елдің ең жоғары кеңесші органы ретінде Қазақстан Халық Кеңесінің құрылуы қарастырылған. Этномәдени бірлестіктер, ірі қоғамдық ұйымдар, аймақтық және жергілікті органдардың өкілдерінен тұратын 126 мүшелік кеңестің негізгі міндеттеріне: ұлттық бірлікті қамтамасыз ету, этникааралық және конфессияаралық келісімді ынталандыру, ішкі саясат пен мемлекеттік идеология бойынша кеңес беру, заң шығару бастамасы құқығын пайдалану кірді.

Әлеуметтік мемлекет қағидаты: 2026 жылғы Конституция қазақстандықтардың әлеуметтік құқықтарын жай ғана декларация ретінде емес, мемлекеттің позитивті міндеттемесі ретінде қайта анықтайды. Әсіресе денсаулық сақтау, білім беру және әлеуметтік қамсыздан-

Anayasa değişikliği ile daha görünür hale geldiğini söyleyebiliriz. Ulus devletler meşruiyetlerini büyük oranda tarihten alırlar. Bu meşruiyetin içerde ve dışarda tanınmasında ilk atılması gereken adımlardan birisini ortak tarihin düzenlenmesi oluşturur. Ülkenin istenilen saygın bir konumda olması kendine özgü ve iyi bir hikâyesinin olmasını gerektirir. Bu hikâyede dün, bugün ve yarının da birbiriyle çelişmeyecek şekilde tutarlı bir ilişkisinin kurulmasıyla düzenlenen ulusun simgeleri, ancak ulusal kimliği inşa edebilir. (Berger, & Luckmann, 1991, s. 110-121.) Türkiye'de ve Türk dünyasında ulus devletleri ortaya çıkaran milli kimlikler bu inşanın ürünüdür.

Bağımsızlık sürecinin dayandığı tutarlı dış ve iç siyaseti yanında, anayasası, yönetim biçimi, milli marşı, bayrağı, yeni başkenti ile Kazakistan, şık bir ulus tasarımı numunesi izlenimi uyandırmaktadır. Kazakistan, demokratik değerlere ve uluslararası hukuk ilkelerine bağlı egemen bir devlet olarak, dünyanın tüm devletleriyle karşılıklı yarara dayalı ortaklığı amaçlayan etkin bir dış politika izlemektedir. Türk Dünyasının bir parçası olan Kazakistan'ın önceliği, Orta Asya ve Orta Doğu'da barış ve istikrarı korumak, ortak ülkelerle iş birliği bağlarını derinleştirmek, uluslararası katılım da dâhil olmak üzere emtia akışlarını çeşitlendirmek ve iyileştirmektir. 35 yıllık bağımsızlığı boyunca ülkede, ekonominin tüm sektörlerindыру салаларында мемлекеттің белсенді рөл атқаруы конституциялық кепілдікке алынды. Бұл Қазақстанның бұрынғы конституциялық моделіндегі шектеулі әлеуметтік мемлекет түсінігінен өзгеше, әл-ауқат мемлекеті бағытындағы қуатты қадамдардың көрсеткіші болып табылады (Қазақстан Республикасының Конституциясы, 2026, 28-бап). Осы тұрғыда зейнетақы төлемдерінің жылдық өмір сүру құны индексінен төмен болмауы 28-бапта конституциялық деңгейде кепілдендірілді.

Цифрлық конституция және деректер егемендігі: Жаңа Қазақстан Конституциясының ең бірегей жақтарының бірі — оның цифрлық конституциялық мәртебеге көтерілуі. Белгілі болғандай, Қазақстан тәуелсіздік жылдарынан кейін цифрлық инновация, крипто валюта өндірісі және басқа да салаларда еуропалық және американдық компаниялардың Орта Азияға ашылған технологиялық қақпасы болды. Әсіресе Астана мен солтүстікте құрылған цифрлық орталықтар арқылы бұл даму қоғам алдында Конституциямен кепілдендірілуі жоспарланды (Қазақстан Республикасының Конституциясы, 2026, 18-бап). Сонымен қатар, сайлау кезінде цифрлық бақылау қолданбалары арқылы сайлау қауіпсіздігі арта бастады.

Экологиялық құқықтар және тұрақты даму: Жаңа конституциялық реттеу арқылы жеке тұлғалардың таза қоршаған ортада өмір сүру құқығы кепілдендірілсе, мемлекетке экологиялық тепе-теңдікті

de ve devletin işleyişinin diğer yönlerinde devrim niteliğinde bir dizi yenilik gerçekleştirilmiştir. (Sultanov & Tyulebekova, vd., 2023, s. 101-155)

Kazak Türkçesinin bilim dili olarak kullanılmaya çalışılması, yabancı kelimelere karşı Kazakça karşılıklarının bulunması, milli tarihin bilimsel temellerde, milli bilincin en işlek unsuru olarak kullanılması bakımından Kazakistan sessiz bir kültür devrimi sürecinden geçmektedir. Bu yolda Kazakistan Tarihi, Kazakistan Arkeolojisi, Kazak Dili ve Edebiyatı alanlarında kitaplar, ansiklopediler, sözlükler hazırlanıp Kazakistan'daki tarihi eserlerin yenilenmesine başlanmıştır. Bu yeniliklerin başında Kazakistan'a Kandas yani yeniden göç eden olarak anılan etnik Kazakların dönüşünü de içeren ülke nüfusunun artışını hedefleyen demografik ve eğitim alanlarında gerçekleştirilen atılımlar gelmektedir. (Gündoğdu, & Kapbarova, 2024, s. 1993-2026) Bu atılımlar, Osmanlı imparatorluğunun dağılış sürecinde başlayan Cumhuriyetin kuruluş yıllarında devam eden büyük göç dalgasının etkisi altında ve sonrasında başlamış olan Erken Cumhuriyet döneminin iskân uygulamalarıyla büyük benzerlik oluşturur. Bu dönemde Balkanlardan ve diğer Türk bölgelerinden Türkiye'ye yapılan nüfus göçü, demografik yapıyı güçlendirmek yanında Kaynaşmış kenetlenmiş yeni bir ulus yaratma konusunda da önemli bir işleve sahiptir. 1923 yılında Lozan Barış

сақтау және тұрақты дамуды қамтамасыз ету міндеті жүктелді (Қазақстан Республикасының Конституциясы, 2026, 31-бап).

Жергілікті органдар және қатысушы басқару: Конституция орталықтандырылған құрылымды босаңсытып, жергілікті органдардың өкілеттіктері мен жауапкершілік аясын кеңейтті. Жергілікті органдардың шешім қабылдау үдерістеріндегі рөлі арттырылып, басқару моделі плюралистік және қоғамды қамтитын үлгіге айналды. Сондай-ақ, жаңа заңмен Орталық сайлау комиссиясының жаңа шешімдері арқылы сайлау округтерінде мүмкіндігі шектеулі жандардың дауыс беру үдерісіне қатысуы жай ғана «қызмет» болудан шығып, конституциялық міндетке айналды (Қазақстан Республикасының Конституциясы, 2026, 33-бап).

2026 жылғы 15 наурыздағы Конституция

2025 жылдың 30 тамызында өткен Конституция күнін тойлау конституциялық түзетулер бойынша талқылаулардың қайта жануын, осы уақытқа дейін қол жеткізілген жетістіктерге сәйкес жаңа ережелердің күн тәртібіне енгізілуін білдірді. Жаңа конституциялық процесс ресми түрде Президент Тоқаев 2025 жылдың 8 қыркүйегінде халыққа жолдауында парламенттік реформалар

Antlaşması'na ek olarak yapılan sözleşme uyarınca, başta Yunanistan'dan yapılan nüfus mübadelesi olmak üzere ihtiyacı hissedilen ve 14 Haziran 1934'de kabul edilen 2510 sayılı İskân Kanunu, (2510 Sayılı İskân Kanunu), 19/09/2006 tarihinde 5543 sayılı İskân kanunundaki değişikliğe kadar genel hatlarıyla geçerli olmuştur.

İnsan hakları temelinde farklı kültür ve milletlerin temel hukukunu gözeten çağdaş bir anayasa özelliğine sahip Kazakistan Anayasası'nın 1. maddesine göre; Kazakistan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olarak insanı, insan hayatını, temel hak ve özgürlükleri en yüksek değer olarak kabul etmektedir. Anayasa, dibacesinde "Ezeli Kazak toprağı" vurgusu yaparak başlar. Anayasanın 7. Maddesinin birinci bendine göre "Kazakistan Cumhuriyetinde devlet dili Kazakçadır".[2] Bu durum 2026 anayasa değişikliğinde, Kazakçayı devlet dili olarak belirleyerek ileri bir adım atmıştır.

Kazakçanın hızla etkinlik kazanması için Şehir, yer, nehir isimlerinin Kazakça söylenişleri, cadde ve sokak isimlerinin yine

2 "Biz, Ortak tarihi kaderle birleşmiş Kazakistan halkı, ezeli Kazak toprakları üzerinde devleti kurarak, kendimizi özgürlük, eşitlik ve barış ideallerine adamış, barışsever ve sivil bir toplum olduğumuzun bilincine vararak, Dünya toplumu içinde hak ettiği yeri almayı arzulayarak, bugünkü ve gelecek nesiller karşısında yüksek sorumluluğumuzun bilincinde olarak, egemenlik hakkımızdan yola çıkarak, Bu Anayasayı kabul ediyoruz.", (Türk Cumhuriyetleri Anayasaları, 2012, s. 59- 99)

бойынша кешенді референдум өткізуді ұсынған кезде басталды. Осы кезеңде сарапшылар мен қоғамның ұсыныстары 2026 жыл бойы кеңінен талқыланады, ал референдум 2027 жылға жоспарланған болатын деп күтілді. Алайда, процесс жеделдеп, өздігінен кеңейді. Жұмыс тобының ішіндегі талқылаулар ұсынылған ережелердің ауқымын кеңейтті, бұл бастапқы күткеннен асып түсетін пакетке әкелді. Парламентті қайта құру, мемлекеттік институттар арасындағы билік тепе-теңдігін қайта анықтау және адам, цифрлық және қоршаған орта құқықтарына конституциялық кепілдіктерді кеңейтуді қоса алғанда, бұл ережелер мүлдем жаңа конституция дайындау идеясын тудырды.

2025 жылдың 8 қазанында Президент Тоқаев жаңа конституцияға қарай алғашқы ресми қадамды белгілейтін 33 мүшеден тұратын Парламенттік реформа жөніндегі жұмыс тобын құру туралы жарлыққа қол қойды. Қоғамның кең ауқымын білдіруге арналған топқа Ассамблея мен Сенат мүшелері, Қазақстан халқы Ассамблеясының мүшелері, парламенттік партиялық топтардың жетекшілері, ғылыми институттардың басшылары, конституциялық құқық және мемлекет-құқықтық теория бойынша маманданған жетекші ғалымдар, сондай-ақ Ұлттық Конгрестің сарапшылары мен мүшелері кірді. 2026 жылдың 20 қаңтарында Қызылордада өткен 5-ші Ұлттық қазақ съезіне дейін

buna göre düzenlenmesi esas alınmıştır. Mesela Guriev olan şehir adı Atyrau, Ural nehri, Jayık/Yayık, Lenin Prospekti, Azattık Dangılı olarak değiştirilmiştir. İktisadi öncelikleri, güvenlik, nüfus gibi stratejik gerekçeleri yanında Kazakistan'ın bağımsızlığının güçlendirilmesi için gerçekleştirilen en büyük proje kuşkusuz, eski Akmola şehrinin çağdaş bir şehir olarak imar edilerek 1998 yılında başkent haline getirilmesidir. Astana, Sovyet geçmişini geride bırakan, Kazakistan'ın bağımsızlık yolunda kararlılık ve iradesini, imkân ve kabiliyetlerini gösteren bir simge durumundadır.

Kazak Türkçesinin bilim dili olarak kullanılmaya çalışılması, yabancı kelimelere karşı Kazakça karşılıklarının bulunması, milli tarihin bilimsel temellerde, milli bilincin en işlek unsuru olarak kullanılması bakımından Kazakistan sessiz bir kültür devrimi sürecinden geçmektedir. Bu yolda Kazakistan Tarihi, Kazakistan Arkeolojisi, Kazak Dili ve Edebiyatı alanlarında kitaplar, ansiklopediler, sözlükler hazırlanıp Kazakistan'daki tarihi eserlerin resterasyonuna başlanmıştır. Bu yönüyle Kazakistan'daki süreç, Türkiye'nin erken Cumhuriyet dönemi uygulamalarına büyük benzerlik göstermektedir. Nazarbayev de kurucu lider olarak kendine Atatürk'ü örnek aldığını sıklıkla vurgulamaktadır. 2004 yılında Kültürel Miras Programı kapsamında Kazakistan genelinde bulunan tarihi ve kültürel anıtlar ve

барлығы алты рет кездескен жұмыс тобы болашақ парламенттің құрамы, оның өкілеттік мерзімі, депутаттар саны, квоталар, сайлау рәсімдері, биліктің басқа тармақтарымен өзара әрекеттесуі, заң шығару процесінің негізгі аспектілері және парламенттің мемлекеттік органдардың жұмыс істеуін қамтамасыз етудегі өкілеттіктері сияқты процедуралық мәселелерге назар аударды. 2026 жылғы Конституциялық референдумға дейінгі үдерістегі ең маңызды бетбұрыстардың бірі Қазақстан мен түркі әлемінде жаңа белес ашты, бұл 2026 жылдың 20 қаңтарында Қызылордада өткен 5-ші Ұлттық Қазақ съезі болды. Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың төрағалығымен өткен бұл отырыста Қазақстанның конституциялық және саяси реформалары, әсіресе парламенттік реформалар талқыланды. Съезд сонымен қатар жаңа Конституцияның ұлттық сипатқа ие болатынын білдірді. Қасым-Жомарт Тоқаев түзетулер саны күтілгеннен әлдеқайда көп болатынын бағалап, бұл процесті жаңа конституцияны қабылдауға бағытталған қадам деп сипаттады. (https://akorda.kz)

V. Ұлттық Қазақ съезінде жарияланған қарарлардан туындаған конституция жобасы түркі әлемінің саяси және интеллектуалдық негізі үшін өте маңызды шешімдерді қамтыды. Қазақстандағы кеңестік кезеңнен кейінгі қиындықтарға қарамастан, съезд қазіргі заманғы ұлттық мемлекет құру жөніндегі күш-жі-

eserler ayağa kaldırılmıştır. Yine 2013 yılında Halkın Dönüşüm Programı aracılığıyla dünya arşivlerinde bulunan Kazakistan milli tarihi ile ilgili bütün belgelerin toplanması gerçekleştirilmiş, bunlara dayalı köklü ve kapsamlı yeni bir tarih inşasına girişilmiştir. Nazarbayev ve halefi Kasım Cömert Tokayev, Milli yenileşme diye adlandırılan 30 yıla yaklaşan iktidarı süresince kurumlarıyla, sürdürülebilir bir kalkınma ve bağımsızlığını her şart altında yaşatma kabiliyetine sahip bir Kazakistan'ı oluşturmanın çabası içerisinde olmuşlardır.

Bu çizgide 2023-2031 döneminde öngörülen ülkede kademeli olarak Latin alfabesine geçiş süreci başarıyla sürdürülmektedir. Bu konuda, Özbekistan'ın yaşadığı sorunların dikkate alındığı anlaşılıyor. 1929- 1940 yıllarında kullanılan, Ahmet Baytursunov'un ve 1991 yılında Marmara Üniversitesi Türkoloji Kurultayı'nda alınan kararlar esas alınarak hazırlanan Kazakistan Ulusal Alfabe Komisyonu'nun 2021 başında tanıttığı 31 harften oluşan yeni Kazak alfabesi, bütün Türk dünyasını ortak alfabede birleştirme hayaline bir adım daha yaklaştırmıştır. Dil siyasetinde Kazak dilinin kökenini Orhun –Yenisey Yazıtlarındaki Türk dilinde gören bir yaklaşımla, 5-15 yüzyıllar arasında Türk dilinin, Avrasya kıtasının büyük bir kesiminde uluslararası iletişim olduğuna dair devlet görüşü Kazakistan için olduğu kadar tüm Türk dünyası için fevkalade önemlidir. (Gündoğdu, 2015, s. 1-18)

гердің нәтижелері тұрғысынан Ататүріктің Измир экономикалық съезін еске түсіретін маңыздылыққа ие. 2026 жылдың 21 қаңтарында Қасым-Жомарт Тоқаев Конституциялық Сот төрағасының төрағалығымен және Ұлттық съез өкілдерінен, жетекші заңгерлерден, БАҚ өкілдерінен, жергілікті кеңес төрағаларынан, аймақтық қоғамдық кеңестердің мүшелерінен және сарапшылардан тұратын 120 мүшеден тұратын Конституциялық комиссия құру туралы жарлыққа қол қойды. Бұл жеделдетілген процесте Конституциялық комиссия өз жұмысын 12-ші отырысынан кейін 2026 жылдың 11 ақпанында аяқтады. Комиссия толығымен дерлік жаңа Конституцияның соңғы жобасын Президент Тоқаевқа ұсынғаннан кейін референдум өткізу туралы жарлыққа қол қойылды. Конституциялық комиссияның мәліметі бойынша, қоғамдық талқылау барысында алынған шамамен 10 000 ұсыныс негізінде соңғы мәтін қайта қаралды және түзетілді. Жарияланған соңғы жоба 1995 жылғы Конституцияның шамамен 84%-ын қайта жазып, 95 бап қосты. Қажетті нәтиже бермейтіні туралы қарама-қайшы пікірлерге қарамастан, жаңа конституциялық мәтін қоғам тарапынан оң қабылданды. Қоғамдық салада көрініс тапқандай, конституция жобасының кіріспесінде алғашрет адам құқықтары мен бостандықтары, соның ішінде өмір сүру құқығы, жеке басына қол сұғылмаушылық, деректерді

Sonuç

Tarihçi Eric Hobsbawm´a göre 19. yy sonları ve 20. yüz yılın başlarındaki ulusal kurtuluş mücadeleleriyle başlayan anti-emperyalist süreç, çağdaş milliyetçiliğin de başlangıcıdır. (Hobsbawm, 1999, s. 159-161) Hobsbawm, aşırılıklar çağı olarak tanımladığı 20. yüzyılın kısa tarihini; Harbi Umumi, Bolşevik Devrimi, Rus- Habsburg - Osmanlı imparatorluklarının yıkılması, İkinci Dünya Savaşı, sömürgelerin bağımsızlığını kazanması, Soğuk Savaş ve Sovyetler Birliği'nin dağılması gibi büyük tarihi olaylar arasında sıralar. (Hobsbawm, 1996, s. 33, 234, 263, 528) Ancak bu sürecin sonunda, bu yüzyıl, sessiz ve mütevazı bir şekilde, çağdaş Türk milliyetçiliğine dayanan Türk dünyasının ortaya çıkmasına da tanıklık etmiştir. Bu süreç içerisinde ortak Türk uygarlığı temelinde yükselen Türk milli uyanışı, bütün Türk dünyasında kurucu fikir olarak etkin rol almıştır. Türk milliyetçiliği, yüzyılın başında Atatürk'ün kararlı önderliği ile Türkiye'de, 1991'den sonra da başta Kazakistan ve Azerbaycan olmak üzere Sovyet sonrası Türk Cumhuriyetlerinin dayandığı temel düşünce akımı olarak her geçen gün de etkisini artırmaktadır. Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke olma ayrıcalığı Türkiye'nin Türk dünyasındaki saygınlığına önemli bir katkı sunmuştur.

Kazakistan Cumhuriyeti Kurucu Cum-

қорғау және үнсіз қалу құқығы Қазақстан мемлекетінің ең маңызды басымдығы ретінде анықталды. Кең ауқымды жұмыстан кейін Конституциялық комиссия қоғам мен сарапшылардың пікірлерін ескере отырып, конституция жобасын жетілдіру бойынша кездесулер өткізуді жалғастырды. Түзетулерге мемлекеттік мекемелердегі орыс тілінің мәртебесі туралы ережеге түзетулер енгізу, тегін білім беру және жалпыға бірдей денсаулық сақтау бойынша конституциялық кепілдіктерді нақтылау, жеке меншік пен тұрғын үй құқықтарын қорғауды күшейту бойынша ұсыныстар, сондай-ақ Парламентті таратудың негіздері мен әдісі сияқты институционалдық рәсімдерге қатысты ішкі ережелерді талқылау кірді.

15 наурызда өткен референдум нәтижелері бойынша басым көпшілігі 90%-ы қолдап, 10%-ы қарсы дауыс берді. 17 наурызда қорытынды нәтижелер жарияланғаннан кейін Қасым-Жомарт Тоқаев 2026 жылдың 1 шілдесінде күшіне енетін жаңа конституцияны ресми түрде қабылдау туралы жарлыққа қол қойды. Референдум күні, 15 наурыз, сондай-ақ Жаңа Конституция күні болып белгіленді.

Нәтижесінде қабылданған конституциялық мәтін атқарушы биліктің басшысы Президенттің міндеттері мен жауапкершілігін шектеу және оны ашық және есеп беруші ету үшін «Елбасы» терминін алып тастайды. Сонымен қатар, Прези-

hurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, onursal başkanı olduğu Türk Keneşi (Konseyi)'nin adının, 2019 Bakü zirvesinde Türk Devletleri Teşkilatı'na dönüştürülmesini önermiştir. 2021 İstanbul zirvesinde bu öneri oy birliği ile kabul edilmesinde görüldüğü gibi, Türk dünyası gerçekliği, Erken Cumhuriyet döneminin de ilham verici uygulamalarıyla, tarihi akışın doğal bir sonucu olarak, hedefine biraz daha yaklaşmış görünmektedir. Yine Merkezi, Kazakistan'ın başkenti Astana'da bulunan Türk Akademisi, 9-11 Eylül tarihlerinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonunun 3. Toplantısında Türk Devletleri Teşkilatının (TDT) kurduğu Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu'nun 34 harften oluşan Ortak Türk Alfabesi önerisi üzerinde uzlaştığını duyurması, bu süreçte önemli bir aşamaya gelindiğini göstermektedir.

Tokayev'in çağdaş Türk dünyasının ortak tarihini teşkil eden Altın Orda arkeolojisi ve araştırmalarına artan oranda ilgisi ve desteği, Kazakistan'ı Türk dünyası tarih bilincinin gelişimi bakımından daha öncü bir konuma taşımaktadır. 2026 Anayasası'yla oluşturulan büyük meclisin adını bütün bozkır devletlerinde hayati konularla ilgili, karar alma kurumu olan Kurultay olarak tanımlanması, Kazakistan'ın yönetimde millî köklerine yönelişinin göstergesidir. Benzer eğilim Erken cumhuriyet döneminde Türkiye'de de bozkır devlet geleneğinden alınan Kurultay,

денттің парламентті тарату өкілеттігі үкіметтің сенім білдіру дағдарысы және бюджеттің орындалмауы сияқты нақты шарттармен байланысты. Сонымен қатар, қадағалау басшысы болып табылатын Конституциялық Соттың мүшелігі үшін 15 жылдық заңгерлік тәжірибе талабы енгізілді. Конституциялық ережелерге енгізілген омбудсмен институты Конституциялық Сотқа тікелей шағымдануға құқылы, ал атқарушы биліктің адам құқықтарын бұзуына тәуелсіз бақылау өкілеттігі конституциялық иммунитетпен күшейтілген. Сонымен қатар, мемлекеттік шығындарды бақылау жөніндегі осы жоғары деңгейлі кеңестің есеп беру иерархиясы өзгертілді; мекеме енді жылына екі рет Президентке емес, Конгреске тікелей есеп беруге міндетті. (ҚР Конституциясы, 2026 ж., 61-71-баптар).

Конституция Қазақстанды демократиялық, зайырлы және унитарлы мемлекет ретінде бекітеді. Ол елдің егемендігі мен аумақтық тұтастығына кепілдік береді, сонымен бірге заң үстемдігіне баса назар аударады. Ол мемлекеттік рәміздерді анықтайды және қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде белгілейді, сонымен қатар ресми пайдалану үшін орыс тілін мойындайды. Сонымен қатар, Конституция адам құқықтары мен бостандықтарын кеңінен анықтайды, жеке құқықтарға басымдық береді. Өлім жазасы алынып тасталды, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы, цифрлық құқықтар, отбасылық

Sayıştay, Danıştay, Yargıtay gibi demokratik kurum adlarında kendini göstermiştir.

Bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren Türk cumhuriyetleri başkanlık sistemi ile yönetilmektedir. Bunlardan Kırgızistan'da, 7 Haziran 2010 tarihinde kabul edilen yeni anayasa ile parlamenter sisteme geçilmiştir. Azerbaycan Anayasası'na göre Azerbaycan devleti demokratik, laik ve üniter bir cumhuriyettir. Azerbaycan yönetiminde kuvvetler ayrılığı prensibi benimsenmiş olup; yasama yetkisi Milli Meclis'e, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına, yargı yetkisi ise bağımsız mahkemelere aittir. Seküler/dünyevi ve üniter başkanlık cumhuriyeti olan Özbekistan'da Yüksek Meclis (Âliy Meclis) Yasama Meclisi ve Senato'dan oluşmaktadır. Türk dünyasının tamamının halk egemenliğine dayalı, anayasal cumhuriyet rejimleri ile yönetiliyor oluşu, ortak ve kurucu bir aydınlanmaya sahip oluşları yanında Erken Cumhuriyet dönemi uygulamalarının bunu kararlılıkla hayata geçirmiş olmasının etkisiyle izah edilebilir.

Türk dünyasında siyasi sorumluluk ve öncülüğü, Nazarbayev döneminde ele almaya başlayan Kazakistan, Tokayev döneminde ise giderek kalkınma ve çağdaş demokrasi alanında öncülük etmeye başlamıştır. Bu, Türk dünyasında kurucu dünya görüşü olan çağdaş milliyetçiliğin, Soğuk Savaş karmaşasından kurtaracaktır. 20. yüzyılın başında

және жеке бостандықтар, сондай-ақ ар-ождан мен дін бостандығы кепілдендірілген. Осы тұрғыда гендерлік теңдік, дәстүрлі отбасылық құндылықтарды сақтау, зайырлы білім беру және мәдениет, ғылым мен инновацияны дамытуға баса назар аударылады. Пропорционалды өкілдік жүйесі бойынша бес жылдық мерзімге сайланған 145 депутаттан тұратын Құрылтай деп аталатын парламент құрылды. Құрылтайдың өкілеттіктері Конституциялық Сот, Жоғарғы аудит кеңесі және Орталық сайлау комиссиясы мүшелерін бекітуді, сондай-ақ Жоғарғы Сот судьяларын іріктеуді қамтитындай кеңейтілді. Бұл мемлекеттік әкімшіліктегі тежеулер мен тепе-теңдік жүйесін нығайтуға бағытталған. Сонымен қатар, жаңа ережелерге Қазақстанды халықаралық деңгейде таныстыру, Құрылтайда (жиналыс) Президенттің атынан әрекет ету және жергілікті және халықаралық институттармен өзара әрекеттесу міндеттері бар вице-президент лауазымын құру кіреді, мұның бәрі басқаруды тұрақтандыру және билік иерархиясын нақтылау мақсатында жүзеге асырылады. Вице-президентті Құрылтайдың келісімімен Президент тағайындайды. Конституциялық Сот және жалпы соттар арқылы сот тәуелсіздігін нығайту, өкілеттіктері мен міндеттері анық белгіленген муниципалитеттерге және аймақтарға автономия беру, азаматтардың еркін сайлау және референдумдар арқылы

Gaspıralı, Gökalp, Akçura, Alaş aydınları ve Büyük Atatürk'ün muhtevasını büyük oranda belirlediği kurucu değerler temelinde bugün başta Kazakistan ve Türkiye olmak üzere bütün Türk dünyasında, demokrasi, halkçılık, çağdaşlık, hukuk, kalkınma, barış, istikrar ve refahı önceleyen bir yaklaşımla birbirleriyle daha sağlıklı ilişki kurabilme zemini bulacaklardır.

Başta Türkiye ve Kazakistan olmak üzere, Türk dünyası anayasal çağdaş bir demokrasi yolunda önemli mesafeler almışlardır. Kazakistan, 2026 Anayasası ile çağdaş demokratik düzende iktidarın meşru yollardan elde edilmesi, meşru kullanılması ve meşru bir şekilde devredilmesi esasına dayanan bir gelişim çizgisine uygun önemli bir safhayı tamamlamıştır. Üstelik bunu, dünyada otoriterizmin yükseldiği, öncü demokratik ülkelerin bile çağdaş demokratik değerlerden uzaklaşma eğilimine girdiği bir ortamda, gerçekleşmiş olması önemlidir. Kazakistan, 2026 Anayasa değişiklikleri ile Türk aydınlanma mirasına dayanarak, özgürlüklere ve çağdaş değerlere doğru daha demokratik ve daha ileri bir yönetim yolunda bir irade göstermiştir. Bu yönüyle Türkiye'nin Erken Cumhuriyet döneminin son evresi olan çok partili hayata geçiş sürecine (1946-1950) benzer bir eğilim göstermektedir.

Kazakistan devletçiliği ve anasayal düzeni bağımsızlık sonrası uluslaşma ve çağdaş-

басқаруға қатысу құқықтарын анықтау және конституцияға түзетулер енгізу әдістерін кодификациялау туралы ережелер де заңға енгізілді.

Меншік құқықтарын дамыту: Жаңадан қабылданған референдуммен сот жүйесі лауазымға тағайындау процестерімен және мүлікті ашық түрде қараумен нығайтылды, бұл атқарушы биліктің ықпалын шектеді (ҚР Конституциясы, 2026 ж., 82-бап). Тиісінше, жеке тұлғалардың Конституциялық Сотқа тікелей шағымдану мүмкіндігі кеңейтілді, бұл жеке тұлғалардың құқықтарын қорғау бостандығының аясын кеңейтті.

Саяси плюрализмді қамтамасыз ету үшін сайлау шегі 5% деңгейінде сақталды және президенттік квоталар алынып тасталды. Мәтінде сондай-ақ елдің ең жоғары консультативтік органы ретінде вице-президент және Қазақстан Халық Кеңесін құру, ұлттық диалог алаңы ретінде қызмет ету көзделген. Этномәдени бірлестіктерді, ірі қоғамдық ұйымдарды және аймақтық және жергілікті органдарды білдіретін 126 мүшеден тұратын кеңестің негізгі міндеттеріне ұлттық бірлікті қамтамасыз ету, этникалық және дінаралық келісімді нығайту, ішкі саясат пен мемлекеттік идеология бойынша кеңес беру және заң шығару бастамасы құқығын жүзеге асыру кіреді. Әлеуметтік мемлекет қағидаты: 2026 жылғы Конституция қазақстандық азаматтардың

laşma çabalarının yanında Kazak halkının yurtsever duygularının akıl ve nesnellik ile birleşmesinin bir ürünüdür. Aynı zamanda halkından güç alan bir liderlikle kendi erken cumhuriyet döneminin son evresine geldiğinin göstergesidir.

KAYNAKÇA

Anderson, J. (2003). Constitutional change in Central Asia. In S. Cummings (Ed.), Oild, transition and security in Central Asia, pp-75-83 Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203457771-13

Zakir, G., & Baymuratova, A. (2014). Kazakhstan's political modernization and democratic reforms. Almaty: Kazakh National University Press.

Berger, P. L. & Luckmann, T. (1991). The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. New York: Penguin.

Duman, L. (2019). "Kazakistan'da Değişim ve Dönüşüm: Yeni Bir Uluslaştırma "Başarısı" mı?". OPUS International Journal of Society Researches, 10 (17), 1993-2026.

Georgeon, F. (1999). Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876- 1935), Çeviren Alev Er, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Gündoğdu, A. (2015). "Türk Dil Birliğinin Sonbaharı 1926 1941 Latin Alfabesi Dönе-

әлеуметтік құқықтарын тек декларациялар ретінде ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің оң міндеттемелері ретінде қайта анықтайды. Мемлекеттің белсенді рөлі, әсіресе денсаулық сақтау, білім беру және әлеуметтік қамсыздандыру салаларында, конституциялық тұрғыдан кепілдендірілген. Бұл Қазақстанның бұрынғы конституциялық моделінің шектеулі әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасынан айырмашылығы, әлеуметтік мемлекетке қарай батыл қадамдарын көрсетеді (ҚР Конституциясы, 2026 ж., 28-бап). Осы тұрғыда 28-баптағы конституциялық кепілдік зейнетақы төлемдерінің жылдық өмір сүру құны индексінен төмен түспеуін қамтамасыз етеді.

Цифрлық Конституция және деректердің егемендігі: Жаңа Қазақстан конституциясының ең ерекше аспектілерінің бірі - оның цифрлық конституциялық мәртебеге көтерілуі. Белгілі болғандай, тәуелсіздік алғаннан бері Қазақстан цифрлық инновациялар, криптовалюта өндірісі және басқа да салалар тұрғысынан еуропалық және американдық компаниялар үшін Орталық Азияға технологиялық қақпа болды. Әсіресе Астанада және одан әрі солтүстікте цифрлық орталықтарды құру конституция шеңберіндегі осы жаңа дамуды қамтамасыз етуге бағытталған. (ҚР Конституциясы, 2026 ж., 18-бап). Сонымен қатар, сайлау қауіпсіздігі сайлау кезінде цифрлық бақылау қолданбалары арқылы күшейтіле бастады.

mi", AÜDTCF Dergisi, cilt.54, sa.2, ss.1-18.

Gündoğdu, A. & Kapbarova G. S. (2024). "Kazakistan'da Oralmanların Toplumsal Bütünleşmesinde Dil Ve Eğitim Sorunları", Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 21-28. https://doi.org/10.58640/asyar.1461852

Gürbüz, E. B. (2025b). Alaş Lideri Alihan Bökeyhan'ın Siyasi ve Fikri Faaliyetleri. Ankara HBVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih/Genel Türk Tarihi ABD Basılmamış Doktora Tezi.

Gürbüz, E. B. (2025). "Kazak Lideri Alihan Bökeyhan'ın Düşünce Dünyası ve "Alaş İdeali" Üzerine Bir Değerlendirme». RUSAD 14: 101-123.

Heyd, U. (2002)Türk Ulusçuluğunun Temelleri, Çev. K. Günay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (1993). 1780'den Günümüze Milletler Ve Milliyetçilik Program, Mit, Gerçeklik, Çev. O. Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (1999). İmparatorluk Çağı 1875-1914, Çev. V. Aslan, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (1996). Kısa 20.yüzyıl (1914 1991) Aşırılıklar Çağı, Çev. Y. Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

İssayeva, M. & Auelgazina, T. (2023).

Қоршаған орта құқықтары және тұрақты даму: Жаңа конституциялық түзету жеке тұлғалардың салауатты қоршаған ортада өмір сүру құқығына кепілдік береді, сонымен бірге мемлекетке экологиялық тепе-теңдікті қорғау және тұрақты дамуды қамтамасыз ету міндетін жүктейді (ҚР Конституциясы, 2026 ж., 31-бап).

Жергілікті басқару органдары және қатысушылық басқару: Конституция орталықтандырылған құрылымды босату арқылы жергілікті басқару органдарының өкілеттіктері мен міндеттерін кеңейтті. Жергілікті органдардың шешім қабылдау процестеріндегі рөлі артты, ал басқару моделі плюралистік және инклюзивті модельге айналды. Сонымен қатар, жаңа заңмен және Орталық сайлау комиссиясының жаңа шешімдерімен мүгедектердің сайлау округтеріндегі дауыс беру процесіне қатысуы жай ғана «қызметтен» конституциялық міндетке айналды. (ҚР Конституциясы, 2026 ж., 33-бап).

Түркілік жаңғыруы тұрғысынан ұлттық мемлекет ретіндегі Қазақстан

Қазақстанның ұлттық мемлекеттік сипаты 2026 жылғы Конституциялық өзгерістермен айқындала түсті деуге болады. Ұлттық мемлекеттер өз легитимділігін негізінен тарихтан алады. Бұл легитимділіктің ішкі және сыртқы ортада танылуы үшін жасалатын алғашқы

Bağımsız Kazakistan'ın Modernizasyon Aşamaları. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. 10 (4), pp.1241-1253. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3436673 02.04.2024.

Kembayev, Z. (2017) "Recent constittuional reform in Kazakhstan: A move towards democratic transition?", Review of Central and East European Law, 42(4), pp 294-324

https://doi.org/10.1163/15730352-04204002

Kazymzhanov, A.K. Tribble, K.O (1998). "The political tradition of the steppe", Nationalities

Papers, 26(3), pp 517-538. https://doi.org/10.1080/00905999808408577

Kuban, D. (1973). "Atatürk Ulusçuluğu ve Geleneksel Kültür", Belleten, 37, 527-532.

Musinova, A.A. (2013). "Presidential electrocal campaign of 2011 in Kazakhstan", Bulletin of Kaznu, Series of Journalism, 3(34), p, 92-98.

Mandryka, E. V. (2013). The constitutional and law regulation of the referendum in the postsocialistic states: The similarity and particular. Theory and Practice of Law, 1(3), 1-16. https://cyberleninka.ru/article/v/konstitutsionno-pravovoe-regulirovanie-referendumov-v-postsotsialisticheskih-gosudarstvah-obschee-i-osobennoe

қадамдардың бірі — ортақ тарихты жүйелеу. Елдің лайықты беделге ие болуы оның өзіне тән және шынайы тарихының болуын талап етеді. Бұл хиқаяда өткен шақ, осы шақ және келешек бір-біріне қайшы келмейтіндей қисынды байланыс орнатып, ұлттық нышандармен көмкерілгенде ғана ұлттық бірегейлікті қалыптастыра алады (Berger & Luckmann, 1991, 110-121 бб.). Түркияда және Түркі әлемінде ұлттық мемлекеттерді тудырған ұлттық бірегейліктер — осы құрылымның жемісі. Тәуелсіздік үдерісі сүйенген жүйелі сыртқы және ішкі саясатымен қатар, Конституциясы, басқару нысаны, Мемлекеттік әнұраны, Туы және жаңа елордасымен Қазақстан мінсіз ұлттық дизайн үлгісін көрсетіп отыр. Қазақстан демократиялық құндылықтар мен халықаралық құқық принциптеріне адал егемен мемлекет ретінде әлемнің барлық елдерімен өзара тиімді ынтымақтастықтв көздейтін белсенді сыртқы саясат жүргізуде. Түркі әлемінің ажырамас бөлігі ретінде Қазақстанның басымдығы — Орталық Азия мен Таяу Шығыста бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтау, серіктес елдермен ынтымақтастықты тереңдету және тауар айналымын әртараптандыру болып табылады. Тәуелсіздіктің 35 жылы ішінде экономиканың барлық секторларында және мемлекеттік басқаруда бірқатар революциялық бастамалар жүзеге асырылды (Сұлтанов & Түйебекова, т.б., 2023, 101-155 бб.).

OLCOTT, M B. (1997). "Democratization and the growth of Political participation in Kazakhstan", in Conflict Cleave, and Change in Central Asia and the Caucasus, ed. Karen Dawisha&Bruce Parrot, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 201-241.

OLCOTT, M.B. Kazakhstan Unfulfilled Promise? United Book Press, USA 2010.

Orazbek, M. (2018). Semantics and functions of sacral places in Kazakh culture. TOJDAC: The Online Journal of Design, Communication and Advertising, (September Special Edition), 289-293. https://doi.org/10.7456/1080SSE327

OSCE - Organization for Security and Co-operation in Europe. (2010, December 1-2). Astana commemorative declaration: Towards a security community (SUM.DOC/1/10/Corr.1). https://www.osce.org/files/f/documents/b/6/74985.pdf

OSCE Organization for Security and Co-operation in Europe. (2011, October 27). EU statement on the human rights situation in Kazakhstan PC.DEL/1035/11/Corr.1). https://www.osce.org/pc/84478

Sartori, G. (1998). "Multiculturalism, ethnocentrism and the ideological state" Nationalities Papers, 26(4), p 635-658. https://doi.org/10.1080/00905999808408577

Schnapper, D. (1995). Yurttaşlar Cemaati, Ö. Okur (Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Қазақстан қазақ тілін ғылым тілі ретінде қолдануға ықпал жасау, шет тілдік сөздерге қазақша балама табу, ұлттық тарихты ғылыми негізде ұлттық сананың ең белсенді элементі ретінде пайдалану тұрғысынан «үнсіз мәдени революция» кезеңін бастан кешуде. Бұл жолда Қазақстан тарихы, археологиясы, қазақ тілі мен әдебиеті салаларында кітаптар, энциклопедиялар, сөздіктер дайындалып, тарихи ескерткіштер жаңғыртыла бастады. Бұл жаңашылдықтардың басында қандастардың елге оралуын (қандастар көші) қамтитын демографиялық және білім беру саласындағы серпілістер тұр (Gündoğdu & Kapbarova, 2024, 1993-2026 бб.). Бұл қадамдар Осман империясының ыдырау кезеңінде басталып, Түркия Республикасының алғашқы жылдарында жалғасқан ұлы көш толқыны мен ерте республикалық кезеңдегі қоныстандыру саясатымен ұқсастық көрсетеді. Бұл кезеңде Балқаннан және басқа түркі аймақтарынан Түркияға жасалған көш демографиялық құрылымды нығайтып, тұтасқан жаңа ұлт қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. 1923 жылғы Лозанна бітім шартына қосымша жасалған келісім негізінде Грециямен халық алмасудан бастап, 1934 жылғы «Қоныстандыру заңы» (No:2510) 2006 жылға дейін өз күшін жалпы деңгейде сақтап келді.

Адам құқықтары негізінде әртүрлі мәдениеттер мен халықтардың құқығын құрметтейтін заманауи Қазақстан Кон-

Sultanov, R. & Tyulebekova, D. vd. (2023). "Country Specıfıc Profile Of The Republıc Of Kazakhsta", Turkıc States Economy, Vusal Gasimli (Ed.). Ankara: Nobel Yayınları.

Türk Cumhuriyetleri Anayasaları (2012). Ankara: TÜRKPA yayınları.

2510 Sayılı İskân Kanunu, T. C. Resmi Gazete, 21 Haziran 1934.

Yalçin, R. (2025). Kassym Jomart Tokayev'in cumhurbaşkanlığı geçiş dönemi ve Türkiye-Kazakistan ilişkilerine etkisi, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 8(2), 160-178, https://doi.org/10.59445/ijephss.1643397

Zakir, G., & Baymuratova, A. (2014). Kazakhstan's political modernization and democratic reforms. Almaty: Kazakh National University Press.

Dijital kaynaklar

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Resmi Web Sitesi

https://akorda.kz/en/address-by-the-head-of-state-kassym-jomart-tokayev-at-the-5th-session-of-the-national-kurultai-21061?sfnsn=mo&fbclid=IwZnRzaAPeffxleHRuA2FlbQIxMQBzcnRjBmFwcF9pZAo2NjI4NTY4Mzc5AAEe-qBBDai9NdnPyWu6JBLY7AaBIG0rBB5UfrLAdc61zl1WylvjzmWuVRZ_sxY_aem_FS4EY4UjML_PvaJMwuXZlg

ституциясының 1-бабына сәйкес «Қазақстан — демократиялық, зайырлы және әлеуметтік құқықтық мемлекет, ол адамды, оның өмірін, құқықтары мен бостандықтарын ең жоғары құндылық ретінде таниды». Конституция кіріспесінде «Ежелгі қазақ жері» деген ұғымға басымдық берілген. 7-баптың бірінші тармағына сәйкес, «мемлекеттік тіл — қазақ тілі». 2026 жылғы конституциялық өзгерістер қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде бекіту арқылы маңызды қадам жасады.

Қазақ тілінің ықпалын арттыру үшін қала, өзен, көше атауларын қазақша дыбысталуына сәйкес өзгерту негізге алынды. Мысалы, Гурьев қаласы — Атырау, Орал өзені — Жайық, Ленин даңғылы — Азаттық даңғылы болып өзгертілді. Экономикалық, қауіпсіздік және стратегиялық себептермен қатар, тәуелсіздікті нығайтудың ең үлкен жобасы — 1998 жылы Ақмола қаласын заманауи елорда ретінде жаңғыртып, Астанаға айналдыру болды. Астана — кеңестік өткенді артқа тастап, Қазақстанның тәуелсіздік жолындағы ерік-жігері мен әлеуетін көрсететін нышан іспетті. 2004 жылы «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында елдегі тарихи және мәдени ескерткіштер қалпына келтірілді. 2013 жылы «Халық тарих толқынында» бағдарламасы арқылы әлем архивтеріндегі Қазақстан тарихына қатысты құжаттар жинақталып, жаңа тарихи пайым қалыптастыруға кірісті. На-

Akorda. (2026). Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Resmi Duyuruları ve Kararnameleri. Erişim adresi: https://www.akorda.kz

Election.gov.kz. (2026). Merkezi Seçim Komisyonu Kararları ve Referandum Duyuruları. Erişim adresi: https://www.election.gov.kz/rus/news/acts/index.php?ID=10117&v=mobile

Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası. (2026). Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası (15 Mart 2026 referandumu ile kabul edilen metin). Adilet Hukuki Bilgi Sistemi. Erişim adresi: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

зарбаев пен оның мұрагері Қасым-Жомарт Тоқаев «ұлттық жаңғыру» деп аталатын 30 жылдан астам уақыт ішінде кез келген жағдайда тәуелсіздігін сақтауға қабілетті мемлекет құру жолында еңбек етіп келеді.

Осыған сәйкес, елде 2023-2031 жылдарға арналған кезеңге арналған латын әліпбиіне біртіндеп көшу сәтті жүріп жатыр. Бұл үдерісте Өзбекстан бастан кешірген мәселелер ескерілген сияқты. 1929-1940 жылдары Ахмет Байтұрсынов пен 1991 жылы Мармара университетінің түркология конгресі қабылдаған шешімдер негізінде Қазақстан Ұлттық алфавит комиссиясы 2021 жылдың басында енгізген 31 әріптен тұратын жаңа қазақ әліпбиі бүкіл түркі әлемін ортақ әліпби астына біріктіру арманын бір қадам жақындатты. Тіл саясатында мемлекеттің қазақ тілінің шығу тегі Орхон-Енисей жазбаларында кездесетін түркі тілінде жатыр және түркі тілі V-XV ғасырлар аралығында Еуразия құрлығының үлкен бөлігінде халықаралық байланыс үшін қолданылған деген көзқарасы тек Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл түркі әлемі үшін өте маңызды. (Gündoğdu, 2015, 1-18 беттер)

Қорытынды

Тарихшы Эрик Хобсаумның пікірінше, XIX. ғасырдың соңы мен XX. ғасырдың басындағы ұлт-азаттық күрестермен басталған антиимпериалистік үдеріс — заманауи ұлтшылдықтың бастауы

(Hobsbawm, 1999, 159-161 бб.). Хобсбаум Бірінші дүниежүзілік соғыс, большевиктер революциясы, орыс-габсбург-осман империяларының күйреуі, Екінші дүниежүзілік соғыс, отарлардың тәуелсіздік алуы, қырғи қабақ соғыс және Кеңес Одағының ыдырауы сияқты ірі тарихи оқиғалардың қатарында өзі анықтаған 20 ғасырдың қысқа тарихын тізіп көрсетеді. (Hobsbawm, 1996, 33, 234, 263, 528 беттер) Дегенмен, осы процестің соңында бұл ғасыр қазіргі заманғы түрік ұлтшылдығына негізделген түркі әлемінің пайда болуына тыныш және қарапайым түрде куә болды. Бұл үдерісте ортақ түркі өркениеті негізінде көтерілген түрік ұлттық оянуы бүкіл түркі әлемінде негізін қалаушы идея ретінде белсенді рөл атқарды. Ататүріктің табанды басшылығымен ғасырдың басында Түркияда пайда болған түрік ұлтшылдығы 1991 жылдан кейін посткеңестік түркі республикаларында, ең алдымен Қазақстан мен Әзірбайжанда іргелі интеллектуалды ағым ретінде өз ықпалын көрсетуді жалғастыруда. Түркияның түркі республикаларын алғашқы болып таныған ел ретіндегі ерекшелігі оның түркі әлеміндегі беделіне айтарлықтай үлес қосты.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев 2019 жылғы Баку саммитінде Түркі кеңесінің атауын «Түркі мемлекеттері ұйымы» (ТМҰ) деп өзгертуді ұсынды. 2021 жылғы Ыстамбұл саммитінде бұл

ұсыныстың бірауыздан қабылдануынан көрініп тұрғандай, тарихи ағымның табиғи салдары және ерте республикалық кезеңнің шабыттандыратын тәжірибелерімен түркі әлемінің шындығы өз мақсатына жақындаған сияқты. Сонымен қатар, Астанада (Астана) штаб-пәтері орналасқан Түркі академиясы Әзірбайжанның Баку қаласында өткен Түркі әлемінің ортақ әліпби комиссиясының 3-ші отырысында (9-11 қыркүйек) Түркі мемлекеттері ұйымы (ТМҰ) құрған комиссияның 34 әріптен тұратын ортақ түркі әліпбиі бойынша

Қасым-Жомарт Тоқаевтың қазіргі түркі әлемінің ортақ тарихын құрайтын Алтын Орда археологиясы мен зерттеулеріне деген ерекше қызығушылығы Қазақстанды Түркі әлеміндегі тарихи сананың дамуы бойынша алдыңғы қатарға шығарды. 2026 жылғы Конституциямен парламенттің атауын көшпелі мемлекеттік дәстүрдегі шешім қабылдау органы — «Құрылтай» деп өзгерту Қазақстанның өз ұлттық тамырына бет бұрғанының айқын дәлелі. Ұқсас үдеріс ерте республикалық кезеңде Түркияда да байқалып, көшпелі мемлекет дәстүрінен алынған «Sayıştay» (Есеп комитеті), «Danıştay» (Жоғарғы әкімшілік сот), «Yargıtay» (Кассациялық сот) сияқты атаулар енгізілген болатын.

Тәуелсіздік алғаннан бері Түркі республикалары президенттік жүйемен

басқарылып келеді. Алайда, Қырғызстан 2010 жылғы 7 маусымда жаңа Конституцияның қабылдануымен Парламенттік жүйеге көшті. Әзербайжан Конституциясына сәйкес, Әзербайжан мемлекеті демократиялық, зайырлы және унитарлы республика болып табылады. Әзербайжан үкіметінде билікті бөлу қағидаты қабылданған; заң шығарушы билік Ұлттық Ассамблеяға, атқарушы билік Президентке, ал сот билігі тәуелсіз соттарға тиесілі. Зайырлы/дүниелік және унитарлы президенттік республика болып табылатын Өзбекстанда Заң шығарушы Ассамблея мен Сенаттан тұратын Жоғарғы Ассамблея (Әлий Мәжіліс) бар. Бүкіл түркі әлемінің халық егемендігіне негізделген конституциялық республикалық режимдермен басқарылуын олардың ортақ және негізін қалаушы ағартушылығымен, сондай-ақ мұның Республиканың алғашқы кезеңінде батыл жүзеге асырылуымен түсіндіруге болады. Н.Ә Назарбаев дәуірінде Түркі әлемінде саяси жауапкершілік пен көшбастшылықты өз мойнына ала бастаған Қазақстан Қасым-Жомарт Тоқаев дәуірінде даму мен заманауи демократияда көшбастшылықты қолға алды. Бұл түркі әлеміне қырғи қабақ соғыстың қиындығынан құтылуға және негізін қалаушы дүниетаным болып табылатын қазіргі заманғы ұлтшылдықты қабылдауға мүмкіндік береді. Гаспыралы, Гөкалп, Ақчура, Алаш зиялылары және Ататүрік XX ғасырдың

басында негізінен анықтаған негізгі құндылықтарға сүйене отырып, Қазақстан мен Түркия, сондай-ақ бүкіл түркі әлемі бүгінде демократияға, халықтыққа, заманауилыққа, құқыққа, дамуға, бейбітшілікке, тұрақтылыққа және өркендеуге басымдық беретін тәсілмен бір-бірімен салауатты қарым-қатынас орнатуға негіз табады.

Түркі әлемі, әсіресе Түркия мен Қазақстан, заманауи конституциялық демократияға қарай айтарлықтай қадамдар жасады. Қазақстан 2026 жылғы Конституциясымен дамуында маңызды кезеңді аяқтады, қазіргі заманғы демократиялық тәртіп шеңберінде билікті заңды түрде алу, пайдалану және беру қағидатына сәйкес келді. Сонымен қатар, бұл жаһандық деңгейде авторитаризмнің өркендеуін және тіпті демократиялық елдердің заманауи демократиялық құндылықтардан бас тартуға бейімділігін ескере отырып маңызды. 2026 жылғы конституциялық түзетулермен Қазақстан түркі ағартушылығының мұрасына сүйене отырып, бостандықтар мен заманауи құндылықтарды қабылдай отырып, басқарудың демократиялық және озық түріне көшуге деген ерік-жігерін көрсетті. Бұл тұрғыдан алғанда, бұл Түркияның көп партиялы жүйеге (1946-1950), оның алғашқы республикалық кезеңінің соңғы кезеңіне өтуіне ұқсас үрдісті көрсетеді.

Қазақстанның мемлекеттілігі мен кон-

ституциялық тәртібі қазақ халқының патриоттық сезімдерінің ақыл-ой мен объективтілікпен үйлесімінің, сондай-ақ тәуелсіздік алғаннан кейінгі ұлт құру мен жаңғыртуға бағытталған күш-жігердің нәтижесі болып табылады. Бұл сондай-ақ, көшбасшылық өз халқынан күш алып, Қазақстан алғашқы республикалық дәуірінің соңғы кезеңіне жеткенін көрсетеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

Anderson, J. (2003). Constitutional change in Central Asia. In S. Cummings (Ed.), Oild, transition and security in Central Asia, pp-75-83 Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203457771-13

Zakir, G., & Baymuratova, A. (2014). Kazakhstan's political modernization and democratic reforms. Almaty: Kazakh National University Press.

Berger, P. L. & Luckmann, T. (1991). The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. New York: Penguin.

Duman, L. (2019). "Kazakistan'da Değişim ve Dönüşüm: Yeni Bir Uluslaştırma "Başarısı" mı?". OPUS International Journal of Society Researches, 10 (17), 1993-2026.

Georgeon, F. (1999). Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876- 1935), Çeviren Alev Er, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Gündoğdu, A. (2015). "Türk Dil Birliğinin Sonbaharı 1926 1941 Latin Alfabesi Dönemi", AÜDTCF Dergisi, cilt.54, sa.2, ss.1-18.

Gündoğdu, A. & Kapbarova G. S. (2024). "Kazakistan'da Oralmanların Toplumsal Bütünleşmesinde Dil Ve Eğitim Sorunları", Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 21-28. https://doi.org/10.58640/asyar.1461852

Gürbüz, E. B. (2025b). Alaş Lideri Alihan Bökeyhan'ın Siyasi ve Fikri Faaliyetleri. Ankara HBVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih/Genel Türk Tarihi ABD Basılmamış Doktora Tezi.

Gürbüz, E. B. (2025). "Kazak Lideri Alihan Bökeyhan'ın Düşünce Dünyası ve "Alaş İdeali" Üzerine Bir Değerlendirme». RUSAD 14: 101-123.

Heyd, U. (2002)Türk Ulusçuluğunun Temelleri, Çev. K. Günay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (1993). 1780'den Günümüze Milletler Ve Milliyetçilik Program, Mit, Gerçeklik, Çev. O. Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (1999). İmparatorluk Çağı 1875-1914, Çev. V. Aslan, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (1996). Kısa 20.yüzyıl (1914 1991) Aşırılıklar Çağı, Çev. Y. Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

İssayeva, M. & Auelgazina, T. (2023). Bağımsız Kazakistan'ın Modernizasyon Aşamaları. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. 10 (4), pp.1241-1253. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3436673 02.04.2024.

Kembayev, Z. (2017) "Recent constittuional reform in Kazakhstan: A move towards democratic transition?", Review of Central and East European Law, 42(4), pp 294-324

https://doi.org/10.1163/15730352-04204002

Kazymzhanov, A.K. Tribble, K.O (1998). "The political tradition of the steppe", Nationalities

Papers, 26(3), pp 517-538. https://doi.org/10.1080/00905999808408577

Kuban, D. (1973). "Atatürk Ulusçuluğu ve Geleneksel Kültür", Belleten, 37, 527-532.

Musinova, A.A. (2013). "Presidential electrocal campaign of 2011 in Kazakhstan", Bulletin of Kaznu, Series of Journalism, 3(34), p, 92-98.

Mandryka, E. V. (2013). The constitutional and law regulation of the referendum in the postsocialistic states: The similarity and particular. Theory and Practice of Law, 1(3), 1-16. https://cyberleninka.ru/article/v/konstitutsionno-pravovoe-regulirovanie-referendumov-v-postsotsialisticheskih-gosudarstvah-obschee-i-osobennoe

OLCOTT, M B. (1997). "Democratization and the growth of Political participation in Kazakhstan", in Conflict Cleave, and Change in Central Asia and the Caucasus, ed. Karen Dawisha&Bruce Parrot, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 201-241.

OLCOTT, M.B. Kazakhstan Unfulfilled Promise? United Book Press, USA 2010.

Orazbek, M. (2018). Semantics and functions of sacral places in Kazakh culture. TOJDAC: The Online Journal of Design, Communication and Advertising, (September Special Edition), 289-293. https://doi.org/10.7456/1080SSE327

OSCE - Organization for Security and Co-operation in Europe. (2010, December 1-2). Astana commemorative declaration: Towards a security community (SUM. DOC/1/10/Corr.1). https://www.osce.org/files/f/documents/b/6/74985.pdf

OSCE Organization for Security and Co-operation in Europe. (2011, October 27). EU statement on the human rights situation in Kazakhstan PC.DEL/1035/11/Corr.1). https://www.osce.org/pc/84478

Sartori, G. (1998). "Multiculturalism, ethnocentrism and the ideological state" Nationalities Papers, 26(4), p 635-658. https://doi.org/10.1080/00905999808408577

Schnapper, D. (1995). Yurttaşlar Cemaati, Ö. Okur (Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Sultanov, R. & Tyulebekova, D. vd.

(2023). "Country Specıfıc Profıle Of The Republıc Of Kazakhsta", Turkıc States Economy, Vusal Gasimli (Ed.). Ankara: Nobel Yayınları.

Türk Cumhuriyetleri Anayasaları (2012). Ankara: TÜRKPA yayınları.

2510 Sayılı İskân Kanunu, T. C. Resmi Gazete, 21 Haziran 1934.

Yalçin, R. (2025). Kassym Jomart Tokayev'in cumhurbaşkanlığı geçiş dönemi ve Türkiye-Kazakistan ilişkilerine etkisi, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 8(2), 160-178, https://doi.org/10.59445/ijephss.1643397

Zakir, G., & Baymuratova, A. (2014). Kazakhstan's political modernization and democratic reforms. Almaty: Kazakh National University Press.

Цифрлық ресурстар

ҚР Президентінің ресми сайты

https://akorda.kz/en/address-by-the-head-of-state-kassym-jomart-tokayev-at-the-5th-session-of-the-national-kurultai-21061?sfnsn=mo&fbclid=IwZnRzaAPeffxleHRuA2FlbQIxMQBzcnRjBmFwcF9pZAo2NjI4NTY4Mzc5AAEe-qBBDai9NdnPyWu6JBLY7AaBIG0rBB5UfrLAdc61zl1WylvjzmWuVRZ_sxY_aem_FS4EY4UjML_PvaJMwuXZlg

Ақорда. (2026). Қазақстан Республикасы Президентінің ресми хабарланды-

рулары мен жарлықтары. Кіру мекенжайы: https://www.akorda.kz

Election.gov.kz. (2026). Орталық сайлау комиссиясының шешімдері және референдум туралы хабарландырулар. Кіру мекенжайы: https://www.election.gov.kz/rus/news/acts/index.php?ID=10117&v=mobile

ҚР Конституциясы. (2026). Қазақстан Республикасының Конституциясы (мәтін 2026 жылғы 15 наурыздағы референдумда қабылданған). Әділет құқықтық ақпараттық жүйесі. Кіру мекенжайы: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

ABAY'DAN ALAŞ'A: BİR MİLLETİN UYANIŞI VE TÜRKİYE'DEKİ YANKILARI

АБАЙДАН АЛАШҚА: ҰЛТТЫҚ РУХТЫҢ ЖАҢҒЫРУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРКИЯДА ЗЕРТТЕЛУІ

Prof. Dr. Güljanat KURMANGALIYEVA ERCİLASUN
Проф. Др. Гүлжанат ҚҰРМАНҒАЛИЕВА ЕРДЖИЛАСУН

ABAY'DAN ALAŞ'A:
BİR MİLLETİN UYANIŞI VE TÜRKİYE'DEKİ YANKILARI
АБАЙДАН АЛАШҚА:
ҰЛТТЫҚ РУХТЫҢ ЖАҢҒЫРУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРКИЯДА ЗЕРТТЕЛУІ

Prof. Dr. Güljanat KURMANGALIYEVA ERCİLASUN *
*Проф. Др. Гүлжанат ҚҰРМАНҒАЛИЕВА ЕРДЖИЛАСУН **

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olması, iki ülke arasında siyasî, ekonomik, kültürel ve eğitim alanlarındaki ilişkilerin yeni bir ivme kazanarak gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, söz konusu ilişkilerin tarihsel kökleri daha eskiye uzanmaktadır. Aynı tarihî ve kültürel havzaya mensup olan iki ülke, yaklaşık yetmiş yıl süren kesintinin ardından ilişkilerini yeniden tesis etmiştir. Nitekim Osmanlı döneminde Osmanlı sultanları ile Kazak hanları arasında diplomatik yazışmaların bulunduğu, ayrıca halk düzeyinde 20. yüzyıl başlarına kadar hac yolculukları sırasında İstanbul'un önemli bir uğrak noktası olduğu arşiv belgelerinde görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Türk dünyasına yönelik ilgi giderek daha sistematik ve akademik bir perspektifte gelişmiştir. Ancak 1991 yılında Kazakistan'ın bağımsızlığını yeniden kazanması, iki ülke ilişkileri açısından yeni bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreçte gelişen siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkilerin yanı sıra, akademik iş birliği ve bilgi üretimi de önemli ölçüde artmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de Kazak tarihine, diline ve edebiyatına, özellikle Kazak aydınları ve

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/Türkiye, e-posta: g.ercilasun@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3945-7238.

Кіріспе

Түркия Республикасының Қазақстанның тәуелсіздігін алғашқы болып тануы екі ел арасындағы саяси, экономикалық, мәдени және білім беру салаларындағы қарым-қатынастардың жаңа қарқынмен дамуына маңызды ықпал етті. Дегенмен, бұл қатынастардың тарихи тамыры әлдеқайда тереңде жатыр. Ортақ тарих пен мәдениетке ие екі ел шамамен жетпіс жылдық үзілістен кейін өз қарым-қатынастарын қайта жаңғыртты. Мәселен, мұрағат құжаттары Осман империясы кезеңінде Осман сұлтандары мен Қазақ хандары арасында дипломатиялық хат алмасулар болғанын, сондай-ақ халық деңгейінде XX ғасырдың басына дейін қажылық сапарлары барысында Ыстанбұлдың маңызды аялдама болғанын айғақтайды. Түркия Республикасы құрылғаннан бастап түркі әлеміне деген қызығушылық біртіндеп жүйелі әрі академиялық сипат алды. Әрине, 1991 жылы Қазақстанның тәуелсіздігіне қайта қауышуы екі ел қатынасындағы жаңа белес болды. Бұл кезеңде дамыған саяси-экономикалық байланыстармен қатар, академиялық ынтымақтастық пен ғылыми ізденістер де айтарлықтай артты. Осы орайда Түркияда қазақ тарихына,

* Проф. др., Анкара Қажы Байрам Вели университеті, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Қазіргі түркі тілдері мен әдебиеттері бөлімі, Анкара/Түркия. e-mail: g.ercilasun@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3945-7238.

onların eserlerine yönelik ilgi yoğunlaşmış ve bu durum akademik çalışmalara doğrudan yansımıştır. Nitekim son otuz yılda Kazak edebiyatı, aydınları ve eserleri üzerine yapılan çalışmaların belirgin biçimde arttığı gözlemlenmektedir.

Bu makalede, Türkiye akademik hazinesinde 19. yüzyıl sonu – 20. yüzyıl başındaki Kazak modernleşmesi üzerine üretilen başlıca eserleri, bu eserlerin yazarlarını ve söz konusu çalışmaların bilimsel literatüre katkılarını incelenmektedir. Kazak modernleşmesi, Ibıray Altınsarin ve Abay Kunanbayoğlu gibi ilerici aydınların bireysel çabalarıyla başlayarak, geleneksel Kazak bozkır kültürünün Çarlık Rusyası'nın sömürgeci politikalarına karşı, Ceditçi Alaş Hareketi ekseninde geliştirdiği tepkilerin bütününü kapsamaktadır. Bu bağlamda Kazak modernleşmesi, yalnızca Batı'daki örneklerde görülen bir devletleşme süreci değil, aynı zamanda varoluşsal bir direniş, aydınlanma yoluyla millî kimliğin korunması ve bağımsızlık arayışı olarak değerlendirilmelidir.

19. yüzyılda özellikle 1822, 1867 ve 1868 tarihli Rus idari düzenlemeleriyle geleneksel Kazak siyasi yapısı olan hanlık sisteminin ortadan kaldırılması ve Kazak topraklarının Çarlık Rusyası'nın hâkimiyetine girmesi, Kazak aydınlarını yeni çıkış yolları aramaya sevk etmiştir. Bu süreçte eğitim, aydınlanma ve reform ihtiyacı giderek belir-

тілі мен әдебиетіне, әсіресе қазақ зиялылары мен олардың мұрасына деген қызығушылық артып, бұл үдеріс академиялық зерттеулерде тікелей көрініс тапты. Соңғы отыз жыл ішінде қазақ әдебиеті, зиялылары мен олардың шығармаларына арналған зерттеулердің айтарлықтай көбейгені байқалады.

Бұл мақалада Түркияның академиялық қорындағы XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы қазақ модернизациясына арналған негізгі еңбектер, олардың авторлары және бұл зерттеулердің ғылыми әдебиетке қосқан үлесі қарастырылады. Қазақ модернизациясы – Ыбырай Алтынсарин мен Абай Құнанбайұлы сияқты прогрессивті ағартушылардың жеке ұмтылыстарынан бастау алып, дәстүрлі қазақ дала мәдениетінің патшалық Ресейдің отаршылдық саясатына қарсы жәдитшілдік және Алаш қозғалысы аясында қалыптасқан кешенді реакциясын қамтиды. Осы тұрғыдан алғанда, қазақ модернизациясы тек Батыс үлгісіндегі мемлекеттілік үдерісі ғана емес, сонымен бірге экзистенциалды қарсылық, ағартушылық арқылы ұлттық бірегейлікті сақтау және тәуелсіздікке ұмтылыс ретінде бағалануы тиіс.

XIX ғасырда, әсіресе 1822, 1867 және 1868 жылдардағы патшалық Ресейдің әкімшілік реформалары нәтижесінде дәстүрлі хандық жүйесінің жойылуы және қазақ жерінің жерлерінің толықтай

ginleşmiş, zaruri hale gelmiştir. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında Ibıray (İbrahim) Altınsarin, açtığı okullar ve hazırladığı ders kitaplarıyla eğitim alanında öncü bir rol üstlenmiş, Abay (İbrahim) Kunanbayoğlu ise şiirleri ve Kara Sözleri aracılığıyla toplumsal düşünceyi dönüştürmek için çabalamıştır.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise bireysel çabalar daha örgütlü toplumsal yapılara ulaşmıştır. Türk dünyasında etkili olan Ceditçilik hareketinden beslenen ve diğer Türk topluluklarındaki gelişmeleri yakından takip eden Kazak aydınları, Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursunoğlu ve Mirjakıp Dulatoğlu gibi öncüler etrafında toplanarak Kazak siyasi ve kültürel modernleşmesinin başlıca kahramanları hâline gelmiştir. Türkiye'de bu alana yönelik akademik çalışmalar, Sovyetler Birliği döneminde de devam etmiş, Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından hız kazanmış ve özellikle 2000'li yıllardan itibaren daha ayrıntılı ve derinlikli bir nitelik kazanmıştır.

Türkiye'de Kazak modernleşmesine ilişkin çalışmalar, tarih, dil ve edebiyat, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, ilahi-

патшалық Ресей империясының билігіне өтуі бағынуы қазақ зиялыларын жаңа жолдар іздеуге мәжбүр етті. Бұл кезеңде білім беру, ағартушылық және реформа қажеттілігі өзекті бола түсті. XIX ғасыр-

дың екінші жартысында Ыбырай Алтынсарин ашқан мектептері мен дайындаған оқулықтары арқылы білім беру саласында көшбасшылық рөл атқарса, Абай Құнанбайұлы өз өлеңдері мен «Қара сөздері» арқылы қоғамдық сананы жаңғыртуға күш салды.

XX ғасырдың басына қарай бұл жеке бастамалар ұйымдасқан әлеуметтік

yat ve iletişim gibi farklı disiplinlerde yürütülmektedir. Altınsarin ile başlayıp Abay ile devam eden ve Alaş hareketi ile zirveye ulaşan bu modernleşme sürecinin Türkiye'deki bilimsel yansımaları, Kazak-Türk kültürel ve akademik ilişkilerinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede, Kazak modernleşmesine dair Türkiye'de yapılmış başlıca çalışmalar, biyo-bibliyografik nitelikte ve eser odaklı incelenecek, önce tematik, ardından kendi içinde kronolojik bir sırayla ele alınacaktır.

Türkistan'daki 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki mevcut eğitim meseleleri ve gelişen siyasi konjonktürdeki değişimler, 2006 yılında Bekir Tümen Somuncuoğlu tarafından hazırlanan "Türkistan'da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açıdan Eğitime Yaklaşımı" başlıklı doktora tezinde irdelenmiştir. Tezde Türkistan Genel Valiliğindeki eğitimin durumu ve Çarlık idaresinin bu bölgedeki eğitim politikaları incelenmiştir. Türkistan Müslümanlarının yüzyıllardır sahip oldukları ananevi eğitim kurumları olan mektep ve medreselerin durumları, Çarlık Rusya idaresinin konargöçer ve yerleşik topluluklar üzerinde yürüttüğü eğitim politikalarındaki farklılıklar üzerinde durulmaktadır. Kırım'da 1883 yılında ortaya çıkan yeni usul okulların 1893 yılında Türkistan'a gelmesi, getirdiği yenilikler ve Türkistan'a etkisi incelenmiştir. 1905 Rus inkılabının toplumda

құрылымдарға ұласты. Түркі әлемінде кең таралған жәдитшілдік қозғалысынан нәр алған қазақ зиялылары басқа түркі халықтарындағы өзгерістерді де жіті бақылап, Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы және Міржақып Дулатұлы сынды қайраткерлер төңірегіне топтасып, қазақтың саяси және мәдени модернизациясының басты тұлғаларына айналды. Түркияда бұл саладағы ғылыми зерттеулер Кеңес Одағы кезеңінде де жалғасып, Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін қарқын алып, әсіресе 2000 жылдардан бастап мазмұндық тұрғыдан тереңдей түсті әрі жан-жақты сипатқа ие болды.

Түркиядағы қазақ модернизациясына қатысты зерттеулер тарих, тіл және әдебиет, саясаттану, халықаралық қатынастар, социология, теология және коммуникация сияқты әртүрлі ғылым салаларында жүргізілуде. Алтынсариннен бастау алып, Абаймен жалғасқан және Алаш қозғалысымен шарықтау шегіне жеткен бұл модернизация үдерісінің Түркиядағы ғылыми көрінісі қазақ-түрік мәдени және академиялық байланыстарының маңызды қырын құрайды. Осы тұрғыда Түркиядағы қазақ модернизациясына қатысты негізгі еңбектер био-библиографиялық тұрғыдан, алдымен тақырыптық, содан соң хронологиялық ретпен қарастырылады.

Түркістандағы XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы білім беру

yarattığı değişim ve bunun eğitime etkisi, sonrasında 1917 devrimine kadar vücut bulan eğitim faaliyetleri, bu etki neticesinde basın ve kitap neşriyatının gelişmesi ve aydınlanma süreçleri tezde ayrıntılı olarak ele alınmıştır (Somuncuoğlu, 2006).

Kazak aydınlanma sürecinin öncü figürlerinden Ibıray Altınsarin'in çok yönlü mirası üzerine odaklanan çeşitli araştırmalar öne çıkmaktadır. Türk literatüründe Altınsarin ve Kazak aydınlanması üzerine aşağıdaki temel çalışmalar bulunmaktadır.

2008 yılında Ekrem Ayan tarafından hazırlanan "Ibıray Altınsarin- Hikaye ve Şiirlerinin Dili (Hayatı-Dilciliği Eserleri/Gramer-Metin-Dizin)" başlıklı doktora tezi, bu alandaki öncü çalışmalardandır. Bu tezde 19. yüzyıl sonlarında Kazaklar arasından çıkmış en önemli aydınlardan biri olan ve kültür ve medeniyette çağdaş halklar arasında Kazak halkının da yerini almasını amaç edinen aydınlar arasında yerini alan, hayatının önemli bir bölümünü eğitimciliğe adayan Altınsarin'in ayrıca Kazak folklor ürünlerini derleyip, yayınlayarak kültürün canlı tutulması ve gelecek kuşaklara aktarılmasına da çaba harcandığı ifade edilmiştir. Ibıray Altınsarin'in "Kirgizskaya Hrestomatiya" adlı eserinin dil özellikleri bakımından, 19. yüzyıldaki Kazak Türkçesinin ses, sekil ve cümle bilgisi ve kelime hazinesi hakkında zengin malzeme içerdiği belirtil-

мәселелері мен саяси конъюнктурадағы өзгерістер 2006 жылы Бекир Түмен Сомунджуоғлұ дайындаған «Түркістандағы білім (1865-1917) және патшалық Ресейдің білім беруге әлеуметтік-саяси көзқарасы» атты докторлық диссертациясында жан-жақты талданған. Диссертацияда Түркістан генерал-губернаторлығындағы білімнің жай-күйі мен патшалық биліктің осы аймақтағы білім саясаты зерттелген. Түркістан мұсылмандарының ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлі білім беру ошақтары – мектеп пен медреселердің жағдайы, сондай-ақ көшпелі және отырықшы халықтарға бағытталған білім саясатындағы айырмашылықтар қарастырылған. Қырымда 1883 жылы ашылған « ұсыл жәдит» мектептерінің 1893 жылы Түркістан аймағында ашылуы, оның әкелген жаңалықтары мен тигізген әсері талданған. Сонымен қатар 1905 жылғы Ресей төңкерісінің қоғамға ықпалы, оның білімге әсері, өзгерістер, 1917 жылға дейінгі білім беру қызметі, сондай-ақ баспасөз бен кітап шығару ісінің дамуы мен ағартушылық үдерістері диссертацияда егжей-тегжейлі талқыланған (Somuncuoğlu, 2006).

Қазақ ағартушылық қозғалысының көрнекті өкілдерінің бірі Ыбырай Алтынсариннің мұрасы туралы бірқатар зерттеулер жүргізілген. Түрік ғылыми әдебиеттерінде Алтынсарин мен қазақ ағартушылығына қатысты келесі негізгі еңбектер бар:

mektedir. Bu tez, Altınsarin eserleri ekseninde Kazakça grameri üzerinedir (Ayan, 2008).

Ibıray Altınsarin üzerine yapılan tezler dışında yazılmış makaleler bulunmaktadır. Sinan Akgül ve Mitat Durmuş, "18. ve 19. Yüzyıllarda İlminski'nin Eğitim Çalışmaları Bağlamında Kazakistan'ın Millî Eğitim Politikası ve Ibıray Altınsarin" adlı eserlerinde, Altınsarin'in eğitim hamlelerini dönemin Rus eğitim politikaları çerçevesinde ele almışlardır. Ayrıca Altınsarin'in modern eğitim sistemindeki izleri, Kazakistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı'na bağlı "Ibıray Altınsarin Ulusal Eğitim Akademisi" üzerinden Türkiye ile karşılaştırmalı bir çalışma yapmışlar, eğitim politikaları ve kurumsal mirasın önemini vurgulamışlardır (Akgül ve Durmuş, 2009, 9-21).

Enver Kapağan, "Ibıray Altınsarin ve Kazak Türklerinde Millî Aydınlanma" adlı çalışmasında, Altınsarin'in Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerine karşı Kazak Türkçesiyle kaleme aldığı dini ve millî eserlerin, halkın öz kimliğini korumadaki rolünü incelemiştir. Millî aydınlanma ve kimlik mücadelesi ekseninde ele alınmıştır (Kapağan, 2015, 436 - 449).

Naz Penah, "Kazak Edebiyatı'ndan İlk Bazı Hikâye ve Yazarları, Eserlerin İçeriği Hakkında Bilgiler ve Eserlerin Aktarımı" başlıklı makalesinde, Altınsarin'in

2008 жылы Экрем Аян дайындаған «Ыбырай Алтынсарин - Әңгімелері мен өлеңдерінің тілі (Өмірі, тілшілігі, шығармалары / Грамматика - мәтін - көрсеткіш)» атты докторлық диссертация - осы саладағы маңызды зерттеулердің бірі. Бұл диссертацияда XIX ғасырдың соңында қазақ ішінен шыққан аса көрнекті ағартушы, өмірін білім беру ісіне арнаған Алтынсариннің қызметі жан-жақты талданады. Сонымен қатар оның қазақ фольклорын жинап, жариялау арқылы ұлттық мәдениетті сақтау және кейінгі ұрпаққа жеткізуге қосқан үлесі көрсетіледі. Алтынсариннің «Қырғыз хрестоматиясы» атты еңбегінің тілдік ерекшеліктер, XIX ғасырдағы қазақ тілінің фонетикасы, морфологиясы және лексикасы туралы құнды деректер беретіндігі атап өтіледі. Бұл диссертация Алтынсарин еңбектері негізіндегі қазақ тілінің грамматикасына арналған (Ayan, 2008).

Ыбырай Алтынсарин туралы диссертациялардан бөлек, жарық көрген ғылыми мақалалар да бар. Синан Акгүл мен Митат Дурмуш «18-19 ғасырлардағы Ильминскийдің білім беру қызметі контекстінде Қазақстанның ұлттық білім саясаты және Ыбырай Алтынсарин» атты еңбектерінде Алтынсариннің білім берудегі қадамдарын сол кезеңдегі Ресейдің білім беру саясаты аясында қарастырған. Сонымен қатар, Алтынсариннің заманауи білім беру жүйесіндегі ізін Қазақстанның Білім және ғылым министрлігіне

modern Kazak nesrinin temellerini atan kimliğini vurgulayarak, hikâyecilik geleneğine öncülük ettiğini, edebî kuruculuk ve tür gelişimi açısından irdelemiştir (Penah, 2015, 40-49).

Perizat Yertayeva ve Hikmet Koraş, "Kazak Yazı Dilinin Oluşumunda Alfabelerin Rolü" (2026) isimli araştırmalarında, Altınsarin'in Kazak yazı dilinin inşasındaki stratejik önemine değinmiş ve N.İ. İlminskiy ile olan münasebetinin edebî üretim üzerindeki etkilerini analiz ederek, yazı dili oluşumu ve alfabe dönüşümü meseleleri üzerinde durmuşlardır (Yertayeva ve Koraş, 2026, 157-185).

Bu çalışmalar, Kazak modernleşme sürecinin Türkiye'de sadece tarihteki bir olgu olarak değil, tarih, filoloji, eğitim ve diğer sosyal bilimlerle ilgili alanlarda sosyo-kültürel bir süreklilik çerçevesinde incelendiğini ortaya koymaktadır.

Kazak halkının aydınlanma tarihinde ve manevi dünyasında Abay Kunanbayoğlu özel bir yere sahiptir. O, yalnızca büyük bir şair değil, aynı zamanda Kazak toplumunun modernleşme sürecine yön veren bir reformcu düşünür olarak da değerlendirilmektedir. Abay'ın eserleri, Kazak bozkırındaki geleneksel dünya görüşü ile modern zamanın gereklerinin kesiştiği bir dönemde ortaya çıkmış ve ulusal bilincin uyanışına zemin hazırlamıştır.

қарасты «Ыбырай Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы» мысалында Түркиямен салыстыра отырып зерттеп, білім саясаты мен институционалдық мұраның маңыздылығын атап өткен (Akgül ve Durmuş, 2009, 9-21).

Энвер Капаған «Ыбырай Алтынсарин және қазақ түріктеріндегі ұлттық ағартушылық» атты мақаласында Алтынсариннің орыстандыру және шоқындыру саясатына қарсы қазақ тілінде жазған діни және ұлттық еңбектерінің халықтың ұлттық болмысын сақтаудағы рөлін талдайды. Бұл еңбек ұлттық ағартушылық және бірегейлік күресі тұрғысынан қарастырылған (Karağan, 2015, 436-449).

Наз Пенах «Қазақ әдебиетіндегі алғашқы кейбір әңгімелер мен авторлары, шығармалардың мазмұны мен аудармасы туралы мәліметтер» атты мақаласында Алтынсаринді қазақ прозасының негізін қалаушы ретінде сипаттап, оның әдеби құрылым мен әңгіме жанрының қалыптасуына қосқан үлесін атап өтеді (Penah, 2015, 40-49).

Перизат Ертаева мен Хикмет Кораш «Қазақ жазу тілінің қалыптасуындағы әліпбилердің рөлі» (2026) атты мақалаларында Алтынсариннің қазақ жазу тілін қалыптастырудағы стратегиялық рөліне тоқталып, оның Н.И. Ильминскиймен қарым-қатынасының әдеби өнімдерге әсерін талдап, жазу тілі мен әліпби ауысуы мәселелерін қарастырған (Yertayeva & Koraş, 2026, 157-185).

Abay'ın şiirleri ve kara sözleri, Kazak toplumundaki iç sosyal çelişkileri, ruhsal durgunluğu ve eğitim, bilim ve değişime olan ihtiyacı derinlemesine yansıtmaktadır. Onun düşünceleri yalnızca edebî düzeyde değil, aynı zamanda felsefi, toplumsal ve kültürel açıdan da Kazak modernleşmesinin temelini oluşturmuştur. Bu sebeple Abay'ı Kazak modernleşmesinin başlangıcında yer alan önemli bir şahsiyet olarak değerlendirmek bilimsel açıdan yerinde olacaktır.

"Abay'ın fikirleri ve aydınlanma çağrısı Türkiye'de aydınların dikkatini çekmiş, ayrıntılı çalışmalara katkıda bulunmuştur."

1. Türkiye'de Abay Araştırmalarının Gelişimi

19. yüzyılın ikinci yarısında Kazak toplumu derin sosyal ve siyasal değişimlerin yaşandığı bir döneme girdiğinde, diğer taraftan Çarlık Rusya'nın sömürge politikalarının ortaya çıkması ve yeni idari sistemin uygulanması, Kazak toplumunun iç yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu karmaşık süreçte Abay Kunanbayoğlu Kazak toplumunun manevi açıdan yenilenmesine ve cehaletten kurtularak aydınlanmasına yönelik yeni fikirler geliştirmiştir.

Abay'ın modernleşme düşüncesi öncelikle eğitim ve bilimin teşvik edilmesinde kendini göstermektedir. Hem doğu hem batı felsefesini iyi bilen Kunanbayoğlu, Kazak halkını yalnızca geleneksel dini bilgiyle sı-

Бұл зерттеулер қазақ модернизациясының Түркияда тек тарихи құбылыс ретінде ғана емес, сонымен қатар тарих, филология, педагогика және өзге де әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар аясында мәдени сабақтастық тұрғысынан қарастырылатынын көрсетеді.

Қазақ халқының ағартушылық тарихы мен рухани әлемінде Абай Құнанбайұлының орны ерекше. Ол тек ұлы ақын ғана емес, сонымен бірге қазақ қоғамының жаңғыруына үлес қосқан реформатор-ойшыл. Абайдың шығармалары қазақ даласындағы дәстүрлі дүниетаным мен жаңа заман талаптары тоғысқан кезеңінде пайда болып, ұлттық сананың оянуына негіз қалады.

Абайдың өлеңдері мен қара сөздері қазақ қоғамындағы ішкі әлеуметтік қайшылықтарды, рухани тоқырауды және білім, ғылым мен өзгеріске деген қажеттілікті терең бейнелейді. Оның ой-толғамдары тек әдеби деңгейде қалған жоқ, сонымен қатар философиялық, әлеуметтік және мәдени тұрғыдан қазақ модернизациясына, өзгеріске үлес қосты. Сондықтан Абайды қазақ модернизациясының бастауындағы негізгі тұлғалардың бірі ретінде қарастыру ғылыми тұрғыдан орынды.

nırlı kalmamaya, aynı zamanda Rus ve Batı kültürünü öğrenmeye çağırmıştır. Abay'ın Rus edebiyatı üzerinden Avrupa felsefesiyle tanışması onun dünya görüşünü genişletmiştir. Abay'ın eserlerinde modernleşmenin birkaç temel yönü öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, eğitime dayalı bir toplum oluşturma fikridir. Abay, cehaleti toplumun en büyük sorunu olarak görmüş ve bilimi bunun en önemli çözümü olarak değerlendirmiştir. Abay'ın "Bilim tappay maktanba" (Bilimi Bulmadan Böbürlenme), "Jasımda ğılım var dep eskermedim" (Gençken İlimin Öneminin Farkına Varmadım), "İnternatta okıp jür talay kazak balası" (Yatılı Okulda Okuyor Birçok Kazak Çocuğu) gibi şiirlerinde ilim ve bilimin önemini vurgular. Abay'ın önemsediği diğer bir konu, ahlaki ve manevi yenilenmedir. 45 tane olarak düzenlenen "Kara sözleri" aracılığıyla insanın özü, vicdan, adalet gibi kavramlar yeniden yorumlanmış, halkı düşünmeye davet etmiştir. Bir diğer konu, millî bilincin uyanışı ve kimlik meselesidir. Abay, Kazak toplumunun iç sorunlarını eleştirerek millî kimliğin layıkıyla muhafaza edilmesine katkı sağlamıştır. Bu açılardan bakıldığında Abay'ın düşünceleri, geleneksel toplum yapısından modern bir yapıya geçişte temel bir köprü işlevi görmüştür.

Abay'ın şiirleri, kara sözleri, destanları ve düşünce dünyası zamanla yalnızca Kazak topraklarında değil, dünya çapında ta-

1. Түркияда Абай зерттеулерінің дамуы

«Абайдың идеялары мен ағартушылыққа шақыруы Түркияда зиялылардың назарын аударып, жан-жақты зерттеулерге негіз болды.»

XIX ғасырдың екінші жартысында қазақ қоғамы күрделі әлеуметтік және саяси өзгерістер кезеңіне қадам басты. Патшалық Ресейдің отаршыл саясаты мен жаңа әкімшілік жүйесі қоғамның ішкі құрылымына елеулі әсер етті. Осы күрделі кезеңде Абай Құнанбайұлы қазақ қоғамының рухани жаңғыруы мен надандықтан құтылып, ағартушылыққа жетуіне бағытталған жаңа идеяларды дамытты.

Абайдың модернизациялық көзқарасы ең алдымен білім мен ғылымды насихаттауға бағытталды. Шығыс пен Батыс философиясын терең меңгерген ойшыл қазақ халқын тек дәстүрлі діни біліммен шектелмей, сонымен қатар орыс және Батыс мәдениетін де үйренуге шақырды. Абайдың орыс әдебиеті арқылы еуропалық философиямен танысуы оның дүниетанымын кеңейтті. Абай шығармаларында модернизацияның бірнеше негізгі бағыты айқын көрінеді. Оның бірінші – білімге негізделген қоғам құру идеясы. Абай надандықты қоғамның ең басты дерті деп біліп, ғылымды оның басты емі деп санады. Оның «Ғылым таппай мақтанба», «Жасымда ғылым бар деп ескермедім», «Интернатта оқып жүр

nınan bir değer haline gelmiştir. Bu çerçevede Abay, Shakespeare, Goethe ve Puşkin gibi dünya edebiyatının büyük isimleriyle aynı düzlemde değerlendirilen evrensel bir şahsiyet olarak ele alınır. Abay araştırmaları hem Kazakistan'da hem de uluslararası akademik çevrelerde gelişmiştir.

Türkiye'de Abay'ın eserlerinin çevirileri, ayrıca hayatı ve eserleri, düşünce dünyası ve edebî kişiliği ile ilgili akademik makaleler, kitaplar ve tezler yapılmıştır. Bu alanda yapılmış olan başlıca eserler analiz edilerek genel bir panoraması sunulmuştur. Ayrıca akademik çalışmalar dışında Türkiye'de bazı okullara ve caddelere Abay isminin verilmesi, büst ve heykellerinin açılması, Abay'la ilgili belgesel filmlerin yapılması gibi bu büyük şahsiyete verilen kültürel değer de incelenmiştir.

1.1. Bağımsızlık Öncesi Dönem ve Abay'la İlgili İlk Çalışmalar

Abay Kunanbayoğlu'nun ismi ve eserleri Türkiye'de, Kazakistan daha bağımsızlığını kazanmadan önce de bilinmekteydi. Bu bakımdan Abay adının ve şiirlerinin Kazak toprakları dışında ilk olarak Türkiye topraklarında, 1940'larda tanınmaya başladığını belirtmek mümkündür. Kendisi hayattayken şiirlerinin kitap olarak yayımlandığını göremeyen Abay'ın, isminin ve eserlerinin Türkiye'de tanıtımı sürecinde özellikle İdil-Ural

талай қазақ баласы» сияқты өлеңдерінде ғылым мен білімнің маңызы баса айтылады. Абай көңіл бөлген тағы бір мәселе – адамгершілік және рухани жаңғыру. 45 қара сөзі арқылы адамның болмысы, ар-ұят, әділдік сияқты ұғымдар қайта пайымдалып, халықты ойлануға үндеді. Тағы бір маңызды тақырып – ұлттық сананың оянуы және бірегейлік мәселесі. Абай қазақ қоғамының ішкі мәселелерін сынға ала отырып, ұлттық болмыстың лайықты сақталуына үлес қосты. Осы тұрғыдан алғанда, Абайдың ойлары дәстүрлі қоғам құрылымынан заманауи құрылымға өтудегі негізгі көпір қызметін атқарды.

Абайдың өлеңдері, қара сөздері, дастандары мен дүниетанымы уақыт өте келе тек қазақ жерінде ғана емес, әлемдік деңгейде танымал қазынаға айналды. Осы тұрғыдан ол Шекспир, Гете және Пушкин сияқты әлем әдебиетінің заңғар тұлғаларымен бір қатарда тұратын ойшыл ретінде бағаланады. Абайтану зерттеулері Қазақстанда да, халықаралық академиялық ортада да дамыды.

Түркияда Абайдың шығармалары аударылып, оның өмірі, әдеби мұрасы және дүниетанымы туралы көптеген ғылыми мақалалар, кітаптар мен диссертациялар жазылған. Бұл мақалада осы саладағы негізгі еңбектерге талдау жасалып, жалпы панорама ұсынылады. Сонымен қатар, академиялық зерттеулерден бөлек Түркиядағы кейбір мектептер мен көше-

ve Kafkasya'dan Türkiye'ye gelen aydınlarının önemli katkıları olmuştur. Bu bağlamda en dikkat çekici iki isim, Başkurt aydınları Zeki Velidi Togan ve Abdülkadir İnan'dır.

Zeki Velidi Togan'ın Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi adlı eseri, Abay'ın Türkiye'de tanınmasında temel kaynaklardan biri olmuştur (Togan, 1981). İlk olarak 1929-40 yıllarında Kahire'de yayımlanan bu eser, 1942 yılında Türkiye'de basılmış ve daha sonra ikinci baskısını yapmıştır. Bu kitap yalnızca Türk okuyucular için değil, Türkçe bilen Avrupalı araştırmacılar için de Abay hakkında önemli bir başvuru kaynağı olmuştur.

Togan eserinde Abay'ın yalnızca biyografisini vermekle kalmamış, onun yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal yapısını, babası Kunanbay'ı, çevresini ve öğrencilerini de ayrıntılı biçimde ele almıştır. Ayrıca Abay'ın bazı şiirlerinden örnekler sunarak onun edebî yönünü de tanıtmıştır. Togan'a göre Abay, Kazak edebiyatında modern anlamda yeni bir yönün kurucusudur ve Kazak toplumunun düşünsel dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır.

Eserde ayrıca Abay'ın entelektüel dünyasının oluşumunda Rus ve Batı düşüncesinin etkisi açıkça ortaya konmuştur. Abay'ın Mihaelis aracılığıyla Puşkin, Lermontov, Tolstoy, Turgenyev gibi Rus yazarlarıyla tanıştığı, Spencer, Lewis ve Draper gibi Batılı

лерге Абай есімінің берілуі, бюсттері мен ескерткіштерінің ашылуы, Абай туралы деректі фильмдердің түсірілуі сияқты ұлы тұлғаға көрсетілген мәдени құрмет те қарастырылады.

1.1. Тәуелсіздікке дейінгі кезең және Абай туралы алғашқы еңбектер

Абай Құнанбайұлының есімі мен шығармалары Түркияда Қазақстан тәуелсіздік алғанға дейін де мәлім болған. Осы тұрғыдан алғанда, Абай есімі мен оның өлеңдері қазақ жерінен тыс жерде алғаш рет Түркия топырағында 1940-жылдары таныла бастағанын атап өткен жөн. Көзі тірісінде өлеңдерінің кітап болып басылғанын көре алмаған Абайдың есімі мен мұрасын Түркияда насихаттауда, әсіресе Еділ-Жайық пен Кавказ аймағынан Түркияға келген зиялылардың үлесі зор болды. Осы ретте башқұрт зиялылары Зәки Уәлиди Тоған мен Абдулкадир Инанды ерекше атап өткен жөн.

Зәки Уәлиди Тоғанның «Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi» (Бүгінгі Түркістан және оның таяу тарихы) атты еңбегі Абайдың Түркияда танылуына негіз болған басты дереккөздердің бірі болды (Togan, 1981). Алғаш рет 1929-1940 жылдары Каирде жарық көрген бұл еңбек 1942 жылы Түркияда басылып, кейіннен екінші басылымы жарияланды. Бұл кітап тек түрік оқырмандары үшін ғана емес, түрік тілін білетін еуропалық

düşünürleri okuduğu belirtilmektedir (Togan, 1981, 493-495). Bunun yanı sıra Saadi, Nevai ve Fuzuli gibi Doğu klasiklerinden de etkilendiği vurgulanır. Bu durum, Abay'ın Doğu ile Batı arasında bir köprü kuran çok yönlü bir düşünür olduğunu göstermektedir. Togan, Abay'ın yalnızca bir şair değil, aynı zamanda filozof bir şahsiyet olduğunu da özellikle vurgular. Ona göre Abay, halk dilini kullanarak en karmaşık düşünceleri bile sade bir şekilde ifade edebilmiştir. Bunun yanında Kazak toplumunun sosyal sorunlarını eleştiren, satirik ve lirik yönleri güçlü bir şairdir. Togan'ın eserinde Abay'ın etkilediği çevreye de yer verilmiştir. Şakerim Kudayberdioğlu, Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursunoğlu ve Mirjakıp Dulatoğlu gibi isimler Abay geleneğinin devamı olarak gösterilmiştir (Togan, 1981, 496). Bu çerçevede Abay ile Alaş aydınları arasında düşünsel bir süreklilik kurulmuştur.

Türkiye'de Abay üzerine yazılan ilk makalelerden biri Abdülkadir İnan'a aittir. İnan'ın "Kırgız-Kazak Şairi Abay" adlı makalesi 1942 yılında Türk Amacı dergisinde yayımlanmıştır (İnan, 1942). Bu makale, Abay'ın Türkiye'de tanıtılmasında önemli bir dönüm noktasıdır. İnan makalesinde öncelikle Abay'ın biyografisini ayrıntılı şekilde ele alır. Abay'ın 1845 yılında doğduğu, iyi bir eğitim aldığı, Arapça, Farsça ve Rusça öğrendiği ve genç yaşta toplum içinde saygın bir konuma ulaştığı belirtilir. Ay-

зерттеушілер үшін де Абай туралы маңызды мәлімет көзі болды.

Тоған өз еңбегінде Абайдың өмірбаянын ғана беріп қоймай, ол өмір сүрген кезеңнің саяси-әлеуметтік құрылымын, әкесі Құнанбайды, айналасы мен шәкірттерін де егжей-тегжейлі қарастырған. Сонымен қатар, Абайдың кейбір өлеңдерінен үзінділер келтіре отырып, оның әдеби қырын таныстырған. Тоғанның пікірінше, Абай – қазақ әдебиетіндегі жаңа бағыттың негізін салушы әрі қазақ қоғамының ой-саналық, рухани жаңғыруында маңызды рөл атқарған тұлға.

Еңбекте Абайдың интеллектуалдық әлемінің қалыптасуына орыс және батыс ойшылдарының ықпалы кеңінен көрсетілген. Онда Абайдың Михаэлис арқылы Пушкин, Лермонтов, Толстой, Тургенев сияқты орыс жазушыларымен танысқаны, сондай-ақ Спенсер, Льюис және Дрейпер сияқты Батыс ойшылдарын оқығаны айтылады. Сонымен қатар Сағди, Науаи және Физули сынды Шығыс классиктерінің де ықпалы болғаны айтылады. Абайдың Шығыс пен Батысты тоғыстырған көпқырлы ойшыл екенін көрсетеді. Тоған Абайды тек ақын ғана емес, сонымен қатар философ ретінде де ерекше бағалайды. Оның пікірінше, Абай халық тілін қолдана отырып, күрделі ойларды қарапайым әрі түсінікті тілмен жеткізе білген. Оның қазақ қоғамының әлеуметтік мәселелерін сынға алған са-

rıca onun dini anlayışının katı değil, daha çok ahlaki temelli olduğu vurgulanır. İnan'a göre Abay'ın düşünce dünyasında Batı felsefesinin önemli bir etkisi vardır. Özellikle Rus düşünürleri aracılığıyla Batı düşüncesini tanıyan Abay'ın şiirlerinde 19. yüzyılın felsefi akımlarının izleri görülmektedir. Makale, Abay'ın toplumsal eleştirilerine de geniş yer verir. Abay'ın özellikle cehaleti, makam hırsını ve toplumsal bölünmeleri eleştirdiği belirtilir. Örneğin "Fayda düşünme, ar düşün" anlayışıyla bilgi ve ahlakın önemini vurguladığı ifade edilir (İnan, 1942, 151-152).

İnan ayrıca Abay'ın eserlerini tematik olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmada şiirler, vatan, aşk, doğa, düşünce, nasihat ve çeviriler gibi başlıklara ayrılmıştır. Ancak İnan, bu sınıflandırmanın yeterli olmadığını, Abay'ın şiirlerinin çok daha derin bir anlam dünyasına sahip olduğunu da belirtir.

Makalenin önemli bir yönü de Abay'ın çevirmen kimliğine yaptığı vurgudur. Puşkin'in "Yevgeniy Onegin" ve Lermontov'un "Demon" adlı eserlerini Kazakçaya başarılı şekilde çevirdiği ve bu eserlerin Kazak halkı arasında geniş yankı bulduğu ifade edilir. Bu durum, Abay'ın Kazak edebiyatının gelişiminde ne kadar önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Abdülkadir İnan'a göre Abay'ın dili tamamen halk dilidir ve onun anlaşılmamasının nedeni dil değil, halkın henüz onun düşün-

тиралық және лирикалық қуаты мықты ақын екенін атап өткен. Тоған еңбегінде Абайдың айналасына, ортасына да тоқталып, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы және Міржақып Дулатұлы сияқты тұлғаларды Абай дәстүрінің жалғастырушылары ретінде көрсетеді. Осылайша, Абай мен Алаш зиялылары арасындағы рухани-идеялық сабақтастық орнатылады.

ce seviyesine ulaşamamış olmasıdır. Bu yönüyle Abay, yalnızca bir şair değil, aynı zamanda toplumu ileriye taşımaya çalışan bir düşünürdür (İnan, 1942, 153-154).

Hem Togan hem de İnan, Abay'ın yalnızca bireysel bir şahsiyet olmadığını, bir düşünce çevresi oluşturduğunu vurgular. Bu çevrede Şakerim, Kakitay ve diğer Kazak aydınları yer almaktadır. Ayrıca Meşhur Jüsip Köpeyulı gibi isimler de bu dönemin önemli temsilcileri arasında gösterilmektedir. Togan'ın eserinde ayrıca Kazak basını ve yayıncılığı hakkında da önemli bilgiler yer alır. "Ayqap" dergisi (1911-1915) ve "Kazak" gazetesi gibi yayınların Kazak toplumunun modernleşmesinde önemli rol oynadığı belirtilmektedir (İnan, 1942, 153-154; Togan, 1981, 500-501). Bu yayınlar aracılığıyla hem edebî hem de siyasi fikirler yayılmıştır.

"Abay yalnızca Kazak edebiyatının temsilcisi olarak değil, tüm Türk dünyasının ortak düşünürü olarak kabul edilmeye başlanmıştır."

Türkiye'de Abay'ın ilk isminin duyulması ve Abay'ın şiir ve düşünce mirasının tanınmasında Zeki Velidi Togan ve Abdülkadir İnan'ın çalışmaları belirleyici olmuştur. Her iki isim de siyasi nedenlerle Türkiye'ye gelmiş, burada akademik faaliyetlerini sürdürmüş ve Türk dünyasına dair önemli çalışmalar yapmıştır. Togan'ın adı geçen eseri, kapsamlı yapısı ve içerdiği bilgilerle Abay'ın

Түркиядағы Абай туралы алғашқы мақалалардың бірі Абдүлкадир Инанға тиесілі. Оның «Kırgız-Kazak Şairi Abay» (Қырғыз-қазақ ақыны Абай) атты мақаласы 1942 жылы «Türk Amacı» (Түрік мақсаты) журналында жарық көрді (İnan, 1942). Бұл мақаланы да Абайды Түркияда танытудағы маңызды белес болып санауға болады. Инан өз мақаласында алдымен Абайдың өмірбаянына кеңінен тоқталып, оның 1845 жылы дүниеге келгенін, жақсы білім алғанын, араб, парсы және орыс тілдерін меңгергенін және жас кезінен-ақ қоғамда беделді тұлғаға айналғанын жазады. Сондай-ақ, оның діни түсінігі қатаң догма емес, адамгершілік негізге сүйенетіні айтылады. Инанның пікірінше, Абайдың ой-толғауларына Батыс философиясының әсері зор. Әсіресе, орыс ойшылдары арқылы Батыс ілімімен танысқан Абайдың өлеңдерінде XIX ғасырдағы философиялық ағымдардың ізі байқалады. Мақалада Абайдың қоғамдық сынына да орын берілген. Ақынның надандықты, мансапқорлықты және әлеуметтік алауыздықты өткір сынға алғаны айтылады. Мәселен, оның «Пайда ойлама, ар ойла» қағидасы арқылы білім мен адамгершіліктің маңызын ұлықтағаны көрсетіледі (İnan, 1942).

Инан сондай-ақ Абай шығармаларын тақырыптық тұрғыда жіктеп, оларды отан, махаббат, табиғат, ой-толғау, насихат және аудармалар сияқты бөлімдерге бөлген. Дегенмен, ол бұл классификация-

Türkiye'de tanıtılmasında ilk ve en önemli kaynaklardan biri olmuştur. İnan'ın makalesi ise Abay üzerine yazılan ilk akademik çalışmalardan biri olarak öne çıkmaktadır. Her iki eser de 1942 yılında Türkiye'de yayımlanmış olmakla birlikte, Togan'ın eserinin daha erken bir tarihte (1929) yazılmış olması dikkate alındığında, Abay'ı Türkiye'ye tanıtan ilk isim olarak Zeki Velidî Togan'ın öne çıktığını söylemek mümkündür (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2023b, 76).

Bir kez daha vurgulamak gerekir ki, Türkiye'de Abay araştırmalarının temelleri Kazakistan bağımsızlığına kavuşmadan çok önce atılmıştır. Bu süreçte özellikle Zeki Velidi Togan ve Abdülkadir İnan'ın çalışmaları mühim olup, bu vesileyle Abay'ın hayatı, eserleri ve düşünceleri Türk akademik dünyasına tanıtılmıştır. Bu çalışmalar, sonraki yıllarda gelişecek olan Abay araştırmaları için sağlam bir zemin oluşturmuş ve Türkiye'de, buradan da Batı ülkelerinde Kazak kültürel mirasın tanıtılmasına önemli katkı sağlamıştır.

1.2. Bağımsızlık Sonrası Bilimsel Araştırmalar

Kazakistan'ın bağımсızlığına kavuşmasının ardından Türkiye'de Kazakistan üzerine yapılan çалışmalarda büyük bir artış olmuştur. Hem ilişkilerin artması hem kaynaklara ulaşımın kolaylaşması ile birlikte birçok

> «Абай тек қазақ әдебиетінің өкілі ғана емес, бүкіл Түркі дүниесінің ортақ ойшылы ретінде қабылдана бастады.»

ның жеткіліксіз екенін, Абай поэзиясының мағыналарының бұдан әлдеқайда терең екенін ескертеді. Мақаланың тағы бір маңызды тұсы - Абайдың аудармашылық қырына берілген баға. Пушкиннің «Евгений Онегин» және Лермонтовтың «Демон» шығармаларын қазақ тіліне шебер аударғаны және бұл туындылардың халық арасында кеңінен таралғаны атап өтіледі. Бұл Абайдың қазақ әдебиетінің дамуына қосқан зор үлесін айғақтайды.

Абдүлкадир Инанның пікірінше, Абайдың тілі – нағыз халық тілі, ал оның кейде түсініксіз болу себебі тілдің күрделілігінде емес, халықтың әлі де болса оның ойлау деңгейіне жете қоймауында. Осы тұрғыдан алғанда, Абай – жай ақын ғана емес, қоғамды ілгері жетелеуге ұмтылған ойшыл ретінде бағаланады.

Зәки Уәлиди Тоған да, Абдүлкадир Инан да еңбектерінде Абайдың жеке тұлға ғана емес, үлкен бір ой мектебін қалыптастырғанын ерекше атап өтеді. Бұл ортада Шәкәрім, Кәкітай және басқа да қазақ зиялылары болған. Сондай-ақ Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы сияқты тұлғалар да осы кезеңнің көрнекті өкілдері ретінде көрсетіледі. Тоғанның еңбегінде қазақ баспасөзі мен баспа ісі туралы да құнды мәліметтер берілген.

alanda olduğu gibi tarih, dil, edebiyat, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında araştırmalar çoğalmaya ve derinleşmeye başlamıştır. Bu doğrultuda büyük Kazak aydını Abay Kunanbayoğlu üzerine yapılan bilimsel çalışmalar da önemli ölçüde artmış, eserleri Türkçeye birçok kez çevrilmiştir. Abay mirasıyla ilgili kitaplar, makaleler ve tezler yapılmıştır. Bağımsızlık döneminde yayımlanan çalışmalar, Abay mirasının Türkiye'de etraflıca tanıtılmasında önemli rol oynamıştır

1.2.1. Kitaplar

Abay Kunanbayoğlu'nun doğumunun 150. yıl dönümü vesilesiyle eserleri Türkiye'de ilk defa ayrı bir kitap olarak 1995 yılında yayımlanmıştır. Abay Eserlerinden Seçmeler, Zeyneş İsmail ve Ali Abbas Çınar tarafından hazırlanarak ilk kapsamlı çeviri örneklerinden biri olmuştur. Kitapta Abay'ın 40 şiiri ve 21 kara sözü Türkçeye aktarılmış, metinler Kazakça ve Türkçe olarak karşılıklı sayfalarda verilmiştir. Bu düzenleme, okuyucuya metinleri doğrudan karşılaştırma imkânı sunar ve dil öğrenimi açısından da işlevseldir. Seçki niteliğinde olması, Abay'ın temel metinlerini tanıtmayı amaçladığını gösterir. Giriş kısmında Abay'ın hayatı ve edebî yönü hakkında bilgilere yer verilmesi eserin öğretici yönünü güçlendirir. Bu çalışma, Türkiye'deki Abay eserlerinin çevirisi «Айқап» журналы мен «Қазақ» газеті сияқты басылымдар арқылы әдеби және саяси идеялар халыққа таралғанын атап өтіп, бұл басылымдардың қазақ қоғамын модернизациялаудағы рөлі көрсетіледі.

Түркияда Абай есімінің алғаш танылуында және оның поэзиялық әрі идеялық мұрасының насихатталуында Зәки Уәлиди Тоған мен Абдұлкадир Инанның еңбектерінің орны ерекше. Екі ғалым да саяси себептермен Түркияға келіп, мұнда ғылыми қызметтерін жалғастырып, Түркі әлеміне қатысты маңызды зерттеулер жүргізген. Тоғанның аталған еңбегі мазмұнының кеңдігімен және деректік құндылығымен ерекшеленсе, Инанның мақаласы Абай туралы алғашқы академиялық зерттеулердің бірі ретінде бағаланады. Екі еңбек те 1942 жылы Түркияда жарық көргенімен, Тоғанның еңбегі ертерек (1929 ж.) жазылғанын ескерсек, Абайды Түркияға алғаш таныстырған тұлға ретінде Зәки Уәлиди Тоғанды атауға болады (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2023b).

Қорыта айтқанда, Түркиядағы Абайтанудың негізі Қазақстан тәуелсіздік алғанға дейін қаланғанын тағы да баса айту керек. Бұл үдерісте әсіресе Зәки Уәлиди Тоған мен Абдұлкадир Инанның еңбектері зор маңызға ие, осы арқылы Абайдың өмірі, шығармалары мен ойлары түрік ғылыми ортасына таныстырылды. Бұл зерттеулер кейінгі жылдары дамитын Абайтану үшін берік негіз қалап,

geleneğinin başlangıç noktalarından biri olarak öne çıkar (İsmail & Çınar, 1995).

Abay Kunanbayev –Şiirler– ve Abay Kunanbayev –Nasihatler–, Zafer Kibar tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 2014 yılında iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. "Şiirler" cildinde Abay'ın 143 şiiri kronolojik sırayla sunulmuş, ayrıca sonradan bulunan şiirleri ve "Eskendir", "Masğut" gibi destanları da esere eklenmiştir. "Nasihatler– (Kara Sözler)" cildinde ise 45 kara sözün tamamı Türkçeye aktarılmıştır. Her iki ciltte de metinlerin karşılıklı sayfalarda verilmesi, yine çeviri ile özgün metni birlikte değerlendirme imkânı sağlıyor (Kibar, 2014). Bu iki cilt, Abay'ın külliyatını daha geniş bir çerçevede Türk okuruna ulaştıran bir çeviri çalışmasıdır.

Abay (İbrahim) Şiirler, Kara Sözler, Zafer Kibar'ın çevirisiyle 2020 yılında Uluslararası Türk Akademisi tarafından yayımlanmıştır. Bu baskı, bir önceki paragrafta adı geçen 2014 yılındaki baskıda aktarılan eserlerin gözden geçirilmiş ve daha önce aktarılmamış eserlerin aktarılması ile Abay'ın 151 şiiri okuyucularla buluşmuştur. Kara Sözler de yeniden gözden geçirilmiştir. Bu sebeple bu baskı, geliştirilmiş ve tamamlanmış bir çeviri versiyonu olarak değerlendirilmektedir (Kibar, 2020, 10).

Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler kitabı Ekrem Ayan tarafından hazırlanmış ve 2017 yılında yayımlanmıştır.

Түркияда және түрік тілі арқылы Батыс елдерінде қазақтың мәдени мұрасын насихаттауға айтарлықтай үлес қосты.

1.2. Тәуелсіздіктен кейінгі ғылыми зерттеулер

Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейін Түркияда Қазақстанға қатысты ғылыми зерттеулер айтарлықтай артты. Байланыстардың нығаюы мен дереккөздерге қолжетімділіктің артуы нәтижесінде тарих, тіл, әдебиет, саясаттану және халықаралық қатынастар сияқты түрлі салалардағы зерттеулер саны көбейіп, мазмұны тереңдей түсті. Соның ішінде ұлы ағартушы Абай Құнанбайұлы туралы ғылыми еңбектер де молайып, оның шығармалары түрік тіліне бірнеше рет аударылды. Абай мұрасына арналған кітаптар, мақалалар мен диссертациялар жарық көрді. Тәуелсіздік жылдарында жарияланған бұл еңбектер Абай мұрасын Түркияда жан-жақты танытуда маңызды рөл атқарды.

1.2.1. Кітаптар

1995 жылы Абай Құнанбайұлының туғанына 150 жыл толуына орай оның шығармалары Түркияда алғаш рет жеке кітап болып жарық көрді. «Abay Eserlerinden Seçmeler» (Абай шығармаларынан таңдамалылар) атты бұл еңбекті Зейнеш Исмаил мен Али Аббас Чынар

Bu eserde Abay'ın 45 Kara Sözünün tamamı Türkçeye aktarılmış ve anlaşılabilirliği önceleyen serbest bir çeviri yaklaşımı benimsenmiştir. Kitabın girişinde Abay'ın hayatı, yaşadığı dönem ve kültürel çevresi ayrıntılı biçimde incelenir. Ayrıca Kara sözlerde ele alınan temalar sistematik bir şekilde sınıflandırılarak analiz edilmiştir (Ayan, 2017). Bu yönüyle eser, hem çeviri hem de akademik inceleme niteliği taşıyan bütüncül bir çalışmadır.

Abay kitabı, Abdulvahap Kara, Ekrem Ayan, Zafer Kibar, İmdat Avşar ve Bahtiyar Aslan'ın katkılarıyla hazırlanarak 2020 yılında yayımlanmıştır. Bu kolektif eserde Abay'ın yaklaşık 150 şiiri, üç destanı ve Kara Sözleri Türkçeye aktarılmıştır. Çevirilerin şiirsel formda, kafiyeli şekilde yeniden kurulması eserin en dikkat çekici özelliğidir. Akademik titizlik ile edebî estetik arasında denge kurulmaya çalışılmıştır (Kara vd, 2020). Eser hem içerik hem de çeviri kalitesi bakımından öne çıkan önemli bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu derleme kitabı, editörler Nergis Biray, Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun ve Soner Sağlam tarafından hazırlanarak 2020 yılında yayımlanmıştır. 600'ü aşkın sayfadan oluşan bu hacimli eserde Abay'la ilgili 80'den fazla akademik makale yer alır. Kitap, Kazak ve Türk araştırmacıların çalışmalarından (Ali Abbas Çınar) дайындап, алғашқы аудармалардың бірі болды. Кітапқа Абайдың 40 өлеңі мен 21 қара сөзі еніп, мәтіндер қазақ және түрік тілдерінде қатар берілді. Бұл оқырманға мәтіндерді салыстырып оқуға мүмкіндік беріп, тіл үйрену тұрғысынан да тиімді болды. Жинақтың кіріспесінде Абайдың өмірі мен әдеби тұлғасы туралы мәліметтер берілуі еңбектің танымдық мәнін арттыра түсті (İsmail & Çınar, 1995).

Зафер Кибар аударған «Абай Құнанбаев - Өлеңдер» және «Абай Құнанбаев - Насихаттар (Қара сөздер)» атты екі томдық еңбек 2014 жылы жарық көрді. «Өлеңдер» томына ақынның 143 өлеңі хронологиялық тәртіппен еніп, кейіннен табылған жырлары мен «Ескендір», «Масғұт» сияқты дастандары да қосылды. «Насихаттар (Қара сөздер)» томында Абайдың 45 қара сөзі түгелдей түрік тіліне аударылған. Екі томда да түпнұсқа мәтін мен аударма мәтіннің қатар берілуі оқырманға салыстыра оқуға мүмкіндік береді (Kibar, 2014).

2020 жылы Халықаралық Түркі академиясы Зафер Кибардың аудармасымен «Абай (Ибраһим) Өлеңдер, Қара сөздер» атты жаңа басылымды жариялады. Бұл басылым – 2014 жылғы еңбектің өңделген және толықтырылған нұсқасы, мұнда ақынның 151 өлеңі қамтылып, қара сөздер қайта өңделген (Kibar, 2020).

Экрем Аян дайындаған «Bir Devrin

malarını bir araya getirerek Abay'ın hayatı, eserleri ve düşünce dünyası farklı disiplinler üzerinden ve etraflıca ele alınmıştır. Bununla birlikte Abay'dan Alaş'a olan bağ ve süreklilik de incelenmiştir. Klasik ve modern araştırmaları buluşturması eserin en önemli yönlerinden biridir. Bu bakımdan çalışma, Abay araştırmalarının uluslararası akademik bir platformu niteliği taşır (Biray vd, 2020).

Abay Kunanbayev Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-III derleme kitabı, Yunus Emre Tansü editörlüğünde 2020 yılında yayımlanmıştır. Çok yazarlı bu derlemede Abay ve Türk dünyasına ilişkin farklı konularda makaleler yer almaktadır. Kitapta Abay hakkında sekiz ayrı makale bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye ve Kazakistan'daki Abay yayınlarına dair bibliyografik listeler de sunulmuştur (Tansü, 2020). Adı geçen eser hem içerik hem de kaynakça açısından kullanışlıdır.

Doğumunun 175. Yılı Anısına Uluslararası Abay Kunanbayulı Sempozyumu Bildiri Kitabı, Mehmet Temizkan, Ferah Türker İlter, Şima Doğan Balcı ve Marlen Adilov editörlüğünde 2020 yılında yayımlanmıştır. Kitapta Türk dünyası ülkelerinden akademisyenlerin yazdığı 30 makale yer alır. Bu makalelerde Abay'ın şiirleri, kara sözleri ve düşünce sistemi çeşitli açılardan incelenmiştir. Çeşitli metodolojik yaklaşımların bu-

Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler» (Бір дәуірдің айнасы Абай Құнанбай және Қара сөздер) атты кітап 2017 жылы жарық көрді. Бұл еңбекте 45 қара сөз түгелдей түрік тіліне еркін аударма әдісімен, оқырманға түсінікті тілмен жеткізілген. Кітаптың алғысөзінде Абайдың өмір жолы, ол өмір сүрген дәуір мен мәдени ортасы терең талданған. Сондай-ақ, қара сөздердегі негізгі тақырыптар жүйелі түрде жіктеліп, сараланған (Ayan, 2017).

Әбдіуақап Қара, Экрем Аян, Зафер Кибар, Имдат Авшар және Бахтияр Аслан бірлесіп дайындалған «Abay» (Абай) атты ұжымдық еңбек 2020 жылы жарық көрді. Бұл жинақта Абайдың шамамен 150 өлеңі, үш дастаны мен қара сөздері аударылған. Еңбектің басты ерекшелігі - өлеңдердің түрік тіліндегі аудармасының да поэтикалық құрылымда берілуі (Kara, et al., 2020).

Нергис Бирай, Гүлжанат Құрманғалиева Ержиласун және Сонер Сағлам редакторлық еткен «Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu» (Түркі әлемінің данасы Абай Құнанбайұлы) атты жинақ 2020 жылы жарық көрді. 600-ден астам беттен тұратын бұл ауқымды еңбекте Абай туралы 80-нен астам академиялық мақала жинақталған. Түрік авторлармен қоса, қазақ абайтанушыларының да еңбектері түрік тіліне аударылып берілген бұл кітапта, Абайдың өмірі, шығармалары және ой-толғаулары түрлі ғылым са-

lunması, konunun çok boyutlu incelenmesine olanak tanır. Sempozyuma Türk dünyası akademisyenlerinin katılımının sağlanması ve bildirileri yayımlayarak kalıcı hâle getirmesi bakımından da önemlidir (Temizkan vd, 2020).

Abay'dan Seçme Şiirler, Kenan Çarboğa tarafından Türkçeye çevrilmiş, Kojogeldi Kultegin tarafından hazırlanarak 2021 yılında yayımlanmıştır. Kitapta Abay'ın 48 seçme şiiri yer almakta ve çevirilerde şiirsel estetik ön planda tutulmaktadır. Ayrıca Abay şiirlerinin Doğu ve Batı kültürlerini birleştiren yönüne dikkat çekilir. Ön sözde yer alan değerlendirmeler, şiirlerin tematik ve düşünsel yönünü açıklar (Çarboğa – Kultegin, 2021). Eser, sınırlı seçkiye rağmen edebî zevke hitap eden bir çeviri örneğidir.

"Abay ile başlayan manevi yenilenme ve güçlenme süreci 20. yüzyılın başlarında Alaş hareketi ile yeni bir aşamaya ulaşmıştır."

Ozanların Gözüyle/Sözüyle Abay derleme kitabı, Orhan Söylemez, Göksel Öztürk, Ersin Güzel ve Sabina Said tarafından hazırlanarak 2021 yılında yayımlanmıştır. Eserin temel özelliği, çeşitli dönemlerde yaşayan şairlerin Abay'a ithaf ettiği veya onun hakkında yazılmış şiirleri bir araya getirerek şiirler Türkçeye aktarılmıştır. Ayrıca biyografik bilgiler ve hatıralar da esere eklenmiştir. Abay'ın etkisini dolaylı olarak yansıtan bu

лалары тұрғысынан қарастырылып, талданған. Сондай-ақ бұл еңбекте Абай мен Алаш зиялылары арасындағы байланыс пен сабақтастық та зерттелген (Biray vd., 2020).

"Abay Kunanbayev Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-III" (Түркия және түркі әлемі зерттеулері III: Абай Құнанбаевты еске алу) деп аталатын кітап 2020-жылы жарық көрген. Редакторлығын Юнус Емре Тансү жүргізген жинақта әрі Абай Құнанбайұлы туралы, әрі Қазақстан, Түркия, түркі әлемі туралы әртүрлі тақырыптарда көптеген авторлардың мақалалары жарияланған. Бұл сегіз мақаладан бөлек библиографиялық материалдар да берілген (Tansü, 2020).

Сондай-ақ 2020 жылы Мехмет Темизкан, Ферах Түркер Илтер, Шима Доған Балжы және Марлен Әділов баспаға дайындаған «Doğumunun 175. Yılı Anısına Uluslararası Abay Kunanbayulı Sempozyumu Bildiri Kitabı» (Абай Құнанбайұлының 175 жылдығына арналған халықаралық симпозиум материалдарының жинағы) жарық көрді. Кітапқа түркі әлемі елдерінің ғалымдары жазған 30 ғылыми мақала еніп, Абай мұрасы шетелдік ғалымдардың зерттеулерінде көрініс тауып, жан-жақты зерттелген талданған (Temizkan vd., 2020).

2021 жылы Кенан Чарбоға аударып, Қожогелді Күлтегін дайындаған «Abay'dan Seçme Şiirler» (Абайдан таңдамалы өлең-

derlemede Abay'ın edebî mirasının sonraki kuşaklardaki yansıması görünür kılınır. Bu yönüyle kitap, Abay'ın toplumdaki ve kültürel hafızadaki yerini göstermesi bakımından özgün bir çalışma niteliğindedir (Söylemez vd, 2021).

Abay Kunanbayev ve Ülküsü, Yunus Emre Tansü ve Burak Yalçın tarafından kaleme alınarak 2021 yılında yayımlanmıştır. Eser, Abay'ın hayatı ve düşüncelerini karşılaştırmalı bir perspektifle ele alır. Abay'ın fikirleri, Platon, Farabi ve Thomas More gibi Batı ve İslam düşünürlerin eserleriyle mukayese edilmiştir. Ayrıca felsefî ve toplumsal analizler ön plandadır, şiirleri ve kara sözleri üzerinden toplum, ahlak ve eğitim anlayışı analiz edilmiştir. Bu çalışma, Abay'ı evrensel düşünce tarihi içinde konumlandırmayı amaçlayan analitik bir inceleme niteliği taşır (Tansü – Yalçın, 2021).

Bu bağlamda, bağımsızlık sonrası dönemde Abay'ın eserlerinin Türkçeye çevirileri artmış ve onunla ilgili bilimsel çalışmalar sistemli şekilde gelişmiştir. Bunun yanı sıra kolektif eserler ve sempozyum bildirileri aracılığıyla Abay'ın düşünce dünyası, edebî kişiliği ve Türk dünyasındaki yeri çok yönlü biçimde ele alınmıştır (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2023b). Böylece Abay, sadece Kazak edebiyatına ait bir şahsiyet olarak kalmamış, tüm Türk dünyasının ortak değerlerinden biri, eserleri ise ortak edebî ve kültürel mirası haline gelmiştir.

дер) атты кітап басылып шықты. Оған ақынның 48 таңдаулы өлеңі енген. Кітапқа енген таңдамалы 48 өлеңді Түркия "халық ақыны", ғалым Кенан Чарбоға аударған. Алғы сөзін Серікқазы Қорабай жазған. Алғы сөзде ұлы ақынның эстетикалық түсінігі, бостандық туралы түсінігі, өлеңдеріндегі тақырыптар, стильдік ерекшеліктер туралы сөз қозғалған. Сонымен қатар, Абай өлеңдерінің Батыс пен Шығыс мәдениеттерін бірлестірген, ұштастырған қасиеттері белгіленген (Çarboğa - Kultegin, 2021).

2021жылы Орхан Сөйлемез бастаған топтың дайындауымен «Ozanların Gözüyle/Sözüyle Abay» (Ақындар көзімен/сөзімен Абай) атты жинақ жарық көрді. Бұл еңбекте әр дәуір ақындарының Абайға арнаған жырлары мен естеліктері жинақталған (Söylemez vd., 2021).

> «Абаймен басталған рухани жаңғыру мен күшею үдерісі XX ғасырдың басында Алаш қозғалысымен жаңа кезеңге көтерілді.»

Юнус Эмре Тансү мен Бурак Ялчын жазған «Abay Kunanbayev ve Ülküsü» (Абай Құнанбаев және оның мұраты) атты еңбекте Абайдың идеялары Платон, Фараби және Томас Мор сияқты Батыс пен Шығыс ойшылдарының еңбектерімен салыстырмалы түрде зерделенген (Tansü & Yalçın, 2021).

1.2.2. Makaleler

Mustafa Öner tarafından 1996 yılında yazılan "Abay Kunanbayulı ve Tabiat Şiirlerinden Seçmeler" başlıklı makale, Türkiye'nin bağımsızlık sonrası dönemde yayımlanan ilk çalışmalardan biri olup, Abay'ın doğumunun 150. yıl dönümü münasebetiyle hazırlanmıştır. Yazar, şairin eserlerini Türk okuruna tanıtmayı amaçlayarak onun hayatı ve sanatı hakkında kısa bir değerlendirme sunar. Makalede Abay'ın "Yaz", "Güz" ve "Kış" gibi doğa ile ilgili seçkin şiirleri Kazakça ve Türkçe olarak birlikte verilmiş, ayrıca şairin kullandığı kelimelerden oluşan bir sözlük eklenmiştir (Öner, 1996, 90-106).

Ceyhun Vedat Uygur'un, 1997 yılında yayımlanan "Kazakların Büyük Dâhisi Abay" adlı makalesi esas itibarıyla, 1945 yılında Almatı'da basılan "Abay Kunanbayev, Şıgarmalarınıñ Tolıq Jinağı (Külliyatı)" adlı eserin giriş ve ön sözünün Türkçeye çevirisinden oluşmaktadır. Makalede, ayrıca Kazak tarihi, Kazaklar arasında aydınlanma süreci ve Abay'ın şiirlerinin özellikleri hakkında genel değerlendirmeler de yer almaktadır (Uygur, 1997, 1–8).

Ali Abbas Çınar'ın 1997 yılında yazılan "Büyük Kazak Şairi Abay Kunanbayev (1845–1904)" başlıklı makalesinde Abay yalnızca bir şair olarak değil, düşünür, çevirmen ve devlet adamı kimliğiyle de ele alınır. Yazar, onun eski ile yeniyi sentezleye-

Осылайша, Бұл еңбектердің арқасында Абай тек қазақ әдебиетінің тұлғасы ғана емес, бүкіл түркі әлемінің ортақ құндылығы мен ортақ мәдени мұрасына айналды.

Түркияда Абай Құнанбайұлының өмірі мен шығармашылығына арналған кітаптар бөлімін қорытындылай келе, тәуелсіздіктен кейінгі кезеңде Абай шығармаларының түрік тіліне аударылуы жиілеп, ғылыми зерттеулердің жүйелі түрде дамығанын көруге болады. Ұжымдық еңбектер мен ғылыми жиындар арқылы Абайдың әдеби, философиялық және мәдени мұрасы жан-жақты қарастырылады. Сонымен қатар, Қазақстандық абайтанушылардың еңбектері түрік тіліне аударылып, түрік тілін оқи алатын оқырмандар арқылы шет елдерге таралған. Тағы бір жағымды даму үдерісі, бұл Түркиялық ғалымдардың, тіпті жас буынның да Абай шығармашылығына ден қойып, зерттеуі. Осылайша, Абайдың өмірі, шығармалары мен өнегесі бауырлас түркі елінде кеңінен таныстырылып, дәріптелуде және Абай Құнанбайұлы тек қазақ әдебиетінің өкілі ретінде ғана емес, бүкіл түркі әлемінің ортақ құндылығы ретінде бағалана бастайды.

1.2.2. Мақалалар

Мұстафа Өнердің "Abay Kunanbayulı ve Tabiat Şiirlerinden Seçmeler" (Абай Құнанбайұлы және [оның] табиғат тура-

rek Kazak edebiyatını dünya seviyesine taşıyan modernist yönlerini ayrıntılı biçimde inceler (Çınar, 1997, 119-123).

Darhan Hıdıraliyev (Kıdıraliyev), 1997 yılında yayımlanan "Türkistan'da 'Cedit' Hareketinin Fikrî Kaynakları ve Abay" başlıklı çalışmasında, Abay Kunanbayoğlu'nu Türkistan coğrafyasındaki ceditçilik hareketinin başlıca entelektüel kaynaklarından biri olarak değerlendirilir. Yazar, Abay'ın İsmail Gaspıralı ve Şehabettin Mercani'nin reformist düşüncelerine Ulu Bozkırdan yaptığı katkılarını bilimsel temelle ortaya koyar. Makalede ayrıca şairin kendi toplumundaki cehalet ve kabilecilikle mücadelesi ile modernist düşünce yapısı ayrıntılı biçimde analiz edilir. Makale şu şekilde sonuçlandırılmaktadır: Başından itibaren vurgulandığı üzere, Ceditçilik hareketi kendi içinde bir bütünlük ve süreklilik arz eder. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reform hareketlerini Kazan ve Kırım'dan, Kazan, Kırım ve Kafkasya'daki reform hareketlerini ise Türkistan coğrafyasından ayrı ve bağımsız ele almak, meseleyi tam ve bütüncül anlamayı zorlaştırır. Zira o dönemde hac yolları canlanmış, basın-yayın faaliyet-

лы таңдамалы өлеңдері) атты мақаласы 1996-жылы басылған, Түркияда тәуелсіздіктен кейінгі уақытта жарық көрген алғашқы мақалалардың бірі және Абай Құнанбайұлының туғанына 150 жыл толуына орай дайындалған. Автор ақын шығармаларын түрік оқырманына таныстыруды мақсат етіп, оның өмірі мен өнері туралы қысқаша ғылыми баға береді. Мақалада Абайдың «Жаз», «Күз» «Қыс» және "Қансонарда бүркітші шығады аңға" сияқты табиғатқа қатысты таңдаулы өлеңдері қазақша және түрікше қатар беріліп, сондай-ақ ақын қолданған

leri yaygınlaşmış ve tüm Türk-Müslüman coğrafyasında benzer sorunlar ve ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca dinî bilgisi güçlü aydınların Rusya ve Avrupa düşüncesiyle tanışarak ufuklarını genişletmeleri, bu entelektüel etkileşimi daha da pekiştirmiştir. Nitekim daha sonra sosyalist çizgiye yönelen Kazak Ceditçilerden Nezir Törekulov'un 1916 yılında kaleme aldığı şu sözler bu durumu özetler niteliktedir: "Şinasi, Namık Kemal, Emin (Yurdakul veya Resulzade), Tatarlar arasında Tukay ve Ayaz (İshaki), ilk gazeteci İsmail Gaspıralı ve Kazaklar arasında Abay, hepsi Fransız ve Rus edebiyatından da beslenen, hem de ortak bir düşünce dünyasını paylaşan şahsiyetlerdi" (Hıdıraliyev, 1997, 79–89).

"Türkistan'ın Gönül Dili ve Bilge Atabeyi İbrahim Abay Kunanbayoğlu" adlı makalesinde Cengiz Aslan, bağımsız Kazakistan'ın manevi temellerinin Abay ve onun izinden giden aydınların mücadelesine dayandığını vurgular. Abay'ın Batı medeniyetine ait hukuki ve toplumsal değerleri Kazak dili aracılığıyla ifade etmesi makalenin ana eksenlerinden biridir. Ayrıca onun göçebe kültürü yazılı edebiyata dönüştürmedeki rolü ve "bilge" kişiliği öne çıkarılır. Makalede Abay'ın, hem millî hem İslami değerleri koruyabildiği ve sonraki nesillerin bu değerlere sahip çıkmasını sağladığı sonucuna varılmaktadır (Aslan, 2015, 75-76).

сөздерден құралған сөздік те қосымша ретінде ұсынылған (Öner, 1996, 90-106).

Жейхун Ведат Уйгур 1997 жылы "Kazakların Büyük Dâhisi Abay" (Қазақтардың ұлы данышпаны Абай) деп аталатын мақала дайындап, жариялаған. Бұл мақала негізінен 1945-жылы Алматыда Қазақтың біріккен мемлекет баспасынан шыққан "Абай Құнанбаев, Шығармаларының толық жинағы" атты еңбектің кіріспесі мен алғы сөзінің түрік тіліне аударылуынан тұрады. Мақалада сонымен қатар қазақ тарихы, қазақтар арасындағы ағартушылық үдерісі және Абай өлеңдерінің ерекшеліктері туралы жалпы ғылыми мәліметтер де қамтылған (Uygur, 1997, 1-8).

Али Аббас Чынардың 1997 жылы жазылған "Büyük Kazak Şairi Abay Kunanbayev (1845-1904)" (Қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбаев (1845-1904)) атты мақаласында Абай тек ақын ретінде ғана емес, ойшыл, аудармашы және мемлекет қайраткері ретінде де қарастырылады. Автор оның ескі мен жаңаны ұштастыра отырып, қазақ әдебиетін әлемдік деңгейге көтерген модернистік қырларын жан-жақты талдайды (Çınar, 1997, 119-123).

Дархан Қыдыралиев 1997 жылы жарық көрген "Türkistan'da "Cedit" Hareketinin Fikrî Kaynakları ve Abay" (Түркістанда "жәдит" қозғалысының интеллектуалдық ресурстары және Абай) атты мақа-

"Abay Kunanbayev'in 'Nasihatler' Adlı Eserinde Toplumsal Eleştiri Aracı Olarak İroni" başlıklı makalesinde Yılmaz Bacaklı, Abay'ın "Kara Sözler"inde yer alan ironi ve örtük mizahın toplumsal eleştiri aracı olarak işlevini inceler. Yazar, Abay'ın okuyucuyu düşündürmek amacıyla bu anlatım biçimini nasıl etkili kullandığını ayrıntılı biçimde açıklar. İroni aracılığıyla dile getirilen eleştirilerin bireyi düşünmeye, tevazua ve toplumsal yozlaşmaya karşı durmaya yönlendirdiği belirtilir (Bacaklı, 2017, 1137-1149).

Rıdvan Öztürk ve Nurbolat Sembi tarafından hazırlanan "Kazak Millî Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayev'in Pedagojik Görüşleri Üzerine Bir İnceleme" başlıklı araştırmada, Abay'ın "kâmil insan" anlayışını pedagojik açıdan sistemli biçimde ele alınır. Yazarlar, Abay'ın genç neslin eğitimi, aile değerleri ve öğrenme süreçlerine ilişkin temel görüşlerini analiz eder. Bilginin rekabet için değil, topluma hizmet amacıyla edinilmesi gerektiği fikri çalışmanın temel sonucudur (Öztürk – Sembi, 2017, 45-46).

"Abay Kunanbay Şiirlerinin Metinlerarasılık Potansiyeli" başlıklı Temirğali Esembekov ve Aygül Şengün tarafından yazılan makalede Abay şiirlerinin çağdaş Kazak şiiriyle, özellikle Galım Jaylıbay'ın eserleriyle olan metinlerarası ilişkileri incelenir. Ardaküren başlıklı şiir kitabında dört şiirі-

ласында Абай Құнанбайұлын Түркістан кеңістігіндегі жәдидшілдік қозғалысының негізгі интеллектуалдық қайнар көздерінің бірі ретінде бағалайды. Автор Абайдың Исмайыл Гаспринский мен Шахабеттин Маржани сияқты реформатор ойшылдардың идеяларына Ұлы Даладан қосқан үлесін ғылыми негізде дәлелдейді. Мақалада сондай-ақ ақынның өз қоғамындағы надандық пен рулық тартысқа қарсы күресі және оның модернистік ойлау жүйесі терең талданады. Мақала мынадай тұжырыммен аяқталады: басынан бастап атап өтілгендей, жәдидшілдік қозғалысы өз ішінде тұтастық пен сабақтастыққа ие. Осман империясындағы реформаларды Қазан мен Қырымнан, ал Қазан, Қырым және Кавказдағы қозғалыстарды Түркістан кеңістігінен бөліп қарастыру мәселені толық түсінуге кедергі келтіреді. Өйткені сол кезеңде қажылық жолдары жанданып, баспасөз кеңінен таралып, бүкіл түркі-мұсылман әлемінде ортақ мәселелер мен қажеттіліктер туындады. Сонымен қатар діни білімі терең зиялылардың Ресей және Еуропа ойымен танысуы олардың дүниетанымын кеңейтті. Кейін социалистік бағытқа бет бұрған қазақ жәдидшілерінің бірі Нәзір Төреқұловтың 1916 жылы айтқан мына сөзі осы жағдайды айқындайды: "Шинаси, Н. Кемал, Эмин (Юрдакул немесе Ресүлзаде), Татарлар арасында Тоқай, Аяз (Исхаки), тұңғыш журналист Исмаил Гаспыралы, қазақтар арасында Абай,

ni Abay'a ithaf eden Galım Jaylıbay'ın bu "Abay ile Hasbihal", "Şınğıstav'ın Meşalesi", "Jidebay'da Yazılan Yır" ve "Yankı" şiirlerindeki alıntılar üzerinden geleneksel süreklilik analiz edilir. Ayrıca Abay'ın "Sekiz Ayak" şiirindeki tarzın modern şairler üzerindeki etkisi ortaya konur ve metinlerarası devamlılık olarak nitelendirilir (Esembekov – Şengün, 2018, 95-105).

Ercan Petek'in 2021 yılında yayımlanan "Abay'ın Kaç 'Kara Söz'ü Var?" başlıklı makalesi, Kara Sözlerin sayısı ve metin geleneği üzerine odaklanmaktadır. Çalışmada, günümüzde yaygın olarak 45 metin kabul edilmekle birlikte bu sayı konusunda akademik tartışmaların sürdüğü vurgulanır. Özellikle Arap harfli erken dönem nüshalar üzerine yapılan yeni araştırmaların, Abay'a ait metinler konusunda farklı veriler ortaya koyabileceği belirtilir. Makalenin temel kaynağını, Abay'a yakın isimlerden biri olan Mürseyit Bikeoğlu'nun 1907 tarihli el yazmaları oluşturur. Bu kapsamda "Bıraz söz qazaqtıñ tübi qaydan şıqqandığı turalı" (Kazakların Kökenine Dair Birkaç Söz) el yazma metni hem özgün haliyle hem transkripsiyonu ve Türkçe çevirisiyle sunulur (Petek, 2021, 43-45).

Ercan Petek'in 2022 yılında yayımlanan "Kara Sözler'in 1907 Tarihli Murseyit Yazmasında Kelime Başı /y-/ Sesinin Durumu" adlı ikinci makalesi ise dilbilimsel bir incebәрі де француз бен орыс әдебиетінен де, жалпы қоғамдық ой-өрісінен де сусындаған пікірлес тұлғалар еді" (Hıdıraliyev, 1997: 79-89).

"Türkistan'ın Gönül Dili ve Bilge Atabeyi İbrahim Abay Kunanbayoğlu" (Түркістанның жүрек тілі және дана хакімі Ибрахим Абай Құнанбайұлы) атты мақаласында Женгиз Аслан тәуелсіз Қазақстанның рухани негіздері Абай мен оның ізбасарларының күресіне сүйенетінін атап көрсетеді. Абайдың Батыс өркениетіне тән құқықтық және әлеуметтік құндылықтарды қазақ тілі арқылы жеткізуі – мақаланың негізгі өзектерінің бірі. Сонымен қатар оның көшпелі мәдениетті жазба әдебиетке айналдырудағы рөлі мен дана тұлғасы айрықша көрсетіледі. Мақалада Абайдың ұлттық әрі діни құндылықтарды сақтай отырып, кейінгі ұрпаққа жеткізгені жайында қорытынды жасалады (Aslan, 2015, 75-76).

Йылмаз Бажаклы өзінің "Abay Kunanbayev'in 'Nasihatler' Adlı Eserinde Toplumsal Eleştiri Aracı Olarak İroni" (Абай Құнанбаевтың "Қара сөздерінде" қоғамдық сынның құралы ретінде ирония) атты мақаласында Абайдың «Қара сөздеріндегі» ирония мен астарлы әзілдің қоғамдық сын құралы ретіндегі қызметін зерттейді. Автор Абайдың оқырманды ойланту мақсатында бұл тәсілді қаншалықты тиімді пайдаланғанын түсіндіреді. Ирония арқылы айтылған сын адамды ой

leme sunar. Yine Mürseyit yazmasına dayanan bu çalışmada, metinlerde Çağatayca etkilerin görüldüğü ve özellikle günümüz Kazak Türkçesinde "j-" ile başlayan kelimelerin "y-" sesiyle yazıldığı ortaya konur. "Jol–yol", "jer–yer", "jaqsı–yahşı" gibi örnekler üzerinden bu fonetik özellik ayrıntılı biçimde analiz edilir. Böylece çalışma, Abay metinlerinin erken yazım özelliklerini ortaya koyarak hem tarihî dilbilim hem de metin neşri açısından önemli katkılar sunmaktadır (Petek, 2022, 393, 399).

Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun'un tarafından kaleme alınan "Abay Kunanbayoğlu'nun Eserlerinde Değer Belirten Bazı Kavramlar Üzerinde Sıklık Çalışması" adlı makalede, Abay Kunanbayoğlu'nun eserlerindeki millî ve insani değer ifade eden kavramlar sıklık çalışması yöntemiyle incelenir. Çalışmada, Abay'ın şiirleri ve Kara Sözler'i esas alınarak hangi ahlaki ve toplumsal değerleri öne çıkardığı ve hangi davranış biçimlerinden kaçınılmasını önerdiği ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda, Abay'ın en çok "akıl", "bilim/ilim/bilgi", "emek", "talep (gayret)" kavramlarını kullandığı, kullanım sıklığı analiz edilerek ortaya konmuş, böylece şairin modernist dünya görüşü ortaya konmuştur. Sonraki sıralarda "Kazak", "sanat", "dost/dostluk", "iman" ve "adalet" gibi değerleri sık kullandığı, buna karşılık "tembellik", "yalan", "israf", "kibir" gibi olumsuz niteliklerin eleştirel bir çerçevede

толғауға, кішіпейілділікке және қоғамдық азғындауға қарсы тұруға бағыттайтыны көрсетілген (Бажақлы, 2017, 1137-1149).

Рыдван Өзтүрк пен Нұрболат Сембі, бірлесіп жазған "Kazak Millî Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayev'in Pedagojik Görüşleri Üzerine Bir İnceleme" (Қазақ ұлттық ақыны Абай (Ибраһим) Құнанбаевтың педагогикалық көзқарастары туралы зерттеу) атты мақалада Абайдың «кемел адам» тұжырымы педагогикалық тұрғыдан жүйелі түрде талданады. Авторлар Абайдың жас ұрпақ тәрбиесі, отбасы құндылықтары және білім алу үдерістеріне қатысты негізгі көзқарастарын қарастырады. Білімнің бәсеке үшін емес, қоғамға қызмет ету үшін алынуы тиіс деген тұжырым зерттеудің негізгі нәтижесі ретінде ұсынылады (Öztürk & Sembi, 2017, 45-46).

Темірғали Есембеков пен Айгүл Шенгүннің бірлесе жазған "Abay Kunanbay Şiirlerinin Metinlerarasılık Potansiyeli" (Абай Құнанбай өлеңдерінің интермәтіндік әлеуеті) атты мақаласында Абай поэзиясының қазіргі қазақ поэзиясымен, әсіресе Ғалым Жайлыбайдың шығармаларымен мәтінаралық байланысы зерделенеді. «Ардақүрең» атты жыр жинағында төрт өлеңін Абайға арнаған Ғалым Жайлыбайдың «Абаймен сырласу», «Шыңғыстаудың шырағы», «Жидебайда жазылған жыр» және «Жаңғы-

ve uzak durulması gereken özellikler olarak işlendiği tespit edilmiştir. Özellikle "akıl" (180 kez) ve "bilim/ilim/bilgi" (163 kez) kavramların yüksek sıklıkla öne çıkması, Abay'ın düşünce dünyasında aydınlanmacı unsurların belirleyici olduğunu ve eğitimin merkezi konumda olduğunu açıkça göstermektedir. Bu makale, Abay'ın düşünce sisteminde hem millî hem dini değerleri nasihat ettiğini, Abay'ın eserlerinin yalnızca edebî değil, aynı zamanda ahlaki ve pedagojik bir rehber niteliği taşıdığını ve onun toplumu eğitmeye yönelik bilinçli bir değer sistemi taşıdığını ortaya koymaktadır (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2023a, 201-206).

"Abay'ın Kara Sözlerinde Eğitim ve Bilim" başlıklı makalesinde Bekir Tümen Somuncuoğlu, İbrahim (Abay) Kunanbayoğlu'nun yalnızca bir şair değil, aynı zamanda düşünür, eğitimci ve toplumsal eleştirmen olarak Türk dünyasına ve insanlığa önemli katkılar sunduğunu vurgulamaktadır. Abay'ın eserlerinin Çarlık Rusyası'nın son dönemlerinden itibaren tanındığı ve geniş bir araştırma literatürüne konu olduğu belirtilir. Yazar, Abay'ın hem geleneksel Kazak toplumunu hem de 19. yüzyıl Rusya'sını derinlemesine kavradığını, eserlerinde dönemin toplumsal krizlerini ele alarak çözüm arayışına girdiğini ifade eder. Makalenin temel amacı ise Abay'ın Kara Sözler adlı eserinde eğitim, bilgi ve bilim kavramlarına ilişkin düşüncelerini ayrıntılı biçimde incelemektir. Abay'ın

рық» атты өлеңдеріндегі үзінділер арқылы дәстүр сабақтастығы талданады. Сондай-ақ, Абайдың «Сегіз аяқ» өлеңіндегі стильдің заманауи ақындарға әсері қарастырылып, мәтінаралық сабақтастық ретінде сипатталады (Esembekov & Şengün, 2018, 95-105).

Ержан Петектің 2021 жылы жарияланған "Abay'ın Kaç "Kara Söz"ü Var?" (Абайдың қанша «Қара сөзі» бар?) атты мақаласында Абай Құнанбайұлының қоғам өміріне қатысты өз тұжырымдарын, ой-пікірлерін, көзқарастарын білдірген «Қара сөздері» талданады. Зерттеуде Абайдың қара сөздерінің жалпы саны 45 деп көрсетілгенін, бірақ ғалымдар арасында қара сөздерінің жалпы саны жөнінде академиялық пікірталастардың жалғасып жатқаны айтылады. Әсіресе, араб графикасымен жазылған алғашқы нұсқалар бойынша жүргізілген жаңа зерттеулер Абай мәтіндері туралы өзгеше деректер ұсынуы мүмкін екендігі көрсетіледі. Мақаланың негізгі дереккөзі ретінде Абайға жақын тұлғалардың бірі Мүрсейіт Бікеұлының 1907 жылғы қолжазбалары алынған. Осы орайда «Біраз сөз қазақтың түбі қайдан шыққандығы туралы» атты қолжазба мәтіні түпнұсқа түрінде, транскрипциясымен және түрікше аудармасымен бірге берілген (Petek, 2021, 43-45).

Ержан Петек 2022 жылы жарық көрген "Kara Sözler'in 1907 Tarihli Murseyit

eğitim anlayışının yalnızca okul ve öğretim kurumlarıyla sınırlı olmadığı, aksine hayat boyu öğrenmeyi kapsayan geniş bir perspektife dayandığı vurgulanır. Geleneksel Kazak toplumunda sözlü kültürün ve yaygın eğitim biçimlerinin önemi hatırlatılarak, Abay'daki "öğrenme" kavramının Bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiği ifade edilir. Ayrıca Abay'ın cehalete karşı mücadele ettiği, toplumu eğitime ve düşünmeye yönlendirmeye çalıştığı belirtilir. Makalede ayrıca, Kara Sözler'de geçen "bilim", "eğitim", "okul", "medrese", "kitap" gibi kavramların kullanım sıklığı incelenmekte, Abay'ın eğitim anlayışının sistematik bir çerçevede ele alındığı görülmektedir. Sonuç kısmında ise Abay'ın topluma yönelttiği eleştirilerin yıkıcı değil, ıslah edici bir nitelik taşıdığı, onun yalnızca sorunları teşhis etmekle kalmayıp çözüm yolları da önerdiği vurgulanır. Dolayısıyla Abay, geleneksel yapıyı sorgulayan ve yenilikçi düşünceyi savunan bir aydın olarak değerlendirilir. Abay'ın her ne kadar doğrudan Ceditçilik hareketinin bir temsilcisi olarak tanımlanmasa da, fikirlerinin İsmail Gaspıralı'nın ceditçilik idealleriyle önemli ölçüde örtüştüğü

Yazmasında Kelime Başı /y-/ Sesinin Durumu" ("Қара сөздердің" 1907 жылғы Мүрсейіт қолжазбасында сөз басындағы й дыбысы) атты тағы бір мақаласында лингвистикалық зерттеу ұсынады. Тағы

да Мүрсейіт Бікеұлының 1907 жылғы Абайдың "Кітаб-ы Ғақлия" немесе "Қара сөздері" қолжазбасына негізделген бұл мақалада мәтіндерде шағатай тілінің ықпалы байқалатыны және қазіргі қазақ тілінде «ж-» дыбысымен басталатын сөздердің ол кезде «й-» дыбысымен жазылғаны туралы айтылып, мысалдар беріледі. Қолжазбада жер - йер, жеті - йеті, жоқ

ifade edilir. Abay'ın modernleşme, eğitim reformu ve bireysel gelişim konularındaki görüşleri, onu çağının ötesinde bir düşünür konumuna taşımaktadır. Abay'ın eğitim ve bilimi yalnızca okul sistemiyle sınırlı görmeyip tüm insanlığı cehaletten kurtaracak bir süreç olarak değerlendirdiği vurgulanmaktadır (Somuncuoğlu, 2022, 45-47).

Cemile Kınacı Baran, 2022 yılında yayımlanan "İki Şair Babanın Gelecek Tasavvuru: Abay ve Abdirahman (Abiş) – Fikret ve Halûk" başlıklı makalesinde Kazak şair Abay Kunanbay ile Türk şair Tevfik Fikret'i karşılaştırmalı bir perspektifle ele alarak, her iki şairin oğulları üzerinden şekillenen "ideal gençlik" tasavvurlarını analiz etmektedir. Makalede, Abay'ın modern Kazak edebiyatının kurucularından biri olduğu, şiirleri ve Kara Sözler adlı eseriyle düşünsel bir miras bıraktığı belirtilir. Abay'ın Rusça öğrenmesi sayesinde Batı düşüncesiyle tanıştığı ve bu sayede kendi toplumunu eleştirel bir gözle değerlendirme imkânı bulduğu ifade edilir. Bu süreç, onun yenilikçi bir aydın kimliği kazanmasında belirleyici olmuştur. Makalede, Abay'ın oğlu Abdurrahman (Abiş) ile Tevfik Fikret'in oğlu Halûk üzerinden şekillenen ideal gençlik modeli incelenir. Her iki şairin de oğullarını modern, eğitimli ve toplumlarını ileriye taşıyacak bireyler olarak kurguladıkları görülmektedir. Ancak her iki örnekte de trajik bir son söz konusudur: Abiş'in genç yaşta ölümü ve

- йоқ, жол - йол, жақсы- йахшы болып жазылған, т.б. көптеген сөздер берілген. Осылайша, бұл еңбек Абай мәтіндерінің алғашқы жазылу ерекшеліктерін аша отырып, тарихи лингвистика мен мәтінтануға маңызды үлес қосады (Petek, 2022, 393, 399).

Гүлжанат Құрманғалиева Ерджиласунның "Abay Kunanbayoğlu'nun Eserlerinde Değer Belirten Bazı Kavramlar Üzerinde Sıklık Çalışması" (Абай Құнанбайұлының шығармаларында құндылықтарды көрсететін кейбір ұғымдарға қатысты жиілік талдауы) деп аталатын мақаласында Абай шығармаларындағы ұлттық және адамзаттық құндылықтарды білдіретін ұғымдар жиілік әдісімен зерттелген. Зерттеуде Абайдың өлеңдері мен «Қара сөздері» негізге алына отырып, оның қандай адамгершілік және әлеуметтік құндылықтарды алға тартқаны, қандай мінез-құлықтан аулақ болуға шақырғаны анықталған. Абайдың өз еңбектерінде ең көп «ақыл», «ғылым/білім», «еңбек», «талап» ұғымдарын қолданғаны дәлелденіп, осы арқылы ақынның модернистік дүниетанымы айқындалған. Сондай-ақ «Қазақ», «өнер», «дос/достық», «иман» және «әділет» сияқты құндылықтар жиі кездессе, «еріншектік», «өтірік», «ысырап», «күншілдік» сияқты жағымсыз қасиеттер сынға алынған. Әсіресе «ақыл» (180 рет) және «ғылым/білім» (163 рет) ұғымдарының жоғары жиілікпен кездесуі Абайдың ағар-

Halûk'un ülkesinden uzaklaşması, şairlerin ideallerinin gerçekleşmesini engellemiştir. Makalede Abay ile Tevfik Fikret'in, oğulları üzerinden şekillendirdikleri ideal gençlik tasavvurları ve toplumu dönüştürme hedefleri, umutları ve yaşadıkları trajediler, benzerlikler üzerinden incelenir. Makale ayrıca Abay'ın toplumsal eleştirilerine ve eğitim vurgusuna geniş yer verir. Abay'ın halkını cehaletten kurtarmak, gençleri eğitmek ve toplumu dönüştürmek amacıyla eserler kaleme aldığı, ideal gençlik modelini özellikle Abiş karakteri üzerinden somutlaştırdığı belirtilir. Bu çalışma, farklı coğrafyalarda yaşamış iki şairin benzer modernleşme idealleri etrafında birleştiğini ve bu ideallerin çocukları, diğer bir deyişle gelecek üzerinden sembolleştiğini ortaya koymaktadır (Kınacı Baran, 2022, 686-710).

Suat Beylur'un "Kazak Modernleşmesinin Habercisi Abay Kunanbayoğlu'nun Eserlerinde Eğitim, Din ve Aile" başlıklı makalesinde Abay'ın 19. yüzyılda Kazak toplumunun modernleşmesine öncülük eden fikirleri incelenir. Makalede, Abay'ın yaşadığı dönemin siyasi, ekonomik ve sosyal krizlerinin onun düşünce sistemini şekillendirdiği, özellikle eğitim yoluyla toplumsal dönüşümü hedeflediği vurgulanmaktadır. Abay'ın bilgiye ulaşma sürecine ilişkin ortaya koyduğu ilkeler, bilgiye içten bağlılık, amaç bilinci, öğrenilenin hayata uygulanması, eleştirel düşünme ve ahlaki bütüntушылық бағытын көрсетеді. Мақала Абай шығармаларының тек әдеби ғана емес, сонымен бірге моральдық және педагогикалық бағдаршам екенін айғақтайды (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2023a, 201-206).

Бекір Түмен Сомунжуоғлының "Abay'ın Kara Sözlerinde Eğitim ve Bilim" (Абайдың "Қара сөздерінде" оқу, білім және ғылым) атты мақаласында Ибраһим (Абай) Құнанбайұлының тек ақын ғана емес, сонымен қатар ойшыл, ұстаз және қоғам қайраткері ретіндегі рөлі атап өтіледі. Автор Абайдың білім беру тұжырымдамасының тек мектеппен шектелмейтінін, оның өмір бойы оқу принципіне негізделгенін айтады. Зерттеудің негізгі мақсаты – Қара сөздердегі білім, ғылым және тәрбие мәселелерін жан-жақты талдау. Қорытынды бөлімінде Абайдың қоғамға айтқан сыны бүлдіруші емес, түзетуші сипатқа ие екені және оның жәдитшілік идеяларымен үндесетіні баса айтылады (Somuncuoğlu, 2022, 45-47).

Жемиле Кынажы Баран 2022 жылы жарияланған "İki Şair Babanın Gelecek Tasavvuru: Abay ve Abdirahman (Abiş) - Fikret ve Halûk" (Екі ақын әкенің болашақтан үміті: Абай және Әбдірахман (Әбіш) - Фикрет пен Халюк) атты мақаласында қазақ ақыны Абай Құнанбай мен түрік ақыны Тевфик Фикретті салыстырмалы түрде қарастырады. Мақалада екі ақынның да өз ұлдары арқылы қалып-

lüğün korunması, onun pedagojik yaklaşımının temel unsurlarını oluşturmaktadır. Ayrıca aile kurumuna ve kadınların toplumsal rolüne verdiği önem, onun sosyal reformcu yönünü ortaya koymaktadır. Çalışma, Abay'ın hem gelenek ile modernite arasında bir köprü kurduğunu hem de Kazak toplumunun kültürel kimliğini koruyarak yenilenmesini savunduğunu göstermektedir. Eğitim şartları, kadın özgürlüğü ve aile kurumu üzerine görüşleri değerlendirilerek onun Doğu ile Batı arasında kurduğu sentezin günümüz Kazakistan'ı için de yol gösterici olduğu sonucuna ulaşılır. Makalede Abay, yalnızca bir edebiyatçı değil, aynı zamanda modernleşme sürecinde topluma yön veren bir düşünür ve entelektüel rehber olarak değerlendirilmektedir (Beylur, 2023, 1-6; Kurmangaliyeva Ercilasun, 2023b).

2024 yılında yayımlanan Yılmaz Bacaklı'nın "Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif Ersoy'un Atalete Bakışındaki Müşterek Yönler" makalesinde, Abay Kunanbayoğlu ile Mehmet Âkif Ersoy'un atalet veya toplumsal durgunluk olgusuna bakışları karşılaştırmalı bir perspektifle incelenmiştir. Çalışmada her iki düşünürün de toplumlarının geri kalmışlığının temel nedeni olarak cehaleti gördükleri vurgulanır. Bu çerçevede cehalet, tembellik, taklitçilik, sorgulamama ve toplumsal dinamizmin kaybı gibi olumsuzlukların başlıca kaynağıdır. Makale, yalnızca sorunun teşhisiyle sınırlı kalmayıp, bu olumsuzlukların aşılmasına yönelik çözüm önerileri de sunmaktadır. Bu bağlamda Abay'ın eğitim anlayışı, ahlaki değerler ve toplumsal ilerleme konularındaki görüşleri, günümüz Kazakistan'ı için de yol gösterici olduğu sonucuna ulaşılır (Beylur, 2023, 1-6; Kurmangaliyeva Ercilasun, 2023b).

тастырған «идеалды жас буын» бейнесі талданады. Екі ақын да өз балаларын заманауи, білімді және қоғамды алға сүйрейтін тұлға ретінде көргісі келген. Алайда, екі жағдайда да трагедиялық аяқталу орын алады: Әбіштің ерте қайтыс болуы және Халуктың елінен жырақ кетуі ақындардың мұраттарына кедергі келтіреді. Бұл зерттеу екі түрлі географияда өмір сүрген ақындардың ұқсас модернизациялық идеалдары болғанын көрсетеді. Екі ақын әке үшін де ұлдары болашақ ұрпақты, келешекті бейнелейді. Сондықтан да екі ақын әке ұлдары тұлғасында идеалды жас ұрпақ мұратын ұсынған (Kınacı Baran, 2022, 686-710).

Суат Бейлурдің "Kazak Modernleşmesinin Habercisi Abay Kunanbayoğlu'nun Eserlerinde Eğitim, Din ve Aile" (Қазақ жаңғыруының жаршысы Абай Құнанбайұлының шығармаларындағы білім, дін және отбасы) атты мақаласында Абайдың 19-ғасырдағы қазақ қоғамын жаңғыртуға бағытталған идеялары зерттеледі. Автор Абайдың білімге адалдық, мақсат айқындығы, алған білімді өмірде қолдану және сыни ойлау туралы көзқарастарын қарастырып, оның дәстүр мен жаңашылдық арасындағы байланысты орнатқанын көрсетеді. Сонымен қатар отбасы институты мен әйелдердің қоғамдағы рөлі мен маңызы ерекше атап өтіледі (Beylur, 2023, 1-6; Kurmangaliyeva Ercilasun, 2023b).

nırlı kalmayıp çözüm önerilerine de odaklanır. Abay ve Âkif'e göre toplumsal ataletten kurtuluşun yegâne yolu eğitim ve bilimdir. Eğitim, bireyin zihinsel ve ahlaki dönüşümünü sağlayarak toplumun genel yapısında köklü bir değişim yaratabilecek temel araç olarak değerlendirilir. Her iki düşünür de eğitimin sadece mevcut sorunları gidermeye değil, geleceği inşa etmeye yönelik uzun vadeli bir içerik ve yönteme sahip olması gerektiğini savunur. Ayrıca çalışmada, bilimin evrensel niteliği üzerinde durulur, ilmin belirli bir millete veya dine ait olmadığı, tüm insanlığın ortak mirası olduğu ifade edilir. Bununla birlikte, toplumların bu evrensel birikimi kendi kültürel kimliklerini koruyarak benimsemeleri gerektiği belirtilir. Makale, Abay ve Mehmet Âkif'in farklı coğrafyalarda yaşamalarına rağmen benzer tarihî ve kültürel şartlar içinde şekillenen düşüncelerinin büyük ölçüde örtüştüğünü ortaya koyar. Her iki aydın da toplumsal çöküşün nedenlerini cesurca eleştirmiş, çözüm olarak ise akıl, bilim ve eğitim temelli bir toplumsal dönüşüm modelini savunmuştur. Bu yönüyle çalışma, Türk ve Kazak düşünce dünyası arasındaki ortak zihniyet ve problemlere ışık tutan karşılaştırmalı bir analiz sunmaktadır (Bacaklı, 2024,1845-1857).

1.2.3. Dergiler

Kitap, makale ve tez çalışmalarının yanı

Йылмаз Бажаклының 2024 жылы жарық көрген Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif Ersoy'un Atalete Bakışındaki Müşterek Yönler» (Абай Құнанбайұлы мен Мехмет Акиф Ерсойдың енжарлыққа көзқарасындағы ортақ тұстар) атты мақаласында екі ойшылдың қоғамдағы тоқырауға деген көзқарастары салыстырылады. Екі ойшыл да қоғамның артта қалуының басты себебі ретінде надандықты көреді. Абай мен Акифтің пікірінше, бұл тығырықтан шығудың жалғыз жолы – білім мен ғылым. Мақала екі ағартушының да қоғамдық құлдырауға қарсы ақыл мен ғылымға негізделген трансформация моделін ұсынғаны тұжырымдалады. Мақала екі түрлі географиялық кеңістікте өмір сүрген ойшылдардың идеяларының өзара ұқсастығын дәлелдейді (Bacaklı, 2024, 1845-1857).

1.2.3. Журналдар

Кітап, мақала және диссертациялық зерттеулермен қатар, Түркиядағы кейбір мерзімді басылымдар да Абайға айрықша мән беріп, кейбір журналдар оған арнайы бөлімдер арнаса, енді бірқатары тұтас бір санын толықтай Абайға арнаған.

2015 жылы Түркияда жарық көрген Köroğlu (3-сан) тіл, мәдениет және әдебиет журналының мұқабасында Абай Құнанбайұлының туғанына 170 жыл толуына орай ақын бейнесі беріліп,

sıra Türkiye'deki bazı süreli yayınlar da Abay'a özel bir önem atfetmiş, kimi dergiler ona özel bölümler ayırmış, bazıları ise bir sayısını tamamen Abay'a ithaf etmiştir.

2015 yılında Türkiye'de yayımlanan Köroğlu dil, kültür ve edebiyat dergisi (3. sayı), Abay Kunanbayoğlu'nun doğumunun 170. yılı münasebetiyle kapağında şaire yer vermiş ve dergide toplam on makaleyi bu büyük şahsiyete ayırmıştır.

2020 yılında ise Avrasya Yazarlar Birliği tarafından yayımlanan ve dünyanın farklı bölgelerine ulaşan Kardeş Kalemler dergisi, Abay'ın doğumunun 175. yılı dolayısıyla 158. sayısını bütünüyle büyük Kazak şairi ve düşünürüne ithaf etmiştir (Kardeş Kalemler, Avrasya Yazarlar Birliği, 2020).

Aynı yıl, yani 2020'de, aylık fikir ve edebiyat dergisi Temrin (110. sayı) ile bilim ve edebiyat dergisi İLESAM (21. sayı) da kapaklarında Abay'ın görsellerine yer vererek, ilgili sayılarında Abay Kunanbayoğlu ile ilgili makaleler yayımlamıştır (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2023b, 155-156).

1.2.4. Tezler

Türkiye'deki Abay araştırmalarının gelişiminde, titiz akademik süreçlerden geçen lisansüstü tezler temel bir kaynak teşkil etmektedir. Bu alandaki akademik çalışmalar, doğrudan Abay'ın yaşamı ve eserlerini konu

журналдағы жалпы он мақала осы ұлы тұлғаға арналды.

2020 жылы Еуразия Жазушылар Одағы (Avrasya Yazarlar Birliği) тарапынан шығарылып, әлемнің түрлі өңірлеріне таралатын Kardeş Kalemler журналы Абайдың туғанына 175 жыл толуына байланысты 158-санын толықтай ұлы қазақ ақыны әрі ойшылына арнады (Kardeş Kalemler, Avrasya Yazarlar Birliği, 2020).

Сол жылы, яғни 2020 жылы, ай сайын шығатын Temrin (110-сан) пікір және әдебиет журналы мен ғылым және әдебиет журналы İLESAM (21-сан) да өз мұқабаларында Абайдың бейнесін жариялап, тиісті сандарында Абай Құнанбайұлына қатысты мақалалар жариялаған (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2023b, 155-156).

1.2.4. Диссертациялар

Түркиядағы Абайтанудың дамуында ғылыми диссертациялар маңызды орын алады, әрі мұқият ғылыми зерттеулерге негізделгендіктен аса маңызды дереккөз болып саналады. Бұл саладағы ғылыми еңбектерді тікелей Абайдың өмірі мен шығармашылығына арналған және жанама түрде Абай мұрасына тоқталатын зерттеулер деп екі негізгі топқа бөлуге болады.

Бүгінгі күнге дейін Түркияда Абай Құнанбайұлының өмірі мен әдеби мұрасы бойынша тікелей дайындалған бір док-

alanlar ile dolaylı yoldan Abay mirasına değinenler olmak üzere iki ana kategoride sınıflandırılabilir.

Günümüz itibarıyla Türkiye'de Abay Kunanbayulı'nın hayatı ve edebî mirası üzerine doğrudan hazırlanmış, biri doktora ve sekizi yüksek lisans olmak üzere toplam 9 tez savunulmuştur. Dikkat çekici bir veri olarak, bu bilimsel çalışmaların yarısından fazlasının Kazakistanlı genç araştırmacılar tarafından yürütüldüğü görülmektedir.

Doğrudan Abay mirasına odaklanmasa da, Muhtar Avezov'un dünyaca ünlü Abay Yolu romanını inceleyen tezlerde de Abay figürü ve dönemi geniş bir perspektifle ele alınmaktadır. Nitekim Ekrem Ayan'ın (2001) çalışmasında, Kazak ve Türkiye Türkçesinin söz dizimsel yapılarını karşılaştırmak amacıyla temel veri kaynağı olarak Abay Yolu romanı tercih edilmiştir.

Buna ek olarak, Türkiye'deki Şakerim Kudayberdiulı ile ilgili tezlerde de Abay'ın Şakerim'in entelektüel gelişimi ve şairlik kimliği üzerindeki belirleyici etkisi titizlikle vurgulanmaktadır. Şakerim'in bir şair olarak olgunlaşmasında Abay'ın kurduğu edebî ekolün ve sosyal çevrenin kilit rol oynaması, bu araştırmalarda Abay isminin ve öneminin her zaman ön planda tutulmasını sağlamıştır. Kronolojik bir perspektifle bakıldığında, Türkiye'deki akademik çevrelerin Abay mirasına yönelik ilgisinin, özellikle

торлық және сегіз магистрлік, барлығы 9 диссертация қорғалған. Айта кетерлік жайт, осы ғылыми диссертациялардың жартысынан астамын қазақстандық жас зерттеушілер орындаған.

Тікелей Абай мұрасына арналмаса да, Мұхтар Әуезовтің әлемге әйгілі «Абай жолы» романын зерттеген диссертацияларда да Абай тұлғасы мен дәуірі кең көлемде қарастырылады. Мәселен, Экрем Аянның (Ayan, 2001) зерттеуінде қазақ және түрік тілдерінің синтаксистік құрылымдарын салыстыру мақсатында негізгі дереккөз ретінде «Абай жолы» романы алынған.

Сонымен қатар Түркияда Шәкәрім Құдайбердіұлына арналған диссертацияларда да Абайдың Шәкәрімнің интеллектуалдық қалыптасуы мен ақындық тұлғасына ықпалы ерекше атап өтіледі. Шәкәрімнің ақын ретінде жетілуінде Абай қалыптастырған әдеби мектеп пен әлеуметтік ортаның шешуші рөл атқаруы бұл зерттеулерде Абай есімінің үнемі алдыңғы қатарда болуына себеп болған. Хронологиялық тұрғыдан алғанда, Түркиядағы академиялық ортаның Абай мұрасына деген қызығушылығы әсіресе соңғы жылдары қарқынды түрде арта түскені байқалады (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2023b, 156-187).

son yıllarda ivme kazanarak artış gösterdiği müşahede edilmektedir (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2023b, 156-187).

1.2.5. Türkiye'de Abay Kunanbayoğlu'na Gösterilen Saygı: Okullar, Caddeler, Heykeller

Türkiye'de Abay Kunanbayoğlu'na gösterilen ilgi ve saygı, yalnızca akademik çalışmalarla sınırlı kalmayıp eğitim, şehir planlaması ve kültürel faaliyetler gibi pek çok alanda somut biçimde görülmektedir. Ülkede onun adını taşıyan okullar, caddeler, parklar ve heykeller bulunmaktadır. Özellikle İstanbul'da bulunan Sultangazi Şair Abay Kunanbay Anadolu Lisesi ve Kazlıçeşme Abay Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, Abay'ın adının eğitim kurumları aracılığıyla yaşatıldığını göstermektedir. Bu kurumların açılışı ve gelişimi, Türkiye ile Kazakistan arasındaki kültürel yakınlığın bir yansımasıdır.

Abay'a duyulan saygı yalnızca eğitim alanıyla sınırlı değildir. Başkentte yer alan Abay Kunanbay Caddesi gibi önemli şehir mekânlarında onun adının yaşatılması, düşünürün Türk dünyasındaki ortak değer olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde İstanbul'da da Abay'ın adını taşıyan sokaklar bulunmaktadır.

2020 yılı, Abay'ın doğumunun 175. yılı dolayısıyla Türkiye'de geniş kapsamlı etkin-

1.2.5. Түркияда Абай Құнанбайұлына көрсетілген құрмет: мектептер, көшелер, ескерткіштер

Түркияда Абай Құнанбайұлына көрсетілген құрмет тек ғылыми зерттеулермен шектелмей, білім беру, қалалық кеңістік және мәдени іс-шаралар сияқты түрлі салаларда нақты көрініс табады. Ел аумағында Абай есімі берілген мектептер, көшелер, саябақтар мен ескерткіштер бар. Әсіресе Ыстамбұлдағы Сұлтангази ауданындағы «Ақын Абай Құнанбай Анадолы лицейі» және Зейтінбұрны ауданындағы «Казлычешме Абай атындағы Анадолы Имам Хатип қыздар лицейі» секілді білім беру мекемелері ақын есімінің жас ұрпақ санасында сақталуына қызмет етуде. Бұл оқу орындарының ашылуы мен дамуы – Түркия мен Қазақстан арасындағы мәдени жақындықтың айқын көрінісі.

Абайға деген құрмет тек білім саласымен ғана шектелмейді. Түркия астанасы Анкара қаласының орталығында орналасқан Абай Құнанбайұлы көшесі сияқты нысандар ұлы ойшылдың түркі дүниесіндегі ортақ рухани тұлға ретінде танылғанын көрсетеді. Сонымен қатар Ыстамбұл қаласында да Абай есімі берілген көшелер бар.

2020 жыл – Абайдың 175 жылдық мерейтойына орай Түркияда кең көлемде аталып өткен ерекше кезең болды, концерттер, ғылыми конференциялар және

liklerle anılmıştır. Çeşitli konserler, akademik toplantılar ve kültürel programlar sayesinde Abay'ın edebî mirası geniş kitlelere tanıtılmıştır. Özellikle Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilen etkinliklerde sergiler, konferanslar ve öğrenci yarışmaları düzenlenmiş, böylece hem akademik hem de toplumsal düzeyde kalıcı bir etki oluşturulmuştur.

Türkiye'de Abay Kunanbayoğlu'nun hayatı ve edebî mirası belgesel sinemaya da konu olmuştur. TRT Avaz tarafından hazırlanan ve 2021 yılında yayımlanan "Hakim Abay" adlı belgesel, bu alandaki en dikkat çekici çalışmalardan biridir. Senaryosu ve danışmanlığı Yakup Ömeroğlu tarafından üstlenilen yapımın yönetmenliğini M. Erkam Bulbul, yapımcılığını ise Halis Cahit Kurutlu gerçekleştirmiştir. TRT bünyesinde Abay hakkında çeşitli programlar hazırlanmış olsa da, bu belgesel içerik ve kapsam açısından özel bir yere sahiptir.

Abay'a duyulan saygı heykel ve anıtlarla da somutlaşmıştır. Ankara'nın farklı ilçelerinde, İstanbul'da, Antalya'da, Trabzon'da bulunan büst ve heykeller, onun Türk dünyasındaki kültürel ve entelektüel mirasının Türkiye'de de benimsendiğini göstermektedir. Bu unsurlar birlikte değerlendirildiğinde, Abay'ın Türkiye'de yalnızca bir edebiyatçı olarak değil, ortak bir medeniyet değerinin temsilcisi olarak kabul edildiği

мәдени бағдарламалар арқылы ақынның әдеби мұрасы көпшілікке кеңінен таныстырылды. Әсіресе Анкарадағы Қажы Байрам Уәли университетінде ұйымдастырылған іс-шаралар аясында көрмелер, ғылыми баяндамалар және студенттерге арналған байқаулар өткізіліп, Абай мұрасы академиялық әрі қоғамдық деңгейде насихатталды.

Түркияда Abay Kunanbayev өмірі мен шығармашылығы деректі фильм арқылы да кеңінен насихатталды. TRT Avaz телеарнасының тапсырысымен түсіріліп, 2021 жылы көрерменге ұсынылған «Хакім Абай» атты деректі фильм осы бағыттағы ең маңызды еңбектердің бірі саналады. Фильмнің сценарий авторы әрі кеңесшісі -Якуп Өмероғлу, режиссері М. Еркам Бүлбүл, ал продюсері Халис Жахит Курутлу. TRT арналарында Абай туралы бірнеше бағдарлама жасалғанымен, бұл деректі фильм мазмұны мен маңыздылығы тұрғысынан ерекше орын алады.

Сонымен қатар, Абайға деген құрмет ескерткіштер мен мүсіндер арқылы да айқын байқалады. Анкараның әртүрлі аудандарында, Ыстамбұлда, Анталияда, Трабзонда орналасқан бюсттер мен ескерткіштер оның түркі әлеміндегі мәдени және рухани мұрасының Түркияда да жоғары бағаланатынын дәлелдейді. Жалпы алғанда, Абайдың Түркияда тек ақын ретінде ғана емес, ортақ өркениеттік құн-

anlaşılmaktadır (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2023b, 188-194).

Netice itibariyle, Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Abay Kunanbayoğlu ile ilgili yapılan akademik çalışmalar yeni bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde Abay yalnızca ulusal değil, uluslararası akademik çevrelerde de daha fazla incelenmeye başlanmıştır. Türkiye'de Abay üzerine yapılan akademik çalışmalar zamanla artmış, çeşitlenmiş ve sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Günümüzde Abay yalnızca edebî değil, aynı zamanda felsefi ve kültürel açıdan da incelenmektedir. Bu durum Abay'ın disiplinlerarası bir araştırma konusu haline geldiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra üniversitelerde Kazak edebiyatı kapsamında Abay önemli bir yer tutmakta, akademik toplantılar ve çalışmalar bu alandaki gelişimi desteklemektedir, derslerde de okutulmaktadır.

Bu bağlamda Abay'ın fikirleri ve aydınlanma çağrısı Türkiye'de aydınların dikkatini çekmiş, ayrıntılı çalışmalara katkıda bulunmuştur. Abay'ın eğitim, bilim ve ahlak merkezli düşüncesi Türkiye'deki modernleşme süreciyle belirli ölçüde örtüşmektedir. Bu benzerlik, Kazak ve Türk toplumları arasındaki tarihsel ve kültürel bağların derinliğini göstermektedir.

Ayrıca Abay eserlerinin Türkçeye çevrilmesi, onun fikirlerinin geniş kitlelere ulaş-

дылықтың символы ретінде қабылданғаны анық байқалады (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2023b, 188-194).

Қорытындылай келе, Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін Абай Құнанбайұлына қатысты ғылыми зерттеулер жаңа серпін алды. Бұл кезеңде Абай тек ұлттық деңгейде ғана емес, халықаралық академиялық ортада да кеңінен зерттеле бастады. Түркияда Абайға қатысты зерттеулер уақыт өте келе көбейіп, әртараптанып, жүйелі сипатқа ие болды. Бүгінде Абай тек әдеби тұрғыдан ғана емес, философиялық және мәдени қырынан да зерттелуде. Бұл жағдай Абайдың пәнаралық зерттеу нысанына айналғанын көрсетеді. Сонымен қатар университеттерде қазақ әдебиеті аясында Абай маңызды орын алып, ғылыми жиындар мен зерттеулер арқылы бұл бағыт одан әрі дамытылуда және оқу бағдарламаларында оқытылуда.

Осы тұрғыдан алғанда, Абайдың идеялары мен ағартушылық үндеуі Түркия зиялыларының назарын аударып, терең зерттеулерге негіз болған. Абайдың білім, ғылым және адамгершілікке негізделген ой-пікірлері Түркиядағы модернизация үдерісімен белгілі дәрежеде үндеседі. Бұл ұқсастық қазақ пен түрік халықтары арасындағы тарихи және мәдени байланыстардың тереңдігін көрсетеді.

Сонымен қатар Абай шығармаларының түрік тіліне аударылуы оның иде-

masını sağlamıştır. Bu sayede Abay yalnızca Kazak edebiyatının temsilcisi olarak değil, tüm Türk dünyasının ortak düşünürü olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

Bu dönemdeki ilginin artması, iki ülke arasındaki kültürel ve bilimsel ilişkilerin güçlenmesi ve ortak mirasa olan ilginin yükselmesiyle de açıklanabilir. Abay bu süreçte evrensel değerleri temsil eden bir düşünür olarak öne çıkmıştır.

2. Türkiye'de Alaş Araştırmaları

Abay ile başlayan manevi yenilenme ve güçlenme süreci 20. yüzyılın başlarında Alaş hareketi ile yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Bu dönemde Kazak aydınları modernleşmeyi yalnızca kültürel değil, aynı zamanda siyasal düzeyde de gerçekleştirmeyi başarmışlardır. Artık aydın zümresi oluşmuş, toplumsal bir harekete dönüşebilmişti.

Abay'ın düşünsel mirasını sürdüren ve topluma tanıtan isimler arasında Alaş hareketi liderleri Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursunoğlu ve Mirjakıp Dulatoğlu gibi önemli şahsiyetler bulunmaktadır. Bu aydınlar, Abay'ın eğitimci yaklaşımını sürdürerek bu fikri millî bağımsızlık fikriyle birleştirmişlerdir.

Alaş aydınları için modernleşme yalnızca eğitim ve kültür alanındaki değişimlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda devlet яларының кең аудиторияға таралуына мүмкіндік берді. Нәтижесінде Абай тек қазақ әдебиетінің өкілі ғана емес, бүкіл түркі әлемінің ортақ ойшылы ретінде қабылдана бастады.

Бұл кезеңдегі қызығушылықтың артуы екі ел арасындағы мәдени және ғылыми байланыстардың нығаюымен және ортақ мұраға деген қызығушылықтың күшеюімен де түсіндіруге болады. Абай осы үдерісте жалпыадамзаттық құндылықтарды дәріптейтін ойшыл ретінде алдыңғы қатарға шықты.

2. Түркияда Алаш зерттеулері

Абайдан бастау алған рухани жаңғыру мен нығаю үдерісі XX ғасырдың басында Алаш қозғалысымен жаңа деңгейге көтерілді. Бұл кезеңде қазақ зиялылары модернизацияны тек мәдени тұрғыдан ғана емес, саяси деңгейде де жүзеге асыра алды. Осылайша зиялылар қауымы қалыптасып, ол қоғамдық қозғалысқа айнала білді.

Абайдың рухани мұрасын жалғастырып, оны халыққа, қоғамға насихаттаған тұлғалардың қатарында Алаш қозғалысының жетекшілері Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы және Міржақып Дулатұлы сияқты ірі қайраткерлер бар. Бұл зиялылар Абайдың ағартушылық бағытын жалғастырып, оны ұлттық тәуелсіздік мұратымен ұштастырды.

pısı ve millî kimliğin inşasıyla da doğrudan bağlantılı olmuştur. Bu doğrultuda sömürge bağımlılığından kurtulmak için siyasi mücadele yürütmüşlerdir. Zira Abay ile Alaş aydınları arasında açık bir süreklilik bulunmaktadır. Abay manevi modernleşmenin temelini atarken, Alaş aydınları bu ülküyü kademe kademe toplumsal ve siyasal düzeyde hayata geçirmeye çalışmıştır.

Kazak modernleşmesinin, aydınlanmasının ve bağımsızlık ruhunun temel taşı olan Alaş Hareketi ve Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursunoğlu, Mirjakıp Dulatoğlu gibi hareketin önde gelen isimleri sadece Kazakistan sınırları içinde değil, Türkiye'de de derinlemesine incelenmiştir.

2.1. Bağımsızlık Öncesi Alaş Araştırmaları

Sovyetler Birliği döneminde "Alaş" hareketinin ve aydınların isimlerinin anılmasının bile yasak olduğu, eserlerinin okunamadığı yıllarda, Türkiye ve Batı'daki araştırmacılar bu mirasa sahip çıkmıştır. Türkiye'de bu konudaki ilk önemli adımlar, Türk dünyasının önemli aydınları ve tarihçileri tarafından atılmıştır.

Bir zamanlar Alaş aydınları ile yakından tanışan ve aynı bağımsızlık davası için mücadele eden Başkurt devlet adamı ve tarihçi Ahmet Zeki Velidi Togan'ın 1942 tarihli Bu-

Алаш зиялылары үшін модернизация тек білім мен мәдениет саласындағы өзгерістермен шектелмей, сонымен қатар мемлекеттік құрылым мен ұлттық бірегейліктің қалыптасуымен тікелей байланысты болды. Осы мақсатта олар отарлық тәуелділіктен құтылу үшін саяси күрес жүргізді. Абай мен Алаш зиялылары арасында айқын сабақтастық бар: Абай рухани модернизацияның негізін қаласа, Алаш зиялылары бұл идеяны біртіндеп қоғамдық және саяси деңгейде жүзеге асыруға ұмтылды. Қазақ модернизациясының, ағартушылығының және тәуелсіздік рухының іргетасы болған Алаш қозғалысы мен оның жетекшілері Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы сияқты тұлғалар тек Қазақстанда ғана емес, Түркияда да жан-жақты зерттелген.

2.1. Тәуелсіздікке дейінгі Алаш зерттеулері

Кеңес Одағы тұсында «Алаш» қозғалысы мен оның қайраткерлерінің атын атауға да тыйым салынып, еңбектерін оқу мүмкін болмаған жылдары Түркия мен Батыстағы зерттеушілер бұл мұраны сақтап қалады. Түркияда бұл саладағы алғашқы маңызды қадамдар түркі әлемінің көрнекті зиялылары мен тарихшылары тарапынан жасалды.

Бір кездері Алаш қайраткерлерімен жақын таныс болған және дәл сол тәуел-

günkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi ve 1969 tarihli Hâtıraları, dönemin birinci el kaynakları olup, öncü çalışmalarıdır. Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi kitabından yukarıda Abay Kunanbayoğlu bağlamında bahsedilmişti. Ancak burada Alaş aydınları kapsamında da tekrar zikredilmesi isabetli olacaktır. Eserde Türkistan coğrafyasının yakın tarih ve özellikle Rus hâkimiyeti altındaki Türk halklarının siyasi ve toplumsal durumu kapsamlı biçimde ele alınmaktadır. Eserde özellikle Çarlık Rusya'nın Türk halklarına yönelik politikaları çerçevesinde Türkistan halklarının yaşadığı dönüşüm süreçleri incelenirken, Alaş hareketi ve aydınlarının faaliyetlerine de önemli ölçüde yer verilmiştir. Bu kitap, Alaş hareketinin ortaya çıktığı tarihsel zemini anlamak açısından önemli bir başvuru kaynağıdır. Togan, hem tanıklık ettiği olaylar hem de akademik birikimi sayesinde, Türkistan'daki millî uyanış süreçlerini içeriden bir bakışla aktarmış, Alaş aydınlarının fikrî temellerini ve bağımsızlık arayışlarını tarihsel bağlam içinde değerlendirmiştir (Togan, 1942).

Ahmet Zeki Velidi Togan'ın bir diğer önemli eseri olan Hâtıralar, yazarın şahsi gözlemleri ve hatıraları üzerinden Türkistan'daki millî uyanış sürecini aktarmakta ve günümüzde de Alaş hareketi ve aydınları ile son derece önemli kaynaktır. Bu çalışma, yalnızca bireysel bir yaşam öyküsü sunmakla kalmayıp, aynı zamanda Türkistan'daki millî

сіздік жолында күрескен башқұрт мемлекет қайраткері әрі тарихшы Ахмет Зәки Уәлиди Тоғанның 1942 жылғы «Bügünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi» (Бүгінгі Түркістан және оның жақын тарихы) және 1969 жылғы «Hâtıralar» (Естеліктер) атты еңбектері сол кезеңнің негізгі дереккөздері және ізашар зерттеулері болады. Бүгінгі Түркістан және оның жақын тарихы кітабы жоғарыда Абай Құнанбайұлы контекстінде аталған болатын. Дегенмен, мұнда Алаш зиялылары аясында тағы бір мәрте атап өту орынды болмақ. Бұл еңбекте Түркістан аймағының жақын тарихы, әсіресе Ресей империясының билігі қарамағындағы түркі халықтарының саяси және әлеуметтік жағдайы жан-жақты талданады. Еңбекте әсіресе патшалық Ресейдің түркі халықтарына бағытталған саясаты аясында Түркістан халықтарының басынан өткерген трансформациялық үдерістері зерттеле отырып, Алаш қозғалысы мен зиялыларының ұлттық ояну қызметіне де ерекше орын берілген. Бұл кітап - Алаш қозғалысы туындаған тарихи негізді түсіну тұрғысынан маңызды анықтамалық құрал. Тоған өзі куә болған оқиғалар мен академиялық білімі арқасында Түркістандағы ұлттық ояну үдерістерін «іштен» қараған көзқараспен жеткізіп, Алаш зиялыларының идеялық негіздері мен тәуелсіздікке ұмтылысын тарихи контексте талдайды (Togan, 1942).

Ахмет Зәки Уәлиди Тоғанның тағы бір

hareketlerin, özellikle Alaş çevresinin siyasi ve entelektüel atmosferini belgelemektedir. Alaş aydınlarıyla doğrudan temas kurmuş bir isim olarak Togan, bu eserinde dönemin entelektüel atmosferini, siyasi mücadelelerini ve bağımsızlık ideallerini birinci elden bilgilerle ortaya koyar. Alaş aydınlarıyla bizzat görüşmelerinden, fikir teatilerinden, birlikte nasıl hareket ettiklerinden ve aldıkları kararlardan bahseder. Bu bakımdan eser, yalnızca tarihî bir kaynak değil, aynı zamanda dönemin ruhunu doğrudan yansıtan önemli bir hatırattır (Togan, 1969).

Abdulvahab Oktay'ın 1950 basımlı Türkistan Millî Hareketi ve Mustafa Çokay adlı çalışması, Türkistan'daki millî bağımsızlık hareketlerini özellikle Mustafa Çokay ekseninde ele alan erken dönem araştırmalardandır. Eserde, Çokay'ın siyasi mücadelesi ve Türkistan'ın bağımsızlığı için yürüttüğü faaliyetler detaylı biçimde incelenirken, Alaş hareketinin genel çerçevesi de ortaya konulmaktadır. Eser Alaş hareketinin genel Türkistan bağlamındaki yerini anlamak açısından hem biyografik hem de tarihî bir inceleme olarak önem taşır (Oktay, 1950).

Hasan Oraltay'ın Büyük Türkçü Mağcan Cumabayoğlu adlı eseri, Kazak edebiyatının önemli temsilcilerinden Mağcan Cumabay'ın hayatı ve fikir dünyasını Türk okuyucusuna tanıtan ilk çalışmalardan biridir. Eserde, Mağcan'ın milliyetperver ideolojisi

маңызды еңбегі – «Hâtıralar» (Естеліктер). Автор естеліктері арқылы Түркістандағы ұлттық ояну үдерісін баяндайды және бұл еңбек бүгінгі таңда да Алаш қозғалысы мен оның зиялылары туралы аса құнды дереккөз болып есептеледі. Бұл зерттеу тек жеке өмірбаянын ұсынып қана қоймай, сонымен бірге Түркістандағы ұлттық қозғалыстардың, әсіресе Алаш ортасының саяси және интеллектуалдық атмосферасын құжаттандырады. Алаш зиялыларымен тікелей байланыс орнатқан тұлға ретінде Тоған бұл еңбегінде сол кезеңнің интеллектуалдық ахуалын, саяси күрестері мен тәуелсіздік мұраттарын өзі көрген, көз көрген мәліметтермен ашып көрсетеді. Ол Алаш қайраткерлерімен жеке кездесулері, пікір алмасулары, бірлескен іс-қимылдары мен қабылдаған шешімдері туралы сөз қозғайды. Осы тұрғыдан алғанда, еңбек – тек тарихи дереккөз ғана емес, сонымен бірге сол дәуірдің рухын тікелей көрсететін маңызды мемуар (Togan, 1969).

Абдулуақап Оқтайдың 1950 жылы басылып шыққан «Türkistan Millî Hareketi ve Mustafa Çokay» (Түркістан ұлттық қозғалысы және Мұстафа Шоқай) атты еңбегі Түркістандағы ұлттық тәуелсіздік қозғалыстарын, әсіресе Мұстафа Шоқай төңірегінде қарастыратын ерте кезеңдегі зерттеулердің бірі. Еңбекте Шоқайдың саяси күресі мен Түркістан тәуелсіздігі жолындағы қызметі егжей-тегжейлі

içindeki yeri ve Kazak modernleşmesine katkıları ele alınırken, aynı zamanda onun şiirleri üzerinden millî bilinç ve özgürlük temaları analiz edilmektedir. Bu çalışma, Türkiye'de Kazak edebiyatının ve Alaş düşüncesinin tanıtılmasında öncü eserlerden biri olmuştur. Böylece eser, Kazak aydınlanma sürecinin edebî boyutunu ortaya koymaktadır (Oraltay, 1965).

Yine Hasan Oraltay tarafından kaleme alınan Alaş: Türkistan Türklerinin Millî İstiklal Parolası, Alaş hareketini doğrudan konu edinen temel eserlerden biridir. Çalışmada Alaş'ın ideolojik temelleri, siyasi hedefleri ve Türkistan'daki millî bağımsızlık mücadelesindeki rolü ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Eserde Alaş'ın yalnızca bir siyasi hareket değil, aynı zamanda bir millî uyanış ve millî kimlik muhafazası davası olduğu vurgulanmaktadır. Türkiye'de Alaş hareketinin tanınmasına önemli katkı sağlayan bu eser, konunun erken dönem sistematik değerlendirmelerinden biri olarak öne çıkar (Oraltay, 1973). Oraltay adı geçen ve diğer eserleri ile Kazak modernleşmesinin önemli değerlerini Türkiye'deki okuyuculara tanıştırmıştır.

Mirjakıp Dulatov'un Uyan, Kazak! adlı eserinin tıpkıbasımı, Şekür Turan tarafından 1971'de tekrar yayımlanmıştır. Mirjakıp Dulatoğlu tarafından kaleme alınan bu eser, Kazak halkını uyanışa, eğitime ve millî зерттелсе, Алаш қозғалысының жалпы шеңбері де айқындалады. Шығарма Алаш қозғалысының жалпы Түркістан контекстіндегі орнын түсіну үшін әрі өмірбаяндық, әрі тарихи зерттеу ретінде маңызды дереккөз (Oktay, 1950).

Хасан Оралтайдың «Büyük Türkçü Mağcan Cumabayoğlu» (Ұлы түркішіл Мағжан Жұмабайұлы) атты еңбегі қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі Мағжан Жұмабайдың өмірі мен идеяларын түрік оқырмандарына таныстырған алғашқы еңбектердің бірі. Шығармада Мағжанның ұлтшылдық идеологиясындағы орны мен қазақ модернизациясына қосқан үлесі қарастырылса, сонымен бірге оның өлеңдері арқылы ұлттық сана мен бостандық тақырыптары талданады. Бұл зерттеу Түркияда қазақ әдебиеті мен Алаш идеясының танылуына жол ашқан ізашар еңбектердің бірі болды. Осылайша, еңбек қазақ ағартушылық үдерісінің әдеби өлшемін көрсетеді (Oraltay, 1965).

Сонымен қатар Хасан Оралтай қаламынан шыққан «Alaş: Türkistan Türklerinin Millî İstiklal Parolası» (Алаш: Түркістан түріктерінің ұлттық тәуелсіздік ұраны) – Алаш қозғалысын тікелей тақырып еткен негізгі еңбектердің бірі. Зерттеуде Алаштың идеологиялық негіздері, саяси мақсаттары мен Түркістандағы ұлттық тәуелсіздік күресіндегі рөлі егжей-тегжейлі зерделенген. Еңбекте Алаш тек саяси қозғалыс қана емес, сонымен

bilince davet eden güçlü bir manifestodur. Böylece Şekür Turan, Alaş hareketinin ve Kazak millî uyanışının en önemli metinlerinden birinin yeniden dolaşıma girmesini sağlamıştır. Bu yayın sayesinde, Dulatov'un halkı bilinçlendirmeye yönelik çağrıları ve Alaş ideolojisinin temel düşünceleri, Sovyetler Birliği'nde yasaklı iken Türkiye'de erişilebilir hâle gelmiştir.

Mustafa Çokay'ın 1917 Yılı Hatıra Parçaları adlı hatıralarının yayımlanması, Türkistan millî hareketinin iç dinamiklerini anlamak açısından büyük önem taşır. Eserde 1917 Devrimi sürecinde yaşanan gelişmeler ve Alaş aydınlarının faaliyetleri birinci elden aktarılmaktadır. 1988 yılında Ankara'da Yaş Türkistan Neşriyatı'nda yayımlanan bu eser, Alaş çevresinin ve genel olarak Türkistan intelijansiyasının yaşadığı dönüşümü, mücadeleleri ve hayal kırıklıklarını gözler önüne sermektedir. Bu yönüyle çalışma, dönemin tarihsel gerçekliğini anlatan ve Kazak aydınlarının sesini özgür dünyaya ve uluslararası kamuoyuna duyuran son derece önemli bir kaynak niteliğindedir (Çokay, 1988).

Alaş hareketinin Türkiye'de tanıtılması, bu hareketin Batı'da da tanınmasına ön ayak olmuştur. Türkiye bağlantılı veya hariçteki Türkistanlı araştırmacıların bu yönde de etkisi büyüktür. Örneğin, Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemercier-Quelque-

бірге ұлттық ояну мен ұлттық бірегейлікті сақтау жолындағы күрес екендігі баса айтылады. Түркияда Алаш қозғалысының танылуына елеулі үлес қосқан бұл туынды мәселені ерте кезеңдегі жүйелі бағалаулардың бірі ретінде ерекшеленеді (Oraltay, 1973). Оралтай аталған және басқа да еңбектері арқылы қазақ модернизациясының маңызды құндылықтарын Түркиядағы оқырмандарға таныстырды.

Міржақып Дулатұлының «Uyan, Kazak!» («Оян, қазақ!») атты еңбегін 1971 жылы Шекүр Тұран қайта жариялайды. Міржақып Дулатұлы жазған бұл туынды қазақ халқын оянуға, білімге және ұлттық санаға шақырған қуатты манифест болып саналады. Осылайша, Шекүр Тұран Алаш қозғалысы мен қазақ ұлттық оянуының ең маңызды мәтіндерінің бірін қайта айналымға енгізеді. Бұл басылымның арқасында Дулатовтың халықты ағартуға бағытталған үндеулері мен Алаш идеологиясының негізгі идеялары Кеңес Одағында тыйым салынған кезде Түркияда қолжетімді болады (Dulatulı, 1971).

Мұстафа Шоқайдың «1917 Yılı Hatıra Parçaları» (1917 жылғы естелік үзінділері) атты мемуарларының жарық көруі Түркістан ұлттық қозғалысының ішкі динамикасын түсіну тұрғысынан үлкен маңызға ие. Шығармада 1917 жылғы революция үдерісіндегі оқиғалар мен Алаш зиялыларының қызметі

jay tarafından kaleme alınan La Presse et Le Mouvement National Chez Les Musulmans de Russie Avant 1920, 1920 yılı öncesindeki Rusya Müslümanları arasındaki basın faaliyetleri ve millî hareketleri inceleyen Batı'daki kapsamlı ve öncü akademik çalışmalardan biridir. Eserde, Alaş hareketi de dâhil olmak üzere, Rusya'daki Türk ve Müslüman toplulukların entelektüel uyanışı basın üzerinden analiz edilmiştir. Yazarlar, bu çalışmada dönemin süreli yayınları ve mevcut eserlerin yanı sıra Alaş hakkındaki bilgilerinde büyük ölçüde Ahmet Zeki Velidi Togan ve Baymirza Hayit'in çalışmalarından yararlanmışlardır. Baymirza Hayit'in Die nationalen Regierungen von Kokand (Choqand) und der Alasch Orda başlıklı doktora tezi, Hokand ve Alaş Orda hükümetlerini karşılaştırmalı olarak inceleyen ilk akademik çalışmalardan biridir. Tezde bu iki yapının siyasi organizasyonu, bağımsızlık mücadelesindeki rolleri ve tarihî önemi analiz edilmiştir. Bu tez, Alaş Orda'nın siyasi yapısını, hedeflerini ve faaliyetlerini bilimsel bir çerçevede ele alarak Batı akademyasında Alaş hareketine yönelik ilk sistematik analizlerden birini sunmaktadır. Hayit'in çalışması sonraki yıllarda Türkiye'de Türkçe olarak da yayımlanmıştır (Hayit, 1994). Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemercier-Quelquejay, Ahmet Zeki Velidi Togan ve Baymirza Hayit gibi aydınların çalışmaları başta olmak üзere Türkçе ya-

баяндалады. 1988 жылы Анкарада «Жас Түркістан» баспасында жарық көрген бұл еңбек Алаш ортасы мен жалпы Түркістан интеллигенциясы бастан өткерген трансформацияларды, күрестер мен үмітсіздіктерді паш етеді. Осы тұрғыдан алғанда, зерттеу сол кезеңнің тарихи шындығын баяндайтын және қазақ зиялыларының дауысын еркін әлем мен халықаралық қауымдастыққа естірткен аса маңызды дереккөз болады (Çokay, 1988).

Алаш қозғалысының Түркияда танымырылуы бұл қозғалыстың Батыста да танылуына мұрындық болды. Түркиямен байланысты немесе сырттағы түркістандық зерттеушілердің бұл бағыттағы ықпалы зор. Мысалы, Александр Беннигсен мен Шанталь Лемерсье-Келкеже жазған «La Presse et Le Mouvement National Chez Les Musulmans de Russie Avant 1920» (1920 жылға дейінгі Ресей мұсылмандары арасындағы баспасөз және ұлттық қозғалыс) – 1920 жылға дейінгі Ресей мұсылмандарының баспасөз қызметі мен ұлттық қозғалыстарын зерттеген Батыстағы ауқымды әрі ізашар академиялық еңбектердің бірі. Еңбекте Алаш қозғалысын қоса алғанда, Ресейдегі түркі және мұсылман қауымдастықтарының интеллектуалдық оянуы баспасөз арқылы талданған. Авторлар бұл зерттеуде сол кезеңнің мерзімді басылымдары мен қолда бар еңбектермен қатар, Алаш туралы мәліметтерде негізінен Ахмет Зәки Уәлиди Тоған мен

yınlardan da yararlanarak Alaş hareketinin uluslararası akademik literatürde tanınmasına katkı sağlamışlardır (Bennigsen ve Lemercier-Quelquejay, 1964). Bu bakımdan Türkiye'deki Alaş hareketi ve Kazak modernleşmesi ile ilgili çalışmalar günümüzde de birer önemli kaynak olup, önemini kaybetmemişlerdir.

2.1. Bağımsızlık Sonrası Alaş Araştırmaları

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının akabinde Türk dünyası ile ilgili birçok kitap, makale hazırlanmış, ayrıca Türkiye'deki üniversitelerin Genel Türk Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümleri başta olmak üzere birçok anabilim dalında yüzlerce yüksek lisans ve doktora tezi hazırlanmıştır. Günümüzde Türkiye'deki yükseköğretim kurumları, bilimsel araştırmaların üretildiği önemli merkezlerdir. Alaş hareketi, Alaş aydınlarının eserleri de birçok yüksek lisans ve doktora tezinin araştırma konusu olmuştur. Bu konudaki seçili tezler

İbrahim Kalkan (1999), "1913-1918 Yılları Arasında Kazaklarda Siyasi Fikir Oluşumu: Kazak Gazetesi ve Alaş Hareketi" başlıklı yüksek lisans tezinde, Kazak toplumunda modern siyasi düşüncenin oluşum sürecini basın tarihi bağlamında incelemektedir. Araştırmada özellikle Kazak gazetesi

Баймырза Хайыттың еңбектеріне сүйенген. Баймырза Хайыттың «Die nationalen Regierungen von Kokand (Choqand) und der Alasch Orda» (Қоқан және Алаш Орда ұлттық үкіметтері) атты докторлық диссертациясы – Қоқан және Алаш Орда үкіметтерін салыстырмалы түрде зерттеген алғашқы академиялық еңбектердің бірі. Диссертацияда бұл екі құрылымның саяси ұйымдасуы, тәуелсіздік күресіндегі рөлі мен тарихи маңызы талданған. Бұл диссертация Алаш Орданың саяси құрылымын, мақсаттары мен қызметін ғылыми негізде қарастырып, Батыс академиясында Алаш қозғалысына бағытталған алғашқы жүйелі талдаулардың бірін ұсынады. Хайыттың бұл еңбегі кейінгі жылдары Түркияда түрік тілінде де басылып шықты (Hayit, 1994). Александр Беннигсен мен Шанталь Лемерсье-Келкеже Ахмет Зәки Уәлиди Тоған мен Баймырза Хайыт сияқты зиялылардың еңбектерін, соның ішінде түрік тіліндегі басылымдарды пайдалана отырып, Алаш қозғалысының халықаралық академиялық әдебиетте танылуына үлес қосты (Bennigsen ve Lemercier-Quelquejay, 1964). Осы тұрғыдан алғанда, Түркиядағы Алаш қозғалысы мен қазақ модернизациясына қатысты зерттеулер бүгінгі таңда да өзектілігін жоғалтпаған құнды ғылыми мұра болып қала береді.

merkez alınarak, Alaş hareketinin ideolojik temelleri, dönemin entelektüel tartışmaları ve millî bilinç inşasındaki rolü ayrıntılı biçimde analiz edilmiştir. Kalkan, basının yalnızca haber aktaran bir araç değil, aynı zamanda siyasi mobilizasyonun ve fikir üretiminin temel unsuru olduğunu ortaya koymaktadır (Kalkan, 1999).

Kuldarya Maymakova, "20. Yüzyıl Başında Kazakistan'da Siyasi Durum: Alaş Orda Hareketleri" adlı yüksek lisans tezinde, Kazakistan'daki siyasi dönüşümü tarihsel bir perspektifle ele almaktadır. Çalışmada Alaş Orda hareketinin ortaya çıkış koşulları, örgütsel yapısı ve dönemin karmaşık siyasi ortamı içindeki konumu değerlendirilmiştir. Maymakova, özellikle Rus İmparatorluğu'nun çözülme sürecinde Kazak aydınlarının geliştirdiği siyasi stratejilere ve modernleşme eğilimlerine dikkat çekmektedir (Maymakova, 2001).

Gulzhanat Sakenova, "Kazakistan'daki Alaş Millî Kurtuluş Hareketi ve Türkiye'deki Millî Kurtuluş Hareketi ile Mukayesesi (1917-1923)" başlıklı doktora tezinde, karşılaştırmalı tarih yöntemi kullanarak iki farklı coğrafyadaki millî hareketleri analiz etmektedir. Çalışmada Alaş hareketi ile Türkiye'deki millî mücadele arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, liderlik, ideoloji ve bağımsızlık hedefleri bağlamında ele alınmıştır. Sakenova, her iki hareketin de

2.1. Тәуелсіздіктен кейінгі Алаш зерттеулері

Түркі республикалары тәуелсіздік алғаннан кейін түркі әлеміне қатысты көптеген кітаптар мен мақалалар дайындалып, сонымен қатар Түркиядағы университеттердің, әсіресе "Жалпы түркі тарихы" және "Қазіргі түркі тілдері мен әдебиеттері" бөлімдері басым бағытта болып, көптеген ғылыми салаларда жүздеген магистрлік және докторлық диссертациялар жазылды. Бүгінде Түркиядағы жоғары оқу орындары ғылыми зерттеулердің маңызды орталықтарына айналды. Алаш қозғалысы мен Алаш зиялыларының еңбектері де көптеген диссертациялардың зерттеу нысанына айналды.

Ибраһим Калкан өзінің «1913-1918 Yılları Arasında Kazaklarda Siyasi Fikir Oluşumu: Kazak Gazetesi ve Alaş Hareketi» (1913-1918 жылдар аралығында қазақтарда саяси идеяның қалыптасуы: «Қазақ» газеті және Алаш қозғалысы) атты магистрлік диссертациясында қазақ қоғамындағы заманауи саяси ойдың қалыптасу үдерісін баспасөз тарихы тұрғысынан зерттейді. Зерттеуде әсіресе «Қазақ» газеті негізге алынып, Алаш қозғалысының идеологиялық негіздері, сол кезеңдегі интеллектуалдық пікірталастар мен ұлттық сананы қалыптастырудағы рөлі жан-жақты талданған. Калкан баспасөздің тек ақпарат таратын

modern ulus-devlet inşa sürecinde oynadığı rolü vurgulamaktadır (Sakenova, 2002).

Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, "Stalin's Great Purges and the Penal System: The Case of the Kazak Intelligentsia" (2003) adlı yüksek lisans tezinde, Stalin dönemindeki büyük tasfiyeleri (repressiya) ve bu sürecin Kazak aydınları üzerindeki etkilerini kapsamlı biçimde incelemektedir. Çalışmada, Alaş aydınlarının Sovyet baskı mekanizması içinde nasıl hedef alındıkları, sürgün, tutuklama ve cezalandırma süreçleri belgeler çerçevesinde ele alınmıştır. Eser, Kazak aydınlarının maruz kaldığı sistematik baskıyı ortaya koyarak dönemin karanlık yönlerini aydınlatmaktadır. Ayrıca tezde, Kazak aydınlarının toplumu modernleştirme çabaları ve millî bağımsızlık uğrundaki mücadeleleri, siyasi, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla değerlendirilmiş, bu aydınların nasıl repressiya kurbanı hâline geldikleri belgelerle açıklanmıştır (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2003).

Yunus Emre Gürbüz, "Caught between Nationalism and Socialism: The Kazak Alash Orda Movement in Continuity" başlıklı doktora tezinde, Alaş Orda hareketini ideolojik bir ikilem çerçevesinde değerlendirmektedir. Çalışma, milliyetçilik ile sosyalizm arasında kalan Alaş liderlerinin düşünsel konumunu analiz ederek hareketin sürekliliğini ve dönüşümünü incelemekte-

құрал ғана емес, сонымен бірге саяси жұмылдыру мен идея өндірудің негізгі элементі екенін көрсетеді (Kalkan, 1999).

Күлдәрия Маймақова «20. Yüzyıl Başında Kazakistan'da Siyasi Durum: Alaş Orda Hareketleri» (XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы саяси жағдай: Алаш Орда қозғалыстары) атты магистрлік диссертациясында Қазақстандағы саяси трансформацияны тарихи тұрғыдан қарастырады. Зерттеуде Алаш Орда қозғалысының пайда болу алғышарттары, ұйымдық құрылымы және сол кезеңдегі күрделі саяси ортадағы орны бағаланған. Маймақова әсіресе Ресей империясының ыдырау үдерісінде қазақ зиялыларының жасаған саяси стратегиялары мен модернизациялық бағыттарға назар аударады (Maymakova, 2001).

Гүлжанат Сәкенова «Kazakistan'daki Alaş Millî Kurtuluş Hareketi ve Türkiye'deki Millî Kurtuluş Hareketi ile Mukayesesi (1917-1923)» (Қазақстандағы Алаш ұлт-азаттық қозғалысы және оның Түркиядағы ұлт-азаттық қозғалысымен салыстырылуы (1917-1923)) атты докторлық диссертациясында салыстырмалы тарих әдісін қолдана отырып, екі бөлек географиядағы ұлттық қозғалыстарды талдайды. Зерттеуде Алаш қозғалысы мен Түркиядағы ұлт-азаттық күрес арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар көшбасшылық, идеология және тәуелсіздік мақсаттары тұрғысынан қарастырылған.

dir. Gürbüz, Alaş hareketinin yalnızca kısa süreli bir siyasi oluşum değil, uzun vadeli bir entelektüel miras olduğunu ileri sürmektedir (Gürbüz 2007).

İbrahim Kalkan, "Orta Asya'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri: Kazak Örneği (1822-1924)" başlıklı doktora tezinde, Kazak toplumunda modernleşme sürecinin tarihsel temellerini geniş bir zaman dilimi içinde incelemektedir. Araştırma, Çarlık Rusyası'nın idari reformlarıyla başlayan dönüşüm sürecinden Sovyet iktidarının kuruluşuna kadar uzanan dönemi kapsayarak, siyasi, toplumsal ve entelektüel değişimleri bütüncül bir yaklaşımla ele alır. Kalkan, özellikle Kazak aydınlarının ve Alaş hareketinin bu modernleşme sürecindeki rolünü analiz ederek, geleneksel yapılar ile modern siyasi kurumlar arasındaki etkileşimi ortaya koymaktadır. Tez, Orta Asya'da siyasi modernleşmenin yalnızca dış etkilerle değil, yerel entelektüel birikim ve iç dinamiklerle de şekillendiğini vurgulaması bakımından önem taşımaktadır (Kalkan, 2012).

Cemile Kınacı, "Kazak Sovyet Edebiyatında İmaj ve Kimlik" başlıklı tezinde, Sovyet dönemi Kazak edebiyatında kimlik inşası ve temsil biçimlerini edebî metinler üzerinden incelemektedir. Çalışma, Sovyet ideolojisinin edebiyat aracılığıyla oluşturduğu "yeni insan" imajını analiz ederken, bu sürecin Kazak yazarları tarafından nasıl Сәкенова екі қозғалыстың да заманауи ұлт-мемлекет құру үдерісінде атқарған рөлін баса айтады (Sakenova, 2002).

Гүлжанат Құрманғалиева Ержиласун «Stalin's Great Purges and the Penal System: The Case of the Kazak Intelligentsia» (Сталиндік репрессия және жазалау жүйесі: Қазақ интеллигенциясының мысалы, 2003) атты магистрлік диссертациясында Сталин кезеңіндегі репрессия және бұл үдерістің қазақ зиялыларына тигізген әсерін жан-жақты зерттейді. Диссертацияда Алаш зиялыларының кеңестік жазалау механизмінде қалай нысанаға алынғаны, жер аудару, тұтқындау және жазалау үдерістері құжаттар аясында қарастырылған. Еңбек қазақ зиялыларының ұшыраған жүйелі қысымын паш ете отырып, сол дәуірдің қараңғы тұстарын жарыққа шығарады. Сондай-ақ диссертацияда қазақ зиялыларының қоғамды жаңғыртуға бағытталған талпыныстары мен ұлттық тәуелсіздік жолындағы күрестері саяси, әлеуметтік және мәдени өлшемдерде бағаланып, бұл тұлғалардың қалай репрессия құрбанына айналғаны құжаттармен түсіндірілген (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2003).

Юнус Эмре Гүрбүз «Caught between Nationalism and Socialism: The Kazak Alash Orda Movement in Continuity» (Ұлтшылдық пен социализм арасында: Сабақтастықтағы қазақ Алаш Орда қозғалысы) атты докторлық диссертациясында

sıl algılandığını ve dönüştürüldüğünü ortaya koyar. Özellikle Jüsipbek Aymavıtov, Beyimbet Maylin, Saken Seyfullin ve Muhtar Avezov gibi önemli yazarların eserleri üzerinden, geleneksel kimlik unsurları ile Sovyet modernleşme projesi arasındaki gerilim ve uyum noktaları değerlendirilmiştir. Tezde, Sovyet modernleşmesinin yalnızca politik bir dönüşüm değil, aynı zamanda kültürel ve edebî bir yeniden inşa süreci olduğu vurgulanır. Kınacı, Kazak yazarlarının bir yandan sosyalist ideolojinin gereklerini yerine getirirken, diğer yandan millî kimliği koruma ve yeniden üretme çabası içinde olduklarını göstermektedir. Bu çerçevede eser, Kazak edebiyatının modernleşme sürecini, kimlik, ideoloji ve estetik düzlemlerde çok katmanlı bir şekilde ele alarak, Sovyet döneminin edebî mirasını anlamaya önemli bir katkı sunmaktadır (Kınacı, 2014).

Ahmad Hasanov, "Alaş Hareketi ve Azerbaycan Millî Hareketi, Karşılaştırmalı İnceleme" adlı yüksek lisans tezinde, Türk dünyasının iki önemli millî hareketini karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Araştırmada Alaş hareketi ile Azerbaycan millî hareketinin tarihsel gelişimi, ideolojik temelleri ve bağımsızlık mücadeleleri analiz edilmiştir. Hasanov, bu iki hareket arasındaki paralelliklerin, ortak tarihsel ve kültürel dinamiklerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır (Hasanov, 2021).

Алаш Орда қозғалысын идеологиялық дилемма шеңберінде бағалайды. Зерттеу ұлтшылдық пен социализм арасында қалған Алаш көшбасшыларының идеялық позициясын талдап, қозғалыстың сабақтастығы мен трансформациясын зерделейді. Гүрбүз Алаш қозғалысының тек қысқа мерзімді саяси құрылым емес, ұзақ мерзімді интеллектуалдық мұра екенін алға тартады (Gürbüz 2007).

Ибраһим Калкан «Orta Asya'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri: Kazak Örneği (1822-1924)» (Орта Азиядағы саяси модернизацияның негіздері: Қазақ үлгісі (1822-1924)) атты докторлық диссертациясында қазақ қоғамындағы модернизация үдерісінің тарихи негіздерін ауқымды уақыт аралығында зерттейді. Зерттеу патшалық Ресейдің әкімшілік реформаларынан басталған трансформация үдерісінен кеңестік биліктің орнығуына дейінгі кезеңді қамтып, саяси, әлеуметтік және интеллектуалдық өзгерістерді тұтас тәсілмен қарастырады. Калкан әсіресе қазақ зиялылары мен Алаш қозғалысының бұл жаңғыру үдерісіндегі рөлін талдап, дәстүрлі құрылымдар мен заманауи саяси институттар арасындағы өзара әрекетті ашып көрсетеді. Диссертация Орта Азиядағы саяси модернизацияның тек сыртқы әсерлермен ғана емес, сонымен бірге жергілікті интеллектуалдық қормен және ішкі динамикамен қалыптасқанын баса айтуымен маңызды (Kalkan, 2012).

Bu bağlamda Türkiye'de birçok araştırmacı yüksek lisans ve doktora tezleriyle Alaş ve Kazak aydınları konusunu, tarih, siyaset bilimi, basın tarihi, filoloji gibi çeşitli anabilim dalları açılardan araştırmışlardır. Burada Alaş hareketi ve aydınlarla ilgili seçili tezler alınmış, bu alandaki makalelere yer verilememiştir. Ayrıca Alaş aydınları ile ilgili çok sayıda tez ve çalışmalar bulunmaktadır, ancak bu çalışmada genel çalışmalar kapsanabilmiş, şahısları ayrı ayrı konu alan çalışmalar sınırlılık sebebiyle kapsanamamıştır. Şahıslarla ilgili çalışmalara örnek vermek gerekirse, Nergis Biray'ın (2022) "Ahmet Baytursınulı Hakkındaki Yazılar ve Makaleleri" kitabı, Nergis Biray, Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, Yeldos Toktarbay ve Zanggar Karimkhan'ın hazırladıkları "Millet Mektebinin Yüreği Ahmet Baytursunoğlu" kitabı (Biray vd, 2022) Kazak modernleşme sürecinin Türkiye'de ne kadar ayrıntılı bilindiğini kanıtlamaktadır.

Özellikle 2021 yılı Kazakistan'ın bağımsızlığının 30. yılı olması hasebiyle ve 2022 yılı Ahmet Baytursunoğlu'nun doğumunun 150. yıl dönümü olması vesilesiyle Türkiye'de bir anma ve anlama seferberliğine dönüşmüştür. Ankara, İstanbul ve Denizli başta olmak üzere birçok şehirde ulusal ve uluslararası konferanslar düzenlenmiştir. Bütün bu gelişmeler Alaş fikriyatının Türkiye'de önemli bir yankı bulduğunu ve akademik düzeyde giderek kurumsallaştığını göstermektedir.

Жемиле Қынажы «Kazak Sovyet Edebiyatında İmaj ve Kimlik» (Қазақ кеңес әдебиетіндегі бейне және бірегейлік) атты докторлық диссертациясында кеңес дәуіріндегі қазақ әдебиетіндегі бірегейліктің қалыптасуы мен бейнелеу тәсілдерін әдеби мәтіндер арқылы зерттейді. Диссертацияда кеңестік идеологияның әдебиет арқылы қалыптастырған «жаңа адам» бейнесін талдап, бұл үдерістің қазақ жазушылары тарапынан қалай қабылданғанын және трансформацияланғанын көрсетеді. Әсіресе Жүсіпбек Аймауытов, Бейімбет Майлин, Сәкен Сейфуллин және Мұхтар Әуезов сияқты көрнекті жазушылардың шығармалары арқылы дәстүрлі бірегейлік элементтері мен кеңестік модернизация жобасы арасындағы қайшылық пен үйлесім нүктелері бағаланған. Диссертацияда кеңестік модернизацияның тек саяси трансформация ғана емес, сонымен қатар мәдени және әдеби қайта құру үдерісі болғаны атап өтіледі. Қынажы қазақ жазушыларының бір жағынан социалистік идеологияның талаптарын орындаса, екінші жағынан ұлттық бірегейлікті сақтау мен қайта жаңғыртуға тырысқандарын көрсетеді. Осы орайда еңбек қазақ әдебиетінің модернизация үдерісін бірегейлік, идеология және эстетикалық жазықтықтарда көп деңгейлі түрде қарастырып, кеңес дәуірінің әдеби мұрасын түсінуге маңызды үлес қосады (Қынасы, 2014).

Ахмад Хасанов «Alaş Hareketi ve

Sonuç

Bu çalışma, Kazak modernleşmesinin öncü isimlerinden Ibıray Altınsarin ve Abay Kunanbayoğlu ile başlayıp Alaş hareketine uzanan aydınlanma ve toplumsal dönüşüm sürecinin Türkiye'deki akademik yansımalarını incelemiştir. Bu süreç, başlangıçta bireysel çabalarla şekillenmiş, Alaş aydınlarıyla birlikte örgütsel ve toplumsal bir nitelik kazanmıştır.

Elde edilen bulgular, Türkiye'de bu alana yönelik çalışmaların kesintisiz biçimde sürdüğünü, ancak özellikle Kazakistan'ın bağımsızlığının ardından hem nicel hem de nitel açıdan belirgin bir artış gösterdiğini ve disiplinler arası bir karakter kazandığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar, Kazak modernleşmesinin daha önce yeterince aydınlatılamamış yönlerinin ortaya konmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

Türkiye'de Abay Kunanbayoğlu üzerine yapılan araştırmalar, onun yalnızca bir edebiyatçı değil, aynı zamanda düşünür, eğitimci ve toplumsal eleştirmen kimliğiyle ele alındığını göstermektedir. Abay'ın eserleri, eğitim, ahlak, bilim ve toplum bağlamında kapsamlı analizlere konu olmuş, çalışmaların çeviri faaliyetlerinden başlayarak zamanla karşılaştırmalı ve tematik incelemelere dönüştüğü görülmüştür. Bu durum, Abay'ın Türk dünyasının ortak kültürel mirası olarak benimsendiğini ve Türk akademisyenler arasında ortak bir değer olarak kabul edildiğini göstermektedir. Alaş hareketi ise Türkiye'de daha çok Azerbaycan Millî Hareketi, Karşılaştırmalı İnceleme» (Алаш қозғалысы және Әзірбайжан ұлттық қозғалысы, салыстырмалы зерттеу) атты магистрлік диссертациясында түркі әлемінің екі маңызды ұлттық қозғалысын салыстырмалы түрде қарастырады. Зерттеуде Алаш қозғалысы мен Әзірбайжан ұлттық қозғалысының тарихи дамуы, идеологиялық негіздері мен тәуелсіздік күрестері талданған. Хасанов бұл екі қозғалыс арасындағы ұқсастықтардың ортақ тарихи және мәдени динамикадан туындағанын көрсетеді (Hasanov, 2021).

Осы тұрғыдан алғанда, Түркияда көптеген зерттеушілер магистрлік және докторлық диссертациялар арқылы Алаш қозғалысы мен қазақ зиялылары мәселесін тарих, саясаттану, баспасөз тарихы, филология сияқты түрлі ғылыми салалар тұрғысынан зерттеген. Бұл еңбекте Алаш қозғалысы мен зиялыларына қатысты таңдаулы диссертациялар ғана алынды, мақалаларға орын берілмеді. Сонымен қатар, Алаш қайраткерлері туралы көптеген диссертациялар мен еңбектер бар, бірақ бұл мақалада жалпы зерттеулер қамтылып, тұлғаларды жеке-жеке қарастыратын еңбектер шектеулілік себебінен толық қамтылмады. Тұлғаларға қатысты зерттеулерге мысал ретінде Нергис Бирайдың (Biray, 2022) «Ahmet Baytursınulı Hakkındaki Yazılar ve Makaleleri» (Ахмет Байтұрсынұлы туралы жазбалар мен мақалалары) кітабын, Нергис Бирай, Гүл-

mik çevrelerinde giderek daha sistemli biçimde ele alındığını göstermektedir.

Alaş hareketine yönelik araştırmalar ise özellikle bağımsızlık sonrasında hız kazanmış ve bu hareketin yalnızca Kazakistan tarihi açısından değil, Türk dünyasının genel modernleşme süreci bağlamında da önemli bir yere sahip olduğu ortaya konmuştur. Türkiye'de yapılan çalışmalar, Abay ile Alaş aydınları arasında güçlü bir düşünsel süreklilik bulunduğunu ve bu sürekliliğin modernleşme, millî kimlik ve bağımsızlık fikirleri etrafında şekillendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye'de Alaş ve Abay üzerine yürütülen çalışmaların kökleri Sovyetler Birliği dönemine kadar uzanmakta, bu dönemde dahi Türkiye'de sürdürülen akademik faaliyetler sayesinde söz konusu miras korunmuş ve uluslararası alana taşınmıştır. Özellikle Türkiye'de ve Batı'da yayımlanan çalışmalar, uzun yıllar boyunca yasaklı kalan Kazak tarihi ve aydınlarının bilim dünyasında tanınmasına imkân sağlamıştır.

Bu çerçevede, Abay ve Alaş mirasının yalnızca Kazak halkıyla sınırlı olmadığı, Türk dünyasının ortak kültürel ve entelektüel değerleri arasında değerlendirilebileceği görülmektedir. Türkiye'de gerçekleştirilen akademik çalışmalar, bu ortak mirasın korunmasına ve Türk dünyası arasındaki kül-

жанат Құрманғалиева Ержиласун, Елдос Тоқтарбай және Заңғар Кәрімхан дайындаған «Millet Mektebinin Yüreği Ahmet Baytursunoğlu» (Ұлт мектебінің жүрегі – Ахмет Байтұрсынұлы) кітабын (Biray vd, 2022) атап өтуге болады. Бұл еңбектер қазақ модернизациясы үдерісінің Түркияда қаншалықты терең зерттелгенін көрсетеді.

Әсіресе 2021 жылдың Қазақстан тәуелсіздігінің 30 жылдығына, ал 2022 жылдың Ахмет Байтұрсынұлының 150 жылдығына сәйкес келуі Түркияда кең ауқымды ғылыми және мәдени іс-шаралардың ұйымдастырылуына себеп болды. Анкара, Ыстамбұл және Денизли бастаған көптеген қалаларда ұлттық және халықаралық деңгейдегі конференциялар өткізілді. Бұл үдерістер Алаш идеясының Түркияда кеңінен таралып, академиялық деңгейде зерттеліп жатқандығының айқын көрінісі.

Қорытынды

Бұл зерттеу қазақ модернизациясының көшбасшы тұлғаларының бірі Ыбырай Алтынсарин мен Абай Құнанбайұлынан басталып, Алаш қозғалысына ұласқан ағартушылық және қоғамдық жаңғыру үдерісінің Түркиядағы академиялық көріністерін талдауға арналған. Аталған үдеріс бастапқы кезеңде жекелеген тұлғалардың еңбектері арқылы қалыптасса, Алаш зиялыларының қыз-

türel bağların güçlenmesine önemli katkılar sunmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de Kazak modernleşmesi üzerine yapılan çalışmalar, hem tarihsel hem de entelektüel açıdan güçlü bir akademik birikim ortaya koymaktadır. Bu birikim, Türk dünyası arasındaki bilimsel ve kültürel etkileşimi derinleştirmekte ve Abay ile Alaş mirasının daha geniş bir perspektifle değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Gelecek çalışmaların karşılaştırmalı ve disiplinler arası yaklaşımlarla bu alanı daha da zenginleştireceği ve Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin gelişimine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

Akgül, S., & Durmuş, M. (2009). "18. ve 19. Yüzyıllarda İlminski'nin Eğitim Çalışmaları Bağlamında Kazakistan'ın Millî Eğitim Politikası ve Ibıray Altınsarin". Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, 1(4), 9-21.

Aslan, C. (2015). "Türkistan'ın Gönül Dili ve Bilge Atabeyi İbrahim Abay Kunanbayoğlu". Türk Yurdu, 104 (337), 74-76.

Ayan, E. (2001). Kazak Türkçesinin Cümle Bilgisi Bakımından Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırılması (Muhtar Avezov`un "Abay Yolu" Romanı Çerçevesinde) (Yüksek Lisans tezi). Muğla Üniversitesi, Muğla.

метімен бірге ұйымдық әрі қоғамдық сипатқа ие болды.

Зерттеу нәтижелері Түркияда бұл салаға қатысты ғылыми еңбектердің үздіксіз жалғасып келе жатқанын, бірақ әсіресе Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін сан жағынан да, сапа жағынан да айтарлықтай артып, пәнаралық сипатқа ие болғанын көрсетеді. Бұл зерттеулер қазақ модернизациясының бұрын жетерліктей ашылмаған қырларын ашуға маңызды үлес қосуда.

Түркияда Абай Құнанбайұлы бойынша жүргізілген зерттеулер оның тек әдебиетші ғана емес, сонымен бірге ойшыл, ұстаз және әлеуметтік сыншы ретінде де қарастырылатынын көрсетеді. Абайдың шығармалары білім, мораль, ғылым және қоғам мәселелері тұрғысынан ауқымды талдауларға нысан болды, зерттеулер бастапқыда аударма қызметінен басталып, уақыт өте келе салыстырмалы және тақырыптық зерттеулерге ұласты. Бұл жағдай Абайдың түркі әлемінің ортақ мәдени мұрасы ретінде қабылданғанын және түрік академиялық орталарында барған сайын жүйелі түрде зерттеліп жатқанын көрсетеді.

Алаш қозғалысына қатысты зерттеулер, әсіресе тәуелсіздік кезеңінен кейін қарқынды дамып, бұл қозғалыстың тек Қазақстан тарихы үшін ғана емес, бүкіл түркі дүниесінің модернизациялық үдерісі аясында маңызды орын алатыны

Ayan, E. (2008). Ibıray Altınsarin- Hikaye ve Şiirlerinin Dili (Hayatı-Dilciliği Eserleri/Gramer-Metin-Dizin) (Doktora tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

Ayan, E. (2017). Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.

Bacaklı, Y. (2017). "Abay Kunanbayev'in 'Nasihatler' Adlı Eserinde Toplumsal Eleştiri Aracı Olarak İroni". İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6 (2), 1137-1149.

Bacaklı, Y. (2024). "Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif Ersoy'un Atalete Bakışındaki Müşterek Yönler". İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 13(3), 1845-1857.

Bennigsen, A. & Lemercier-Quelquejay, Ch. 1964 (). La Presse et Le Mouvement National chez les Musulmans de Russie avant 1920. Paris: Mouton & Co.

Beylur, S. (2023) "Kazak Modernleşmesinin Habercisi Abay Kunanbayoğlu'nun Eserlerinde Eğitim, Din ve Aile". İzmir Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 1-8.

Biray, N. (2022). Ahmet Baytursınulı (Hakkındaki Yazılar ve Makaleleri), Ankara: Bengü Yayınları.

Biray, N., Kurmangaliyeva Ercilasun, G., & Sağlam, S. (Ed.). (2020). Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu. Ankara: Avrasya Yazarlar Birliği & Uluslararası Türk Akademisi.

дәлелденді. Түркияда жүргізілген зерттеулер Абай мен Алаш зиялылары арасында берік идеялық сабақтастық бар екенін және бұл сабақтастықтың модернизация, ұлттық бірегейлік және тәуелсіздік идеялары төңірегінде қалыптасқанын нақты көрсетеді.

Сонымен қатар, Түркияда Алаш пен Абай туралы жүргізілген зерттеулердің тамыры Кеңес Одағы кезеңіне дейін созылады. Сол кезеңде де Түркияда жалғасқан академиялық қызметтер арқасында аталған мұра сақталып, халықаралық ғылыми айналымға енгізілді. Әсіресе Түркия мен Батыста жарияланған еңбектер ұзақ жылдар бойы тыйым салынған қазақ тарихы мен зиялыларының ғылым әлемінде танылуына мүмкіндік берді.

Осы тұрғыдан алғанда, Абай мен Алаш мұрасының тек қазақ халқына ғана тән емес, бүкіл түркі әлемінің ортақ мәдени және интеллектуалдық құндылықтарының бірі екені айқындалады. Түркияда жүргізілген академиялық зерттеулер осы ортақ мұраны сақтауға және түркі халықтары арасындағы мәдени байланыстарды нығайтуға елеулі үлес қосып отыр.

Қорытындылай келе, Түркияда қазақ модернизациясы бойынша жасалған жүргізілген зерттеулер әрі тарихи әрі интеллектуалдық тұрғыдан ауқымды ғылыми қор қалыптастырды. Бұл жинақталған ғылыми қор түркі әлемі арасындағы

Çarboğa, K.(çev.), & Kultegin, K. (haz.). (2021). Abay'dan Seçme Şiirler. Ankara: TÜRKSOY.

Çınar, A. A. (1997). «Büyük Kazak Şairi Abay Kunanbayev (1845-1904)». Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 3, 119-123.

Çokay, M. (1988). 1917 Yılı Hatıra Parçaları. Ankara: Yaş Türkistan Neşriyatı.

Esembekov, T., & Şengün, A. (2018). "Abay Kunanbay Şiirlerinin Metinlerarasılık Potansiyeli". Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 1(5): 95-105.

Gürbüz, Y. E. (2007). Milliyetçilik ve Sosyalizm Arasında: Kazak Alaş Orda Hareketinde Süreklilik (Doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Hayit, B. (1994). Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Hıdıraliyev, D. (1997). "Türkistan'da "Cedit" Hareketinin Fikrî Kaynakları ve Abay". Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, İzmir, 2 (2), 79-89.

İLESAM Aylık İlim ve Edebiyat Dergisi, 5(21), 2020.

İnan, A. (1942). "Kırgız-Kazak Şairi Abay". Türk Amacı, İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1 (4), 151-154.

İsmail, Z., & Çınar, A. A. (çev.) (1995). Abay'ın Eserlerinden Seçmeler. Ankara: Türksoy Yayınları.

мәдени және ғылыми ықпалдастықты тереңдетіп, Абай мен Алаш мұрасын кеңірек ғылыми перспективада қарастыруға мүмкіндік береді. Болашақта жүргізілетін зерттеулер салыстырмалы және пәнаралық әдістер арқылы бұл саланы одан әрі байыта түседі және Түркия-Қазақстан қатынастарының бұдан әрі дамуына үлес қосады деп күтілуде.

Пайдаланылған әдебиеттер

Akgül, S., & Durmuş, M. (2009). "18. ve 19. Yüzyıllarda İlminski'nin Eğitim Çalışmaları Bağlamında Kazakistan'ın Millî Eğitim Politikası ve Ibıray Altınsarin» (18 және 19 ғасырларда Ильминскийдің ағарту қызметі аясында Қазақстанның ұлттық білім беру саясаты және Ыбырай Алтынсарин). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, 1(4), 9-21.

Aslan, C. (2015). "Türkistan'ın Gönül Dili ve Bilge Atabeyi İbrahim Abay Kunanbayoğlu" (Түркістанның рухани тілі және дана атасы Ибраһим Абай Құнанбайұлы). Türk Yurdu, 104 (337), 74-76.

Ayan, E. (2001). Kazak Türkçesinin Cümle Bilgisi Bakımından Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırılması (Muhtar Avezov`un "Abay Yolu" Romanı Çerçevesinde) (Yüksek Lisans tezi) (Қазақ тілін сөйлем құрылысы тұрғысынан түрік тілімен салыстыру (Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» романы негізінде) (Магистрлік диссертация)). Muğla Üniversitesi, Muğla.

Kalkan, İ. (2007). 1913-1918 Yılları Arasında Kazaklarda Siyasî Fikir Oluşumu: Kazak Gazetesi ve Alaş Hareketi (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Kalkan, İ. (2012). Orta Asya'da Siyasî Modernleşmenin Kökenleri: Kazak Örneği (1822-1924) (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Kapağan, E. (2015). "Ibıray Altınsarin ve Kazak Türklerinde Millî Aydınlanma". Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13, 436 – 449.

Kara, A. V., Ayan, E., Kibar, Z., Avşar, İ., & Aslan, B. (çev.). (2020). Abay. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Kardeş Kalemler Abay Kunanbayoğlu Özel Sayısı. (2020). Aylık Avrasya Edebiyat Dergisi, 14 (158).

Kınacı Baran, C. (2022). "İki Şair Babanın Gelecek Tasavvuru: Abay ve Abdirahman (Abiş) – Fikret ve Halûk". Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 7(2), 686-710.

Kınacı, C. (2014). Kazak Sovyet Edebiyatında İmaj ve Kimlik (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kibar, Z. (çev.). (2014). Abay Kunanbayev –Şiirler- & Abay Kunanbayev – Nasihatler-(Kara Sözler). 2 cilt. Ankara.

Kibar, Z. (çev.). (2020). Abay (İbrahim) Şiirler, Kara Sözler. Nur-Sultan: Uluslararası Türk Akademisi.

Ayan, E. (2008). Ibıray Altınsarin- Hikaye ve Şiirlerinin Dili (Hayatı-Dilciliği Eserleri/ Gramer-Metin-Dizin) (Doktora tezi) (Ыбырай Алтынсарин – әңгіме мен өлеңдерінің тілі (Өмірі-тілтанушылығы-шығармалары / грамматика-мәтін-көрсеткіш) (Докторлық диссертация)). Ege Üniversitesi, İzmir.

Ayan, E. (2017). Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler (Бір дәуірдің айнасы Абай Құнанбай және Қара сөздер). Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.

Bacaklı, Y. (2017). "Abay Kunanbayev'in 'Nasihatler' Adlı Eserinde Toplumsal Eleştiri Aracı Olarak İroni" (Абай Құнанбаевтың "Насихаттар" атты еңбегіндегі иронияның қоғамдық сын құралы ретіндегі қызметі). İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6 (2), 1137-1149.

Bacaklı, Y. (2024). "Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif Ersoy'un Atalete Bakışındaki Müşterek Yönler" (Абай Құнанбайұлы мен Мехмет Акиф Ерсойдың енжарлыққа көзқарасындағы ортақ тұстар). İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 13(3), 1845-1857.

Bennigsen, A. & Lemercier-Quelquejay, Ch. (1964). La Presse et Le Mouvement National chez les Musulmans de Russie avant 1920. Paris: Mouton & Co.

Beylur, S. (2023) "Kazak Modernleşmesinin Habercisi Abay

Köroğlu Aylık Dil, Kültür ve Edebiyat Dergisi. (2015). 1(3).

Kurmangaliyeva Ercilasun, G. (2003). Stalin's Great Purges and the Penal System: The Case of the Kazak Intelligentsia (Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Kurmangaliyeva Ercilasun, G. (2023a). "Abay Kunanbayoğlu'nun Eserlerinde Değer Belirten Bazı Kavramlar Üzerinde Sıklık Çalışması". Işılay Işıktaş Sava (Ed.), Kırım'dan Türkolojiye Emel'in Sesi: Prof. Dr. Zühâl Yüksel'e Armağan (s. 201-206). Ankara: Bengü Yayıncılık.

Kurmangaliyeva Ercilasun, G. (2023b). Батыс елдеріндегі және Түркиядағы Абайтану (Batı Ülkelerindeki ve Türkiye'deki Abay Araştırmaları). Astana: L. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi, "Abay Akademisi" Bilimsel Araştırma Enstitüsü; Almatı: Algorifm.

Maymakova, K. (2001). 20. yy. Başında Kazakistan'da Siyasî Durum: Alaş Orda Hareketleri (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Oktay, A. (1950). Türkistan Millî Hareketi ve Mustafa Çokay. İstanbul.

Oraltay, H. (1965). Büyük Türkçü Mağcan Cumabayoğlu. İzmir: Karınca Matbaacılık.

Oraltay, H. (1973). Alaş Türkistan Türk-Kunanbayoğlu'nun Eserlerinde Eğitim, Din ve Aile" (Қазақ модернизациясының жаршысы Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы білім, дін және отбасы). İzmir Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 1-8.

Biray, N. (2022). Ahmet Baytursınulı (Hakkındaki Yazılar ve Makaleleri) (Ахмет Байтұрсынұлы туралы жазбалар мен мақалалар). Ankara: Bengü Yayınları.

Biray, N., Kurmangaliyeva Ercilasun, G., & Sağlam, S. (ред.). (2020). Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu (Түркі дүниесінің данасы Абай Құнанбайұлы). Ankara: Avrasya Yazarlar Birliği & Uluslararası Türk Akademisi.

Çarboğa, K. (ауд.), & Kultegin, K. (ред.). (2021). Abay'dan Seçme Şiirler (Абайдан таңдамалы өлеңдер). Ankara: TÜRKSOY.

Çınar, A. A. (1997). «Büyük Kazak Şairi Abay Kunanbayev (1845-1904)» (Ұлы қазақ ақыны Абай Құнанбаев (1845-1904)). Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 3, 119-123.

Çokay, M. (1988). 1917 Yılı Hatıra Parçaları (1917 жыл естеліктерінен үзінділер). Ankara: Yaş Türkistan Neşriyatı.

Esembekov, T., & Şengün, A. (2018). "Abay Kunanbay Şiirlerinin Metinlerarasılık Potansiyeli" (Абай Құнанбай өлеңдерінің интертекстуалдық әлеуеті). Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 1(5): 95-105.

Gürbüz, Y. E. (2007). Milliyetçilik ve

lerinin Millî İstiklal Parolası. İstanbul: Büyük Türkeli Yayını.

Öner, M. (1996). "Abay Kunanbayulı ve Tabiat Şiirlerinden Seçmeler". Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 1, 90-106.

Öztürk, R., & Sembi, N. (2017). "Kazak Millî Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayev'in Pedagojik Görüşleri Üzerine Bir İnceleme". Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Bahar, 41, 39-51.

Penah, N. (2015). "Kazak Edebiyatı'ndan İlk Bazı Hikâye ve Yazarları, Eserlerin İçeriği Hakkında Bilgiler ve Eserlerin Aktarımı". Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 2(2), 40-49.

Petek, E. (2021). "Abay'ın Kaç "Kara Söz"ü Var?". New Era International Journal of Interdisciplinary Social Researches, 6 (10), 43-53.

Petek, E. (2022). "Kara Sözler'in 1907 Tarihli Murseyit Yazmasında Kelime Başı /y-/ Sesinin Durumu". Aleyna Malkoç (Ed.), Türkbilimde Arayışlar Timur Kocaoğlu Armağanı (s. 393-404). İstanbul: Kutlu Yayınevi.

Sakenova, G. (2002). Kazakistan'daki Alaş Millî Kurutuluş Hareketi ve Türkiye'deki Millî Kurtuluş Hareketi ile Mukayesesi (1917-1923) (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Somuncuoğlu, B. T. (2006). Türkistan'da Sosyalizm Arasında: Kazak Alaş Orda Hareketinde Süreklilik (Doktora tezi) (Ұлтшылдық пен социализм арасында: Қазақ Алаш Орда қозғалысындағы сабақтастық (Докторлық диссертация)). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Hayit, B. (1994). Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi (Түркістан мемлекеттерінің ұлттық күрес тарихы). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Hıdıraliyev, D. (1997). "Türkistan'da "Cedit" Hareketinin Fikrî Kaynakları ve Abay" (Түркістандағы жәдид қозғалысының идеялық қайнарлары және Абай). Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, İzmir, 2 (2), 79-89.

İLESAM Aylık İlim ve Edebiyat Dergisi (айлық ғылым және әдебиет журналы), 5(21), 2020.

İnan, A. (1942). "Kırgız-Kazak Şairi Abay" (Қырғыз-қазақ ақыны Абай). Türk Amacı, İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1 (4), 151-154.

İsmail, Z., & Çınar, A. A. (ауд.) (1995). Abay'ın Eserlerinden Seçmeler (Абай шығармаларынан таңдамалар). Ankara: Türksoy Yayınları.

Kalkan, İ. (2007). 1913-1918 Yılları Arasında Kazaklarda Siyasî Fikir Oluşumu: Kazak Gazetesi ve Alaş Hareketi (Yüksek Lisans Tezi) (1913-1918 жылдар аралығында қазақтарда саяси ойдың қалыптасуы: «Қазақ» газеті және Алаш қозғалы-

Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açıdan Eğitime Yaklaşımı (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Somuncuoğlu, B. T. (2022). "Abay'ın Kara Sözlerinde Eğitim ve Bilim". Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Gazi Türkiyat Dergisi, Bahar, 30, 27-47.

Söylemez, O. vd. (ed.). (2021). Ozanların Gözüyle/Sözüyle Abay. Ankara: Bengü Yayınları.

Tansü, Y.E. (ed.). (2020). Abay Kunanbayev Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-III. Gaziantep: İKSAD.

Tansü, Y.E. & Yalçın, B. (2021). Abay Kunanbayev ve Ülküsü. Ankara: İKSAD.

Temizkan, M. vd. (ed.). (2020). Doğumunun 175. Yılı Anısına Uluslararası Abay Kunanbayulı Sempozyumu Bildiri Kitabı. İzmir.

Temrin Aylık Düşünce ve Edebiyat Dergisi. (2020), 110.

Togan, Z. V. (1981). Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi). 2. Baskı. İstanbul: Enderun Kitapevi.

Togan, Z. V. (1999). Hâtıralar. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uygur, C. V. (1997). "Kazakların Büyük Dâhisi Abay". Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2 (2), 1-8.

Yertayeva, P., & Koraş, H. (2026). "The cы (Магистрлік диссертация)). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Kalkan, İ. (2012). Orta Asya'da Siyasî Modernleşmenin Kökenleri: Kazak Örneği (1822-1924) (Doktora Tezi) (Орталық Азиядағы саяси модернизацияның негіздері: Қазақ үлгісі (1822-1924) (Докторлық диссертация)). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Kapağan, E. (2015). "Ibıray Altınsarin ve Kazak Türklerinde Millî Aydınlanma" (Ыбырай Алтынсарин және қазақ түріктеріндегі ұлттық ағарту). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13, 436-449.

Kara, A. V., Ayan, E., Kibar, Z., Avşar, İ., & Aslan, B. (ауд.). (2020). Abay (Абай). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Kardeş Kalemler Abay Kunanbayoğlu Özel Sayısı (Абай Құнанбайұлы арнайы саны). (2020). Aylık Avrasya Edebiyat Dergisi, 14 (158).

Kınacı Baran, C. (2022). "İki Şair Babanın Gelecek Tasavvuru: Abay ve Abdirahman (Abiş) - Fikret ve Halûk" (Екі ақын әкенің болашақ туралы көзқарасы: Абай және Әбдірахман - Фикрет және Халюк). Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 7(2), 686-710.

Kınacı, C. (2014). Kazak Sovyet Edebiyatında İmaj ve Kimlik (Doktora Tezi) (Қазақ кеңестік әдебиетінде бейне және тұлға (Докторлық диссертация)). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Role of Alphabets in the Formation of Kazakh Written Language". Bilig, 116, 157-185.

Kibar, Z. (ауд.). (2014). Abay Kunanbayev -Şiirler- & Abay Kunanbayev –Nasihatler- (Kara Sözler) (Абай Құнанбаев - Өлеңдер және Насихаттар (Қара сөздер)). 2 cilt. Ankara.

Kibar, Z. (ауд.). (2020). Abay (İbrahim) Şiirler, Kara Sözler (Абай (Ибраһим): Өлеңдер, Қара сөздер). Nur-Sultan: Uluslararası Türk Akademisi.

Köroğlu Aylık Dil, Kültür ve Edebiyat Dergisi (айлық тіл, мәдениет және әдебиет журналы). (2015). 1(3).

Kurmangaliyeva Ercilasun, G. (2003). Stalin's Great Purges and the Penal System: The Case of the Kazak Intelligentsia (Yüksek Lisans Tezi) (Сталиндік қуғын-сүргін және жазалау жүйесі: қазақ зиялылары мысалында (Магистрлік диссертация)). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Kurmangaliyeva Ercilasun, G. (2023a). "Abay Kunanbayoğlu'nun Eserlerinde Değer Belirten Bazı Kavramlar Üzerinde Sıklık Çalışması" (Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы құндылық білдіретін кейбір ұғымдардың жиілік талдауы). Işılay Işıktaş Sava (ред.), Kırım'dan Türkolojiye Emel'in Sesi: Prof. Dr. Zühâl Yüksel'e Armağan (s. 201-206). Ankara: Bengü Yayıncılık.

Kurmangaliyeva Ercilasun, G. (2023b). Батыс елдеріндегі және Түркиядағы Абайтану. Astana: L. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi, "Abay Akademisi" Bilimsel Araştırma Enstitüsü; Almatı: Algorifm.

Maymakova, K. (2001). 20. yy. Başında Kazakistan'da Siyasî Durum: Alaş Orda Hareketleri (Yüksek Lisans Tezi) (XX ғасыр басында Қазақстандағы саяси жағдай: Алаш Орда қозғалысы (Магистрлік диссертация)). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Oktay, A. (1950). Türkistan Millî Hareketi ve Mustafa Çokay (Түркістан ұлттық қозғалысы және Мұстафа Шоқай). İstanbul.

Oraltay, H. (1965). Büyük Türkçü Mağcan Cumabayoğlu (Ұлы түрікшіл Мағжан Жұмабайұлы). İzmir: Karınca Matbaacılık.

Oraltay, H. (1973). Alaş Türkistan Türklerinin Millî İstiklal Parolası (Алаш Түркістан түріктерінің ұлттық тәуелсіздік ұраны). İstanbul: Büyük Türkeli Yayını.

Öner, M. (1996). "Abay Kunanbayulı ve Tabiat Şiirlerinden Seçmeler" (Абай Құнанбайұлы және табиғат өлеңдерінен таңдамалар). Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 1, 90-106.

Öztürk, R., & Sembi, N. (2017). "Kazak Millî Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayev'in Pedagojik Görüşleri Üzerine Bir İnceleme" (Қазақтың ұлттық ақыны Абай Құнанбаевтың педагогикалық көзқарастары). Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Bahar, 41, 39-51.

Penah, N. (2015). "Kazak Edebiyatı'ndan İlk Bazı Hikâye ve Yazarları, Eserlerin İçeriği Hakkında Bilgiler ve Eserlerin Aktarımı" (Қазақ әдебиетіндегі алғашқы әңгіме-

лер мен авторлар туралы мәліметтер және шығармалардың мазмұны). Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 2(2), 40-49.

Petek, E. (2021). "Abay'ın Kaç "Kara Söz"ü Var?" (Абайдың неше "Қара сөзі" бар?). New Era International Journal of Interdisciplinary Social Researches, 6 (10), 43-53.

Petek, E. (2022). "Kara Sözler'in 1907 Tarihli Murseyit Yazmasında Kelime Başı /y-/ Sesinin Durumu" (1907 жылғы Мүрсейіт қолжазбасындағы /y/ дыбысы). Aleyna Malkoç (ред.), Türkbilimde Arayışlar Timur Kocaoğlu Armağanı (393-404). İstanbul: Kutlu Yayınevi.

Sakenova, G. (2002). Kazakistan'daki Alaş Millî Kurutuluş Hareketi ve Türkiye'deki Millî Kurtuluş Hareketi ile Mukayesesi (1917-1923) (Doktora Tezi) (Қазақстандағы Алаш ұлттық-азаттық қозғалысы және Түркиядағы ұлттық-азаттық қозғалыспен салыстыру (1917-1923) (Докторлық диссертация)). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Somuncuoğlu, B. T. (2006). Türkistan'da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açıdan Eğitime Yaklaşımı (Doktora tezi) (Түркістанда білім беру (1865-1917) және патшалық Ресейдің білімге көзқарасы (Докторлық диссертация)). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Somuncuoğlu, B. T. (2022). "Abay'ın

Kara Sözlerinde Eğitim ve Bilim" (Абайдың Қара сөздеріндегі білім мен ғылым). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Gazi Türkiyat Dergisi, Bahar, 30, 27-47.

Söylemez, O. vd. (ред.). (2021). Ozanların Gözüyle/Sözüyle Abay (Ақындардың көзімен/сөзімен Абай). Ankara: Bengü Yayınları.

Tansü, Y.E. (ред.). (2020). Abay Kunanbayev Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-III (Абай Құнанбаевқа арналған зерттеулер III). Gaziantep: İKSAD.

Tansü, Y.E. & Yalçın, B. (2021). Abay Kunanbayev ve Ülküsü (Абай Құнанбаев және оның мұраты). Ankara: İKSAD.

Temizkan, M. vd. (ред.). (2020). Doğumunun 175. Yılı Anısına Uluslararası Abay Kunanbayulı Sempozyumu Bildiri Kitabı (Абай Құнанбайұлының 175 жылдығына арналған халықаралық симпозиум материалдары). İzmir.

Temrin Aylık Düşünce ve Edebiyat Dergisi (айлық ой және әдебиет журналы). (2020), 110.

Togan, Z. V. (1981). Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi) (Бүгінгі Түркістан және оның жақын тарихы). 2. Baskı. İstanbul: Enderun Kitapevi.

Togan, Z. V. (1999). Hâtıralar (Естеліктер). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uygur, C. V. (1997). "Kazakların Büyük Dâhisi Abay" (Қазақтың ұлы данышпаны Абай). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2 (2), 1-8.

Yertayeva, P., & Koraş, H. (2026). "The Role of Alphabets in the Formation of Kazakh Written Language" (Қазақ жазба тілінің қалыптасуындағы әліпбилердің рөлі). Bilig, 116, 157-185.

ORTA KORİDOR EKSENİNDE TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ: TİCARET VE ENERJİ İŞBİRLİĞİNİN DÖNÜŞÜMÜ

ОРТА ДӘЛІЗ АЯСЫНДАҒЫ ТҮРКИЯ - ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫ: САУДА ЖӘНЕ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, Dr. Abzal DOSBOLOV, Dr. Rüştü KAYA
Проф. Др. Фырат ПУРТАШ, Др. Абзал ДОСБОЛОВ, Др. Рүштү КАЯ

ORTA KORİDOR EKSENİNDE TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ:
TİCARET VE ENERJİ İŞBİRLİĞİNİN DÖNÜŞÜMÜ
ОРТА ДӘЛІЗ АЯСЫНДАҒЫ ТҮРКИЯ - ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫ:
САУДА ЖӘНЕ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫҢ
ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ*, Dr. Abzal DOSBOLOV, Dr. Rüştü KAYA*****
Проф. Др. Фырат ПУРТАШ, Др. Абзал ДОСБОЛОВ**, Др. Рүштү КАЯ****

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistemde ortaya çıkan yeni güç dağılımı, Avrasya coğrafyasının jeostratejik önemini yeniden ön plana çıkarmıştır. Bu dönüşüm sürecinde Kazakistan, yalnızca coğrafi konumu itibarıyla değil, aynı zamanda farklı güç merkezleriyle kurduğu dengeli ilişkiler aracılığıyla bölgesel siyasette dikkat çeken bir aktör haline gelmiştir. Özellikle Rusya, Çin ve Batı ile eş zamanlı ve çok katmanlı ilişkiler geliştirme çabası, ülkenin dış politika yönelimlerinin temelini oluşturmaktadır. Kazakistan'ın dış politikası, literatürde sıklıkla "çok yönlü" yaklaşım olarak tanımlanan bir çerçevede şekillenmektedir. Bu yaklaşım, farklı jeopolitik aktörler arasında tek taraflı bağımlılığın önüne geçmeyi ve dış politika manevra kapasitesini artırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Kazakistan, hem bölgesel hem de

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye, firat.purtas@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0531-4178
** Doktor Öğretim Üyesi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Türkistan, Kazakistan, abzal.d@ayu.edu.kz , ORCID: 0000-0002-8168-2431
*** Doktor Öğretim Üyesi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Türkistan, Kazakistan, rustu.kaya@ayu.edu.kz , ORCID: 000-0001-9247-9300

Кіріспе

Қырғи-қабақ соғыстың аяқталуы халықаралық жүйедегі күштер тепе-теңдігін түбегейлі өзгертіп, Еуразия кеңістігінің геостратегиялық маңызын қайта айқындап, оның стратегиялық салмағын едәуір арттырды. Осы өзгерістер аясында Қазақстан тек географиялық орналасуымен ғана емес, сонымен қатар әртүрлі ықпал орталықтарымен қалыптастырған теңгерімді байланыстары арқылы өңірлік саясатта айрықша мәнге ие актор ретінде қалыптасты. Әсіресе Ресей, Қытай және Батыс елдерімен бір мезгілде әрі көпдеңгейлі қатынастарды дамытуға бағытталған саясат Қазақстанның сыртқы саяси бағытының өзегін құрайды. Бұл бағыт ғылыми әдебиеттерде «көпвекторлы сыртқы саясат» ұғымымен сипатталады. Аталған тәсіл елдің қандай да бір біржақты тәуелділікке түсіп қалуын болдырмауға және сыртқы саясат-

* Профессор, Анкара Қажы Байрам Вели Университеті, Экономика және басқару ғылымдары факультеті, Халықаралық қатынастар бөлімі, Анкара, Түркия, firat.purtas@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0531-4178
** PhD, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Экономика және басқару факультеті, Халықаралық қатынастар бөлімі, Түркістан, Қазақстан, abzal.d@ayu.edu.kz , ORCID: 0000-0002-8168-2431
*** PhD, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Экономика және басқару факультеті, Халықаралық қатынастар бөлімі, Түркістан, Қазақстан, rustu.kaya@ayu.edu.kz , ORCID: 000-0001-9247-9300

küresel düzeyde ortaya çıkan fırsatları denge siyaseti üzerinden değerlendiren esnek bir strateji izlemektedir (Ambrosio & Lange, 2014; s. 537-538). Bu strateji, Kazakistan'ın jeopolitik kırılganlıklarını azaltırken aynı zamanda diplomatik manevra alanını genişletmektedir.

Enerji faktörü, Kazakistan'ın dış politika stratejisinde merkezi bir konuma sahiptir. Ülkenin zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinin ihracatı, yalnızca ekonomik büyümenin temel itici gücü olmakla kalmayıp aynı zamanda dış politika önceliklerinin belirlenmesinde de kritik rol oynamaktadır. Özellikle enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması süreci, Kazakistan'ı Doğu ile Batı arasında stratejik tercihler yapmaya zorlamakta ve bu bağlamda enerji politikalarını jeopolitik bir enstrümana dönüştürmektedir (Ipek, 2007 s.1179; Aydin & Azhgaliyeva, 2019 s.258-259;).

Türkiye, Avrasya jeopolitiğinde giderek daha görünür bir aktör haline gelmekte ve özellikle Türk dünyası bağlamında çok boyutlu iş birliği politikaları geliştirmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde yürütülen girişimler, bölgesel entegrasyonu derinleştirirken üye ülkeler arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel bağları güçlendirmektedir (Arynov & Abi, 2026). Bu süreçte Türkiye ve Kazakistan, bölgeye yönelik politikalarında birbirini tamamlatағы икемділігін арттыруға бағытталған. Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстан өңірлік және жаһандық деңгейде қалыптасып отырған мүмкіндіктерді тиімді пайдалану үшін теңгерім саясатына негізделген прагматикалық әрі икемді стратегияны ұстанып келеді (Ambrosio & Lange, 2014, 537–538-бб.). Бұл стратегия бір жағынан елдің геосаяси осалдықтарын азайтуға ықпал етсе, екінші жағынан оның дипломатиялық маневр жасау кеңістігін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Энергетикалық фактор Қазақстанның сыртқы саяси стратегиясында орталық орынға ие. Елдің мол мұнай және табиғи газ қорларын экспорттау тек экономикалық өсудің негізгі қозғаушы күші ғана емес, сонымен қатар сыртқы саяси басымдықтарды айқындауда шешуші рөл атқарады. Әсіресе энергетикалық ресурстарды халықаралық нарықтарға жеткізу үдерісі Қазақстанды Шығыс пен Батыс арасындағы стратегиялық таңдау жасауға итермелеп, осы арқылы энергетикалық саясатты маңызды геосаяси құралға айналдырады (Ipek, 2007 1179-б; Aydin & Azhgaliyeva, 2019 258-259-бб;).

Түркия Еуразия геосаясатында барған сайын айқынырақ көрініс табатын актор ға айналып, әсіресе түркі әлемі аясында көпқырлы ынтымақтастық саясатын дамытуда. Түркі мемлекеттері ұйымы шеңберінде жүзеге асырылып жатқан бастамалар өңірлік интеграцияны терең-

yan yaklaşımlar benimseyerek Avrasya'da istikrar, refah ve karşılıklı fayda temelinde gelişen bir ortaklık sergilemektedir. İki ülke arasındaki ilişkiler ortak tarihsel ve kültürel bağlara dayanmakta; Türk kimliği ve ortak kültürel miras, bu ilişkilerin normatif temelini oluşturarak dış politika söylemlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu kimlik temelli yakınlık tek başına belirleyici olmayıp, çok kutupluluk ve Avrasyacılık gibi Batı merkezli sisteme alternatif sunan ideolojik yaklaşımların bölgesel güç dengelerini etkilediği geniş Avrasya bağlamındaki stratejik ve ekonomik çıkarlarla birlikte şekillenmektedir (Pizzolo, 2020; Katzenstein & Weygandt, 2017; Al-Musawi, 2024). Bu karmaşık jeopolitik ortamda ve son yıllarda yaşanan bölgesel/küresel krizlerin etkisiyle dış politika yönelimlerinde yeni ayarlamalar yapan Kazakistan, Türkiye ile ilişkilerini hem bir denge politikası ve stratejik esneklik aracı hem de jeopolitik riskleri yönetme ve alternatif iş birlikleri geliştirme yöntemi olarak güçlendirmektedir (Ibadildin et al., 2025 s.61-71). Türkiye ise Orta Asya'daki varlığını pekiştirme ve Türk dünyası vizyonunu derinleştirme hedefi doğrultusunda, Kazakistan ile olan münasebetlerini karşılıklı çıkarlar temelinde stratejik bir boyuta taşımaktadır.

Bu çerçevede Kazakistan - Türkiye ilişkileri, yalnızca kültürel yakınlık veya tarihsel

детумен қатар, мүше елдер арасындағы саяси, экономикалық және мәдени байланыстарды нығайтуға ықпал етуде (Arynov & Abi, 2026). Осы үдерісте Түркия мен Қазақстан өңірге қатысты саясаттарында өзара толықтырушы ұстанымдарды қалыптастырып, Еуразия кеңістігінде тұрақтылық, әл-ауқат және өзара тиімділік қағидаттарына негізделген серіктестікті дамытып келеді. Екі ел арасындағы қатынастар ортақ тарихи және мәдени байланыстарға сүйенеді, ал түркілік бірегейлік пен ортақ мәдени мұра бұл өзара іс-қимылдың нормативтік негізін құрап, сыртқы саяси дискурста маңызды орын алады. Дегенмен, бұл сәйкестікке негізделген жақындық жалғыз анықтаушы фактор емес, ол көпполярлық және еуразияшылдық сияқты Батысқа бағдарланған жүйеге балама ұсынатын идеологиялық ұстанымдармен, сондай-ақ кең Еуразия кеңістігіндегі стратегиялық және экономикалық мүдделермен ұштаса отырып қалыптасады (Pizzolo, 2020; Katzenstein & Weygandt, 2017; Al-Musawi, 2024). Осындай күрделі геосаяси жағдайда және соңғы жылдары орын алған өңірлік әрі жаһандық дағдарыстардың ықпалымен сыртқы саяси бағдарларына түзетулер енгізіп отырған Қазақстан Түркиямен қарым-қатынастарын бір жағынан теңгерім саясаты мен стратегиялық икемділік құралы ретінде, екінші жағынан геосаяси тәуекелдерді басқару және баламалы ынтымақтастық бағыттарын дамыту тетігі ретінде күшейтуде

bağlarla açıklanabilecek bir olgu değildir. Aksine, bu ilişkiler kimlik temelli söylemler ile pragmatik jeopolitik hesapların kesişiminde şekillenmektedir. Kazakistan'ın çok yönlü dış politikası, Türkiye ile iş birliğini bir "dengeleyici araç" olarak konumlandırırken; Türkiye'nin Türk dünyasına yönelik vizyonu ise bu ilişkiye normatif ve stratejik bir derinlik kazandırmaktadır. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkiler, Avrasya jeopolitiğinde hem "yumuşak dengeleme" hem de "stratejik ortaklık" dinamiklerini aynı anda barındıran hibrit bir yapı sergilemektedir.

Kazakistan'ın dış politikası, literatürde sıklıkla "çok yönlü" yaklaşım olarak tanımlanan bir çerçevede şekillenmektedir.

Bu çalışma, Kazakistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin ekonomik boyutunu çok boyutlu bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda öncelikle iki ülke arasındaki genel ekonomik ilişkiler ele alınmakta, ardından ikili ticaretin yapısı ve gelişim eğilimleri analiz edilmektedir. Devamında enerji alanındaki işbirliği, özellikle petrol ve doğalgaz projeleri üzerinden değerlendirilmektedir. Son olarak ise Orta Koridor girişimi bağlamında ulaşım ve lojistik işbirliğinin bölgesel ve küresel etkileri tartışılmaktadır.

Kazakistan - Türkiye Ekonomik ve Ticari ilişkileri

(Ibadildin et al., 2025 61-71-бб). Ал Түркия Орталық Азиядағы қатысуын нығайту және түркі әлемі жөніндегі көзқарасын тереңдету мақсатында Қазақстанмен байланыстарын өзара мүдде негізінде стратегиялық деңгейге көтеруде.

Осы тұрғыда Қазақстан - Түркия қатынастары тек мәдени жақындықпен немесе тарихи байланыстармен ғана түсіндірілетін құбылыс емес. Керісінше, бұл қатынастар бірегейлікке негізделген дискурстар мен прагматикалық геосаяси есептердің тоғысқан тұсында қалыптасуда. Қазақстанның көпвекторлы сыртқы саясаты Түркиямен ынтымақтастықты «теңгеруші құрал» ретінде қарастырса, Түркияның түркі әлеміне бағытталған көзқарасы бұл қатынасқа стратегиялық тереңдік береді. Осылайша, екі ел арасындағы өзара іс-қимыл Еуразия геосаясатында бір мезгілде «жұмсақ теңгерімдеу» және «стратегиялық серіктестік» сипаттарын ұштастыратын гибридті құрылым ретінде көрініс табады.

Бұл зерттеу Қазақстан мен Түркия арасындағы қатынастардың экономикалық өлшемін көпқырлы тұрғыдан талдауды мақсат етеді. Осы шеңберде алдымен екі ел арасындағы жалпы экономикалық байланыстар қарастырылып, кейін екіжақты сауданың құрылымы мен даму үрдістері сараланады. Бұдан әрі энергетика саласындағы ынтымақтастық, әсіресе мұнай және табиғи газ жобалары не-

Kazakistan ile Türkiye arasındaki ekonomik, ticari ve yatırım ilişkileri, 1991 yılında diplomatik bağların kurulmasının ardından kademeli olarak gelişmiş ve zaman içerisinde çok boyutlu bir ekonomik ortaklığa dönüşmüştür. İlk yıllarda bu ilişkiler daha çok sınırlı ticaret hacmi ve Türk müteahhitlik firmalarının faaliyetleriyle şekillenirken, 2000'li yıllardan itibaren Kazakistan ekonomisinin büyümesi, enerji gelirlerinin artması ve Türkiye'nin dış ekonomik açılım politikaları bu süreci hızlandırmıştır (Turalin et al., 2023; Svistunova, 2023 s.45). Bu bağlamda, ikili ekonomik ilişkilerin başlangıçta dar bir sektörel temele dayandığı, ancak zamanla daha kurumsallaşmış ve çeşitlenmiş bir yapıya evrildiği söylenebilir.

Ticaret hacmindeki değişim bu dönüşümün en somut göstergelerinden biridir. 2010'lu yılların başında ikili ticaret hacmi yaklaşık 4 milyar ABD doları seviyesine ulaşmış, ancak takip eden dönemde küresel ekonomik dalgalanmalar nedeniyle belirli bir gerileme yaşanmıştır. Buna rağmen genel eğilim artış yönünde kalmış ve 2020'li yılların başından itibaren ticaret hacmi yeniden ivme kazanarak 2022 yılında 5 milyar dolar eşiğini aşmıştır (Svistunova, 2023, s. 48).

İhracat ve ithalatın sektörel bileşimi, iki ülke ekonomileri arasındaki yapısal tamamlayıcılığı açıkça ortaya koymaktadır. Kazakistan'ın Türkiye'ye ihracatı büyük ölçüde petrol, metaller ve diğer hammadde

gizinde bағаланады. Соңында Орта дәліз бастамасы аясында көлік және логистика саласындағы ынтымақтастықтың өңірлік және жаһандық әсері талқыланады.

Қазақстан - Түркия экономикалық және сауда қатынастары

Қазақстан мен Түркия арасындағы экономикалық, сауда және инвестициялық қатынастар 1991 жылы дипломатиялық байланыстар орнағаннан кейін біртіндеп дамып, уақыт өте келе көпқырлы экономикалық серіктестікке ұласты. Алғашқы кезеңде бұл қатынастар негізінен шектеулі сауда көлемі мен түрік мердігерлік компанияларының қызметі арқылы қалыптасса, 2000-жылдардан бастап Қазақстан экономикасының өсуі, энергия ресурстарынан түсетін кірістердің артуы және Түркияның сыртқы экономикалық ашықтық саясаты бұл үдерісті жеделдете түсті (Turalin және т.б., 2023; Svistunova, 2023, 45-б.). Осы тұрғыда екіжақты экономикалық байланыстар бастапқыда тар салалық негізге сүйенгенімен, уақыт өте келе институционалдық тұрғыдан нығайып, әртараптандырылған құрылымға ие болғанын атап өтуге болады.

> Қазақстанның сыртқы саясаты әдебиетте жиі «көпвекторлы» тәсіл ретінде сипатталатын шеңберде қалыптасады.

kalemlerine dayanırken; Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatı daha çok katma değeri yüksek sanayi ürünlerinden oluşmaktadır. 2025 yılı itibarıyla Kazakistan'ın Türkiye'ye ihracatı yaklaşık 3,9 milyar dolar seviyesine ulaşmış; buna karşılık Türkiye'den yapılan ithalat yaklaşık 1,5 milyar dolar düzeyinde kalmıştır (Kazakistan Ulusal İstatistik Bürosu, 2025). Bu çerçevede dikkat çeken bir diğer husus, Türkiye'nin Kazakistan'ın toplam dış ticaretindeki konumudur. 2025 yılı verilerine göre Türkiye ile yapılan ticaret, Kazakistan'ın toplam dış ticaret hacminin yaklaşık %3,8'ini oluşturmaktadır. Bu oran, Türkiye'nin henüz Kazakistan'ın başlıca ticaret ortakları arasında yer almadığını göstermekle birlikte, artan ticaret hacmi ve genişleyen sektörler itibarıyla giderek daha önemli bir ekonomik ortak haline geldiğine işaret etmektedir (Kazakistan Ulusal İstatistik Bürosu, 2025). TÜİK verilerine göre ise 2025 yılı itibarıyla Kazakistan Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında 23., ithalat yaptığı ülkeler arasında ise 19. sırada yer almaktadır. Bu durum, Kazakistan'ın Türkiye için bir pazar olmanın ötesinde, daha çok hammadde ve enerji tedarikçisi olarak öne çıktığını göstermektedir. Nitekim 2020 yılında bu sıralamalar ihracatta 40., ithalatta ise 38. düzeyindeyken, 2025 yılına gelindiğinde belirgin bir yükseliş kaydedilmiştir. (TUİK,2026) Bu gelişme, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin giderek güçlendiğini ve stratejik önem kazandığını ortaya koymaktadır.

Сауда көлеміндегі өзгерістер осы трансформацияның ең нақты көрсеткіштерінің бірі болып табылады. 2010-жылдардың басында екіжақты сауда көлемі шамамен 4 млрд АҚШ долларына жеткенімен, кейінгі кезеңде жаһандық экономикалық ауытқулардың әсерінен белгілі бір төмендеу байқалды. Соған қарамастан жалпы үрдіс өсім бағытын сақтап, 2020-жылдардың басынан бастап сауда көлемі қайта жанданып, 2022 жылы 5 млрд долларлық межеден асты. (Svistunova, 2023, 48-б).

Экспорт пен импорттың салалық құрылымы екі ел экономикасының бірбірін толықтыратын сипатын айқын көрсетеді. Қазақстанның Түркияға экспорты негізінен мұнай, металдар және басқа да шикізат өнімдерінен тұрса, Түркияның Қазақстанға экспорты көбіне қосылған құны жоғары өнеркәсіп тауарларынан қалыптасады. 2025 жылғы мәлімет бойынша Қазақстанның Түркияға экспорты шамамен 3,9 млрд АҚШ долларына жеткен, ал Түркиядан импорт көлемі шамамен 1,5 млрд доллар деңгейінде болған (Қазақстан Ұлттық статистика бюросы, 2025). Осы контексте Түркияның Қазақстанның жалпы сыртқы саудасындағы орны да назар аудартады. 2025 жылғы деректерге сәйкес, екі ел арасындағы сауда Қазақстанның жалпы сыртқы сауда көлемінің шамамен 3,8%-ын құрайды. Бұл көрсеткіш Түркияның әзірге Қазақстанның негізгі сауда серік-

Yatırım ilişkileri de benzer şekilde son yıllarda dikkat çekici bir dönüşüm sergilemektedir. Türkiye uzun süredir Kazakistan'da özellikle inşaat ve altyapı sektörlerinde aktif bir yatırımcı olarak yer almakta ve 2026 yılı itibarıyla yaklaşık 3,3 bin Türk sermayeli şirket ülkede faaliyet göstermektedir (Shamsutdinova, 2026). Bununla birlikte, son dönemde Kazakistan'ın Türkiye'ye yönelik yatırımlarında gözlemlenen artış, ekonomik ilişkilerin giderek daha karşılıklı bir nitelik kazandığını göstermektedir.

Bu gelişmeler yalnızca ekonomik göstergelerle sınırlı olmayıp, daha geniş jeoekonomik dinamiklerle de yakından ilişkilidir. Özellikle Orta Koridor (Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Rotası) gibi projeler, Kazakistan'ın alternatif ihracat güzergâhları oluşturmasına imkân tanırken, Türkiye'nin bölgesel lojistik merkez rolünü pekiştirmektedir (Biró & Vasa, 2024). Aynı şekilde, Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde geliştirilen ekonomik iş birliği mekanizmaları da ticaret ve yatırım ilişkilerini destekleyen kurumsal bir zemin sunmaktadır.

Mevcut olumlu tabloya rağmen bazı yapısal sınırlamalar ve riskler de göz ardı edilmemelidir. Kazakistan'ın ihracat yapısının büyük ölçüde hammaddeye dayanması, küresel fiyat dalgalanmalarına karşı kırılganlık yaratmaktadır. Ayrıca, bölgedeki lojistik altyapının sınırlılıkları ve yüksek ta-

тестерінің қатарына толық кірмегенін көрсеткенімен, сауда көлемінің өсуі және салалық әртараптанудың кеңеюі оның біртіндеп маңызды экономикалық серіктеске айналып келе жатқанын білдіреді (Қазақстан Ұлттық статистика бюросы, 2025). Түркияның Статистика институтының деректеріне сәйкес, 2025 жылы Қазақстан Түркияның сауда серіктестері арасында экспорт бойынша 23-орында, ал импорт бойынша 19-орында орналасқан. Бұл жағдай Қазақстанның Түркия үшін тек өткізу нарығы ғана емес, сонымен қатар, ең алдымен, шикізат пен энергия ресурстарының маңызды жеткізушісі екенін көрсетеді. Мәселен, 2020 жылы Қазақстан экспорт бойынша 40-орында, ал импорт бойынша 38-орында болған болса, 2025 жылға қарай бұл көрсеткіштер айтарлықтай жақсарған (TUİK, 2026). Бұл өзгерістер екі ел арасындағы сауда қатынастарының нығайып, біртіндеп стратегиялық маңызға ие болып келе жатқанын айғақтайды.

Инвестициялық қатынастар да соңғы жылдары айтарлықтай өзгеріп келеді. Түркия ұзақ уақыт бойы Қазақстанда, әсіресе құрылыс пен инфрақұрылым салаларында белсенді инвестор ретінде әрекет етіп келеді. 2026 жылғы жағдай бойынша Қазақстанда шамамен 3,3 мың түрік капиталы қатысқан компания жұмыс істейді (Shamsutdinova, 2026). Сонымен қатар, соңғы кезеңде Қазақстанның Түркияға бағытталған инве-

şıma maliyetleri ticaretin daha hızlı genişlemesini sınırlandırmaktadır. Bunun yanında, Kazakistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği ve Çin'in Kuşak-Yol Girişimi ile olan çok yönlü entegrasyonu, Türkiye ile ekonomik ilişkilerin derinleşmesini zaman zaman karmaşık bir denge meselesine dönüştürmektedir (Shegirbayev, 2024).

Kazakistan - Türkiye ekonomik ilişkileri niceliksel olarak büyümekte ve giderek çeşitlenmektedir. Bununla birlikte, bu ilişkilerin daha sürdürülebilir ve dengeli bir yapıya kavuşabilmesi için ihracatın çeşitlendirilmesi, yüksek katma değerli üretimin artırılması ve lojistik altyapının geliştirilmesi kritik önem taşımaktadır.

Kazakistan ve Türkiye Arasındaki Enerji İşbirliği

Kazakistan ile Türkiye arasındaki enerji işbirliği, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından şekillenen Avrasya jeopolitiğinin en önemli unsurlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Kazakistan'ın zengin hidrokarbon kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştırma hedefi ile Türkiye'nin enerji arz güvenliğini sağlama ve kendisini bölgesel bir enerji merkezi olarak konumlandırma çabası, iki ülke arasında stratejik bir çıkar uyumu yaratmıştır. Bu bağlamda enerji işbirliği, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda jeopolitik bir araç olarak işlev görmüş ve Kastицияларының артуы екі ел арасындағы экономикалық байланыстардың енді біржақты емес, екі тарап үшін де маңызды сипат алып келе жатқанын көрсетеді.

Бұл үрдістер тек экономикалық көрсеткіштермен ғана шектелмей, кең ауқымды геоэкономикалық үдерістермен тығыз байланысты. Әсіресе Орта дәліз (Транскаспий халықаралық көлік бағыты) сияқты жобалар Қазақстанға экспорттың баламалы жолдарын дамытуға мүмкіндік берсе, Түркияның өңірлік логистикалық орталық ретіндегі рөлін күшейте түсуде (Biró & Vasa, 2024). Сонымен қатар, Түркі мемлекеттері ұйымы аясында қалыптасып жатқан экономикалық ынтымақтастық тетіктері де сауда мен инвестициялық байланыстарды қолдайтын институционалдық негіз қалыптастырып отыр.

Қалыптасқан оң үрдістерге қарамастан, бірқатар құрылымдық шектеулер мен тәуекелдерді де ескермеуге болмайды. Қазақстан экспортының негізінен шикізатқа тәуелді болуы жаһандық баға ауытқуларына осалдық тудырады. Сонымен қатар, өңірдегі логистикалық инфрақұрылымның жеткілікті дамымауы және тасымал шығындарының жоғары болуы сауданың жедел кеңеюіне кедергі келтіреді. Бұдан бөлек, Қазақстанның Еуразиялық экономикалық одақ пен Қытайдың «Бір белдеу - бір жол» бастамасы аясындағы көпвекторлы интегра-

zakistan'ın çok vektörlü dış politika yaklaşımının önemli bir bileşeni haline gelmiştir (Nurgaliyeva, 2015; Yesdauletova, 2009).

Bağımsızlık sonrası erken dönemde Kazakistan, enerji ihracatında büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı bir yapıya sahipti. Bu durum, alternatif ihracat güzergâhları arayışını hızlandırmış ve Türkiye'yi Hazar Havzası ile Avrupa arasında stratejik bir enerji koridoru olarak ön plana çıkarmıştır (Bilgin, 2003; Erşen & Çelikpala, 2019). 1990'lı yıllarda geliştirilen enerji projeleri ve kurumsal işbirlikleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmuş; Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) Kazakistan enerji sektörüne giriş yapması bu sürecin önemli bir göstergesi olmuştur (Bozkus, 2018). Bu çerçevede 1993 yılında TPAO ile Kazakistan'ın ulusal şirketi KazMunayGaz arasında kurulan Kazakhturkmunay ortaklığı, enerji alanındaki işbirliğinin kurumsal bir zemine oturtulduğunu göstermektedir. Günümüzde faaliyetlerini sürdüren şirket, Aktöbe ve Mangistau bölgelerindeki sahaların geliştirilmesinde rol almaktadır. Bu durum, iki ülke arasındaki enerji işbirliğinin süreklilik kazandığını ve uzun vadeli stratejik bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır.

Enerji işbirliğinde en önemli dönüm noktalarından biri, Kazakistan'ın Bakü - Tiflis - Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı sistemine entegrasyonu olmuştur. Nitekim Kazak petrolünün BTC hattı üзerinden sevциясы Түркиямен экономикалық байланыстарды тереңдету үдерісінде кейде түрлі бағыттар арасында тепе-теңдік сақтауды қиындатады (Shegirbayev, 2024). Қазақстан - Түркия экономикалық қатынастары сандық тұрғыдан өсіп, біртіндеп әртараптанып келеді. Сонымен қатар, бұл байланыстардың тұрақты әрі теңгерімді сипатқа ие болуы үшін экспортты әртараптандыру, қосылған құны жоғары өндірісті дамыту және логистикалық инфрақұрылымды жетілдіру шешуші мәнге ие болмақ.

Қазақстан мен Түркия арасындағы энергетикалық ынтымақтастық

Қазақстан мен Түркия арасындағы энергетикалық ынтымақтастық Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін қалыптасқан Еуразия геосаясатының маңызды бағыттарының бірі ретінде айқындалды. Қазақстанның мол мұнай мен табиғи газ қорларын халықаралық нарықтарға жеткізуге ұмтылысы мен Түркияның энергиямен қамтамасыз ету қауіпсіздігін нығайту және өзін өңірлік энергетикалық орталық ретінде орнықтыру талпынысы екі ел арасында стратегиялық мүдде тоғысын қалыптастырды. Осы тұрғыда энергетикалық ынтымақтастық тек экономикалық салада ғана емес, сонымен қатар геосаяси құрал ретінде де қызмет етіп, Қазақстанның көпвекторлы сыртқы саясатының маңызды құрамдас

Türkiye, Avrasya jeopolitiğinde giderek daha görünür bir aktör haline gelmekte ve özellikle Türk dünyası bağlamında çok boyutlu iş birliği politikaları geliştirmektedir.

kiyatına 2008 yılında başlanması, alternatif enerji güzergâhlarının fiilen devreye girdiğini göstermektedir (Reuters, 2008; Balci & Liles, 2018 s.15-16). BTC hattı, Kazak petrolünün Rusya'yı baypas ederek doğrudan Akdeniz'e ulaşmasını sağlamış ve bu sayede enerji transitinde alternatif güzergâhların jeopolitik önemi artmıştır. Bu gelişme, Kazakistan'ın transit bağımlılığını azaltarak dış politika esnekliğini artırırken, Türkiye'nin enerji merkezi olma stratejisini güçlendirmiştir. Dolayısıyla BTC, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda Avrasya enerji jeopolitiğinde güç dengelerini etkileyen önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir (Erşen & Çelikpala, 2019).

Bununla birlikte, enerji işbirliği süreci bölgesel güç rekabetinden bağımsız gelişmemiştir. Rusya'nın Hazar bölgesindeki enerji altyapısı üzerindeki baskın konumu, Çin'in artan ekonomik etkisi ve Avrupa Birliği'nin enerji çeşitlendirme politikaları, Kazakistan'ın çok vektörlü enerji diplomasisini zorunlu kılmıştır (Aydin & Azhgaliyeva, 2019; Davydova et al., 2022; Muratova et al., 2023). Bu çerçevede Türkiye, Kazakistan açısından önemli ancak dengeleyici bir ortak olarak konumlanmakta; Rusya ve Çin gibi büyük güçlere karşı tamamlayıcı bir rol oynamaktadır.

бөлігіне айналды (Nurgaliyeva, 2015; Yesdauletova, 2009).

Тәуелсіздіктің алғашқы кезеңінде Қазақстан энергия экспортында едәуір дәрежеде Ресейге тәуелді болды. Бұл жағдай баламалы экспорт бағыттарын іздеуді жеделдетіп, Түркияны Каспий өңірі мен Еуропа арасындағы стратегиялық энергетикалық дәліз ретінде алдыңғы қатарға шығарды (Bilgin, 2003; Erşen & Çelikpala, 2019). 1990-жылдары жүзеге асырылған энергетикалық жобалар мен қалыптасқан институционалдық ынтымақтастық екі ел арасындағы қатынастардың негізін қалады; Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı компаниясының Қазақстанның энергетика секторына кіруі осы үдерістің маңызды көрсеткіштерінің бірі болды (Bozkus, 2018). Осы тұрғыда 1993 жылы ТРАО мен Қазақстанның ұлттық компаниясы ҚазМұнайГаз арасында құрылған «Қазақтүрікмұнай» бірлескен кәсіпорны энергетика саласындағы ынтымақтастықтың институционалдық негізде дамығанын көрсетеді. Қазіргі уақытта да қызметін жалғастырып отырған бұл кәсіпорын Ақтөбе мен Маңғыстау өңірлеріндегі кен орындарын игеруге қатысуда. Бұл өз кезегінде екі ел арасындағы энергетикалық ынтымақтастықтың тұрақты сипат алып, ұзақ мерзімді стратегиялық мәнге ие екенін айғақтайды.

Энергетикалық ынтымақтастықтағы маңызды кезеңдердің бірі Қазақстан-

Doğal gaz alanında ise işbirliği petrol sektörüne kıyasla daha sınırlı kalmıştır. Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı gibi projeler uzun süredir gündemde olmasına rağmen, Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilişkin belirsizlikler ve Rusya'nın transit üzerindeki etkisi bu projelerin hayata geçirilmesini zorlaştırmıştır (Pushkareva, 2021). Bu durum, enerji işbirliğinin yalnızca ekonomik değil aynı zamanda hukuki ve jeopolitik kısıtlar altında şekillendiğini göstermektedir.

Son yıllarda ise enerji işbirliği yeni bir dönüşüm sürecine girmiştir. Kazakistan'ın enerji diplomasisinde gözlemlenen değişim, petrol ve gazın yanı sıra yenilenebilir enerji ve sürdürülebilirlik konularını da gündeme taşımıştır (Hor et al., 2023; Zhunussova et al., 2019). Türkiye'nin yenilenebilir enerji alanındaki deneyimi, bu yeni dönemde işbirliği için önemli fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde geliştirilen ekonomik ve enerji projeleri, iki ülke arasındaki işbirliğini bölgesel entegrasyon bağlamında daha anlamlı hale getirmektedir (Giritlioğlu, 2025). Bu çerçevede, Kazakistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı dönem başkanlığı sırasında benimsenen "Turktime" sloganı, Türk devletleri arasındaki iş birliğinin yeni bir aşamaya taşındığını ifade eden stratejik bir söylem olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu kavramsallaştırma; gelenekler (traditions),

Түркия Еуразия геосаясатында барған сайын айқын көрінетін актерға айналып, әсіресе Түркі әлемі аясында көпқырлы ынтымақтастық саясаттарын дамытуда.

ның Баку-Тбилиси-Джейхан (БТД) мұнай құбыры жүйесіне қосылуы болды. Атап айтқанда, 2008 жылы қазақстандық мұнайды осы бағыт арқылы тасымалдаудың басталуы баламалы энергетикалық маршруттардың іс жүзінде іске қосылғанын көрсетті (Reuters, 2008; Balci және Liles, 2018 15-16-бб). БТД құбыры қазақстандық мұнайдың Ресей аумағын айналып өтіп, тікелей Жерорта теңізіне шығуына мүмкіндік берді және осы арқылы энергия тасымалындағы баламалы бағыттардың геосаяси маңызын арттырды. Бұл үдеріс Қазақстанның транзиттік тәуелділігін азайтып, оның сыртқы саясаттағы икемділігін күшейтсе, Түркияның өңірлік энергетикалық хабқа айналу стратегиясын нығайтты. Осы тұрғыда БТД тек экономикалық жоба ғана емес, сонымен қатар Еуразия энергетикалық геосаясатындағы күштер тепе-теңдігіне ықпал ететін маңызды құрал ретінде бағаланады (Erşen және Çelikpala, 2019).

Сонымен қатар, энергетикалық ынтымақтастық үдерісі өңірлік күштер бәсекесінен оқшау дамыған жоқ. Ресейдің Каспий өңіріндегі энергетикалық инфрақұрылымдағы үстем позициясы, Қытайдың артып келе жатқан экономикалық ықпалы және Еуропалық Одақтың

bütünleşme (unification), reformlar (reforms), bilgi (knowledge), güven (trust), yatırımlar (investments), arabuluculuk (mediation) ve enerji (energy) olmak üzere sekiz öncelik alanını içermektedir. Bu bağlamda özellikle enerji ve yatırım boyutları, bölgesel iş birliğinin somut ekonomik temellerini güçlendiren başlıca unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Bu gelişmeler, Kazakistan ile Türkiye arasındaki enerji iş birliğinin derinleşmesine ve karşılıklı yatırım akışlarının artmasına katkı sağlayan yeni bir yönelim olarak değerlendirilebilir.

Kazakistan ile Türkiye arasındaki enerji işbirliği, yalnızca ekonomik ve teknik bir mesele olmayıp, aynı zamanda jeopolitik rekabet, enerji güvenliği ve bölgesel entegrasyon dinamiklerinin kesişiminde şekillenmektedir. Bu bağlamda söz konusu işbirliği, Kazakistan'ın dış politikasında giderek daha belirgin hale gelen "hedging" stratejisinin önemli bir bileşeni olarak değerlendirilebilir. Kazakistan, Türkiye'yi ve daha geniş anlamda Türk Devletleri Teşkilatı'nı, Rusya ve Çin gibi baskın aktörlere karşı alternatif bir blok oluşturmak yerine, riskleri dağıtan ve stratejik esneklik sağlayan bir ortak olarak konumlandırmaktadır. Bu nedenle Türkiye, Kazakistan açısından bir "hedging partner" işlevi görmekte ve enerji alanındaki işbirliği, bu stratejinin somut uygulama alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

энергия көздерін әртараптандыру саясаты Қазақстанды көпвекторлы энергетикалық дипломатия жүргізуге мәжбүр етті (Aydin және Azhgaliyeva, 2019; Davydova және т.б., 2022; Muratova және т.б., 2023). Осы тұрғыда Түркия Қазақстан үшін маңызды, сонымен қатар теңгеруші серіктес ретінде көрініп, Ресей мен Қытай сияқты ірі державаларға қатысты толықтырушы рөл атқарады.

Табиғи газ саласындағы ынтымақтастық мұнай секторымен салыстырғанда біршама шектеулі деңгейде қалып отыр. Транскаспий табиғи газ құбыры сияқты жобалар ұзақ уақыттан бері күн тәртібінде болғанымен, Каспий теңізінің құқықтық мәртебесіне қатысты белгісіздіктер мен Ресейдің транзитке ықпалы бұл жобалардың жүзеге асуын қиындатып келеді (Pushkareva, 2021). Бұл жағдай энергетикалық ынтымақтастықтың тек экономикалық факторлармен ғана емес, сонымен қатар құқықтық және геосаяси шектеулер аясында қалыптасып отырғанын көрсетеді.

Соңғы жылдары энергетикалық ынтымақтастық жаңа трансформация кезеңіне қадам басты. Қазақстанның энергетикалық дипломатиясындағы өзгерістер мұнай мен газдан бөлек, жаңартылатын энергия мен тұрақты даму мәселелерін де алдыңғы қатарға шығарды (Hor және т.б., 2023; Zhunussova және т.б., 2019). Түркияның жаңартылатын энергия са-

İki ülke arasındaki ticaret hacmini arttırma, bilhassa enerji ilişkilerini çarpıcı bir biçimde geliştirme ve bugüne kadar olan gelişimi pozitif yönde dönüştürme potansiyeli olan önemli bir gelişme olarak son yıllarda Orta Koridor gittikçe önem kazanmaktadır. Orta Koridor'un kapasitesinin artmasıyla birlikte Türkiye-Kazakistan ticari ilişkilerinde yapısal bir dönüşüm yaşanması beklenmektedir. Bu yüzden Orta Koridor'un iki ülkenin ticari ilişkilerindeki dönüştürücü rolü ayrıca incelenmeye değer bir konudur.

Trans-Hazar Doğu-Batı Orta Koridoru

Trans-Hazar Doğu-Batı Orta Koridoru (kısaca Orta Koridor) veya Trans-Hazar Uluslararası Taşıma Güzergahı (TITR), Çin'in kuzeybatı vilayetlerinden başlayarak Orta Asya'yı demiryolları ve otoyollarla geçen, Kazakistan (Aktau/Kuryk) ve Türkmenistan (Türkmenbaşı) limanlarından Hazar Denizi'ne inerek deniz aşırı feribotlarla Azerbaycan'a (Bakü/Alat) bağlanan, oradan Gürcistan üzerinden Türkiye'ye uzanarak Avrupa'nın içlerine kadar uzanan 6.500 ila 7.000 kilometrelik stratejik, çok modlu bir ticaret ve ulaşım ağıdır. Geleneksel olarak Rusya üzerinden geçen Kuzey Koridoru'na ve İran üzerinden geçen Güney Koridoru'na hem jeopolitik hem de jeoekonomik açıdan güçlü bir alternatif sunan bu güzergâh, küresel tedarik zincirlerinin çeşitlendirilmesinde merkezi bir rol üstlenmektedir.

ласындағы тәжірибесі осы жаңа кезеңде ынтымақтастықты кеңейту үшін маңызды мүмкіндіктер ұсынады. Сонымен қатар, Түркі мемлекеттері ұйымы аясында іске асырылып жатқан экономикалық және энергетикалық жобалар екі ел арасындағы байланыстарды өңірлік интеграция тұрғысынан мазмұндырақ ете түсуде (Giritlioğlu, 2025). Осы тұрғыда Қазақстанның Түркі мемлекеттері ұйымына төрағалығы кезеңінде ұсынылған «Turktime» ұраны түркі елдері арасындағы ынтымақтастықтың жаңа деңгейге көтерілгенін білдіретін стратегиялық тұжырым ретінде ерекшеленеді. Аталған тұжырымдама сегіз басым бағытты қамтиды: дәстүр (traditions), бірлік (unification), реформалар (reforms), білім (knowledge), сенім (trust), инвестициялар (investments), медиация (mediation) және энергия (energy). Бұл ретте, әсіресе энергетика мен инвестиция салалары өңірлік ынтымақтастықтың нақты экономикалық негізін нығайтатын негізгі бағыттар ретінде алға шығады. Жалпы алғанда, бұл үдерістер Қазақстан мен Түркия арасындағы энергетикалық ынтымақтастықтың тереңдеуіне және өзара инвестиция ағындарының артуына ықпал ететін жаңа бағыт ретінде бағалануы мүмкін.

Қазақстан мен Түркия арасындағы энергетикалық ынтымақтастық тек экономикалық және техникалық мәселе ғана емес, сонымен қатар геосаяси бәсе-

Orta Koridor'un tarihsel temelleri, Doğu ve Batı medeniyetleri arasında asırlar boyunca ticari, kültürel ve teknolojik etkileşimi sağlayan karasal Antik İpek Yolu'na dayanmaktadır. Modern bağlamda ise bu koridorun temelleri, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlıklarını kazanan devletlerin, küresel ekonomiye doğrudan entegre olma ve Rusya'ya olan yapısal bağımlılıklarını kırma arayışlarıyla atılmıştır. Bu yeni jeopolitik denklemde Avrupa Birliği (AB), 1993 yılında Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA) programını başlatarak bölgedeki lojistik ve ticaret altyapısını Batı'ya bağlamayı hedeflemiştir (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, t.y.). Türkiye ise tarihi İpek Yolu'nu canlandırma vizyonunu 1990'ların başından itibaren aktif bir şekilde sahiplenmiş; 1997 yılında İstanbul'da 26 ülkenin katılımıyla düzenlenen "İpek Yolu 2000" konferansı ve burada imzalanan Ankara Deklarasyonu ile Hazar geçişli entegrasyon hedefini somutlaştıran ilk aktörlerden biri olmuştur (Akçay & Changgang, 2023, s. 64).

Koridorun kurumsallaşma süreci, 2013 yılının Kasım ayında Astana'da Kazakistan, Azerbaycan ve Gürcistan demiryolu idareleri arasında TITR'ın geliştirilmesi için bir koordinasyon komitesi kurulmasına yönelik anlaşmanın imzalanmasıyla ivme kazanmıştır. Bu komite, Şubat 2017'de uluslararası

ке, энергия қауіпсіздігі және өңірлік интеграция үдерістерінің тоғысқан тұсында қалыптасуда. Осы тұрғыда бұл ынтымақтастық Қазақстанның сыртқы саясатында барған сайын айқын көрініс тауып отырған хеджинг (hedging) стратегиясының маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылуы мүмкін. Қазақстан Түркияны және кеңірек алғанда Түркі мемлекеттері ұйымын Ресей мен Қытай сияқты басым акторларға қарсы балама блок ретінде емес, тәуекелдерді әртараптандыруға және стратегиялық икемділікті қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін серіктес ретінде қабылдайды. Осы себепті Түркия Қазақстан үшін хеджинг серіктес (hedging partner) рөлін атқарып, энергетика саласындағы ынтымақтастық осы стратегияның нақты іске асу бағыттарының бірі ретінде ерекшеленеді.

Соңғы жылдары Орта дәліз екі ел арасындағы сауда көлемін арттыруға, әсіресе энергетикалық байланыстарды елеулі түрде дамытуға және осы уақытқа дейінгі оң үрдістерді жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік беретін маңызды фактор ретінде барған сайын маңызға ие болып келеді. Орта дәліздің өткізу қабілеті артқан сайын Түркия мен Қазақстан арасындағы сауда қатынастарында құрылымдық өзгерістер орын алады деп күтілуде. Осыған байланысты Орта дәліздің екі ел арасындағы сауда байланыстарын жаңғыртудағы рөлі жеке қарастыруды талап ететін маңызды мәселе болып табылады.

bir birlik olarak resmiyet kazanarak güzergah üzerindeki ülkelerin lojistik entegrasyonunu sağlamlaştırmıştır (Beylur vd., 2022, s. 20; Eldem, 2022, s. 4). Aynı dönemde, Çin'in 2013 yılında duyurduğu Kuşak ve Yol Girişimi'nin (BRI) İpek Yolu Ekonomik Kuşağı konsepti ile Türkiye'nin Orta Koridor vizyonu arasında güçlü bir sinerji doğmuş, bu iki devasa proje 2015 yılında imzalanan Mutabakat Zaptı ile stratejik olarak birbirini tamamlayacak şekilde uyumlu hale getirilmiştir (Ohle, 2024, s. 406).

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve ardından Moskova ile Minsk'e uygulanan ağır uluslararası yaptırımlar, Kuzey Koridoru'nun işlevselliğini ciddi şekilde zedelemiş ve Orta Koridor'un küresel ticaretteki önemini çarpan etkisiyle artırmıştır. Kuzey rotasına kıyasla yaklaşık 3.000 kilometre daha kısa olan Orta Koridor, Asya›dan Avrupa›ya yük sevkiyatını Afrika›yı dolaşan veya Süveyş Kanalı›nı kullanan deniz yollarındaki 40-60 günlük transit sürelerden 10-15 güne kadar indirebilme potansiyeline sahiptir (Beylur vd., 2022, s. 17; Biró & Vasa, 2024, s. 77).

Orta Koridor'da Ulaştırma ve Enerji Ağları

Trans-Hazar Doğu-Batı Orta Koridoru'nun (Orta Koridor) kapasitesini ve jeostratejik işlevini artırmak amacıyla kara, demir ve deniz yolları ile enerji nakil hatlarında bugüne kadar birçok somut proje

Транскаспий Шығыс - Батыс Орта дәлізі

Транскаспий Шығыс–Батыс Орта дәлізі (қысқаша Орта дәліз) немесе Транскаспий халықаралық көлік бағыты (TITR) — Қытайдың солтүстік-батыс өңірлерінен басталып, Орталық Азияны теміржолдар мен автомобиль жолдары арқылы кесіп өтетін, Қазақстанның (Ақтау/Құрық) және Түрікменстанның (Түрікменбашы) порттары арқылы Каспий теңізіне шығып, теңіз арқылы паромдармен Әзербайжанға (Баку/Алят) жалғасатын, одан әрі Грузия арқылы Түркияға жетіп, Еуропаның ішкі аймақтарына дейін созылатын ұзындығы шамамен 6 500 - 7 000 шақырым болатын стратегиялық, көпмодальды сауда және көлік желісі болып табылады. Дәстүрлі түрде Ресей арқылы өтетін Солтүстік дәлізге және Иран арқылы өтетін Оңтүстік дәлізге геосаяси және геоэкономикалық тұрғыдан тиімді балама ұсынатын бұл бағыт жаһандық жеткізу тізбектерін әртараптандыруда маңызды рөл атқарады.

Орта дәліздің тарихи негіздері Шығыс пен Батыс өркениеттері арасында ғасырлар бойы сауда, мәдени және технологиялық алмасуды қамтамасыз еткен құрлықтағы Ұлы Жібек жолына барып тіреледі. Қазіргі кезде бұл дәліздің қалыптасуы Қырғи-қабақ соғыстың аяқталуы мен Кеңес Одағының ыдырауынан кейін Орталық Азия мен Кавказда тәуелсіздік

tamamlanmış, kapasite genişletme çalışmaları sürmekte ve yeni mega projeler planlanmaktadır.

Demiryolu ulaştırma alanında Koridor'un Asya'daki temel demiryolu omurgasını, 2014 yılında tamamlanan ve Çin sınırından Hazar Denizi'ndeki Aktau Limanı'na uzanan mesafeyi yaklaşık 1.000 kilometre kısaltan 988 kilometrelik Trans-Kazakistan (Zhezkazgan-Saksaulskaya-Shalkar-Beyneu) demiryolu oluşturmaktadır (Kenderdine & Bucsky, 2021, s. 8). Kafkasya ayağında ise Asya ile Avrupa arasında kesintisiz yük taşımacılığına olanak tanıyan 838 kilometre uzunluğundaki Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu 2017 yılında faaliyete geçirilmiştir. Türkiye güzergahında Asya ve Avrupa'yı deniz altından bağlayan Marmaray tüneli hizmete alınmış olup, BTK ile entegre edilerek Londra'dan Pekin'e kesintisiz demiryolu bağlantısı sağlanmıştır (Chaziza, 2021, 42).

Orta Koridor'un kapasitesinin artmasıyla birlikte Türkiye-Kazakistan ticari ilişkilerinde yapısal bir dönüşüm yaşanması beklenmektedir.

Mevcut kapasiteyi ve taşıma hızını artırmak amacıyla halihazırda yürütülen ve planlanan projeler kapsamında Kazakistan'da Dostık-Moiynty demiryolu hattının kapasitesi artırılmakta, Almatı istasyonunu rahatlatacak bypass hattı ile Özbekistan yönündeki ihracatı destekleyecek Darbaалған мемлекеттердің жаһандық экономикаға тікелей қосылуға және Ресейге тәуелділікті азайтуға ұмтылысымен байланысты. Осы жаңа геосаяси жағдайда Еуропалық Одақ 1993 жылы Еуропа–Кавказ–Азия көлік дәлізі (TRACECA) бағдарламасын іске қосып, өңірдегі көлік және сауда инфрақұрылымын Батыспен байланыстыруды мақсат етті (Түркия Республикасының Сыртқы істер министрлігі, ж.ж.). Түркия өз кезегінде тарихи Жібек жолын жандандыру идеясын 1990-жылдардың басынан бастап белсенді түрде қолдап, 1997 жылы Стамбұлда 26 елдің қатысуымен өткен «Жібек жолы 2000» конференциясы мен сол жерде қабылданған Анкара декларациясы арқылы Каспий арқылы өтетін интеграция бағытын алғашқылардың бірі болып нақтылады (Akçay және Changgang, 2023, 64-б.).

Дәліздің институционалдану үдерісі 2013 жылдың қараша айында Астанада Қазақстан, Әзербайжан және Грузияның теміржол әкімшіліктері арасында TITR-ды дамыту үшін үйлестіру комитетін құру туралы келісімге қол қойылуымен жеделдей түсті. Бұл комитет 2017 жылдың ақпанында халықаралық бірлестік ретінде ресми мәртебе алып, маршрут бойындағы елдердің логистикалық байланысын нығайтты (Beylur және т.б., 2022, 20-б.; Eldem, 2022, 4-б.). Сол кезеңде Қытайдың 2013 жылы жариялаған «Бір белдеу – бір жол» бастамасының Жібек жолының экономикалық белдеуі

za-Maktaaral demiryolunun inşası sürmektedir (Alipbayev & Jakubayeva, 2024, s. 96). Ayrıca Çin'e üçüncü bir demiryolu bağlantısı sağlayacak olan ve kapasiteyi yıllık 48 milyon ton artırması hedeflenen Bakhtı-Ayagöz demiryolu hattının 2026 yılına kadar tamamlanması planlanmaktadır (Biró & Vasa, 2024, 77). Azerbaycan'da ise Sumgayıt-Yalama hattı yenilenmekte olup, Zengezur Koridoru bağlamında Ermenistan sınırına uzanan 110 kilometrelik Horadiz-Ağbend demiryolunun 2026'da tamamlanması beklenmektedir. Eş zamanlı olarak Türkiye, Kars'ı Zengezur koridoruna bağlayacak 224 kilometrelik Kars-Iğdır-Aralık-Dilucu demiryolu hattının inşasına Ağustos 2023'te başlamıştır (Urciuolo, 2024, s. 13).

Deniz yolu ve liman altyapısı kapsamında ise Hazar denizi geçişinin optimizasyonu, güzergahın işlevselliği için kritik öneme sahiptir. Azerbaycan'da 2018'de birinci fazı tamamlanan Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı (Alat), halihazırda yıllık 15 milyon ton kargo ve 100.000 TEU konteyner kapasitesiyle hizmet vermektedir. Alat Limanı'nın ikinci faz inşası ile bu kapasitenin 25 milyon ton ve 500.000 TEU'ya çıkarılması planlanmaktadır. Kazakistan›da ise Aktau ve Kuryk limanlarında kapasite artırımı sürmekte olup, 2030 yılına kadar bir "konteyner hub'ı" kurularak kombine liman kapasitesinin 30 milyon tona ve 200.000 TEU'ya ulaştırılması hedeflenmektedir (Urтұжырымдамасы мен Түркияның Орта дәліз көзқарасы арасында өзара үйлесім қалыптасып, бұл екі ірі жоба 2015 жылы қол қойылған өзара түсіністік туралы меморандум негізінде стратегиялық тұрғыдан бірін-бірі толықтыратын деңгейге жеткізілді (Ohle, 2024, 406-б.).

Ресейдің Украинаға басып кіруі және соның артынша Мәскеу мен Минскіге қарсы енгізілген қатаң халықаралық санкциялар Солтүстік дәліздің тиімділігін айтарлықтай әлсіретіп, Орта дәліздің жаһандық саудадағы маңызын еселеп арттырды. Солтүстік бағытпен салыстырғанда шамамен 3 000 шақырымға қысқа Орта дәліз Азиядан Еуропаға жүк тасымалдау уақытын Африканы айналып өтетін немесе Суэц каналы арқылы жүретін теңіз бағыттарындағы 40–60 күннен 10–15 күнге дейін қысқарту мүмкіндігіне ие (Beylur және т.б., 2022, 17-б.; Biró және Vasa, 2024, 77-б.).

> Орта дәліздің қуаты артқан сайын Түркия мен Қазақстан арасындағы сауда қатынастарында құрылымдық өзгеріс болуы күтілуде.

Орта дәліздегі көлік және энергетикалық желілер

Транскаспий Шығыс – Батыс Орта дәлізінің (Орта дәліз) өткізу қабілеті мен геостратегиялық рөлін арттыру

ciuolo, 2024, ss. 12-13). Karadeniz ayağında, Gürcistan'ın Poti limanının genişletilmesi planlanırken, daha önce iptal edilen ancak Çinli şirketlerin (China Communications Construction Company) katılımıyla yeniden canlandırılan Anaklia Derin Su Limanı projesi, 100 milyon tonluk nihai kapasite hedefiyle Karadeniz geçişi için stratejik bir alternatif olarak planlanmaktadır (Ohle, 2024, s. 409). Denizcilik filoları bazında ise, Kazakistan (KMTF) ve Azerbaycan (ASCO), Hazar Denizi'ndeki Ro-Ro ve feribot kapasitesini artırmak için yeni tanker ve konteyner gemileri sipariş etmişlerdir (Urciuolo, 2024, s. 11).

Orta Koridor, Orta Asya ve Hazar havzası hidrokarbonlarının Avrupa'ya ulaştırılmasında da temel bir enerji rotası olarak tasarlanmaktadır. Koridor'un enerji nakil hatlarının güçlendirilmesi kapsamında hayata geçirilen ilk projeler 2006'da Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı'nın ve 2007'de Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE/SCP) Doğalgaz Boru Hattı'nın açılması olmuştur. Daha sonra Avrupa'nın Güney Gaz Koridoru stratejisi kapsamında inşa edilen ve 2018'de tamamlanan Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP), Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birleşerek Azerbaycan gazını İtalya'ya kadar taşımaktadır (Urciuolo, 2024, ss. 11-12). Fosil yakıtlara ek olarak, Orta Asya'nın (özellikle Kazakistan ve Azerbaycan'ın) temiz enerji potansiyeмақсатында бүгінге дейін автомобиль, теміржол және теңіз қатынасы, сондай-ақ энергия тасымалдау желілері бойынша бірқатар нақты жобалар іске асырылып, қуаттылықты кеңейту жұмыстары жалғасуда және жаңа ірі жобалар жоспарлануда. Теміржол саласында Орта дәліздің Азиядағы негізгі бағытын 2014 жылы пайдалануға берілген Жезқазған–Сексеуіл–Шалқар–Бейнеу теміржолы құрайды. Ұзындығы 988 шақырым болатын бұл желі Қытай шекарасынан Ақтау портына дейінгі қашықтықты шамамен 1 000 шақырымға қысқартуға мүмкіндік берді (Kenderdine & Bucsky, 2021, 8-б.). Кавказ бағыты бойынша Азия мен Еуропа арасында үздіксіз жүк тасымалдауға мүмкіндік беретін ұзындығы 838 шақырымдық Баку–Тбилиси–Карс (БТК) теміржолы 2017 жылы пайдалануға берілді. Түркия аумағында Азия мен Еуропаны теңіз астымен жалғайтын Мармарай жер асты жолы іске қосылып, ол БТК желісімен біріктірілуі нәтижесінде Лондоннан Бейжіңге дейін үздіксіз теміржол қатынасы қамтамасыз етілді (Chaziza, 2021, 42-б.).

Қазіргі өткізу қабілетін арттырып, тасымал жылдамдығын жеделдету мақсатында Қазақстанда бірқатар жобалар іске асырылып жатыр және жаңалары жоспарлануда. Атап айтқанда, Достық–Мойынты теміржол желісінің өткізу мүмкіндігі кеңейтілуде, Алматы станциясының жүктемесін азайтатын айналма желі салынып жатыр, сондай-ақ Өзбекстан

lini Avrupa'ya taşımak için "Hazar-Geçişli Elektrik Kablosu" projesi planlanmaktadır. Bu yüksek gerilimli denizaltı iletim hattı, Hazar Denizi'nin altından geçerek Kafkasya şebekelerini birbirine bağlayacak ve oradan Karadeniz Denizaltı Kablosu aracılığıyla Avrupa Birliği'ne güneş ve rüzgar enerjisi ihraç edilmesini sağlayacaktır (Onglassov vd., 2025, s. 9).

Orta Koridor'da Ticaret: Mevcut Kapasite ve Gelecek Projeksiyonları

Trans-Hazar Doğu-Batı Orta Koridoru üzerinden yürütülen ticaret, teknik ve lojistik açıdan oldukça karmaşık, çok modlu (multimodal) bir taşımacılık sistemine dayanmaktadır. Çin'den yola çıkan yükler, Kazakistan sınırındaki Khorgos veya Dostyk noktalarından geçerek demiryolu ile Orta Asya'yı aşmakta ve Hazar Denizi kıyısındaki Aktau, Kuryk (Kazakistan) veya Türkmenbaşı (Türkmenistan) limanlarına ulaşmaktadır. Bu noktada yükler, vagonlardan Ro-Ro gemilerine veya feribotlara aktarılarak Hazar Denizi'ni aşmakta ve Azerbaycan'ın Bakü/Alat limanına indirilmektedir. Bakü'den tekrar demiryoluna yüklenen kargolar, Güney Kafkasya'yı geçerek Gürcistan'ın Poti veya Batum limanlarına ulaşmakta ya da doğrudan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattı üzerinden Türkiye'ye ve oradan Avrupa'ya aktarılmaktadır (Urciuolo, 2024,

бағытына экспортты күшейтуге бағытталған Дарбаза–Мақтаарал теміржолының құрылысы жалғасуда (Alipbayev & Jakubayeva, 2024, 96-б.). Сонымен қатар Қытаймен үшінші теміржол байланысын қамтамасыз ететін және жылдық өткізу қабілетін 48 млн тоннаға арттыруға бағытталған Бақты–Аягөз теміржол желісін 2026 жылға дейін аяқтау жоспарланған (Biró & Vasa, 2024, 77-б.). Әзербайжанда Сумгаит–Ялама желісі жаңартылып жатыр, ал Зангезур дәлізі аясында Армения шекарасына дейін баратын ұзындығы 110 шақырымдық Горадиз–Агбенд теміржолын 2026 жылы аяқтау күтілуде. Сонымен қатар Түркия 2023 жылдың тамыз айында Карсты Зангезур дәлізімен байланыстыратын ұзындығы 224 шақырым болатын Карс–Ыгдыр–Аралық–Дилуджу теміржолының құрылысын бастады (Urciuolo, 2024, 13-б.).

Теңіз көлігі мен порт инфрақұрылымы тұрғысынан алғанда, Каспий теңізі арқылы өтетін бағытты тиімді ұйымдастыру дәліздің толыққанды жұмыс істеуі үшін шешуші мәнге ие. Әзербайжанда 2018 жылы бірінші кезеңі аяқталған Баку халықаралық теңіз сауда порты (Алят) қазіргі уақытта жылына 15 млн тонна жүк және 100 000 TEU (контейнерлік бірлік) контейнер өңдеу қуатымен жұмыс істейді. Порттың екінші кезеңі іске асқанда бұл көрсеткішті 25 млн тоннаға және 500 000 TEU-ға дейін ұлғайту жоспарланған. Қазақстанда Ақтау және

s. 4). Bu işleyişteki en büyük yapısal zorluk, güzergâh boyunca ray açıklıklarındaki farklılıklardır; Çin ve Türkiye standart ray açıklığı (1435 mm) kullanırken, eski Sovyet ülkeleri olan Kazakistan, Azerbaycan ve Gürcistan geniş ray açıklığı (1520 mm) kullanmaktadır. Bu farklılık, kargoların fiziki olarak aktarılmasını zorunlu kılarak terminal kapasitelerinde ciddi darboğazlara ve uzun bekleme sürelerine yol açmaktadır. Ayrıca, Hazar Denizi'ndeki feribot aktarmalarında gemi kapasitelerinin genellikle 50-106 vagon ile sınırlı olması, su seviyesindeki dramatik düşüşün gemi draftlarını kısıtlaması ve mevcut feribot filosunun niceliksel yetersizliği Orta Koridorun ticari potansiyelini kısıtlamaktadır (Urciuolo, 2024, ss. 4-5). Bu fiziksel engellere ek olarak, gümrük prosedürlerinde sınır aşan entegre bir elektronik veri değişimi altyapısının bulunmaması ve işlemlerin büyük ölçüde manuel kâğıt belgeler üzerinden yürütülmesi, idari uyumsuzlukları ve sınır beklemelerini derinleştirmektedir (World Bank, 2023, s. 40; Rentschler vd., 2025, s. 9) .

Geçmiş yıllardan günümüze Orta Koridor'un ticaret hacmi incelendiğinde, başlangıçta oldukça mütevazı olan rakamların son dönemde üstel bir büyüme sergilediği görülmektedir. 2020 yılında koridor üzerinden taşınan yük miktarı yaklaşık 350.000 ton iken, bu rakam 2021 yılında 530.000 ton ila 840.000 ton seviyelerine ulaşmıştır.

Құрық порттарының қуатын арттыру жұмыстары жалғасуда, ал 2030 жылға дейін контейнерлік хаб құрып, жалпы порттық өткізу мүмкіндігін 30 млн тоннаға және 200 000 TEU-ға жеткізу көзделіп отыр (Urciuolo, 2024, 12–13-бб.). Қара теңіз бағыты бойынша Грузиядағы Поти портын кеңейту жоспарлануда, ал бұрын тоқтатылғанымен кейін Қытайдың China Communications Construction Company компаниясының қатысуымен қайта жанданған Анаклия терең су порты жобасы 100 млн тоннаға дейінгі қуатымен стратегиялық балама ретінде қарастырылып отыр (Ohle, 2024, 409-б.). Каспий теңізіндегі тасымалды күшейту мақсатында Қазақстан (KMTF) мен Әзербайжан (ASCO) жаңа танкерлер мен контейнерлік кемелерге тапсырыс беріп, Ro-Ro және паром мүмкіндіктерін кеңейтіп жатыр (Urciuolo, 2024, 11-б.).

Орта дәліз Орталық Азия мен Каспий өңірінің мұнай-газ ресурстарын Еуропаға жеткізуде негізгі энергетикалық бағыттардың бірі ретінде қарастырылуда. Дәліз бойындағы энергия тасымалдау желілерін күшейту аясында алғашқы ірі жобалар ретінде 2006 жылы Баку–Тбилиси–Джейхан (БТД) мұнай құбыры, ал 2007 жылы Баку–Тбилиси–Эрзурум (БТЭ) табиғи газ құбыры іске қосылды. Кейін Еуропаның Оңтүстік газ дәлізі стратегиясы шеңберінде салынған және 2018 жылы аяқталған Трансанадолы табиғи газ құбыры (TANAP) Трансадриатика құ-

Yaşanan jeopolitik kırılmaların etkisiyle koridorun kargo hacmi 2022 yılında dramatik bir sıçrama yaparak 3.2 milyon tona fırlamıştır (Rentschler vd., 2025, s. 2). Büyüme trendi ilerleyen yıllarda da korunmuş; 2023'te 2.8 milyon ton civarında gerçekleşen hacim, 2024 itibarıyla 4.5 milyon ton seviyelerine ulaşarak yalnızca üç yıl içinde %435 oranında bir artış kaydetmiştir. Konteyner taşımacılığı özelinde ise 2022 yılında 33.000 TEU olan hacim, 2024 yılında 56.500 TEU'ya yükselmiştir. Gelecek projeksiyonları açısından, Dünya Bankası verilerine göre Orta Koridor'dan geçen kargo hacminin altyapı yatırımlarının tamamlanması şartıyla 2030 yılına kadar üç katına çıkarak 11 milyon tona ulaşması beklenmektedir. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) ise, mevcut darboğazların aşılması ve hedeflenen 18,5 milyar avroluk altyapı yatırımlarının yapılması durumunda 2040 yılına kadar konteyner trafiğinin 130.000 TEU'dan 865.000 TEU seviyelerine kadar genişleyebileceğini öngörmektedir (Onglassov vd., 2025, ss. 10-11).

Oransal olarak bakıldığında, Orta Koridor'un Doğu-Batı ticaretindeki payı, Kuzey ve Güney koridorlarına ve özellikle deniz yollarına kıyasla tarihsel olarak marjinal bir seviyede kalmıştır. Asya ile Avrupa arasındaki karayolu ve demiryolu taşımacılığında aslan payını geleneksel olarak Rusya ve Belarus üzerinden geçen Kuzey Koridoru бырымен (TAP) жалғасып, Әзербайжан газын Италияға дейін жеткізуді қамтамасыз етіп отыр (Urciuolo, 2024, 11–12-бб.). Сонымен қатар Орталық Азияның, әсіресе Қазақстан мен Әзербайжанның жаңартылатын энергия әлеуетін Еуропаға жеткізу мақсатында «Каспий арқылы өтетін электр кабелі» жобасы да қарастырылуда. Бұл жоғары кернеулі теңізасты желісі Каспий теңізінің түбімен өтіп, Кавказ елдерінің электр желілерін өзара байланыстырады және одан әрі Қара теңіз арқылы өтетін суасты кабель арқылы Еуропалық Одаққа күн және жел энергиясын экспорттауға мүмкіндік береді (Onglassov және т.б., 2025, 9-б.).

Орта дәліздегі сауда: қазіргі жағдайы және болашақ перспективалары

Транскаспий Шығыс–Батыс Орта дәлізі арқылы жүзеге асырылатын сауда техникалық және логистикалық тұрғыдан күрделі, көпмодальды тасымалдау жүйесіне негізделген. Қытайдан шыққан жүк Қазақстан шекарасындағы Қорғас немесе Достық бекеттері арқылы өтіп, теміржолмен Орталық Азияны кесіп өтіп, Каспий теңізі жағалауындағы Ақтау, Құрық (Қазақстан) немесе Түрікменбашы (Түрікменстан) порттарына жеткізіледі. Бұл жерде жүк вагондардан Ro-Ro кемелеріне немесе паромдарға қайта тиеліп, Каспий теңізі арқылы Әзербайжанның Баку/Алят портына жеткізіледі. Баку-

(Trans-Sibirya hattı) almıştır; öyle ki 2019-2021 yılları arasında Çin-Avrupa kara trafiğinin %86'sından fazlası Kuzey Koridoru üzerinden gerçekleşirken, Orta Koridor'un bu kara trafiğindeki payı %1'in altında kalmıştır (World Bank, 2023, s. 16). Genel kapasite açısından bakıldığında Orta Koridor, uzun yıllar boyunca Kuzey Koridoru'nun taşıma kapasitesinin ancak %10'u seviyelerinde faaliyet gösterebilmiştir (Vasa & Barkanyi, 2023, s. 30). İran üzerinden geçen Güney Koridoru ise hem uluslararası yaptırımlar hem de kronik altyapı ve jeopolitik istikrarsızlık sorunları nedeniyle güvenilir bir alternatif olma vasfını yitirmiştir. Yıllar içindeki değişim ve gelecek beklentilerine bakıldığında, Orta Koridor'un Kuzey'den önemli bir pazar payı çalması öngörülmektedir. 2030 yılına gelindiğinde, Çin ve Avrupa arasındaki demiryolu trafiğinin %16'sının Orta Koridor'a kayması beklense de, bu hacim devasa AB-Çin toplam ticaretinin (deniz yolları dâhil) yalnızca yaklaşık %1'ine tekabül edecektir (World Bank, 2023, ss. 22-24). Dolayısıyla koridor, kıtalararası ticareti tek başına sırtlayan bir ana arter olmaktan ziyade, stratejik bir alternatif ve bölgesel ülkeler için hayati bir ticaret çeşitlendirme rotası olarak kalacaktır.

Rusya-Ukrayna savaşının patlak vermesi, Orta Koridor'un jeopolitik ve jeoekonomik önemini olağanüstü bir biçimde artırmış ve ticaret hacminde somut bir paradigma

ден қайтадан теміржолға тиелген жүк Оңтүстік Кавказ арқылы Грузияның Поти немесе Батуми порттарына бағытталады немесе тікелей Баку–Тбилиси–Карс (БТК) теміржол желісі арқылы Түркияға, одан әрі Еуропаға жөнелтіледі (Urciuolo, 2024, 4-б.). Осы үдерістегі негізгі құрылымдық қиындықтардың бірі - маршрут бойындағы теміржол табанының ені әртүрлі болуы. Қытай мен Түркия стандартты (1435 мм) табанды қолданса, бұрынғы кеңестік елдер - Қазақстан, Әзербайжан және Грузия - кең табанды (1520 мм) пайдаланады. Бұл айырмашылық жүктерді бір вагоннан екіншісіне қайта тиеуді талап етіп, терминалдарда жүктемені арттырып, ұзақ күту уақыттарына әкеледі. Сонымен қатар, Каспий теңізіндегі паром тасымалында кемелердің сыйымдылығының әдетте 50-106 вагонмен шектелуі, су деңгейінің төмендеуі салдарынан кеме шөгу тереңдігінің (draft) қысқаруы және қолданыстағы флоттың жеткіліксіздігі Орта дәліздің сауда әлеуетін шектеп отыр (Urciuolo, 2024, 4-5-бб.). Бұған қоса, кеден рәсімдерінде шекарааралық бірыңғай электронды деректер алмасу жүйесінің жеткілікті дамымауы және құжат айналымының көбіне қағаз форматта жүргізілуі әкімшілік үйлеспеушіліктерді күшейтіп, шекарадағы кідірістерді ұлғайтады (World Bank, 2023, 40-б.; Rentschler және т.б., 2025, 9-б.).

Соңғы жылдардағы деректерге қарағанда, Орта дәліз арқылы жүзеге аса-

değişimine neden olmuştur. Savaşın başlaması ve Batı'nın Rusya ile Belarus'a uyguladığı ağır yaptırımlar, Kuzey Koridoru'nu sigorta riskleri ve politik kısıtlamalar nedeniyle kullanışsız hale getirmiş, bu hat üzerindeki kargo hacminde %34 oranında sert bir düşüş yaşanmıştır (Biró & Vasa, 2024, 79). Tedarik zinciri güvenliğini sağlamak ve Rusya'ya olan yapısal bağımlılıklarını kırmak isteyen Avrupalı ve Asyalı aktörler, yüzlerini hızla Orta Koridor'a dönmüştür. Bu durum ticaret hacmine anında yansımış; 2022›nin Mart ve Ekim ayları arasında koridordaki konteyner trafiği bir önceki yıla göre %33 artarken, toplam kargo hacmi aynı yıl içinde altı katına çıkmıştır (Biró & Vasa, 2024, 76). Bu ani talep artışı, liman ve demiryolu altyapılarında geçici sıkışıklıklara neden olup 2023'ün başlarında bir kısım yükün tekrar deniz yoluna dönmesine yol açsa da (Danelia, 2024, s. 4), koridorun toplam ticaretteki payı kalıcı olarak yukarı taşınmıştır. Savaşın yarattığı bu jeopolitik şok, Orta Koridor'u yalnızca teknik bir lojistik rota olmaktan çıkarıp; Avrupa Birliği'nin Küresel Geçit (Global Gateway) stratejisi kapsamında milyarlarca avroluk fon ayırdığı, Çin'in Kuşak ve Yol İnisiyatifi ile aktif olarak entegre ettiği ve bölgesel güçlerin (Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan) çok kutuplu dünya düzeninde kendi otonomilerini güçlendirmek için kullandıkları

тын сауда көлемі бастапқыда өте төмен болғанымен, кейінгі кезеңде қарқынды өсім көрсеткен. 2020 жылы дәліз арқылы тасымалданған жүк көлемі шамамен 350 000 тоннаны құраса, 2021 жылы бұл көрсеткіш 530 000–840 000 тонна аралығына жеткен. Геосаяси өзгерістердің ықпалымен 2022 жылы жүк тасымалы күрт өсіп, 3,2 млн тоннаға дейін артқан (Rentschler және т.б., 2025, 2-б.). Бұл өсім кейінгі жылдары да сақталып, 2023 жылы шамамен 2,8 млн тонна болған көлем 2024 жылы 4,5 млн тоннаға жетіп, үш жыл ішінде 435%-дық өсім көрсеткен. Контейнерлік тасымалға келсек, 2022 жылы 33 000 TEU болған көрсеткіш 2024 жылы 56 500 TEU-ға дейін ұлғайған. Ал болашаққа қатысты болжамдар бойынша, Дүниежүзілік банк мәліметтеріне сәйкес, қажетті инфрақұрылымдық жобалар толық жүзеге асқан жағдайда 2030 жылға қарай Орта дәліз арқылы өтетін жүк көлемі үш есеге артып, 11 млн тоннаға жетуі мүмкін. Еуропалық қайта құру және даму банкі (EBRD) де қолданыстағы шектеулер жойылып, шамамен 18,5 млрд еуро көлеміндегі инфрақұрылымдық инвестициялар жүзеге асса, 2040 жылға қарай контейнерлік тасымал көлемі 130 000 TEU-дан 865 000 TEU-ға дейін өседі деп болжайды (Onglassov және т.б., 2025, 10–11-бб.).

Орта дәліздің Шығыс - Батыс саудасындағы орны Солтүстік және Оңтүстік дәліздермен, әсіресе теңіз бағыттарымен

stratejik bir enstrümana dönüştürmüştür (Purtaş, 2025, s. 128).

Orta Koridor'un Etkisinde Türkiye-Kazakistan Ticari İlişkileri ve Ekonomik İşbirliği

Trans-Hazar Doğu-Batı Orta Koridoru'nun operasyonel ve altyapısal olarak gelişimi, Türkiye ile Kazakistan arasındaki ikili ilişkileri salt bir transit geçiş güzergâhı olmanın ötesine taşıyarak, jeoekonomik entegrasyonu ve stratejik ortaklığı derinleştiren yapısal bir dönüşüm aracı olarak işlev görmektedir. Gelişen lojistik ağların doğrudan bir sonucu olarak, iki ülke arasındaki ticaret hacminde ve doğrudan yabancı yatırım akışlarında son yıllarda çarpıcı bir büyüme ve sektörel çeşitlenme yaşanmaktadır. Orta Koridor'un sağladığı lojistik optimizasyon, kıtalararası teslimat sürelerini 13 güne kadar düşürerek karşılıklı ticaretin ivmelenmesinde temel bir katalizör işlevi görmüştür (Kapital.kz, 2026a).

İkili ticaret hacmi 2022 yılının ilk dokuz ayında bir önceki yılın aynı dönemine göre %57,5 gibi dramatik bir artışla 4,7 milyar dolara ulaşmış; bu dönemde Kazakistan'ın ihracatı %71, Türkiye'den ithalatı ise %23 oranında artmıştır (Turalin & Khairullayeva, 2023, s. 19). Büyüme trendi ilerleyen yıllarda da istikrarlı bir şekilde devam etmiş ve 2025 yılı itibarıyla Türkiye, Kazakis-

салыстырғанда ұзақ уақыт бойы шектеулі деңгейде қалып келді. Азия мен Еуропа арасындағы құрлықтағы тасымалда негізгі үлесті дәстүрлі түрде Ресей мен Беларусь арқылы өтетін Солтүстік дәліз (Транссібір бағыты) иеленіп отырды. Мәселен, 2019 - 2021 жылдары Қытай - Еуропа арасындағы құрлықтық жүк тасымалының 86%-дан астамы Солтүстік дәліз арқылы жүзеге асса, Орта дәліздің үлесі 1%-дан төмен болды (World Bank, 2023, 16-б.). Жалпы өткізу мүмкіндігі тұрғысынан да Орта дәліз ұзақ уақыт бойы Солтүстік дәліз қуатының шамамен 10%-ы деңгейінде ғана жұмыс істеді (Vasa & Barkanyi, 2023, 30-б.). Иран арқылы өтетін Оңтүстік дәліз болса, халықаралық санкциялар мен инфрақұрылымдық шектеулерге, сондай-ақ тұрақсыз геосаяси жағдайға байланысты сенімді балама болу мүмкіндігін едәуір жоғалтты. Соңғы өзгерістер мен болашақ болжамдарға сәйкес, Орта дәліздің Солтүстік бағыттан белгілі бір үлесті өзіне тартуы күтілуде. 2030 жылға қарай Қытай мен Еуропа арасындағы теміржол тасымалының шамамен 16%-ы Орта дәлізге ауысуы мүмкін, алайда бұл көлем теңіз тасымалын қоса есептегендегі ЕО - Қытай жалпы саудасының шамамен 1%-ына ғана тең болады (World Bank, 2023, 22–24-бб.). Сондықтан Орта дәліз құрлықаралық сауданың негізгі арнасына айналудан гөрі, стратегиялық балама бағыт және өңір елдері үшін сауданы әртараптандырудың

tan'ın en büyük beş ticaret ortağından biri konumunu sağlamlaştırmıştır (Kapital.kz, 2026a). 2025 verilerine göre iki ülke arasındaki ticaret hacmi bir önceki yıla kıyasla %9 oranında genişlemiştir. Bu ticari genişleme yalnızca sanayi ve enerji ürünleriyle sınırlı kalmamış, tarımsal sanayi kompleksindeki ticaret hacmi de %25'in üzerinde bir artışla 360 milyon dolara ulaşarak buğday, mercimek ve yağlı tohumlar gibi ürünlerin ihracatını hızlandırmıştır. Hükümetler düzeyinde mevcut temel strateji, ticaretin yapısını çeşitlendirerek katma değeri yüksek ürünlere yönelmek ve gümrük/tarife politikalarını Orta Koridor'un dijitalleşme hedefleriyle entegre etmektir (Kapital.kz, 2026a).

Ulaştırma hatlarındaki iyileşme, Türkiye'den Kazakistan'a yönelik sermaye akışlarında tarihi bir kırılma yaratmıştır. Türkiye'nin son 17,5 yılda Kazakistan'a yaptığı yatırımların %43,3'ü gibi neredeyse yarısına tekabül eden bir kısmı, ulaşım koridorunun aktif olarak ivme kazandığı 2018 ile 2022'nin ilk yarısı arasındaki 4,5 yıllık kısa bir periyotta gerçekleşmiştir (Turalin & Khairullayeva, 2023, s. 19). 2025 yılı itibarıyla Türkiye'nin Kazakistan'daki kümülatif yatırım hacmi 6 milyar doları aşmış olup, yalnızca 2025 yılı içinde Kazakistan ekonomisine 390 milyon dolarlık taze Türk yatırımı çekilmiştir (Kapital.kz, 2026a). Bu performans, Kazakistan'ı %17,6'lık pay ile Özbekistan ve Azerbaycan'ı geride bırakamаңызды құралы ретінде өз маңызын сақтайды.

Ресей мен Украина арасында қақтығыстың басталуы Орта дәліздің геосаяси және геоэкономикалық маңызын айтарлықтай арттырып, сауда көлемінде нақты бетбұрысқа алып келді. Қақтығыстың өршуі және Батыс елдерінің Ресей мен Беларуське қарсы енгізген қатаң санкциялары Солтүстік дәлізді сақтандыру тәуекелдері мен саяси шектеулерге байланысты тиімсіз бағытқа айналдырып, бұл желі арқылы тасымалданатын жүк көлемінің 34%-ға төмендеуіне себеп болды (Biró & Vasa, 2024, 79-б.). Жеткізу тізбектерінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және Ресейге тәуелділікті азайтуға ұмтылған еуропалық және азиялық акторлар назарын жедел түрде Орта дәлізге аударды. Бұл жағдай сауда көлеміне бірден әсер етіп, 2022 жылдың наурыз - қазан айлары аралығында дәліз арқылы өтетін контейнер тасымалы алдыңғы жылмен салыстырғанда 33%-ға өссе, жалпы жүк көлемі сол жылдың өзінде алты есеге артты (Biró & Vasa, 2024, 76-б.). Мұндай күрт сұраныс өсімі порттар мен теміржол инфрақұрылымында уақытша жүктемені күшейтіп, 2023 жылдың басында жүктің бір бөлігінің қайтадан теңіз бағыттарына ауысуына әкелгенімен (Danelia, 2024, 4-б.), дәліздің жалпы саудадағы үлесі тұрақты түрде жоғары деңгейге көтерілді. Соғыстың туындатқан осы геосаяси өзгерістері Орта дәлізді жай ғана логи-

rak Avrasya bölgesinde Türk yatırımlarının en büyük ikinci destinasyonu haline getirmiştir (Kapital.kz, 2026b).

Söz konusu yatırımlar, Orta Koridor'un yarattığı bağlantısallık potansiyelini maksimize eden devasa altyapı ve sanayi projelerinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin, TAV Havalimanları Holding'in Almatı Uluslararası Havalimanı'na satın alma ve kapasite artırımı kapsamında yaptığı yaklaşık 1 milyar dolarlık yatırım, Türkiye'nin Kazakistan'daki en büyük tekil yatırımı olarak öne çıkmaktadır (Kapital.kz, 2026b). Sanayi ve enerji altyapısı bağlamında; Esta Construction ile QazaqGaz ortaklığında Mangistau bölgesinde inşa edilen 1,4 milyar dolarlık üre ve amonyak fabrikası, Aksa Energy'nin Şımkent›teki buhar-gaz santrali ile Kızılorda'daki 215 milyar tenge değerindeki termik santral projeleri ve Corex Holding'in (eski adıyla Yildirim Group) Jambıl bölgesindeki kalsine soda fabrikası gibi stratejik tesisler, bu ekonomik entegrasyonun endüstriyel sacayaklarını oluşturmaktadır (Turalin & Khairullayeva, 2023, s. 20; Kapital.kz, 2026b) . Aynı zamanda Coca-Cola İçecek firmasının ülkenin çeşitli bölgelerinde gerçekleştirdiği 318 milyon dolarlık kapasite artırımı ve Alarko Group'un tarım/seracılık yatırımları, imalat ve tarım sektörlerindeki Türk sermayesinin derinliğini göstermektedir (Kapital.kz, 2026b). Güncel verilere göre, halihazırda inşaat, metalürji, tarım, lojistik ve ilaç üretimi gibi alanlarda

стикалық бағыттан шығарып, Еуропалық Одақтың «Global Gateway» стратегиясы аясында қаржыландыратын, Қытайдың «Бір белдеу – бір жол» бастамасымен ұштастырылған және Түркия, Қазақстан, Әзербайжан сияқты өңірлік державалар көпполярлы әлем жағдайында өз дербестігін күшейту үшін пайдаланатын маңызды стратегиялық құралға айналдырды (Purtaş, 2025, 128-б.).

Орта дәліз ықпалындағы Қазақстан–Түркия сауда қатынастары мен экономикалық ынтымақтастық

Транскаспий Шығыс - Батыс Орта дәлізінің операциялық және инфрақұрылымдық тұрғыдан дамуы Қазақстан мен Түркия арасындағы екіжақты қатынастарды жай ғана транзиттік бағыт деңгейінен геоэкономикалық ықпалдасуды тереңдететін және стратегиялық серіктестікті күшейтетін маңызды факторға айналдырды. Логистикалық желілердің дамуының тікелей нәтижесі ретінде соңғы жылдары екі ел арасындағы сауда көлемі мен тікелей шетелдік инвестициялар ағынында елеулі өсім және салалық әртараптану байқалады. Орта дәліздің логистикалық тиімділігі құрлықаралық жеткізу уақытын 13 күнге дейін қысқартып, өзара сауданың жедел дамуына септігін тигізді (Kapital.kz, 2026a).

Екі ел арасындағы сауда көлемі 2022 жылдың алғашқы тоғыз айында алдыңғы

toplam değeri 4 milyar dolar olan 98 proje faaliyete geçmiş olup, 3,9 milyar dolar değerindeki 50 projenin inşası devam etmektedir (Kapital.kz, 2026a).

Fiziksel altyapının bu ticari entegrasyona somut etkisi, taşınan kargo tonajlarında açıkça görülmektedir. 2025 yılı sonu itibarıyla Kazakistan ile Türkiye arasındaki demiryolu yük taşımacılığı hacmi bir önceki yıla göre %35 artarak 6,4 milyon tona ulaşmış, bunun 4 milyon tondan fazlası doğrudan Trans-Hazar Uluslararası Taşıma Güzergahı üzerinden gerçekleştirilmiştir (Kapital.kz, 2026a). Bu veriler, Kazakistan'ın salt bir "hammadde tedarikçisi" olmaktan çıkıp, yenilikçi teknolojiler ve üretim tesisleri aracılığıyla ekonomisini dış şoklara karşı korunaklı hale getirmeye (ekonomik çeşitlendirmeye) çalıştığını ve Türk sermayesi ile teknoloji transferini (know-how) bu dönüşümün merkezine yerleştirdiğini göstermektedir,. Türk iş dünyası açısından ise Kazakistan; yalnızca 20 milyonluk bir iç pazar olarak değil, gelişen lojistik ağlar sayesinde 170 milyonluk nüfusa sahip Avrasya Ekonomik Birliği›ne (AET) ve Çin›in devasa pazarına gümrüksüz ve doğrudan erişim sağlayan stratejik bir merkez (hub) olarak değerlendirilmektedir (Turalin & Khairullayeva, 2023, s. 21). Karşılıklı olarak bu lojistik ve endüstriyel kenetlenme, iki ülkenin çok kutuplu küresel sistemde ekonomik güvenliklerini tahkim etmelerini sağlamaktadır.

жылдың дәл осы кезеңімен салыстырғанда 57,5%-ға өсіп, 4,7 млрд АҚШ долларына жетті; осы кезеңде Қазақстанның экспорты 71%-ға, ал Түркиядан импорт 23%-ға артты (Turalin & Khairullayeva, 2023, 19-б.). Бұл өсім кейінгі жылдары да сақталып, 2025 жылға қарай Түркия Қазақстанның ең ірі бес сауда серіктесінің бірі ретіндегі орнын нығайтты (Kapital.kz, 2026a). 2025 жылғы деректер бойынша екі ел арасындағы сауда көлемі алдыңғы жылмен салыстырғанда тағы 9%-ға артты. Бұл өсім тек өнеркәсіп пен энергия салаларымен шектелмей, агроөнеркәсіптік бағытта да байқалды: бұл саладағы сауда көлемі 25%-дан астам ұлғайып, 360 млн долларға жетті, соның нәтижесінде бидай, жасымық және майлы дақылдар экспорты жандана түсті. Үкіметтер деңгейінде сауданы әртараптандыру, қосылған құны жоғары өнімдер үлесін арттыру және кедендік-тарифтік саясатты Орта дәлізді цифрландыру мақсаттарымен үйлестіру негізгі басымдықтардың бірі болып отыр (Kapital.kz, 2026a).

Көлік бағыттарындағы жақсару Түркиядан Қазақстанға бағытталған капитал ағындарында айтарлықтай бетбұрыс тудырды. Түркияның соңғы 17,5 жыл ішінде Қазақстанға салған инвестицияларының 43,3%-ға жуығы, яғни шамамен жартысына тең бөлігі, көлік дәлізі белсенді дами бастаған 2018 жылдан 2022 жылдың бірінші жартысына дей-

Orta Koridor'un Türkiye - Kazakistan Enerji İşbirliğine Etkisi

Trans-Hazar Doğu-Batı Orta Koridoru'nun operasyonel bir gerçekliğe dönüşmesi, Türkiye ile Kazakistan arasındaki enerji ilişkilerini ve ticaretini geleneksel alıcı-satıcı dinamiklerinin ötesine taşıyarak, stratejik arz güvenliği, güzergâh çeşitlendirmesi ve altyapı entegrasyonu ekseninde yeniden şekillendirmektedir. Bu dönüşüm; hidrokarbon taşımacılığında alternatif rotaların inşası, Türk sermayesinin Kazakistan'ın iç enerji altyapısına doğrudan nüfuz etmesi ve yenilenebilir enerji ağlarının kıtalararası entegrasyonu olmak üzere üç ana başlık altında kapsamlı bir jeoekonomik etki yaratmaktadır.

Kazakistan'ın enerji ihracatı tarihsel olarak Rusya'ya asimetrik bir bağımlılık sergilemektedir; nitekim 2024 yılı itibarıyla yaklaşık 88 milyon ton ham petrol üreten ülke, toplam petrol ihracatının yaklaşık %80'ini Rusya üzerinden geçen Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) aracılığıyla uluslararası piyasalara ulaştırmaktadır. Ancak Ukrayna savaşı sonrası artan jeopolitik riskler ve CPC hattında yaşanan kesintiler (örneğin Ukrayna dron saldırıları sonucu kapasitenin %30 oranında düşmesi), Kazakistan'ı ihracat rotalarını Orta Koridor üzerinden acilen çeşitlendirmeye itmiştir (Urciuolo, 2024, s. 10). Bu bağlamda Türkiye, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı aracılığıyla Kazakistan'ın enerji ihracatının yaklaşık %1'ini taşımaktadır (Turalin & Khairullayeva, 2023, 19-б.). Bu oran, Kazakistan'ın toplam ihracatının yaklaşık %3'ünü oluşturmaktadır (Urciuolo, 2024, s. 10). Bu durum, Kazakistan'ın enerji ihracatında Türkiye'nin rolünün sınırlı olduğunu göstermektedir. Ancak Kazakistan'ın enerji ihracatında Türkiye'nin rolünün artırılması, Kazakistan'ın enerji güvenliğini ve çeşitlendirmesini desteklemektedir.

Kazakistan'ın enerji ihracatında Türkiye'nin rolünün artırılması, Kazakistan'ın enerji güvenliğini ve çeşitlendirmesini desteklemektedir. Kazakistan'ın enerji ihracatında Türkiye'nin rolünün artırılması, Kazakistan'ın enerji güvenliğini ve çeşitlendirmesini desteklemektedir. Kazakistan'ın enerji ihracatında Türkiye'nin rolünün artırılması, Kazakistan'ın enerji güvenliğini ve çeşitlendirmesini desteklemektedir. Kazakistan'ın enerji ihracatında Türkiye'nin rolünün artırılması, Kazakistan'ın enerji güвенliğini ve çeşitlendirmesini desteklemektedir. Kazakistan'ın enerji ihracatında Türkiye'nin rolünün artırılması, Kazakistan'ın enerji güven

ğıyla Kazakistan için en kritik güvenli liman konumuna yükselmiştir. Yılda 60 milyon ton taşıma kapasitesine sahip olan ancak 2024 yılında yalnızca 29,47 milyon ton ile kapasitesinin yarısından azını kullanan BTC boru hattı, Kazakistan'ın devasa Kaşagan, Tengiz ve Karaçaganak sahalarından artan üretimini absorbe edebilecek ideal bir altyapı sunmaktadır. 2024 yılında Kazakistan, Hazar Denizi'ni tankerlerle aşarak BTC üzerinden Türkiye'ye 1,4 milyon tonun üzerinde ham petrol sevkiyatı gerçekleştirmiştir. Orta Koridor'un lojistik altyapısının gelişmesiyle bu hacmin kısa vadede yıllık 2,2 milyon tona, uzun vadede ise 20 milyon tona çıkarılması hedeflenmektedir (Onglassov vd., 2025, s. 8).

Bu muazzam kargo akışını yönetmek için, KazMunayGaz ve Abu Dabi Limanları Grubu'nun ortak girişimi olan ve Astana Uluslararası Finans Merkezi'ne (AIFC) kayıtlı "Caspian Integrated Maritime Solutions" (CIMS) şirketi gibi yeni yapılar kurularak Hazar geçişli tanker filoları genişletilmektedir (Onglassov vd., 2025, s. 8). Ayrıca doğalgaz ticareti bağlamında, boru hatlarının ticari esnekliğinden yoksun olduğu durumlarda Kazakistan ve Türkmenistan gazının sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) teknolojisiyle Hazar üzerinden Türkiye'ye ve oradan Avrupa'ya taşınması potansiyeli, enerji ticaretine yeni bir boyut kazandırmaktadır (Diriöz, 2022, s. 11).

станциясы жобалары, сондай-ақ Corex Holding (бұрынғы Yildirim Group) компаниясының Жамбыл өңіріндегі кальцийлендірілген сода зауыты сияқты стратегиялық нысандар осы экономикалық ықпалдастықтың өндірістік негізін құрайды (Turalin & Khairullayeva, 2023, 20-б.; Kapital.kz, 2026b). Сонымен қатар Coca-Cola İçecek компаниясының елдің әртүрлі өңірлерінде жүзеге асырған 318 млн долларлық қуатты кеңейту жобалары мен Alarko Group компаниясының ауыл шаруашылығы және жылыжай саласындағы инвестициялары өндіріс пен агроөнеркәсіп секторларындағы түрік капиталының ауқымын айқын көрсетеді (Kapital.kz, 2026b). Соңғы мәліметтерге сәйкес, құрылыс, металлургия, ауыл шаруашылығы, логистика және фармацевтика сияқты салаларда жалпы құны 4 млрд долларды құрайтын 98 жоба іске қосылған, ал 3,9 млрд доллар көлеміндегі 50 жобаның құрылысы жалғасуда (Kapital.kz, 2026a).

Инфрақұрылымның екі ел арасындағы сауда интеграциясына нақты әсері жүк тасымалы көлемінің өсуінен айқын көрінеді. 2025 жылдың соңына қарай Қазақстан мен Түркия арасындағы теміржол арқылы жүк тасымалы бір жыл ішінде 35%-ға өсіп, 6,4 млн тоннаға жетті, оның 4 млн тоннадан астамы тікелей Транскаспий халықаралық көлік бағыты арқылы жүзеге асырылды (Kapital.kz, 2026a). Бұл деректер Қазақстанның

Orta Koridor'un yarattığı fiziki ve kurumsal bağlantısallık, Türk enerji ve inşaat şirketlerinin Kazakistan pazarındaki konumunu güçlendirmiştir. Bu yatırımlar sadece petrol ticaretiyle sınırlı kalmayıp, Kazakistan'ın endüstriyel modernizasyonunu ve enerji arz güvenliğini doğrudan destekleyen mega projelere dönüşmüştür. Bunların en çarpıcı örneklerinden biri, Aksa Enerji'nin Şımkent›teki buhar-gaz santrali ile Kızılorda bölgesinde inşasına başladığı 240 MW kapasiteli ve 215 milyar tenge değerindeki yeni kojenerasyon (ısı ve elektrik) santralidir. Söz konusu tesis, 2025 yılına kadar tamamlanması planlanan ve Kazakistan›da yabancı yatırımcı eliyle hayata geçirilen en büyük enerji projelerinden biri olup bölgenin enerji güvenliğini tahkim edecektir(Turalin & Khairullayeva, 2023, s. 20). Bunun yanı sıra, doğalgazın katma değerli petrokimya ürünlerine dönüştürülmesi alanında da stratejik ortaklıklar kurulmaktadır. Türk şirketi Esta Construction ile Kazakistan'ın ulusal gaz şirketi QazaqGaz ortaklığında, Mangistau bölgesinde 1,4 milyar dolar nihai yatırım bedeliyle inşa edilecek olan üre ve amonyak fabrikası, iki ülke arasındaki enerji ilişkilerinin salt hammadde ticaretinden endüstriyel üretime evrildiğinin somut bir göstergesidir (Kapital.kz, 2026b).

Orta Koridor'un Türkiye ve Kazakistan arasındaki enerji ilişkilerine kattığı en yenilikçi vizyon, işbirliğinin hidrokarbonlardan tek «шикізат жеткізуші» рөлінен біртіндеп шығып, жаңа технологиялар мен өндірістік қуаттар арқылы экономиканы сыртқы күйзелістерге төзімді етуге, яғни әртараптандыруға ұмтылып отырғанын көрсетеді. Осы үдерісте түрік капиталы мен технологиялық тәжірибе (know-how) маңызды орын алып отыр. Түрік бизнесі үшін Қазақстан тек шамамен 20 млн халқы бар ішкі нарық емес, сонымен қатар дамып келе жатқан логистикалық желілер арқылы 170 млн халқы бар Еуразиялық экономикалық одаққа және Қытай нарығына кедергісіз әрі тікелей шығуға мүмкіндік беретін стратегиялық торап ретінде қарастырылады (Turalin & Khairullayeva, 2023, 21-б.). Мұндай логистикалық және өнеркәсіптік өзара байланыс екі елдің көпполярлы жаһандық жүйе жағдайында экономикалық қауіпсіздігін нығайтуға ықпал етеді.

Орта дәліздің Қазақстан - Түркия энергетикалық ынтымақтастығына әсері

Орта дәліздің нақты іске қосылуы Қазақстан мен Түркия арасындағы энергетикалық және сауда байланыстарын дәстүрлі сатып алушы - сатушы моделінен шығарып, оларды энергия қауіпсіздігі, бағыттарды әртараптандыру және инфрақұрылымдық ықпалдасу негізінде қайта қалыптастырып отыр. Бұл өзгерістер үш негізгі бағытта көрініс табады:

elektrik ve yenilenebilir enerji ticaretine kaydırılmasıdır. 2030 yılına kadar enerji miksindeki yenilenebilir enerji payını %15'e çıkarmayı hedefleyen Kazakistan ile Azerbaycan ve Türkiye, "Hazar-Geçişli Elektrik Kablosu" (Caspian Green Energy Corridor) projesinin temellerini atmaktadır. Bu yüksek gerilimli denizaltı (HVDC) iletim hattı, Orta Asya'nın (özellikle Kazakistan'ın) devasa güneş ve rüzgâr enerjisi potansiyelini Hazar Denizi'nin altından Güney Kafkasya'ya, oradan da Türkiye ve Karadeniz Denizaltı Kablosu aracılığıyla Avrupa Birliği'ne taşımayı amaçlamaktadır (Onglassov vd., 2025, s. 9). Ek olarak, devasa sıvılaştırma veya gazlaştırma tesislerinin ekonomik olmadığı durumlarda doğalgazın doğrudan elektrik enerjisine çevrilerek sualtı elektrik hatlarıyla iletilmesi de masadaki senaryolar arasındadır (Diriöz, 2022, s. 11). Bu proje, iki ülkenin düşük karbonlu enerji ihracatçısı olarak kendilerini yeniden konumlandırmalarına olanak tanırken, Avrasya bölgesel şebeke modernizasyonunu katalize edecektir.

Sonuç itibarıyla Orta Koridor ekseninde gelişen ulaştırma ve lojistik entegrasyonu; Kazakistan'ın enerji ihracatını Rusya tekelinden kurtararak Türkiye üzerinden küresel pazarlara güvenle ulaştırmasını sağlamakta, Türk şirketlerinin Kazakistan'daki devasa petrokimya ve elektrik üretim yatırımlarına zemin hazırlamakta ve uzun vadede bölgesel elektrik şebekelerini birleş-

көмірсутектерді тасымалдауда баламалы маршруттарды дамыту, түрік капиталының Қазақстанның ішкі энергетикалық инфрақұрылымына тікелей қатысуы және жаңартылатын энергия желілерін құрлықаралық деңгейде біріктіру.

Қазақстанның энергия экспорты тарихи тұрғыдан Ресейге айқын тәуелділікпен сипатталады. Мәселен, 2024 жылы шамамен 88 млн тонна шикі мұнай өндірген Қазақстан оның шамамен 80%-ын Ресей аумағы арқылы өтетін Каспий құбыр консорциумы (КТК) арқылы әлемдік нарықтарға жеткізуде. Алайда Украинадағы соғыстан кейін күшейген геосаяси мәселелер мен КТК желісіндегі іркілістер (мысалы, дрон шабуылдарының салдарынан өткізу қабілетінің 30%-ға дейін төмендеуі) Қазақстанды экспорт бағыттарын шұғыл түрде Орта дәліз арқылы әртараптандыруға итермеледі (Urciuolo, 2024, 10-б.). Осы тұрғыда Түркия Баку–Тбилиси–Джейхан (БТД) мұнай құбыры арқылы Қазақстан үшін сенімді бағыттардың біріне айналды. Жылына 60 млн тонна тасымалдау қуатына ие болғанымен, 2024 жылы небәрі 29,47 млн тоннамен толық жүктелмеген бұл құбыр Қазақстанның Қашаған, Теңіз және Қарашығанақ кен орындарындағы өндіріс көлемін арттыруға мүмкіндік беретін тиімді инфрақұрылым болып отыр. 2024 жылы Қазақстан Каспий теңізі арқылы танкерлермен жеткізілген мұнайды БТД бағытымен Түркияға 1,4 млн тоннадан

tiren yeşil bir enerji köprüsünün inşasına öncülük etmektedir. Tüm bu hamleler, her iki devleti birbirine asimetrik bir şekilde değil, karşılıklı bağımlılık ve ortak güvenlik konseptiyle bağlayan stratejik bir enerji bloğuna dönüştürmektedir.

Sonuç

Soğuk Savaş sonrası dönemde şekillenen Avrasya jeopolitiğinde Kazakistan ve Türkiye ilişkileri, salt ortak kültürel ve tarihsel bağlara dayalı bir yakınlığın ötesine geçerek derin ve çok boyutlu bir stratejik ortaklığa dönüşmüştür. Kazakistan'ın uyguladığı çok yönlü dış politika anlayışı çerçevesinde Türkiye, başta Rusya ve Çin olmak üzere büyük güçlere karşı tek taraflı bağımlılığı önleyen, riski dağıtan ve stratejik esneklik sağlayan bir dengeleyici ortak olarak kritik bir rol üstlenmektedir. Bu pragmatik zeminde gelişen ikili bağlar, başlangıçtaki dar sektörel yapıdan çıkarak günümüzde ticaret, yatırım ve enerji alanlarında kurumsallaşmış bir yapıya evrilmiştir. Özellikle Kazakistan'ın zengin hidrokarbon kaynaklarını Rusya'yı baypas eden alternatif rotalarla pazara sunma hedefi, Türkiye'nin kendi enerji arz güvenliğini sağlama ve bölgesel bir enerji merkezi olma vizyonuyla örtüşmektedir.

Son yıllarda Ukrayna savaşı gibi jeopolitik krizlerin ivmelendirdiği Trans-Hazar астам көлемде жөнелтті. Орта дәліздің логистикалық инфрақұрылымы дамыған сайын бұл көрсеткішті қысқа мерзімде жылына 2,2 млн тоннаға, ал ұзақ мерзімде 20 млн тоннаға дейін арттыру көзделіп отыр (Onglassov және т.б., 2025, 8-б.).

Бұл ауқымды жүк ағынын тиімді басқару үшін жаңа институционалдық құрылымдар қалыптастырылуда. Соның бірі - «ҚазМұнайГаз» бен Abu Dhabi Ports Group бірлесіп құрған және Астана халықаралық қаржы орталығында (AIFC) тіркелген «Caspian Integrated Maritime Solutions» (CIMS) компаниясы; ол Каспий арқылы өтетін танкерлік флотты кеңейтуге бағытталған (Onglassov және т.б., 2025, 8-б.). Сонымен қатар табиғи газ саудасы тұрғысынан алғанда, құбыр желілерінің коммерциялық икемділігі шектеулі болған жағдайда Қазақстан мен Түрікменстан газын сұйытылған табиғи газ (LNG) технологиясы арқылы Каспий арқылы Түркияға, одан әрі Еуропаға жеткізу мүмкіндігі энергетикалық саудаға жаңа серпін беруде (Diriöz, 2022, 11-б.).

Орта дәліз қалыптастырған физикалық және институционалдық байланыстар түрік энергетика және құрылыс компанияларының Қазақстан нарығындағы орнын айтарлықтай күшейтті. Бұл инвестициялар тек мұнай саудасымен шектелмей, Қазақстанның өнеркәсіптік жаңғыруы мен энергия қауіпсіздігін тікелей қолдайтын ірі жобаларға ұласты.

Doğu-Batı Orta Koridoru, iki ülke arasındaki bu stratejik sinerjiyi yapısal bir dönüşüme uğratan en önemli katalizör haline gelmiştir. Orta Koridor üzerinden gelişen kesintisiz lojistik ve altyapı entegrasyonu, Türkiye'den Kazakistan'a yönelik sanayi ve altyapı yatırımlarında tarihi bir artış yaratmış; ikili ekonomik ilişkileri yalnızca bir hammadde ticareti olmaktan çıkarıp endüstriyel üretim, kapasite inşası ve bölgesel bağlantısallık eksenine taşımıştır. Dahası bu entegrasyon, iki ülke arasındaki geleneksel hidrokarbon ilişkilerini, Hazar geçişli sualtı kabloları gibi projelerle yenilenebilir enerji ve elektrik ticaretine doğru genişletme potansiyeline sahiptir. Sonuç itibarıyla Orta Koridor ekseninde kenetlenen Türkiye ve Kazakistan, birbirlerine asimetrik bağımlılıklarla değil, karşılıklı ekonomik güvenlik ve ortak çıkar konseptiyle bağlanarak Avrasya'nın çok kutuplu rekabet ortamında esnek, sürdürülebilir ve stratejik bir güç bloku oluşturmaktadır

Kaynakça

Akçay, N. ve Changgang, G. (2023). Türkiye's Middle Corridor and China's BRI: Identification and assessment. Insight Turkey, 25(1), 63-74.

Alipbaev, A., & Dzhakubaeva, S. (2024). Geopoliticheskoe i geoekonomicheskoe

Соның айқын мысалдарының бірі - Aksa Energy компаниясының Шымкенттегі бугаз электр станциясы және Қызылорда өңірінде салынып жатқан қуаты 240 МВт, құны 215 млрд теңгені құрайтын жаңа когенерациялық (жылу және электр) станциясы. Бұл нысан 2025 жылға дейін аяқталады деп жоспарланған және Қазақстанда шетелдік инвесторлар жүзеге асырып жатқан ең ірі энергетикалық жобалардың бірі ретінде өңірдің энергия қауіпсіздігін нығайтуға ықпал етеді (Turalin & Khairullayeva, 2023, 20-б.). Сонымен қатар табиғи газды жоғары қосылған құны бар мұнай-химия өнімдеріне айналдыру бағытында да стратегиялық серіктестіктер қалыптасуда. Түріктің Esta Construction компаниясы мен Қазақстанның ұлттық газ операторы QazaqGaz бірлесіп Маңғыстау өңірінде 1,4 млрд доллар көлемінде салуды жоспарлаған карбамид және аммиак зауыты екі ел арасындағы энергетикалық қатынастардың тек шикізат саудасынан өндірістік кооперацияға қарай дамып келе жатқанын нақты көрсетеді (Kapital.kz, 2026b).

Орта дәліздің Қазақстан мен Түркия арасындағы энергетикалық қатынастарға әкелген ең маңызды жаңа бағыты — ынтымақтастықты көмірсутектермен шектемей, электр энергиясы мен жаңартылатын энергия саудасына кеңейтуі. 2030 жылға қарай энергия теңгеріміндегі жаңартылатын энергия үлесін 15%-ға

znachenie “Srednego koridora” dlya Kazakhstana. International Relations and International Law Journal, 106(2), 89–102.

Al-Musawi, O. S. S. (2024). The new Eurasianism and the Chinese-European strategy towards it. Geopolitics Quarterly, 20(1), 125–150. https://doi.org/10.22034/igq.2024.447219.1847

Ambrosio, T., & Lange, W. A. (2014). Mapping Kazakhstan’s geopolitical code: An analysis of Nazarbayev’s presidential addresses, 1997–2014. Eurasian Geography and Economics, 55(5), 537–559. https://doi.org/10.1080/15387216.2015.1024272

Arynov, Z., & Abi, A. (2026). Constructing the ‘Turkic world’: Strategic narratives of Azerbaijan, Kazakhstan, and Türkiye amid geopolitical turbulence. Turkish Studies. https://doi.org/10.1080/14683849.2026.2626530

Aydin, U., & Azhgaliyeva, D. (2019). Assessing energy security in the Caspian region: The geopolitical implications to European energy strategy. In Achieving energy security in Asia (pp. 183–205). World Scientific. https://doi.org/10.1142/9789811204210_0009

Balci, B., & Liles, T. (2018). Turkey’s comeback to Central Asia. Insight Turkey, 20(4), 11-26. https://doi.org/10.25253/99.2018204.06

Beylur, S., Zhanaltay, Z., Hanayi, O. ve

жеткізуді көздеген Қазақстан, Әзербайжан және Түркия «Каспий арқылы өтетін электр кабелі» (Caspian Green Energy Corridor) жобасын іске асыруға кірісті. Бұл жоғары кернеулі тұрақты токқа негізделген (HVDC) суасты желісі Орталық Азияның, әсіресе Қазақстанның, мол күн және жел энергиясын Каспий теңізінің түбімен Оңтүстік Кавказға, одан әрі Түркия арқылы Қара теңіз суасты кабелімен Еуропалық Одаққа жеткізуді мақсат етеді (Onglassov және т.б., 2025, 9-б.). Сонымен қатар, ірі сұйылту немесе қайта газдандыру инфрақұрылымы тиімсіз болған жағдайларда табиғи газды тікелей электр энергиясына айналдырып, оны суасты электр желілері арқылы тасымалдау мүмкіндігі де қарастырылуда (Diriöz, 2022, 11-б.). Бұл жоба екі елге төмен көміртекті энергия экспорттаушы ретінде жаңа позиция қалыптастыруға мүмкіндік беріп, Еуразиядағы өңірлік энергетикалық желілердің жаңғыртылуына серпін береді.

Қорытындылай келе, Орта дәліз аясында қалыптасып отырған көлік және логистикалық ықпалдасу Қазақстанның энергия экспортын Ресей бағытына тәуелділіктен біртіндеп арылтып, оны Түркия арқылы жаһандық нарықтарға қауіпсіз жеткізуге мүмкіндік беруде. Сонымен қатар бұл үдеріс түрік компанияларының Қазақстандағы ірі мұнай-хи-

Khitakhunov, A. (2022). Tarihi İpek Yolunun yeniden canlandırılmasında Orta Koridor: Mevcut durum - potansiyel - güncel meseleler (İnceleme-Araştırma Dizisi Yayın No: 07). Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi. Erişim adresi: https://www.ayu.edu.tr/mypanel/_app/upload/yayin/dosya/fe131d7f5a6b-38b23cc967316c13dae2.pdf

Bilgin, M. (2003). The emerging Caspian energy regime and Turkey's new role. https://doi.org/10.1501/intrel_0000000072

Biró, D. ve Vasa, L. (2024). Unveiling the strategic significance of the Middle Corridor in global trade and geopolitical dynamics. Economy Strategy and Practice, 19(2), 70-83.

Bozkus, R. (2018). Internal and external determinants of Turkey-Kazakhstan energy collaboration. Journal of Economic Cooperation and Development, 39(3), 115–144.

Chaziza, M. (2021). China's New Silk Road strategy and the Turkish Middle Corridor vision. Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies, 15(1), 34-50.

Danelia, S. (2024). The Middle Corridor in current geopolitical turbulence. Canadian Journal of Research, Society and Development, 1(2), 2-9.

Davydova, Y., Kargapolova, E., Simonenko, M., & Lezhebokov, A. (2022). Cooperation between Russia and Kazakhstan in

мия және электр энергиясын өндіру жобаларына жол ашып, ұзақ мерзімді перспективада өңірлік электр желілерін біріктіретін «жасыл» энергетикалық көпірдің қалыптасуына негіз қалап отыр. Осы өзгерістердің барлығы екі ел арасындағы байланыстарды біржақты тәуелділікке емес, өзара тәуелділік пен ортақ қауіпсіздік қағидаттарына сүйенетін стратегиялық энергетикалық әріптестік деңгейіне көтеруде.

Қорытынды

Қырғи-қабақ соғыстан кейін қалыптасқан Еуразия геосаяси кеңістігінде Қазақстан мен Түркия арасындағы қатынастар тек ортақ тарихи және мәдени жақындықпен шектелмей, терең әрі көпқырлы стратегиялық серіктестікке ұласты. Қазақстанның көпвекторлы сыртқы саясаты аясында Түркия, ең алдымен Ресей мен Қытай сияқты ірі державаларға қатысты біржақты тәуелділіктің алдын алатын, тәуекелдерді әртараптандыратын және стратегиялық икемділікті қамтамасыз ететін теңгеруші серіктес ретінде маңызды рөл атқарып отыр. Осындай прагматикалық негізде дамыған екіжақты байланыстар бастапқыдағы тар салалық шеңберден шығып, бүгінгі таңда сауда, инвестиция және энергетика салаларында институционалдық тұрғыдан қалыптасқан жүйеге айналды. Әсіресе Қазақстанның

ensuring integrated security in the Caspian macro region. Journal of Frontier Studies. https://doi.org/10.46539/jfs.v7i3.426

Diriöz, A. O. (2022). An energy-focused alternative and complementary route to the Silk Road. Eurasian Research Journal, 4(2), 7-22.

Eldem, T. (2022). Russia's war on Ukraine and the rise of the Middle Corridor as a third vector of Eurasian connectivity: Connecting Europe and Asia via Central Asia, the Caucasus, and Turkey (SWP Comment No. 64). Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik.

Erşen, E., & Çelikpala, M. (2019). Turkey and the changing energy geopolitics of Eurasia. Energy Policy. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.01.036

Giritlioğlu, S. (2025). The role of Kazakhstan in economic integration within the Organization of Turkic States. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 20(2), 708–732. https://doi.org/10.48145/gopsbad.1751438

Hor, K., Kukeyeva, F., Augan, M., & Kydyrbek, F. (2023). Trends and challenges of energy diplomacy: A case study on Kazakhstan. BULLETIN of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-142-1-104-119

Ibadildin, N., Pisareva, D., & Tastaibek,

мол мұнай-газ ресурстарын Ресей аумағын айналып өтетін баламалы бағыттар арқылы әлемдік нарықтарға жеткізу мақсаты Түркияның энергия қауіпсіздігін қамтамасыз ету және өңірлік энергетикалық орталыққа айналу стратегиясымен өзара үйлеседі.

Соңғы жылдары Украинадағы соғыс сияқты геосаяси дағдарыстардың әсерімен жедел дамыған Транскаспий Шығыс–Батыс Орта дәлізі екі ел арасындағы осы стратегиялық үйлесімді құрылымдық деңгейде өзгертетін негізгі катализаторға айналды. Орта дәліз арқылы қалыптасып отырған үздіксіз логистикалық және инфрақұрылымдық ықпалдасу Түркиядан Қазақстанға бағытталған өнеркәсіптік және инфрақұрылымдық инвестициялардың айтарлықтай өсуіне жол ашып, екіжақты экономикалық байланыстарды тек шикізат саудасымен шектелетін деңгейден өндірістік кооперация, қуаттарды дамыту және өңірлік байланыстарды нығайту бағытына бұрды. Бұдан бөлек, бұл ықпалдасу екі ел арасындағы дәстүрлі көмірсутек қатынастарын Каспий арқылы өтетін суасты кабельдері сияқты жобалар арқылы жаңартылатын энергия мен электр энергиясы саудасына кеңейту әлеуетіне ие. Қорытындылай келгенде, Орта дәліз аясында тығыз байланыс орнатқан Қазақстан мен Түркия біржақты тәуелділікке емес, өзара экономикалық қауіпсіздік пен ортақ мүдделерге негізделген байланыстар

N. (2025). After January: Kazakhstan's journey through identity and geopolitics. Palgrave Series in Asia and Pacific Studies. https://doi.org/10.1007/978-981-96-8738-1

Ipek, P. (2007). The role of oil and gas in Kazakhstan's foreign policy: Looking east or west? Europe-Asia Studies, 59(7), 1179 - 1199. https://doi.org/10.1080/09668130701607144

Kapital.kz. (2026a, 15 Nisan). В 2025 году в экономику Казахстана привлекли $390 млн турецких инвестиций. Erişim adresi: https://kapital.kz/economic/146981/v-2025-godu-v-ekonomiku-kazahstana-privlekli-dollar390-mln-tureckih-investicij.html

Kapital.kz. (2026b, 18 Şubat). За три года турецкие инвестиции в Казахстан выросли до $1,1 млрд. Erişim adresi: https://kapital.kz/economic/145124/za-tri-goda-tureckie-investicii-v-kazahstan-vyrosli-do-dollar11-mlrd.html

Katzenstein, P. J., & Weygandt, N. (2017). Mapping Eurasia in an open world: How the insularity of Russia's geopolitical and civilizational approaches limits its foreign policies. Perspectives on Politics, 15(2), 428 - 450. https://doi.org/10.1017/S153759271700010X

Kazakistan Cumhuriyeti Stratejik Planlama ve Reformlar Ajansı Ulusal İstatistik Bürosu https://stat.gov.kz/industries/

қалыптастырып, Еуразиядағы көпполярлы бәсеке жағдайында икемді, тұрақты және стратегиялық серіктестік үлгісін қалыптастыруда.

Пайдаланылған әдебиеттер

Akçay, N. ve Changgang, G. (2023). Türkiye's Middle Corridor and China's BRI: Identification and assessment. Insight Turkey, 25(1), 63-74.

Alipbaev, A., & Dzhakubaeva, S. (2024). Geopoliticheskoe i geoekonomicheskoe znachenie "Srednego koridora" dlya Kazakhstana. International Relations and International Law Journal, 106(2), 89–102.

Al-Musawi, O. S. S. (2024). The new Eurasianism and the Chinese-European strategy towards it. Geopolitics Quarterly, 20(1), 125–150. https://doi.org/10.22034/igq.2024.447219.1847

Ambrosio, T., & Lange, W. A. (2014). Mapping Kazakhstan's geopolitical code: An analysis of Nazarbayev's presidential addresses, 1997–2014. Eurasian Geography and Economics, 55(5), 537–559. https://doi.org/10.1080/15387216.2015.1024272

Arynov, Z., & Abi, A. (2026). Constructing the 'Turkic world': Strategic narratives of Azerbaijan, Kazakhstan, and Türkiye amid geopolitical turbulence. Turkish Studies. https://doi.org/10.1080/14683849.2026.2626530

Aydin, U., & Azhgaliyeva, D. (2019). Assessing energy security in the Caspian

economy/foreign-market/ (Erişim tarihi: 16.04.2026)

Kenderdine, T. ve Bucsky, P. (2021). Middle Corridor—Policy development and trade potential of the Trans-Caspian International Transport Route (ADBI Working Paper 1268). Tokyo: Asian Development Bank Institute.

Malysheva, D. (2024). Central Asian direction of Turkish policy. https://doi.org/10.20542/2073-4786-2024-2-60-72

Mesbahi, M. (2024). Regional and global powers and the international relations of Central Asia. In The making of foreign policy in Russia and the new states of Eurasia (Vol. 4). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003578710-13

Muratova, M., Sadri, H., Medeubayeva, Z., & Issayeva, A. (2023). The EU and Kazakhstan in the latest geopolitical and geoeconomic conditions. Journal of Eurasian Studies, 16, 20–31. https://doi.org/10.1177/18793665231215799

Nurgaliyeva, L. (2015). Kazakhstan's economic soft balancing policy vis-à-vis Russia. Journal of Eurasian Studies, 7(1), 92–105. https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.10.008

Ohle, M. (2024). Beyond the West-Russia dichotomy: Case studies on the hedging strategies of Armenia, Azerbaijan, and Georegion: The geopolitical implications to European energy strategy. In Achieving energy security in Asia (pp. 183–205). World Scientific. https://doi.org/10.1142/9789811204210_0009

Balci, B., & Liles, T. (2018). Turkey's comeback to Central Asia. Insight Turkey, 20(4), 11-26. https://doi.org/10.25253/99.2018204.06

Beylur, S., Zhanaltay, Z., Hanayi, O. ve Khitakhunov, A. (2022). Tarihi İpek Yolunun yeniden canlandırılmasında Orta Koridor: Mevcut durum - potansiyel - güncel meseleler (İnceleme-Araştırma Dizisi Yayın No: 07). Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi. Erişim adresi: https://www.ayu.edu.tr/mypanel/_app/upload/yayin/dosya/fe131d7f5a6b38b23cc967316c13dae2.pdf

Bilgin, M. (2003). The emerging Caspian energy regime and Turkey's new role. https://doi.org/10.1501/intrel_0000000072

Biró, D. ve Vasa, L. (2024). Unveiling the strategic significance of the Middle Corridor in global trade and geopolitical dynamics. Economy Strategy and Practice, 19(2), 70-83.

Bozkus, R. (2018). Internal and external determinants of Turkey-Kazakhstan energy collaboration. Journal of Economic Cooperation and Development, 39(3), 115–144.

Chaziza, M. (2021). China's New Silk Road strategy and the Turkish Middle Corridor vision. Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies, 15(1), 34-50.

orgia. In M. D. Sahakyan & K. Lo (Eds.), Routledge Handbook of China's Belt and Road Initiative in Eurasia (pp. 401-414). London: Routledge.

Onglassov, A., Gabdullin, K. ve Krnjević Mišković, D. (2025). Enhancing economic cooperation between Kazakhstan and Azerbaijan. Bakü ve Astana: Institute for Development and Diplomacy (IDD) & Astana International Financial Centre (AIFC).

Pizzolo, P. (2020). Eurasianism: An ideology for the multipolar world. Lexington Books. https://doi.org/10.5040/9781666990607

Purtaş, F. (2025). Türkiye and Organization of Turkic States: A strategic partnership for regional integration. Insight Turkey. 27(1), 113-132.

Pushkareva, V. (2021). The Caspian region in modern politics. https://doi.org/10.35634/2587-9030-2021-5-2-211-220

Rentschler, J., Reinhardt, A., Elbert, R., & Hummel, D. (2025). The Trans-Caspian Corridor - Geopolitical implications and transport opportunities. Journal of Transport Geography, 125, 104211

Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. (t.y.). Türkiye's multilateral transportation policy. Erişim adresi: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_s-multilateral-transportation-policy.en.mfa

Danelia, S. (2024). The Middle Corridor in current geopolitical turbulence. Canadian Journal of Research, Society and Development, 1(2), 2-9.

Davydova, Y., Kargapolova, E., Simonenko, M., & Lezhebokov, A. (2022). Cooperation between Russia and Kazakhstan in ensuring integrated security in the Caspian macro region. Journal of Frontier Studies. https://doi.org/10.46539/jfs.v7i3.426

Diriöz, A. O. (2022). An energy-focused alternative and complementary route to the Silk Road. Eurasian Research Journal, 4(2), 7-22.

Eldem, T. (2022). Russia's war on Ukraine and the rise of the Middle Corridor as a third vector of Eurasian connectivity: Connecting Europe and Asia via Central Asia, the Caucasus, and Turkey (SWP Comment No. 64). Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik.

Erşen, E., & Çelikpala, M. (2019). Turkey and the changing energy geopolitics of Eurasia. Energy Policy. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.01.036

Giritlioğlu, S. (2025). The role of Kazakhstan in economic integration within the Organization of Turkic States. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 20(2), 708–732. https://doi.org/10.48145/gopsbad.1751438

Hor, K., Kukeyeva, F., Augan, M., & Kydyrbek, F. (2023). Trends and challenges

Reuters. (2008, October 29). Tengiz crude starts flowing in BTC pipeline. https://www.reuters.com/article/legal/government/tengiz-crude-starts-flowing-in-btc-pipeline-source-idUSLT402571/

Shamsutdinova, Z. (2026, February 9). Turetskie kompanii pokidayut Kazakhstan. Infografika: Nesmotrya na eto, torgovlya dvukh stran rastet. LSM.kz. https://lsm.kz/ekonomicheskie-otnosheniya-mezhdu-kazahstanom-i-turciej

Shegirbayev, O. (2024). Kazakhstan within the framework of the OTS and the EAEU.

Svistunova, I. (2023). Turkey-Kazakhstan relations at the present stage. Russia and New States of Eurasia, (3), 45-54. https://doi.org/10.20542/2073-4786-2023-3-45-54

Turalin, Y. ve Khairullayeva, V. (2023). Trade and economic relations between Kazakhstan and Turkey: Prospects and challenges. International Relations and International Law Journal, 103(3), 15-23.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2026). Ülkelere göre dış ticaret istatistikleri https://bi.tuik.gov.tr/extensions/tuik-mashup/index.html

Urciuolo, L. (2024). The Middle Corridor Initiative: Where Europe and Asia meet (Briefing Paper No. 01). Brussels: European Institute for Asian Studies (EIAS).

of energy diplomacy: A case study on Kazakhstan. BULLETIN of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-142-1-104-119

Ibadildin, N., Pisareva, D., & Tastaibek, N. (2025). After January: Kazakhstan's journey through identity and geopolitics. Palgrave Series in Asia and Pacific Studies. https://doi.org/10.1007/978-981-96-8738-1

Ipek, P. (2007). The role of oil and gas in Kazakhstan's foreign policy: Looking east or west? Europe-Asia Studies, 59(7), 1179 - 1199. https://doi.org/10.1080/09668130701607144

Kapital.kz. (2026a, 15 Nisan). В 2025 году в экономику Казахстана привлекли $390 млн турецких инвестиций. Erişim adresi: https://kapital.kz/economic/146981/v-2025-godu-v-ekonomiku-kazahstana-privlekli-dollar390-mln-tureckih-investicij.html

Kapital.kz. (2026b, 18 Şubat). За три года турецкие инвестиции в Казахстан выросли до $1,1 млрд. Erişim adresi: https://kapital.kz/economic/145124/za-tri-goda-tureckie-investicii-v-kazahstan-vyrosli-do-dollar11-mlrd.html

Katzenstein, P. J., & Weygandt, N. (2017). Mapping Eurasia in an open world: How the insularity of Russia's geopolitical and civilizational approaches limits its foreign policies. Perspectives on Politics, 15(2), 428 - 450. https://doi.org/10.1017/S153759271700010X

Vasa, L. ve Barkanyi, P. (2023). Geopolitical and geo-economic importance of the Middle Corridor: A comprehensive overview. Eurasian Journal of Economic and Business Studies, 67(2), 20–32.

World Bank. (2023). Middle trade and transport corridor: Policies and investments to triple freight volumes and halve travel time by 2030. Washington, DC: World Bank.

Yesdauletova, A. (2009). Kazakhstan's energy policy: Its evolution and tendencies.

Zhunissov, Z., Uderbaeva, B., Kurmangali, M., Darkenbayev, A., & Tazhikov, A. (2025). Kazakhstan's foreign policy strategy within the framework of Central Asian integration. Asian Journal of Political Science, 33(1), 45–62. https://doi.org/10.1080/02185377.2024.2396116

Kazakistan Cumhuriyeti Stratejik Planlama ve Reformlar Ajansı Ulusal İstatistik Bürosu https://stat.gov.kz/industries/economy/foreign-market/ (Erişim tarihi: 16.04.2026)

Kenderdine, T. ve Bucsky, P. (2021). Middle Corridor—Policy development and trade potential of the Trans-Caspian International Transport Route (ADBI Working Paper 1268). Tokyo: Asian Development Bank Institute.

Malysheva, D. (2024). Central Asian direction of Turkish policy. https://doi.org/10.20542/2073-4786-2024-2-60-72

Mesbahi, M. (2024). Regional and global powers and the international relations of Central Asia. In The making of foreign policy in Russia and the new states of Eurasia (Vol. 4). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003578710-13

Muratova, M., Sadri, H., Medeubayeva, Z., & Issayeva, A. (2023). The EU and Kazakhstan in the latest geopolitical and geoeconomic conditions. Journal of Eurasian Studies, 16, 20–31. https://doi.org/10.1177/18793665231215799

Nurgaliyeva, L. (2015). Kazakhstan's economic soft balancing policy vis-à-vis Russia. Journal of Eurasian Studies, 7(1), 92–105. https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.10.008

Ohle, M. (2024). Beyond the West-Russia dichotomy: Case studies on the hedging strategies of Armenia, Azerbaijan, and

Georgia. In M. D. Sahakyan & K. Lo (Eds.), Routledge Handbook of China's Belt and Road Initiative in Eurasia (pp. 401-414). London: Routledge.

Onglassov, A., Gabdullin, K. ve Krnjević Mišković, D. (2025). Enhancing economic cooperation between Kazakhstan and Azerbaijan. Bakü ve Astana: Institute for Development and Diplomacy (IDD) & Astana International Financial Centre (AIFC).

Pizzolo, P. (2020). Eurasianism: An ideology for the multipolar world. Lexington Books. https://doi.org/10.5040/9781666990607

Purtaş, F. (2025). Türkiye and Organization of Turkic States: A strategic partnership for regional integration. Insight Turkey. 27(1), 113-132.

Pushkareva, V. (2021). The Caspian region in modern politics. https://doi.org/10.35634/2587-9030-2021-5-2-211-220

Rentschler, J., Reinhardt, A., Elbert, R., & Hummel, D. (2025). The Trans-Caspian Corridor - Geopolitical implications and transport opportunities. Journal of Transport Geography, 125, 104211

Түркия Республикасының Сыртқы істер министрлігі. (ж.ж.). Türkiye›s multilateral transportation policy. Қолжетімділік: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_s-multilateral-transportation-

policy.en.mfa

Reuters. (2008, October 29). Tengiz crude starts flowing in BTC pipeline. https://www.reuters.com/article/legal/government/tengiz-crude-starts-flowing-in-btc-pipeline-source-idUSLT402571/

Shamsutdinova, Z. (2026, February 9). Turetskie kompanii pokidayut Kazakhstan. Infografika: Nesmotrya na eto, torgovlya dvukh stran rastet. LSM.kz. https://lsm.kz/ekonomicheskie-otnosheniya-mezhdu-kazahstanom-i-turciej

Shegirbayev, O. (2024). Kazakhstan within the framework of the OTS and the EAEU.

Svistunova, I. (2023). Turkey-Kazakhstan relations at the present stage. Russia and New States of Eurasia, (3), 45-54. https://doi.org/10.20542/2073-4786-2023-3-45-54

Turalin, Y. және Khairullayeva, V. (2023). Trade and economic relations between Kazakhstan and Turkey: Prospects and challenges. International Relations and International Law Journal, 103(3), 15-23.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2026). Ülkelere göre dış ticaret istatistikleri https://bi.tuik.gov.tr/extensions/tuik-mashup/index.html

Urciuolo, L. (2024). The Middle Corridor Initiative: Where Europe and Asia meet (Briefing Paper No. 01). Brussels: European Institute for Asian Studies (EIAS).

Vasa, L. және Barkanyi, P. (2023).

Geopolitical and geo-economic importance of the Middle Corridor: A comprehensive overview. Eurasian Journal of Economic and Business Studies, 67(2), 20–32.

World Bank. (2023). Middle trade and transport corridor: Policies and investments to triple freight volumes and halve travel time by 2030. Washington, DC: World Bank.

Yesdauletova, A. (2009). Kazakhstan's energy policy: Its evolution and tendencies.

Zhunissov, Z., Uderbaeva, B., Kurmangali, M., Darkenbayev, A., & Tazhikov, A. (2025). Kazakhstan's foreign policy strategy within the framework of Central Asian integration. Asian Journal of Political Science, 33(1), 45–62. https://doi.org/10.1080/02185377.2024.2396116

35 Yıl

TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK BOYUTU: 35 YILLIK DÖNÜŞÜM VE GELECEK PERSPEKTİFİ

ТҮРІК-ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨЛШЕМІ: 35 ЖЫЛ ІШІНДЕГІ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖӘНЕ БОЛАШАҚ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Prof. Dr. Murat ÇETİNKAYA
Проф. Др. Мурат ЧЕТИНКАЯ

Prof. Dr. Murat ÇETİNKAYA*
*Проф. Др. Мурат ЧЕТИНКАЯ **

Özet

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkiler, bağımsızlık sonrası dönemde kültürel yakınlığın ötesine geçerek kurumsallaşmış bir ortaklığa dönüşmüştür. Türkiye, Kazakistan'ı Orta Asya'daki en önemli ekonomik ortaklarından biri olarak görürken, Kazakistan da Türkiye'yi Avrupa, Akdeniz ve Orta Doğu'ya erişim sağlayan bir üretim ve lojistik kapısı olarak değerlendirmektedir. Kazakistan; sahip olduğu stratejik jeopolitik konum, gelişme potansiyeli taşıyan geniş pazarı, zengin hammadde rezervleri ve Avrupa ile Asya arasındaki ticaret, ulaştırma ve lojistik ağlarının kesişim noktasında bulunması sayesinde, jeo-ekonomik açıdan küresel ekonomik sistem içerisinde önemli bir konuma ve güçlü bir potansiyele sahiptir.

Son dönemde iki ülke arasında dış ticaret hacminin büyümesi, yatırım ilişkilerinin derinleşmesi, müteahhitlik faaliyetlerinin genişlemesi ve Orta Koridor eksenindeki ulaştırma iş birliğinin hız kazanması, bu ortaklığın jeo-ekonomik niteliğini güçlendirmiştir.

Bu çalışma, Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkilerini tarihsel-kurumsal arka plan, dış ticaret, sektörel tamamlayıcılık, yatırım,

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Ankara, TÜRKİYE, m.cetinkaya@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1698-4222

Аннотация АЯ

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қатынастар мәдени жақындықтан асып, институционалдық серіктестікке айналды. Түркия Қазақстанда Орталық Азиядағы ең маңызды экономикалық серіктестерінің бірі деп есептесе, Қазақстан Түркияны өндіріс пен логистиканың Еуропаға, Жерорта теңізі мен Таяу Шығысқа шығатын қақпасы ретінде қарастырады. Қазақстан стратегиялық геосаяси орналасуы, даму әлеуеті зор кең нарығы, бай шикізат қорлары және Еуропа мен Азия арасындағы сауда, көлік және логистика желілерінің түйісуіндегі орны арқасында жаһандық экономикалық жүйеде елеулі геоэкономикалық позицияға және мықты әлеуетке ие.

Соңғы жылдары екіжақты сауда көлемінің өсуі, инвестициялық байланыстардың тереңдеуі, құрылыс саласындағы қызметтің кеңеюі және Орта дәліз бойындағы көліктік ынтымақтастықтың жеделдеуі бұл серіктестіктің геоэкономикалық сипатын нығайтты.

Бұл зерттеу Түркия–Қазақстан экономикалық қатынастарын тарихи және институционалдық негіз, сыртқы сау-

* Профессор, Анкара Хаджы Бейрам Вели университеті, Экономика және әкімшілік ғылымдар факультеті, Экономика кафедрасы, Анкара, ТҮРКИЯ,m.cetinkaya@hbv.edu.tr , ORCID: 0000-0002-1698-4222

lojistik ve gelecek dönemde ortaya çıkabilecek fırsat ve tehditler açısından incelemektedir. Çalışmanın temel tezi şudur: İkili ekonomik ilişki son on yılda daha görünür ve daha yoğun hale gelmiş olsa da, kalıcı bir sıçrama ancak emtia ağırlıklı ticaret yapısının ortak üretim, teknoloji transferi, işlenmiş sanayi, kritik mineral işleme kapasitesi ve dijital-ekonomik bütünleşme ile desteklenmesi halinde mümkün olacaktır.

Giriş

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkiler, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından şekillenen yeni Avrasya jeopolitiği ve jeo-ekonomisi bağlamında dikkat çekici bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Türkiye'nin Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olması, ikili ilişkilerin siyasal temelinde önemli bir sembolik ve diplomatik avantaj yaratmış; bu erken tanıma, takip eden dönemde ekonomik iş birliğinin gelişmesi açısından güvene dayalı bir zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, günümüzde Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin ulaştığı düzeyi yalnızca tarihsel ve kültürel yakınlık üzerinden açıklamak yeterli değildir. Zira iki ülke arasındaki ilişkiler, zaman içinde çok yönlü bir ekonomik ortaklığa

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkiler, bağımsızlık sonrası dönemde kültürel yakınlığın ötesine geçerek kurumsallaşmış bir ortaklığa dönüşmüştür.

да, салалық толықтырушылық, инвестициялар, логистика және болашақта туындауы мүмкін мүмкіндіктер мен қауіп-қатерлер тұрғысынан қарастырады. Зерттеудің негізгі тезисі мынадай: соңғы онжылдықта екіжақты экономикалық қатынастар айқын әрі қарқынды болғанымен, тұрақты ілгерілеу тек тауарлық сауда құрылымын бірлескен өндіріс, технологиялық трансфер, өңдеуші өнеркәсіп, маңызды минералды өңдеу қуаты және цифрлық-экономикалық интеграция арқылы қолданғанда ғана мүмкін болады.

Кіріспе

Түркия мен Қазақстан арасындағы қатынастар Кеңес Одағының ыдырауынан кейін пайда болған жаңа еуразиялық геосаясат пен геоэкономика контекстінде зерттеуге лайықты маңызды сала болып табылады. Түркияның Қазақстан тәуелсіздігін бірінші болып мойындауы екіжақты қатынастардың саяси негізінде маңызды символдық және дипломатиялық артықшылық туғызды; бұл ерте мойындау кейінгі кезеңде сенімге негізделген экономикалық ынтымақтастыққа ірге тасты. Алайда Түркия мен Қазақстан арасындағы қазіргі қатынас деңгейін тек тарихи және мәдени жақындықпен түсіндіру жеткіліксіз. Шын мәнінде, екі ел арасындағы қатынастар уақыт өте келе көпқырлы экономикалық серіктестікке

dönüşmüş; ticaret, doğrudan yatırımlar, enerji, madencilik, inşaat, lojistik, tarım, hizmetler ve dijital ekonomi gibi farklı sektörlerde somut ve kurumsallaşmış bir iş birliği yapısı ortaya çıkmıştır.

Türkiye, bu ülkeyle ve daha geniş çerçevede Türk dünyasıyla kurduğu siyasal ilişkilere kuruluşundan itibaren özel bir önem atfetmiştir. Bu bağlamda, son otuz yıllık dönemde Turgut Özal, Süleyman Demirel ve Recep Tayyip Erdoğan dâhil olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin üst düzey siyasi liderleri Kazakistan'a çok sayıda resmî ziyarette bulunmuştur. Benzer biçimde, Kazakistan tarafında da Nursultan Nazarbayev'den Kasım Cömert Tokayev'e uzanan süreçte devlet başkanları ve diğer üst düzey resmî yetkililer Türkiye'ye düzenli ziyaretler gerçekleştirmiştir. Söz konusu karşılıklı diplomatik temaslar, iki ülke arasındaki siyasal ilişkilerin kurumsal ve sürdürülebilir bir nitelik kazanmasına katkı sağlamış; bu sağlam siyasal zemin ise zamanla geniş kapsamlı iş birliği mekanizmalarının oluşturulmasını mümkün kılmıştır.

Türkiye ile Kazakistan, ikili ilişkilerin ötesine geçen bir düzlemde, ortak tarih, dil ve kültür bağlarından beslenen bölgesel iş birliği mekanizmalarında da birlikte yer almaktadır. Azerbaycan ve Kırgızistan'la birlikte, 1993 yılında kurulan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), 2008'de

айналды; сауда, тікелей инвестициялар, энергетика, тау-кен өндіру, құрылыс, логистика, ауыл шаруашылығы, қызмет көрсету және цифрлық экономика сияқты әртүрлі салаларда нақты және институционалдық ынтымақтастық шеңбері қалыптасты.

Түрік мемлекеті өзінің құрылуынан бастап осы елмен және, кең мағынада, түрік әлемімен орнатқан саяси қатынастарға ерекше мән беріп келеді. Осы контексте соңғы отыз жыл ішінде Түрік Республикасының жоғары саяси жетекшілері, соның ішінде Түргут Өзал, Сулейман Демирел және Режеп Тайип Ердоған, Қазақстанда бірнеше ресми сапармен болды. Ұқсас түрде қазақстандық тараптан мемлекет басшылары мен басқа да жоғары лауазымды шенеуніктер – Нұрсұлтан Назарбаевтан бастап Қасым-Жомарт Тоқаевқа дейін – Түркияға тұрақты түрде сапарлар жасап отырды. Осы өзара дипломатиялық байланыстар екі ел арасындағы саяси қатынастардың институционалдық және тұрақты сипат алуына ықпал етті; бұл берік саяси негіз уақыт өте келе жан-жақты ынтымақтастық механизмдерін құруға мүмкіндік берді.

> Қазақстан мен Түркия арасындағы экономикалық қатынастар тәуелсіздік кезеңінен кейін мәдени жақындық шеңберінен асып, институционалданған серіктестікке айналды.

oluşturulan Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Türk Kültür ve Miras Vakfı ile Türk İş Konseyi gibi kurumsal platformlarda ortak bir zemini paylaşmaktadır. Bu yapı, Türkiye ile Kazakistan arasındaki iş birliğinin yalnızca ikili düzeyde değil, Türk dünyası ölçeğinde de çok taraflı ve kurumsal bir nitelik kazandığını göstermektedir. Söz konusu yapılar, Türk dünyasında çok taraflı diyaloğun kurumsallaşmasına katkı sunmakta ve siyasal, kültürel ile ekonomik iş birliğinin daha sistematik bir nitelik kazanmasını desteklemektedir.

Bu çalışmada önce ilişkilerin kurumsal zemini incelenecek, ardından dış ticaretin yapısı ve makroekonomik bağlam değerlendirilecek, sonra öne çıkan sektörler ve bölgesel bağlantısallık başlıkları ele alınacaktır. Son bölümde ise gelecek dönemde ortaya çıkabilecek fırsatlar ve tehditler, daha derin bir ekonomik ortaklığın koşulları açısından tartışılacaktır.

1. Tarihsel ve Kurumsal Çerçeve

Kazakistan, 2.724.900 km²'lik yüzölçümüyle dünya ölçeğinde dokuzuncu, eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında ise Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci sırada yer alan geniş bir coğrafyaya sahiptir. Türkiye'nin yaklaşık 3,5 katı büyüklüğündeki ülke, Orta Asya'nın merkezinde, Çin'in ku-

Түркия мен Қазақстан сонымен қатар екіжақты қатынастар шеңберінен тыс, ортақ тарихи, тілдік және мәдени байланыстарға негізделген өңірлік ынтымақтастық механизмдеріне бірге қатысады. Әзірбайжан мен Қырғызстанмен бірге олар 1993 жылы құрылған Түрік мәдениеті халықаралық ұйымы (TÜRKSOY), 2008 жылы құрылған Түркітілді елдердің парламентаралық ассамблеясы (TÜRKPA), Түрік мәдениеті мен мұрасы қоры және Түрік іскерлік кеңесі сияқты институционалдық платформаларда ортақ негізге ие. Бұл құрылым Түркия мен Қазақстан арасындағы ынтымақтастықтың тек екіжақты деңгейде ғана емес, сонымен қатар түрік әлемінің ауқымында да көпжақты және институционалдық сипатқа ие болғанын көрсетеді. Бұл құрылымдар түрік әлемінде көпжақты диалогты институционаландыруға ықпал етіп, саяси, мәдени және экономикалық ынтымақтастықтың жүйелі дамуын қолдайды.

Осы зерттеуде алдымен қатынастардың институционалдық құрылымы қарастырылады, одан кейін сыртқы сауда құрылымы мен макроэкономикалық ахуал бағаланады; одан әрі негізгі салалар мен өңірлік өзара байланыстар талданады. Соңғы бөлімде тереңдетілген экономикалық серіктестік үшін жағдайлар тұрғысынан алдағы кезеңге арналған ықтимал мүмкіндіктер мен қауіптер талқыланады.

zeybatısı ile Ural Nehri'nin batısı arasında uzanan stratejik konumuyla bölgesel ve kıtalararası bağlantılar açısından önemli bir jeopolitik ağırlık taşımaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2026a).

Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkilerinin ilk aşaması 1990'lı yıllarda karşılıklı temsil, diplomatik tanıma, ticaret heyetleri ve temel iş birliği anlaşmaları ile şekillenmiştir. Nursultan Nazarbayev'in 25 Eylül 1991 tarihinde gerçekleştirdiği beş günlük Türkiye ziyareti, Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin kurumsallaşma sürecinde erken dönem ve stratejik bir temas olarak değerlendirilebilir. Anılan ziyaret çerçevesinde Nazarbayev, iki ülke arasındaki ilişkilerin siyasal, ekonomik ve ulaştırma boyutlarında derinleştirilmesine yönelik kapsamlı öneriler sunmuştur. Bu öneriler arasında İstanbul-Almatı hava ulaşımının başlatılması ve tüketim malları üretimine dönük ortak yatırım alanlarının oluşturulması gibi somut iş birliği başlıkları öne çıkmıştır. Nazarbayev'in ziyaret öncesinde yaptığı yazılı açıklama ise Kazakistan'ın piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Türkiye'yi önemli bir referans noktası olarak gördüğünü ortaya

1. Тарихи және институционалдық шеңбер

Жер аумағы 2 724 900 км² болатын Қазақстан кең аумақты алып жатыр, бұл оны әлемде тоғызыншы орынға және бұрынғы Кеңес Одағы елдері арасында Ресей Федерациясынан кейінгі екінші орынға қояды. Түркияның аумағынан шамамен 3,5 есе үлкен бұл ел Орталық Азияның жүрегінде, солтүстік-батыс Қытай мен Урал өзенінің батысы арасындағы стратегиялық орналасуына байланысты аймақтық және құрлықаралық байланыстарда елеулі геосаяси салмаққа ие (Түркия Республикасының Сыртқы істер министрлігі, 2026a).

koymaktadır. Bu bağlamda Kazakistan yönetimi, Türkiye'nin ekonomik kalkınma deneyiminden, yabancı yatırım çekme kapasitesinden ve nitelikli insan kaynağı yetiştirme konusundaki tecrübelerinden istifade etme iradesini açık biçimde dile getirmiştir (Kara, 2012, s. 58).

Son dönemde iki ülke arasında dış ticaret hacminin büyümesi, yatırım ilişkilerinin derinleşmesi, müteahhitlik faaliyetlerinin genişlemesi ve Orta Koridor eksenindeki ulaştırma iş birliğinin hız kazanması, bu ortaklığın jeo-ekonomik niteliğini güçlendirmiştir.

AK Parti'nin 2002 yılında iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye-Kazakistan ilişkileri kayda değer bir dinamizm kazanmış, iki ülke arasındaki siyasal ve diplomatik temaslar daha kurumsal ve kapsamlı bir yapıya evrilmiştir. Bu dönemde, 2006 yılında Antalya'da düzenlenen "Türk Zirvesi", Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle iş birliğini derinleştirme yönündeki iradesini ortaya koyan önemli platformlardan biri olmuştur. Zirve kapsamında, ortak tarih, kültür ve kimlik unsurlarına dayalı ilişkilerin ekonomik, siyasi ve bölgesel iş birliği alanlarında somutlaştırılmasına yönelik önemli kararlar alınmıştır. Bunun yanı sıra, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Ekim 2009'da Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret vesilesiyle imzalanan Stratejik Ortaklık Anlaşması, ikili ilişkilerde yeni bir aşamaya işaret etmiş

Түрік-Қазақстан экономикалық қатынастарының алғашқы кезеңі 1990 жылдары өзара өкілдіктер, дипломатиялық мойындау, сауда делегациялары және негізгі ынтымақтастық келісімдері арқылы қалыптасты. 1991 жылғы 25 қыркүйектегі Нұрсұлтан Назарбевтің Түркияға бес күндік сапары Түрік-Қазақстан қатынастарын институционаландыру процесіндегі ерте және стратегиялық бастама ретінде қарастырылуы мүмкін. Осы сапар барысында Назарбаев екі ел арасындағы саяси, экономикалық және көлік салаларындағы қатынастарды тереңдетуге бағытталған жан-жақты ұсыныстар жасады. Осы ұсыныстар арасында Стамбул мен Алматы арасындағы әуе қатынасын іске қосу және тұтыну тауарларын өндіруге бағытталған бірлескен инвестициялық жобаларды жүзеге асыру сияқты нақты ынтымақтастық салалары ерекше көзге түсті. Ал сапар алдындағы жазбаша мәлімдемесінде Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстанның нарықтық экономикаға көшуінде Түркияны негізгі үлгі ретінде қарастыратынын атап көрсетті. Осы контексте қазақстандық әкімшілік экономикалық дамудағы Түркия тәжірибесінен, шетелдік инвестицияларды тартудағы әлеуетінен және білікті кадрларды даярлаудағы сараптамасынан пайдалануға деген ниетін айқын білдірді (Қара, 2012, 58-бет).

2002 жылы Әділет және даму партиясының билікке келуімен Түркия–Қа-

ve Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin stratejik düzeyde kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır (Bostancı, Lüleci, 2024).

Bu dönemde ekonomik ilişki henüz sınırlı hacme sahip olmakla birlikte, ortak tarih ve kültürel yakınlık üzerinden ciddi bir siyasi sermaye birikmiştir. 2000'li yıllarla birlikte ise ilişkiler daha teknik, daha kurallı ve daha hedef odaklı hale gelmiştir. Stratejik ortaklık düzeyi, düzenli üst düzey temaslar ve yatırım-ticaret komisyonları bu dönüşümü kurumsallaştırmıştır.

2009'daki Stratejik Ortaklık Anlaşması ve 2012'de kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi, ekonomik iş birliğinin kalıcı bir devlet politikası niteliği kazanmasına yardımcı olmuştur.

Stratejik Ortaklık Anlaşması, iki ülke ilişkilerinde sıradan diplomatik işbirliğinin ötesine geçilerek bağların stratejik düzeye taşındığını gösteren temel belgedir. Anlaşma, 22 Ekim 2009'da Ankara'da Nursultan Nazarbayev'in Türkiye ziyareti sırasında imzalanmış, Türkiye'de ise 6003 sayılı Kanun ile onaylanması uygun bulunmuştur. Türk Dışişleri Bakanlığı da bu anlaşmanın ilişkileri "yeni bir boyuta" taşıdığını açıkça belirtmektedir (Resmi Gazete ile yayımı: 04/07/2010 Sayı: 27631).

Bu anlaşmanın temel önemi, Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkileri sadece dostluk ve kültürel yakınlık ekseninde değil, aynı zamanda kurumsal ve stratejik bir çerçeveye oturtmasıdır. Anlaşma, siyasi istişareden savunma sanayiine, ticaretten ulaştırmaya kadar geniş bir yelpazede işbirliğini teşvik etmiştir. Bu sayede ilişkiler, dönemsel gündemlere bağımlı olmaktan çıkarılmış ve daha sürdürülebilir bir zemine taşınmıştır (Bostancı, Lüleci, 2024).

Қазақстан қатынастары айтарлықтай серпін алып, екі ел арасындағы саяси және дипломатиялық байланыстар институционалдық және кешенді сипатқа ие болды. Осы кезеңде 2006 жылы Анталияда өткен «Түрік саммиті» Түрік Республикаларымен ынтымақтастықты тереңдетуге Түркияның міндеттемесін көрсететін негізгі алаңдардың бірі болды. Саммит аясында ортақ тарих, мәдениет және ұлттық болмыс негізіндегі қатынастарды экономикалық, саяси және өңірлік ынтымақтастықтың нақты формаларына айналдыруға бағытталған маңызды шешімдер қабылданды. Сонымен қатар, 2009 жылғы қазанда Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Түркияға сапары кезінде қол қойылған Стратегиялық серіктестік туралы келісім, екіжақты қатынастардың жаңа кезеңін бастап, Түркия–Қазақстан қатынастарын стратегиялық деңгейде институционаландыруға негіз салды (Бостанжы, М.- Лүлежи2024).

> Соңғы кезеңде екі ел арасындағы сыртқы сауда көлемінің өсуі, инвестициялық байланыстардың тереңдеуі, мердігерлік қызметтердің кеңеюі және Орта дәліз бағытындағы көлік ынтымақтастығының жеделдеуі бұл серіктестіктің геоэкономикалық сипатын күшейтті.

Дегенмен осы кезеңдегі экономикалық қатынастар ауқымы әлі де шектеулі

ğil, aynı zamanda siyasi diyalog, bölgesel istikrar, ekonomik işbirliği ve kurumsal eşgüdüm temelinde yeniden tanımlamasıdır.

2012'de kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) ise bu stratejik ortaklığın kurumsallaştırılmış karar alma mekanizması olmuştur. Türk Dışişleri Bakanlığı'na göre Konsey, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Mayıs 2012'de Kazakistan'a yaptığı ziyaret sırasında kurulmuştur; Kazakistan tarafının resmî açıklaması da bu ziyarette "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına İlişkin Ortak Bildiri" ile birlikte "Yeni Sinerji Ortak Ekonomi Programı"nın imzalandığını doğrulamaktadır. Böylece 2009'daki stratejik ortaklık iradesi, 2012 itibarıyla düzenli zirveler ve somut politika eşgüdümü üreten bir yapıya dönüştürülmüştür (Durul & Keskin, 2020).

2009'daki Stratejik Ortaklık Anlaşması ve 2012'de kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi, ekonomik iş birliğinin kalıcı bir devlet politikası niteliği kazanmasına yardımcı olmuştur. Özellikle son yıllarda yapılan ortak açıklamalar, ilişkinin yalnızca iyi niyet beyanı olmadığını; ticaretin kolaylaştırılması, yatırımların artırılması, ulaştırma ağlarının güçlendirilmesi, tarım, enerji, dijitalleşme ve kritik mineraller gibi somut alanlarda ortak gündem üretildiğini göstermektedir (UNCTAD, 2024).

Son dönemde Türkiye ile Kazakistan

болғанымен, ортақ тарих пен мәдени жақындық арқылы елеулі саяси капитал жинақталды. Алайда 2000-жылдардан бастап қатынастар техникалық, ережеге негізделген және мақсатқа бағытталған сипатқа ие болды. Стратегиялық серіктестік деңгейі, тұрақты жоғары деңгейлі байланыстар мен инвестициялық-сауда комиссиялары бұл өзгерісті институционаландырды.

2009 жылғы Стратегиялық серіктестік туралы келісім және 2012 жылы құрылған Жоғары деңгейлі стратегиялық ынтымақтастық кеңесі экономикалық ынтымақтастықтың тұрақты мемлекеттік саясат мәртебесін алуына ықпал етті.

Стратегиялық серіктестік туралы келісім – екі ел арасындағы байланыстардың кәдімгі дипломатиялық ынтымақтастықтан асып, стратегиялық деңгейге көтерілгенін көрсететін негізгі құжат. Бұл келісімге 2009 жылғы 22 қазанда Анкарада Нұрсұлтан Назарбаевтың Түркияға сапары кезінде қол қойылып, кейіннен Түркияда No:6003 Заңмен ратификацияланды. Түрік Республикасының Сыртқы істер министрлігі де бұл келісім қатынастарды «жаңа өлшемге» көтергенін ашық мәлімдейді (Ресми газеті: 04/07/2010, No:27631).

Осы келісімнің негізгі маңызы – Түркия мен Қазақстан арасындағы қатынастарды тек достық пен мәдени жақындық негізінде ғана емес, сонымен қатар

arasındaki ekonomik ilişkiler, son yıllarda yalnızca dış ticaret hacmi bakımından değil, kurumsal iş birliği mekanizmalarının derinleşmesi açısından da dikkat çekici bir gelişim göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ile Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Yermek Kosherbayev'in 2 Şubat 2026 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen Ortak Stratejik Planlama Grubu'nun (JSPG) 8. toplantısına başkanlık etmeleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin yalnızca diplomatik ve siyasi boyutta değil, aynı zamanda ekonomik ve teknolojik alanlarda da derinleştiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Söz konusu toplantı, Türkiye ile Kazakistan arasındaki stratejik ortaklığın yeniden teyit edildiği ve geleceğe dönük iş birliği alanlarının somut biçimde ele alındığı kurumsal bir platform niteliği taşımıştır.

8. Ortak Stratejik Planlama Grubu toplantısı, Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkilerin giderek daha kapsamlı, çok sektörlü ve stratejik bir çerçevede geliştiğini göstermektedir. Toplantıda ele alınan başlıklar, iki ülkenin yalnızca mevcut iş birliğini sürdürme değil, aynı zamanda yeni küresel koşullara uyum sağlayacak şekilde ilişkilerini yeniden yapılandırma iradesi taşıdığını ortaya koymaktadır. Ticaretten enerjiye, tarımdan yüksek teknolojiye, çevreden madenciliğe kadar uzanan bu geniş iş birliği

саяси диалог, өңірлік тұрақтылық, экономикалық ынтымақтастық және институционалдық үйлестіру негізінде қайта анықтауында.

2012 жылы құрылған Жоғары деңгейлі стратегиялық ынтымақтастық кеңесі (ЖСЫК) осы стратегиялық серіктестік үшін институционаланған шешім қабылдау механизмі ретінде қызмет етіп келеді. Түрік сыртқы істер министрлігінің мәліметінше, кеңес 2012 жылғы мамырда сол кездегі премьер-министр Режеп Тайип Ердоғанның Қазақстанға сапары кезінде құрылған; Қазақстанның ресми мәлімдемесінде осы сапар барысында «Жоғары деңгейлі стратегиялық ынтымақтастық кеңесін құру туралы бірлескен декларация» мен «Жаңа синергия бірлескен экономикалық бағдарлама» қол қойылғаны расталады. Осылайша, 2009 жылы құрылған стратегиялық серіктестікке берілгендік 2012 жылға қарай тұрақты саммиттер мен нақты саяси үйлестіруді жүзеге асыратын құрылымға айналды (Дурул, Т.-Кескин, 2020).

2009 жылғы Стратегиялық серіктестік туралы келісім мен 2012 жылы құрылған Жоғары деңгейлі стратегиялық ынтымақтастық кеңесі экономикалық ынтымақтастықты мемлекеттік саясаттың тұрақты құрамдас бөлігіне айналдыруға ықпал етті . Атап айтқанда, соңғы жылдары жасалған бірлескен мәлімдемелер бұл қатынастың тек жақсы ниет деклара-

gündemi, Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin önümüzdeki dönemde daha derin ve kurumsallaşmış bir ekonomik ortaklığa dönüşebileceğine işaret etmektedir (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2026).

Kazakistan'ın başkenti Astana'da Nisan 2026 yılında düzenlenen Türkiye-Kazakistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) Heyetler Arası 14. Dönem Toplantısı, iki ülke arasındaki ekonomik ortaklığın yeni bir aşamaya taşındığını gösteren önemli bir diplomatik ve ekonomik gelişme niteliği taşımaktadır. Toplantının ardından, 67 maddelik eylem planını içeren 14. Dönem KEK Protokolü, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz ile Kazakistan Başbakanı Oljas Bektenov tarafından imzalanmıştır (Kutbe, 2026)

Söz konusu protokol, ticaret, yatırım, enerji, ulaştırma ve finans gibi alanlarda mevcut iş birliğini derinleştirmeyi amaçlayan kurumsal bir yol haritası niteliğindedir. Cevdet Yılmaz'ın açıklamalarına göре, "KEK mekanizması yalnızca mevcut ilişkilerin değerlendirildiği bir platform değil, aynı zamanda geleceğe dönük stratejik hedeflerin belirlendiği bir zemin olarak görülmektedir" (Kutbe, 2026). Bu yönüyle protokol, Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkilerin daha koordineli ve sürdürülebilir biçimde geliştirilmesine hizmet etmektedir.

İkili ekonomik ilişkilerin ulaştığı seviye

циясы емес екенін көрсетеді; керісінше, сауданы жеңілдету, инвестицияларды арттыру, көлік желілерін нығайту, ауыл шаруашылығы, энергетика, цифрландыру және стратегиялық маңызы бар минералдар сияқты нақты салаларда ортақ күн тәртібі қалыптастырылды (UNCTAD, 2024).

Соңғы кездері Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қатынастар тек сыртқы сауда көлемінің артуымен ғана емес, сонымен қатар институционалдық ынтымақтастық механизмдерін тереңдету тұрғысынан да айтарлықтай дамыды.

Түрік Республикасының Сыртқы істер министрі Хакан Фидан мен Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрі Ермек Кошербайев Анкарада өткен Бірлескен стратегиялық жоспарлау тобының (JSPG) 8-ші отырысын бірлесіп басқаруы, екі ел арасындағы қатынастардың тек дипломатиялық және саяси салада ғана емес, сонымен қатар экономикалық және технологиялық салаларда да тереңдеп келе жатқанын көрсетеді. Бұл кездесу Түркия мен Қазақстан арасындағы стратегиялық серіктестікті растап, болашақ ынтымақтастық бағыттарын нақты түрде талқылауға арналған институционалдық алаң қызметін атқарды.

8-ші Бірлескен Стратегиялық Жоспарлау Тобының отырысы Түркия мен Қазақстан арасындағы қатынастардың

de bu sürecin önemini artırmaktadır. Cevdet Yılmaz'ın açıklamalara göre, Türkiye ile Kazakistan arasındaki dış ticaret hacmi 2025 yılı itibarıyla yaklaşık 10 milyar dolara ulaşmış, taraflar orta vadede bu rakamı 15 milyar dolara yükseltmeyi hedeflemiştir (Kutbe, 2026). Türkiye ile Kazakistan arasında 14. Dönem KEK Protokolü imzalandı.

Bu hedef, iki ülke arasındaki ekonomik tamamlayıcılığın güçlendirilmesi ve ticari ilişkilerin daha ileri bir yapısal çerçeveye taşınması bakımından dikkate değerdir. Ayrıca Türkiye, Kazakistan'ı Orta Asya'daki önemli siyasi ve ekonomik ortaklarından biri olarak değerlendirmekte; müteahhitlik, imalat, gıda, ilaç-kimya ve hizmet sektörlerinde Türk girişimcilerin etkinliği bu ilişkinin ekonomik temelini güçlendirmektedir.

2. Makroekonomik Arka Plan ve Yapısal Tamamlayıcılık

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkinin niteliğini anlamak için önce tarafların makroekonomik profillerine bakmak gerekir. Kazakistan, kişi başına gelir düzeyi ve doğal kaynak rezervleri bakımından bölgesinde öne çıkan bir ekonomidir. Buna karşılık üretim yapısında enerji ve emtia bağımlılığı belirgindir. Dünya Bankası'nın 2025 güncellemesi, büyümenin hâlen petrol üretimi, kamu harcamaları ve belirli sektörlerdeki yatırım eğilimiyle şekillendiğini göstermektedir. Kredi genişlemesi, canlı iç

барған сайын жан-жақты, көпсалалы және стратегиялық шеңберде дамып келе жатқанын көрсетеді. Отырыста талқыланған тақырыптар екі елдің тек қана бар ынтымақтастығын сақтап қана қоймай, жаңа жаһандық жағдайларға бейімделе отырып, қатынастарын қайта құруға да бел буғанын айқындайды. Саудадан энергетикаға, ауыл шаруашылығынан жоғары технологияларға және қоршаған ортадан кен өндіруге дейінгі кең ауқымды ынтымақтастық күн тәртібі Түркия мен Қазақстан арасындағы қатынастардың алдағы кезеңде терең әрі институционалдық тұрғыдан бекітілген экономикалық серіктестікке айналуы мүмкін екенін көрсетеді (Түрік Республикасы Сыртқы істер министрлігі, 2026).

2026 жылдың сәуір айында Қазақстанның астанасы Астанада өткен Түркия-Қазақстан Бірлескен экономикалық комиссиясының (БЭК) 14-ші отырысы екі ел арасындағы экономикалық серіктестіктің жаңа кезеңге көшкенін білдіретін маңызды дипломатиялық және экономикалық оқиға болып табылады. Кездесу соңында 67 тармақты іс-қимыл жоспарын қамтитын Түрікменстан-Қазақстан Бірлескен экономикалық комиссиясының 14-ші отырысының хаттамасына Түрік Республикасының Президентінің орынбасары Джевдет Йылмаз бен Қазақстан Премьер-министрі Олжас Бектенов қол қойды (Құтбе, 2026).

talep ve yüksek enflasyon nedeniyle ekonomide "aşırı ısınma" riskine dikkat çekmektedir (Dünya Bankası, 2025, s. 6).

Ekonomi 2024 yılında, zayıf reel gelirler ve yatay seyreden yatırımlara rağmen, esas olarak mali genişleme ve hanehalkı borçlanmasındaki artışın desteğiyle yüzde 4,0 büyümüş görünmektedir. 2026 yılında ise petrol üretimindeki tek seferlik artış, buna bağlı ihracat büyümesi ve ilave mali teşviklerin etkisiyle geçici bir büyüme hızlanması öngörülmektedir. Ancak 2025 sonrasında büyümenin, kalıcı düşük verimlilik ve gerileyen yatırım düzeyleri nedeniyle yüzde 3,0-3,5 bandına ılımlılaşması beklenmektedir. Bu durum, ekonominin çeşitlendirilmesini ve yeni büyüme dinamiklerinin desteklenmesini amaçlayan politikalara duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır (Dünya Bankası, 2025, s. 6).

İkili ekonomik ilişki son on yılda daha görünür ve daha yoğun hale gelmiş olsa da kalıcı bir sıçrama ancak emtia ağırlıklı ticaret yapısının ortak üretim, teknoloji transferi, işlenmiş sanayi, kritik mineral işleme kapasitesi ve dijital-ekonomik bütünleşme ile desteklenmesi halinde mümkün olacaktır.

Türkiye ise daha çeşitlenmiş ama enerji ve hammadde bağımlılığı yüksek bir sanayi ekonomisidir. Bu nedenle iki ekonomi arasında belirgin bir tamamlayıcılık vardır. Kazakistan enerji, metal ve tarımsal girdiler sunarken, Türkiye daha yüksek işlenmişlik düzeyine sahip sanayi ürünleri, makina,

Бұл хаттама сауда, инвестиция, энергетика, көлік және қаржы салаларындағы қолданыстағы ынтымақтастықты тереңдетуге бағытталған институционалдық жол картасы болып табылады. Жеведет Йылмаздың айтуынша, «КЕК механизмі тек қана бар қатынастарды бағалау алаңы емес, сонымен бірге болашаққа бағытталған стратегиялық мақсаттарды айқындаудың негізі ретінде қарастырылады» (Құтбе, 2026). Осы тұрғыдан алғанда, аталмыш хаттама Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қатынастарды үйлестірілген және тұрақты түрде дамытуға қызмет етеді.

Екіжақты экономикалық қатынастардың осы деңгейге жетуі бұл үдерістің маңыздылығын одан әрі айқындайды. Cevdet Yılmaz-тың мәлімдемесіне сәйкес, 2025 жылға қарай Түркия мен Қазақстан арасындағы сыртқы сауда көлемі шамамен 10 миллиард долларға жетті, ал тараптар орта мерзімде бұл көрсеткішті 15 миллиард долларға дейін арттыруды мақсат етеді (Құтбе, 2026). Түркия мен Қазақстан арасында 14-ші КЕК хаттамасына қол қойылды.

Бұл мақсат екі ел арасындағы экономикалық толықтырушылықты нығайту және сауда қатынастарын анағұрлым дамыған құрылымдық шеңберге көтеру тұрғысынан маңызды. Сонымен қатар, Түркия Қазақстанда Орталық Азиядағы өзінің негізгі саяси және эконо-

tüketim malları, müteahhitlik ve lojistik hizmetleri sunmaktadır. Bu tamamlayıcılık, dış ticaret hacmini mekanik biçimde büyütebilecek bir potansiyel taşır. Ancak tamamlayıcılık kendi başına otomatik refah üretmez. Onu değer zincirine dönüştürecek yatırım, kurum ve altyapı şarttır (Melikova, 2024, s. 58).

ADB'nin 2024 tarihli raporunda ortaya konulan bulgular, Kazakistan ekonomisinin doğal kaynaklara dayalı yapısının hâlen belirleyici niteliğini koruduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, ülkenin kaynak zengini ekonomik yapısı kısa vadede gelir yaratma kapasitesi ve dış ticaret performansı açısından önemli avantajlar sağlarken, uzun vadede yapısal bağımlılık, ekonomik kırılganlık ve çeşitlenme güçlükleri üretmektedir. Nitekim 2021 yılı itibarıyla madencilik ve metal sektörlerinin Kazakistan'ın yıllık brüt ihracatının yüzde 80'inden fazlasını oluşturması, ekonomik yapının büyük ölçüde emtia temelli bir üretim ve ihracat desenine dayandığını ortaya koymaktadır. Bu bağımlılık, madencilik sektörünün aynı zamanda ülkenin küresel değer zincirlerine en yüksek katılım oranlarını kaydetmiş olmasıyla daha da belirginleşmektedir. Bununla birlikte, metal imalat sanayisinin de görece yüksek katılım oranları sergilemesi, söz konusu sektörün daha yüksek katma değer üretme kapasitesi sayesinde büyümenin niteliğini artırabilecek stratejik bir alan sunduğunu

микалық серіктестерінің бірі деп санайды; құрылыс, өндіріс, азық-түлік, фармацевтика-химия және қызмет көрсету салаларындағы түрік кәсіпкерлерінің белсенді қатысуы осы қатынастың экономикалық негізін нығайтады.

2. Макроэкономикалық жағдай және құрылымдық толықтырушылық

Екі ел арасындағы экономикалық қатынастың сипатын түсіну үшін алдымен қатысушы тараптардың макроэкономикалық профильдерін талдау қажет. Қазақстанда жан басына шаққандағы табыс пен табиғи ресурстар қоры бойынша өңірдегі жетекші экономика болып табылады. Алайда оның өндірістік құрылымы энергия мен шикізатқа айқын тәуелділікпен сипатталады. Дүниежүзілік банктің 2025 жылғы жаңартуы өсімнің әлі де мұнай өндіру, мемлекеттік шығындар мен белгілі са-

> Екіжақты экономикалық қатынас соңғы он жылда анағұрлым айқын әрі қарқынды сипат алғанымен, тұрақты серпіліс тек шикізатқа негізделген сауда құрылымы ортақ өндіріс, технология трансфері, өңдеуші өнеркәсіп, сыни минералдарды өңдеу қуаты және цифрлық-экономикалық интеграция арқылы қолдау тапқан жағдайда ғана мүмкін болады.

göstermektedir. Emtia gelirleri kamu maliyesi ve dış denge bakımından önemli bir destek mekanizması oluştursa da, bu yapı ekonomik çeşitlenmeyi zorlaştırmakta, sanayi tabanlı dönüşümü sınırlandırmakta ve verimlilik odaklı sürdürülebilir büyümenin önünde engel teşkil etmektedir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise Kazakistan ile ilişkiler yalnızca yeni bir ihracat pazarı edinme perspektifiyle ele alınmamalıdır. Bu ilişkiler aynı zamanda enerji güvenliğinin güçlendirilmesi, kritik girdilere erişimin çeşitlendirilmesi ve Orta Asya'daki üretim ağlarına entegrasyon bakımından daha geniş bir stratejik çerçeveye oturmaktadır. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ekonomik tamamlayıcılık, karşılıklı dış ticaret hacminin ötesine geçen, bölgesel jeoekonomik konumlanma ve stratejik iş birliği boyutlarıyla değerlendirilmelidir (Asian Development Bank, 2024, s. 8-9).

Burada dikkat çekici olan nokta şudur: Türkiye ile Kazakistan arasında tam anlamıyla simetrik bir ekonomik ilişki yoktur. Tarafların güçlü ve zayıf yanları farklıdır. Ancak bu asimetri, ilişkiyi kırılgan hale getirmek yerine doğru kurumsal tasarımla daha verimli hale getirebilir. Biri kaynak, diğeri işleme ve pazar bağlantısı sunuyorsa, ortaklık daha anlamlı bir üretim mimarisine dönüşebilir. Sorun, bu teorik imkânın sahada ne kadar başarıyla uygulanabileceğidir (OECD, 2024, s. 19).

лалардағы инвестициялық үрдістерге тәуелді екенін көрсетеді. Ол несиелендірудің кеңеюі, ішкі сұраныстың жоғары болуы және инфляцияның жоғары деңгейі салдарынан экономиканың «қызып кету» қаупін ерекше атап көрсетеді (Дүниежүзілік банк, 2025, 6-бет).

2024 жылы экономика негізінен бюджетті кеңейту мен үй шаруашылығының несие алуының артуы арқасында 4,0 пайызға өскен сияқты, нақты табыстар әлсіз болып, инвестициялар тұралап тұрғанына қарамастан. 2026 жылы мұнай өндірудің бір реттік өсуі, оған байланысты экспорттың өсуі және қосымша бюджеттік ынталандырудың әсерінен өсімнің уақытша жеделдеуі болжанып отыр. Алайда 2025 жылдан кейін өсім 3,0–3,5 пайыз деңгейіне дейін бәсеңдеуі күтіледі, себебі өнімділіктің тұрақты төмендігі мен инвестиция көлемінің азаюы сақталады. Бұл жағдай экономиканы әртараптандыруға және жаңа өсім динамикасын қолдауға бағытталған саясат қажеттігін көрсетеді (Дүниежүзілік банк, 2025, 6-бет).

Түркия болса, энергия мен шикізатқа жоғары тәуелді болғанымен, әртараптандырылған өнеркәсіптік экономика болып табылады. Нәтижесінде екі экономика арасында айқын толықтырушылық бар. Қазақстанда энергия, металл және ауыл шаруашылығы шикізаттары өндірілсе, Түркия жоғары өңдеу деңгейіндегі өнер-

3. Ticaret Hacmi ve Kompozisyonu

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkiler, Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından istikrarlı biçimde gelişmiş ve zaman içinde çok boyutlu bir ekonomik ortaklığa dönüşmüştür. Bu süreçte Türk özel sektörü, iki ülke arasındaki ekonomik bağların güçlenmesinde belirleyici bir rol üstlenmiş; Kazakistan, Orta Asya'da Türk iş dünyasının hem dış ticaret hem de doğrudan yatırımlar bakımından en yüksek hacme ulaştığı ülkelerden biri haline gelmiştir. Başka bir ifadeyle, ikili ilişkilerin gelişiminde yalnızca devletler arası diplomatik temaslar değil, özel sektör aktörlerinin sahadaki etkinliği de önemli bir işlev görmüştür.

İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik iş birliğinin kurumsal ve hukuki çerçevesi, yıllar içinde imzalanan anlaşma, protokol ve karşılıklı iş birliği metinleriyle pekiştirilmiştir. Söz konusu hukuki düzenlemeler, ticaretin ve yatırımların daha öngörülebilir, güvenli ve sürdürülebilir bir zeminde ilerlemesine katkı sağlamış; böylece Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkileri yalnızca dönemsel bir yakınlaşma

кәсіптік өнімдер, машиналар, тұтыну тауарлары, құрылыс және логистикалық қызметтер ұсынады. Бұл өзара толықтырушылық шетелдік сауда көлемін механикалық түрде ұлғайту әлеуетіне ие. Алайда өзара толықтырушылық өздігінен гүлденуді қамтамасыз етпейді. Инвестициялар, институттар және инфрақұрылым оны құн тізбегіне айналдыру үшін маңызды (Меликова, 2024, 58-бет).

Азия даму банкінің 2024 жылғы есебінде көрсетілген нәтижелер Қазақ экономикасының ресурстарға тәуелді құрылымы

olmaktan çıkarak daha yapısal bir nitelik kazanmıştır. Bu bağlamda, taraflar arasında oluşturulan hukuki altyapı, ekonomik ilişkilerin derinleşmesini destekleyen temel unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir (DEİK, 2018, s.3)

Günümüzde Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkiler, karşılıklı ticaret hacmi, yatırım akımları, müteahhitlik hizmetleri, enerji, lojistik ve sanayi iş birliği gibi çeşitli alanlarda artış eğilimini sürdürmektedir. Dolayısıyla ikili ekonomik ilişkiler, tarihsel ve kültürel yakınlığın ötesine geçerek, karşılıklı çıkarlar temelinde güçlenen ve bölgesel ekonomik bütünleşme açısından önem taşıyan stratejik bir mahiyet kazanmıştır.

Ticaret Bakanlığı'nın 2026 yılı ülke profili verileri, Türkiye ile ilgili ülke arasındaki ticari ilişkilerin son yıllarda belirgin bir ekonomik derinlik kazandığını göstermektedir. Nitekim 2025 yılı itibarıyla Türkiye'nin bu ülkeye ihracatı 3,2 milyar dolar, ithalatı ise 4,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiş; böylece ikili ticaret hacmi yaklaşık 8 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Türkiye ile Kazakistan arasında dış ticaret hacmi son beş yılda 3 kat artarak 2,3 milyar dolardan 8 milyar dolara ulaşırken Türkiye, Kazakistan'ın en çok ithalat yaptığı üçüncü ülke konumuna yükseldi. Söz konusu göstergeler, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkinin yalnızca si-

әлі де айқын сипат болып қала беретінін көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, елдің ресурстарға бай экономикалық құрылымы қысқа мерзімді табыс табу әлеуеті мен сыртқы сауда көрсеткіштері бойынша елеулі артықшылықтар берсе де, ұзақ мерзімді перспективада ол құрылымдық тәуелділікке, экономикалық осалдыққа және диверсификациялау қиындықтарына әкеледі. Шын мәнінде, 2021 жылға қарай тау-кен және металл салалары Қазақстандағы жылдық жалпы экспорттың 80 пайыздан астамын құрағаны экономикалық құрылымның негізінен тауарға бағытталған өндіріс пен экспорт үлгісіне негізделгенін көрсетеді. Бұл тәуелділік тау-кен секторының жаһандық құн тізбектерінде ең жоғары қатысу көрсеткіштерін тіркегенімен одан әрі күшейеді. Алайда металл өнімдерін өндіру өнеркәсібінің салыстырмалы түрде жоғары қатысу көрсеткіштері бұл сектордың қосымша құнды жоғары деңгейде өндіру қабілетінің арқасында өсу сапасын арттыруға мүмкіндік беретін стратегиялық сала екенін көрсетеді. Тауар кірістері мемлекеттік қаржы мен сыртқы теңгерімді айтарлықтай қолдау механизмі болғанымен, бұл құрылым экономикалық диверсификацияға кедергі келтіріп, салалық трансформацияны шектеп, өнімділікке бағытталған тұрақты өсімге бөгет жасайды. Түркия тұрғысынан алғанда, Қазақстанмен қарым-қатынас тек жаңа экспорттық нарықты қамтама-

yasi ve tarihsel yakınlıkla sınırlı olmadığını, aynı zamanda yüksek hacimli ticaret akımlarıyla desteklenen güçlü bir ekonomik etkileşim alanı oluşturduğunu ortaya koymaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2026, s. 13)

Türkiye'nin Kazakistan ile Ticareti (milyon dolar)

Kaynak: Kaynak: Trademap, Türkiye Verileri

Grafik, 2005-2025 döneminde ikili ticaretin milyon dolar cinsinden uzun vadeli ve belirgin bir artış eğilimi sergilediğini göstermektedir. 2005 yılında toplam ticaret hacmi 1.019 milyon dolar düzeyinde iken, 2025 yılında 7.855 milyon dolara ulaşmıştır. Bu artış, yaklaşık yirmi yıllık süreçte iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin niceliksel olarak önemli ölçüde derinleştiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, söz konusu büyüme doğrusal bir karakter taşımamakta; belirli dönemlerde duraksama, gerileme ve yeniden ivmelenme evreleri içermektedir.

Dönemsel olarak değerlendirildiğinde, 2005-2010 arasında ticaret hacminde kayda değer bir genişleme yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde toplam ticaret hacmi 1.019 milyon dolardan 2.211 milyon dolara yükselmiştir. Buna karşılık 2010-2015 döneminde ticaret hacmi 1.860 milyon dolara gerileyerek önceki büyüme eğiliminde bir

сыз ету тұрғысынан ғана қарастырылмауы тиіс. Бұл қарым-қатынас энергия қауіпсіздігін нығайту, маңызды шикізат көздеріне қол жеткізуді әртараптандыру және Орталық Азиядағы өндірістік желілерге интеграциялану жөніндегі кең ауқымды стратегиялық шеңберге де сәйкес келеді. Сондықтан екі ел арасындағы экономикалық толықтырушылықты тек екіжақты сауда көлемі тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар өңірлік геоэкономикалық орналасу мен стратегиялық ынтымақтастық тұрғысынан да бағалау қажет (Азия Даму Банкі, 2024, 8–9 беттер).

Мұнда басты мәселе мынада: Түркия мен Қазақстан арасында толықтай симметриялы экономикалық қатынас жоқ. Тараптардың күшті және әлсіз жақтары әртүрлі. Алайда бұл асимметрия қатынасты әлсіз етпей, дұрыс институционалдық құрылыммен оны тиімдірек етуі мүмкін. Егер біреу ресурстарды, екіншісі өңдеу және нарыққа шығу мүмкіндіктерін ұсынса, серіктестік мағыналы өндірістік құрылымға айналуы мүмкін. Мәселе – осы теориялық мүмкіндіктің қаншалықты дәрежеде іс жүзінде сәтті жүзеге асырыла алатынында (OECD, 2024, 19-бет).

3. Сауда көлемі мен құрамы

Түркия мен Қазақстан арасындағы қатынастар Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері тұрақты түрде дамып, уақыт өте келе

kırılmaya işaret etmiştir. 2020 yılı itibarıyla toplam ticaret hacmi 2.166 milyon dolar seviyesine ulaşmış, ancak asıl sıçrama 2023 sonrasında gerçekleşmiştir. Nitekim ticaret hacmi 2023'te 6.461 milyon dolara, 2024'te 6.706 milyon dolara ve 2025'te 7.855 milyon dolara yükselmiştir. Bu tablo, son yıllarda ticari ilişkilerin hem ölçek hem de yoğunluk bakımından yeni bir aşamaya geçtiğini göstermektedir.

İhracat ve ithalat bileşimi birlikte incelendiğinde, ticaret ilişkisinin çoğu yılda ithalat ağırlıklı bir yapı sergilediği anlaşılmaktadır. 2005 yılında ihracat 460 milyon dolar, ithalat 559 milyon dolar iken; 2010'da ihracat 819 milyon dolar, ithalat 1.393 milyon dolar; 2015'te ise ihracat 750 milyon dolar, ithalat 1.110 milyon dolar düzeyindedir. 2020 yılında da benzer biçimde ihracat 986 milyon dolar, ithalat 1.181 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler, incelenen dönemin büyük bölümünde ilgili ülke aleyhine bir dış ticaret açığı bulunduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, 2023 ve özellikle 2024 yıllarında ihracat ile ithalat arasındaki farkın göreli olarak daraldığı görülmektedir. 2024 yılında ihracat 3.320 milyon dolar, ithalat ise 3.386 milyon dolar olarak gerçekleşmiş; böylece dış ticaret dengesi görece daha simetrik bir görünüm kazanmıştır. Ancak 2025 yılında bu denge yeniden bozulmuştur. Söz konusu yılda ihracat 3.191 milyon dolara gerilerken, ithalat 4.664 milyon dolara yükselmiş; buna bağlı olarak toplam ticaret hacmi artmasına rağmen dış ticaret açığı belirgin şekilde genişlemiştir. Bu durum, ticaret hacmindeki büyümenin büyük ölçüde ithalat kaynaklı olduğunu ve ihracat performansının aynı ölçüde güçlenmediğini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede grafik, iki temel bulgu sunmaktadır. Birincisi, ikili ticaret ilişkileri uzun dönemde güçlü bir genişleme eğilimi göstermektedir. İkincisi ise bu genişlemenin yapısal olarak dengeli olmadığıdır. Özellikle 2025 verisi, ticaret hacmindeki artışın tek başına olumlu bir gösterge olarak değerlendirilemeyeceğini; ihracatın ithalatı karşılama kapasitesi, ticaretin sürdürülebilirliği ve dış ticaret dengesi gibi göstergelerin de birlikte dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

көпөлшемді экономикалық серіктестікке айналды. Осы үдерісте екі ел арасындағы экономикалық байланыстарды нығайтуда түрік жекеменшік секторы шешуші рөл атқарды; Қазақстан Орталық Азиядағы түрік іскер қауымдастығы үшін сыртқы сауда мен тікелей инвестициялар көлемі ең жоғары елдердің біріне айналды. Басқаша айтқанда, екіжақты қатынастардың дамуына үкіметаралық дипломатиялық байланыстар ғана емес, сонымен қатар жеке сектордың жергілікті деңгейде белсенді қатысуы да ықпал етті.

Екі ел арасындағы сауда және экономикалық ынтымақтастыққа арналған институционалдық және құқықтық негіз жылдар бойы келісімдер, хаттамалар және өзара ынтымақтастық құжаттары арқылы нығайтылды. Осы құқықтық шаралар сауда мен инвестициялардың болжамды, қауіпсіз және тұрақты негізде дамуына ықпал етті; осылайша, Түркия–Қазақстан экономикалық қатынастары уақытша жақындасудан асып, анағұрлым құрылымдық сипатқа ие болды. Осы контексте тараптар арасында құрылған құқықтық инфрақұрылым экономикалық қатынастарды тереңдетуді қолдаудағы негізгі элементтердің бірі болып табылады (ДЕІК, 2018, бет 3).

Бүгінгі таңда Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қатынастар екіжақты сауда көлемі, инвестициялық ағындар, құрылыс қызметтері, энергетика, логистика және өнеркәсіптік ынтымақтастық сияқты әртүрлі салаларда өсу үстінде. Нәтижесінде екіжақты экономикалық қатынастар тарихи және мәдени жақындықтан асып, өзара мүдделер негізінде стратегиялық сипат алып, өңірлік экономикалық интеграция үшін маңызды рөл атқаруда.

Сауда министрлігінің 2026 жылғы елдік профилі деректері көрсеткендей, Түркия мен аталмыш ел арасындағы сауда қатынастары соңғы жылдары айтарлықтай экономикалық тереңдікке ие болды. Шын мәнінде, 2025 жылға қарай Түркияның осы елге экспорты 3,2 миллиард долларды, ал импорты 4,7 миллиард долларды құрады; осылайша, екіжақты сауда көлемі шамамен 8 миллиард долларға жетті. Түркия мен Қазақстан арасындағы сыртқы сауда көлемі соңғы бес жылда үш есеге өсіп, 2,3 миллиард доллардан 8 миллиард долларға дейін жетті, осылайша Түркия Қазақстанның импортының үшінші ірі көзіне айналды. Бұл көрсеткіштер екі ел арасындағы экономикалық қатынастың тек саяси және тарихи байланыстармен шектелмей, жоғары көлемді сауда ағымдарымен қолдау табатын мықты экономикалық өзара әрекеттестік екенін көрсетеді (Түрік Республикасының Сауда министрлігі, 2026, бет 13)

Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatında Başlıca Ürünler (bin dolar)

Sıra	GTİP	Ürün (İlk 15)	2023	2024	2025	Pay (%, 2025)	Değişim (%, 2024-2025)
		TOPLAM İHRACAT (Diğerleriyle)	2.960.337	3.320.162	3.190.796	100,0	-3,9
1	8708	Karayolu taşıtları için aksam ve parçalar	72.566	99.448	151.373	4,7	52,2
2	8517	Telefon cihazları, ses, görüntü veya diğer bilgileri almaya veya vermeye mahsus diğer cihazlar	69.421	23.071	74.488	2,3	222,9
3	2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	46.840	65.931	72.638	2,3	10,2
4	8421	Santrifüjler; sıvıların veya gazların filtre edilmesine veya arıtılmasına mahsus makine ve cihazlar	58.615	75.456	69.170	2,2	-8,3
5	8481	Musluk, batarya, vana ve valfler	39.736	61.894	59.627	1,9	-3,7
6	6109	Tişörtler, fanilalar, atletler, kaşkorseler ve diğer giyim eşyası (örme)	51.826	69.372	59.117	1,9	-14,8
7	8502	Jeneratörler	23.649	41.660	57.266	1,8	37,5
8	8413	Sıvılar için pompalar (ölçü tertibatlı olsun olmasın) ve elevatörleri	48.446	63.939	56.187	1,8	-12,1
9	6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb. eşya (örme)	47.634	67.792	55.377	1,7	-18,3
10	6203	Erkekler ve erkek çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, pantolon, tulum ve sort (yüzme kıyafeti hariç)	51.398	62.181	54.879	1,7	-11,7
11	6204	Kadınlar ve kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, elbise, etek, pantolon etek, vb. (yüzme kıyafetleri hariç)	51.235	58.727	50.156	1,6	-14,6
12	8428	Kaldırma, elleçleme, yükleme, boşaltma makinaları	12.267	33.715	48.781	1,5	44,7
13	8474	Toprak, taş, metal cevheri vb. ayıklama, eleme, vb. makinaları	40.349	49.198	45.709	1,4	-7,1
14	8483	Transmisyon milleri, kranklar; yatak kovanları ve mil yatakları; dişliler vb.	34.778	61.323	43.992	1,4	-28,3
15	3004	Tedavide veya korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	55.638	33.823	41.914	1,3	23,9

Kaynak: Kaynak: Trademap, Türkiye Verileri

Tablo, Türkiye'nin Kazakistan'a yönelik ihracat yapısının 2025 yılı itibarıyla büyük ölçüde sanayi ürünleri ve orta teknoloji yoğun mallar etrafında şekillendiğini göstermektedir. Her ne kadar toplam ihracat 2024 yılına göre yüzde 3,9 oranında gerileyerek 3,19 milyar dolara düşmüş olsa da, ürün kompozisyonu incelendiğinde bazı alt kalemlerde dikkat çekici artışların ortaya çıktığı görülmektedir.

Özellikle kara taşıtları için aksam ve parçalar, televizyon cihazları ve görüntü iletimine mahsus ekipmanlar ile kaldırma, yükleme ve boşaltma makineleri gibi kalemlerde kaydedilen yüksek oranlı artışlar, Türkiye'nin Kazakistan pazarındaki varlığının tüketim mallarından ziyade sanayiye, teknik ekipmana ve yatırım bağlantılı ürünlere dayandığını göstermektedir. Buna karşılık filtreleme makineleri, vana ve valfler, pompalar ile bazı tekstil

Түркияның Қазақстандағы саудасы (миллион доллармен)

Дереккөзі: Trademap, Turkey Data

Графикте 2005 жылдан 2025 жылға дейін миллион доллармен екіжақты саудада ұзақ мерзімді және айқын өсу үрдісі көрсетілген. 2005 жылы жалпы сауда көлемі 1 019 миллион долларды құраса, 2025 жылы ол 7 855 миллион долларға жетті. Бұл өсім шамамен жиырма жыл ішінде екі ел арасындағы экономикалық қатынастардың сандық тұрғыдан айтарлықтай тереңдегенін көрсетеді. Алайда бұл өсім сызықты емес; ол белгілі кезеңдерде тоқырау, төмендеу және қайта жеделдеу кезеңдерін қамтиды.

Кезеңдік негізде бағаланған кезде 2005–2010 жылдары сауда көлемінің айтарлықтай өсуі байқалады. Осы кезеңде жалпы сауда көлемі 1 019 миллион доллардан 2 211 миллион долларға дейін өсті. Керісінше, 2010–2015 жылдары сауда көлемі 1 860 миллион доллардан 1, миллион долларға дейін төмендеп, бұрынғы өсім үрдісінің үзілісін көрсетті. 2020 жылға қарай жалпы сауда көлемі 2 166 миллион долларға жетті, бірақ нақты өсім 2023 жылдан кейін байқалды. Шын мәнінде, сауда көлемі 2023 жылы 6 461 миллион долларға, 2024 жылы 6 706 миллион долларға, ал 2025 жылы 7 855 миллион долларға дейін өсті. Бұл үрдіс сауда қатынастарының соңғы жылдары көлемі мен қарқыны бойынша жаңа кезеңге өткенін көрсетеді.

Экспорт пен импорт құрамын бірге қарастырғанда, сауда қатынасының көптеген жылдары импорт басым құрылым көрсеткені анық. 2005 жылы экспорт 460 миллион долларды, ал импорт 559 миллион долларды құрады; 2010 жылы экспорт 819 миллион доллар, импорт 1 393 миллион доллар; ал 2015 жылы экспорт 750 миллион доллар, импорт 1 110 миллион доллар болды. Ұқсас түрде, 2020 жылы экспорт 986 миллион доллар, ал импорт 1 181 миллион долларды құрады. Бұл көрсеткіштер қаралып отырған кезеңнің басым бөлігінде сауда тапшылығы болғанын және бұл аталмыш елге зиян келтіргенін көрсетеді.

Алайда 2023 жылы, әсіресе 2024 жылы экспорт пен импорт арасындағы алшақтық салыстырмалы түрде тарылғаны байқалады. 2024 жылы экспорт 3 320 миллион долларды, ал импорт 3 386 миллион долларды құрады; осылайша сауда балансы салыстырмалы түрде симметриялы сипатқа ие болды. Алайда бұл теңгерім 2025 жылы қайтадан бұзылды. Сол жылы экспорт 3 191 миллион долларға төмендесе, импорт 4 664 миллион долларға өсті; нәтижесінде жалпы сауда көлемі артқанымен, сауда тапшылығы айтарлықтай ұлғайды. Бұл жағдай сауда көлемінің өсуі негізінен импорт есебінен болғанын және экспорт көрсеткіштерінің сол деңгейде нығаймағанын көрсетеді.

Осы контексте график екі негізгі қорытындыны көрсетеді. Біріншіден, екіжақты

ve hazır giyim ürünlerindeki gerileme, belirli sektörlerde talep daralması, fiyat rekabeti veya pazar koşullarındaki değişimlerin etkili olabileceğine işaret etmektedir.

Öte yandan ilk 15 ürün grubunun toplam ihracat içindeki paylarının görece dengeli dağılması, ihracat yapısının tek bir ürüne aşırı bağımlı olmadığını ve belirli ölçüde çeşitlenmiş bir görünüm sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede tablo, Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatında genel hacim bakımından sınırlı bir zayıflama yaşansa da, sanayi ve yatırım malları eksenli ticari bağların güçlenmeye devam ettiğini göstermektedir.

Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatında Başlıca Ürünler (bin dolar)

Sıra	GTİP	ÜRÜNLER (ilk 15)	2023	2024	2025	Pay (%, 2025)	Değişim (%), 2024-2025
		TOPLAM İTHALAT (Diğerleriyle)	3.501.132	3.385.573	4.664.076	100,0	37,8
1	7403	Rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımları (ham)	1.257.884	1.371.881	2.243.243	48,1	63,5
2	2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	1.007.824	934.527	1.121.499	24,0	20,0
3	7601	İşlenmemiş aluminyum	464.619	243.796	355.041	7,6	45,6
4	2701	Taşkömürü; taşkömüründen elde edilen briketler, vb. katı yakıtlar	42.696	181.876	228.961	4,9	25,9
5	713	Kuru baklagiller (kabuksuz) (taneleri ikiye ayrılmış)	87.268	115.310	196.289	4,2	70,2
6	7106	Gümüş (altın veya platin yaldızlı gümüş dahil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)	61.575	18.482	93.598	2,0	406,4
7	3902	Propilen ve diğer olefinlerin polimerleri (ilk şekillerde)	14.401	49.707	91.585	2,0	84,2
8	2711	Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	145.897	128.195	64.293	1,4	-49,8
9	7201	Dökme demir (pik demir) ve aynalı demir (kütle, külçe, blok veya diğer ilk şekillerde)	9.749	101.355	54.823	1,2	-45,9
10	7213	Demir veya alaşımsız çelikten filmaşin (sıcak haddelenmiş, kangal halinde)	4.751	26.147	36.782	0,8	40,7
11	2902	Siklik hidrokarbonlar	0	0	24.123	0,5	
12	5201	Pamuk (karde edilmemiş veya penyeleştirilmemiş)	41.264	51.926	18.439	0,4	-64,5
13	7202	Ferro alaşımlar	30.034	26.260	16.783	0,4	-36,1
14	2613	Molibden cevherleri ve konsantreleri	0	596	15.937	0,3	2574,0
15	7801	İşlenmemiş kurşun	76.174	25.115	12.908	0,3	-48,6

Kaynak: Kaynak: Trademap, Türkiye Verileri

сауда қатынастары ұзақ мерзімді перспективада кеңеюдің айқын тенденциясын көрсетеді. Екіншіден, бұл кеңею құрылымы бойынша теңгерімсіз. Атап айтқанда, 2025 жылғы деректер сауда көлемінің өсуін өздігінен оң көрсеткіш ретінде бағалауға болмайтынын көрсетеді; экспорттың импортты жабу қабілеті, сауданың тұрақтылығы және сауда теңгерімі сияқты көрсеткіштерді де ескеру қажет.

Түркияның Қазақстандағы негізгі экспорттық өнімдері (мың доллармен)

Орын	HS коды	Өнім (Топ-15)	2023	2024	2025	Үлес (%, 2025)	Өзгеріс (%, 2024–2025)
	Жалпы экспорт (басқа елдерге)	ЖАЛПЫ ЭКСПОРТ (басқалармен бірге)	2,960,337	3,320,162	3,190,796	100.0	-3,9
1	8,708	Жол көліктерінің бөлшектері мен құрамдас бөліктері	72,566	99,448	151,373	4.7	52.2
2	8,517	Дыбысты, бейнені немесе басқа ақпаратты қабылдауға немесе жіберуге арналған телефон жабдықтары мен басқа да құрылғылар	69,421	23,071	74,488	2.3	222.9
3	2,710	Мұнай майлары және битумды минералдардан алынған майлар	46,840	65,931	72,638	2.3	10.2
4	8421	Центрифугалар; сұйықтықтар мен газдарды сүзу немесе тазартуға арналған машиналар мен аппараттар	58.615	75,456	69,170	2.2	-8.3
5	8,481	Крандар, араластырғыштар, клапандар және арматуралар	39,736	61,894	59,627	1.9	-3.7
6	6109	Футболкалар, жилеттер, жейде астындағы жеңіл көйлектер, майкалар және басқа да тоқылған киімдер	51,826	69,372	59,117	1.9	-14.8
7	8,502	Генераторлар	23,649	41,660	57,266	1.8	37.5
8	8413	Сұйықтықтарға арналған сорғылар (өлшеу аспаптарымен немесе онсыз) және көтергіштер	48,446	63,939	56,187	1.8	-12.1
9	6110	Свитерлер, джемперлер, кардигандар, жилеттер және т.б. (тоқылған)	47,634	67,792	55,377	1.7	-18.3
10	6,203	Ер адамдар мен ұл балаларға арналған костюмдер, жиынтықтар, курткалар, блейзерлер, шалбарлар, комбинезондар және шорттар (жүзу киімін қоспағанда)	51,398	62,181	54,879	1.7	-11.7
11	6204	Әйелдер мен қыздарға арналған костюмдер, жиынтықтар, жакеттер, блейзерлер, көйлектер, белдемшелер, шалбар-белдемшелер және т.б. (жүзу киімін қоспағанда)	51,235	58,727	50,156	1.6	-14.6
12	8,428	Көтеру, тасымалдау, тиеу және түсіру машиналары	12,267	33,715	48,781	1,5	44.7
13	8474	Топырақты, тасты, металл рудаларын және т.б. сұрыптау, елеу және т.б. машиналары	40,349	49,198	45,709	1.4	-7.1
14	8,483	Беріліс біліктері, маховик біліктері; подшипник корпустары және білік подшипниктері; тісті берілістер және т.б.	**34,778**	**61,323**	**43,992**	**1.4**	**-28.3**
15	3,004	Емдеу немесе алдын алу үшін дайындалған (алдын ала дозаланған) дәрілер	**55,638**	**33,823**	**41,914**	**1.3**	**23.9**

Дереккөзі: Trademap, Түркия деректері

Tablo 2025 yılı itibarıyla Türkiye'nin Kazakistan'dan gerçekleştirdiği ithalatın büyük ölçüde hammadde ve ara malı niteliği taşıyan ürünler etrafında yoğunlaştığını göstermektedir. Toplam ithalatın 2024-2025 döneminde yüzde 37,8 artarak 4,66 milyar dolara ulaşması, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin hacimsel olarak genişlediğine işaret etmektedir. Bununla birlikte ithalatın ürün bileşimi incelendiğinde, söz konusu artışın belirli kalemlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Nitekim rafine edilmemiş bakır ve bakır alaşımları 2,24 milyar dolarlık ithalat ve yüzde 48,1'lik pay ile açık ara ilk sırada yer almakta; petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar ise 1,12 milyar dolarlık değer ve yüzde 24'lük pay ile ikinci sırayı oluşturmaktadır. Bu iki kalemin toplam ithalatın yaklaşık dörtte üçünü meydana getirmesi, Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatında yüksek düzeyde ürün yoğunlaşması bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Söz konusu yapı, iki ülke arasındaki ticari ilişkinin karşılaştırmalı üstünlükler ve üretim tamamlayıcılığı temelinde şekillendiğini düşündürmektedir. Kazakistan'ın doğal kaynaklar, madenler ve enerji bağlantılı ürünlerde güçlü bir arz kapasitesine sahip olması; Türkiye'nin ise bu girdileri işleyerek sanayi üretimine entegre eden bir ekonomik yapıya sahip bulunması, ikili ticaretin yapısal mantığını açıklamaktadır. Bu çerçevede ithalat kompozisyonu, Türkiye'nin Kazakistan ile ekonomik ilişkilerinde yalnızca enerji arzını değil, aynı zamanda metalik hammaddeler ve sanayi girdileri temelli bir tedarik ilişkisini de ön plana çıkarmaktadır. İşlenmemiş alüminyum, ferroalyajlar, gümüş, demir-çelik ürünleri ve kimyasal ara mallar gibi kalemlerin tabloda yer alması da bu değerlendirmeyi desteklemektedir.

Öte yandan ürün grupları itibarıyla değişim oranları, ithalat artışının homojen bir yapıda gerçekleşmediğini göstermektedir. Bazı kalemlerde güçlü artışlar gözlenirken bazı ürünlerde ise gerileme meydana gelmiştir. Özellikle gümüş ithalatındaki yüzde 406,4'lük artış, ferrokrom ve benzeri ferroalyaj ürünlerindeki çok yüksek oranlı yükseliş ile propilen polimerlerindeki belirgin artış, Türkiye'nin belirli sanayi kollarında Kazakistan kaynaklı girdilere olan talebinin arttığını göstermektedir. Buna karşılık petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar, dökme demir, pamuk ve kurşun gibi kalemlerde gözlenen gerileme, ithalat yapısının sektörel ihtiyaçlara, fiyat hareketlerine ve dönemsel talep koşullarına bağlı olarak yeniden şekillendiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla tablo, ikili ticaretin yalnızca toplam hacim üzerinden değil, aynı zamanda sektörler arası üretim ilişkileri ve ara malı bağımlılığı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Кесте көрсеткендей, 2025 жылға қарай Түркияның Қазақстанға экспортының құрылымы негізінен өнеркәсіптік өнімдер мен орта технологиялық тауарларға шоғырланған. 2024 жылмен салыстырғанда жалпы экспорт 3,9 пайызға төмендеп, 3,19 миллиард долларға дейін азайғанымен, өнім құрамын талдау кейбір кіші санаттарда айтарлықтай өсімді көрсетеді.

Атап айтқанда, жол көліктерінің бөлшектері мен компоненттері, теледидарлар мен бейнені беру жабдықтары, сондай-ақ көтеру, тиеу және түсіру машиналары сияқты тауарларға тіркелген жоғары өсім Түркияның қазақстандық нарықтағы қатысуы тұтыну тауарлары емес, өнеркәсіп, техникалық жабдықтар және инвестициялық мақсаттағы өнімдерге негізделгенін көрсетеді. Керісінше, сүзгілеу машиналары, клапандар, сорғылар және кейбір тоқыма және дайын киім өнімдерінің төмендеуі нақты секторларда сұраныстың қысқаруы, баға бәсекелестігі немесе нарық жағдайларының өзгеруі сияқты факторлардың әсері болуы мүмкін екенін көрсетеді.

Сонымен қатар, жалпы экспорттағы ең ірі 15 өнім тобының үлестерінің салыстырмалы түрде теңгерімді таралуы экспорт құрылымының бір өнімге тым тәуелді еместігін және белгілі бір дәрежеде диверсификацияланғанын көрсетеді. Осы контексте кесте көрсеткендей, Түркияның Қазақстанға экспортының жалпы көлемінде шектеулі төмендеу болғанымен, өнеркәсіптік және инвестициялық тауарларға бағытталған сауда байланыстары нығайып келеді.

Қазақстаннан Түркияға импортталатын негізгі өнімдер (мың доллар)

Орын	HS коды	ӨНІМДЕР (жоғары 15)	2023	2024	2025	Үлес (%, 2025)	Өзгеріс (%), 2024–2025
		ЖАЛПЫ ИМПОРТ (басқалармен бірге)	3,501,132	3,385,573	4,664,076	100.0	37,8
1	7403	Тазартылған мыс және мыс қорытпалары (өңделмеген)	1,257,884	1,371,881	2,243,243	48.1	63,5
2	2,710	Мұнай майлары және битумды минералдардан алынған майлар	1,007,824	934,527	1,121,499	24.0	20.0
3	7,601	Өңделмеген алюминий	464,619	243,796	355,041	7.6	45.6
4	2701	Битумды көмір; битумды көмірден алынған брикеттер және басқа қатты отын	42,696	181,876	228,961	4.9	25.9
5	713	Құрғақ бұршақ (қабығынан алынған) (жарылған)	87,268	115,310	196,289	4.2	70.2
6	7106	Күміс (соның ішінде алтынмен немесе платинамен қапталған) (өңделмеген, жартылай өңделген немесе ұнтақ түрінде)	61,575	18,482	93,598	2.0	406,4

Bu bağlamda tablo, Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkilerinin salt enerji merkezli bir çerçeveyle açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Veriler, iki ülke arasındaki ticaretin enerji ürünlerinin ötesine geçerek madencilik, metalurji, kimyasal girdiler ve sanayi üretiminde kullanılan temel ara mallar üzerinden derinleştiğini göstermektedir. Bu nedenle Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalat yapısı, yalnızca dış ticaret hacmi bakımından değil; sanayi politikası, tedarik güvenliği, üretim zinciri sürekliliği ve stratejik ekonomik iş birliği açısından da önem taşımaktadır. Akademik açıdan bakıldığında, 2025 yılı ithalat deseni iki ülke arasındaki ekonomik ilişkinin tamamlayıcı sektör yapıları üzerinde yükseldiğini ve bu ilişkinin bölgesel ekonomik entegrasyon açısından stratejik bir nitelik kazandığını göstermektedir.

4. Enerji İlişkileri

Kazakistan, sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz rezervleri sayesinde Orta Asya'nın önde gelen hidrokarbon üreticilerinden biri konumundadır. Ülkenin enerji kaynakları içinde petrol rezervleri, doğal gaz rezervlerine göre daha baskın bir yer tutmaktadır. Rusya'nın ardından eski Sovyet cumhuriyetleri arasında önemli bir petrol üreticisi olarak öne çıkan Kazakistan'da ekonomik büyüme, ihracat gelirleri ve kamu maliyesi büyük ölçüde petrol sektörünün performan-

Бұл құрылым екі ел арасындағы сауда қатынасының салыстырмалы артықшылықтар мен өндірістің өзара толықтырушылығы негізінде қалыптасатынын көрсетеді. Қазақстандағы табиғи ресурстар, минералдар мен энергияға қатысты өнімдерді жеткізудің жоғары әлеуеті мен Түркияның осы шикізатты өңдеп, өнеркәсіптік өндіріске енгізетін экономикалық құрылымы екіжақты сауданың құрылымдық логикасын түсіндіреді. Осы шеңберде импорт құрамы тек энергиямен қамтамасыз етуді ғана емес, сонымен бірге металлдық шикізат пен өнеркәсіптік инпуттарға негізделген жеткізу қатынастарын да айқындайды. Кестеге өңделмеген алюминий, ферроқорытпалар, күміс, темір және болат өнімдері, сондай-ақ химиялық аралық өнімдер сияқты тауарлардың енгізілуі осы бағалауды одан әрі растайды.

Екінші жағынан, өнім тобы бойынша өзгеріс қарқыны импорттың өсуі біркелкі болмағанын көрсетеді. Кейбір тауар түрлерінде айтарлықтай өсім байқалса, басқаларында төмендеу орын алды. Атап айтқанда, күміс импортының 406,4 пайызға өсуі, ферохром және ұқсас ферроқорытпа өнімдерінің өте жоғары қарқынмен өсуі және пропилен полимерлерінің айтарлықтай артуы Түркияның кейбір өнеркәсіп салаларында Қазақстаннан келетін шикізатқа сұраныстың өскенін көрсетеді. Керісінше, мұнай газдары мен басқа да газ тәрізді көмірсутектер, құй-

sına bağlı biçimde şekillenmektedir. Bu nedenle ülke ekonomisi, küresel enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara yüksek derecede duyarlı bir görünüm sergilemektedir.

Kazakistan, 2025 itibarıyla yaklaşık 30 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervine sahiptir; bu büyüklük ülkeyi dünya petrol rezervleri sıralamasında üst sıralara taşımakta ve küresel toplam rezervlerin yaklaşık %2'sine karşılık gelmektedir. Dahası, önemli doğalgaz kaynaklarına da sahip ve bölgesel bir enerji merkezi olarak iyi bir konumda bulunuyor (OPEC, 2025, s.22).

Türkiye'de nüfus artışı ve kalkınma dinamiklerine paralel olarak enerji tüketiminin hızla yükselmesi, buna karşın yeraltı karbon kaynaklarının söz konusu talebi karşılamada yetersiz kalması, dış kaynaklara erişimi enerji politikalarının temel unsurlarından biri hâline getirmiştir. Bu çerçevede, sahip olduğu geniş hidrokarbon rezervleri ve enerji üretim kapasitesiyle Kazakistan, Türkiye'nin artan enerji ihtiyacının karşılanması ve enerji arz güvenliğinin desteklenmesi açısından önemli bir ortak olarak öne çıkmaktadır

Türkiye, Özal döneminde sınırlı sonuçlar doğuran bölgesel açılım girişimlerinden yaklaşık on beş yıl sonra, AK Parti iktidarları döneminde Merkez Asya ve Kafkasya ülkelerinin enerji potansiyelini yeniden stratejik bir perspektifle ele almış; bu çerçе-

ма темір, мақта және қорғасын сияқты тауарларда байқалған төмендеу секторлық қажеттіліктерге, баға қозғалысына және маусымдық сұраныс жағдайларына сәйкес импорт құрылымының қайта қалыптасып жатқанын көрсетеді. Нәтижесінде кесте көрсеткендей, екіжақты сауда жалпы көлем тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар салалараралық өндірістік байланыстар мен аралық тауарларға тәуелділік шеңберінде де бағалануы тиіс.

Осы контексте кесте Түркия–Қазақстан экономикалық қатынастары тек энергетикалық бағытта түсіндірілмейтінін көрсетеді. Деректер екі ел арасындағы сауда тек энергетикалық өнімдермен шектелмей, тау-кен өндіру, металлургия, химиялық шикізат және өнеркәсіптік өндірісте қолданылатын негізгі аралық өнімдерді де қамтитынын көрсетеді. Осы себепті Түркияның Қазақстандан импорттау құрылымы сыртқы сауда көлемі тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар өнеркәсіптік саясат, жабдықтау қауіпсіздігі, өндіріс тізбектерінің үздіксіздігі және стратегиялық экономикалық ынтымақтастық тұрғысынан да маңызды. Академиялық тұрғыдан алғанда, 2025 жылғы импорт үлгісі екі ел арасындағы экономикалық қатынастың өзара толықтыратын салалық құрылымдарға негізделгенін және аймақтық экономикалық интеграция тұрғысынан стратегиялық сипат алғанын көрсетеді.

vede bölgeyle uzun vadeli, kurumsallaşmış ve karşılıklı bağımlılığa dayalı bir iş birliği zemini oluşturmaya yönelmiştir (Toprak, 2017, s.118).

Türkiye'nin Kazakistan'a yönelik politikasında yeni bir açılım geliştirmesinde iç ve dış dinamikler birlikte etkili olmuştur. Bu çerçevede, AK Parti hükümetlerinin Orta Asya'ya yaklaşımı önceki hükümetlerden belirgin biçimde ayrışmış; seçim beyannamelerinde geçmiş dönemde bölgeye yönelik izlenen politikaların geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Adalet ve Kalkınma Partisi, 2002).

Türkiye ile Kazakistan arasındaki enerji ilişkileri, son dönemde imzalanan kurumsal anlaşmalarla daha somut ve çok yönlü bir iş birliği çerçevesine kavuşmuştur. Bu kapsamda, 29 Temmuz 2025 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Kazakistan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı arasında "Enerji Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır.

Söz konusu mutabakat, petrol ve doğal gaz sektörlerinde arama ve üretim faaliyetlerinin yanı sıra taşıma ve depolama uygulamaları, elektrik ve yenilenebilir enerji alanlarında ortak projelerin geliştirilmesini öngörmektedir. Aynı süreçte Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ile Kazakistan'ın millî petrol ve doğal gaz şirketi NC KazMunayGas JSC arasında da bir iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla

4. Энергетикалық қатынастар

Көп мөлшердегі мұнай мен табиғи газ қорларының арқасында Қазақстан Орталық Азиядағы көмірсутек өндірушілер арасындағы жетекшілердің бірі болып табылады. Елдің энергетикалық ресурстарының құрамында мұнай қорлары табиғи газ қорларына қарағанда басым орын алады. Ресейден кейінгі бұрынғы Кеңес республикалары арасында ірі мұнай өндіруші ретінде қалыптасқан Қазақстанның экономикалық өсуі, экспорттық түсімдері мен мемлекеттік қаржысы негізінен мұнай саласының көрсеткіштеріне тәуелді. Сондықтан ел экономикасы жаһандық энергия бағасының ауытқуларына жоғары сезімталдық көрсетеді.

2025 жылға қарай Қазақстанда дәлелденген мұнай қорлары шамамен 30 миллиард баррельді құрайды; бұл көлем елді әлемдік мұнай қорлары рейтингісінде алдыңғы қатарға шығарып, жалпы әлемдік қорлардың шамамен 2%-ын құрайды. Сонымен қатар, ол ірі табиғи газ қорларына ие және аймақтық энергетикалық хаб ретінде жақсы позицияға ие (ОПЕК, 2025, 22-бет).

Түркияда халық санының өсуі мен даму динамикасына параллель түрде энергия тұтынуының қарқынды артуы және ішкі көміртек ресурстарының бұл сұранысты қанағаттандыруға жеткіліксіздігі сыртқы көздерге қол жеткізуді энергетикалық саясаттың негізгі элементіне айналдырды.

hidrokarbon arama, geliştirme ve üretim faaliyetlerinde ortak hareket edilmesi, mevcut potansiyel sahalarda teknik ve ticari değerlendirmelerin birlikte yürütülmesi ve iki ülke arasındaki stratejik enerji ortaklığının derinleştirilmesi hedeflenmiştir.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar'ın 2026 yılı Ocak ayında yaptığı açıklamalar da, bu çerçevenin yalnızca deklaratif bir metin olarak kalmadığını, Kazakistan'ın kara ve deniz sahalarında ve hatta üçüncü ülkelerde ortak arama ve üretim faaliyetlerine dönük somut proje arayışlarının sürdüğünü göstermektedir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2025).

Bu kurumsal yakınlaşma, enerji iş birliğinin ikili ekonomik ilişkilerin daha geniş stratejik mimarisi içinde ele alındığını da ortaya koymaktadır. Nitekim 15 Nisan 2026 tarihinde Astana'da gerçekleştirilen Kazakistan-Türkiye Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) 14. Dönem Toplantısı sonrasında Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz ile Kazakistan Başbakanı Oljas Bektenov tarafından 67 maddelik eylem planını da içeren KEK Protokolü imzalanmıştır. Toplantıda enerji başlığı, ticaret, yatırım, sanayi ve ulaştırma gibi alanlarla birlikte, ikili iş birliğinin geleceğini şekillendiren stratejik başlıklardan biri olarak ele alınmıştır. Bu yönüyle Türkiye-Kazakistan enerji ilişkileri, yalnızca kaynak geliştirme ve ticari iş birliği

Осы тұрғыдан алғанда, көмірсутек қорларының мол қоры мен энергия өндіру қуаты бар Қазақстан Түркияның өсіп келе жатқан энергия қажеттіліктерін қанағаттандыруда және энергиямен қамтамасыз ету қауіпсіздігін қолдауда маңызды серіктес ретінде көрінеді.

Өзал дәуіріндегі аймақтық ашылу бастамалары шектеулі нәтиже бергеннен шамамен он бес жыл өткен соң, Түркия АК партиясының үкіметі кезінде Орталық Азия мен Кавказ елдерінің энергетикалық әлеуетін стратегиялық тұрғыдан қайта қарастырды; және осы шеңберде аймақпен ұзақ мерзімді, институционалдық және өзара тәуелді ынтымақтастық негізін қалыптастыруға ұмтылды (Топрақ, 2017, 118-бет).

Түріктің Қазақстандағы саясатындағы жаңа тәсілді дамытуда ішкі және сыртқы динамикалар екеуі де рөл атқарды. Осы контексте Әділет және даму партиясы үкіметтерінің Орталық Азияға деген көзқарасы бұрынғы үкіметтерден айтарлықтай өзгеше болды; олардың сайлау манифестерінде аймаққа қатысты бұрын жүргізілген саясатты әрі қарай дамыту қажеттігі айтылған (Әділет және даму партиясы, 2002).

Түркия мен Қазақстан арасындағы энергетикалық қатынастар соңғы жылдары жасалған институционалдық келісімдер арқылы нақты әрі көпқырлы ынтымақтастық шеңберіне ие болды. Осы контексте 2025 жылғы 29 шілдеде

ekseninde değil, aynı zamanda bölgesel istikrar, arz güvenliği ve Avrasya jeopolitiğinde karşılıklı bağımlılığı artıran daha geniş bir stratejik çerçeve içinde değerlendirilmektedir (Kutbe, 2026).

14. Dönem Türkiye-Kazakistan KEK Protokolü'nde enerji tarafında öne çıkan başlıklar şunlar: (AA, KEK Protokolü imzalandı) Anadolu ham petrol ve doğal gazın aranması ve üretimi, bu kaynakların taşınması ve depolanması, ayrıca nihai ürünlere dönüştürülmesi ve pazarlanması alanlarında iş birliğinin geliştirilmesi. Bunun yanında Türkiye, BOTAŞ, TPAO ve TPIC üzerinden Kazakistan'da doğabilecek yeni arama, üretim, taşıma ve enerji altyapısı fırsatlarını değerlendirmeye hazır olduğunu açıkladı. Bir başka somut başlık da Kazak ham petrolünün Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı üzerinden sevkiyatı için teknik ve operasyonel destek verilmesi oldu. Kamuoyuna yansıyan çerçevede enerji iş birliği, sadece ikili ticaret değil, aynı zamanda arz güvenliği, Hazar geçişli bağlantısallık ve Türk dünyasının ekonomik bütünleşmesi açısından stratejik bir alan olarak tanımlandı (Kutbe, 2026).

Kazakistan ile Türkiye ekonomilerinin farklı sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olması, iki ülke arasındaki iş birliğinin karşılıklı fayda üretme kapasitesini artırmaktadır. Kazakistan, Türkiye'nin enerji ihtiyacının karşılanmasına katkı sunabile-

Түркия Республикасының Энергетика және табиғи ресурстар министрлігі мен Қазақстан Республикасының Энергетика министрлігі арасында «Энергетика саласындағы ынтымақтастық жөніндегі түсіністік меморандумы» қол қойылды.

Бұл меморандум электр энергетикасы және жаңартылатын энергия көздері саласындағы бірлескен жобаларды, сондай-ақ мұнай мен табиғи газ саласындағы барлау және өндіру жұмыстарын, тасымалдау және сақтау операцияларын дамытуды көздейді. Сонымен қатар, Түрік Мұнай Корпорациясы (TPAO) мен Қазақстанның ұлттық мұнай және табиғи газ компаниясы – «Ұлттық компания «ҚазМұнайГаз»» АҚ арасында да ынтымақтастық туралы келісімге қол қойылды. Бұл келісім көмірсутектерді барлау, игеру және өндіру іс-шараларында бірлескен әрекет етуді, бар әлеуетті алаптарда техникалық және коммерциялық бағалауларды бірлесіп жүргізуді және екі ел арасындағы стратегиялық энергетикалық серіктестікті тереңдетуді мақсат етеді.

Энергетика және табиғи ресурстар министрі Алпарслан Байрактардың 2026 жылғы қаңтардағы мәлімдемелері бұл құрылымның тек декларативтік мәтін ғана емес, сонымен бірге Қазақстандағы құрлықтық және теңіз аймақтарындағы, тіпті үшінші елдердегі бірлескен барлау және өндіру жобаларын анықтауға бағытталған нақты әрекеттердің жүзеге

cek bir konumda bulunurken; Türkiye'nin de teknoloji transferi, savunma sanayisi ve inşaat gibi alanlardaki birikimiyle Kazakistan'ın kalkınma sürecine katkı sağlaması mümkündür. Nitekim iki ülke arasındaki ticaret hacminde gözlenen sürekli artış, söz konusu tamamlayıcılığın her iki tarafça isabetli biçimde değerlendirildiğini göstermektedir.

5. Sanayi, Yatırım ve Stratejik Sektörlerde Türkiye-Kazakistan Ekonomik İş Birliği

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkiler, son yıllarda yalnızca dış ticaret hacmi üzerinden değil; sanayi, yatırım, kritik hammaddeler, makina imalatı, müteahhitlik, altyapı, tarım ve şirket ağları üzerinden daha bütünleşik bir yapıya doğru evrilmektedir.

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkiler, son yıllarda sadece ticaret hacmi bakımından değil, sanayi iş birliğinin niteliği açısından da gelişmektedir. Ülkede ekonomik çeşitliliğin artırılması ve sanayi altyapısının güçlendirilmesi amacıyla çeşitli politikalar uygulanmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti'nin eski Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in öncülüğünde geliştirilen "Nurlu Yol Ekonomi Programı" çerçevesinde, yer altı kaynakları ihracatına dayalı ekonomik yapıdan daha çeşitlendirilmiş bir

асып жатқанын көрсетеді. (Түрік Республикасының Энергетика және табиғи ресурстар министрлігі, 2025).

Бұл институционалдық жақындасу энергия саласындағы ынтымақтастықтың екіжақты экономикалық қатынастардың кең ауқымды стратегиялық шеңберінде қарастырылып жатқанын көрсетеді. Шын мәнінде, 2026 жылғы 15 сәуірде Астанада өткен Қазақстанда-Түркия арасындағы Бірлескен экономикалық комиссияның (БЭК) 14-ші сессиясынан кейін вице-президент Джевдет Йылмаз бен Қазақстан Премьер-министрі Олжас Бектенов 67 тармақты іс-қимыл жоспарын қамтитын БЭК хаттамасына қол қойды. Кездесуде энергетика саласы сауда, инвестиция, өнеркәсіп және көлік сияқты салалармен қатар екіжақты ынтымақтастықтың болашағын айқындайтын стратегиялық тіректердің бірі ретінде қарастырылды. Осы тұрғыдан алғанда, Түркия–Қазақстан энергетикалық қатынастары тек ресурстарды игеру мен коммерциялық ынтымақтастық шеңберінде ғана емес, сонымен бірге өңірлік тұрақтылықта, жабдықтау қауіпсіздігінде және еуразиялық геосаясатта өзара тәуелділікті арттыратын кең ауқымды стратегиялық шеңберде де бағаланады (Құтбе, 2026).

14-ші Түркия–Қазақстан Бірлескен комиссия хаттамасында ерекше атап көрсетілген негізгі энергетикалық тақырыптар мыналар: (AA, Бірлескен комис-

sanayileşme modeline geçiş hedeflenmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2025, s. 7).

Bu doğrultuda, özellikle enerji ve tarım ürünlerinin işlenmesi başta olmak üzere farklı sanayi kollarında yeni yatırımların teşvik edilmesine yönelik adımlar atılmaktadır. Son yıllarda ise hizmetler, inşaat, eğitim ve imalat sanayii gibi sektörlerde dikkate değer bir büyüme eğilimi gözlenmektedir.

Kazakistan, doğal kaynak zenginliği, geniş iç pazarı ve Orta Asya'daki stratejik konumuyla öne çıkarken; Türkiye, daha çeşitlenmiş sanayi yapısı, üretim tecrübesi ve ihracat kapasitesiyle tamamlayıcı bir ortak konumundadır. T.C. Ticaret Bakanlığı verilerine göre Kazakistan ekonomisinin 2025 yılında yaklaşık 301 milyar dolar, 2026 yılında ise 325 milyar dolar büyüklüğe ulaşması beklenmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2025, s. 19). Sanayinin GSYH içindeki payı %25,7 düzeyindedir (Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, 2025) Bu durum, Kazakistan'ın güçlü bir sanayi altyapısına sahip olduğunu, ancak bu yapının önemli ölçüde hammadde ve yarı mamul ağırlıklı olduğunu göstermektedir.

İkili ticaret verileri de bu yapıyı doğrulamaktadır. T.C. Ticaret Bakanlığı'na göre Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatı 2025 yılında 3,2 milyar dolar, Kazakistan'dan

сия хаттамасы қол қойылды) Анатолияда мұнай мен табиғи газды барлау және өндіру, осы ресурстарды тасымалдау және сақтау, сондай-ақ оларды соңғы өнімдерге айналдыру және маркетинг саласындағы ынтымақтастықты дамыту. Сонымен қатар, Түркия BOTAŞ, TPAO және TPIC арқылы Қазақстанда барлау, өндіру, тасымалдау және энергетикалық инфрақұрылым салаларындағы жаңа мүмкіндіктерді қарастыруға дайын екенін мәлімдеді. Тағы бір нақты тармақ – Ақтау–Баку–Тбилиси–Джейхан құбыры арқылы қазақстандық шикі мұнайды тасымалдауға техникалық және операциялық қолдау көрсету болды. Қоғамдық доменде көрсетілген шеңберде энергетикалық ынтымақтастық тек екіжақты сауда тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар жабдықтау қауіпсіздігі, Каспий транзитінің байланыстылығы және түрік әлемінің экономикалық интеграциясы тұрғысынан да стратегиялық сала ретінде анықталды (Құтбе, 2026).

Қазақстан мен Түркияның экономикаларының әртүрлі салаларда салыстырмалы артықшылықтары болуы екі ел арасындағы ынтымақтастықтың өзара тиімді нәтижелерге қол жеткізу әлеуетін арттырады. Қазақстанда Түркияның энергетикалық қажеттіліктерін қанағаттандыруға үлес қосуға мүмкіндік болса, Түркия технологияларды беру, қорғаныс өнеркәсібі және құрылыс салаларындағы тәжірибесі арқылы Қазақстандағы даму үдерісіне де

ithalatı ise 4,7 milyar dolar olmuş; toplam ticaret hacmi yaklaşık 7,9 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatında makine ve mekanik cihazlar, elektrikli ekipmanlar, motorlu kara taşıtları, tekstil ürünleri ve plastikler öne çıkarken; Kazakistan'dan yapılan ithalatta bakır, mineral yakıtlar, alüminyum ve diğer metal ürünleri başlıca kalemlerdir. Bu tablo, Türkiye'nin daha çok sanayi ürünü ihraç eden, Kazakistan'ın ise enerji ve hammadde sağlayan taraf olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu yapı aynı zamanda iki ülke arasında daha ileri düzeyde sanayi iş birliği için güçlü bir zemin oluşturmaktadır.

Sanayi iş birliği bakımından en önemli fırsat alanları makine ve ekipman üretimi, otomotiv yan sanayi, elektrik-elektronik, tarımsal sanayide işleme, lojistik ve kritik minerallerdir. Özellikle Kazakistan'ın Avrupa Birliği'nin kritik hammaddeler listesinde yer alan 34 hammaddenin 21'ini tedarik edebilme potansiyeline sahip olması, bu ülkeyi Türkiye açısından stratejik bir ortak hâline getirmektedir. Ayrıca son yıllarda ulaştırma ve lojistik hatlarında yaşanan gelişmeler, özellikle Orta Koridor ve Trans-Hazar hattı üzerinden, iki ülke arasındaki sanayi iş birliğinin üçüncü pazarlara açılmasını da kolaylaştırmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'nin üretim kabiliyeti ile Kazakistan'ın doğal kaynak ve lojistik avantajı birleştiğinde, ikili ilişkilerin yalnızca ticaret temelli değil, өз үлесін қоса алады. Шын мәнінде, екі ел арасындағы сауда көлемінің тұрақты өсуі бұл өзара толықтырушылықтың екі жақ тарапынан да тиімді пайдаланылып жатқанын көрсетеді.

5. Түрік-Қазақстан индустрия, инвестиция және стратегиялық секторлардағы экономикалық ынтымақтастық

Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қатынастар соңғы жылдары сауда көлемінен асып, өнеркәсіп, инвестиция, стратегиялық шикізат, машина жасау, құрылыс, инфрақұрылым, ауыл шаруашылығы және корпоративтік желілерді қамтитын интеграцияланған құрылымға айналды.

Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қатынастар соңғы жылдары тек сауда көлемі бойынша ғана емес, өнеркәсіптік ынтымақтастықтың сипаты бойынша да дамып келеді. Экономикалық диверсификацияны арттыру және өнеркәсіптік инфрақұрылымды нығайту мақсатында әртүрлі саясаттар жүзеге асырылуда. Қазақстан Республикасының бұрынғы Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың жетекшілігімен әзірленген «Nurly Yol экономикалық бағдарламасы» аясында мақсат – минералды ресурстарды экспортқа тәуелді экономикалық құрылымнан әртараптандырылған индустрияландыру моделіне көшу (Түрік сауда министрлігі, 2025, 7-бет).

ortak üretim ve tedarik zinciri ortaklığına dayalı yeni bir aşamaya geçme potansiyeli bulunmaktadır.

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkilerde tarım sektörü, son yıllarda stratejik önemi giderek artan iş birliği alanlarından biri hâline gelmiştir. Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkilerde tarım, yalnızca geleneksel bir ticaret kalemi değil, aynı zamanda iki ekonominin birbirini tamamladığı stratejik bir iş birliği alanıdır.

Kazakistan'ın geniş toprak varlığı, yüksek tahıl üretim kapasitesi, hayvancılık potansiyeli ve dış pazarlara dönük tarımsal yapısı, onu bölgesel ölçekte önemli bir tarım tedarikçisi hâline getirirken; Türkiye ise daha çeşitlenmiş tarımsal üretim yapısı, işlenmiş gıda sanayii ve rekabetçi ihracat kabiliyetiyle bu ilişkide güçlü bir ortak olarak öne çıkmaktadır.

Kazakistan ekonomisinde tarım önemli bir yer tutmakta, hem istihdam hem de dış ticaret bakımından belirleyici bir işlev görmektedir; buna karşılık Türk firmaları için bu pazar, artan talep, dijitalleşme, e-ticaret imkânları ve pazar genişleme kapasitesi nedeniyle ciddi fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin Kazakistan'ın tarım ithalatında önde gelen ülkeler arasında yer alması ve 2024 itibarıyla Türkiye'den Kazakistan'a tarım sektörü ihracatının 144,8 milyon dolara ulaşması,

Осы контексте әртүрлі өнеркәсіп салаларында, әсіресе энергетикалық және ауылшаруашылық өнімдерін өңдеуде жаңа инвестицияларды тартуға бағытталған қадамдар жасалуда. Соңғы жылдары қызмет көрсету, құрылыс, білім беру және өндіріс салаларында айтарлықтай өсім байқалды.

Қазақстан табиғи ресурстарының байлығы, ірі ішкі нарығы және Орталық Азиядағы стратегиялық орналасуымен ерекшеленсе, Түркия өз индустриялық құрылымының алуан түрлілігі, өндірістік тәжірибесі мен экспорттық әлеуетімен толықтырушы позицияны иеленеді. Түрік сауда министрлігінің мәліметі бойынша, Қазақстандағы экономика 2025 жылы шамамен 301 миллиард долларға, ал 2026 жылы 325 миллиард долларға жетеді деп күтілуде (Түрік сауда министрлігі, 2025, 19-бет). ЖІӨ-дегі өнеркәсіп үлесі 25,7%-ды құрайды (Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы, 2025). Бұл Қазақстанның мықты өнеркәсіптік инфрақұрылымы бар екенін көрсетеді, алайда бұл құрылым негізінен шикізат пен жартылай дайындалған өнімдерге бағытталған.

Екіжақты сауда деректері де осы құрылымды растайды. Түрік Сауда министрлігінің мәліметі бойынша, 2025 жылы Түркияның Қазақстанға экспорты 3,2 миллиард долларды, ал Қазақстанан

tarımın ikili ekonomik ilişkiler içinde somut ve büyüyen bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede tarım, iki ülke arasında sadece ürün ticaretini değil; gıda arz güvenliğini, tarım teknolojileri kullanımını, lojistik ağların güçlendirilmesini, işlenmiş tarım ürünleri ticaretini ve uzun vadede ortak yatırım imkânlarını da kapsayan stratejik bir iş birliği zemini oluşturmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2025a, s. 14).

Küresel gıda arz güvenliğinin, iklim değişikliğinin ve tedarik zinciri kırılganlıklarının daha görünür hâle geldiği bir dönemde, Türkiye ile Kazakistan arasında tarım eksenli ilişkilerin güçlenmesi, ikili ekonomik ilişkilerin çeşitlendirilmesi ve daha sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkisinde son dönemde giderek daha fazla önem kazanan alanlardan biri metaller ve kritik hammaddelerdir. Halihazırda dünyanın en büyük uranyum üreticisi olan Kazakistan, Avrupa Birliği'nin resmî kritik hammaddeler listesinde yer alan 34 hammaddenin 21'ini ihraç edebilme kapasitesine sahiptir (OECD, 2026, s.12).

Bu güçlü kaynak altyapısı, Türkiye'nin sanayi, enerji dönüşümü ve teknoloji odaklı üretim hedefleriyle birlikte düşünüldüğünde, iki ülke arasında kritik mineraller ve stratejik hammaddeler alanındaki iş birliğini daha da anlamlı hâle getirmektedir.

импорты 4,7 миллиард долларды құрады; жалпы сауда көлемі шамамен 7,9 миллиард долларға жетті. Түркияның Қазақстандағы экспортында машиналар мен механикалық жабдықтар, электр жабдықтары, автокөліктер, тоқыма өнімдері және пластиктер басым болса, Қазақстаннан импортталатын тауарлар негізінен мыс, минералды отын, алюминий және басқа металл өнімдерінен тұрады. Бұл сурет Түркияның өнеркәсіптік тауарларды көбірек экспорттайтын тарап екенін, ал Қазақстанның энергия мен шикізат жеткізушісі екенін көрсетеді. Алайда бұл құрылым екі ел арасындағы одан әрі дамыған өнеркәсіптік ынтымақтастыққа берік негіз қалыптастырады.

Өнеркәсіптік ынтымақтастықтың ең маңызды мүмкіндіктері машиналар мен жабдықтар өндірісі, автомобиль жабдықтау саласы, электр және электрондық тауарлар, ауыл шаруашылығы саласындағы өңдеу, логистика және стратегиялық маңызы бар минералдарды қамтиды. Атап айтқанда, Еуропалық Одақтың стратегиялық шикізаттар тізіміндегі 34 шикізаттың 21-ін жеткізу әлеуеті Қазақстанды Түркия үшін стратегиялық серіктес етеді. Сонымен қатар, әсіресе Орта дәліз бен Транскаспий бағыты арқылы жүзеге асырылып жатқан көлік және логистика маршруттарындағы соңғы жетістіктер екі ел арасындағы өнеркәсіптік ынтымақтастықты үшінші нарықтарға кеңейтуге ықпал етіп отыр.

Nitekim son dönemde gerçekleştirilen temaslarda kritik mineraller ve nadir toprak elementleri alanlarında ortak çalışma iradesinin açık biçimde ortaya konulmuş olması, bu bakımdan özel önem taşımaktadır. (Türkiye Cumhuriyeti ve Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlarının Ortak Stratejik Planlama Grubu 8. Toplantısı Sonrası Ortak Bildirisi, 2 Şubat 2026). Görüşmelerde ekonomik iş birliğinin gelecekte yoğunlaşacağı öncelikli alanlar değerlendirilmiş; özellikle söz konusu alanlarda ortak arama, geliştirme ve işleme faaliyetlerinin teşvik edilmesi, ikili ilişkilerin yeni stratejik eksenlerinden biri olarak öne çıkmıştır.

Eğer bu alanda ortak keşif, işleme ve ileri sanayi entegrasyonu kurulabilirse, Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkisi klasik ticaret düzeyinin ötesine geçebilir. Böyle bir model, Kazakistan'ın ham madde ağırlıklı ihracat yapısını dönüştürmesine, Türkiye'nin de girdi güvenliğini güçlendirmesine yardımcı olacaktır.

Özellikle kritik mineraller, makine ve imalat sanayisi, tarım, lojistik altyapı ve yatırım ortaklıkları gibi alanlar, ikili ilişkinin klasik ticaret düzeyinin ötesine geçerek daha stratejik ve kalıcı bir karakter kazanabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte bu potansiyelin hayata geçirilebilmesi; finansman, teknoloji, çevresel standartlar, lojistik maliyetler, düzenleyici çerçeve, yerel tedarikçi kapasitesi ve yatırım ortamının öngörülebilirliği gibi yapısal unsurlara bağlıdır. Dolayısıyla Türkiye-Kazakistan ekonomik iş birliğinin geleceği, siyasi yakınlığın ötesinde, sahada sürdürülebilir üretim, ortak yatırım ve yüksek katma değerli entegrasyon modellerinin kurulabilmesine bağlı görünmektedir.

6. Türkiye-Kazakistan Ekonomik İlişkilerinin SWOT Analizi

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkilerin mevcut düzeyi, iki ülke ekonomilerinin birbirini tamamlayan yapısı, bölgesel ticaret ve ulaştırma koridorlarında ortaya çıkan yeni dinamikler ile önümüzdeki dönemde şekillenebilecek iş birliği alanları birlikte değerlendirildiğinde, söz konusu ilişkilerin güçlü yönlerinin, zayıflıklarının, fırsatlarının ve tehditlerinin bütüncül bir çerçevede ele alınması gerekli görünmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın önceki bölümlerinde tartışılan hususlardan hareketle, izleyen kısımda Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkilerine yönelik bir SWOT analizi ortaya konulacaktır.

Осы тұрғыдан алғанда, Түркияның өндірістік қуаты мен Қазақстандағы табиғи ресурстар мен логистикалық артықшылықтар біріктірілгенде, екіжақты қатынастар таза сауда шеңберінен шығып, бірлескен өндіріс пен жабдықтау тізбегі серіктестігіне негізделген жаңа кезеңге өту әлеуетіне ие болады .

Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қатынастарда ауыл шаруашылығы саласы соңғы жылдары стратегиялық маңызы біртіндеп артып келе жатқан ынтымақтастық бағыттарының біріне айналды. Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қатынастарда ауыл шаруашылығы тек дәстүрлі сауда тауары ғана емес, сонымен қатар екі экономиканың бір-бірін толықтыратын стратегиялық ынтымақтастық саласы болып табылады.

Қазақстанның кең аумақтық ресурстары, жоғары дәнді дақылдар өндіру қуаты, мал шаруашылығы әлеуеті және сыртқы нарықтарға бағытталған ауыл шаруашылығы құрылымы оны өңірлік деңгейде маңызды аграрлық жеткізушіге айналдырады; ал Түркия бұл қатынаста әртараптандырылған ауыл шаруашылығы өндірісі құрылымы, өңделген азық-түлік өнеркәсібі және бәсекеге қабілетті экспорттық мүмкіндіктері бар мықты серіктес ретінде ерекшеленеді.

Ауыл шаруашылығы Қазақ экономикасында маңызды рөл атқарады, жұмыспен қамту мен сыртқы сауда тұрғысынан шешуші функцияны орындайды; керісінше, сұраныстың өсуі, цифрландыру, электрондық коммерция мүмкіндіктері мен нарықты кеңейту әлеуеті салдарынан бұл нарық түрік компаниялары үшін елеулі мүмкіндіктер ұсынады. Сонымен қатар, Түркияның Қазақстандағы ауыл шаруашылығы импорты бойынша жетекші елдер қатарына енуі және Түркиядан Қазақстанға ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты 2024 жылға қарай 144,8 миллион долларға жетеді деген болжам екіжақты экономикалық қатынастарда ауыл шаруашылығының нақты әрі өсіп келе жатқан рөлін көрсетеді. Осы контексте ауыл шаруашылығы екі ел арасындағы ынтымақтастықтың стратегиялық негізін құрайды, ол тек өнім саудасын ғана емес, сонымен қатар азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді, ауыл шаруашылығы технологияларын қолдануды, логистикалық желілерді нығайтуды, өңделген ауыл шаруашылығы өнімдері саудасын және ұзақ мерзімді бірлескен инвестициялық мүмкіндіктерді қамтиды (Түрік Республикасы Сауда министрлігі, 2025а, бет 14).

Әлемдік азық-түлік қауіпсіздігі, климаттың өзгеруі және жабдықтау тізбегіндегі осалдықтар айқын байқалған тұста Түркия мен Қазақстан арасындағы ауыл шаруашылығына негізделген қатынастарды нығайту екіжақты экономикалық қатынастарды әртараптандыру және тұрақты құрылым қалыптастыру тұрғысынан ерекше маңызға ие.

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
• Türkiye ile Kazakistan arasında güçlü siyasi ve diplomatik ilişkilerin bulunması, ekonomik iş birliğine istikrarlı bir zemin sağlamaktadır. • Tarihsel, kültürel ve dilsel yakınlık, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin kurumsal ve toplumsal düzeyde desteklenmesini kolaylaştırmaktadır. • Kazakistan'ın Türkiye'nin Orta Asya'daki en önemli ticaret ortaklarından biri olması, ilişkilerin bölgesel ölçekte stratejik önemini artırmaktadır. • Türkiye'nin sanayi üretimi, müteahhitlik ve lojistik kapasitesi, Kazakistan ile ekonomik iş birliğinin genişletilmesi açısından önemli avantajlar sunmaktadır. • Kazakistan'ın enerji, maden, tarım ve transit taşımacılık kapasitesine sahip olması, ikili ekonomik ilişkiler açısından güçlü bir kaynak tabanı oluşturmaktadır. • İki ülke ekonomilerinin birbirini tamamlayıcı özellik göstermesi, ortak yatırım ve üretim modelleri açısından elverişli bir yapı ortaya çıkarmaktadır. • Türk Devletleri Teşkilatı gibi kurumsal platformların varlığı, ekonomik iş birliğinin siyasal ve kurumsal destekle derinleşmesini kolaylaştırmaktadır. • Türkiye'nin bölgesel pazarlara erişim ve sanayi organizasyonu bakımından sahip olduğu avantaj, Kazakistan açısından önemli bir iş birliği imkânı yaratmaktadır. • Kazakistan'ın doğal kaynak zenginliği ile Türkiye'nin işleme ve üretim kapasitesinin uyumlu olması, daha yüksek katma değerli ortaklıklar kurulmasına imkân verebilmektedir. • Orta Koridor üzerinde iki ülkenin stratejik konumda bulunması, ticaret ve lojistik iş birliğini destekleyen önemli bir jeoekonomik üstünlük oluşturmaktadır.	• İkili ticaretin ürün kompozisyonunun yeterince çeşitlenmemiş olması, ekonomik ilişkilerin yapısal derinliğini sınırlamaktadır. • Ticaret yapısında enerji, metal ve diğer emtia ürünlerinin ağırlıklı olması, ilişkileri küresel fiyat dalgalanmalarına duyarlı hale getirmektedir. • Yüksek katma değerli üretim ve teknoloji temelli iş birliğinin sınırlı kalması, ekonomik ortaklığın niteliğini zayıflatmaktadır. • Ortak değer zinciri ve ortak üretim ağlarının henüz yeterince derinleşmemiş olması, uzun vadeli entegrasyonu sınırlandırmaktadır. • Hazar geçişli taşımacılıkta zaman, maliyet ve koordinasyon sorunlarının sürmesi, ticari etkinliği azaltmaktadır. • Gümrük süreçleri, belge uyumu ve sınır geçişlerinde görülen bürokratik darboğazlar, ticaret akışında verimsizlik yaratmaktadır. • Lojistik ve ulaştırma altyapısının potansiyele kıyasla tam verimli çalışmaması, mevcut fırsatların tam olarak değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. • İlişkilerin belirli ölçüde küresel emtia fiyat dalgalanmalarına duyarlı olması, ekonomik dayanıklılığı sınırlamaktadır. • Karşılıklı yatırımların potansiyele rağmen sınırlı sektörlerde yoğunlaşması, iş birliğinin kapsamını daraltmaktadır. • Finansal, teknik ve kurumsal entegrasyon düzeyinin henüz yeterince gelişmemiş olması, ekonomik ilişkilerin sürdürülebilirliğini zayıflatmaktadır.

Түркия–Қазақстан экономикалық қатынастарында соңғы кездері металдар мен стратегиялық шикізаттар саласы барған сайын маңызды орын алуда. Қазіргі уақытта әлемдегі ең ірі уран өндірушісі болып табылатын Қазақстан Еуропалық Одақтың ресми стратегиялық шикізаттар тізіміндегі 34 шикізаттың 21-ін экспорттай алады (OECD, 2026, 12-бет).

Түркияның өнеркәсіптік, энергетикалық ауысым және технологиялық өндіріс мақсаттарымен бірге қарастырғанда, бұл мықты ресурстық инфрақұрылым екі ел арасындағы стратегиялық шикізаттар мен маңызды минералдар саласындағы ынтымақтастықты одан әрі маңызды етеді.

Шын мәнінде, соңғы кездесулерде стратегиялық маңызы бар минералдар мен сирек кездесетін жер элементтері саласында ынтымақтастыққа ортақ міндеттемені айқын білдіру осы тұрғыдан аса маңызды. (Түрік Республикасы мен Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлерінің Бірлескен стратегиялық жоспарлау тобының 8-ші отырысынан кейінгі бірлескен мәлімдеме, 2026 жылғы 2 ақпан). Тақырыптық талқылаулар барысында болашақта экономикалық ынтымақтастықты күшейтуге басымдық берілетін салалар анықталды; атап айтқанда, осы салаларда бірлескен барлау, өндіру және өңдеу іс-шараларын ілгерілету екіжақты қатынастардың жаңа стратегиялық тіректерінің біріне айналды.

Егер осы салада бірлескен барлау, өңдеу және жоғары деңгейлі өнеркәсіптік интеграция орнатылса, Түркия–Қазақстан экономикалық қатынастары дәстүрлі сауда шеңберінен асып түсе алады. Мұндай модель Қазақстанға шикізатқа негізделген экспорт құрылымын трансформациялауға, ал Түркияға өз кіріс қауіпсіздігін нығайтуға көмектеседі.

Атап айтқанда, стратегиялық маңызы бар минералдар, машина жасау және өңдеу өнеркәсібі, ауыл шаруашылығы, логистикалық инфрақұрылым және инвестициялық серіктестік сияқты салалар екіжақты қатынастардың дәстүрлі сауда деңгейінен асып, стратегиялық әрі тұрақты сипатқа ие бола алатынын көрсетеді. Алайда, бұл әлеуетті жүзеге асыру қаржыландыру, технология, экологиялық стандарттар, логистикалық шығындар, реттеуші шеңбер, жергілікті жеткізушілердің мүмкіндіктері және инвестициялық ортаның болжамдылығы сияқты құрылымдық факторларға байланысты. Сондықтан Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық ынтымақтастықтың болашағы тек саяси жақындыққа емес, ең алдымен тұрақты өндіріс, бірлескен инвестициялар және жоғары қосылған құндылықты интеграциялық модельдерді іс жүзінде құру қабілетіне байланысты көрінеді.

Fırsatlar	Tehditler
• Orta Koridor'un güçlenmesiyle iki ülke arasındaki ticaret hacminin ve taşımacılık kapasitesinin artma potansiyeli bulunmaktadır. • Avrupa-Asya ticaret hattında Türkiye ve Kazakistan'ın daha merkezi rol üstlenebilmesi, ikili ilişkilerin stratejik değerini yükseltebilir. • Demiryolu, liman, lojistik merkez ve gümrük dijitalleşmesi yatırımları, ekonomik ilişkilerin daha yapısal hale gelmesine katkı sağlayabilir. • Ulaştırma ve lojistik sektöründe ortak projelerin artması, iki ülke arasında hizmet ticaretini ve bağlantısallığı güçlendirebilir. • Enerji, kritik mineraller ve ham madde işleme alanlarında geliştirilecek ortaklıklar, ekonomik ilişkileri daha yüksek katma değerli bir zemine taşıyabilir. • Tarım, gıda işleme ve üçüncü pazarlara yönelik ortak üretim modelleri, ikili ekonomik iş birliğini çeşitlendirebilir. • Yenilenebilir enerji, makine imalatı ve altyapı yatırımları, Türk firmaları için Kazakistan'da yeni fırsat alanları yaratabilir. • Türk müteahhitlik ve mühendislik firmalarının Kazakistan'daki yatırımlardan daha fazla pay alması mümkün görünmektedir. • Ortak üretim ve bölgesel değer zincirlerinin kurulması, ikili ticaretin daha sürdürülebilir ve daha yüksek katma değerli hale gelmesini sağlayabilir. • Türk Devletleri Teşkilatı ve diğer bölgesel iş birliği mekanizmaları, ekonomik entegrasyonun hızlanmasına katkı sunabilir.	• Küresel emtia fiyatlarındaki dalgalanmaların Kazakistan ekonomisi üzerinden ikili ekonomik ilişkilere olumsuz yansıma riski bulunmaktadır. • Petrol, doğal gaz ve metal fiyatlarındaki sert düşüşler, ticaret hacmi ve yatırım eğilimi üzerinde baskı oluşturabilir. • Orta Koridor üzerindeki jeopolitik risklerin ve bölgesel güvenlik sorunlarının devam etmesi, lojistik sürekliliği zayıflatabilir. • Hazar geçişi ve Güney Kafkasya hattında yaşanabilecek kesintiler, taşımacılık maliyetlerini ve ticaret sürelerini artırabilir. • Büyük güç rekabeti ve yaptırım rejimleri, ticaret yolları ve yatırım kararları üzerinde belirsizlik yaratabilir. • Çin, Rusya ve Avrupa Birliği ülkelerinin Kazakistan pazarındaki güçlü varlığı, Türkiye açısından rekabet baskısını artırmaktadır. • Türkiye'nin pazardaki payının fiyat rekabeti karşısında kırılgan kalabilmesi, uzun vadeli ticari konumunu zayıflatabilir. • Lojistik reformların ve kurumsal iyileştirmelerin beklenen hızda ilerlememesi, potansiyel fırsatların sınırlı kalmasına yol açabilir. • İkili ekonomik ilişkilerin dış talep ve küresel büyüme koşullarına duyarlı olması, dönemsel kırılganlıkları artırmaktadır. • Siyasi yakınlığa rağmen ekonomik yapısal dönüşümün istenen hızda gerçekleşmemesi, ilişkilerin potansiyelinin altında kalmasına neden olabilir.

Sonuç

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkiler, bağımsızlık sonrası dönemde tarihsel ve kültürel yakınlığın sağladığı siyasal zeminden beslenerek, zaman içinde çok yönlü ve kurumsallaşmış bir stratejik ortaklığa evrilmiştir. Çalışma boyunca ele alınan tarihsel, kurumsal ve sektörel bulgular; ikili ilişkilerin artık yalnızca dostluk, ortak kimlik ve diplomatik yakınlık gibi sembolik unsurlarla açıklanamayacak ölçüde derinleştiğini ortaya koymaktadır. Gelinen aşamada Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkileri; dış ticaret, enerji

6. Түркия–Қазақстан экономикалық қатынастарының SWOT-талдауы

Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қатынастардың қазіргі деңгейі екі елдің экономикаларының өзара толықтырушы сипатын, өңірлік сауда мен көлік дәліздеріндегі жаңа динамиканы және алдағы кезеңде қалыптасуы мүмкін ынтымақтастық салаларын ескере отырып бағаланса, осы қатынастардың күшті және әлсіз жақтарын, мүмкіндіктері мен қауіп-қатерлерін жан-жақты шеңберде қарастыру қажеттігі туындайды. Осы контексте зерттеудің алдыңғы бөлімдерінде талқыланған мәселелерге сүйене отырып, келесі бөлімде Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қатынастардың SWOT-талдауы ұсынылады.

Күшті жақтары	Әлсіз тұстары
• Түркия мен Қазақстан арасындағы мықты саяси және дипломатиялық қатынастар экономикалық ынтымақтастыққа тұрақты негіз қалыптастырады. • Тарихи, мәдени және тілдік жақындықтар екі ел арасындағы экономикалық қатынастарға институционалдық және қоғамдық қолдау көрсетуді жеңілдетеді. • Қазақстанның Орталық Азиядағы Түркияның ең маңызды сауда серіктестерінің бірі болуы осы қатынастардың өңірлік деңгейде стратегиялық маңызын арттырады. • Түркияның өнеркәсіптік өндіріс, құрылыс және логистика саласындағы әлеуеті Қазақстанмен экономикалық ынтымақтастықты кеңейтуге елеулі артықшылықтар береді. • Қазақстанның энергетика, тау-кен өндіру, ауыл шаруашылығы және транзиттік көлік саласындағы әлеуеті екіжақты экономикалық қатынастар үшін мықты ресурстық база болып табылады. • Екі елдің экономикаларының өзара толықтырушы сипаты бірлескен инвестициялық және өндірістік модельдер үшін қолайлы жағдай жасайды. • Түрік мемлекеттері ұйымы сияқты институционалдық платформалардың болуы саяси және институционалдық қолдаумен экономикалық ынтымақтастықты тереңдетуге ықпал етеді. • Түркияның өңірлік нарықтарға қолжетімділігі мен өнеркәсіптік ұйымдастырудағы артықшылықтары Қазақстандағы ынтымақтастыққа елеулі мүмкіндік тудырады. • Қазақстанның табиғи ресурстарының байлығы мен Түркияның өңдеу және өндірістік қуатының үйлесімділігі жоғары қосылған құны бар серіктестіктер құруға мүмкіндік береді. • Орта дәліз бойындағы екі елдің стратегиялық орналасуы сауда мен логистика саласындағы ынтымақтастықты қолдайтын маңызды геоэкономикалық артықшылық болып табылады.	• Екіжақты саудадағы өнім ассортиментінің жеткіліксіз диверсификациясы экономикалық қатынастардың құрылымдық тереңдігін шектейді. • Сауда құрылымында энергия, металл және басқа да тауарлық өнімдердің басым болуы қарым-қатынасты әлемдік баға ауытқуларына осал етеді. • Жоғары қосылған құны бар өндіріс пен технологиялық ынтымақтастықтың шектеулі ауқымы экономикалық серіктестіктің сапасын әлсіретеді. • Қосарланған құн тізбектері мен өндірістік желілер әлі жеткілікті түрде терең тамыр жаймағаны ұзақ мерзімді интеграцияны шектейді. • Каспий транзитіндегі уақыт, шығын және үйлестіру мәселелерінің тұрақтылығы коммерциялық тиімділікті төмендетуде. • Шекарадан өту кезінде кедендік рәсімдер, құжаттық сәйкестік талаптары мен бюрократиялық кедергілер сауда ағындарында тиімсіздік тудырып отыр. • Логистика мен көлік инфрақұрылымы өз әлеуетіне сай толық қуатпен жұмыс істемеуі бар мүмкіндіктерді толық пайдалануға кедергі келтіріп отыр. • Қатынастардың белгілі бір дәрежеде жаһандық тауар бағасының ауытқуларына сезімтал болуы экономикалық төзімділікті шектейді. • Өзара инвестициялардың белгілі бір шектеулі салаларға шоғырлануы, әлеуетіне қарамастан, ынтымақтастықтың ауқымын тарылтады. • Қаржылық, техникалық және институционалдық интеграция деңгейі әлі жеткілікті дамымағандықтан экономикалық қатынастардың тұрақтылығы әлсірейді.

arz güvenliği, kritik hammaddeler, lojistik bağlantısallık, sanayi iş birliği, yatırım akımları ve bölgesel üretim ağları bakımından Avrasya ölçeğinde stratejik anlam üreten bir nitelik kazanmıştır.

Ancak bu gelişime rağmen, mevcut ekonomik ilişkinin yapısal sınırları da açıktır. İkili ticaret hacmindeki belirgin artış, ilişkilerin niceliksel olarak güçlendiğini göstermekteyse de, bu büyümenin niteliksel olarak aynı ölçüde derinleştiğini söylemek henüz mümkün değildir. Ticaret kompozisyonunun önemli ölçüde enerji, metal, hammadde ve orta teknoloji yoğun ürünler etrafında şekillenmesi; taraflar arasındaki ekonomik tamamlayıcılığı doğrulamakla birlikte, ilişkinin halen ileri sanayi entegrasyonu ve yüksek katma değerli ortak üretim düzeyine ulaşamadığını göstermektedir. Bu durum, ekonomik ilişkinin mevcut aşamada güçlü bir potansiyel taşıdığını, fakat söz konusu potansiyelin henüz tam kapasiteyle kurumsal ve üretimsel bir sıçramaya dönüştürülemediğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik tamamlayıcılık, ilişkinin en önemli yapısal dayanağını oluşturmaktadır. Kazakistan'ın enerji kaynakları, metal ve mineral zenginliği, tarımsal kapasitesi ve Avrasya ulaştırma ağlarındaki jeostratejik konumu; Türkiye'nin sanayi üretim yeteneği, işleme kapasitesi, lojistik tecrübesi, müteahhitlik birikimi ve üçüncü pazarlara erişim kabiliyeti ile birleştiğinde, iki ülke arasında klasik dış ticaret ilişkisinin ötesine geçen yeni bir ekonomik mimari kurulabilmesi mümkün görünmektedir. Ne var ki bu mimarinin inşası kendiliğinden gerçekleşmeyecektir. Bunun için ortak yatırım mekanizmalarının güçlendirilmesi, üretim zincirlerinin entegre edilmesi, ulaştırma ve gümrük altyapısının iyileştirilmesi, teknik standartların uyumlaştırılması, finansman araçlarının geliştirilmesi ve yüksek katma değerli sektörlerde uzun vadeli politika eşgüdümünün sağlanması gerekmektedir.

Özellikle enerji, kritik mineraller, makine sanayi, tarım teknolojileri, ulaştırma ve lojistik gibi alanlar, Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkilerinin geleceğini belirleyecek stratejik sektörler olarak öne çıkmaktadır. Son dönemde imzalanan mutabakat zaptları, KEK protokolleri ve ortak stratejik planlama belgeleri, tarafların bu alanlarda daha derin ve hedef odaklı bir iş birliği iradesi taşıdığını göstermektedir. Bu yönüyle ilişki, yalnızca mevcut ticaret akışlarının sürdürülmesine değil, aynı zamanda ortak üretim, işleme, teknoloji geliştirme ve bölgesel değer zinciri oluşturma kapasitesine dayalı yeni bir aşamaya geçiş potansiyeli taşımaktadır. Eğer bu potansiyel somut projelerle desteklenirse, Kazakistan ham madde ağırlıklı ihracat yapısını daha yüksek katma değerli bir düzleme

Мүмкіндіктер	Қауіп-қатерлер
• Орта дәліздің нығаюымен екі ел арасындағы сауда көлемі мен көліктік қуатын арттыруға мүмкіндік бар. • Түркия мен Қазақстанның Еуропа–Азия сауда жолында орталық рөл атқаруы екіжақты қатынастардың стратегиялық маңызын арттыруы мүмкін. • Теміржолдарды, порттарды, логистикалық орталықтар мен кеден қызметін цифрландыруға инвестициялар экономикалық қатынастарды құрылымды етуге ықпал етуі мүмкін. • Көлік және логистика салаларындағы бірлескен жобалардың көбеюі екі ел арасындағы қызмет көрсету саудасын және байланыстылықты нығайта алады. • Энергетика, стратегиялық маңызы бар минералдар және шикізатты өңдеу салаларындағы серіктестік экономикалық қатынастарды жоғары қосылған құн деңгейіне көтере алады. • Ауыл шаруашылығында, азық-түлік өнімдерін өңдеуде және үшінші нарықтарда бірлескен өндіріс модельдері екіжақты экономикалық ынтымақтастықты әртараптандыра алады. • Жаңартылатын энергия, машина жасау және инфрақұрылымға инвестициялар Қазақстандағы түрік компаниялары үшін жаңа мүмкіндіктер ашуы мүмкін. • Түрік құрылыс және инженерлік компанияларының Қазақстанда инвестициялардың үлкен үлесін иеленуі мүмкін сияқты. • Бірлескен өндіріс пен өңірлік құн тізбектерін құру екіжақты сауданы тұрақты әрі жоғары құндылыққа ие етеді. • Түрік мемлекеттері ұйымы мен басқа да өңірлік ынтымақтастық механизмдері экономикалық интеграцияны жеделдетуге ықпал ете алады.	• Әлемдік тауар бағаларының ауытқуы қазақстандық экономика арқылы екіжақты экономикалық қатынастарға теріс әсер етуі мүмкін. • Мұнай, табиғи газ және металл бағаларының күрт төмендеуі сауда көлемдері мен инвестициялық ағымдарға қысым жасауы мүмкін. • Орта дәліз бойындағы геосаяси тәуекелдер мен өңірлік қауіпсіздік мәселелерінің сақталуы логистикалық үздіксіздікті бұзуы мүмкін. • Каспий теңізі бағыты мен Оңтүстік Кавказ дәлізіндегі үзілістер тасымалдау шығындары мен сауда транзитінің уақытын ұзартуы мүмкін. • Ірі державалардың бәсекелестігі мен санкциялар режимі сауда маршруттары мен инвестициялық шешімдерге қатысты белгісіздік тудыруы мүмкін. • Қазақстан нарығында Қытайдың, Ресейдің және Еуропалық Одақ елдерінің мықты қатысуы Түркияға бәсекелестік қысымды күшейтуде. • Түркияның нарықтағы үлесі баға бәсекелестігіне осал күйінде қалса, оның ұзақ мерзімді коммерциялық позициясы әлсіреуі мүмкін. • Күтілген қарқынмен логистикалық реформалар мен институционалдық жақсартуларды жүзеге асырмау ықтимал мүмкіндіктерді шектей алады. • Екіжақты экономикалық қатынастардың сыртқы сұраныс пен жаһандық өсім жағдайларына сезімталдығы циклдік тәуекелдерді арттырып отыр. • Саяси жақындыққа қарамастан, экономикалық құрылымдық трансформацияның қажетті қарқынмен жүзеге аспауы қарым-қатынастың әлеуетіне сай болмауына әкелуі мүмкін.

taşıyabilir; Türkiye ise sanayi üretimi için ihtiyaç duyduğu stratejik girdilere daha güvenli ve çeşitlendirilmiş kanallardan erişim sağlayabilir.

Bununla birlikte, söz konusu ilişkinin önünde çeşitli risk ve sınırlılıklar da bulunmaktadır. Küresel emtia fiyatlarındaki oynaklık, Hazar geçişli lojistik hatlarda yaşanabilecek aksaklıklar, bölgesel jeopolitik gerilimler, büyük güç rekabetinin Orta Asya üzerindeki etkileri ve yapısal reformların beklenen hızda ilerlememesi, ikili ekonomik ilişkilerin kırılganlık alanlarını oluşturmaktadır. Bu nedenle Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkilerinin geleceği, yalnızca siyasi iradenin varlığına değil; aynı zamanda ekonomik yapısal dönüşümün sahada ne ölçüde başarılabileceğine bağlıdır.

Sonuç itibarıyla Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişki, mevcut hâliyle dahi önemli bir stratejik derinliğe sahiptir; ancak bu ilişkinin asıl değeri, gelecekte ulaşabileceği üretim, teknoloji ve bölgesel entegrasyon kapasitesinde yatmaktadır. Dolayısıyla Türkiye-Kazakistan hattı, sadece iki ülke arasındaki ikili ekonomik iş birliği bağlamında değil, Türk dünyasında ekonomik bütünleşmenin güçlendirilmesi, Orta Koridor'un etkinleştirilmesi ve Avrasya'da yeni jeo-ekonomik eksenlerin oluşumu bakımından da dikkatle izlenmesi gereken bir örnek teşkil etmektedir. Bu çerçevede, önü-

Қорытынды

Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қатынастар уақыт өте келе көпқырлы және институционалданған стратегиялық серіктестікке айналып, тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде тарихи және мәдени жақындық негізінде қалыптасқан саяси іргеге сүйенеді. Осы зерттеу барысында қарастырылған тарихи, институционалдық және салалық нәтижелер екіжақты қатынастардың сонша лықты тереңдегенін көрсетеді, оларды енді тек достық, ортақ болмыс пен дипломатиялық жақындық сияқты символдық элементтермен ғана түсіндіру мүмкін емес. Осы кезеңде Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қатынастар сыртқы сауда, энергиямен қамтамасыз ету қауіпсіздігі, стратегиялық шикізат, логистикалық байланыс, өнеркәсіптік ынтымақтастық, инвестициялық ағындар және өңірлік өндірістік желілер тұрғысынан Еуразиялық деңгейде стратегиялық маңызға ие болды.

Алайда осы дамуға қарамастан, қазіргі экономикалық қатынастың құрылымдық шектеулері де айқын. Екіжақты сауда көлемінің айтарлықтай өсуі қатынастың сандық тұрғыдан нығайғанын көрсетсе де, бұл өсудің сапалық тұрғыдан бірдей тереңдегенін айтуға әлі ерте. Сауда құрамының негізінен энергия, металдар, шикізат және орта технологиялық өнімдерге бағытталғаны, тараптар арасындағы экономикалық толықтырушылықты

müzdeki dönemde başarının ölçütü yalnızca ticaret hacmindeki artış olmayacak; esas belirleyici unsur, bu ilişkinin ne ölçüde yüksek katma değer üreten, kurumsal olarak derinleşmiş, lojistik olarak etkin ve stratejik olarak sürdürülebilir bir ekonomik ortaklığa dönüştürülebileceği olacaktır.

KAYNAKÇA

Adalet ve Kalkınma Partisi. (2002). *AK Parti seçim beyannamesi*. Retrieved May 6, 2016, from http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2002-beyanname.pdf

Asian Development Bank. (2024). *Kazakhstan's resource economy: The challenge of diversification and inclusive development*. Manila: ADB.

Bostancı, M. & Lüleci, T. (2024). 21. yüzyıl başında Türkiye Kazakistan ilişkileri. *Journal of History School, 41*, 715-754.

Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (2025, April 22). *GDP by method of production (January-December 2024 [to preliminary data])*. Retrieved from https://stat.gov.kz/en/industries/economy/national-accounts/publications/356421/

DEİK. (2018, Ekim). *Kazakistan ekonomisindeki gelişmeler ve Türkiye-Kazakistan ticari ve ekonomik ilişkileri*. Türкiye-Kazakистай отырып, қатынастардың әлі де жетілген өнеркәсіптік интеграция мен жоғары қосылған құны бар бірлескен өндіріс деңгейіне жете қоймағанын көрсетеді. Бұл жағдай экономикалық қатынастың қазіргі кезеңде зор әлеуетке ие екенін көрсетеді, бірақ бұл әлеует әлі институционалдық және өндірістік секіріске толықтай айналған жоқ.

Осы сәтте Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық толықтырушылық қатынас байланыстың ең маңызды құрылымдық тірегін құрайды. Қазақстандағы энергетикалық ресурстар, металдар мен минералдардың байлығы, ауыл шаруашылығы әлеуеті және Еуразиялық көлік желілеріндегі геостратегиялық орны; Түркияның өнеркәсіптік өндіріс қуаты, өңдеу мүмкіндіктері, логистика саласындағы тәжірибесі, құрылыс секторындағы тәжірибесі және үшінші нарықтарға шығу мүмкіндігімен біріктірілгенде, екі ел арасында дәстүрлі сауда қатынасынан тыс жаңа экономикалық құрылым құруға мүмкіндік береді. Алайда, бұл құрылымды құру өздігінен жүзеге аспайды. Оған қол жеткізу үшін бірлескен инвестициялық механизмдерді нығайту, өндіріс тізбегін интеграциялау, көлік және кеден инфрақұрылымын жақсарту, техникалық стандарттарды үйлестіру, қаржыландыру құралдарын дамыту және жоғары қосылған құны бар салаларда ұзақ мерзімді саясаттық үйлестіруді қамтамасыз ету қажет.

kistan İş Konseyi. Retrieved from https://www.deik.org.tr/uploads/kazakistan-bilgi-notu-ekim-2018.pdf

Durul, T., & Keskin, O. (2020, March 2). *İnforgrafika - Turtsiya i Kazakhstan: 28 let druzhby*. Anadolu Ajansı. Retrieved from https://aa.com.tr/ru/политика/инфографика-турция-и-казахстан28-лет-дружбы/1752057

Kara, A. (2012). *Turgut Özal ve Türk dünyası*. İstanbul.

Kutbe, H. (2026, April 15). *Türkiye ile Kazakistan arasında 14. Dönem KEK Protokolü imzalandı*. Anadolu Ajansı. Retrieved from https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-14-donem-kek-protokolu-imzalandi-/3905901

Melikova, Z. (2024). Economic relations of Türkiye with the Turkic states of South Caucasus and Central Asia. *Economics Relations Journal, 15*(3).

OECD. (2024). *Diversifying Kazakhstan's exports: Institutions, policies, infrastructures*. Paris: OECD Publishing.

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2026). *Advancing security and transparency for the governance of critical raw materials in Central Asia*. Paris, France: OECD Publishing. doi:10.1787/42a74a65-en

Organization of the Petroleum Expor-

Атап айтқанда, энергетика, стратегиялық маңызы бар минералдар, машина жасау, ауыл шаруашылығы технологиялары, көлік және логистика салалары Түркия–Қазақстан экономикалық қатынастарының болашағын айқындайтын стратегиялық салалар ретінде ерекшеленеді. Соңғы уақытта қол қойылған түсіністік меморандумдары, JCC хаттамалары мен бірлескен стратегиялық жоспарлау құжаттары тараптардың осы салаларда терең әрі мақсатты ынтымақтастыққа деген міндеттемесін көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, бұл қатынас тек қана бар сауда ағындарын жалғастырумен ғана емес, сонымен қатар бірлескен өндіріс, өңдеу, технологияны дамыту және өңірлік құн тізбектерін құру негізінде жаңа кезеңге өту әлеуетіне ие. Егер бұл әлеует нақты жобалармен қолдау тапса, Қазақстан шикізатқа негізделген экспорт құрылымын жоғары қосылған құн деңгейіне ауыстыра алады; ал Түркия өнеркәсіптік өндірісіне қажетті стратегиялық ресурстарға сенімді әрі әртараптандырылған арналар арқылы қол жеткізе алады.

Алайда, бұл қатынастың алдында әртүрлі тәуекелдер мен шектеулер де бар. Жаһандық тауар бағаларының құбылмалылығы, Каспий теңізі арқылы өтетін транзиттік логистика маршруттарындағы ықтимал үзілістер, өңірлік геосаяси шиеленістер, ірі державалардың Орталық Азиядағы бәсекелестігінің әсері

ting Countries. (2025). *Annual statistical bulletin 2025*. Vienna, Austria: Author.

Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. (2026, February 2). *Joint statement of the ministers of foreign affairs of the Republic of Türkiye and the Republic of Kazakhstan following the 8th meeting of the Joint Strategic Planning Group*. Retrieved from https://www.mfa.gov.tr/joint-statement-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-turkiye-and-the-republic-of-kazakhstan-2-february-2026.en.mfa

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2025, 29 Temmuz). *Kazakistan ile enerji ilişkileri gelişiyor*. Retrieved from https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21541

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2025a). *Kazakistan tarım sektörü pazar araştırması raporu*. Almatı Ticaret Ataşeliği. Retrieved from https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43335c7495406a226c52/Kazakistan_Tarim_Sektoru_Pazar_Arastirmasi_Raporu.pdf

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2025b). *Kazakistan ülke profili*. Retrieved from Ticaret Bakanlığı website.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2026). *Kazakistan ülke profili*.

Toprak, N. G. (2017). Türkiye'nin Kazakistan ile kurmuş olduğu enerji ilişkilerinin

және құрылымдық -тік реформалардың күтілген қарқынмен жүзеге аспауы екіжақты экономикалық қатынастардағы осал тұстарды құрайды. Сондықтан Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қатынастардың болашағы тек саяси ерік-жігердің болуына ғана емес, сонымен бірге экономикалық құрылымдық трансформацияның қаншалықты іс жүзінде сәтті жүзеге асырылатынына да байланысты.

Сонымен бірге, Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қатынас қазіргі күйінде де айтарлықтай стратегиялық тереңдікке ие; алайда осы қатынастың шынайы құндылығы болашақта қол жеткізуі мүмкін өндіріс, технология және өңірлік интеграция әлеуетінде жатыр. Сондықтан Түркия-Қазақстан осі тек екі ел арасындағы екіжақты экономикалық ынтымақтастық аясында ғана емес, сонымен қатар түрік әлеміндегі экономикалық интеграцияны нығайтуда, Орта дәлізді іске қосуда және Еуразиядағы жаңа геоэкономикалық остерді қалыптастыруда да үлгі болып табылады. Осы контексте алдағы кезеңдегі табыстың өлшемі сауда көлемін ұлғайтумен шектелмейді; негізгі шешуші фактор – бұл қатынастың қаншалықты жоғары қосылған құндылық тудыратын экономикалық серіктестікке айналып, институционалдық тұрғыдан тереңдетіліп, логистикалық жағынан тиімді және стратегиялық тұрғыдан тұрақты бола алатынында.

Türkiye'nin yumuşak gücüne etkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10*(1), 111-121.

UNCTAD. (2024). *Investment Policy Monitor*.

World Bank. (2025). *Kazakhstan economic update: Winter 2024-2025*.

ДЕРЕККӨЗДЕР

Әділет және даму партиясы. (2002). АК партиясының сайлау манифесті. 2016 жылғы 6 мамырда http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2002-beyanname.pdf сайтынан алынды.

Азиялық Даму Банкі. (2024). Қазақстандағы ресурстық экономика: диверсификация және инклюзивті даму мәселелері. Манила: Азиялық Даму Банкі.

Бостанжы, М. & Лүлежи, Т. (2024). XXI ғасырдың басында Түркия–Қазақстан қатынастары. Тарих мектебі журналы, 41, 715–754.

Қазақстан Республикасының Стратегиялық Жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы. (2025 жылғы 22 сәуір). Өндіріс әдісі бойынша ЖІӨ (2024 жылғы қаңтар–желтоқсан [алдын ала деректер]). Алынды: https://stat.gov.kz/en/industries/economy/national-accounts/publications/356421/

ДЕİК. (2018 жылғы қазан). Қазақ экономикасындағы даму және Түркия–Қазақстан сауда-экономикалық қатынастары. Түркия–Қазақстан іскерлік кеңесі. Алынды: https://www.deik.org.tr/uploads/kazakistan-bilgi-notu-ekim-2018.pdf

Дурул, Т., & Кескин, О. (2020 жылғы 2 наурыз). Инфографика – Түркия мен Қазақстан: 28 жылғы достық. Anadolu агенттігі. Алынды: https://aa.com.tr/ru/политика/инфографика-турция-и-казахстан28-лет-дружбы/1752057

Қара, A. (2012). Turgut Özal and the Turkic World. Istanbul.

Құтбе, Х. (15 сәуір 2026). Түркия мен Қазақстан арасындағы Бірлескен экономикалық комиссияның 14-ші отырысының хаттамасы бекітілді. Anadolu Agency. Алынды: https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-14-donem-kek-protokolu-imzalandi-/3905901

Меликова, З. (2024). Түрік мемлекеттерімен Түрікменстанның Оңтүстік Кавказ бен Орталық Азия елдерімен экономикалық қатынастары. Economics Relations Journal, 15(3).

ЭЫДҰ. (2024). Қазақстанның экспортын әртараптау: институттар, саясат, инфрақұрылым. Париж: ЭЫДҰ баспасы.

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы. (2026). Орталық Азиядағы маңызды шикізаттарды басқаруда қауіпсіздік пен айқындықты арттыру. Париж, Франция: OECD баспасы. doi:10.1787/42a74a65-en

Мұнай экспорттайтын елдер ұйымы. (2025). 2025 жылғы жылдық статистикалық бюллетень. Вена, Австрия: Автор.

Түрік Республикасының Сыртқы істер министрлігі. (2026 жылғы 2 ақпан). Бірлескен стратегиялық жоспарлау тобының 8-ші отырысынан кейін Түрік Республикасы мен Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлерінің бірлескен мәлімдемесі. https://www.mfa.gov.tr/joint-statement-of-the-ministers-of-foreign-

affairs-of-the-republic-of-turkiye-and-the-republic-of-kazakhstan-2-february-2026.en.mfa сайтынан алынды

Түрік Республикасының Энергетика және табиғи ресурстар министрлігі. (2025 жылғы 29 шілде). Қазақстандағы энергетикалық қатынастар дамып келеді. Алынды: https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21541

Түрік Республикасының Сауда министрлігі. (2025а). Қазақстандағы ауыл шаруашылығы саласы бойынша нарықты зерттеу есебі. Алматыдағы сауда жөніндегі атташе кеңсесі. https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43335c7495406a226c52/Kazakistan_Tarim_Sektoru_Pazar_Arastirmasi_Raporu.pdf сайтынан алынды

Түрік Республикасының Сауда министрлігі. (2025б). Қазақстанның елдік профилі. Сауда министрлігінің веб-сайтынан алынды.

Түрік Республикасының Сауда министрлігі. (2026). Қазақстан елдік профилі.

Топрақ, Н. Г. (2017). Түркияның Қазақстандағы энергетикалық қатынастарының Түркияның жұмсақ күшіне әсері. Ömer Halisdemir университетінің Экономика және әкімшілік ғылымдар факультетінің журналы, 10(1), 111–121.

UNCTAD. (2024). Инвестициялық саясат мониторы.

Дүниежүзілік банк. (2025). Қазақстандағы экономикалық жаңарту: 2024–2025 жылғы қыс.

“Avrasya'da barışın ve huzurun teminatı
Türk Devletleri Teşkilatı’dır.
Hazar geçişli doğu-batı orta koridor
girişimine güçlü desteğimiz sürüyor"
Recep Tayyip ERDOĞAN

“Türk Dünyasının ekonomik işbirliğini
geliştirmek için Orta Koridorun potansiyeli
tam olarak kullanılmalı.”
Kasım Jomart TOKAYEV

“Еуразиядағы бейбітшілік пен тұрақтылықтың
кепілі - Түркі мемлекеттері ұйымы.
Хазар арқылы өтетін шығыс-батыс орта дәліз
бастамасына берік қолдауымыз жалғасуда.”
Режеп Тайип Ердоған

“Түркі әлемінің экономикалық ынтымақтастығын
дамыту үшін Орта дәліздің әлеуетін
толық пайдалану қажет.”
Қасым-Жомарт ТОҚАЕВ

